ISSN 2413-516X

ПАЁМИ
ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
Бахши илмҳои филологӣ
2022. №8

ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
Серия филологических наук
2022. №8

BULLETIN
OF THE TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
Series of philology
2022. No.8

МАРКАЗИ
ТАБЪУ НАШР, БАРГАРДОН ВА ТАРҶУМА
ДУШАНБЕ – 2022

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
БАХШИ ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГӢ

Муассиси маҷалла:
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Маҷалла соли 2012 таъсис дода шудааст.
Дар як сол 6 шумора нашр мегардад.

САРМУҲАРРИР:

Хушвахтзода Қобилҷон Хушвахт — *Доктори илмҳои иқтисодӣ, ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Сафармамадов Сафармамад Муборакшоевич — *Доктори илмҳои химия, профессор, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Исмонов Кароматулло — *Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, директори Маркази табъу нашр, баргардон ва тарҷумаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Имомзода Муҳаммадюсуф Сайдалӣ — *Доктори илмҳои филологӣ, профессор, академики АМИТ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Юсуфзода Носирҷон Салимӣ — *Доктори илмҳои филологӣ, профессор, академики АМИТ*

Раҳматуллозода Сахидод — *Доктори илмҳои филологӣ, профессор, узви вобастаи АМИТ*

Назарзода Сайфиддин — *Доктори илмҳои филологӣ, профессор, сарходими илмии Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакии АМИТ, узви вобастаи АМИТ*

Гулназарова Ҷило — *Доктори илмҳои филологӣ, профессори Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода*

Абдуллозода Масрур Аҳмад — *Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи журналистикаи ватанӣ ва байналмилалии Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон*

Сироҷиддини Эмомалӣ — *Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Кучарзода Аламхон — *Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, узви вобастаи АМИТ*

Саидов Ҳалимҷон Азизович — *Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи умумидонишгоҳии забони англисии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Мамадназаров Абдусалом — *Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони англисии факултети забонҳои Осиё ва Аврупои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Муродов Мурод — *Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуоти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Нағзибекова Меҳриниссо Бозоровна — *Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забоншиносии умумӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Хоҷаев Давлатбек — *Доктори илмҳои филология, профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Дӯстзода Ҳамрохон Ҷума — *Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони адабии муосири тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.
Бахши илмҳои филологӣ
– 2022. – №8. ISSN 2413-516X
Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон №182/ЖР-97
ба қайд гирифта шудааст.
Маҷалла дар Маркази табъу нашр, баргардон ва тарҷумаи ДМТ барои нашр таҳия мегардад.
Нишонии Марказ:
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.
Сомонаи маҷалла: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илмии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии Федератсияи Русия аз 03.06.2016, №1924 ворид гардидааст.

Маҷалла мақолаҳои илмии соҳаҳои илмҳои филологиро барои чоп қабул менамояд: **10.01.00 – Адабиётшиносӣ; 10.02.00 – Забоншиносӣ.**

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илмии Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст ва пайваста дар системаи индексатсионии мазкур дар бораи шумораҳои чопшуда маълумот ворид менамояд. Маҷалла сомонаи расмии худро дорад, ки дар он матни мукаммали маводи чопӣ ҷойгир карда шудааст (www.vestnik-tnu.com).

© ДМТ, 2022

ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК
Учредитель журнала:
Таджикский национальный университет
Журнал основан в 2012 г. Выходит 6 раз в год.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР ЖУРНАЛА:

Хушвахтзода Кобилджон Хушвахт	*Доктор экономических наук, ректор Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)*

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Сафармамадов Сафармамад Муборакшоевич	*Доктор химических наук, профессор, проректор по науке Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)*

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Исмонов Кароматулло	*Кандидат филологических наук, доцент, директор Издательского центра Таджикского национального университета*

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Имомзода Мухаммадюсуф Сайдали	*Доктор филологических наук, профессор, академик НАНТ, профессор кафедры теории и новой персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета*
Юсуфзода Носирджон Салими	*Доктор филологических наук, профессор, академик НАНТ*
Рахматуллозода Сахидод	*Доктор филологических наук, профессор, член-корреспондент НАНТ*
Назарзода Сайфиддин	*Доктор филологических наук, профессор, ведущий научный сотрудник Института языка и литературы им. А.Рудаки НАНТ*
Гулназарова Джило	*Доктор филологических наук, профессор Таджикского государственного института языков им. Сотима Улугзаде*
Абдуллозода Масрур Ахмад	*Доктор филологических наук, профессор кафедры отечественной и международной журналистики Российско-Таджикского (славянского) университета*
Сироджиддини Эмомали	*Доктор филологических наук, профессор кафедры теории и новой персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета*
Кучарзода Аламхон	*Доктор филологических наук, профессор кафедры теории и новой персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета, член-корреспондент НАНТ*
Саидов Халимджон Азизович	*Доктор филологических наук, профессор общеуниверситетской кафедрой английского языка Таджикского национального университета*
Мамадназаров Абдусалом	*Доктор филологических наук, профессор кафедры английского языка факультета языков Азии и Европы Таджикского национального университета*
Муродов Мурод	*Доктор филологических наук, профессор кафедры печати Таджикского национального университета*
Нагзибекова Мехринисо Бозоровна	*Доктор филологических наук, профессор кафедры общего языкознания и сравнительной типологии Таджикского национального университета*
Ходжаев Давлатбек	*Доктор филологических наук, профессор кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета*
Дустзода Хамрохон Джума	*Кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой современного таджикского литературного языка Таджикского национального университета*

Вестник Таджикского национального университета.
Серия филологичесих наук.
– 2022. – №8. ISSN 2413-516X
Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан №182//ЖР-97
Журнал подготавливается к изданию в Издательском центре ТНУ.
Адрес Издательского центра:
734025, Республика Таджикистан,
г.Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Сайт журнала: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41

Журнал включен в Перечень рецензируемых научных изданий, рекомендованных ВАК Минобрнауки Российской Федерации от 03.06.2016, №1924.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: **10.01.00 – Литературоведения; 10.02.00 – Языкознание.**

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных.

Журнал имеет официальный сайт (www.vestnik-tnu.com), в котором размещаются полнотекстовые версии опубликованных материалов.

©
ТНУ, 2022

BULLETIN OF THE TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
SERIES OF PHILOLOGY
Founder of journal:
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
The journal is established in 2012. Issued 6 times a year.

CHIEF EDITOR:

Khushvakhtzoda Kobiljon Khushvakht	*Doctor of Economic Sciences, Professor, Rector of the Tajik National University*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safarmamadov Safarmamad Muborakshoevich	*Doctor of Chemical Sciences, Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik National University*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Ismonov Karomatullo	*Candidate of philology sciences, associate professor, director of the Publishing Center of the Tajik National University*

EDITORIAL BOARD:

Imomzoda Muhammadusuf Saidali	*Doctor of Philology, Professor, Academician of the NAST, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University*
Yusufzoda Nosirjon Salimi	*Doctor of Philology, Professor, Academician of the NAST*
Khorkashev Sakhidod	*Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the NAST*
Nazarzoda Saifiddin	*Doctor of Philology, professor, leading researcher of the Institute of Language and Literature named after A. Rudaki of the NAST*
Gulnazarova Jilo	*Doctor of Philology, Professor of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzoda*
Abdullozoda Masrur Akhmad	*Doctor of Philology, Professor of the Department of National and International Journalism of the Russian-Tajik (Slavonic) University*
Sirojiddini Imomali	*Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University*
Kucharzoda Alamkhon	*Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University, Corresponding Member of the NAST*
Saidov Khalimdzhon Azizovich	*Doctor of Philology, Professor of the Department of English Language of the Tajik National University*
Mamadnazarov Abdusalom	*Doctor of Philology, Professor of the English Department of the Faculty of Languages of Asia and Europe of the Tajik National University*
Murodov Murod	*Doctor of Philology, Professor of the Department of Printing of the Tajik National University*
Nagzibekova Mekhrinisso Bozorovna	*Doctor of Philology, Professor of the Department of General Linguistics and Comparative Typology of the Tajik National University*
Khodzhaev Davlatbek	*Doctor of Philology, Professor of the Department of Language History and Typology of the Tajik National University*
Dustzoda Khamrokhon Dzhuma	*Candidate of Philology, assistant professor, Head of the Department of Modern Tajik Literary Language of the Tajik National University*

Bulletin of the Tajik National University. Series of philology
– 2022. – №8. ISSN 2413-516X
The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan.
The journal is being prepared for publication in the Publishing Center of TNU.
Address of the Publishing Center:
17, Rudaki avenue, Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan,
Web site: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Tel.: (+992 37) 227-74-41

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific publications recommended by the Higher Attestation Commission of the Ministry of Education and Science of the Russian Federation from 03.06.2016, No. 1924.

The journal accepts scientific articles on the following branches of science: **10.01.00 - Literary studies; 10.02.00 - Linguistics.**

The journal is included in the database of the Russian Scientific Citation Index (RSCI), and regularly provides information to the RSCI in the form of metadata.

The journal has an official website (www.vestnik-tnu.com), which houses full-text versions of published materials.

© TNU, 2022

УДК: 400.1

ОИД БА УСУЛҲОИ ТАСНИФИ ҶУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ТОБЕЪ

Абдулазизов В.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Масъалаи омӯзиши ташаккул, мавҷудият ва корбурди ҷумлаҳои мураккабро барҳаҚ масъалаи актуалии назарияи наҳви муосир мешуморанд. Навъҳои ҷумлаҳои мураккаби забони адабии тоҷик, ҳудудҳои алоқаи пайваст ва тобеъ, алоқаи бепайвандак ва муносибати он бо ҷумлаҳои мураккаби пайваст ва тобеъ; муносибати ҷумлаҳои сода ва мураккаб, меъёрҳои таснифи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ, воситаҳои алоқаи грамматикии ҷузъҳои таркибии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ва амсоли инҳо ҳам дар забоншиносии умумӣ, ҳам забоншиносии тоҷик ба таври васеъ омӯхта мешаванд.

Илми наҳвшиносӣ имрӯз хусусиятҳои ҷумлаҳои мураккаби тобеъ, тафовутҳои онро аз ҷумлаҳои мураккаби пайваст муайяну собит намудааст. Хусусиятҳои муҳиму фарқкунандаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар ин аст, ки ҷумлаҳои содаи таркиби он баробарҳуқуқ набуда, яке ба дигаре тобеъ аст /яке дигареро шарҳу эзоҳ медиҳад, пурраю мукаммал мекунад/. Аз ин рӯ, онҳо шаклан ду ё зиёда ҷумлаи сода бошанд ҳам, аз ҳам ҷудонопазир буда, вазифаи ахборӣ /коммуникативӣ/-и худро дар бутунӣ ичро мекунанд. Ин аст, ки ҳар як хели ҷумлаи пайравро ҳамеша дар иртиботи ногусастанӣ бо сарҷумла ва бо назардошти аломату хусусияти сохторию маъноии онҳо омӯхтан лозим аст.

Ҳангоми таҳлили маъноиву грамматикии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бояд дар назар дошт, ки агар созмони ҷумла як тарафи воҳиди наҳвӣ бошад, маънову муҳтавои ҷумла ҷониби дигари он аст. Бад-ин манзур асоси таҳлили маъноию грамматикии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ нишонаҳои созмонӣ ва хусусияти маъноии онҳо мебошад.

Дар таърихи забоншиносии рус, ки баъди Инқилоби Бухоро сарчашмаи назарии забоншиносии тоҷик гардид, усулҳо/принсипҳо/ -и мухталифи таснифи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дида мешавад.

Усул (принсип)-и якуми таснифи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ тасниф дар муқоиса бо ҳиссаҳои нутқ буд. Таснифи морфологии ҷумлаҳои пайрав ҷудо кардани навъи ҷумлаҳои пайрави зарфӣ (*адвербалӣ,* ҳоли)- ро пешниҳод менамояд. Дар забоншиносии рус ин назарияро аввалин бор Н.И. Греч пешниҳод карда буд. Номбурда таъкид мекард, ки ҷумлаҳои пайрав бо ҳиссаҳои нутқ, ки онҳоро иваз мекунанд /исм, сифат, зарф/, баробаранд: «Ҷумлаи пайрав ба ҳиссаи нутқе, ки иваз мекунад, яъне исм, сифат, ҳол мувофиқат карда, охирин (ҷумлаи пайрави ҳол – А.В.) ба ивази ҳама хелҳои зарф меояд» [14, с.380-81].

Бояд зикр кард, ки истилоҳи умумии «ҷумлаҳои пайрави ҳол» дар забоншинсии рус аз ҷониби забоншиносони равияи мантиқӣ-грамматикӣ ва пеш аз ҳама П.М. Перевлесский роҳандозӣ ва тақвият дода шудааст. П. М.Перевлесский ҳамин назарияи Н Гречро давом дода ҷумлаҳои пайравро эквивалент (муодил)-и аъзои ҷумлаи сода мешуморад [29, с.90-92]. Вале бояд ёдвар шуд, ки аз ин нуқтаи назар теъдоди ҷумлаҳои пайрави ҳол баробари хелҳои ҳол (-и ҷумлаи сода) мешавад, дар ҳоле ки лингвистикаи муосир баробарии функсионалии аъзои ҷумла ва ҷумлаҳои пайравро нигоҳ дошта, ҳайати ҷумлаҳои пайрави ҳолро (бо ҷумлаҳои пайрави хилоф ва натиҷа) пурратар мекунад.

А.Х. Востоков таъкид мекунад, ки «ба ҷои як калимаи муайянкунанда ё пуркунанда ба мубтадо ё хабар як ҷумлаи пайрав мансуб шуда метавонад» [11, с.226]. Забоншиносон П.Е. Басистов, И.И. Давидов низ ҷонибдорони ҳамин назария буданд.

Ф.И. Буслаев ҳамин усул(принсип)-ро ривоҷ медиҳад. Ӯ бар чунин ақида аст: «Ҷумлае, ки ҳиссаи ҷумлаи дигарро ташкил медиҳад, ҷумлаи пайрав номида мешаваду ҷумлае, ки ҷумлаи пайрав чун ҳиссаи он аст, сарҷумла ном дорад» [9, с.279]. Сипас, ӯ таъкид мекунад, ки аъзоҳои ҷумла ба ҷумлаи пайрав ифода шуда метавонад. «… ҳар як аъзои сарҷумла, ғайр аз хабар, бо ҷумлаи пайрав ифода шуда метавонад» [9, с.29]. Вай дар асоси ҳамин назария

ҷумлаҳои пайрави зеринро нишон медиҳад. 1) мубтадо, 2) пуркунанда, 3) муайянкунанда, 4) ҳол, а) ҳоли макон, б) замон, в) тарзи амал, г) миқдору дараҷа, д) сабаб.

Ҳамин усули таснифот – дар қиёс бо аъзои ҷумлаи сода тасниф кардани ҷумлаҳои пайрав, беш аз сад сол дар забоншиносии рус ҳукмрон буд.

Баъд аз Инқилоби Октябр (возеҳтараш аз солҳои 20-уми садаи ХХ сар карда) забоншиносон баъзе навоқису норасоиҳои ин таснифотро гӯянд ҳам, онро асоси тадқиқоти хеш қарор додаанд. Махсусан В. М. Никитин ин таснифотро ривоҷ медиҳад. Ӯ фароху ғанӣ будани маъною имконоти ҷумлаи пайравро таъкид намуда менависад: «… Маънои ҷумлаҳои пайрав пурратару фарохтар ва возеҳтар аз маънои аъзоҳои ҷумла мебошад. Бисёр ҷумлаҳои пайрав аз ҳудуди аъзоҳои ҷумлаи сода берун мераванд» [27, с.30]. Муҳаққиқ миқдори ҷумлаҳои пайравро ба 24 мерасонад.

Солҳои баъдӣ усули анъанавӣ – дар қиёс бо аъзои ҷумлаи сода тасниф кардани ҷумлаҳои пайрав, аз ҷониби забоншинос – наҳвшиносони рус хеле танқид карда шуда, бисёр навоқису норасоиҳои он нишон дода мешаванд. Чунончи, А.Н.Гвоздев хусусиятҳои ин усули баррасию таснифи ҷумлаҳои мураккаби тобеъро нишон дода, таъкид мекунад: «Один ин существенных недостатков традиционного рассмотрения сложноподчиненых предложений является односторонность при определении типа придаточного, принимаются во внимание лишь особенности главного предложения (устанавливается, в чём оно нуждается, чего ему недостает). В следствии этого невскрываются все характерные черты отдельных типов сложноподчиненных предложений, так как остаётся неуточненной структура придаточного педожения» [12, с.20].

Баъдтар забоншиноси дигари маъруфи рус – В.А. Белошапкова яктарафа будани ин усули таснифи ҷумлаҳои мураккаби тобеъро зикр карда, як қатор навоқису камбудиҳои онро нишон додааст. Аз ҷумла, таъкид мекунад: «Ошибка …. основная идея на которой построена традиционая классикация, члены предложения и придаточные части не параллельны по своему значению и функции в предложении; их семантическая и функциональная близость очень ограничена. Некоторые виды придаточных не имеют даже отдельных параллелей среди членов предложения» [4, с.8].

Омӯзишу баррасии маводи забонӣ дурустии ин назарияро собит менамояд. Воқеан ҳам, барои ошкор намудани ҳама аломату хусусиятҳои нозуки ҷумлаҳои пайрав (ва дар маҷмуъ ҷумлаҳои мураккаби тобеъ) лозим аст, ки аломату хусусиятҳои онҳо дар дохили худи онҳо ва дар алоқамандӣ бо сарҷумла омӯхта шавад. Ҳаммаъноӣ ва ё ба аъзои ҷумлаи сода наздик будани ҷумлаҳои пайрав маънои айнияти доштан (як будан) ва якдигарро пурра иваз кардани ин ду воҳиди наҳвиро надорад. Бинобар ин, ҳангоми дар муқоиса бо аъзои ҷумлаи сода тасниф кардани ҷумлаҳои пайрав на ҳама аломату хусусият ва нозукиҳои маъноию сохтории ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ошкор мешавад.

Усул (принсип)-и дигар, назарияи структурӣ-грамматикӣ мебошад. Ин усул аз усули анъанавӣ ба кулли фарқ мекунад. Ҷонибдорони ин назария ҷумлаҳои мураккаби тобеъро аз рӯи нишонаҳои сохторӣ ва воситаҳои алоқаи ҷумлаи пайрав ба сарҷумла /пайвандакҳо ва калимаҳои ҳамнисбат/ тасниф мекунанд.

Намояндагони ин равия Д.С.Овсянико-Куликовский, А.М. Пешковский, М.Н. Петерсон, Л.А. Булаховский, А.Б. Шапиро ва дигарон мебошанд [31; 30; 8; 43]. Онҳо ҷумлаҳои пайравро аз рӯи сохтор – воситаҳои алоқа ба 2 гурӯҳ ҷудо мекунанд:

1. Ҷумлаҳои пайраве, ки ба воситаи пайвандакҳо ба сарҷумла алоқаманд мешаванд.
2. Ҷумлаҳои пайраве, ки ба воситаи калимаҳои ҳамнисбат ба сарҷумла алоқаманд мешаванд.

Таснифи нисбатан муфассали ин усул аз тарафи А.М. Пешковский пешниҳод шудааст. Ӯ ба гурӯҳи аввал вобаста ба хелҳои пайвандак 9 хели ҷумлаи пайравро нишон медиҳад: сабаб, мақсад, натиҷа, муайянкунанда, возеҳкунанда/изъяснительные/, шарт, хилоф, муқоиса, замон.

Ба гурӯҳи дуюм, албатта, ҷумлаҳои пайраве шомиланд, ки тавассути калимаҳои ҳамнисбат ба сарҷумла алоқаманд шудаанд.

А.Б. Шапиро бошад, ба ҳамин усул(принсип) такя карда ҷумлаҳои пайравро аз рӯи калимаҳои ҳамнисбат тасниф мекунад.

Муҳаққиқ чунин менависад: «Тамоми ҷумлаҳои мураккаби тобеи забони русиро ба ду гурӯҳи аз ҳам фарқи калон дошта ҷудо кардан мумкин:

1. Ба гурӯҳи аввал ҷумлаҳои мураккабе дохил мешаванд, ки дар сарҷумла ҷонишин /аксаран ҷонишини ишоратӣ/ доранд ва маънои онҳо дар ҷумлаи пайрав возеҳ мегардад.

2. Ба гурӯҳи дуюм ҳамон ҷумлаҳои мураккабе мансубанд, ки дар сарҷумлаашон ҷонишини бо ҷумлаи пайрав возеҳшаванда мавҷуд нест» [43, с.15-16].

А.Б.Шапиро гурӯҳи якумро вобаста ба калимаҳои ҳамнисбат боз ба якчанд хел ҷудо мекунад.

Муносибати муҳаққиқони забони русӣ ба усули таснифоти А.Б. Шапиро мухталиф аст. Масалан, забоншиноси маъруф Н.С. Поспелов таснифоти А.Б. Шапироро қадаме ба пеш мешуморад. Номбурда таъкид мекунад: «Значительный шаг в решении вопроса о структуре сложноподчиненного предложения: ибо в ней указано на принципиальное значение наличия или отсутствия соотносительных местоимений – слов в главной части сложного предложения» [34, с.53].

Муҳаққиқи дигари ҷумлаҳои мураккаби забони русӣ – И.А. Василенко дар маҷмуъ таснифоти А.Б. Шапироро пазируфта, тадқиқоти хешро бар асоси ин анҷом додааст [10].

Забоншиносони дигар, минҷумла С.И. Абакумов усул(принсип)-и таснифоти А.Б. Шапироро танқид мекунад. Ӯ таъкид мекунад, ки ин усул таснифи ҷумлаҳои мураккабро мушкил менамояд. Калимаҳои ҳамнисбат чун меъёри тасниф, нақши калоне надоранд. Худи С.И. Абакумов бар чунин ақида аст, ки «… муносибатҳои маъноие, ки тавассути ҷумлаҳои пайрав ифода мегардад, айнан ҳамонест, ки тавассути аъзоҳои ҷумлаи сода ифода мешавад» [1, с.85].

Усул (принсип)-и сеюми таснифоти ҷумлаҳои мураккаби тобеъ, ки дар тӯли даҳсолаҳои охир ҳукмрон аст, усул (принсип)-и сохторию маъноӣ мебошад. Асоси ин усулро ҳанӯз Ф.Фортунатов, А.А. Шахматов гузоштаанд. Тибқи ин принсип диққати асосӣ, аз як сӯ, ба хусусиятҳои сохтории ҷумла дода шуда, аз ҷониби дигар, маъною вазифаи ҷумлаи пайрав ба инобат гирифта мешавад.

Таснифоти сохторию маъноӣ, ки ба принсипи якузва-дуузва будани ҷумлаҳои мураккаб*и* тобеъ такя мекунад, асосан дар асарҳои Н.С. Поспелов коркард шуда рушду такомул ёфтааст. Ба замми ин, ҳифз (риоя)-и принсипи якузва-дуузва будани ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар корҳои илмии Н.С. Поспелов таври оморӣ намонда, аз ташреҳи мантиқӣ ба ташреҳи хоси лингвистии он рушду инкишоф дода шуда, дақиқ мегардад. Муҳаққиқ ба ҷиҳати мантиқӣ такя намуда, менависад, ки иртиботи мутақобилаи диалектикии ду муҳокима асоси дуузва будани ҷумлаи мураккаб аст. Ҷумлаҳои мураккаби тобеи якузва бошанд, ифодаи ягон муҳокимаи сода ё шаклан мураккаб мебошанд [32, с.321-337].

Ба дунболи ин мақола дар ду мақолаи илмии дигари ин наҳвшинос бар асоси аломату хусусиятҳои хоси (сирф) забонӣ тавзеҳи нисбатан дигархелтар ва мушаххастари мавҷудияти ин ё он конструкия (қолаб)-и ҷумлаҳои мураккаби тобеъ пешниҳод мегардад, ки вобаста будани ҷумлаи пайрав ба тамоми сарҷумла ё вобаста будани ҷумлаи пайрав ба ягон аъзои сарҷумла ба назар гирифта мешавад [34, с.48-77; 35, с.32-52].

Ва билохира соли 1964 ин мафҳум(фаҳмиш) як андоза тавзеҳ ва мушаххастар карда мешавад: «ҷумлаҳои аз лиҳози сохтор якузва, ки ҷумлаи пайравашон ин ё он аъзои сарҷумларо тафсил медиҳад; ҷумлаҳои аз лиҳози сохтор тафсилёфта, ки ин ё он муносибати функсионалии ҷумлаи пайрав ва сарҷумларо ифода мекунанд» [36, с.78].

Н.С. Поспелов дар ин ду асараш [34, с.35] мақолаҳои дар боло зикршуда ба фактҳои забонӣ такя намуда, мансубияти ҷумлаи пайравро ба тамоми сарҷумла ё ягон аъзои сарҷумла ба эътибор гирифта, дар бораи ин ду қолаб /конструксия/ маълумоти муфассалтар медиҳад.

Ҳамчунин, ӯ таъкид мекунад, ки «Қисмҳои таркибии ҷумлаи мураккабро на чун ҷумлаҳои алоҳида, балки ҳамчун ҷузъҳои ба ҳам алоқаманд (ва бинобар ин номустақил)-и як воҳиди наҳвӣ тадқиқ кардан лозим аст» [33, с.336].

Бояд зикр кард, ки Н.С. Поспелов руҷуе ба таърихчаи принсипҳои таснифоти ҷумлаҳои мураккаби тобеъ намуда [34, с.48-49], сипас ба чунин хулоса меояд: «Ҳама ҷумлаҳои мураккаби тобеъ, ки ҷумлаи пайравашон ягон аъзои сарҷумла: мубтадо, хабар,

пуркунанда, муайянкунанда, ҳоли ифодаёфта ва ё бо ҷонишин ишорашударо эзоҳ медиҳанд, аз рӯи сохтор якузвaанд [34, с.52]», дар акси ҳол дуузвaанд [34, с.56].

И.М. Абрамович бошад, ҳангоми таснифи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ҳатмӣ будани ба назаргирии воситаҳои грамматикии алоқаи тобеъ (аз ҷумла, мутобиқати шаклҳои феъли хабарҳо (-и сарҷумла ва ҷумлаи пайрав) ва тартиби ҷумлаҳо – ҷузъҳои таркибии ҷумлаи мураккабро зикр кардааст. Ин муҳаққиқ таснифоти Н.С. Поспеловро ҷонибдорӣ намудааст [2, с.61-63].

М. Кубик мафҳуми аслии «тафсилёфта – тафсилёфта» («расчленённый – нерасчленённый»)-ро дақиқтар карда менависад, ки тафовут миёни қолаб (конструксия)-ҳои тафсилёфта ва тафсилёфта на танҳо дар воситаҳои алоқаи ҷузъҳои ҷумлаи муракаби тобеъ аст, ҳамчунин дар он аст, ки интихобу корбасти ин воситаҳо ба чӣ вобаста аст [23, с.155].

В.А.Белошапкова ҳам дар тадқиқотҳояш ду типи сохтории ҷумлаҳои мураккаби тобеъ–тафсилнаёфта /нерасчленённый/ ва тафсилёфта /расчленённый/-ро нишон медиҳад [3]. Дар ин маврид, онҳо аз рӯи зарурат доштан ё зарурат надоштан истифодаи ҷумлаи пайрав; характери алоқаи тобеъ ва воситаҳои ифодаи он мутақобил гузошта мешаванд. Ба хели якум калима (присловные, таркиб) ва ҷонишинҳо – ҳамнисбат, ба хели дуюм – детерминантӣ, ки асосан ба хели ҷумлаҳои ҳол мансубанд, дохил карда шудаанд.

Ӯ усули сохторию маъноиро авло дониста, моҳияти онро мушаххас кардааст: «Усули сеюми тасниф, - менигорад ӯ, - аз мафҳуми васеътари шакли ҷумлаи мураккаби тобеъ манша мегирад. Он ба мафҳуми типи «сохторию маъноӣ» такя мекунад. Азбаски дар ин усул ҳам аломатҳои сохторӣ ва ҳам хусусиятҳои маъноӣ ба эътибор гирифта мешаванд, онро таснифи сохторию маъноӣ меноманд» [6, с.218].

Забоншиносони рус С.Е.Крючков, Л.Ю.Максимов, А.К.Федоров, К.П. Орлов ин усул (принсип)-ро ривоҷ додаанд [20; 21; 22; 40; 28].

Чунончи, С.Е. Крючков, Л.Ю. Максимов дар мақолаи ба таснифи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бахшидаи хеш – «О классификации придаточных предложении и их изучении в средней школе взрослых» [20, с.62-69] таъкид мекунанд: «… тасниф бояд бар асоси хусусиятҳои сохторию маъноии қолаб(конструксия) сурат гирад [20, с.63]. Муҳаққиқони зикршуда ҳам таснифоти анъанавӣ ва ҳам таснифот аз рӯйи воситаҳои грамматикии алоқаи тобеъро танқид карда, ба чунин хулоса меоянд, ки на ҷумлаҳои пайрав, балки ҷумлаҳои мураккаби тобеъро тасниф бояд кард [20, с.64]. Ин меъёр дуруст аст, чаро ки тибқи он ягонагии ҷузъҳои ҷумлаҳои мураккаб ба назар гирифта мешавад. Аммо, ин нав набуда, ҳанӯз аз ҷониби А.Б. Шапиро ва Н.С. Поспелов пешниҳод шуда буд. Соле баъд мақолаи дигари С.Е.Крючков нашр мешавад, ки дар он таснифоти ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар асоси маҷмуи хусусиятҳои сохторию маънии онҳо сурат гирифтааст [21, с.12-21].

Л.Ю. Максимов аломатҳои асосии сохторҳои тафсилёфта ва тафсилнаёфтаро натиҷагирӣ [25, с.14]. Ин қолабҳоро ӯ аз рӯйи аломатҳои сохтории зерин мухолиф гузошта муқоиса мекунад): 1) воситаҳои алоқа; 2) коррелятаҳо; 3) парадигма (муносибати парадигматикӣ); 4) тартиби ҷузъҳо ва 5) дараҷаи вобастагии (робитаи) ҷузъҳо. Агар дар ҷумлаҳои тафсилнаёфта алоқаи ҷузъҳои бо ёрии пайвандаки синтаксисӣ ва ҷонишинҳои нисбӣ (ишоратӣ)сурат гирад, пас дар ҷумлаҳои тафсилёфта бо ёрии пайвандакҳои тобеъкунандаи семантикӣ сурат мегирад. Дар хели якум – коррелятаҳо умумӣ ё аксаран сохторӣ буда, бо пайвандаки сода (-и «ки») як шуда пайвандаки таркибӣ намесозанд. Дар хели дуюм (тафсилёфта бошад, онҳо (воҳидҳои ҳамнисбат) факултативӣ буда, бо пайвандак якҷоя шуда пайвандаки таркибӣ месозанд. Дар қолаб (ҷумла)-ҳои тафсилнаёфта парадигма хусусияти озод, дорад, дар хели тафсилёфта бошад, озод набуда, далелнок (мотивирующий) аст. Тартиби ҷумлаҳо сода дар қолаб (ҷумла)-ҳои муракаби тобеи якузва ғолибан воситаи функсионалӣ аст (агар вобаста набошад), аммо дар қолаб (ҷумла)-ҳои дуузва ғолибан ҷузъи сохтории қолаб (ҷумла) аст. Ва билохира, дараҷаи вобастагӣ дар аввалӣ зиёдтар ва дар дуюмӣ камтар аст.

Дар маҷмуъ, усули пешниҳод кардаи Н.С. Поспелов таконе буд дар омӯзиши ҷузъиёти сохтории ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ва ошкор кардани хусусиятҳои онҳо. Вале ин усул ҳам аз тазоду навоқису норасоиҳо орӣ нест. Масалан, дар зинаи нахустини омӯзишу тадқиқи қолабҳои якузва бар асосҳои мухталиф тақсим кардани онҳо: аз рӯйи вазифа, характери

муносибати (вобастагӣ) онҳо ба сарҷумла, калимаҳои ҳамнисбат. Ғайр аз ин, таҳсими ҷумлаҳо ба якузва-дуузва шартист. Зеро, масалан, дар қолаби дуузва ҳам ҷумлаҳои якузва ва ҳам дуузва омада метавонанд. Муқоиса шавад:

Пахта **дар ҷое** мерӯяд, ки **дар он ҷо** ба қадри кифоя обу гармӣ бошад (С. Айнӣ. Куллиёт.ҷ.3. –Сталинобод, 1960, с.426). Ман, раиси муҳтарам, **ба шарте** аввалин шуда ба музокира мебароям, ки ба гуфтани суханҳои ногуфта мондаам, рухсат диҳед (Р.Ҷалил.Одамони ҷовид. –Душанбе, 1974, с.209).	Пештар, **ба ҷое ки** газета хонда истода бошанд, ҳеҷ наздик намешуд (С. Айнӣ. Куллиёт.ҷ.3. –Сталинобод, 1960, с.542). Қарор навиштан кори нагз, **ба шарте ки** он қарор ба фикру андешаи омма мувофиқ бошад (С.Улуғзода.Субҳи ҷавонии мо. –Душанбе: Ирфон, 1982, с.224).

Аз рӯйи ин таснифот анвои ҷумлаҳои пайрави ҳол метавонанд, ҳамчун қолаби бештар тафсилёфта тавсиф шаванд. Аммо он пароканда (парешон, ҷудо шуда мемонад, яклухтии худро гум мекунад. Ҷумлаҳои пайрави ҳоли миқдору дараҷа ва андозаю миқдор, ки бо таркибҳои ҷуфт сохта шудаанд, ба гуруҳи ҷумлаҳои якузваи бо калимаи ҳамнисбат – ҷонишин (ҷонишин – пайвандак) сохта шуда дохил мешаванд.

Ҷумлаҳои мураккаб бо ҷумлаи пайрави маънои локалӣ (маҳдуд) доштагӣ аз рӯйи махсусиятҳои худ гоҳ ба якузва, гоҳ ба дуузва дохил мешаванд. Аз рӯи ин таснифот баррасӣ ва таснифи ҷумлаҳои мураккаби тобеи бо ёрии пайвандакҳои таркиби навъи «барои ин ки», «барои он ки», «аз ин ки», «аз он ки», низ мушкил аст. Агар танҳо аз рӯйи принсипи якузва – дуузва амал кунем, пас ин гуна ҷумлаҳои пайрав духела (духӯра) шуда мемонанд. Ба хотири таҷзияи актуалии мухталиф чунин конструксияҳо(қолабҳо) -ро ду хел шарҳ додан мумкин аст: ҳамчун якузва ва ҳамчун дуузва.

Бояд зикр кард, ки гуруҳи калони забоншиносони маъруфи рус ҷонибдорӣ усул (принсип)-и анъанавӣ буда, назариёти Н.С. Поспеловро танқид кардаанд.

Махсусан, проф. А.Г.Руднев ба ин усул эроди сахт гирифта, таъкид мекунад, ки ҳар як предмет ва ё ҳодиса аломату нишонаҳои зиёде дорад ва ба инобат гирифтани ҳамаи онҳо имконнопазир аст. Барои он ки хусусиятҳои ҳар як предмет возеҳ нишон дода шавад, аввал аломатҳои муайян ва намоёнтарини онро ба назар гирифта, баъд аз рӯйи умумияти ин хусусиятҳо онҳоро ба гуруҳҳо ҷудо кардан лозим [39, с.282].

А.Г.Руднев қайд мекунад, ки таснифоти Н.С. Поспелов вазифаҳои мухталиф ва муайяни синтаксисии ҷумлаҳои пайравро ба якдигар омезиш медиҳад.

Дар ҳақиқат, натиҷаи ҳамин нуқсон аст, ки дар таснифоти Н.С. Поспелов ҷумлаҳои пайрави мубтадо, хабар, миқдору дараҷа ва тарзи амал ҳамчун категорияҳои махсуси грамматикӣ барои худ мавқеъ пайдо накардаанд.

А.Г. Руднев ҳангоми таснифи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ақидаҳои забоншиносони русро ҷамъбаст намуда, ҷиҳатҳои пешқадами онҳоро аз нуқтаи назари танқидӣ омӯхта, ба принсипҳои зерин такя кардааст:

1. Вазифаи синтаксисии ҷумлаи пайрав нисбат ба сарҷумла.

2.Ба кадом аъзои сарҷумла вобаста будани ҷумлаи пайрав. Тарзи ифодаи калимаи эзоҳшавандаи сарҷумла.

3. Воситаҳои грамматикии ифодаи муносибати маънои сарҷумла ва ҷумлаи пайрав [39, с.241].

Қобили зикр аст, ки ҳам А.С.Поспелов ва ҳам А.Г. Руднев ба усул(принсип)-и мазкур, ки ҳанӯз аз ҷониби В.А. Богородитский пешниҳод ва роҳандозӣ шуда буд, такя мекунанд. Онҳо (А.С.Поспелов ва А.Г. Руднев) ҳангоми баррасию таснифи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ сохтору маъноро ҳамчун хусусияти воҳиди ягона ва том ба эътибор мегиранд. Аммо А.С.Поспелов ҷумлаҳоро ба якузва таҳсим карда, тамоми ҷумлаҳои пайраверо, ки барои эзоҳи аъзоҳои гуногуни бо ҷонишинҳои ишоратӣ ифодаёфтаи сарҷумла меоянд, ба як гуруҳи махсус ҷудо мекунад. Ин усул имконият намедиҳад, ки вазифаҳои гуногуни синтаксисии ҷумлаҳои пайрав (гуногунвазифагии ҷумлаи пайрав ба вазифаи аъзои эзоҳшавандаи сарҷумла вобаста аст) равшан ва ҷудогона нишон дода шавад. А.Г. Руднев ба усули анъанавӣ пайравӣ карда, бо риояи ҷиҳати маъноӣ ҷумлаҳои пайравро ба гуруҳҳо тасниф мекунад. Ин равиш ба ӯ имкон додааст, ки ҳам вазифаи синтаксисӣ, ҳам муносибати маъноӣ, ҳам тарзи ташаккул ва ҳам мавқеи ҷумлаҳои пайравро дар таркиби ҷумлаҳои

мураккаб тобеъ дуруст маънидод ва муқаррар намояд. Агар А.С. Поспелов ҷумлаҳои пайрави мубтадо, хабар, пуркунанда, ҳоли тарзи амал ва монанди инҳоро ҳамчун категорияҳои махсуси грамматикӣ аз эътибор соқит намояд, баръакс А.Г. Руднев ҳамаи ҷумлаҳои пайравро, ки усули анъанавӣ эътироф мекард, ба назар гирифта, мавҷудияти онҳоро бо далелҳои тоза асоснок менамояд. Усули А.Г. Руднев чунин ҷумлаҳои пайравро дар бар мегирад: 1)ҷумлаи пайрави мубтадо; 2) ҷумлаи пайрави хабар; 3)ҷумлаи пайрави муайянкунада; 4) ҷумлаи пайрави пуркунанда; 5) ҷумлаҳои пайрави ҳолӣ: а) замон; б) макон; в) сабаб; г) мақсад; ғ) натиҷа; д) тарзи амал; ж) миқдору дараҷа; з) муқоиса; и) шартӣ; к) хилофӣ; л) ҳамроҳӣ [39, с.241].

Қобили зикр аст, ки А.Г. Руднев ҳам ба ин таснифи В.А. Богородитский баҳо дода менависад: «Хидмати Богородицкий В.А. дар он аст, ки ӯ ҳангоми муайян кардани ҷумлаҳои пайрав ба кадом аъзои сарҷумла вобаста шудани ҷумлаи пайравро муҳим мешуморад, на кадом аъзоро иваз кардани онро. Ӯ ҷумлаҳои пайравро … на аз рӯйи воситаҳои алоқаи шаклиаш ба сарҷумла, балки бар асоси хусусиятҳои маъноӣ тасниф менамояд» [39, с.239].

Баъд аз В.А. Богородицкий ин равияро Н.И. Широкова ва В.И. Кодухов таҳвият мебахшанд. Масалан, Н.И. Широкова схемаи таснифотеро пешниҳод мекунад, ки ба характери муносибатҳои маъноии ҷузъҳои ҷумлаи мураккаби тобеъ такя мекунад. Вай пеш аз ҳама 9 хели ҷумлаҳои муракаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави ҳолро нишон медиҳад: ҷумлаҳои пайрави ҳоли сабаб, натиҷа, шарт, хилоф, муқоиса, замон, макон, мақсад ва хели тавсифӣ –баҳодиҳӣ. Ба инҳо хели даҳум муқобил гузошта шудааст, ки ба он ҷумлаҳои пайраве шомиланд, ки ягон муносибати муайяни маъноиро ифода намекунанд [45, с.16-18].

Мавқеи асосии В.И. Кодухов чунин аст: «Бо ҳама гуногунрангии моделҳои ҷумлаҳои мураккаби тобеъ муносибатҳои асосии мантиқи- синтаксисии байни ҷузъҳои онҳо ба таври возеҳ, равшан ё *норавшан* нигоҳ дошта мешаванд, ин омилҳои нисбатан доимӣ ва устувори ягонагии сохтор мебошанд, бинобар ин онҳо асоси классификатсия шуда метавонанд» [18, с.6]. Дар асоси ин ақида ӯ ҷудо кардани 5 намуд (тип)-и мантиқӣ – грамматикии ҷумлаҳои мураккаби тобеъро пешниҳод мекунад: возеҳкунанда(эзоҳдиҳанда), муайянкунанда, хабарӣ, модуалӣ ва ҳол.

Муҳаққиқи забонҳои дигари славянӣ низ роҷеъ ба ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ва таснифоти онҳо андешаҳои худро иброз намудаанд. Чунончи, Е.В. Кротевич ҳанӯз соли 1953 чунин таснифи ҷумлаҳои мураккаби тобеи забонҳои русӣ ва украиниро пешниҳод кардааст: 1. Ҷумлаҳои мураккаби тобее, ки дар таркиби сарҷумлаашон ҷонишинҳои нисбӣ доранд, ки маъноояшон дар ҷумлаи пайрав возеҳ мегардад. 2. Ҷумлаҳои мураккаби тобее, ки яке аз аъзоҳои таркиби сарҷумлаашон ифода наёфтааст ва ҷумлаи пайрав вазифаи он аъзоро иҷро мекунад. 3. Ҷумлаҳои мураккаби тобее, ки дар онҳо ҷумлаи пайрав характери(хусусияти) факултетивӣ дорад. 4. Ҷумлаҳои мураккабе, ки хусусияти мобайнӣ (мураккаби пайваст ва мураккаби тобеъ) доранд. Дар чунин ҷумлаҳо ҳар ду ҷузъ дар ба ҳам тобеанд ва дар онҳо ба маънои аслиаш сарҷумла вуҷуд надорад. 5. Ҷумлаҳои мураккаби тобее, ки як сарҷумла якчанд ҷумлаи пайрав дорад, ё гарчи бисёр кам бошад ҳам, як ҷумлаи пайрав якчанд сарҷумла дорад [19, с.25-38].

Бояд зикр кард, ки таснифоти Е.В. Кротевич ҳам аз баъзе камбудиҳо холӣ нест. Он дар асоси ба назар гирифтани элементҳои сохторӣ – аз як тараф ва ягонагии ҷузъҳои ҷумлаи мураккаб – аз тарафи дигар сурат гирифта бошад ҳам, як камбуди ҷиддӣ дорад. Таснифот дар асоси меъёрҳои мутафарриқ (мухталиф) бунёд ёфтааст. Дар ин таснифот ҳам меъёрҳои семантикӣ ва ҳам меъёрҳои сохторӣ ба эътибор гирифта мешавад. Аммо ин меъёрҳо аз ҷониби муаллиф на дар якҷоягӣ, балки аз ҳам ҷудо (алоҳида) баррасӣ мешаванд.

Дар хусуси камбудиҳои таснифоти Е.В. Кротевич муҳаққиқи наҳви забони форсӣ – А. Шафоӣ низ ҳангоми пажуҳиш ва таснифи ҷумлаҳои мураккаби тобеи забони форсӣ фикру андешаҳои худро иброз намуда, менависад: « … Барои ду типи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ меъёри мавҷуд будан ё набудани аломати грамматикӣ, барои ду типи дигари ҷумлаҳои мураккаби тобеъ меъёри тобеияти семантикӣ, ва билохира, барои типи панҷум, муаллиф меъёри нави сохториро истифода мебарад, ки ба ду меъёри аввала ҳеҷ алоқа надорад» [44, с.22].

Диққатро ҳамин далел ҷалб мекунад, ки бо вуҷуди корҳои тадқиқотии зиёди ба ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бахшидашуда, вақтҳои охир ягон далел (аргумент)-и наве ба

нафъи таснифи сохторӣ –маъноӣ пайдо нашудааст, ба ҷуз ҳамоне ки дар асарҳои асосгузорони он гуфта шуда буд [34, с.48-72; 5, с.158-243; 17, с.5-15; 22, с.57-130; 28]. Дар ҳоле ки далел (аргумент)-ҳои ба нафъи принсипи таснифи сохторӣ –маъноӣ пешниҳодшуда дар бисёр (аксар) мавридҳо баҳсноканд, ки инро аллакай як катор олимон зикр кардаанд [15, с.223-236; 13, с.35-67; 24, с.120-134; 39, с.220-303; 41]. Бар хилофи (алайҳи, муқобили) таснифи мантиқӣ-грамматикӣ ҳам ягон далели нав илова нашудааст.

Дар забоншиносии рус дар гурӯҳбандии анвои ҷумлаҳои пайрав усули дигар – таснифи коммуникативӣ-синтаксисии ҷумлаҳои пайрав рӯи кор омадааст. Ҷонибдорони ин назария Е.А. Иванчикова [16, с.47], И.П. Распопов [38] ва дигарон мебошанд. Бояд гуфт, ки усули таснифи коммуникативӣ-синтаксисии ҷумлаҳои пайравро солҳои 60-ми садаи ХХ Е.А. Иванчикова дар мақолааш роҳандозӣ намудааст [16], баъдтар солҳои 80-уми садаи гузашта И.П. Распопов [38] ва дигарон тақвият додаанд.

Е.А. Иванчикова ҷумлаҳои мураккаби тобеъро ба 2 намуд ҷудо мекунад: 1. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ, ки сарҷумлааш огоҳӣ /сигнал/-и синтаксисӣ дошта, зарурати бо ҷумлаи пайрав ташреҳ ёфтани онро хабар медиҳад. 2. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ, ки сарҷумлаашон аз нопуррагӣ /номукаммалӣ/ огоҳ накарда, характери автономӣ(худмухторӣ) доранд. Муҳаққиқ усули аз лиҳози сохтор ҳатмӣ ё факултативӣ будани ҷумлаи пайравро дар иртибот бо принсипи якузва-дуузва мегузоранд. Ҳамаи конструксияҳои аз лиҳози сохтор ҳатмӣ якузваанд. Ҷумлаҳои дуузва /ҷумлаҳои пайрави ҳол/ бошанд, асосан аз ҷиҳати сохтор факултативианд.

Бояд зикр кард, ки усулҳои таснифотии баррасишуда, ки ба характери ҷузъи тобеъ (ҷумлаи пайрав), баъзан ҷузъи асосӣ (сарҷумла), инчунин тамоми ҷумлаи мураккаби тобеъ такя мекунад, ба ошкор кардани хусусиятҳои асосии семантика ва структураи ҷумлаҳои пайрав мусоидат намуданд. Аввалан, номгӯи маъноҳое, ки ҷумлаҳои пайрав ифода мекунанд), муайян гардид. Сониян, аломату нишонаҳои асосии онҳо муайян шуд: воситаҳои грамматикии алоқаи тобеъ, вобастагии ҷумлаи пайрав, характери ғайри типологии коррелятаҳо, инчунин баъзе аломатҳои дигар, ки хусусиятҳои умумии онҳо – тафсилёбандагии структураро муттаҳид менамояд. Сеюм, характеристикаи функсионалии онҳо – ҳатмӣ набудани баъзе ҷумлаҳои пайрав барои мукаммалии сохтори сарҷумла зикр шуд.

Ниҳоят, солҳои охир усули трансформатсионӣ (усули баргардондани воҳидҳои наҳвӣ) ба миён омад. Эксперименти лингвистӣ, ки баъдтар (охири солҳои 70-ум ва аввали солҳои 80-ум) усули трансформатсия ном гирифт, принсипест, ки *барои исботи мансуб будани воҳиди наҳвӣ маҳз ба ин ё он қолаб,* аз ҷумла, ба эътибор гирифтани шакли табдилшуда (муродиф, муодил)-и як қолаби наҳвиро бо ҳамон қолаби наҳвӣ дар назар дорад [42, с.5].

Усули мазкур аллакай дар синтаксис истифода мешавад ва дар таҳқиқу корҳои методӣ самаранок шуморида мешавад. Аммо бисёр паҳлуҳои масъалаҳои истифодаи(корбурди) методи трансфоматсионӣ дар синтаксиси ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ҳанӯз коркард нашудаанд. Аз ҷумла, масъалаҳои зерин ба таври боясти омӯхта нашудаанд: 1) намудҳои транформатсия, аҳамияти онҳо; 2) муайян кардани хелҳои трансформатсияҳо барои ҳар як хели ҷумлаҳои мураккаб; 3) имкони истифодаи методи трансформатсионӣ дар таснифи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ. Банди охирин боз ҳам муҳимтар аст, зеро масъалаи таснифи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ҳанӯз ҳам актуалӣ мемонад.

Мақсади асосии таснифоти ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо назардошти хосиятҳои транформатсионии онҳо масъалаҳои зеринро дар бар мегирад:

1. имконоти истифодаи методи транформатсионӣ барои аниқ кардани таснифи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ;
2. дар иртибот ба ҳамин ёфтану муайян кардани транформатсияи нисбатан ояндадор (перспективный);
3. гузаронидани таҷрибаи таснифи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар асоси транформатсияи воҳидҳои наҳвӣ.

Бояд ёдовар шуд, ки кӯшишҳои забоншиносон барои ба вуҷуд овардани шаклҳои нави таснифот низ аз мубрамии проблемаи таснифоти ҷумлаҳои мураккаби тобеъ гувоҳӣ медиҳад [38; 46; 48].

Мубрамии масъалаи таснифоти ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ҳангоми омӯзиши хелҳои алоҳидаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ эҳсос мегардад. Ҳатто дар доираи ҳамон як усули

таснифот тафовут дар шарҳи ҳамон як хели ҷумлаи пайрав, муайян кардани мавқеи онҳо дар байни дигар анвоъи ҷумлаҳои пайрав кам нест [26, с.9-10].

Ҳамин тариқ таҳлили усулҳо (принсипҳо)-и таснифот, ки ба характери ҷумлаи пайрав, гоҳо ба характери сарҷумла, ҳамчунин тамоми ҷумлаи мураккаби тобеъ ва муодили будан ҷумлаи пайрав ба воҳиди дигари наҳв такя мекунад, имкон медиҳад, ки хусусияти умдаи маъноӣ ва сохтории ҷумлаи пайрав ошкор шавад:

Аввалан, ҷумлаҳои пайрав ва хелҳои (маъноии) онҳо муайян карда мешаванд.

Сониян, нишонаҳои асосии шаклӣ ошкор мешавад: алоқаи синтаксисӣ тавассути пайвандак, ширкати калимаҳои ҳамнисбат,мутобиқати шаклҳои феълӣ –хабари сарҷумла ва ҷумлаи пайрав,тартиби ҷумлаҳо (сарҷумла ва ҷумлаи пайрав), бо ҳама ҷузъҳои таркибаш ба сарҷумла нисбат доштани ҷумлаи пайрав, характер (хусусият)-и ғайритипологӣ доштани коррелятаҳо (//умумӣ набудани коррелятаҳо),ва ҳамчунин баъзе аломатҳои дигари ба хусусиятҳои умумии онҳо иловашаванда – таффсилёбии сохтор.

Сеюм, тавсифи функсионалии ҷумла – ҳатмӣ будан ё ҳатмӣ набудани ҷумлаи пайрав барои тамомияту мукаммалии сохтории сарҷумла пешниҳод мегардад.

Чаҳорум, ба кадом хели ибораҳо муодил будани ҷумлаи пайрав муайян карда мешавад.

Панҷум, кадом аъзои ҷумлаи сода шудани ҷумлаи пайрав ҳангоми трансформатсия (баргардон кардан) нишон дода мешавад.

Шашум, маънои асосӣ ва тобишҳои маъноии ҷумлаҳои пайрав муайян гардида, омилҳои сермаъно шудани ҷумлаҳои пайрав нишон дода мешавад.

Ин ҳама имкон медиҳад, ки ҷумлаҳои пайрав ба он гурӯҳи маъноию семантикии системаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дохил гарданд, ки як аъзои сарҷумла, гуруҳи аъзоҳои сарҷумла ва ё тамоми сарҷумларо шарҳу эзоҳ медиҳанд.

А Д А Б И Ё Т

1. Абакумов С.И. О придаточных предложениях // Рус. язык в школе 1938. - №2. – С. 85-95.
2. Абрамович И.М. О сложноподчиненных предложениях в произведениях А.Н. Радищева. «Труды Интитута Языкознания». III. – М. 1954. - С.61-63.
3. Андрамонова Н.А. Сложноподчиненные предложения в современном русском литературном языке. – Казань, 1978г.
4. Белошапкова В.А. О принципах классификации сложноподчиненных предложений //Рус.яз. в шк., - 1963 - №6. – С. 7-12.
5. Белошапкова В.А. Сложное предложение в современном русском языке: /Некоторые вопросы теория/. – М., Просвещение, 1967. 159 с.
6. Белошапкова В.А. Современный русский язык. Синтаксис. – М.: Выс.шк., 1977. – С. 158-243.
7. 7. Богородицкий В.А.Общий курс русской грамматики. 2-е изд. испр. и доп. – Казань, 1907. – С. 264-270.
8. Булаховский Л.А. Курс русского литературного языка. Т.I. – Киев: Рад. шк., 1962. – С. 304-305.
9. Буслаев Ф.И. Историческая грамматика русского языка. – М,: Учпедтиз, 1959. – С. 274-285.
10. Василенко И.А. Сложное предложение в современном русском литературном языке. АДД. –М., 1954. -с.13.
11. Востоков А.Х. Русская грамматика. – С-Пб., 1832. – С. 226-230.
12. Гвоздев А.Н. Современный русский литературный язык. Ч. 2, Синтаксис. – М,: Учпедгиз, 1958. – С. 198-264.
13. Гепнер Ю.Р. Сложноподчиненное предложение и принципы его изучения. Учеб.пособие для студентов. – Харьков, 1963, -91с.
14. Греч Н. Просторная русская грамматика. 2-ое изд. СПБ, 1830.– С. 380-382.
15. Дудников А.В. О противоречиях некоторых аспектов современной теории сложноподчиненного предложения. –УЗМОПИ им.Н.К Крупской, т. 197, вып.13. – М.,1967, -с.223-236;
16. Иванчикова Е.А. О структурной факультативности иструктурной обязательности в синтаксисе // Вопр. языкознания. - 1965. - № 5.
17. Иленько С.Г. Вопросы теории сложноподчиненного предложения в современном русском языке: автореф. дис... док. фил. наук. – Л.,1964. – С. 5 -15.
18. Кодухов В.И. Сложноподчиненные предложение в русском литературном языке второй половины XVIIIв.: Автореф. дис... док. филол. наук. – Л., 1967.– С. 6-15.
19. Кротевич Е.В. Структура сложноподчиненного предложения // Вопросы славянского языкознания. Кн. 3. – Львов-Харьков, 1953.– С. 25-38.
20. Крючков С.Е., Максимов Л.Ю. О классификации придаточных предложении и их изучении в средней школе взрослых //Рус. яз. в шк. - 1959. - №5. – С. 62-69.
21. Крючков С.Е. Типы сложноподчиненных предложений с придаточной частью, относящейся к одному слову или словосочетанию в главной части // Вопр. языкознания. - 1960. – С. 12-21.
22. Крючков С.Е. Максимов Л-Ю. Современный русский язык. Синтаксис сложного предложения. – М.: Просвещение, 1977. – *192с.;* – С. 57-130.
23. Кубик М. и др. Лекции по синтаксису русского языка. Praha. Universita Karlova.1967. с.155.

24. Логинова Г.М. О принципах классификации сложноподчиненных предложений в русском языке. Уч.зап.Горковского ГУ. Серия лингвистическая. Вып.76, 1967, -с.120-134.
25. Максимов Л.Ю. Многомерная классификация сложноподчиненных предложенйя (на материале современного русского литературного языка). АДД. - М., 1974.
26. Максимов Л.Ю. Многомерная классификации сложноподчиненных предложений // На материале современного русского языка. ДД. –1970. -729с. (т.2). стр.9-10.
27. Никитин В.М. Опыт классификации придаточных предложений // Уч. зап. Рязанского пед.ин-а. Т.35. – 1959. –С. 165-185. 28.
28. Орлов К.Ц. Парадигматика сложноподчиненных предложений: - Учеб, пособие. – Тула: Тульск. гос. пед.ин-т им. Л.Н.Толстого.1976. – 95 с.
29. Перевлесский П.М. Славянская грамматика.Изд. 5-ое, Спб., 1866, -с.90-92.
30. Петерсон М.Н. Очерк синтаксиса русского языка. – М, - П.: 1923. – 123 с.
31. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. 7-ое изд. М.: Учпегдиз, 1956. – С. 425-439.
32. Поспелов Н.С. О грамматической природе и принципах классификации бессоюзных сложных предложений // Вопросы синтаксиса современного русского языка. Под ред. В.В.Виноградова. – М.: Уч. пед. Гиз, 1950. – С. 338-354.
33. Поспелов Н.С. О грамматической природ**е** сложного предложения // Вопросы синтаксиса современного русского языка / Под. ред. В.В. Виноградова. – М.: Учпедгиз, 1950. – С. 321-337.
34. Поспелов Н.С. О различиях в структуре сложноподчиненного предложения // Исследования по синтаксису русского литературного языка. – М.: Изд-во АН СССР. 1956. – С. 48-77.
35. Поспелов Н.С. Сложноподчиненные предложения и его структурные типы // Воп. языкознания. – 1959. – №2. –С. 32-52.
36. Поспелов Н.С. Основные направления в развитие структурных типов сложноподчиненного предложения в русском литературном языке XIXв. –Изменения в строе сложноподчиненного предложения в русском литературном языке XIXв. – М.: Наука, 1964. -с78.
37. Распопов И.П. Современные методы синтаксических исследований. –Воронеж, 1970. -50с.
38. Распопов И.П. Коммуникативно – синтаксический аспект структуры сложноподчиненного предложения // Уч. зап. Башкирского ун-та. – Т.18. – Уфа, 1984.
39. Руднев А.Г. Синтаксис современного русского язы**ка**. – М., Высш. шк., 1968. – С. 220-303.
40. Федоров А.К. Трудные вопросы синтаксиса. – М.: Просвещение, 1972. – С. 171-217.
41. Фигуровская Г.Д. Структурно-семантические трансформации сложноподчиненных предложений. –М. 1982.
42. Финкель А.М., Баженов Н.М. Современный русский литературный язык.Изд.2, – Киев: Радяньска школа, 1954, -552с.
43. Шапиро А.Б. О принципах классификации подчиненных предложений // Русс.яз.в шк. – 1987. -№2. – С.12-36.
44. Шафаи А.Б. Сложноподчиненные предложения в современном персидском языке: автореф. дис. д-ра филол. наук. – Баку. 1967. – 205 с.
45. Широкова Н.У. Типы сложноподчиненных предложений, выражающих отношения сравнения в совр. русском литературном языке. – Казань: Изд. Казанского ун-та, 1968. - 52 с.
46. Щеулин В.В. Структура сложного предложения. –Ростов на Дону: Изд. РГУ,1968. -123с.
47. Щеулин В.В. О классификации сложноподчиненных предложений. – Воронеж: Изд. Воронежского ун-та, 1972, -50 с.
48. Юлдашева Г.Д. Роль соотносительных слов в сложноподчиненных предложениях современного русского языка. КД. – КД. Ташкент 1969.

ОИД БА УСУЛҲОИ ТАСНИФИ ҶУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ТОБЕЪ

Дар забоншиносии рус, ки сарчашмаи назарии забоншиносии тоҷик гардидааст, усулҳо /принсипҳо/-и мухталифи таснифи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дида мешавад. Усули якуми таснифоти ҷумлаҳои мураккаби тобеъ тасниф дар муқоиса бо ҳиссаҳои нутқ буд. Ин назарияро аввалин бор Н.И. Греч пешниҳод карда буд. Ӯ чунин ақида дошт, ки ҷумлаҳои пайрав бо ҳиссаҳои нутқ, ки онҳоро иваз мекунанд **/исм, сифат, зарф/**, баробаранд. П.М. Перевлесский ҳамин назарияро давом дода ҷумлаҳои пайравро эквивалент (муодил)-и аъзои ҷумлаи сода мешуморад. Забоншиносон А.Х.Востоков П.Е.Басистов, И.И.Давидов низ ҷонибдорони ҳамин назария буданд. Ф. И. Буслаев ва баъдтар В. М. Никитин ин таснифотро ривоҷ медиҳанд. Усули дигар, назарияи структурӣ-грамматикӣ мебошад. Ҷонибдорони ин назария (Д.С.Овсянико-Куликовский, А.М. Пешковский, М.Н.Петерсон, Л.А. Булаховский, А.Б.Шапиро ва дигарон) ҷумлаҳои мураккаби тобеъро аз рӯи нишонаҳои сохторӣ ва воситаҳои алоқаи ҷумлаи пайрав ба сарҷумла (пайвандакҳо ва калимаҳои ҳамнисбат) тасниф мекунанд. Усули сеюми таснифоти ҷумлаҳои мураккаби тобеъ принсипи сохторию маъноӣ мебошад. Тибқи ин принсип диққати асосӣ, аз як сӯ, ба хусусиятҳои сохтории ҷумла дода шуда, аз ҷониби дигар, маъною вазифаи ҷумлаи пайрав ба инобат гирифта мешавад. Асоси ин принсипро ҳанӯз Ф.Фортунатов, А.А.Шахматов гузоштаанд. Он асосан дар асарҳои Н.С.Поспелов такомул ёфтааст.И.М. Абрамович, М. Кубик таснифоти Н.С. Поспеловро ҷонибдорӣ намудаанд,С.Е.Крючков, Л.Ю.Максимов, А.К.Федоров, К.П.Орлов, А.Г.Руднев ин принсипро ривоҷ додаанд. Дар забоншиносии рус дар гурӯҳбандии анвои ҷумлаҳои пайрав усули дигар – таснифи коммуникативӣ-синтаксисии ҷумлаҳои пайрав рӯи кор омадаст. Ҷонибдорони ин назария Е.А.Иванчикова, И.П.Распопов ва дигарон мебошанд. Ниҳоят, охири солҳои 70-ум ва аввали солҳои 80-ум усули трансформатсионӣ (усули баргардон кардани воҳидҳои нахвӣ) ба миён омад . Он усулест, ки барои исботи мансуб будани воҳиди нахвӣ маҳз ба ин ё он қолаб, ҳамчунин, ба эътибор гирифтани шакли табдилшуда (муодил)-и як қолаби нахвиро бо ҳамон қолаби нахвӣ дар назар дорад. Ҷонибдорони ин усул Ф.М.Березин, Б.Н.Головин, Г.Д.Фигуровская ва дигарон мебошанд.

Калидвожаҳо: Ҷумлаи мураккаби тобеъ, сарчумла, ҷумлаи пайрав, усулҳои таснифи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ, усули анъанавии тасниф, усули таснифи сохторӣ, усули таснифи сохторӣ - маъноӣ, таснифи коммуникативӣ-синтаксисӣ, методи таснифи трансформатсионӣ.

О ПРИНЦИПАХ КЛАССИФИКАЦИИ СЛОЖНОПОДЧИНЕННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ

В русском языкознании, являющегося теоретическим источником таджикского языкознания существуют различные принципы классификации сложноподчиненных предложений. Первый принцип: морфологическая классификация придаточных предложений по сравнению с частями речи. Данная классификация представлена у Н.Греча: «Придаточное предложение, соответствуя заменяемым им частям речи, суть существительные, прилагательные и обстоятельственные, последние заменяют наречие всякого разряда. …» П.М. Перевлесский расширял данную теорию. Он исходит из принципа эквивалентности члена предложения и придаточного предложения. Языковеды А.Х.Востоков П.Е.Басистов, И.И.Давидов так же были сторонниками данной теории. Ф. И. Буслаев и позже В. М. Никитин развивали данный принцип. Другой принцип – формально-грамматическое направление. Сторонники данной теории (Д.С.Овсянико-Куликовский, А.М. Пешковский, М.Н.Петерсон, Л.А.Булаховский, А.Б.Шапиро и другие) классифицируют сложноподчиненные предложения по структурным признакам – по средствам связи придаточного предложения с главным предложением: союзом и соотносительным словом. Третий принцип классификации придаточных предложений это структурно-семантический принцип. Согласно этому принципу с одной стороны учитываются структурные особенности, с другой стороны семантика и функция придаточного предложения. Основу данного принципа заложили ещё Ф.Фортунатов, А.А. Шахматов и позже развивался в основном в научных трудах Н.С. Поспелова. Языковеды И.М. Абрамович, М. Кубик являются сторонниками Н.С. Поспелова. Затем С.Е. Крючков, Л.Ю. Максимов, А.К. Федоров, К.П. Орлов, А.Г. Руднев развивали этот принцип. В русском языкознании появилась коммуникативно-синтаксическая классификация. Она намечается в научных трудах Е.А. Иванчиковой, И.П. Распопова и др. Наконец, появился трансформационный метод (в конце 70-х и начало 80-х гг. прошлого века). Принцип, согласно которого, в частности учитывается приём синонимических замен для доказательства принадлежности данной конструкции к тому, а не другому типу. Сторонники данного принципа – Ф.М. Березин, Б.Н. Головин, Г.Д. Фигуровская и др.

Ключевые слова: сложноподчиненное предложение, главное предложение, придаточное предложение, принципы классификации сложноподчиненных предложений, традиционный принцип, структурный принцип классификации, структурно – семантический принцип классификации, коммуникативно-синтаксическая классификация, трансформационный метод классификации.

ON THE PRINCIPLES OF CLASSIFICATION OF COMPLEX SUBJECT SENTENCES

In Russian linguistics, which is the theoretical source of Tajik linguistics, there are various principles for classifying complex sentences. First principle: morphological classification of subordinate clauses in comparison with parts of speech. This classification is presented by N. Grech: “The subordinate clause, corresponding to the parts of speech it replaces, are nouns, adjectives and adverbials, the latter replace the adverb of any category. ... "P.M. Perevlessky expanded this theory. It proceeds from the principle of equivalence of a sentence member and a subordinate clause. Linguists A.Kh.Vostokov P.E.Basistov, I.I.Davidov was also supporters of this theory. F. I. Buslaev and later V. M. Nikitin developed this principle. Another principle is the formal grammatical direction. Supporters of this theory (D.S. Ovsyaniko-Kulikovsky, A.M. Peshkovsky, M.N. Peterson, L.A. Bulakhovsky, A.B. Shapiro and others) classify complex sentences according to structural features - by means of connection of the subordinate clause with the main clause: union and correlative word. The third principle of classification of subordinate clauses is the structural-semantic principle. According to this principle, on the one hand, structural features are taken into account, on the other hand, the semantics and function of the subordinate clause. The basis of this principle was laid by F. Fortunatov, A.A. Chess and later developed mainly in the scientific works of N.S. Pospelov. Linguists I.M. Abramovich, M. Kubik are supporters of N.S. Pospelov. Then S.E. Kryuchkov, L.Yu. Maksimov, A.K. Fedorov, K.P. Orlov, A.G. Rudnev developed this principle. A communicative-syntactic classification appeared in Russian linguistics. It is outlined in the scientific works of E.A. Ivanchikova, I.P. Raspopova and others. Finally, the transformational method appeared (in the late 70s and early 80s of the last century). The principle according to which, in particular, the reception of synonymous substitutions is taken into account to prove that a given construction belongs to one type and not another. Supporters of this principle - F.M. Berezin, B.N. Golovin, G.D. Figurovskaya and others.

Key words: complex sentence, main clause, subordinate clause, principles of classification of complex sentences, traditional principle, structural principle of classification, structural-semantic principle of classification, communicative-syntactic classification, transformational method of classification.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Абдулазизов Ваҳобҷон*** – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони адабии муосири тоҷик. **Суроғa:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17. Тел.: **(+992) 919-14-27-48**

Сведения об авторе: ***Абдулазизов Вахобджон*** – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры современного таджикского литературного языка. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел.: **(+992) 919-14-27-48**

Information about the author: ***Abdulazizov Vakhobjon*** - Tajik National University, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Modern Tajik Literary Language. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Tel.: **(+992) 919-14-27-48**

УДК: 492.7.09

МАСОИЛИ ИХТИЛОФӢ ДАР ЗАБОНШИНОСИИ АРАБ

Исмонов К.Б.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ихтилофи назар дар дилхоҳ масъала аз хусусиятҳои вижаи башарӣ аст. Ба ин маъно, ки ҳар инсон дар мавриди ҳар падидаву ашё нуқтаи назари худро дорад. Хусусан, ихтилофи назар дар байни донишмандони ҳар илме як амри зарурӣ ва василае барои пешрафти илм ва даст ёфтан ба натиҷаҳои нав дар он самт мебошад. Аз ҷумла, яке аз пешрафтҳои забоншиносии араб дар асрҳои миёна маҳз ҳамин ихтилофи донишмандон атрофи масоили он гуфта мешавад. Баррасии ихтилофи назарҳои забоншиносони араб, ки бештарашон аз мардуми форсу тоҷик буданд, аз як тараф, дар тарсими таваҷҷуҳи онҳо ба қоидаҳои дастурӣ ва талоши эшон дар посдории забон мусоидат намояд, аз тарафи дигар, дараҷаи асолат ва таъсирпазирии қоидагузориҳои наҳвию сарфиро инъикос менамояд. Ҳамзамон, аз таҳлилу баррасии масоили хилофӣ то ҷойе мешавад мушаххас намуд, ки кадом забоншиноси арабинигори тоҷик дар қоидагузориҳои дастури арабӣ такя ба хусусиятҳои забони арабӣ намудаасту кадоме дар чунин хулосагириҳо аз мантиқи забони модарии худ кор гирифтааст.

Мавриди зикр аст, ки дар робитаба ихилофи забоншинон дар забоншиносии араб, чи дар гузашта ва чи имрӯз, таълифоту пажуҳишҳои зиёде сурат гирифтааст. Вале дар арабшиносии тоҷик ҳанӯз ин мавзуъ ношинохта боқӣ мондааст. Аз ин рӯ, ин пажуҳишро метавон нахустин таҳқиқе дар арабшиносии тоҷик дар робита ба баррасии ихтилоф дар забоншиносии араб шуморид.

Нуктаи ҷолиб ин аст, ки дар забоншиносии араб нахустин асарҳое, ки ба баррасии масъалаҳои ихтилофӣ пардохтаанд, маҳз ба қалами забоншиносони арабинигори форсу тоҷик тааллуқ доранд. Чунончи «Ал-Муҳаззаб»-и Абуалӣ Аҳмад ибни Ҷаъфари Динаварӣ (ваф.289 ҳ), «Ихтилоф-ун-наҳвийин»-и Аҳмад ибни Яҳё Саълаб (ваф. 291ҳ), «Ал-Масоил ало мазҳаб-ин-наҳвийин миммо ихталаф фиҳи-ил-басриюн ва-л-куфиюн»-и Абулаҳасан Муҳаммад ибни Аҳмад ибни Кайсон (299 ҳ), «Ар-Рад ало Саълаб фи ихтилоф-ин-наҳвийин» ва «Ан-Нусрату ли Сибавайҳ ало ҷамоат-ин-наҳвийин»-и Абдуллоҳ ибни Ҷаъфар ибни Дуруствайҳ (ваф. 348 ҳ), «Кифоят-ул-мутааллимин фи ихтилоф-ин-наҳвийин»-и Абулҳасан Аҳмад ибни Форис (ваф.395 ҳ), «Масоил-ул-хилоф»-и Абулқосим Юсуф ибни Абдуллоҳ Заҷҷоҷӣ (ваф. 415 ҳ) ва «Ал-Хилоф»-и Алӣ ибни Ҳасани Боқулии Исфаҳонӣ (ваф. 543 ҳ) аз аввалин асарҳое ба шумор мераванд, ки бевосита ба масоили ихтилофӣ бахшида шудаанд [16, с. 452-453], ба ин маъно, ки дар онҳо муаллифон андешаҳои ихтилофии донишмандони гуногунро дар робита ба ин ё он масъалаи дастурӣ оварда, сипас ба тарҷеҳ ва тазъифи онҳо пардохтаанд. Аммо ин ба он маъно нест, ки то зуҳури ин асарҳо масоили ихтилофӣ ношинохта ва аз назари забоншиносон канора монда буданд. Чунончи аз сафҳагардонии аввалин китоби шомилу комили забоншиносии араб – «Китоб»-и Сибавайҳ маълум мегардад, ки дар он на фақат тарҷеҳу тазъифи андешаҳои забоншиносӣ, ки худ гунае аз ихтилоф аст, аз ҷониби Сибавайҳ оварда шудааст, балки дар ин асар аз мавқеи забоншиносони Куфа ёд гаштааст [3, с.399; 4, с.54]. Ё худ Фарро дар «Маони-ул-Қуръон», чи дар масоили луғавӣ ва чи дастурӣ, ривоятҳои гуногуну андешаҳои ихтилофии зиёдеро овардааст [6, с.42; 7, с.77; 8, 46-50], ки аз таваҷҷуҳи ин донишманд ба масоили ихтилофӣ дарак медиҳад. Илова бар ин, тафсирҳои қуръонӣ яке аз сарчашмаҳои муҳим дар шинохти андешаҳои ихтилофӣ дар забоншиносии араб ба шумор меравад.

Омӯзиши мавзуъ нишон медиҳад, ки байни падидаи ихтилоф ва забоншиносии араб робитаи зич вуҷуд дорад, ҳатто метавон гуфт, ки яке аз ангезаҳои бамайдоноии наҳви арабӣ маҳз андешаҳои гуногуни донишмандон дар робита ба ин ё он масъалаи забонӣ будааст. Аз ҷумла, иқдом ба эъробу нуқтагузорӣ ба унвони нахустин қадамҳои поягузории низоми дастурии забони арабӣ маҳз бархоста аз ихтилофи андешаҳо дар робита ба ҳаракоти зимниву эъробии калимаҳо будааст. Ҳамин аст, ки ихтилофро ҷузъи ҷудонопазири забоншиносии арабӣ ба қалам додаанд. Шоире дар ин бора гуфта:

إذا اجتمعوا على ألف وواو وياء ثار بينهم جدال [11, с.13]

(Тарҷума: Агар онҳо (забоншиносон – И.К.) бар алифу вов ва ё ҷамъ шаванд, ҳатман, байнашон муноқиша сар мезанад).

Дар осори забоншиносии араб ба ихтилофоти забоншиносоне, ки пеш аз Сибавайҳ зистаанд, ишора карда мешавад. Чунончи Заҷҷочӣ аз ихтилофи Абуамр ибни Ало ва Исо ибни Умари Сақафӣ, ки ҳар ду аз табақаи чоруми мактаби забоншиносии Басра ба шумор мераванд [5, с.35,40], дар мавриди ҳаракати эъробии калимаи «المسك» дар ҷумлаи « ليس الطِّيِّبُ إلاّ المسك» (Хушбӯтар аз мушк чизи дигаре нест) ҳикоят мекунад. Тибқи ин ривоят, Исо ибни Умари Сақафӣ мансуб овардани калимаи «المسكَ»-ро бинобар хабари «ليس» будан тарҷеҳ медод, дар ҳоле ки Абуамр ибни Ало овардани ин калимаро дар ду эъроб ҷоиз мешуморид. Чунончи насбро дар ин маврид ба масобаи хабари «ليس» шуморида, онро ба мардуми Ҳиҷоз нисбат медод ва рафъро ба сифати хабари «الطيب» вижаи мардуми Тамим медонист [9, с.3-5]. Ё худ байни ин ду донишманд дар мавриди таъвили мансубияти калимаи «الطيرَ» дар ояти каримаи «يا جبال أوبي معه والطيرَ»[Сабо, ояти 10] ихтилофи назар вуҷуд дошт. Чунончи Исо ибни Умари Сақафӣ мансубияти онро ба хотири нидо будан мешуморид, дар ҳоле ки Абуамр ибни Аъло измори феълро дар ин ҷо муҷиби мансуб шудани калимаи мазкур ба қалам медод [16, с.433]. Ҳамзамон бо ин, то бамайдоноии «Китоб»-и Сибавайҳ аз чандин ихтилофоти донишмандон, аз қабили Мунтаҷиъ ибни Набҳон, Абухира Наҳшал ибни Зайд, Халил ибни Аҳмади Фароҳидӣ, Юнус ибни Ҳабиб ва дигарон [9, с.6-8; 11, с.13-16] дар робита ба тафсиру таъвили оятҳои қуръонӣ ва шарҳу тавзеҳи ашъори арабӣ ривоят мешавад, ки ба тобишҳои луғавию эъробии калимаҳо дар зимни ҷумла вобаста мебошанд. Мавриди зикр аст, ки ихтилофоти ин марҳилаи забоншиносӣ, аслан, байни намояндагони мактаби забоншиносии Басра сурат гирифта, аз ду ҷиҳат аз ихтилофоти баъдии забоншиносон бартарӣ дошт: а) донишмандони ин марҳила барои дарёфти ҳақиқати илмӣ ихтилоф менамуданд. Яъне, ихтилофи ин марҳила сирф илмӣ ва ба дур аз ҳар гуна ҷоҳталабиву фурсатҷӯӣ буд; б) далелҳо сирф забонӣ буданд. Ба ин маъно, ки падидаҳои забон сирф аз нигоҳи забон шарҳу тавсиф меёфтанд ва ҳанӯз фалсафагаронӣ дар эзоҳи масоили забонӣ роҳ наёфта буд.

Дар «Китоб»-и Сибавайҳ низ мо айни ихтилофи ин марҳиларо шоҳид мешавем. Чунончи дар ин асар Сибавайҳ чанд боре аз андешаи донишмандони куфӣ дар ин ё он масъала ёдовар мешавад [3, с.399; 4, с.54], вале дар ҳамагӣ адабро ба тамомӣ риоя кардааст, ба гунае ки муносибати ӯ дар таҳлили андешаҳои ин забоншиносон аз овардан ва таҳлилу ихтилофи назарҳои Халил ибни Аҳмади Фароҳидӣ ва Ҳабиб ибни Юнус, ки аз устодонаш буданд, ҳеҷ тафовуте наменамояд.

Бо бамайдоноии «Китоб»-и Сибавайҳ дар забоншиносии араб, дар воқеъ, марҳилаи наве дар ташаккули ин забоншиносӣ ба майдон омад. Маҳз дар ин марҳила мактаби забоншиносии Куфа аз зуҳури худ дарак дод ва намояндагони ин мактаб бо меъёру ченакҳои дигаргунатар аз меъёру ченакҳои намояндагони мактаби забоншиносии Басра масоили забоншиносиро ба баррасӣ кашиданд ва андешаҳоеро баён доштанд, ки бархилофи назарияҳову андешаҳои басриён буд. Дар натиҷа байни намояндагони ин ду мактаб муноқишаҳову ихтилофоти наҳвии зиёде сурат гирифтааст, ки дар сарчашмаҳо ба ду истилоҳ: мунозира ва маҷолис ёд мешавад. Ҳарчанд дар таърихи забоншиносии араб аз мунозараи Сибавайҳ бо Кисоӣ ҳамчун яке аз нахустин мунозараҳои забоншиносӣ ишора шавад ҳам, вале воқеият ин аст, ки Сибавайҳ то ин мунозира бо дигар ҳамасронаш низ мунозираҳое доштааст. Вале ҳеҷ яке ба гунаи мунозараи ӯ бо Кисоӣ дар БаҒдод набудааст. Зеро дар ин мунозира баррасии масоили забоншиносӣ на аз нигоҳи сирф илмӣ, балки аз нигоҳи сиёсӣ сурат гирифтааст. Ба ин маъно, ки ин мунозира на мунозира байни ду донишманди барҷаставу ду мактаби забоншиносӣ, балки мунозира байни ду сарзамин буд. Ҳамзамон, ҷойгоҳи Кисоӣ ба унвони муаллими фарзандони халифа бояд ба ҳар роҳе ҳимоя карда мешуд. Ҳамин буд, ки доварони ин мунозира маҳз аъробиҳои Ҳутма, ки Кисоӣ аз онҳо ривоят мекарду пештар бо онҳо ошноӣ дошт, интихоб карда шуданд [5, с.69; 13, с.150]. Мунозираи мазкур, сарфи назар аз гуногунии ривоятҳо ва мавқеъгириҳои ровиён, баёнгари ихтилофи ду мактаби забоншиносии араб ва бозтобкунандаи таваҷҷуҳи зимомдорони давру ҷомеаи вақт ба чунин ихтилофҳо мебошад [14, с.91]. Дар асарҳои забоншиносӣ баъд аз ин мунозира як силсила мунозираҳо, аз қабили мунозира байни Кисоиву Асмаӣ, Кисоиву

Язидӣ, Мозаниву Ибни Сиккит, Мубарриду Саълаб ва ғ. ёд шудааст, ки ҳамагӣ баёнгари ихтилофи намояндагони Басраву Куфа мебошанд.

Истилоҳи дигаре, ки аз бархӯрд ва ихтилофи забоншиносони Басраву Куфа ҳикоят мекунад, ин маҷлис (ҷамъ маҷолис) мебошад, ки дар тасвири имрӯз ба гунаи маҳфили илмӣ мебошад. Ба таъкиди донишмандон ин падида нисбат ба мунозира дар робита ба илм самаранокии бештаре доштааст. Бартарии маҷлис аз мунозира дар он хулоса мешавад, ки мунозира, аслан, дар дарбор дар ҳузури халифа ва ё ягон масъули дигари давлатӣ сурат мегирифт ва донишмандони дар ин маврид дигар на ба хотири дарёфти ҳақиқати илмӣ, балки барои нигаҳдорӣ ва баланд бардоштани ҷоҳу манзалати худ, ҳамзамон, мушарраф шудан ба ҳадяҳои гуногун талош мекарданд ва ба ҳар равише аз пайи маглуб намудани рақиб мешуданд. Вале дар маҷлис, ки иштирокчиёнаш, аслан, донишмандону толибилмон буданд, муносибат ба таҳлилу баррасии масъалаҳо сирф илмӣ ва ба хотири дарёфти ҳақиқат буд. Ҳамин аст, ки аз маҷлисҳо дастоварду натиҷаҳои илмие дар шинохти масоили зиёди луғавию наҳвӣ ба ёдгор мондааст, дар ҳоле ки нақши мунозираҳо дар барангехтани кинаву бадбинӣ байни мактабҳои забоншиносии араб бештар аз саҳми он дар рушду пешрафти илм аст [14, с.94].

Ангезаҳои ихтилофи наҳвӣ. Бо баррасии мавзуъ метавон ба чанд ангезае ишора намуд, ки дар пайдоиш ва ташаккули ихтилоф байни забоншиносони араб нақши асосӣ бозидаанд. Аз ҷумла: 1) Ихтилофи лаҳҷаҳо. Воқеан, яке аз мавридҳои ихтилофзо байни забоншиносон ин маводи гуногуни луғавию наҳвие мебошад, ки забоншиносон такя ба онҳо қоидаҳои дастуриро поягузорӣ намудааанду дар тафсиру таъвили осори классикии тоисломии араб пардохтаанд. Донишмандони араб ба хотири мушаххас намудани ин мушкилӣ лаҳҷаҳои арабиро ба ду гурӯҳ тақсим намуданд: а) лаҳҷаҳои арабие, ки метавонанд гуфторашон мақбул бошанд ва б) лаҳҷаҳое, ки бинобар осебпазир шуданашон аз забонҳои дигар наметавон гуфторашонро ҳамчун далел қабул кард. Меъёри ин гуна таснифи лаҳҷаҳо такя ба ҷойгиршавии ҷуғрофӣ ва сатҳи омезишашон ба ғайриарабҳо муқаррар шуда буд. Ба таъкиди Форобӣ, мардум ҳар қадар дар гӯшаи дуртари ин ё он сарзамин зиндагӣ кунанд, одату забонашон ҳамон қадар тозаву асил ва ба дур аз ҳар гуна омезиш қарор мегиранд. Ҳамин буд, ки забоншиносони араб дар мушаххаснамоии лаҳҷаи арабие, ки дар ташкили забони адабии арабӣ ба симати меҳвар қарор гирад, ихтилофи назар доранд. Чунончи Абуамр ибни Ало гуфтори лаҳҷаҳои қисмати болоии Ҳавозин ва қисмати поёнии Тамимро ҳамчун шоҳид қабул менамуд, дар ҳоле ки Фаррову Саълаб ва Ибни Форис лаҳҷаи Қурайшро ҳамчун лаҳҷаи меҳварӣ мешумориданд. Аммо Ибни Ҷинниву Абубакр ибни Анборӣ қабули гуфтори лаҳҷаҳои гуногунеро ба унвони далел ва меҳварият дар ташаккули забони адабӣ эълом медоштанд. Ба ин тартиб, забоншиносон дар поягузории қавоиди дастурӣ ва навиштани фарҳангномаҳо ба лаҳҷаҳои қабилаҳои Қайсу Асад, Тамиму Ҳузайл ва ба бахше аз Канонаву Тай такя менамуданд, вале аз лаҳҷаҳои Лахму Ҷузом, Қузоаву Ғассон, Иёду Саълаб, Бакру Ҳанифа ва ғ., бинобар ҷойгир шуданашон дар ҳамсоягии мардуми ғайриарб ва таъсирпазириашон аз ғайриарабҳо, ба унвони далел истифода намекарданд [10, с.146-147; 20, с.62]. Ба ҳар тартиб, ихтилофи лаҳҷаҳо яке аз умдатарин ангезаҳои ихтилоф дар забоншиносии араб ба шумор меравад; 2) Тағйироти калимаву таъбирҳо бо гузашти замон. Забоншиносон дар далеловарӣ макон-ҷуғрофияи лаҳҷаҳоро то ҷойе мушаххас намуда буданд, вале аз нигоҳи замонӣ байни ашъори шоирони ҷоҳилӣ ва шоирони баъдиисломиву замони уммавӣ тафовуте намегузоштанд. Яъне, забони шеъри Ҷариру Фараздакро бо забони шеъри Имруулқайсу Зуҳайр ва ғ. баробар ва ҳамаро дар пайрезии қоидаҳои дастурӣ якранг ба кор мебурданд. Ба истиснои Сибавайҳ, ки ба забони Ҳиҷоз ҳамчун забони қадимтари арабӣ ишора кардааст, дигар ҳеҷ забоншиноси гузаштаи араб шавоҳидро аз нигоҳи замонӣ таҳлил нанамудаанд. Дар ҳоле ки дар шинохти падидаҳои забонӣ, чи луғавӣ ва чи дастурӣ, мушаххаснамоии замон бисёр муҳим мебошад. Масалан, дар забони арабӣ зери истилоҳи исмҳои феъл (أسماء الأفعال) чандин калимаҳое, аз қабилиحبذا، ليس، بئس، نعم ва ғ. оварда мешаванд, ки ҳам хусусиятҳои исм ва ҳам вижагиҳои феъл дар он таҷассум ёфтааст. Забоншиносон бошанд, ба инкишофи таърихии чунин калимаҳо таваҷҷуҳ накарда, онҳоро дар чорчӯби пайрезикардаи худ тафсиру таъвил кардаанд. Чунончи Абуалӣ Форсӣ дар мавриди вожаи هيهات мегуфт, ки ин калимаро вобаста ба мавқеъ гоҳ исм, гоҳе феъл ва гоҳе зарф мешуморам [20, с.65-66; 12, с.35]; 3) Шавоҳид.

Далел ё мисолҳо дар забоншиносии араб ба истилоҳи шавоҳид (танҳояш шоҳид) ёд карда мешаванд ва чигунагии шавоҳид, яъне дараҷаи муътамадӣ ё заъфи он, аз сабабҳои дигари ихтилоф дар забоншиносӣ ба шумор меравад. Ба ин маъно, ки дар робита ба як мавзуъ дар забони арабӣ чандин шоҳиди шеърӣ ворид шудааст, ки ҳар яке вижагии худро дорад: агар як воҳиди синтаксисӣ, ба таври мисол, дар як шоҳид марфуъ омада бошад, пас, айни ҳамон воҳиди синтаксисӣ дар шоҳиди дигар мансуб ва шояд дар савум маҷрур омада бошад. Ё худ забоншиносе байти шеъриро ба унвони далели ақидаи худ дар мавриди ин ё он падидаи забонӣ меорад, дар ҳоле ки забоншиноси дигаре он шоҳидро заиф шуморида, ба ҳайси далел намепазирад [19, с.12]; 4) Равишҳои зиёди таъбир дар забони арабӣ аз ангезаҳои дигари ихтилофи забоншиносони араб ба шумор меравад. Дар забони арабӣ, аслан, таъбир пойбанди қоида набуда*, гӯянда такя ба ҳаракатҳои эъробӣ вазифаи ҳар як воҳиди синтаксисиро дар зимни ҷумла мушаххас менамуд. Илова бар ин, забони арабӣ бо интишори Ислом паҳн гашта, дар як марҳилаи таърихӣ дар баробари забони илм будан ба гунае забони муоширати байналмилалӣ гардида буд ва хосу ом онро меомӯхтанду бо он андешаҳои худро ба таври хаттиву шафавӣ таъбир менамуданд, дар ҳоле ки пойбанди ҳеҷ гуна қонуну қоидаи забонӣ набуданд [18, с.16]. Бе тардид, чунин муносибат ба забони арабӣ дар эҷоди равишҳои нави таъбир дар ин забон, аз як тараф, мусоидат, аз тарафи дигар, боиси эҷоди ихтилофҳо байни забоншиносон гаштааст; 5) Таассуби донишмандон. Аслан, яке аз сабабҳои умдаи ихтилофи забоншиносон ин таассуби онҳо дар робита ба устодон ва сарзаминҳояшон ба шумор меравад. Масалан, намояндаи мактаби забоншиносии Куфа қоида ва ё шоҳиди шеъриеро ба он хотир рад мекард, ки он аз тарафи мактаби забоншиносии Басра пайрезӣ ва пазируфта шудааст. Айни ҳамин нуктаро дар муносибати забоншиносони Басра дар ростои забоншиносони Куфа мушоҳида кардан мумкин аст. Аз ҷумла, дар «Маротиб-ун-наҳвийин»-и Абутайиби Луғавӣ ривоят шудааст, ки боре донишмадони ҳар гӯшае дар Макка ҷамъ омаданд. Ҳар яке аз онҳо донишмандони сарзамини худро месутуданду онҳоро аз ҳама бартар мешумориданд. Вале вақте сухан аз Халил ибни Аҳмад дар миён омад, ҳама ба ҳушмандии ӯ таъкид карда, ӯро дар илм чирадаст шумориданд [17, с.46]. Ин ривоят ҳокӣ аз он аст, ки донишмандони гузашта, хусусан забоншиносон дар мавриди бархе масоил на ба хотири дарёфти ҳақиқати он, балки барои тарҷеҳ додани гуфтаи донишманди маҳал ва пуштибонӣ аз андешаи ӯ ба баҳс мепардохтаанд. Ин дар ҳолест, ки ба фарқ аз дигар сарзаминҳои арабнишин Басраву Куфа ба гунае шаҳрҳои сиёсатзада буданд, ба ин гуна ки аз нигоҳи сиёсӣ ин ду шаҳр дар муқобили ҳам қарор доштанд ва ҳама гуна масоил, чи илмӣ ва чи иҷтимоиро маҳз аз нигоҳи сиёсӣ ба баррасӣ мекашиданд; 6) Равиши таҳқиқу баррасӣ ва интихоб. Табиист, ки ҳар мактаби забоншиносӣ дар қабули шоҳид ва пайрезии қоида меъёру равиши хоси худро дошт, ки ҳар чи ба ин ченак рост омад, пазиро ва ҳар чи бархилофи он бошад, рад карда мешуд. Ин нуктаро мо дар мавриди самоъ ва қиёс ба масобаи ду ченаки асосии қабули шоҳиду пайрезии қоидаҳои дастурӣ ва муносибати дугунаи намояндагони мактабҳои забоншиносии Басраву Куфа ба ин ду ченак мушоҳида менамоем; 7) Ҷоҳҳоҳии забоншиносон. Пештар ба ин нукта ишора намудем, ки бештари мунозираҳои забоншиносӣ дар дарбор ва бо доварии зимомдорони давр сурат мегирифтанд. Дар ин маврид дигар таваҷҷуҳи забоншиносони мунозиракунанда на ба дарёфти ҳақиқат, балки ба ёфтани ҷоҳу макон дар дарбор ва мушарраф шудан ба таҳсини зимомдорон буд. Ҳамин аст, ки дар ин гуна мунозираҳо ҳамон забоншиносоне пирӯз мегаштанд, ки бо дарбориён, хусусан бо халифа ё вазирони ӯ робитаи зич ва муносибати ҳасана доштанд [9]; 8) Иҷтиҳод. Гоҳе сабаби ихтилоф он аст, ки дар мавриди масъалаи баррасишаванда дар зеҳни забоншинос тафсиру таъвили наве пайдо мешавад, сарфи назар аз он ки ин тафсиру таъвил такя ба равишҳои ин ё он мактаби забоншиносӣ аст ва ё бадоҳатан дар зеҳни донишманд пайдо шудааст. Чунончи аз Абулаббоси Мубаррид вақте нуқтаи назарашро дар мавриди байте аз

* Муҳаммад Хайри Ҳалвонӣ мегӯяд: «Таъбири арабӣ ба қонуне пойбанд нест. Чунончи дар забони арабӣ шарт нест, ки ба мисли забони англисӣ ҷумла ба муснад илайҳ (мубтадо) оғоз шавад ва ё ниёз ба феълҳои ёридиҳанда дошта бошад. Ҳамин буд, ки арабҳо такя ба эҳсоси фитрии худ намуда, бахше аз ҷумларо муқаддаму бархе дигареро муаххар меовардаанд ва гоҳе бахшеро ҳазф мекарданд ва дар ин ҳама ба қоидае маҳдуд намегаштанд» [20, с.67].

Имруулқайс мепурсанд, мегӯяд: «Ин (назари ман – И.К.) чизест, ки дар хотирам гузашт, аз ин рӯ, хилофи наҳвиён баромадам, зеро онҳо гумон мекарданд, ки Имруулқайс ин нуктаро аз рӯйи зарурат гуфтааст» [9, с.245]. Дар ин ҷо Мубаррид ошкоро ишора менамояд, ки ихтилофи ӯ бо дигар забоншиносон дар мавриди байти Имруулқайс ба хотири ровиву дигаргуниҳои лаҳҷавӣ ва баррасии он бо меъёрҳои қабулнамудаи мактаби забоншиносии Басра нест, балки аз андешае маншаъ мегирад, ки дар зеҳни ӯ бадоҳатан омадааст.

Аз назари инҷониб, ангезаи дигари ихтилофзо ин ғайрараб будани забоншиносон дар марҳилаи аввали бамайдоноии забоншиносии араб ва дар марҳилаҳои баъдӣ густаришу ташаккули он дар сарзаминҳои ғайриарабӣ мебошад. Ба ин маъно, ки дар марҳилаи аввал забоншиносони арабинигори форсу тоҷик бо меъёргузориҳои худ ба бисёре аз хусусиятҳои овоию дастурӣ ва услубии аз лаҳҷаҳои гуногун бархоста хатти бутлон заданд, ки ин заминаи ихтилофро гузошт. Ҳамзамон, бо интишор ёфтани забону забоншиносии араб дар сарзаминҳои ғайриараб забоншиносон дигар на ба падидаҳои овоию дастурии забон, ки дар муҳити худ – сарзаминҳои араб, ба тағйирот дучор гаштаву хусусиятҳои нави таъбирӣ гирифта буданд, таваҷҷуҳ намекарданд, балки такя ба қоидаву қонунҳои дар мутуни китобҳо омада, ба тафсиру таъвили таъбирҳо мепардохтанд. Маҳз ҳамин гуна муносибат ба падидаҳои забонӣ ангезаи асосии ихтилофи донишмандон мегардид.

Таснифи ихтилофот аз нигоҳи мавзуъ. Аз омӯзиши масоили хилофӣ дар забоншиносӣ маълум мегардад, ки байни забоншиносони араб, хусусан намояндагони мактабҳои забоншиносии Басраву Куфа дар ҳама масоили забонӣ: чи наҳвӣ, чи сарфӣ ва чи фалсафӣ ихтилоф сурат гирифтааст. Масалан, аз 121 масъалаи хилофие, ки соҳиби «Ал-Инсоф фи масоил-ил-хилоф байна-л-басрийин ва-л-куфийин» [2] овардааст, шомили масоили гуногуни забоншиносӣ мебошад. Вале муаллиф масъалаҳоро аз нигоҳи мавзуӣ ҷудо нанамудааст, балки ба гунае ки китобҳои наҳвӣ мураттаб шудаанд, мавзуоти хилофиро низ то ҷойе ҳамон гуна мураттаб намудааст. Чунончи масъалаи аввал аз ихтилоф дар мавриди асли иштиқоқи калимаи исм [2, с.4] бошад, пас, масъалаи дувум дар робита ба ихтилофи эъроби исмҳои шашгона [2, с.13] баҳс мекунад. Дар ҳоле ки аз масъалаи 116 то 121 [2, с.630-635] ихтилофи намояндагони ду мактаб дар мавриди вазнҳои исмҳо оварда шудааст. Аммо донишмандони муосир масъалаҳои хилофиро аз нигоҳи мавзуъ тасниф намудаанд. Аз ҷумла Муҳаммад Хайр Ҳалвонӣ масоили хилофии дар зимни «Ал-Инсоф фи масоил-ил-хилоф байна-л-басрийин ва-л-куфийин» воридшударо дар се бахш: наҳвӣ, сарфӣ ва луғавию фиқҳи луғат тасниф намудааст. [20, с.107]. Ихтилофи марбут ба масоили наҳвӣ боз ба панҷ тақсим карда мешавад: а) ихтилоф дар робита ба эъроб ва бинои калима. Масалан, байни ин ду мактаб дар мавриди эъроби шумораи дутогиву ҷамъи солим ихтилоф аст, ки аломатҳои ифодакунандаи эъроб дар ин ҳолат бадал аз ҳаракатҳои эъробианд ва ё ҳарфҳои эъробӣ [ҳалвонӣ, с.108]; таснифи морфологии калимаҳо. Вожаҳои «نِعْمَ» ва «بِئْسَ» аз нигоҳи басриён феъл, вале аз назари куфиён исм мебошанд [20, с.109]; в) табиати таркиби ҷумла. Бештарини масоили наҳвӣ маҳз марбут ба вижагиҳои ҷумла дар забони арабӣ буда, дар он оид ба мавқеъ ва алоқамандии байниҳамдигарии воҳидҳои синтаксисӣ баҳс менамояд. Тақдиму таъхири хабар дар ҷумлае, ки феълҳои ноқис, аз қабили «ليس» ва «ما زال» омадааст, аз масоили ихтилофии ин бахш аст. Чунончи забоншиносони Куфа омадани хабари «ما زال» ва дигар феълҳои ноқис ро пеш аз онҳо ҷоиз мешуморанд, вале басриён инро раво намедонанд [20, с.110; 2, с.134]; г) корбурди вижа. Ин гуна масъалаҳо бархоста аз ривоятҳои гуногун мешавад. Масалан, забоншиносони Куфа ворид шудани артикли «الـ»-ро дар хабари «لَكِنَّ» раво донистаанд, дар ҳоле ки басриён инро хилофи гуфтори араб мешуморанд [20, с.111; 2, с.171]; ғ) баррасии масъалаҳои наҳвӣ аз нигоҳи фалсафӣ. Дар ин маврид забоншиносон ба баррасии масъалаи омил пардохта, дигар эъроби ин ё он воҳиди синтаксисиро на аз нигоҳи забонӣ тавсиф мекунанд, балки барои таъйиди андешаи худ ба иллатовариҳои мантиқӣ-фалсафӣ рӯ меоранд. Масалан, забоншиносони Куфа омили марфуъсози мубтадову хабарро дар таъсири ҳамдигарии онҳо мебинанд, ба ин гуна ки хабар аз таъсири мубтадо ва мубтадо аз таъсири хабар марфуъ гаштааст. Вале забоншиносони Басра марфуии мубтадоро ба хотири дар аввал (ибтидо) омадани он медонанд, вале дар робита ба омили марфуъсози хабар боз байни худ ихтилоф кардаанд [20, с.112; 2, с.40].

Камтарин ихтилоф дар байни забоншиносон марбут ба масоили сарфӣ буда, дар зимни масъалаҳои наҳвӣ оварда шудааст. Ба таври намуна дар ин ҷо метавон аз ихтилофи забоншиносон оид ба ҷамъи солими мардона шудан ё нашудани исми хоси мардонае ёдовар шуд, ки аслан бо аломати занона анҷом ёфтааст. Масалан, исми хоси «طَلْحَة» метавонад ба гунаи «طَلْحُوْنَ» ҷамъ шавад ё не? Забоншиносони Куфа ҷамъи онро ба ин гуна ҷоиз ва забоншиносони Басра, аслан, чунин ҷамъеро нораво шуморидаанд [20, с.113; 2, с.34].

Дар асари «Ал-Инсоф фи масоил-ил-хилоф байна-л-басрийин ва-л-куфийин» бист масъалае ҳаст, ки мавзуи онҳо зери луғат ва фиқҳи луғат тасниф карда мешаванд. Зеро дар он масоили гуногуне, аз қабили асли иштиқоқ будани феъл ё масдар; «سـ» шакли кӯтоҳшуда аз «سَوْفَ» ё худ вожаи алоҳида аст; ҳиссачаи «مُنْذُ» мураккаб аз «مِنْ» ва «ذُو» аст ва ё худ калимаи мустақил мебошад, ба баррасӣ кашида шудааст [20, с.114-115]. Донишманди дигари араб Абдулатиф Зубайдӣ масоили хилофиро аз нигоҳи ҳиссаҳои нутқ тасниф намуда, 133 масъалаи ихтилофиро вобаста ба исм, 35 масъалаи ихтилофиро дар робита ба феъл ва 56 масъалаи ихтилофиро дар мавриди ҳарф овардааст [15].

Бо таснифи масоили хилофӣ метавон ба ин натиҷа расид: а) бештари ихтилофи забоншиносон дар робита ба масоили наҳвӣ будааст; забоншиносони аввали арабӣ бо фарогирии Сибавайҳу Кисоӣ дар робита ба масоили аслӣ не, балки дар мавриди масъалаҳои фаръӣ ихтилофи назар намудаанд. Масалан, дар байни забоншиносони мазкур дар мавриди падидаи забонӣ будани эъроб ва ба воҳидҳои гуногуни синтаксисӣ ишора намудани онҳо ихтилофе дида намешавад, вале аз Қутруб ба баъд, аллакай, таъйиду инкори падидаи эъроб ва бори маонӣ кашидан ё накашидани ҳаракатҳои эъробӣ ихтилофоти зиёдеро байни забоншиносон эҷод кардааст [14, с.195-196].

Шумораи ихтилофот дар забоншиносии араб. Аслан, дар забоншиносии араб чанд масъалаи забоние мавриди баррасӣ сурат гирифта бошад, ба андозаи он ихтилоф дида мешавад. Яъне, ҳеҷ мавзуи забоншиносие дар арабӣ нест, ки дар робита ба он ихтилофи назар вуҷуд надошта бошад [14, с.194]. Ҳамин аст, ки наметавон дар мавриди масъалаҳои ихтилофӣ дар забоншиносии араб ба таври мушаххас омореро пешниҳод намуд. Вале такя ба китобҳое, ки масоили ихтилофиро гирдоварӣ кардаву ба баррасӣ кашидаанд, метавон омори муҳимтарин масоили хилофиро пешниҳод намуд. Аз ҷумла, дар «Ал-Инсоф фи масоил-ил-хилоф байна-л-басрийин ва-л-куфийин» Абулбаракот Анборӣ аз 121[†] масъалаи хилофӣ байни забоншиносони Басраву Куфа ёд карда, ба бартарӣ додани бархе масъалаҳо ва заиф шуморидани бархе дигар мепардозад[2]. Дар «Китобу иътилоф-ин-нусра ва ихтилофи нуҳот-ил-Куфа ва-л-Басра»-и Абдулатиф Зубайдӣ шумораи масъалаҳои ихтилофӣ ба 224 адад мерасад. Донишманди муосири араб Фатҳӣ Баюмӣ Ҳамуда дар робита ба масоили ихтилофӣ пажуҳише бо номи «Мо фота-л-Инсофу мин масоил-ил-хилоф» анҷом дода, 221 масъалаи ихтилофиеро ба баррасӣ кашидааст, ки аслан Абулбаракот Анборӣ аз овардани онҳо дар «Ал-Инсоф фи масоил-ил-хилоф байна-л-басрийин ва-л-куфийин» сарфи назар кардааст [18]. Ба ин тартиб, агар масъалаҳои ихтилофии дар китоби Анборӣ ва Фатҳӣ Ҳамударо ҷамъ намоям, шумораи масъаҳаҳое, ки бевосита мавриди баҳс ва дар ду китоб гирдоварӣ шудаанд, ба 342 адад мерасад. Дар ин ҷо мо аз ҷамъи 224 масъалаи ихтилофии аз ҷониби Зубайдӣ овардашуда ба адади 342 худдорӣ мекунем, зеро бештари онҳо ҳамон масоилеанд, ки дар зимни китоби Анборӣ ва бархе дигар дар китоби Фатҳӣ Ҳамуда оварда шудаанд.

Хулоса, ихтилофи андешаҳо яке аз вижагиҳои забоншиносии араб ба шумор меравад. Дар ин забоншиносӣ ҳар масъалае матраҳ шуда бошад, ҳатман, дар он ихтилоф вуҷуд дорад. Таҳлили ихтилофҳои забоншиносӣ нишон медиҳад, ин падида ду ҷанба доштааст: мусбат ва манфӣ. Ба ин маъно, ки маҳз аз юмни ихтилофҳои забоншиносӣ хусусиятҳои чандин лаҳҷаҳои азбайнрафта ва услубҳои гуногуни таъбирӣ дар бутуни китобҳо то имрӯз боқӣ мондаву ба пажуҳанда имконият фароҳам меоранд, то чигунагии онҳоро то ҷойе тарсим кунад ва бо ин раванди таҳаввулу ташаккули тағйироти луғавию маъноӣ ва

[†] Китоби «Ал-Инсоф фи масоил-ил-хилоф байна-л-басрийин ва-л-куфийин»-и Абулбаракот Анборӣ чандин бор таҳқиқ ва ба табъ расида, шумораи масъалаҳо дар ҳар чопе дигар аст. Аз ҷумла, В.Ф.Гиргас дар охири китоби «Очерк грамматической системы арабов» феҳристи 116 масъалаи ихтилофиро дар китоби «Ал-Инсоф фи масоил-ил-хилоф байна-л-басрийин ва-л-куфийин»-и Абулбаракот Анборирӣ меорад [1].

дигаргуниҳои дастурӣ тасвир намояд. Аз ҷониби дигар, маҳз чунин ихтилофҳо боис гаштааст, ки забоншиносии араб, хусусан, қисмати грамматикии он барои омӯзандаи забони арабӣ мушкилӣ эҷод намояд. Ба ибораи дигар, маҳз роҳ ёфтани ихтилофҳо ба дастурҳои таълимии грамматикаи араб ва барои як воҳиди луғавӣ чандин истилоҳ қоил шудан муҷиби душвории омӯхтану аз худ кардани қоидаҳои грамматикии забони арабӣ ва муассиртарин монеае дар омӯзиши забони арабӣ гардидааст.

Муқарриз: ***Саломов А.Ҷ.*** – н.и.ф., дотсенти ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Гиргас В.Ф. Очерк грамматической системы арабов / В.Ф.Гиргас. – Спб., 1873. – 323 с.
2. أبو البركات بن الأنباري. الإنصاف في مسائل الخلاف بين البصريين والكوفيين. تحقيق ودراسة جودة مبروك محمد مبروك. – القاهرة: مكتبة الخانجي، 2002. – 736 ص.
3. أبو بشر عمرو بن عثمان بن قنبر سيبويه. الكتاب. تحقيق وشرح عبد السلام محمد هارون. ط.3. – القاهرة: مكتبة الخانجي، 1996. الجزء الثاني. – 430 ص.
4. أبو بشر عمرو بن عثمان بن قنبر سيبويه. الكتاب. تحقيق وشرح عبد السلام محمد هارون. ط.3. – القاهرة: مكتبة الخانجي، 1996. الجزء الثالث. – 662 ص.
5. أبوبكر محمد بن الحسن الزبيدي الأندلسي. طبقات النحويين واللغويين. تحقيق محمد أبو الفضل إبراهيم. الطبعة الثانية. – القاهرة: دار المعارف، 1984. – 414 ص.
6. أبوزكريا يحى بن زياد الفراء. معاني القرآن. ط.3. – بيروت: عالم الكتب، 1983. الجزء الأول. – 509 ص.
7. أبوزكريا يحى بن زياد الفراء. معاني القرآن. ط.3. – بيروت: عالم الكتب، 1983. الجزء الثاني. – 425 ص.
8. أبوزكريا يحى بن زياد الفراء. معاني القرآن. ط.3. – بيروت: عالم الكتب، 1983. الجزء الثالث. – 389 ص.
9. أبوالقاسم عبد الرحمن بن إسحاق الزجاجي. مجالس العلماء. تحقيق محمد عبد السلام هارون. – القاهرة: مكتبة الخانجي، د.ت. – 344 ص.
10. أبونصر الفارابي. كتاب الحروف. حققه وقدّم له وعلّق عليه محسن مهدي. ط.2. – بيروت: دار المشرق، 1990. – 252 ص.
11. أحمد إبراهيم سيد أحمد. من مسائل الخلاف بين سيبويه والأخفش. – القاهرة: دار الطباعة المحمدية، 1988. – 310 ص.
12. حمدي محمود حمد جبالي. الخلاف النحو الكوفي. – الجامعة الأردنية، كلية الدراسات العليا، 1995. – 543 ص.
13. ستاره مشايخى. بزوهشي بر انواع مناظرات ميان نحويان. نشريه دانشنامه (زبان و ادبيات عرب). سال 1389، دوره 10، شماره 79. – ص. 149 – 163.
14. السيد رزق الطويل. الخلاف بين النحويين: دراسة – تحليل – تقويم. – مكة المكرمة: الفيصلية، 1984. – 663 ص.
15. عبد اللطيف بن أبي بكر الشرجي الزبيدي. كتاب ائتلاف النصرة في اختلاف نحاة الكوفة والبصرة. تحقيق طارق الجنابي. – بيروت: مكتبة النهضة العربية، 1987. – 200 ص.
16. عبد الله بن عبد الرحمن المهوس. الخلاف النحوي. مجلة الدرعية. السنة العاشرة، العددان السابع والثامن والثلاثون. أبريل-يوليو 2008. – ص. 431-466.
17. عبد الواحد بين على أبوالطيب اللغوي. مراتب النحويين. تحقيق محمد أبوالفضل إبراهيم. – بيروت: المكتبة العصرية، 2003. – 128 ص.
18. فتحي بيومي حمودة. ما فات الإنصاف من مسائل الخلاف. طبع بشركة المروة لصناعة مواد التعبئة والتغليف، د.ت. – 461 ص.
19. محمد حسنين صبرة. ثمرة الخلاف بين النحويين والبصريين والكوفيين. – القاهرة: دار غريب للطباعة والنشر والتوزيع، 2001. – 88 ص.
20. محمد خير الحلواني. الخلاف النحوي بين البصريين والكوفيين وكتاب الإنصاف. – الحلب: دار القلم العربي، 1971. – 464 ص.

МАСОИЛИ ИХТИЛОФӢ ДАР ЗАБОНШИНОСИИ АРАБ

Мақола ба таҳлилу баррасии масоили ихтилофӣ дар забоншиносии араб бахшида шудааст. Таъкид мешавад, ки ихтилоф яке аз хусусиятҳои муҳимми забоншиносии араб мебошад. Таърихи ихтилофоти забоншиносӣ ба таърихи бамайдоноии забоншиносии араб тавъам мебошад. Аз баррасии мавзуъ бармеояд, ки дар марҳилаи аввали таърихи забоншиносии араб ҳама ихтилофҳо дар заминаи падидаҳои забонӣ сурат гирифта, хусусуияти тавсифӣ доштанд. Вале бо таъсис ёфтани мактабҳои гуногуни забоншиносии араб, инчунин, таъсири фалсафаву мантиқ ба забоншиносӣ ихтилофоти он хусусияти фалсафӣ-мантиқӣ касб менамояд. Дар мақола ангезаҳои асосии бамайдоноии ин ихтилофоот ба таҳрир кашида шудааст. Муаллиф талош кардааст, то ба таври нисбӣ мавзуоти асосие, ки атрофи он ихтилоф сурат гирифтааст, тасниф намояд. Инчунин, такя ба сарчашмаҳои муҳимми забоншиносии араб, ки ба масоили ихтилофӣ бахшида шудаанд, омори ихтилофҳо нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: ихтилофоти забоншиносӣ, забони арабӣ, забоншиносии араб, забоншиносон, масоили наҳвӣ, ҷумла, мактабҳои забоншиносӣ.

СПОРНЫЕ ВОПРОСЫ В АРАБСКОМ ЯЗЫКОЗЫНИИ

Статья посвящена анализу и обсуждению конфликтных вопросов в арабском языкознании. Подчеркивается, что споры являются одной из важных особенностей арабского языкознания. История языковых споров дополняет историю развития арабского языкознания. Из рассмотрения темы видно, что на первом этапе истории арабского языкознания все споры основывались на языковых явлениях и носили описательный характер. Однако с становлением разных школ арабского языкознания, а также влиянием философии и логики на языкознание его различия становятся философско-логическими. В статье отредактированы основные мотивы возникновения этих споров. Автор попытался условно классифицировать основные темы, вокруг которых имело место споров. Также, опираясь на важные источники арабского языкознания, которые посвящены спорным вопросам, показана статистика споров.

Ключевые слова: языковые споры, арабский язык, арабское языкознание, языковеды, вопросы грамматики, предложение, лингвистические школы.

DISPUTE ISSUES IN THE ARABIC LANGUAGE

The article is devoted to the analysis and discussion of conflict issues in Arabic linguistics. It is emphasized that disputes are one of the important features of Arabic linguistics. The history of language disputes complements the history of the development of Arabic linguistics. From the consideration of the topic, it can be seen that at the first stage of the history of Arabic linguistics, all disputes were based on linguistic phenomena and were descriptive. However, with the formation of different schools of Arabic linguistics, as well as the influence of philosophy and logic on linguistics, its differences become philosophical and logical. The article edited the main motives for the emergence of these disputes. The author tried to conditionally classify the main topics around which there was controversy. Also, relying on important sources of Arabic linguistics, which are devoted to controversial issues, the statistics of disputes are shown.

Keywords: language disputes, Arabic language, Arabic linguistics, linguists, questions of grammar, sentence, linguistic schools.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Исмонов Кароматулло Бадридинович*** – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи филологияи араб. **Суроғa**: 724025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: **usmon1982.82@mail.ru**. Тел.: **(+992) 917-44-40-40**

Сведения об авторе: ***Исмонов Кароматулло Бадридинович*** – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры арабской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: **usmon1982.82@mail.ru**. Тел.: **(+992) 917-44-40-40**

Information about the author: ***Ismonov Karomatullo Badridinovich*** - Tajik National University, Candidate of Philology sciences, Associate Professor of Arabic Philology Department. **Address**: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **usmon1982.82@mail.ru.** Phone: **(+992) 917-44-40-40**

УДК: 491.550

НАЗАРЕ БА ТАДҚИҚИ СЕРМАЪНОИИ ҶУМЛАҲОИ ПАЙРАВ ДАР ЗАБОНШИНОСИИ ТОҶИК

Абдураҳмонова М.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мавзуи сермаъної яке аз масъалаҳои мубрам ва асосии илми забоншиносӣ буда, дар қисматҳои гуногуни ин соҳа: лексикология, синтаксис ва услубшиносӣ омӯхта мешавад. Сермаъної ё ки полисемия аз ҳодисаҳои ниҳоят сершохаи системаи забон ба шумор рафта, тамоми қабатҳои онро фаро мегирад. “Ҳарчанд ин ҳодиса, пеш аз ҳама, ба калимаҳо нисбат дорад, воҳидҳои дигари забон, чун воҳидҳои фразеологӣ, морфологӣ, синтаксисӣ ва ҳодисаҳои мухталифи нутқ низ сермаъно шуда метавонанд” [7].

Дар забоншиносии рус В.В. Виноградов [5], Н.М. Шанский [16], Л.С. Пейсиков [13] ва баъдан муҳаққиқони зиёди дигар дар мавриди сермаъної ва тобишҳои услубии маъно дар лексикология тадқиқоти ҷудогона ва мукаммал анҷом додаанд. Дар забоншиносии тоҷик аз гуфтаҳои муаллифону мураттибони луғатҳои пешин сар карда то имрӯз силсилаи тадқиқот сурат гирифтааст. Аввалин тадқиқот дар ин самт дар забоншиносии муосири тоҷик аз ҷониби Д. Тоҷиев [14], Н. Маъсумӣ [9] ва А. Муъминов [11] анҷом дода шудааст.Додоҷон Тоҷиев дар мақолаи “Слово “об - вода” в современном таджикском языке” [14] маъноҳои калимаи обро дар забони тоҷикӣ шарҳ медиҳад. Муҳаққиқ маъноҳои аслию маҷозии калимаи об, маъноҳои онро дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ, зарбулмасалу мақолҳо низ дида мебарояд ва дар 119 мавриди гуногун истифода шудани онро собит менамояд. Забоншинос А.Муъминов рисолаеро бо унвони «Полисемия дар забони тоҷикӣ» таълиф намуда, махсусиятҳои калимаҳои сермаъно, фарқи калимаҳои сермаъно аз омонимҳо, омилҳои сермаъношавии калимаҳоро қайд кардааст. Мавсуф ду омили сермаъношавии калимаҳоро зикр намуда, чунин менависад: «Як қатор калимаҳо дар давоми асрҳо тағйири маъно кардаанд, яъне маънои аввалаашонро гум карда, маънои нав гирифтаанд, ки ин протсесро омилҳои ғайризабонии маъно ба амал овардааст, вале омилҳои ғайризабонӣ бевосита маънои калимаро тағйир намедиҳанд, балки бо қонунҳои забон мутобиқ мешаванд, пас маънои калима тағйир меёбад. Сабаби дуюм омили забонии тағйири маъно мебошад» [12].

Баъдан олимони зиёде ҳангоми тадқиқи забони осори шоиру нависандагон ин масъаларо баррасӣ намудаанд. Ҳоло тамоми паҳлуҳои сермаъноии луғавӣ дар таҳқиқоти Ҳ. Маҷидов [7] баррасӣ гардидааст.

Масъалаи сермаъної ё полисемияи воҳидҳои грамматикӣ дар забоншиносии умумӣ ва тоҷику форс то андозае мавриди назари муҳаққиқон қарор гирифтааст, ки аз ибтидои тадқиқи воҳидҳои грамматикии забон, вобаста ба қолабҳо, шакл, вазъияти нутқ, омилҳои гуногуни ифодаи фикр, ба ин масъала дахл намудаанд.

Аслан, омӯзиши ҳодисаи сермаъної дар ҳама қабатҳои забон баробари ба миён омадани зарурати воқеӣ сурат гирифта, зина ба зина паҳлуҳои нав ба нави он ошкор карда мешавад. Дар ҳар як давраи омӯзиши ин масъала ба миён омадани проблемаҳои нав боиси боз ҳам бештар гардидани таваҷҷуҳи муҳаққиқони забоншинос мегардад. Он яке аз проблемаҳои муҳимми забоншиносӣ буда, ба ҷараёни умумии омӯзиши таркиби луғавӣ, воҳидҳои фразеологӣ, унсурҳои калимасозӣ, шаклу воситаҳои грамматикӣ ва қолабҳои ифодаи фикр алоқаманд аст. Агар зарурати омӯзиши ҳодисаи муродифоти луғавию грамматикӣ бо масъалаҳои ҳусни баён ва услубиёти нутқ бештар алоқаманд бошад, мавзуи сермаъної бо мақсади баёни фикр иртибот пайдо мекунад, ки ин ба маъно ва мантиқи сухан вобаста буда, муҳиммияти бештар дорад. Чунонки профессор Ҳ. Маҷидов таъкид мекунад: «Талаботи фасоҳати сухан бо системаи маъноии забон, хоссатан категорияҳои сермаъної, муродифот ва мутазодоти он алоқамандии бевосита дорад. Дар назар бояд дошт, ки ин категорияҳо, ҳарчанд ки дар сатҳҳои мухталифи забон зоҳир шуда метавонанд, яъне на фақат воҳидҳои луғавӣ сермаъно гардида, муродиф ва мутазодҳо доранд, ҳамчунин

воҳидҳои фразеологӣ, калимасоз, морфологӣ ва синтаксисӣ низ ин категорияҳоро дошта метавонанд, лекин амали онҳо дар ҳамаи ин воҳидҳову сатҳҳои онҳо якранг нест» [8, с.76].

Бинобар ин, сермаъноӣ дар воҳидҳои гуногуни забон, дар сатҳҳои мухталифи сохтори грамматикии он мушоҳида мешавад ва аз масъалаҳои асосии баҳси забоншиносӣ ва услубшиносӣ ба шумор меравад ва омӯзиши он дар рушди меъёрҳои забони адабӣ, бегуфтугӯ нақши муҳим дорад.

Азбаски таҳияи китобу дастурҳои таълимӣ ба забони тоҷикӣ ба таври мунтазам танҳо баъд аз Инқилоби Октябр сурат гирифт, оғози тадқиқоти масъалаҳои гуногуни грамматикаи забони тоҷикӣ низ аз ҳамон давра сурат мегирад ва дар аввалин китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимӣ ишораҳои хеле ҷузъӣ ба назар мерасанд, ки бешубҳа, ба таҳқиқоти нисбатан дақиқи солҳои баъдина замина гузоштаанд. Муаллифони ин таълифот аз хусуси сермаъноӣ, тобишҳои маъноӣ бевосита чизе нагуфта бошанд ҳам, назари онҳо дар мавриди роҳу воситаҳои алоқа ва зикри маънои аъзоҳои ҷумла ва ҷумлаҳои пайрав муҳим аст.

Масъалаи омӯзиши маъно, сермаъноӣ, тобишҳои иловагии маъноии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо масъалаи таснифоти худи ҷумлаҳои пайрав алоқамандии зич дорад. Бинобар ин, таваҷҷуҳ ба масъалаи сермаъноии ҷумлаҳои пайрав бо масъалаи меъёрҳои таснифоти ин гурӯҳи ҷумлаҳо вобастагӣ пайдо мекунад.

Таваҷҷуҳ ба масъалаи омӯзиши ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забоншиносии тоҷик аз солҳои 20-уми садаи XX оғоз шуда буд. Гарчанде ки масъалаи сермаъноии наҳвӣ дар онҳо баррасӣ нагардидааст, аммо ин асарҳо ҳамчун аввалин кӯшишҳои тадқиқи масъалаҳои наҳв арзиши баланд доранд.

Аввалин китобҳои дарсӣ оид ба сарфу наҳви забони тоҷикӣ пас аз Инқилоби Октябр навишта шуданд. Соли 1926 китоби “Сарфу наҳви забони тоҷикӣ”-и Саидризо Ализода нашр шуд. Муаллиф бо ин китоби худ бунёди омӯзиши сарфу наҳви забони тоҷикиро дар давраи нави инкишофи он гузошт.

Саидризо Ализода дар бахши наҳви китоб ҷумлаҳои содаро аз ҷиҳати сохту таркиб ҷудо намуда, ҷумлаи мутлақаро муқобили ҷумлаи мураккаби тобеъ мегузорад. Аз назари ӯ ҷумлаи мураккаби тобеъ аз ду ҷумла: ҷумлаи ибтидоия (сарҷумла) ва ҷумлаи мутаммима (пайрав) иборат аст. “Ҷумлаи мутлақа он аст, ки ба худии худ дорои маънои том бошад. Мисол: Душанбе маркази Тоҷикистон аст”. Воқеан, ин ҷумлаи баитмомрасида, ҷумлаи комил мебошад ва ба шарҳу эзоҳ эҳтиёҷ надорад.

Зимни истилоҳи “ибтидоия” ва “мутаммима” С. Ализода сарҷумла ва ҷумлаи пайравро дар назар дорад. Ҷумлаи ибтидоия он аст, ки маънои вай дар ҷумлаи дигар тамом шавад ва онро ҷумлаи мутаммима гӯянд. Монанди: Бипарҳез аз нодоне, ки худро доно шуморад”. Дар ин ҷо, - мегӯяд С Ализода “Бипарҳез аз нодоне ҷумлаи ибтидоия ва ҷумлаи Худро доно шуморад” ҷумлаи мутаммима аст.

Ҳамчунин С. Ализода доир ба баъзе хелҳои ҷумлаи пайрав низ ишора мекунад. Аз ҷумла, ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави шартро зимни ҷумлаи шартия ва ҷазоия чунин шарҳ додааст: “Ҷумлае, ки дар вай шарт бошад, ҷумлаи шартия ва ҷумлае, ки машрути он бошад, ҷумлаи ҷазоия номанд. Агар ба хондан бикӯшӣ, туро дӯст доранд. Дар ин ҷо ҷумлаи “агар ба хондан бикӯшӣ” ҷумлаи шартия ва ҷумлаи “Туро дӯст доранд” ҷумлаи ҷазоия бошад” [1, с.82].

Муаллиф аз ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ёдрас шуда, танҳо дар бораи як хели он маълумот медиҳад ва мисол меорад.

Умуман, китоби мазкур аввалин кӯшиш, дар баробари бисёр масъалаҳои сарфу наҳви забони тоҷикӣ, дар омӯзиши сохтори ҷумлаи мураккаби тобеъ буда, ба сифати як манбаи такягоҳӣ хизмат кардааст.

Аз кӯшишҳои навбатӣ ва муваффақона дар мавриди таълифи китоби дарсӣ ва таҳқиқи сохтори забони тоҷикӣ таълифоти Т. Зеҳнӣ [5] аст, ки, мутаассифона, дар таҳқиқоти соҳаи забоншиносии тоҷикӣ кам ёдовар карда мешавад.

Кӯшиши навбатӣ дар таълифи китобҳои дарсӣ аз ҷониби Абдурраҳфи Фитрат сурат гирифтааст. Ӯ соли 1930 китоби дарсии “Қоидаҳои забони тоҷик (сарф ва наҳв)”-ро таълиф намуд. Дар муқоиса бо китоби Саидризо Ализода таълифоти Фитрат гӯё қадаме ба қафо

аст, зеро агар Саидризо Ализода бисёр ҷанбаҳои сарф ва наҳвро мушаххас карда бошад, Абдурраҳфи Фитрат баъзе истилоҳҳо, сохтори ҷумлаҳои сода ва мураккаб, ибора, баъзе қоидаҳои грамматикиро ба ҳам омехта мекунад.

Дар китоб қоидаҳои сарф, наҳв, калима, ҷумла оварда мешаванд. Он агарчи ба масъалаи омӯзиши ҷумлаҳои мураккаб бевосита дахл накардааст, аммо ҷумлаҳои содаи яктаркиба, дутаркибаи тафсилиро бо истилоҳҳои муайян ифода мекунад: “Акнун бояд ҳамин ҷиҳатро қайд карда гузарем, ки ҷузъҳои ҷумла ҳар вақт яккалимагӣ, яъне басит намешаванд. Бисёр ҷумлаҳо, дар гуфтугӯ мегузаранд, ки бо мубтадо ё хабар ё яке аз мафъулҳои онҳо зиёда аз як калима, яъне мураккаб мебошанд. Ҳар кадом аз ҷузъҳои ҷумла, ки зиёда аз як калима бошад, ӯро ҷузъи мураккаби ҳамон ҷумла мегӯянд. Чунончи, дар ҷумлаи зерин: Бародари ман китоби Аҳмадро гирифт... ҳар як ҷузъи мураккаби ҷумла аз як қисми аслӣ ва як қисми иловашуда иборат мебошад. Қисми аслӣ он аст, ки дар асл ҷузъи басити ҷумла ӯ бошад ва қисми иловагӣ онест, ки барои ягон хидмате ба ҳамон қисми аслӣ илова шуда бошад. Чунончи, дар ҷумлаи зикршуда: Китоб (аслӣ) Аҳмад (иловагӣ), Рафиқ (аслӣ) ман (иловагӣ)” [15, с.96-97]. Муаллиф ҷумлаҳои содаро таҳлил намуда, таҳти истилоҳи ҷумлаи басит ҷумлаҳои содаи яктаркиба, нопурра, яккалимагиро дар назар дорад, ҷумлаи мураккаб гуфта, ҷумлаҳои содаи яктаркиба ва дутаркибаи тафсилиро дар назар дорад.

Марҳалаи навбатӣ дар тадқиқи грамматикаи забони тоҷикӣ ва ҷустуҷӯҳои нав дар сохтори наҳвии забон ба оғози солҳои чилуми садаи ХХ рост меояд, зеро ин давра як давраест, ки ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ дар ҷумҳурӣ пас аз барқароршавии Ҳокимияти Шуравӣ ва ба анҷом расидани мубориза бар зидди босмачигарӣ тамоми самтҳои ҳаёти ҷомеаро ба низом медаровард. Ҳамин буд, ки барои муҳаққиқон низ фурсат имкон медод, ба масъалаи илм ва, қабл аз ҳама, таълим таваҷҷуҳи махсус зоҳир намоянд. Бинобар ин, дар муқоиса бо дастурҳои аввалини таълимӣ ин дастурҳо хеле фарқ мекунанд.

Дар силсилаи китобҳои дарсии забони тоҷикӣ оид ба наҳв китоби А. М. Беленитский ва Ҳоҷизода «Наҳви забони тоҷикӣ» [3], ки соли 1936 таълиф гардида, чанд қадам ҷониби муваффақият аст. Он нишон медиҳад, ки забоншиносони тоҷик, аллакай, дар ин давра истилоҳҳои зиёдеро оид ба наҳви забони тоҷикӣ ба низом медароранд. Мафҳуми ҷумла, ҷумлаи сода, аъзоҳои ҷумла, хелҳои ҷумла нисбат ба китобҳои дарсии пешин хеле мукаммал шарҳ дода мешаванд. Ҷумлаҳои мураккабро муаллифон ба ҷумлаҳои пайваста ва тобеъ ҷудо мекунанд ва дар бораи ҷумлаҳои сабабӣ, замонӣ, шартӣ, монандӣ, пуркунанда, мақсадӣ, натиҷагӣ, хилофӣ, муайянкунанда, дар хусуси ҷумлаҳои тобеи пайдарпай, инчунин ҷумлаҳои тобеъ, ки бе бандак ба ҳам пайвастаанд, мухтасар маълумот дода, роҳҳои гуногуни ифодаи як фикрро бо мисолҳо шарҳ медиҳанд. Таҳти сарлавҳаҳои «Табдил додани ҷумлаҳои тобеъ ба ибораҳои сифати феълӣ», «Табдил додани ҷумлаҳои тобеъ ба ибораҳои исмӣ - феълӣ» имконияти дар қолабҳои гуногун ифода гардидани як фикрро зикр мекунанд ва бо мисолҳо нишон медиҳанд [ниг.: 3, с.55-56].

Дар мавриди тобишҳои маъноии ҷумлаҳои пайрав мо аввалин ишораҳоро маҳз дар ҳамин китоби дарсӣ мебинем. Муаллифон ҷумлаҳои пайрави шартро шарҳ дода чунин мулоҳиза меронанд: “Ҷумлаи тобеъ ба сарҷумла бо бандаки “то” низ баста шуда метавонад. Масалан, То нахонӣ, намедонӣ. Бодиёнӣ то нахӯрӣ, надонӣ... вале онҳоро аз ҷумлаҳои тобеи замонӣ низ шуморидан мумкин аст” [3, с.48]. Бо ишора ба “ҷумлаҳои тобеи замонӣ шуморидан мумкин аст”, муаллифон ҳамон тобиши маъноии ҷумлаҳои пайрави шартро дар назар доранд, ки метавонад тобиши замонӣ дошта бошад. Воқеан, мисолҳое, ки дар ин маврид бо пайвандаки “то” оварда мешаванд, маънои замониро низ ифода карда метавонанд.

Ҳамин гуна мисолҳо бо тобишҳои маъноӣ дар мавриди ҷумлаҳои пайрави мақсад низ оварда мешаванд, аммо муаллифон дар ин маврид таъкид мекунанд, ки “Ҷумлаҳои мақсадиро бо ҷумлаҳои сабабӣ омехтан (як ҳисоб кардан) дуруст нест, зеро дар ҷумлаи сабабӣ танҳо сабаби ҳаракат ифода карда мешавад, на мақсади ҳаракат” [3, с.48]. Муаллифон дар ин маврид мисоли мушаххас наоварда бошанд ҳам, қайд кардан мехоҳанд, ки ин ду гурӯҳи ҷумлаҳо ба ҳам монандӣ доранд.

Он чӣ, ки дар мавриди тобишҳои маъноии ҷумлаҳои пайрав гуфта мешавад, дар ин китоб аз ҳамин иборат аст. Метавон гуфт, ки ин китоб аввалин кӯшиш дар мавриди зикри тобишҳои маъноии ҷумлаҳои пайрав буда, нишон медиҳад, ки муҳаққиқон ҳанӯз ба ин масъала ба таври бояду шояд таваҷҷуҳ накардаанд.

Бояд ёдовар шавем, ки дар мавриди роҳҳои гуногуни ифодаи як фикр дар қолабҳои гуногун, яъне муродифот дар ин китоб ишораҳо, қайдҳо, мисолҳо хеле зиёданд ва таҳқиқоти ҷудогона дар ин маврид низ вуҷуд дорад [9], вале бо назардошти ин ки ин мавзуъ масъалаи таҳқиқи мо нест, аз ин бештар чизе гуфтанро лозим намешуморем.

Бояд зикр намуд, ки ин кӯшиши аввалини гурӯҳбандии ҷумлаҳои пайрав ба таври муназзам аз ҷониби муаллифони ҳамин китоб сурат гирифта, онҳо 9 хели ҷумлаи пайравро ҷудо мекунанд ва шарҳ медиҳанд: ҷумлаҳои пайрави муайянкунанда, пуркунанда, замон, сабаб, натиҷа, мақсад, шарт, хилоф ва монандӣ [3].

Китоби дарсии «Забони тоҷикӣ», ки аз ҷониби забоншиносон С.Д. Арзуманов ва С. Нестеренко соли 1938 [2] таълиф шудааст, назар ба дастурҳои солҳои пешина мукаммалтар, қайду ишораҳо дар мавриди ҷумлаҳои мураккаби тобеъ мушаххастар аст. Дар мавриди дастовардҳои ин муаллифон дар самтҳои дигари таҳқиқи наҳви ҷумлаҳои сода ва мураккаб чизе намегӯем, танҳо ҳаминро қайд намудан бамаврид аст, ки ба сабаби барои омӯзиши забони тоҷикӣ аз ҷониби намояндагони миллатҳои дигар бахшида шудан, ин китоб хусусияти фарқкунанда дорад, муаллифон бисёр масъалаҳоро дар муқоиса бо забони русӣ таҳлил мекунанд.

Азбаски таълим ва омӯзиши забони дуюм ҳадафи асосии муаллифон буд, онҳо бештар аз ҳама ба роҳу воситаҳои гуногуни ифодаи як фикр таваҷҷуҳ менамоянд ва имкониятҳои забони тоҷикиро дар ин маврид нишон медиҳанд.

Муаллифон дар хусуси ҷумлаҳои мураккаби тобеъ, муносибати ҷумлаҳои пайрав бо сарҷумла маълумоти хеле мухтасар ва то андозае норавшан медиҳанд. Чунончи, дар мавриди ҷумлаи пайрави хилоф зикр мекунанд: «Сложные предложения, в которых придаточное предложение введено союзами агарчи, гарчанде ки /хотя, несмотря/, бо вуҷуди, бо вуҷуде ки, бо вуҷуди он ки /несмотря, несмотря на то что/, ҳарчанд /сколько ни…/ и др. уступительными союзами, называются уступительными предложениями». Сипас, ҷумлаи зеринро мисол меоранд: Бо вуҷуди ба вай мактуб навиштанам ӯ ҷавоб надодааст – Несмотря на то, что я ему написал письмо, он не ответил. Аввалан, маъною вазифаи ҷумлаи пайрави хилоф маълум нест. Дуюм, дар қатори пайвандакҳои тобеъкунанда пешоянди таркибии «бо вуҷуди»-ро ҳам пайвандак пиндоштаанд. Сеюм, дар мисоли овардашуда низ муносибати хилоф на ба воситаи ҷумлаи пайрав, балки бо ёрии ибораҳои масдарии «ба вай мактуб навиштан» ифода ёфтааст, вале дар тарҷумаи русӣ ҳамин муносибат бо ҷумлаи пайрави хилоф /несмотря на то что я ему написал письмо/ баён шудааст [2, с.67]. Бо вуҷуди ҳама иштибоҳу нуқсонҳо, ин нахустин маълумоти нисбатан муфассалест дар хусуси ҷумлаи пайрави хилоф ва воситаҳои грамматикии алоқаи он бо сарҷумла дар забони тоҷикӣ.

Дар солҳои 30-юми садаи XX ин ду китоби дарсӣ аз қадамҳои навбатӣ барои рушди омӯзишҳо дар наҳви забони тоҷикӣ буданд.

Қадами навбатӣ дар ин самт китоби дарсии “Синтаксиси мухтасари забони тоҷикӣ. Барои хонандагони омӯзишгоҳи педагогии ғоибона” [4] -и Л. Бузургзода аст. Китоби мазкур масъалаҳои зиёдеро дар мавриди ҷумлаҳои сода, аъзоҳои ҷумла дар бар мегирад. Лозим ба таъкид аст, ки дар забоншиносии тоҷик бори нахуст масъалаи муносибати ҷумлаҳои пайравро бо аъзоҳои пайрави ҷумла, маҳз муаллифи ин китоб таъкид карда буд, ки то ҳанӯз ин андеша дар ҳама таҳқиқоти баъдинаи наҳви забони тоҷикӣ идома меёбад. Аз ҷумла, муҳаққиқ қайд мекунад: “Бештарини ҷумлаҳои пайрав ба аъзоҳои пайрав монанд буда, ба саволҳое, ки аъзоҳои пайрав ҷавоб мешаванд, ҷавоб медиҳанд... Ҷумлаҳои пайраве, ки ба аъзоҳои пайрави ҷумла монанд ҳастанд, аз ҷиҳати вазифа ва маъно ба се гурӯҳ ҷудо мешаванд: ҷумлаи пайрави пуркунанда, ҷумлаи пайрави муайянкунанда ва ҷумлаи пайрави ҳолшарҳкунанда” [4, с.324-325].

Ҷолиб ин аст, ки Л. Бузургзода ҳар кадоме аз гурӯҳҳои ҷумлаҳои пайравро аз рӯйи маъно ва вазифаашон боз ба хелҳо ҷудо мекунад. Дар мавриди маъно ва тобишҳои маъноӣ қайдҳои Л. Бузургзода хеле ҷолибанд. Муҳаққиқ ҷумлаҳои пайрави пуркунандаро ба

гурӯҳҳои бевосита ва бавосита ҷудо мекунад. Дар навбати худ ҷумлаҳои пайрави пуркунандаи бавоситаро аз рӯйи маъно ва вазифаашон чунин тасниф мекунад: “ҷумлаи пуркунандаи сӯй, пуркунандаи баромад-ҷудоӣ, пуркунандаи макон, замон, интиҳо, борагӣ, пуркунандаи сабаб, ҳамроҳӣ – восита, пуркунандаи мақсад, ҷумлаи пуркунандаи натиҷа”. Дар мавриди ҷумлаи пуркунандаи натиҷа муаллиф чунин андеша дорад, ки “Ҷумлаи пуркунандаи натиҷа аз ҷиҳати маъно ба ҷумлаи сабаб наздик буда, нишон медиҳад, ки таъсиру ҳаракати дар сарҷумла баёнкардашуда чӣ натиҷа додааст. Ин гуна ҷумлаҳои пайрав ба сарҷумла бо ёрии пайвандакҳо дар натиҷаи ин, дар натиҷаи ин ки пайваста мешаванд” [4, с.330].

Л. Бузургзода хелҳои гуногуни ҷумлаҳои пайравро шарҳ дода, ҷумлаҳои пайрави шартӣ ва хилофиро пас аз ҷумлаи пайрави пуркунанда, пеш аз ҷумлаҳои пайрави муайянкунанда оварда, онҳоро ба хелҳои ҷумлаҳои пайрави ҳолшарҳкунанда мансуб намедонад: “Онҳо на бо пуркунандаҳо мувофиқат мекунанд ва на ба дигар аъзоҳои пайрав монандӣ доранд” [4, с.330]. Манзури муаллиф он аст, ки ин навъи ҷумлаҳои пайрав на ба ҷумлаи пайрави пуркунанда ва на ба дигар аъзоҳои пайрав монандӣ доранд.

Муаллиф дар фасли алоҳида дар бораи ҷумлаи пайрави ҳолшарҳкунанда маълумот дода, онҳоро аз ҷиҳати маъно чунин гурӯҳбандӣ мекунад: “Ҷумлаи пайрави ҳолшарҳкунанда чӣ гуна, чӣ тариқа ичро гардидани таъсиру ҳаракати сарҷумларо нишон дода, ба саволҳои чӣ тариқа, чӣ навъ, чӣ тавр, чӣ гуна ҷавоб мешавад. Ин гуна ҷумлаҳои пайрав ба сарҷумла ба воситаи пайвандакҳои ки, чунон ки, ҳамчунон ки, чуноне ки, чи тавре ки, гӯё ки, пайваста шуда, аз ҷиҳати маъно чунин мешаванд: а) онҳое, ки тарзи амалро бевосита нишон медиҳанд: Саъй дорем, ки олиму доно гардем”, “Чӣ тавре ки калону хурд салоҳ бинанд, ба ҳамон тартиб мешавад” [4, с.333]. Мисоли аввал маълум аст, ки ҷумлаи пайрави тарзи амал нест он бештар ба ҷумлаи пайрави мақсад ва ҷумлаи пайрави пуркунанда шабоҳат дорад, ҷумлаи пайрави дуюм бошад, ҷумлаи тарзи амал аст. Аммо дар ин ҷо ҷиҳати муҳим он аст, ки масъалаи тобишҳои маъноӣ муҳаққиқро ба ҳамин гуна гуногунфаҳмӣ овардааст.

Муҳаққиқ гурӯҳи дуюми ҷумлаҳои пайрави ҳолро “..б) онҳое, ки тарзи амалро ба тариқи қиёс кардан, монанд кардан нишон медиҳанд” гуфта чунин мисолҳо меорад: “Донаҳои жола чунон ба шаст ба замин мезаданд, ки монанди тӯб (хапак) гашта боло бардошта шуда, дубора меафтанд”. Ин ҷумла ҷумлаи пайрави пайрави тарзи амал аст, ки бар эзоҳи калимаи ҳамнисбати “чунон” омадааст.

Гурӯҳи дигарро: “в) онҳое, ки миқдору дараҷаро нишон медиҳанд: Гупсар чӣ қадар ки тезтар равад, ҳамон қадар ӯ бар болои вай осудатар менишаст ва ба тарафе хам нахӯрда мерафт...” [4, с.333], мегӯяд.

Дар идома муаллиф ба як хели дигари ҷумлаҳои пайрави ҳол ишора мекунад: “Ҷумлаи пайрави ҳолшарҳкунанда натиҷаи таъсиру ҳаракати сарҷумла шуда ҳам меояд: Ҳезумҳои дар рӯйи ҳавлӣ будагӣ чунон тар шуда буданд, ки намесӯхтанд”.

Бояд гуфт, ки хелҳои гуногуни ҷумлаи пайрави ҳолро Л. Бузургзода ба як навъи ҷумлаҳои пайрав - ҷумлаи пайрави тарзи амал нисбат дода, онҳоро ҳамчун тобишҳои маъноии он медонад.

Ба сабаби ин ки дар замони навишта шудани ин китоби дарсӣ ҳанӯз масъалаи хелҳои ҷумлаи пайрави ҳол, тобишҳои маъноии онҳо ба таври бояду шояд омӯхта нашуда буданд, аз ин рӯ, муаллиф дар таснифоти онҳо ба баъзе норасоиҳо роҳ додааст ва ҳамин тобишҳои маъноии хелҳои гуногуни ҳолро мушоҳида намуда, дар як гурӯҳи онҳо тобиши маъноии тарзи амалро барҷастатар мушоҳида мекунад ва бинобар ин, онҳоро “тарзи амалро бевосита нишон медиҳанд”, гурӯҳи дигарашонро “тарзи амалро ба тариқи қиёс кардан, монанд кардан нишон медиҳанд” ва “Онҳое, ки миқдору дараҷаро нишон медиҳанд” гуфта тасниф мекунад.

Муаллифи китоби “Синтаксиси мухтасари забони тоҷик...” ҳамчунин хелҳои дигари ҷумлаҳои пайравро нишон медиҳад ва қайд мекунад, ки “Ҷумлаҳои пайраве низ ҳастанд, ки ба сараъзоҳои ҷумла монанд мебошанд. Ба ин гурӯҳ ҷумлаи пайрави мубтадо ва ҷумлаи пайрави хабарро мансуб медонад ва дар бораи онҳо чунин маълумот медиҳад: “Ҷумлаи пайрави мубтадо ҳамчун мубтадои сарҷумла ба саволи чӣ? ҷавоб мешавад.Ҷумлаи пайрави

мазкур ба сарҷумла ба воситаи пайвандаки ки пайваста мешавад: Маълум шуд, ки вай дар армияи якуми савора чор сол хизмат карда будааст” [4, с.334]. Дар бораи ҷумлаи пайрави хабар чунин мулоҳиза меронад: “Ҷумлаи пайрави хабар ба ҷумлаи пайрави муайянкунанда наздик буда, хабари сарҷумларо, ки бо ҷонишинҳои ишоратии монандӣ ифода карда шудаанд, шарҳ медиҳад. Хабари сарҷумла ба кадом савол ҷавоб шавад, ҷумлаи пайрави хабар ҳам ба ҳамон савол ҷавоб мешавад. Масалан: Сардии ҳаво чунон буд, ки туф кунӣ, ях мекард” [4, с.334].

Дар мисоли аввал, ки онро муаллиф ҷумлаи пайрави мубтадо мегӯяд, шубҳае нест, аммо дар мавриди ҷумлаи пайрави хабар, мисоли зикрнамудаи муаллиф тобишҳои маъноии ҷумлаи пайрави ҳоли миқдору дараҷаро низ дорад ва ин ҷумла ҷумлаи мураккаби тобеи сертаркиби дараҷа буда, Сардии ҳаво чунон буд сарҷумла, Ях мекард ҷумлаи пайрави якум, ки бевосита ба сарҷумла тобеъ аст, ҷумлаи пайрави дуюм (агар) туф кунӣ ҷумлаи пайрави шарт буда бар эзоҳи ҷумлаи пайрави якум – ҷумлаи пайрави хабар омадааст.

Азбаски масъалаи таснифоти хелҳои ҷумлаҳои пайрав дар ин давра ҳанӯз мукаммал таҳқиқ нагардида буд, дар мавриди истифодаи истилоҳҳо низ нофаҳмиҳо ҷой доштанд.

Бо вуҷуди ин, таълифоти мазкур як марҳалаи нав ва қадами хеле устувор дар масъалаи омӯзиши ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забонишиносии тоҷик буда, заминаи хеле муҳим барои таҳқиқи сермаъноии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ба шумор меравад, зеро маҳз ҳамин муносибати муаллиф, ки дар ҷумлаҳои пайрав тобишҳои маъноиро мебинад ва шарҳ медиҳад, муаллифони китобҳои дарсии солҳои баъдинаро водор намудааст, ки ба масъалаи хелҳои ҷумлаҳои пайрав амиқтар мулоҳиза ронанд.

Муқарриз: ***Мавлонзода Ш.М.*** – номзади илмҳои филологӣ,
дотсенти ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Ализода С. Сарфу наҳви тоҷикӣ. Соли 1926 / С. Ализода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010 (бознашр).
2. Арзуманов С. Zaboni tojiki: Учебник таджикского языка для взрослых / С. Арзуманов, С. Нестеренко. - Сталинобод, 1938. – 384 с.
3. Белинитский А.М. Наҳви забони тоҷикӣ / А.М. Белинитский, Б. Ҳоҷизода. – Душанбе, 1936 (баргардон ва бознашри соли 2010).
4. Бузургзода Л. Синтаксиси мухтасари забони тоҷикӣ. Барои хонандагони омӯзишгоҳҳои ғоибона/ Л. Бузургзода // Дурахши ахтари сӯзон. – Душанбе: Матбуот, 2013. - Ҷ.2. - С.254-337.
5. Виноградов В.В. Проблемы русской стилистики / В.В. Виноградов. - М.: Госиздат, 1941. – 618 с.
6. Зеҳнӣ Т. Таҷрибаи аввалин аз сарфи забони тоҷикӣ / Т. Зеҳнӣ. - Самарқанд-Тошканд, 1930. - 115 с.
7. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ.1. Луғатшиносӣ / Ҳ. Маҷидов. - Душанбе, 2007. – 243 с.
8. Маҷидов Ҳ. Сеҳри сухани форсии тоҷикӣ / Ҳ. Маҷидов. - Душанбе: Даҷикӣ, 2014. – 352 с.
9. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод, 1959. – 294 с.
10. Мирзоева М.Дж. Синонимия обстоятельственных отношений в современном таджикском языке / М.Дж. Мирзоева. - LAPLAMBERT academic Publishing. – 316 с.
11. Муминов А. Полисемия в таджикском языке: автореф. дис. ...канд. филол. наук / А. Муминов. - Душанбе, 1972. – 18 с.
12. Муминов А. Полисемия дар забони забони тоҷикӣ/ А. Муминов.-дисс. ...канд. филол. наук / А. Муминов. - Душанбе, 1972. – 167 с.
13. Пейсиков Л.С. Лексикология современного персидского языка / Л.С. Пейсиков. - М., 1975. – 206 с.
14. Таджиев Д.Т. Слово “об” - вода в современном таджикском языке / Д.Т. Таджиев // Труды ИЯ АН СССР. - М., 1952. - Т.1. - С.42-60.
15. Фитрат А. Қоидаҳои забони тоҷик (сарф ва наҳв) / А. Фитрат. – Душанбе: Сино, 2009. – 128 с.
16. Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка / Н.М. Шанский. – М.: Просвещение, 1964. – 370 с.

НАЗАРЕ БА ТАДҚИҚИ СЕРМАЪНОИИ ҶУМЛАҲОИ ПАЙРАВ ДАР ЗАБОНШИНОСИИ ТОҶИК

Дар мақола масъалаҳои назариявии сермаъноии ҷумлаҳои пайрав мавриди пажуҳиш қарор дода шудааст. Масъалаи сермаъноӣ ё полисемияи воҳидҳои грамматикӣ дар забоншиносии умумӣ ва тоҷику форс то андозае мавриди назари муҳаққиқон қарор гирифтааст. Аз ибтидои тадқиқи воҳидҳои грамматикии забон, вобаста ба қолабҳо, шакл, вазъияти нутқ, омилҳои гуногуни ифодаи фикр ба ин масъала дахл намудаанд. Аслан, омӯзиши ҳодисаи сермаъноӣ дар ҳама қабатҳои забон баробари ба миён омадани зарурати воқеӣ сурат гирифта, зина ба зина паҳлуҳои нав ба нави он ошкор карда мешавад. Дар ҳар як давраи омӯзиши ин масъала ба миён омадани проблемаҳои нав боиси боз ҳам бештар гардидани таваҷҷуҳи муҳаққиқони забоншинос мегардад. Он яке аз проблемаҳои муҳимми забоншиносӣ буда, ба ҷараёни умумии омӯзиши таркиби луғавӣ, воҳидҳои фразеологӣ, унсурҳои калимасозӣ, шаклу воситаҳои грамматикӣ ва қолабҳои ифодаи фикр алоқаманд аст. Бинобар ин, сермаъноӣ дар воҳидҳои гуногуни забон, дар сатҳҳои мухталифи сохтори

грамматикии он мушоҳида мешавад ва аз масъалаҳои асосии баҳси забоншиносӣ ва услубшиносӣ ба шумор меравад ва омӯзиши он дар рушди меъёрҳои забони адабӣ, бегуфтугӯ нақши муҳим дорад. Азбаски таҳияи китобу дастурҳои таълимӣ ба забони тоҷикӣ ба таври муназзам танҳо баъд аз Инқилоби Октябр сурат гирифт, оғози таҳқиқоти масъалаҳои гуногуни грамматикаи забони тоҷикӣ низ аз ҳамон давра сурат мегирад ва дар аввалин китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимӣ ишораҳои хеле ҷузъӣ ба назар мерасанд, ки бешубҳа, ба таҳқиқоти нисбатан дақиқи солҳои баъдина замина гузоштаанд. Муаллифони ин таълифот аз хусуси сермаъноӣ, тобишҳои маъноӣ бевосита чизе нагуфта бошанд ҳам, назари онҳо дар мавриди роҳу воситаҳои алоқа ва зикри маънои аъзоҳои ҷумла ва ҷумлаҳои пайрав муҳим аст.

Калидвожаҳо: грамматика, ҷумлаҳои мураккаби тобеъ, ҷумлаҳои пайрав, маъно, сермаъноӣ – полисемия, воситаҳои грамматикӣ, пайвандакҳои тобеъкунанда, алоқаи тобеъ.

ВЗГЛЯДЫ НА ИЗУЧЕНИЕ ВОПРОСОВ ПОЛИСЕМИИ ПРИДАТОЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

В статье рассматриваются теоретические вопросы многозначности придаточных предложений. Проблемы семантики или многозначности грамматических единиц в таджикском и персидском языкознании в той или иной мере рассматривались исследователями с начала изучения грамматических единиц языка, в зависимости от закономерностей, формы, состояния речи, различных факторов выражения. По сути, изучение явления полисемии во всех слоях языка происходит, как только возникает реальная потребность, и шаг за шагом раскрываются ее новые аспекты. На каждом этапе изучения данного вопроса появление новых проблем приводит к все большему интересу лингвистов. Это одна из важнейших проблем языкознания и связана она с общим процессом изучения лексического состава фразеологизмов, словообразовательных элементов, грамматических форм и способов выражения. Поэтому многозначность наблюдается в разных единицах языка, на разных уровнях его грамматического строя и является одним из основных вопросов лингвистических и стилистических полемик, а ее изучение играет важную роль в разработке норм литературного языка. Так как разработка учебников и пособий по таджикскому языку происходила регулярно только после Октябрьской революции, то и изучение различных грамматических вопросов таджикского языка началось в этот же период, и в первых учебниках и пособиях частично затронуты разные стороны данного вопроса, положив основу для более точного изучения в последующие годы. Хотя авторы этих учебников непосредственно не касались вопроса полисемии, но их взгляды по поводу средств связи и значения членов предложения и придаточных предложений очень ценны.

Ключевые слова: грамматика, сложноподчинённые предложения, придаточные предложения, семантика, многозначность – полисемия, грамматические средства, подчинительные союзы, подчинительная связь.

A VIEWS AT THE SEMANTIC STUDY OF FOLLOWER SENTENCES IN TAJIK LINGUISTICS

The article examines the theoretical issues of the meaning of the following sentences. The problem of semantics or polysemy of grammatical units in general and Tajik and Persian linguistics has been considered to some extent by researchers since the beginning of the study of grammatical units of language, depending on the patterns, form, state of speech, various factors of expression. In fact, the study of the semantic phenomenon in all layers of language takes place as soon as there is a real need, and step by step new aspects of it are revealed. At each stage of the study of this issue, the emergence of new problems leads to a greater interest of linguists. It is one of the most important problems of linguistics and is related to the general process of studying lexical structure, phraseological units, word-formation elements, grammatical forms and patterns of expression. Therefore, ambiguity is observed in different units of language, at different levels of its grammatical structure and is one of the main issues of linguistic and stylistic debate, and its study plays an important role in the development of literary language norms. Since the development of textbooks and manuals in the Tajik language began on a regular basis only after the October Revolution, the study of various grammatical issues of the Tajik language began in the same period, and in the first textbooks and manuals there are very detailed references. laid the groundwork for a more accurate study in later years. Although the authors of this work did not directly say about the semantics, semantic nuances, their views on the ways and means of communication and the meaning of the members of the sentence and the following sentences are important.

Key words: grammar, complex subordinate clauses, subordinate clauses, meaning, ambiguity - polysemy, grammatical devices, subordinate clauses, subordinate clauses.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Абдураҳмонова Мастура Амиралиевна*** – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони адабии муосири тоҷикӣ. **Суроғa:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё.Рӯдакӣ 17. E-mail: **abdurahmonzoda-m@mail.** ru. Тел.: **(+992) 988-34-29-59**

Сведения об авторе: ***Абдурахмонова Мастура Амиралиевна*** - Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры современного таджикского литературного языка. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: **abdurahmonzoda-m@mail.** ru. Тел.: **(+992) 988-34-29-59**

Information about the author: ***Abdurakhmonova Mastura Amiralievna*** - Tajik National University, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Modern Tajik Literary Language. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **abdurahmonzoda-m@mail.** ru. Phone: **(+992) 988-34-29-59**

УДК: 491.550

БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ МАЪНОИИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР МАКТУБҲОИ УСТОД АЙНӢ

Мавлонзода Ш.М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар забоншиносии тоҷик воҳидҳои фразеологӣ яке аз қисматҳои муҳим ва сертаҳқиқшуда ба шумор раванд ҳам, боз паҳлуҳои таҳқиқношудаи зиёде доранд. Воҳидҳои фразеологӣ дар матнҳо вижагиҳои хосси худро доранд, ки диққати хонандаро ба худ ҷалб мекунанд. Маҳз ҳамин диққатҷалбкунии онҳо аст, ки муҳаққиқон паҳлуҳои гуногуни онро омӯхтаанд ва омӯхта истодаанд.

Нома ва номанигорӣ дар рушд ва инкишофи таърихи илму фарҳанги тоҷикон нақши босазо гузоштааст. Ба воситаи номаҳо мо аз рушд ва инкишофи илму маданият ва фарҳанги бойи тоҷикон, инчунин аз рӯзгори гузаштагони хеш огоҳ мешавем. Номаҳое, ки аз гузаштагони бузурги мо боқӣ мондаанд, аз ҷиҳати мазмуну муҳтаво, фасоҳат, ҳусни баён, одобу ахлоқ, илму таърих бой буда, имрӯз низ сармашқи зиндагии ҳар яки мо мебошанд [5, с.36].

Абдусалом Деҳотӣ дар хусуси номанигории устод Айнӣ чунин гуфтааст: «Яке аз хусусиятҳои барҷастаи устод Айнӣ ин буд, ки ба мукотиба аҳамияти калон медод. Ман ба услуби мактубнависии устод сараввал ғоибона-ҳанӯз дар айёми мактаббачагии худ шиносо шуда будам. Мактубҳое, ки дар китоби дарсии «Таҳзиб-ус-сибён»-ӯ аз номи Муҳаммадфарид, бародари (бародарон ва хоҳараш - Ш.М) вай ва падару модараш навишта шудаанд, ҳамчун порчаҳои насри бадеии дилчасп бо шавқу рағбат хонда мешуданд ва дар хотирҳо нақш мебастанд. Дар он мактубҳо беҳтарин ҳиссиёти инсонӣ, меҳри пурҷӯши падару модар ба фарзанд, дилбастагии фарзанд ба падару модари меҳрубон, тавсифу тарғиби бародарӣ, дӯстӣ, меҳнат, омӯзиши илму ҳунар ва накукорӣ ифода ёфта буданд» [13, с.139-140].

Дар забоншиносии муосир доир ба воҳидҳои фразеологӣ донишмандони зиёде тадқиқотҳои илмӣ ба анҷом расондаанд. Ба инҳо асару мақолаҳои Н. Маъсумӣ, Ҳ. Маҷидов, Б. Камолиддинов, Эгамбердиев Р., Ҳасанов И., Мирзоева М., Дӯстзода Ҳ. мисол шуда метавонанд.

Забони тоҷикӣ дар давоми рушду такомули чандинасраи худ захираи гаронбаҳои воҳидҳои фразеологиро ба майдон овардааст, ки ин ганҷинаи бой дар асарҳои классикон ва қаламкашони муосири мо дар эҷоди образҳои баландсифат, ғояҳои пешқадам ва эҳсосоти амиқ ба қатори санадҳои бадеӣ ҳамчун воситаҳои асосӣ хизмат кардаанд.

Воҳидҳои фразеологӣ як ҳиссаи калони бойигарии таркиби забонамонро, ки ҳусну таровати ба худ хос доранд, ташкил медиҳанд. Онҳо аз ҷиҳати пайдоиш бо зиндагӣ, урфу одат, ҷаҳонбинӣ ва ақлу заковати мардум пайвастагӣ доранд. Бе омӯхтани онҳо донистани руҳ ва табиати забони миллии тоҷик ғайриимкон аст.

Дар хусуси воҳидҳои фарезеологӣ ҳамчун воҳиди мустақили забон профессор Маҷидов Ҳ. чунин ибрози андеша кардааст: «Ҳар як воҳиди фарзеологӣ, пеш аз ҳама, зуҳуроти аломати забон аст. Он ҳамчун аломат ду паҳлу – қолаби зоҳирӣ ва мазмун дорад. Воҳидҳои фразеологӣ бо ифодаи маъно, мавқеи истеъмол ва вазифаҳои синтаксисӣ ба калима наздик бошанд ҳам, бо сохти таркибии худ аз онҳо фарқ карда, таркиб ибора ва ҷумлаҳои озодро ба хотир меоранд. Сабаби ин духӯрагии фразеологизмҳо ба табиати махсуси забонӣ ва таърихи пайдоиши онҳо вобаста аст» [6, с.12].

Дар бораи тафовути воҳидҳои фразеологӣ аз дигар воҳидҳои забон муҳаққиқ Ҳ. Дӯстзода чунин гуфтааст. «Воҳидҳои фразеологӣ дорои як қатор хосиятҳои муҳим буда, аз дигар навъҳои воҳидҳои забон ба куллӣ фарқ мекунанд. Яклухтмаъноӣ, ифодаи образ, сохти устувори ба ҳиссаҳо ҷудонашаванда, истифодабарӣ дар қабатҳои гуногуни услубӣ аз хусусиятҳои муҳимми воҳидҳои фразеологӣ ба ҳисоб мераванд» [1, с.7].

Дар матнҳои ҳуҷҷат воҳидҳои фразеологӣ бештар дар мактубҳои хусусӣ дида мешаванд. Бештари воҳидҳои фразеологӣ дар мактубҳо барои ба вуҷуд овардани фасоҳат, муъҷазӣ ва таъсирбахшии образнокӣ нақши муҳим доранд.

Вобаста ба забони осори бадеии устод Айнӣ таҳқиқотҳои назаррас ба анҷом расидаанд, аммо дар хусуси забони номаҳои устод Айнӣ таҳқиқот дида намешавад. Бинобар ин, мо дар ин мақола мавқеи воҳидҳои фразеологиро дар асоси мактубҳои устод Айнӣ дида мебароем. Азбаски фразеология паҳлуҳои мухталиф дорад, мо дар мақола дар асоси мисолҳои ҷамъномудаамон танҳо воҳидҳои фразелогиро аз рӯйи маъно ба идиомаҳо ва фраземаҳо ҷудо намуда, дар асоси фарҳангу луғатҳо вижагиҳои онҳоро дида баромадем.

Воҳидҳои фразеологии идиоматикӣ. Аз рӯйи семантика идиомаҳо (юн.idioma-ифодаи махсус), ё худ ифодаи идиоматикӣ чунин воҳидҳои фразеологии махсуси замонамонро ташкил медиҳанд, ки бо мазмуни яклухту пуробуранг ва сохти ба қисмҳо ҷудонашавандаи худ ба калимаҳо наздикӣ доранд [6, с.29].

Ҳаминро бояд қайд намоем, ки устод Айнӣ вақте ки ба забоншинос Додоҷон Тоҷиев "Мактуби кушода" менависад, дар хусуси воҳиди фразеологии "дандон доштан" чунин гуфтааст: "**«дандон доштан»** дар забони тоҷикӣ «кина доштан»-ро ифода мекунад. То ҳол ягон касеро ба сабаби дандони чизхӯрӣ доштанаш – дандон дорад, нагуфтаанд. Аммо, агар ба сабаби беморӣ ё пирӣ касе дандон надошта бошад, ӯро бедандон мегӯянд. Ин калима дар хусуси «**кина доштан**» чунон машҳур аст, ки бо ифодаҳои гуногун кор фармуда мешавад. Масалан, ду кас ба якдигар кина дошта бошанд, «**фалонӣ бо фалонӣ дандонбар**» мегӯянд. Ана, ин гуна калимаро «тарҷумаи ҳарф ба ҳарф» гуфтани шумо нодуруст аст. Ин гуна тасодуф бисёр кам воқеъ мешавад, ки як калима дар ду забон айнан ба як маънии маҷозӣ кор фармуда шавад. Ин, тасодуфи бисёр хуб аст" [13, с.127].

Дар "Луғати нимтафсилии забони адабии тоҷик"-и устод Айнӣ низ ибораи "дандон доштан" ба маънои ниқор доштан ба касе омадааст [14].

Дар сухбатҳои хусусӣ бошад, дар ин бора забон кушода **аз даҳонашон** ба ҷойи гап **оташ мепаронданд** [13, с.132]. Маънои ин ВФ "сухани бад гуфтан" аст. Ин ВФ дар мавриде гуфта мешавад, ки касе сухани бад гӯяд.

Аммо ба нависандагони ҷавон **ҳар чӣ бобо бод** дар ин хусус мубоҳиса мекардам [13, с.133].

Воҳиди фразеологии зикршуда дар забони адабии муосири тоҷикӣ ба ду маъно истифода мешавад: "ҳар чӣ шавад, шудан гирад"; 2."таваккал". Ба назари мо, устод Айнӣ ба маънои якум истифода кардааст.

Ин гуна нависандагон **монанди он зоғеанд, ки "ба равиши кабки хушрафтор таҡлид карда**, ҡадампартоии табиии худро гум карда буд". Монанди зоғе, ки ба равиши кабки хушрафтор таҡлид мекунад.

Ман умедворам, ки дар дусаводаҳо ҳам зудтар "ба ман чи ки..."-ро партофта ба майдон бароянд ва **майнаҳоеро,** ки бо ин мақола тафсидаанд**, сахтар кӯбанд** [13, с.134]. **Майнаи касеро кӯфтан.**

Муҳимтарин вазифае, ки **ба гардани редаксия меафтад**, ба Союзпечат барои нашри ин журнол ёрӣ ва маслиҳатҳои амалӣ додан ва агар ӯ маслиҳатро қабул накунад, ба воситаи идораҳои боло ӯро ба қабул маҷбур кардан аст [13, с.136]. Дар ин шароит, албатта, таҳрири Камоли Хуҷандиро ба **гардан гирифта наметавонам** [13, с.186].

Воҳидҳои фразеологии "ба гардан афтидан" ва "ба гардан гирифтан" дар забони тоҷикӣ ба маъноҳои – 1.чизеро ба уҳда, ба зиммаи худ гирифтан, ба чизе розӣ шудан, чизеро қабул кардан истифода мешавад.

Устод Айнӣ низ дар номаҳо воҳидҳои фразеологии "ба гардан афтидан" ва "ба гардан гирифтан"-ро ба маъноҳои зикргардида истифода кардааст.

Худам ҳам «Одина»-ро яке аз **меваҳои пешпазаки** чорбоғи ҳаёти худ ва «Ятим»-ро яке аз беҳтарин асарҳои замонии худ мешуморам [13, с.161].

Устод Айнӣ воҳиди фразеологии "меваи пешпазак"-ро ба маънои "нахустин ва аввалин" истифода кардааст.

Ин ҳам ба ман маълум аст, ки Шумо он баҳои худро самимона ва дар вақти **ҷӯшу хурӯши** қалбиатон додаед [13, с.170].

Воҳиди фразеологии ҷӯшу хурӯш дар "Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик" чунин маънидод шудааст: 1.авҷ, қиём, гармо гармии амале; 2.бесаранҷомӣ, бетартибӣ [17, с.677].

Аломатҳоро дастӣ гузоштан **ба ҷони ҳама расонид** [13, с.170].

Воҳиди фразеологии **ба ҷон расонидан** дар забони адабии муосири тоҷикӣ ба маъноҳои “1. безор, дилгир шудан; 2. Ба вазъияти сахт афтодан, гирифтори мушкилӣ шудан; 3. ҷариб ба ҳалокат расидан” [13, с.664].

Деҳотӣ аз дараҷае, ки дар зоҳир тахмин карда мешавад, зиёдтар қувват дорад, хубии дигари Деҳотӣ дар он аст, ки мисли Ҳамдӣ **«ғӯлунгхой» карда намеистад**, ҳар камбудиеро, ки бинад рӯирост мегӯяд ва барои ислоҳаш маслиҳати амалӣ медиҳад (хуб кардед, ки ба ман нафиристодед, ман ҳамин рӯзҳо ба замми ин ки хеле монда ва кӯфта шудаам, **барои сар хоридан** ҳам **фурсат надорам**, азбаски вақт кам аст, мӯисаргириро аз 15 рӯз ба як моҳ гузарондам) [13, с.184].

Воҳиди фразеологии **ғӯлунгхой кардан** дар забони адабии муосири тоҷикӣ ба гурӯҳи воҳидҳои фразеологии серистеъмол дохил мешавад. Ин воҳиди фразеологӣ дар забони тоҷикӣ ба маъноҳои – 1.”дар атрофи чизе дароз ва муҷмал гап зада мақсади асосиро нагуфтан; 2. гапро нимғурма кардан, гапро хоида задан” [17, с.524].

Маънои **барои сар хоридан вақт надоштан** –ин ниҳоят серкор буданро мефаҳмонад. Устод Айнӣ воҳиди фразеологии **барои сар хоридан фурсат надоштан**ро барои серкории худаш истифода кардааст. Ин воҳиди фразеологӣ дар мактубҳои устод Айнӣ ба гурӯҳи воҳидҳои фразеологии серистеъмол дохил мешавад.

Воҳиди фразеологии **дили касеро шикастан** дар забон маъноҳои–1.“кесеро ранҷондан, озурдан; 2.ғамгин намудан; 3.маъюс ноумед кардан”-ро дорад. Устод Айнӣ дар мисоли зикршуда ба маънои “ранҷондан” истифода кардааст.

Бозгардонда додани ин мошин барои ман як **дарди сари** барзиёди беманфиат аст (баъд аз ҷанг навашро диҳанд, беҳтар аст) [13, с.222]. Ба пирӣ тан додан ва рафиқонро **дарди сар** надодан, даркор аст [13, с.234].

Устод Айнӣ воҳидҳои фразеологии **дарди сар ва касеро дарди сар надоданро** ба маъноҳои “ташвиш, саргардонӣ ва касеро ташвиш надодан” истифода кардааст.

Ҷалол Икромӣ, бе он ки он хатоҳоро ислоҳ намояд (зеро, агар ислоҳ мекард, дар бораи образи муаллим ва дигар хатоҳо ин қадар **шатта намехӯрд**... [13, с.211].

Воҳиди фразеологии **шатта хӯрданро** устод Айнӣ дар ҷумлаи зикршуда ба маънои “танқид кардан” истифода кардааст. Ин воҳиди фразеологӣ бештар дар нутқи шифоҳӣ истифода мешавад. Ба назари мо, устод Айнӣ воҳиди фразеологии зикршударо хеле бамаврид истифода кардааст.

Лекин ҷариб буд, ки «**обдузд афтам»,** зеро ранги сиёҳии шумо сабз ва аз они ман бунафш буд [10, с.20].

Воҳиди фразеологии **обдузд афтодан ё обдузд гирифтан** дар забони адабии муосири тоҷикӣ ба гурӯҳи воҳидҳои фразеологии камистеъмол дохил мешавад. Маънои ин воҳиди фразеологӣ “кори ношоистаи касеро кашф кардан”, ё “кори ношоистаи худро аз тарафи дигар кас ифшо шудан” ва ё “шарманда шудан”-ро дорад.

Устод Айнӣ дар мактуб ин воҳиди фразеологиро ба маънои “шарманда шудан” истифода кардааст.

Ба ҳамин монанд дар мактубҳои устод Айнӣ воҳидҳои фразеологии идиоматикии зерин истифода шудаанд: Акнун хондани таърихи «Равзат-ус-сафо» монд, ки хонда аз вай чиз ёфтан, **баҳрро кофта гавҳар ёфтан барин душвор аст** [13, с.163]. **Аҳволи танги** модии худро, ки арз карда будам, дар арафаи ба сафар баромадани хоҳаротон буд, аммо вақте ки ман барои съезд ба Тошканд рафтам, аз он ҷо **Қорун шуда баргаштам**: 2700 сум барои чизҳои аз ман ба матбаа додааш Узгиз ба ман дод [13, с.54]. Ночор ман дивонро ба печка наздик оварда, кафҳои дасту поҳоямро ба девори сӯзони вай расонда истода**, ҷон ба саломат бурдам** [13, с.228]. Ман дар ин ҳол на танҳо ба рӯйи ҳавлӣ баромада, ҳаво гирифта натавонистам, дар даруни хона ҳам **аҳволам танг шуда**, нафаскашӣ ба душворӣ афтод [13, с.275]. Дар хотир дорам, ҳар вақт тану бадани маро шустушӯ мекардед ва либосҳои маро тозаву покиза менамудед, ё нимаҳои шаб аз хоби ширин бархоста, болои маро мепӯшидед ва ҷойхоби маро дуруст мекардед, мегуфтед, ки “Ҳар гоҳ калон шавӣ, ба хондан саъй намой, ман аз ту розӣ мешавам ва тамоми **ҳаққамро ба ту ҳалол менамоям**” [15, с.194]. Мактуб расид, медонӣ, ки чӣ расид? Ва чӣ гуна расид? **Гӯё ба тани мурда ҷон расид**, ё **ба**

моҳии нимҷон оби равон [15, с.197]. ... аз тариқи касе ё аз мактуби касе нусха магир, вагарна **дар балои таклид гирифтор шуда**, нусханавис мешавӣ [15, с.195]. Барои истиқомати тобистон дар мактаб аз доӣ изн хостӣ, **нури дидаи ман**! [15, с.195]. **Нури чашм**, азизфарзанди арҷмандам, Муҳаммадфарид [15, с.195].

Устод Айнӣ дар вақти истифода воҳиди фразеологии нури чашм варианти он **нури дидаро** истифода кардааст. Нури чашм ин маънои фарзандро дорад. Ҳаминро бояд зикр намоем, ки воҳиди фразеологии нури чашм бештар дар мактубҳо истифода мешавад.

Гурӯҳи дуюми маъноии воҳидҳои фразеологиро фраземаҳо (аз юн. Phrasis –ифода, ema-воҳиди структурии забон) номидаанд. Профессор Ҳомид Маҷидов дар бораи фраземаҳо дар китоби "Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик" чунин гуфтааст: " Фраземаҳо низ монанди идиомаҳо мундариҷаи яклухт ва сохту таркиби доимӣ дошта, пуробуранг ва образнок мешаванд. Лекин дар ташаккули маънои яклухт ва сохтори онҳо як дигаргуние дида мешавад, ки танҳо ба ҳамин гурӯҳ хос аст [6, с.32].

Фраземаҳоро воҳидҳои фразеологии ниҳоят рехтаву устуворшуда номидан мумкин нест. Онҳо шаклан ва гоҳо ҳатто мазмунан ҳам аналитикианд, конструксияҳои маъмулии синтаксисиро ба хотир меоваранд. Онҳо ба қоидаҳои грамматикии забони имрӯзаи тоҷик мутобиқат мекунанд. Аз ҷиҳати грамматикӣ алоқаи ҷузъҳои таркиби фраземаҳо ва ибораҳои одии синтаксисӣ фарқ надоранд. Шояд ба ин сабаб аст, ки ҷузъи маҳдуди таркиби фраземаҳо гоҳо бо синоними луғавии худ иваз мешавад: масалан, "гапи пухта"- гапи маъқул, "сухани обдор"- сухани пуртаъсир" [Ниг.6, с.33-35].

Дар мактубҳои устод Айнӣ фраземаҳо монанди воҳидҳои фразеологии идиоматикӣ фаровон истифода шудаанд. Мисолҳо: Агар умр мусоадат кунад, **аҷал амон диҳад**, то моҳи январ боз як қисми дигарашро хоҳам навишт [13, с.131].

Воҳиди фразеологии "аҷал амон додан"-ро устод Айнӣ дар мактубҳо бештар истифода кардааст. Сабаби истифодаи ин воҳиди забон ин аст, ки устод Айнӣ бештар бемор мешуд ва корҳои зиёдро анҷом додан мехост, бинобар ин, ҳар вақте ки ба ҳамкасбон ва шогирдон нома менавист, ҳатман аз ин воҳиди фразеологӣ истифода мекард. Маънои ин воҳиди фразеологӣ- яъне "муҳлати марг наояд".

Аҳволи танги модии худро, ки арз карда будам, дар арафаи ба сафар баромадани хоҳаротон буд, аммо вақте ки ман барои съезд ба Тошканд рафтам, аз он ҷо Қорун шуда баргаштам: 2700 сум барои чизҳои аз ман ба матбаа додааш Узгиз ба ман дод [13, с.54]. Ман дар ин ҳол на танҳо ба рӯйи ҳавлӣ баромада, ҳаво гирифта натавонистам, дар даруни хона ҳам **аҳволам танг шуда**, нафаскашӣ ба душворӣ афтод [13, с.275].

Воҳиди фразеологии "Аҳволи касе танг будан" дар забони адабии муосири тоҷикӣ ҳам дар нутқи хаттӣ ва ҳам дар нутқи шифоҳӣ дар истеъмол аст. Устод Айнӣ ин воҳиди фразеологиро дар мактубҳояш ба ду маъно - "касали сахт будан" ва "гирифтори мушкилии модӣ шудан" истифода кардааст.

...шумо дар балои каммаҳсулӣ ва Ҷалол Икромӣ дар балои бепарвомаҳсулӣ гирифтор шудаед, бисёр **афсӯс меҳӯрам** [13, с.209].

Воҳиди фразеологии "афсӯс хӯрдан" дар забон ба маъноҳои "дилсӯзӣ, тараҳҳум намудан, мутаассиф шудан, пушаймон шудан" истифода мешавад. Дар маводи таҳлилнамудаи мо ба маънои "мутаассиф шудан" истифода шудааст.

Дар вақти ошхӯрӣ ду-се **меҳмони ногуфт (нохонда)** омада монданд [13, с.125].

Маънои воҳиди фразеологии **меҳмони нохонда** ин "касе, ки бе даъват ба ҷое меҳмон мешавад" мебошад.

Аз хоҳаротон ва аз ҳамаи бачагон **саломи гарму ҷӯшон** [13,с.60].

Воҳиди фразеологии саломи **гарму ҷӯшон** хосси номаҳои хусусӣ мебошад. Дар охири номаҳои хусусӣ бештар аз ин воҳиди фразеологӣ истифода мебаранд. Маънои саломи гарму ҷӯшон ин "бо меҳру муҳаббат, аз таҳти дил ва самимона" мебошад.

Дар ҳар ҳол, ин аз як **хаёли хушк** ё хоби маҳзе чизи дигаре набуд [13, с.214].

Устод Айнӣ воҳиди фразеологии "хаёли хушк"-ро ба маънои "орзую ҳаваси беасос" истифода кардааст.

Адиби хушбаён дар мактубҳои хеш аз воҳидҳои фразеологӣ устокорона истифода кардааст, ки ин гуна воҳидҳо забони номаҳоро диққатҷалбкунанда кардааст. Ҷумлаҳои дар боло зикршуда ва зерин шоҳиди гуфтаҳои моянд: -... аз тариқи касе ё аз мактуби касе

насха магир, вагарна **дар балои таклид гирифтор шуда**, нусханавис мешавӣ [15, с.195]. Чунки вазифаи нависанда ва шоирон дар хусуси забон ин нест, ки бо **забони вайрон** аз паси касони забоннодон раванд, балки бояд инҳо дар хусуси забон оммаро аз паси худ кашанд [13, с.121]. Агар **корам лат нахӯрад**, умедворам, ки ин корро "Ғуломон"-ро то иди даҳсолагии Тоҷикистон тамом кунам [13, с.142]. Вай дар қатори эътирозҳои сиёсии беасосаш **эътирози забонӣ** ҳам кардааст ва ба ин далел овардааст, ки автор дар 72 саҳифа 124 эзоҳ додааст [13,с.157]. Ман ин **маълумоти ҳавоиро** ба котиби ройкоми Панҷакат навишта, тафтишашро хоҳиш кардам [13,с.160]. Натиҷаи амалие, ки ман аз ин баҳои бебаҳои Шумо баровардам, ин аст, ки дар бораи ба оммаи хонандагон писандида шудани ин **асари «кунихалта»-гии** худ пешакӣ боварӣ пайдо кардам [13, с.170]. Агар он асари шеърӣ аз они Лоҳутӣ барин як устоди бузург бошад, он талаб ва лузум боз ҳам пурзӯртар мешавад, зеро мақсад аз сарсуханнависӣ бояд як **расмияти хушк** набошад, муқаддиманавис бояд ҳеҷ набошад, садяки хубиҳои он асарро шарҳ дода, ба ин восита ба хонанда ёрмандӣ расонад [13, с.180]. Дар вақти тамошо бо мо ва онҳо ғайр аз вохӯрии одӣ ва **аҳволпурсии саризабонӣ** дигар чизе дар миён нагузашт ... [10, с.53]. Боқӣ **дуои ҷонатон** ҳамеша вирди забон аст [13, с.203].

"Айнӣ ба пухтагӣ ва рехтагии ибораҳои забони халқ қоил буд, бинобар ин, ҳамеша таълим медод, ки калима ва ибораҳои рехта ва пухтаро аз забони халқ омӯхтан ва онро ба асарҳо кор фармудан лозим аст" [11, с.69].

Дар ҳақиқат, дар номаҳои устод Айнӣ меҳрубонии падару модар ба фарзанд ва баръакс меҳри фарзанд ба падару модар муносибати ёру дӯст, хешу ақрабо ва ҳамкору ҳамкасб хеле хуб инъикос ёфтааст. Барои ифодаи ин гуна меҳрубониҳо устод Айнӣ аз воҳидҳои фразеологӣ хеле хубу моҳирона истифода кардааст, ки ин маҳорати хуби забондонии устодро нишон медиҳад.

Муқарриз: ***Дӯстзода Ҳ.*** – номзади илмҳои филологӣ,
дотсенти ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Дӯстов Ҳ. Воҳидҳои фразеологии ташбеҳӣ дар забони адабии муосири тоҷик / Ҳ.Дӯстов. – Душанбе, 2014. - 186 с.
2. Камолиддинов Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим / Б.Камолиддинов. – Душанбе, 1967. – 185 с.
3. Мисбоҳиддини Нарзиқул. Нома ва номанигорӣ / Нарзиқул, Мисбоҳиддин. – Душанбе, 2013. – 278 с.
4. Мавлонзода, Ш. Баррасии баъзе масъалаҳои забоншиносӣ дар номаи устод Айнӣ дар асоси «Мактуби кушода ба рафиқ толис» / Ш.Мавлонзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2021. – №7. – С27-32.
5. Мавлонзода Ш. Вижагиҳои услубии ҳусни оғоз ва анҷоми номаҳои устод Айнӣ / Ш.Мавлонзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2020. – №8. – С.36-39.
6. Маҷидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Ҳ.Маҷидов. – Душанбе, 1982. – 103 с.
7. Маҳмадаминов, А. Мубоҳисаҳои илмию адабӣ дар номаҳои С. Айнӣ (дар мисоли мукотибаи С. Айнӣ бо М. Турсунзода) / А.Маҳмадаминов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2018. – №1. – С.139-147.
8. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н.Маъсумӣ. – Душанбе, 2011. – 385 с.
9. Мирзоева М.М. Воҳидҳои фразеологии асарҳои С. Айнӣ ва усулҳои тарҷумаи онҳо ба забони русӣ / М.М. Мирзоева. – Душанбе, 2008. – 160 с.
10. Мукотибаи Садриддин Айнӣ ва Абулқосим Лоҳутӣ. – Душанбе, 1978. - 82 с.
11. Ҳалимов, С. Садриддин Айнӣ ва баъзе масъалаҳои инкишофи забони адабии тоҷик / С.Ҳалимов. – Душанбе, 2022. - 233 с.
12. Ҳасанов И. Лексика ва фразеология. Дар асоси романи «Духтари оташ»-и Ҷ. Икромӣ / И.Ҳасанов. – Душанбе, 1974. – 156 с.
13. Садриддин Айнӣ. Мунтахаби асарҳои илмӣ. – Душанбе, 2008. – 256 с.
14. Садриддин Айнӣ. Куллиёт.Ҷилди 12. – Душанбе, 1976. - 563 с.
15. Садриддин Айнӣ. Куллиёт. Ҷ.3. Таҳиягар ва мураттиб Абдулҳай Маҳмадаминов. – Душанбе, 2021.– 234 с.
16. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехта / М.Фозилов. – Душанбе, 1963. – Ҷ.1. – 952 с.
17. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехта / М.Фозилов. – Душанбе, 1964. – Ҷ.2. – 802 с.
18. Эгамбердиев, Р. Ташбеҳ ва истиора дар воҳидҳои фразеологӣ / Р. Эгамбердиев // Баъзе масъалаҳои филологияи тоҷик. – № 213. – Самарқанд, 1971. – С.118–122.

БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ МАЪНОИИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР МАКТУБҲОИ УСТОД АЙНӢ

Дар мақола доир ба корбурди воҳидҳои фразеологӣ дар мактубҳои устод Айнӣ сухан меравад. Муаллиф баъзе аз вижагиҳои воҳидҳои фразеологиро дар асоси маводи мактубҳои устод Айнӣ муайян кардааст. Ӯ иброз менамояд, ки дар забоншиносии тоҷик воҳидҳои фразеологӣ яке аз қисматҳои муҳим ва сертаҳқиқшуда ба шумор раванд ҳам, боз паҳлуҳои таҳқиқношудаи зиёде доранд. Воҳидҳои фразеологӣ дар матнҳо вижагиҳои хосси худро доранд, ки диққати хонандаро ба худ ҷалб мекунанд. Маҳз ҳамин диққатҷалбкунии онҳо аст, ки муҳаққиқон паҳлуҳои гуногуни онро омӯхтаанд ва омӯхта истодаанд. Воҳидҳои фразеологӣ як ҳиссаи калони бойигарии таркиби забонамонро, ки ҳусну таровати ба худ хос доранд, ташкил медиҳанд. Онҳо аз ҷиҳати пайдоиш бо зиндагӣ, урфу одат, ҷаҳонбинӣ ва ақлу заковати мардум пайвастагӣ доранд. Бе омӯхтани онҳо донистани руҳ ва табиати забони миллии тоҷик ғайриимкон аст. Нома ва номанигорӣ дар рушд ва инкишофи таърихи илму фарҳанги тоҷикон нақши босазо гузоштааст. Номаҳое, ки аз гузаштагони бузурги мо боқӣ мондаанд, аз ҷиҳати мазмуну муҳтаво, фасоҳат, ҳусни баён, одобу ахлоқ, илму таърих бой буда, имрӯз низ сармашқи зиндагии ҳар яки мо мебошанд.

Калидвожаҳо: мактуб, воҳидҳои фразеологӣ, идиомаҳо, забони адабӣ, забоншиносӣ, бахш, фраземаҳо, луғат, маъно.

НЕКОТОРЫЕ СМЫСЛОВЫЕ ЗНАЧЕНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ПИСЬМАХ УСТОДА АЙНИ

В статье рассматривается употребление фразеологизмов в письмах Айни. Автор выявил некоторые особенности фразеологизмов по материалам писем Айни. Он указывает, что фразеологизмы являются одной из наиболее важных и изученных частей таджикского языкознания, но они также имеют много неизученных аспектов. Фразеологизмы в текстах имеют свои особенности, привлекающие внимание читателя. Именно их привлекательность и является главнойпричиной того, что исследователи изучали и изучают различные ее аспекты. Фразеологические единицы составляют большую часть богатства нашего языка, которые обладают своей красотой и свежестью. С точки зрения происхождения они связаны с народным бытом, обычаями, мировоззрением и интеллектом. Без их изучения невозможно познать дух и природу таджикского национального языка. Письмо и каллиграфия сыграли значительную роль в развитии истории науки и культуры таджиков. Письма, оставленные нашими великими предками, богаты содержанием, красноречием, красотой выражения, манерами и этикой, наукой и историей, и сегодня они составляют основу повседневной жизнь каждого из нас.

Ключевые слова: письмо, фразеологизмы, идиомы, литературный язык, языкознание, раздел, словосочетания, словарь, значение.

SOME MEANINGS OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE LETTERS OF USTODA AYNI

The article deals with the use of phraseological units in Aini's letters. The author revealed some features of phraseological units based on the materials of Aini's letters. He points out that phraseological units are one of the most important and studied parts of Tajik linguistics, but they also have many unexplored aspects. Phraseologisms in texts have their own characteristics that attract the attention of the reader. It is their attractiveness that is the main reason that researchers have studied and are studying its various aspects. Phraseological units make up a large part of the richness of our language, which have their own beauty and freshness. From the point of view of origin, they are associated with folk life, customs, worldview and intellect. Without studying them, it is impossible to know the spirit and nature of the Tajik national language. Writing and calligraphy have played a significant role in the development of the history of science and culture of the Tajiks. The letters left by our great ancestors are rich in content, eloquence, beauty of expression, manners and ethics, science and history, and today they form the basis of the daily life of each of us.

Key words: writing, phraseological units, idioms, literary language, linguistics, section, phrases, dictionary, meaning.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Мавлонзода Шуҳрат Мавлон*** – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дотсенти кафедраи забони адабии муосири тоҷик. **Суроғa:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17. Тел.: **(+992) 935-88-51-47**

Сведения об авторе: ***Мавлонзода Шухрат Мавлон*** – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры современного таджикского литературного языка. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, просп. Рудаки, 17. Тел.: **(+992) 935-88-51-47**

Information about the author: ***Mavlonzoda Shukhrat Mavlon*** - Tajik National University, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Modern Tajik Literary Language. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **(+992) 935-88-51-47**

УДК: 401.5

ФАРҲАНГИ «ЧАРОҒИ ҲИДОЯТ» ВА АҲАМИЯТИ ЗАБОНШИНОСИИ ОН

Додаров О.М.

Забони дарии тоҷикӣ дар замони ҳукмронии Темуриёни Кабир дар Ҳиндустон ба мақоми забони адабии давлатӣ дар ин сарзамин пазируфта мешавад. Табиист, ки ин мақом тақозо менамояд, ки забони тоҷикӣ дар ҳама зинаҳо ва соҳаҳои ҳаёти мардуми ин кишвар амал намояд. Аз ин ҷост омӯхтану донистани ин забон барои қишрҳои гуногуни ҷомеаи ҳинду мардуми ғайриҳинд зарур мегардад. Ин воқеият бошад, пеш аз ҳама, тадвини луғатҳои тафсирии забони дарии тоҷикиро пеш меорад. Ин аст, ки дар тули чандин аср дар Ҷораи Ҳинд теъдоди зиёди луғату фарҳангҳои тафсирӣ навишта мешавад. Ин фарҳангҳо аз чанд ҷиҳат дорои аҳамияти назарию амалианд: аввал, манбаи нигоҳдошти бойигарии таркиби луғавии забони дарии тоҷикӣ дар марҳилаҳои гуногуни инкишофи ин забон мебошад, дуюм, ин фарҳангҳо барои аз худ кардани лексикаи забони адабии тоҷикӣ, шинохти маъноҳои гуногуни вожаҳо, ҳудуди далолати маънии онҳо ва маънии баъиду дури калимаю таъбирҳо маводи фаровоне медиҳанд. Сеюм, аҳамияти муҳимми ин фарҳангҳо боз аз он ҷиҳат аст, ки дар онҳо намунаҳои осори манзуму мансури адибон оварда мешавад, барои аз бар намудани нозукиҳои забони тоҷикӣ, ҷилоҳои маъноии вожаҳо мадади калон мерасонанд, ниҳоят ин фарҳангҳо яке аз манбаъҳои нигоҳдошт ва омӯзиши асосҳои дастури забони дарии тоҷикӣ маҳсуб мешаванд. Аз ин рӯ, фарҳангҳои забони дарии тоҷикӣ дар тули асрҳои зиёд барои такаллум ва таълиму омӯзиши забони адабии тоҷикӣ на танҳо барои мардуми ғайритоҷик, балки барои соҳибони забони дарии тоҷикӣ низ хизмат кардаанд.

Фарҳангҳои тафсирии забони дарии тоҷикӣ аз нигоҳи сохту муҳтаво ду хеланд: якум – фарҳангҳои тафсирии муқаррарӣ, ки аз сарсухан ва қисмати асосӣ, яъне шарҳи маъноии калима иборатанд; дуюм – фарҳангҳои тафсирие, ки дар қисмати муқаддима ба сурати фаслҳои алоҳида ё очеркҳои грамматикӣ муҳимтарин мавзуъҳои дастури забони адабии меъёри дарии тоҷикиро шарҳу эзоҳ дода шудааст.

Фарҳанги «Чароғи ҳидоят»-и Сироҷиддин Алихони Орзу ҳарчанд ки хусусияти фразеологӣ дорад, ба гурӯҳи фарҳангҳои муқаррарӣ дохил мешавад, аммо аҳамияти бузурги забоншиносӣ дорад, чаро ки он манбаи муътабари фразеологӣ маҳсуб меёбад.

Фарҳанги «Чароғи ҳидоят»-и Сироҷиддин Алихони Орзу фарҳанги тафсирии фразеологӣ буда, он соли 1734 таълиф шудааст. «Чароғи ҳидоят» идомаи фарҳанги «Сироҷ-ул-луғот»-и Сироҷиддин Алихони Орзу буда, он зиёда аз 2000 калимаю ибораро фаро гирифтааст. Номи луғатро муаллифи фарҳанг аз ин байти Низомии Ганҷавӣ гирифтааст, ки дар ин бобат ӯ дар муқаддимаи луғат ин тавр гуфтааст: «Чун аз ашъори шайхи гиромӣ Хоҷа Низомии Ганҷавӣ раҳматуллоҳи алайҳи ин байт ба тариқи фол дар ҳаққи ин нусха баромадааст, байт:

Хирадро ту равшанбасар кардаӣ,
Чароғи ҳидоят ту бар кардаӣ» [1, с.9].

Ҳамчунон ки муаллифи фарҳанг таъкид кардааст, ӯ ҳангоми таълифи фарҳанг аз 37 сарчашмаи илмию адабӣ, лексикографӣ, ҳамчунин барои шоҳид овардан аз осори манзуму мансури 186 адиби форсзабони Ҳиндустон, Мовароуннаҳру Хуросон, Эрону Озарбойҷон ва Туркия намунаҳо овардааст.

Муҳаққиқ Д. Баҳриддинов бо номи ««Чароғи ҳидоят»-и Сироҷиддин Алихони Орзу ва муқоисаи он бо лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» рисолаи номзадӣ навишта, соли 1981 онро дифоъ намудааст. Муҳаққиқ арзиши лексикографии ин фарҳангро нишон дода, ҷойгоҳи онро дар таърихи луғатнигории мо муайян кардааст.

Мо дар назди худ мақсад гузоштем, ки то ҷое арзиши забоншиносии ин фарҳангро нишон диҳем.

Сироҷиддин Алихони Орзу сабаби таълифи фарҳанги худро дар муқаддимаи фарҳанг бисёр равшану возеҳ арз карда, заҳмати зиёд кашиданашро дар таҳияи он таъкид карда, ҳушдор кардааст, ки суханфаҳмони боинсоф, агар саҳве ё хатое ёбанд, хурдагирӣ накунанду ба ислоҳи он бикӯшанд: «Таваккуъ аз суханфаҳмони соҳибинсоф ва муҳоварадонони беэътисоф он аст, ки чун ин калимоти чанд, аввал нусха аст дар ин боб, ҳар ҷо саҳве ва хатое

ёбанд, хурда нагиранд, балки чашм аз карам бикушанд ва ба ислоҳ бикушанд валинеъма мо қола қоилун. Мисраъ:

… Ки ҳеҷ нафси башар холӣ аз хато набувад.

Ҳар кӣ аз дунболи сайди таҳқиқ давида ва меҳнати тафтиш кашида медонад, ки чӣ қадар нафас сӯхтаам, ки ин чароғ афрӯхтаам» [1, с.9].

Муаллифи фарҳанг ҳамчунин сохтору муҳтавои фарҳанги хешро таъкид кардааст. Ӯ мегӯяд: «Махфӣ намонад, ки луғати мундаричаи ин китоб ду қисм аст: қисми аввал алфозест, ки маънии он мушкил бувад ва аксари аҳли Ҳинд бар он иттилоъ надоштанд; қисми дуюм, луғоте, ки маънии он агарчи маъруф ва маълум бувад, лекин дар саҳеҳ будани он аз рӯзмарраи фусаҳои аҳли забон баъзеро тараддуд ба ҳам расида, пас мустанадот аз ашъори асотиза дароварда шуд, ки саҳеҳ аст» [1, с.9].

Бояд таъкид кард, ки муаллифи фарҳанги «Чароғи ҳидоят» ҳарчанд ки ба таъкид мегӯяд: «пас ин нусха муфид аст маар форсигӯёни Ҳиндро, на забондонони Эрон ва Туронро» [1, с.9], вале ин фарҳанг барои тамоми мардуми форсизабонон муфид буда, дар таърихи забони адабии дарии тоҷикӣ ва илми забоншиносии форсу тоҷик нақши калон дорад.

Ҳоло мо аз аҳамияти лексикографии ин фарҳанг, чунон ки таъкид гардид, суҳбат намекунем, балки оид ба арзиши забоншиносии он суҳбат хоҳем кард. Сироҷиддин Алихони Орзу дар баррасиву қазовати калимоти фарҳанг ғайр аз мураттиби як фарҳанги бисёр муътабар буданаш чун як нафар донишманди мумтози илми забоншиносӣ намоён мегардад, ки бисёр қайдҳои муфиди дастурӣ кардааст. Ин қайдҳои забоншиносии муаллифи фарҳанг гоҳе дар шарҳи таркибу ибораҳои фразеологӣ ба назар расад, гоҳе дар шарҳи маънои вожаҳои алоҳида ва баъзан дар кушодани нақши дастурии калимоти ҷудогонае, ки моҳияти истилоҳӣ доранд.

Қайдҳои фразеологии муаллифи фарҳанги «Чароғи ҳидоят» аз нигоҳи илми фразеологияи муосир низ арзишашонро нигоҳ доштаанд, зеро шарҳе, ки муаллифи фарҳанг доир ба ин ё он воҳиди фразеологӣ додааст, ба шарҳу эзоҳе, ки дар шинохти воҳиди фразеологӣ имрӯз дода мешавад, мувофиқ аст.

Масалан, ибораи фразеологии «ба як чашм дидан» дар фарҳанги «Чароғи ҳидоят» ин тавр шарҳ дода шудааст: «Ба як чашм дидан – тафовут накардан дар гадову тавонгар, Таъсир гӯяд, байт:

Маро аз фитрати хуршеди тобон ин писанд омад,
Ки бо як чашм мебинад бузургу хурди дунёро» [1, с.47].

Воқеан, имрӯз ҳам дар гӯйишҳои тоҷикӣ ва забони адабии меъёри тоҷикӣ ин воҳиди фразеологӣ ба ҳамин маъно ба шоҳу гадо, ба тавонгару нотавон, ба хурду калон, ба хешу бегона ба як чашм, яъне яксону якхел нигоҳ кардан мустаъмал аст ва гунаи он – ба ҳама ба як чашм нигоҳ кардан, серистеъмол мебошад. Ибораи фразеологии машҳури тоҷикӣ – «сояи касеро аз девор тарошидан» дар фарҳанги «Чароғи ҳидоят» дар гунаи «сояи касеро ба тир задан» оварда шуда, ин тавр шарҳ дода шудааст: «сояи касеро ба тир задан – киноя аз каломи душманӣ. Таъсир гӯяд, байт:

Гуфтам, ки меҳр пеши рухат ранграфта аст,
Ҳар ҷо ки дид, сояи маро ба тир зад» [1, с.122].

Ибораи фразеологии «мӯй дар миён нағунҷидан» ба маънои дӯстиву иттиҳоди бисёр қавию мустаҳкам дар байни ду кас, ду чиз дар забони тоҷикию гӯйишҳои он хеле забонзадаю машҳур аст. Муаллифи фарҳанги «Чароғи ҳидоят» ин воҳиди фразеологиро бо шоҳид аз абёти шоир Салим чунин тавзеҳ додааст: «Мӯй дар миён нағунҷидан» - киноя аз ҳамон яктоӣ ва иттиҳод, ки дар ихлос бошад. Салим гӯяд, байт:

Чу мӯй заъиф шудам дар ҳавои суҳбати ту,
Вале ба ғайри ту мӯе муҳим намеғунҷад» [1, с.122].

Ба ҳамин усул муаллифи фарҳанги «Чароғи ҳидоят» Сироҷиддин Алихони Орзу теъдоди зиёди ибораҳои фразеологии номию феълиро шарҳу эзоҳ додааст, ки аз савияи баланди дониши забоншиносии ӯ дарак дода, ин шарҳу эзоҳи муаллифи фарҳанг ҳам барои назарияи воҳидҳои фразеологӣ ва ҳам амалияи онҳо аҳамияти бузург дорад. Ҳоло чанд ибораи фразеологии феълии дигарро аз ин фарҳанг чун муште аз хирвор бо нишон додани саҳифаи фарҳанг меорем: Обро ба ресмон бастан [1, с.12]; оби чашм гирифтан [1, с.13]; аз сари сӯзан берун шудан [1, с.19]; аз чашм уфтодан [1, с.21]; ба оҳу савор шудан [1, с.30]; ба

дасти кам бардоштан [1, с.36]; по аз шодӣ ба замин нарасонидан [1, с.49); худро гум кардан [1, с.95]; дар коса нимкоса доштан [1, с.99]; дарди дил кардан [1, с.100]; дил додан [1, с.104]; сар яз як гиребон баровардан [1, с.127]; коса ба сар шикастан [1, с.166]; гул дар об афкандан [1, с.182].

Чунон ки аз намунаи фавқ дида мешавад, аксари ин ибораҳои фразеологӣ ба андаке тағйири сохтору ҷузъҳо ва иддае айнан ба ҳамин тарҳу қолаб дар забони адабии муосири тоҷик ва гӯйишҳои он мустаъмаланд. Ин бошад аз назари амиқи забоншиносии Сироҷиддин Алихони Орзу дарак медиҳад.

Дарвоқеъ, муаллифи фарҳанги «Чароғи ҳидоят» дар шарҳи калимаю таркиб ва ибораю истилоҳот ба сифати як донишманди тавонои ҳамаи бахшҳои забоншиносӣ намоён мешавад. Аз ин ҷост, ки дар шарҳи вожаҳои алоҳида низ таъкиду ишорае ба ҷабҳаи забоншиносӣ рӯйи кор меоянд, ки он тавзеҳоти муаллифи фарҳангро боз ҳам арзишманд ва шинохти маънии он вожаро мукаммалтар ва ҷабҳаи илмиашро пурқувваттар гардонида, арзиши забоншиносии фарҳангро боло мебардорад. Масалан, муаллифи фарҳанг дар шарҳи пешоянди «аз» чунин меорад: «Аз» ҳарфест (аз назари донишмандони пешин тамоми ҳиссаҳои ёвари нутқ бо истилоҳи «ҳарф» ном бурда мешавад), ки ба маънии ибтидо ва иллат ва таҷрид ва дигар маонӣ ояд. Ва ҳар ҷо, ки ду ҳарфи «аз» ҷамъ шавад, ҳазфи яке аз он ҷоиз доштаанд» [1, с.14].

Дар аксари осори илмию таълимии донишмандони гузашта калимаи «то» чун пешоянду пайвандаки тобеъкунанда шинохта шудааст. Масалан, донишманди улуми адабии асри XVI Хоҷа Ҳасани Нисорӣ панҷ вазифаи дастурии пешоянд-пайвандаки «то»-ро бо мисолҳо шарҳ додааст, ки инҳоянд: «То» калимаест, ки дар иборати порсӣ панҷ қисм меояд: Аввал, «то»-и интиҳоия, барои интиҳои ғоят дарояд, чунончи: Аз «алиф» то «ё» хонд. Аз араб то аҷам сер кард. Дуюм, «то»-и ибтидоия ва он маънии ибтидои муддат пайдо намояд. Анварӣ гӯяд, байт:

То ишқи ту дар сина макон кард, киро ҷо,
Кас дид дар офоқ ба як шаҳр дуро ҷо?!...

Сеюм, «то»-и зинҳория ва он дар бораи огоҳӣ ва хабардорӣ дарояд. Саъдӣ фармояд, байт:

Зи соҳибғараз то сухан нашнавӣ,
Ки гар кор бандӣ, пушаймон шавӣ…

Чаҳорум, «то»-и иллат ва он маънии сабаб ва восита пайдо кунад. Саъдӣ фармояд, байт:

То мард сухан нагуфта бошад,
Айбу ҳунараш нуҳуфта бошад.

Панҷум, «то»-и дуоия ва он дар маҳалли дуо ва таъкид дарояд ва ин қисм «то» аксар дар авохири қасоиди мадҳия меояд, чунончи муаллиф гӯяд, қитъа:

Парвардигор, то ки туро мисли маҳи нав,
Пайваста дар тараққиву тобонӣ оварад [11, с.249].

Чунонки аз фавқ дида мешавад, дар мавриди вазифаҳои дастурии пешоянд – пайвандаки «то» донишманди тавоною фарзона Хоҷа Ҳасани Нисорӣ маълумоте, ки овардааст, на танҳо нисбат ба шарҳи муаллифи «Чароғи ҳидоят» бартарӣ дорад, балки дар ҳеҷ дастуру китобҳои дарсии забони тоҷикӣ дида намешавад.

Муаллифи фарҳанги «Чароғи ҳидоят» дар шарҳи ишораҷонишини «чунон» маълумоти дастурие овардааст, ки хеле наҷибу фоидабахш мебошад ва назари борикбинонаи ӯ аз дарки масоили забоншиносӣ дарак медиҳад, чунончи: «Чунон//чинон – калимаест, ки дар мақоми ишорати баъид (дур – Д.О.) мустаъмал шавад ва маънии қадр ва миқдор аз он ҳосил гардад. Ва то «коф» баъд аз он наёранд, ба маънии ташбеҳ мустафод нагардад, балки ба маънии ишорат бошад, танҳо агарчи ин маънии аслаш нест. Ва дар каломи аксари қудамо ва баъзе мутааххирин, мисли Зулолӣ «чунон» ба «вов»-и маъруф ва ду «нун» дида шуда. Ва ин далолати сареҳ дорад, ки аввал мазмум аст на максур. Лекин гоҳе тафовут дар лаҳҷа афтад, мисли лафзи «чаро», ки мувофиқи қиёс ва лаҳҷаи баъзе максур «чиро» аст ва ба фатҳ лаҳҷаи дигарон аст. Бидон, ки лафзи «чунон» дар каломи баъзе бидуни «коф» ба маънии ташбеҳ омада ва ин холӣ аз ғаробат нест. Таъсир гӯяд, байт:

Гул чунон бесамариҳои чаман мепӯшад,

Ончунон айби туро халқи ҳасан мепӯшад.

Низ Воиз гӯяд, байт:

Ба об сабза ба ҷон тан чӣ сон бувад муҳтоҷ,
Ба дарди ишқ бувад дил сад ончунон муҳтоҷ» [1, с.79].

Бояд таъкид кард, ки Сироҷиддин Алихони Орзу гоҳе бар шарҳи сохту маънои баъзе вожаҳо ба дараҷае ба умқи масъала мерасад, ки чандин масоили дастури забони дарии тоҷикиро дар заминаи он ёдрас мешавад ва ин амали ӯ аҳамияти муҳимми амалӣ ва назарӣ пайдо менамояд, чунончи ин усули шарҳи муаллиф дар тавзеҳи калимаи «на» хуб мушоҳида мешавад: «На» ба «ҳо»-и мухтафӣ нафӣ аст. Боби Фиғонӣ ба «ҳо»-и малфуз низ оварда, чунонки гӯяд, қитъа:

Зиҳӣ шамъи фалак дар хиргаҳ аз ту,
Ҳама соҳирзабонон дар чаҳ аз ту.
Забон баст аз суоли буса ошиқ,
Ки ҳаргиз нашавад ҳарфе на аз ту.

Лекин метавон гуфт, ки «ҳо»-и мухтафиро дар «ҳо»-и зайл ба қавофии малфуз оварда, инро ҷоиз дошта, чунончи, Мир Атоуллоҳ дар «Рисолаи қофия» навишта, ки аз ҷумлаи уюби ғайри мулаққабаи форсӣ ихтилофи ровист дар зуҳури хафо ба ҳасби талаффуз, чунонки дар ин қитъа Мавлоно Файзӣ гӯяд, қитъа:

Нақши баёни маънӣ пайдост аз баёнам,
Тир аст манн нигаҳ кун бут дар миёни ӯ даҳ (?)
Дар дудаи қалам монд чун шамъ зинда монам,
Бингар, ки нест шамъе зинда миёни дуда.

Боз мегӯяд, ки «ҳо» дар байти аввал «ҳо»-и малфуз аст ва дар дуюм мухтафӣ ба он ки қофия нест. Фақир Орзу гӯяд, ки «ҳо»-и лафзи «даҳ» муталаффиз ва мухтафӣ ҳар ду омада, чунонки дар кутуби дигар навиштаам. Ва қофияи маъмул пеши қудамо макруҳ нест, чунонки устод Камоли Исмоил дар қасидае, ки қофияи «баҳор» аст ва «бекор» аст қофия омехта, кард аст ба маънии кашидакорд оварда. Ба ҳар ҳол, гумон инчунин аст, ки «ҳо»-и мухтафиро ба «ҳо»-и малфуз нашояд қофия кард ва равӣ аз он надорад, балки он нишони фатҳи ҳарфест, ки ба зери он нависанд, мисли: «ойина» ва «сурма». Лиҳозо дар ҳолати изофат ва тавсиф ба ҳамзаи мулайина мубаддал шавад. Ва ин далолати саҳеҳ дорад, ҳарчанд ки нишони фатҳ аст ва бо ё-ст, ба ҳамзае, ки алифро ҳарчанд уламо мутаҳаррик нагуфтаанд, мисли «ҳо»-и мухтафӣ, ки дар даҳ (деҳ) аст, байт:

Ба силки боз даҳ иқде гирон ду луълуъро,
Хушест абри матиру батул дарёбор.

Фақир Орзу ин қисм бисёр дида, чи дар каломи мутақаддимин ва чи дар каломи мутааххирин. Ва дар тақтеъ ҷое, ки «ҳо»-и мухтафӣ маҳсуб шавад, ба ҳамза бояд хонд, чунонки дар ҳолати изофат ҳар кӣ чунин аст. Дар ин сурат мусағғари мадхул бошад» [1, с.211].

Чунонки аз баррасию бозгӯйи чанд шарҳу эзоҳи муаллифи фарҳанги «Чароғи ҳидоят», ки дар бобати калимаю ибораҳо овардааст, маълум гардид, ки Сироҷиддин Алихони Орзу аз асосҳои дастури забони арабӣ ва дарии тоҷикӣ огоҳии комил доштааст.

Хулоса, фарҳангҳои тафсирии гузашта аҳамияти бузурги таълимӣ ва илмӣ дошта, дар ин замина шарҳу тавзеҳи сохтору маънои вожаю ибораҳо дорои аҳамияти забоншиносӣ мебошанд. Фарҳанги «Чароғи ҳидоят»-и Сироҷиддин Алихони Орзу, ки дар асри XVIII таълиф шудааст, низ дар қатори беҳтарин фарҳангҳои тафсирии гузашта қарор дошта, дорои аҳамияти баланди таълимӣ, маърифатӣ ва илмӣ мебошад.

Фарҳанги «Чароғи ҳидоят» аз ҷиҳати муҳтаво ва хусусияти бештари фразеологӣ доштан эътибори зиёд пайдо карда, эҳтиёҷ ба он бештар мегардад. Аз ин ҷост, ки ин фарҳанг дар замимаи фарҳанги «Ғиёс-ул-луғот» ва «Мунтахаб-ул-луғот» чандин маротиба дар кишвари Ҳинд ба табъ расидааст.

Муқарриз: ***Хоҷаев Д.*** – доктори илмҳои филологӣ,
профессори ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Алихони Орзу. Чароғи ҳидоят. - Душанбе, 1992. - 288 с.
2. Азимова М. воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар шарҳи муқоисавӣ-типологӣ / М.Азимова. – Хуҷанд, 2014 – 180 с.

3. Баҳриддинов Д. «Чароғи ҳидоят»-и Сироҷиддин Алихони Орзу ва муқоисаи он бо лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик Ҷ.1. / Д.Баҳриддинов. - Душанбе, 1985. - 356 с.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1985. - Ҷ.1. - 356 с.
5. Додаров О. Шарҳи изофат дар луғати «Ҳафт қулзум» / О.Додаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ (маҷаллаи илмӣ). – Душанбе, 2020. №4. - С.47-51.
6. Капранов В.А. Фарсиязычная (таджикско-персидская) лексикография в Индии XVI-XIX вв.: автореф. дисс. на соискание докт. филол. наук / В.А. Капранов. – Душанбе, 1973. – 60 с.
7. Мамадназаров А. Станавление и развития таджикской переводной лексикографии XX и начала XXI вв. / А.Мамадназаров. – Душанбе, 2016. – 416 с.
8. Маҷидов Ҳ. Сеҳри сухани форсии тоҷикӣ / Ҳ.Маҷидов. – Душанбе, 2014. – 315 с.
9. Раупов, Ҳ. Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ ҳамчун сарчашмаи лексикографияи тоҷику форс / Ҳ.Раупов. – Душанбе, 1972. – 191 с.
10. Рубинчик Ю.А. Основы фразеологии персидского языка / Ю.А. Рубинчик. - М., 1981. – 275 с.
11. Хоҷаев Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X-XVI / Д.Хоҷаев. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013 – 344 с.
12. Хоҷа Ҳасани Нисорӣ. Чаҳор гулзор. - Душанбе, 1998. - 116 с.
13. Шаҳриёри Нақавӣ. Фарҳангнависии форсӣ дар Ҳинду Покистон / Нақавӣ, Шаҳриёр. – Теҳрон 1341 ҳ.

ФАРҲАНГИ «ЧАРОҒИ ҲИДОЯТ» ВА АҲАМИЯТИ ЗАБОНШИНОСИИ ОН

Дар мақола муаллиф кӯшиш кардааст, ки дар асоси баррасию бозгӯйии маводи фарҳанги «Чароғи ҳидоят» арзиши забоншиносии ин фарҳангро нишон диҳад. Фарҳангҳои тафсирии пешин яке аз манбаъҳои нигоҳдошти бойигарии таркиби луғавии забони дарии тоҷикӣ ва афкори забоншиносии гузаштаи мо маҳсуб меёбанд. Аз ин ҷост, ки муаллифи мақола назари муаллифи фарҳангро дар шинохти ибораҳои фразеологӣ нишон дода, чанде аз ибораҳои фразеологии фарҳангро бозгӯйӣ намуда, арзиши андешаҳои забоншиносии муаллифи фарҳангро дар бобати ибораҳои фразеологӣ таъкид кардааст. Ҳамчунин қайдҳои забоншиносии муаллифи фарҳанг ҳангоми шарҳи калимаҳои муқаррарии забони дарии тоҷикӣ низ дар мақола нишон дода шудааст. Дар маҷмуъ, фарҳанги «Чароғи ҳидоят» аз диди лексикографӣ, фразеологӣ ва дастури забон аҳамияти муҳимми амалию назарӣ дорад.

Калидвожаҳо: фарҳанги «Чароғи ҳидоят», забоншиносӣ, фарҳангҳои тафсирӣ, таркиби луғавӣ, забони дарии тоҷикӣ, ибораҳои фразеологӣ, лексикография.

СЛОВАРЬ "СВЕТИЛЬНИК МУДРОСТИ" И ЕЕ ЯЗЫКОВОЕ ЗНАЧЕНИЕ

В статье автор попытался показать лингвистическую ценность данного словаря на основе обзора и пересказа материала словаря «Светильник мудрости». Предшествующие интерпретационные словари являются одним из источников сохранения богатства лексики таджикского языка дари и языковых представлений нашего прошлого. Именно, поэтому, автор статьи показал точку зрения составителя словаря в деле распознавания фразеологических выражений, перечислил некоторые фразеологические выражения данного словаря, а также подчеркнул ценность лингвистического мнения его автора относительно фразеологических выражений. В статье также показаны лингвистические заметки автора словаря при объяснении общеупотребительных слов таджикского языка дари. В целом словаря «Светильник мудрости» имеет важное практическое и теоретическое значение с точки зрения лексикографии, фразеологии и обучения языкам.

Ключевые слова: словарь «Светильник мудрости», языкознание, интерпретативные словари, лексика, таджикский язык дари, фразеологические выражения, лексикография.

DICTIONARY "LAMP OF WISDOM" AND ITS LANGUAGE MEANING

In the article, the author tried to show the linguistic value of this dictionary on the basis of a review and retelling of the material from the "Lamp of Wisdom" dictionary. The previous interpretation dictionaries are one of the sources of preserving the richness of the vocabulary of the Tajik Dari language and the linguistic representations of our past. That is why the author of the article showed the point of view of the compiler of the dictionary in the recognition of phraseological expressions, listed some phraseological expressions of this dictionary, and also emphasized the value of the linguistic opinion of its author regarding phraseological expressions. The article also shows the linguistic notes of the author of the dictionary when explaining the commonly used words of the Tajik Dari language. In general, the dictionary "Lamp of Wisdom" is of great practical and theoretical importance in terms of lexicography, phraseology and language teaching.

Key words: dictionary "Lamp of Wisdom", linguistics, interpretive dictionaries, vocabulary, Tajik Dari, phraseological expressions, lexicography.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Додаров Оятулло*** – номзади илмҳои филологӣ, мудири шуъбаи маорифи ноҳияи Нуробод. **Суроғ:** 735420, Ҷумҳурии Тоҷикистон, н.Нуробод кӯч. И. Ҳалимов 7. Тел.: (**+992) 918-67-94-41**

Сведения об авторе: ***Додаров Оятулло*** **–** кандидат филологических наук, начальник отдела образования Нурабадского района. **Адрес:** 735420, Республика Таджикистан, рай.Нурабад, ул. И.Халимов, 7. Тел.: (**+992) 918-67-94-41**

Information about the author: ***Dodarov Oyatullo*** **-** candidate of philological sciences, head of the education department of Nurabad district. **Address:** Republic of Tajikistan, Nurabad district, I.Halimov Street, 7. Tel.: **(+992) 918-67-94-41**

УДК: 491.77:491.550

ЛЕКСИКАИ ҲАРБИИ ЗАБОНИ ОЛМОНӢ ВА МАСЪАЛАИ ТАРҶУМАИ ОН БА ЗАБОНҲОИ РУСӢ ВА ТОҶИКӢ

Ғуломова Ф.А.
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Яке аз самтҳои асосии тадқиқоти забоншиносӣ ин тавсиф ва таҳлили лексикаи махсус ё истилоҳот ба ҳисоб меравад, ки бо афзоиши нақши истилоҳот дар забонҳои муосир ба миён омадааст. Зеро, дар натиҷаи афзоиши босуръати донишҳои илмию техникӣ, аксари калимаҳои навро маҳз лексикаи махсус ташкил медиҳад.

Дар ин раванд, ҳам мушкилоти баҳисобгирии истилоҳот ва ҳам масъалаҳои алоқаи мутақобилаи низомҳои алоҳидаи истилоҳотӣ бо забони умумиадабӣ таваҷҷуҳи махсусро тақозо менамояд.

Комилан равшан аст, ки ҳар як соҳаи илм низоми истилоҳоти худро дорост. Лексикаи истилоҳоти ҳарбӣ, ки ба низоми истилоҳоти илмию техникӣ дохил мешавад, ба ҷуз аз истилоҳоти умумӣ, дорои воҳидҳои мушаххаси ифодакунандаи мафҳумҳои корҳои ҳарбӣ мебошад, ки онҳоро истилоҳоти ҳарбӣ меноманд. Мувофиқи таъиноти воқеияти ҳарбӣ, низомҳои истилоҳҳои ҳарбиро аз рӯйи намудҳои қувваҳои мусаллаҳ ва навъҳои гуногуни артишҳо фарқ кардан мумкин аст. Дар навбати худ, дар таркиби онҳо низомҳои хурд фарқ карда мешаванд, ки “истилоҳоти ҳарбиро дар асоси аломати маҳдуди мавзуӣ ба ҳам мепайвандад», масалан, рутбаҳои ҳарбӣ.

Лексикаи ҳарбӣ як бахши махсуси таркиби луғавӣ мебошад. Аз ин рӯ, ҳангоми омӯзиши лексикаи ҳарбӣ муайян кардан лозим аст, ки он дар муқоиса бо лексикаи маъмулӣ чӣ хусусиятҳо дорад, бо онҳо чӣ гуна алоқа дорад, чӣ тавр пурра ва истифода мешавад.

Донистани хусусиятҳои асосии лексикаи ҳарбии олмонӣ, инчунин принсипҳои асосии тарҷумаи он дар вақти хондан ва тарҷумаи адабиёти ҳарбии олмонӣ кори амалиро осон мекунад. Аз ин лиҳоз, шарҳи мухтасари масъалаҳои мазкур ҳадафи ин мақола аст.

Реформатский А.А. чунин мешуморад: «истилоҳ танҳо дар вақте мазмуни худро пайдо мекунад, ки вай ба системаи истилоҳот бо дигар воҳидҳои луғавии ин система ба муносибатҳои муайян дохил мешавад» [7, с.103].

Дар низоми истилоҳоти ҳарбӣ аз рӯйи ҳамбастагии моҳиятии худ, истилоҳоти ҳарбии зикргардида аз таркиби умумии луғавии забон дар маҷмуъ, таносуби онҳо бо мафҳумҳои илми ҳарбӣ ва корҳои низомӣ, ки дар соҳаи ҳарбӣ ҷой доранд, маҳсуб мешавад.

Истилоҳи ҳарбӣ дорои хусусияти хоссе мебошад, ки онро дар заминаи вожаҳои забони умумиадабӣ ва дигар навъҳои истилоҳот (иҷтимоӣ-сиёсӣ ва ғайра) фарқ мекунонад [3, с.133].

Лексикаи ҳарбӣ аз лексикаи истилоҳотӣ ва ғайриистилоҳотӣ иборат аст.

Истилоҳоти ҳарбӣ ин маҷмуи истилоҳотест, ки мафҳумҳои гуногуни коргузории ҳарбиро ифода намуда, воситаҳои мухталифи моддии барои ҳаёт, таҳсил ва фаъолияти ҳарбӣ зарурии қӯшунҳоро инъикос менамоянд.

Барои ташаккули истилоҳоти ҳарбӣ калимаҳои барои ҳамаи халқҳо умумӣ, ки дар мувофиқа бо истилоҳот маънои махсусро қабул мекунанд, истифода бурда мешаванд. Дар айни ҳол, маънои асосии онҳо гум намешавад, баръакс дар ин истилоҳот ҳамчун шакли дохила эҳсос карда мешавад.

Истилоҳоти ҳарбӣ дар баробари истилоҳоти аслии ҳарбӣ (*масалан, истилоҳоти соҳаи санъати ҳарбӣ, ташкили қӯшунҳо ё номгӯи техникаи ҳарбӣ*), миқдори зиёди истилоҳоти умумии техникӣ (*масалан, вобаста ба дастгоҳҳои гуногуни техникаи ҳарбӣ*) ва истилоҳоти дигар соҳаҳои илм ва техникаро, ки дар коргузории ҳарбӣ васеъ истифода мешаванд (масалан, физикаи ҳаста, радиоэлектроника, метеорология), дар бар мегирад.

Дар баробари мураккаб шудани техникаи ҳарбӣ ва инкишоф додани қобилиятҳои тактикию стратегӣ мафҳумҳои нав пайдо шуданд ва дар забон ҷойгир шуданд: десант-десант, ҳавопаймои ҳарбӣ-авиатсияи ҳарбӣ, қувваҳои сулҳҷӯёна-қувваҳои сулҳпарвар.

Аз ин бармеояд, ки ибораҳои ***«мафҳуми ҳарбӣ**-военное понятие» «**лугати ҳарбӣ**-военная лексика», «**истилоҳоти ҳарбӣ**-военная терминология»* бо ҳам алоқаманданд.

Мувофиқи таъиноти воқеияти ҳарбӣ системаи истилоҳоти ҳарбиро аз рӯйи навъҳои қувваҳои мусаллаҳ ва шаклҳои гуногуни қӯшунҳо (намуди авиатсия, *шаклҳои неруҳои баҳрӣ ва гайра)* фарқ кардан мумкин аст. Шумораи системаҳои истилоҳотӣ аз сохтори мушаххаси ташкилии қувваҳои мусаллаҳ ва мукаммалии назарияи ҳарбии кишвари мавриди назар вобаста аст.

Истилоҳоти ҳарбӣ-сиёсӣ, ки бо истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсии ин ё он кишвар зич алоқаманданд, системаи алоҳидаи истилоҳотро ташкил медиҳанд.

Азбаски ҳар як навъи қувваҳои мусаллаҳ ва намуди қӯшунҳо дорои вазифа ва тактикаи ҳарбӣ, техника ва таҷҳизоти ҳарбӣ мебошанд, мо аз рӯйи аломатҳои хизматӣ дар дохили ҳар як системаи истилоҳотӣ чунин навъи истилоҳотро ҷудо мекунем: истилоҳоти оперативӣ-тактикӣ, ташкилӣ ва ҳарбӣ- техникӣ.

Ҳангоми омӯхтани истилоҳоти ҳарбӣ таъкид кардан лозим аст, ки дар ин системаи васеъ бахшҳои зиёде амал мекунанд, ки онҳоро метавон ҳамчун соҳаҳои гуногуни дониш ё фаъолият ҳисоб кард, ки на танҳо бо мафҳуми умумии «**истилоҳи ҳарбӣ**» алоқаманд аст, балки инчунин истилоҳоти тактикӣ, ташкилӣ, ҳарбию техникӣ, истилоҳҳое ҷудо карда мешаванд, ки ба навъҳои гуногуни қӯшунҳо ва намудҳои қувваҳои мусаллаҳ гурӯҳбандӣ мешаванд, ки истилоҳоти худро доранд.

Вақте ки худи як истилоҳ дар соҳаҳои гуногуни корҳои ҳарбӣ истифода мешавад, на дар бораи гуногунмаъноии ин истилоҳ, балки дар бораи истилоҳоти гуногун хулоса баровардан лозим аст.

Масалан, истилоҳи тоҷикии **фармон** ё **фармоиш** дар соҳаҳои мухталифи корҳои ҳарбӣ истифода мешавад: ҳамчун воҳиди ҳамоҳангсоз метавонад бо истилоҳи низомии русии **приказ** мувофиқат кунад, агар бо омодабошии сафӣ алоқаманд бошад, ба мафҳуми русӣ ***команда*** (амр) рост меояд.

Қисми бештари истилоҳот барои системаҳои гуногуни истилоҳот умумӣ мебошанд (масалан, **Abschnitt**-қисм; **Befehl**-фармон, амр; **Division-**дивизия, дивизион; **Entfaltung-** инкишоф; **Lage**-вазъият), аммо бинобар хусусияти функсионалии ин истилоҳот дар системаҳои гуногуни истилоҳотӣ, таърифҳои истилоҳоти мазкур ба пуррагӣ мувофиқат намекунанд.

Бояд хулоса кард, ки истилоҳоти ҳарбӣ – ин системаи воситаҳои луғавии ифодакунандаи мафҳумҳои ҳарбӣ мебошанд, ки дар соҳаи ҳарбии робитаи махсус амал мекунанд.

Тафовут дар ҳаҷми мафҳумҳои мувофиқи бо истилоҳҳо ифодашаванда, метавонад аз соҳаи санъати ҳарбие, ки истилоҳ дар он истифода мешавад, вобаста бошад. Мо дар таркиби системаҳои истилоҳотӣ, сохторҳои хурди истилоҳоти ҳарбии дорои аломатҳои махсуси тематикиро низ фарқ мекунем. Баъзе микросистемаҳо аз доираи системаи истилоҳотии навъҳои қувваҳои мусаллаҳ (*масалан, рутбаҳои ҳарбии хизматчиёни ҳарбии Флоти ҳарбии баҳрӣ*) ё намуди қӯшунҳо (*масалан, таснифи навъҳои оташфишонии артиллерия*) берун намебароянд ва қисми дигарашон ё аксарияти онҳо, ба системаҳои истилоҳотии ба ҳам наздик паҳн мешаванд.

Дар дохили микросистемаи истилоҳот ҳар як истилоҳ вобаста ба мавқеи мафҳуми муайянкардааш дар системаи мувофиқ ҷойи муайянеро ишғол мекунад ва аз ин рӯ он якранг аст.

Агар истилоҳи ҳарбӣ якбора узви якчанд микросистемаҳои истилоҳот дар дохили як система бошад, он хусусияти сермаъногӣ касб мекунад.

Муайян кардани сарҳади мафҳуми **истилоҳи ҳарбӣ** душвор аст, зеро доираи истифодабарии истилоҳоти ҳарбӣ хеле гуногун буда, бисёр истилоҳоти маъмул метавонанд дар он маънои махсус, мушаххастар дошта бошанд.

Хусусияти хосси фарққунандаи онҳо – ин бисёрмаъноии онҳо ва фарқияти онҳо бо истилоҳоти соҳаҳои гуногун маҳсуб мешавад.

Хусусияти хоссе, ки бисёре аз муҳаққиқон ҳангоми баррасии вазифаи муайяни он, ки соҳаи ҳарбии алоқаро тавсиф мекунанд, ишора мекунанд, маҳз зарурати дақиқ муайян кардани мафҳумҳои махсус мебошад.

Истилоҳоти ҳарбӣ аз ҷониби забоншиносон ба монанди Л.Л. Нелюбин, Г.М. Стрелковский, Д.С. Саймиддинов, Н.А. Шаропов, С.Анварӣ, Ҷ.Начмиддинова, Х.Н.

Шевчук, Е.В. Брисина, Е.Г. Пириков, Бужина, С.В. Лазаревич, А.Н. Гамов, М.Г. Бойко ва дигарон мавриди пажуҳиш қарор гирифтаанд.

В.Н. Шевчук мафҳуми **«истилоҳоти ҳарбӣ»**-ро чунин меҳисобад, ки «маҷмуи муназзами истилоҳоти ҳарбии забон, ки дастгоҳи маълумотии илми ҳарбиро инъикос мекунанд ва бо шаклу усулҳои бурдани ҷанг, бо масъалаҳои истифодаи стратегии қувваҳои мусаллаҳ, ҳамчунин истифодаи оперативӣ-тактикии ташкилот, қисмҳои ҳарбӣ ва ҷузъу томҳо бо ташкилот, аслиҳа ва таҷҳизоти техникии онҳо алоқаманданд» [9, с.131].

Истилоҳи ҳарбӣ метавонад танзимшаванда (*меъёрӣ*) ва танзимнашаванда (*ғайримеъёрӣ*) бошад. Истилоҳоти ҳарбии танзимшаванда дар ҳуҷҷатҳои расмии ҳарбӣ қайд карда мешаванд. Истилоҳоти ҳарбии танзимнашаванда бошад, муодили истилоҳоти ҳарбии ғайрирасмӣ ё тавсиянашаванда ва жаргонро дар бар мегиранд. Истилоҳоти ҳарбии танзимнашаванда, пеш аз ҳама, дар нутқи шифоҳии хизматчиёни ҳарбӣ, инчунин дар дафтарҳои қайд, мактубҳо, адабиёти бадеӣ ва ёддоштҳои ҳарбӣ ва қисман дар матбуоти даврии ҳарбӣ истифода мешаванд.

Истилоҳи танзимшавандаи як навъи истилоҳоти ҳарбии минтақавии олмонӣ (ҶФО, Швейтсария, Австрия) метавонад дар варианти дигари минтақавии он танзимнашаванда бошад.

Метавонад чунин ҳам шавад, ки истилоҳи ҳарбии танзимнашавандаи дирӯза барои имрӯз низ танзимшаванда ҳисоб шавад ва дар мавриди ҷудогона баръакс бошад.

Мавқеи махсусро неологизмҳо – истилоҳоти ҳарбие ишғол мекунанд, ки мафҳуми навро дар ташаккули микросистемаи истилоҳоти бахши дахлдори илми ҳарбӣ ё навъи мувофиқи техникаи ҳарбӣ ифода мекунанд, зеро чунин воҳидҳои лексикӣ на ҳамеша дар лексикаи ҳарбӣ ва дигар бахшҳои таркиби луғавии забон устувор мавқеъ мегиранд.

Ба лексикаи ҳарбии ғайриистилоҳотӣ калимаю ибораҳои гуногун, ки мафҳуми коргузории ҳарбиро ифода намекунанд ва воситаҳои моддӣ, инчунин мукотибот, аз ҷумла лексикаи махсуси ҳарбиро (*дар мукотибаи хизматӣ ва ҳуҷҷатҳои ҷангӣ*) инъикос намекунанд, дохил мешаванд.

Бо назардошти тафовути вижагиҳои мафҳумҳои коргузории ҳарбӣ истилоҳоти ҳарбиро ба ду бахши калон ҷудо кардан мумкин аст: истилоҳоти умумиҳарбӣ, ки бо лексикаи умумиистеъмол наздикӣ дорад ва истилоҳоти махсусгардонидашуда.

Истилоҳоти умумиҳарбӣ ба ҳама хуб маълум аст (**Atomwaffe –** силоҳи ҳастаӣ (ядерное оружие); **Kampf** -ҷанг, амалиёти ҷангӣ (бой, боевые действия); **U-Boot -** киштии зериобӣ (подводная лодка). Байни истилоҳоти умумии ҳарбӣ ва лексикаи умумиистеъмол мубодилаи доимӣ вуҷуд дорад.

Истилоҳоти махсусгардонидашудаи ҳарбӣ хеле кам паҳн шудааст ва танҳо ба доираи маҳдуди мутахассисони ҳарбӣ маълум аст: **Anfangsmetazentrum** *баҳрӣ* метамаркази ибтидоӣ-*мор* начальный метацентр; **Einwinksignale-** *ав.* бонг барои гардиш (*ав.* сигналы на выруливание [заруливание]); **Zählschritt** кӯтоҳмуддатӣ (*минаҳо*) - кратность (*мины)* [4, с.138].

Инчунин табодули истилоҳоти махсусгардонидашудаи ҳарбӣ ва истилоҳҳои умумиҳарбӣ ба вуҷуд меояд.

Робитаи дуҷонибаи илмҳои гуногун бо коргузории ҳарбӣ низ ба табодули доимии истилоҳоти махсусгардонидашудаи ҳарбӣ ва истилоҳоти махсусгардонидашудаи илмҳои дигар, инчунин байни истилоҳоти умумии ҳарбӣ, ки ба лексикаи умумиистеъмол наздиканд ва истилоҳоти умумии илмҳои дигар, ки ба лексикаи умумиистеъмол наздиканд, боис мегарданд.

Раванди паҳншавии лексикаи ҳарбӣ дар дигар соҳаҳои муоширати забонӣ дар миёнаҳои асри XIX, вақте ки аксарияти давлатҳо ба нашри маводи гуногуни муфассал оид ба масъалаҳои коргузории ҳарбӣ дар матбуоти кушод шуруъ карданд, оғоз ёфт. Айни замон воҳидҳои лексикии соҳаи ҳарбӣ махсусан дар назарандозиҳои сиёсӣ ва варзишии матбуоти даврии ҳаррӯза васеъ истифода мешаванд.

Аз сабаби фаровонии монандиҳо дар соҳаи муоширати ҳарбӣ, робита бо воқеиятҳои мувофиқи ҳарбӣ аз байн меравад. Аз ин рӯ, истилоҳоти ҳарбӣ дар дигар соҳаҳои ғайриҳарбии муошират ҳамчун вожаи умумӣ қабул карда мешаванд.

Ба баъзе истилоҳоти ҳарбӣ (*калима ва ибораҳо)* хусусияти тундӣ хос мебошад. Масалан, якчанд истилоҳот-ибораҳои ҳарбии марбут ба мафҳуми ҷангро мегирем: **fortschrittlicher Krieg -** ҷанги прогрессивӣ, тадричан шиддатёбанда-прогрессивная война,

gerechter Krieg - ҷанги одилона-справедливая война, **imperialistischer Krieg** - ҷанги империалистӣ- империалистическая война, **ungerechter Krieg** - ҷанги ноодилона-несправедливая война, **revolutiondrer Krieg** - ҷанги инқилобӣ- революционная война. Дар ин истилоҳот мо ифодаи мафҳуми мусбӣ ва манфиро мебинем. Дар истилоҳоти **kalter Krieg** - «ҷанги сард»-«холодная война» ва **totaler Krieg** ҷанги тоталӣ - (тотальная война) тобиши эмотсионалӣ-экспрессивӣ ба тасаввуроти ҳаррӯзаи ифодакунандаи ин воҳидҳои лексикӣ алоқаманд аст.

Шумораи зиёди истилоҳот бо тобиши ифоданок дорои синонимҳои аз рӯйи услуб бетараф мебошанд, масалан, **absolute Waffe - Raketen-Kernwaffen-** силоҳи мушакӣ-ҳастаӣ (ракетно-ядерное оружие); **geistige Rüstung - ideologische Schulung-** омодагии идеологӣ (идеологическая подготовка). Зимнан, ҳарду навъи истилоҳот метавонанд ба истилоҳоти танзимшаванда тааллуқ дошта бошанд, аммо дар вариантҳои гуногуни истилоҳоти ҳарбии минтақавии олмонӣ истифода шаванд.

Истилоҳоти ҳарбии тобиши ифоданок (экспрессивӣ) дар заминаи интиқоли маҷозӣ сохта шуда, асосан дар матбуоти даврӣ истифода мешаванд.

Ҳарчанд маъмулан эътироф шудааст, ки ҳар як мафҳуми алоҳида бояд бо як истилоҳ ифода карда шавад ва баръакс, истилоҳи алоҳида бояд танҳо як мафҳумро ифода кунад, аммо таҷриба нишон медиҳад, ки дар ҳама гуна истилоҳоти махсус, аз ҷумла истилоҳоти ҳарбии олмонӣ, истилоҳоти синонимӣ ва истилоҳоти сермаъно вомехӯранд.

1. Ҳамин тавр, барои ифодаи мафҳуми **«трактори танкакашак» (танковый тягач)** синонимҳои мутлақи **Abschleppanzer, Panzerabschlepplore, Panzerzugmaschine, Schleppanzer, Panzerschlepper**-ро истифода бурдан мумкин аст.

2. Барои ифодаи ҳамон як мафҳум метавонанд ҳам истилоҳоти куҳнаи ҳанӯз аз истеъмол набаромада ва ҳам истилоҳоти нави ҳарбӣ истифода шаванд. Ҳамин тариқ, мафҳуми «ҳавопаймо-ҳамлавар» (самолет-штурмовик), «қиркунанда-бомбаандоз» (истребитель-бомбардировщик) бо истилоҳҳои **Schlachtflugzeug, Erdkampfflugzeug, Jagdbomber, Jagdbombenflugzeug** (ҳам дар истилоҳшиносии Ҷумҳурии федеративии Олмон ва ҳам истилоҳи марбут ба НАТО Light Weight Strike Fighter (LWSF)) ифода меёбад.

3. Барои ҳамон як мафҳум метавонанд истилоҳоти ҳарбии аслии олмонӣ ва истилоҳоти ҳарбии аз забони дигар гирифташуда, истифода шаванд. Ҳамин тавр, мафҳуми «**перископ**»-ро метавон бо истилоҳҳои **Sehrohr, Periskop** баён кард.

4. Барои ҳамон як мафҳум метавонад истилоҳоти ҳарбии танзимшаванда ва муодили ғайрирасмии онҳо мавҷуд бошад. Ҳамин тавр, мафҳуми «**генерали бригада» (бригадный генерал)** метавонад бо истилоҳи ҳарбии танзимшавандаи **Brigade-general** ва муодили шифоҳии он ***Einsterngeneral*** ифода гардад.

5. Барои ҳамон як мафҳум метавонанд вариантҳои минтақавии истилоҳоти ҳарбӣ вуҷуд дошта бошанд. Ҳамин тавр, мафҳуми «**хизмати ҳатмии ҳарбӣ**» (**действительная военная служба**) чунин муодилҳо дорад: **Grundwehrdienst** (Ҷумҳурии федеративии Олмон); **aktiver Wehrdienst** (Ҷумҳурии демократии Олмон); **Aktivdienst** (Швейтсария); **Präsenzdienst** (Австрия).

Асоси сермаъноиро бисёрҷанбагии мафҳуми ифодакунандаи истилоҳ ташкил медиҳад, ки метавонад ҷанбаҳои мухталифи мафҳум, маъноҳои гуногунро ифода кунад, аммо робитаи байни ин маъноҳо одатан хеле равшан эҳсос мешавад ва яке аз маъноҳои калима асосӣ ҳисоб мешавад. Барои мисол, истилоҳи **Abschnitt** якчанд маъно дорад, ки асоситарини он «қисм, порча, қитъа, ҳудуд, хат, марҳала, давра…» («отрезок, часть»:участок (*местности);* рубеж; этап (*боя)* мебошад [7, с.216].

Истилоҳҳои сермаъно аксар вақт яктаркиба мебошанд ва қоида барои тамоми таркиби луғавӣ дар маҷмуъ хос аст.

Зиёдшавии таркиби луғавӣ бо роҳҳои гуногун сурат мегирад: бо роҳи тағйир додани таркиби маъноии калима, бо роҳи сохтани калимаҳои нав аз рӯйи усулҳои калимасозии ба забони олмонӣ хос (яъне, бо ёрии баъзе аффиксҳо ва навъҳои муайяни калимасозӣ), бо роҳи иқтибосгирӣ аз дигар забонҳо, инчунин бо роҳи ихтисоркунӣ.

Истилоҳоти ҳарбии забони олмонӣ мисли ҳар истилоҳоти дигар дар асоси маводи лексикии мавҷуда инкишоф меёбад. Дар баробари ин, баъзе истилоҳот бо сабаби тағйирот дар низоми давлатӣ (**Wehrmacht**-вермахт), доктринаи ҳарбӣ (**Kreuzerkrieg-**ҷанги крейсерӣ (крейсерская война)), рушди санъати ҳарбӣ (**Linientaktik-** тактикаи хаттӣ (линейная

тактика)) ва техникаи ҳарбӣ (**Panzerschiff-** киштии зиреҳпӯш (броненосец)) куҳна шуда, аз кор мебароянд. Баъзе истилоҳот бино бар сабаби бо синонимҳои мувофиқ иваз шуданашон (масалан, ***Rohrweite*** (калибр) бо истилоҳи ***Kaliber*** (калибр) иваз карда шудааст) аз истифода боз мондаанд.

Як қисми истилоҳот маънои худро тағйир медиҳанд. Барои мисол, ***Bombenteppich***, ки маънои «*полигони хурди бомбапартоӣ*» (*бомбардировочный миниатюр-полигон)*-ро дошт, маънои «*бомбаандозии гилеммонанд*» (ковровое бомбометание)-ро гирифтааст; дар истилоҳшиносии ҳарбии ҶФО истилоҳи ***Mörser***, ки маънои «*як навъ тӯпи кӯтоҳмил*» (*мортира*)-ро дорад, маънои «миномёт»-ро пайдо кардааст [5, с.272].

Дар баробари рушди низом ва сохтори давлат, муассисаҳои он, инчунин илм ва техникаи ҳарбӣ неологизмҳо пайдо мешаванд, зеро ҳар як мафҳуми нав ҳатман бояд дар забон инъикос ёбад.

Дар байни неологизмҳо дар истилоҳоти ҳарбии олмонӣ чунин навъҳоро тасниф мекунанд:

1. Неологизмҳои (*калимаи (истилоҳи) нав)* семантикӣ-калимаҳои умумиистеъмоле, ки нисбат ба маъноҳои пешин маъноҳои нав гирифтаанд (бе истифодаи маҷмуи (комплекс) нави овозӣ). Масалан, маънои умумии **anschneiden** «буридан» (надрезать) буда, дар истилоҳоти ҳарбӣ «ба нишон расидан» (*ҳадаф*) мебошад; маънои умумии **Ansprache** – «баромад, суханронӣ» (обращение с речью), дар истилоҳоти ҳарбӣ «муайянкунӣ, мушаххассозӣ» (*ҳадафҳо*) («опознавание, идентификация» (*цели)*). Баъзан худи истилоҳҳо маънои худро тағйир медиҳанд: аз 4 октябри соли 1957 истилоҳҳои **Apogäum (**апогей**) ва Perigäum (**перигей**)** маънои семантикии худро тағйир доданд. Агар пештар онҳо фақат нуқтаи дуртарин ва мутаносибан нуқтаи наздиктарини мадори Моҳро ба Замин нишон медоданд, ҳоло бошад дуртарин ва мутаносибан наздиктарин нуқтаи траекторияи (*маҳруки*) дастгоҳи парвозкунандаи кайҳониро ба Замин низ нишон медиҳанд.

2. Неологизмҳои (*калимаи (истилоҳи) нав)* морфологӣ - истилоҳоте, ки аз асоси калимаҳои аллакай вуҷуддошта сохта шудаанд. Масалан, **Feuerball -** кураи оташ (дар таркиши ҳастаӣ) (огненный шар (*ядерного взрыва)); **Anti-Mörser-Radar** - барои муайян кардани мавқеъҳои тирандозии миномет (засечки огневых позиций минометов).

3. Калимаҳои комилан нав, пеш аз ҳама, истилоҳоти иқтибосӣ.

Масалан, **Runway -** хатти парвоз (взлетно-посадочная полоса); **Sputnik -** моҳвора (спутник), инчунин ихтисораҳое, ки ба калимаҳои аслӣ табдил ёфтаанд, масалан, **POL (petrol, oiland lubricants) -** бензин, нафт ва маводҳои молиданӣ (горючее и смазочные материалы); **TACAN (**Tactical Air Navigation) - «ТАКАН» системаи аэронавигатсияи тактикӣ (система тактической аэронавигации, «Такан»).

Терминологияи муосири ҳарбии олмонӣ, ба монанди истилоҳоти дигар соҳаҳо, аз ҳисоби чунин манбаъҳо пурра карда мешавад:

1) калимаҳои сода ва сохтаи дорои хусусияти ғайриистилоҳотӣ, ки ба сифати истилоҳоти ҳарбӣ амал мекунанд, масалан: **Kette-**занҷира (*сафи ҷангӣ*)-(цепь (*боевой порядок)*); тасмачарх (*дар мошини ҷангӣ*)-(гусеница (*боевой машины)*); звено (*қисми авиатсия*)-(звено (*подразделение авиации)*); силсила (қаторкӯҳ)-(горная) цепь); **Entstrahlung-** дезактиватсия (*рафъи моддаҳои радиоактивӣ)-(*дезактивация*);*

2) калимаҳое, ки дар забони олмонӣ ҳамчун истилоҳот бо роҳи ба забони олмонӣ хосси калимасозӣ аз асосҳои хусусияти ғайриистилоҳидоштаи олмонӣ ва хусусияти истилоҳотидоштаи байналмилалӣ ба вуҷуд омадаанд. Масалан, **Umrüstung-**аз нав мусаллаҳшавӣ (перевооружение); **Mannschaftstransportwagen-** мошини зиреҳпӯш барои интиқоли ҳайати шахсӣ (бронетранспортер для личного состава);

3) ибораҳое, ки дар таркиби худ ҷузъҳои аслии олмонӣ ва байналмилалиро доранд. Масалан, **leichtes Maschinengewehr-**пулемёти дастӣ (ручной пулемет)**; konsolidierende psychologische Kampfführung** *ҶФО-* таъсири равонии «муттаҳидкунанда» (ба артиш, аҳолӣ) барои бартараф кардани воҳима дар вазъияти буҳронӣ («консолидирующее» психологическое воздействие (на войска, население) для ликвидации паники в кризисной ситуации);

4) истилоҳоти ҳарбӣ, ки аз забони хориҷӣ гирифта шудаанд (масалан, **Logistik** *ҶФО*-ақибгоҳ (служба тыла), инчунин сохторҳои омехта (масалан, **Initialsprengstoff**-барангезандаи маводи тарканда (инициирующее взрывчатые вещества) [2, с.172].

Истилоҳоте, ки дар заминаи вожаҳои хусусияти ғайриистилоҳидошта (решагӣ ва сохта) ба вуҷуд омадаанд, дар истилоҳоти ҳарбии муосири олмонӣ мавқеи муҳимро ишғол мекунанд. Дар баробари ин, маънои нави махсуси ҳарбии истилоҳ ҳатман дар асоси заминаи маънои аслии калимаи умумиистеъмол ба вуҷуд омада, мушаххаскунандаи маънои асосии калимаи дар соҳаи махсуси коргузории ҳарбӣ истифодашаванда ба ҳисоб меравад.

Яке аз маъмултарин тағйироти маънои калима тарҷумаи ном аз рӯйи монандии шакл мебошад, масалан: **Flügel -** бол (*паранда*) (крыло (*птицы*); бол (*осиёб*)- крыло (*мельницы)*; табақа (*дар*)- створка (*двери)*; қаноти бино*(бинои хурде, ки дар паҳлуи иморати калон сохта мешавад*)- крыло (*здания)*, иморат (бинои) фаръӣ (флигель) ва ғайра. Дар умури ҳарбӣ: қанот (*сафороии оперативии қӯшунҳо*)-(крыло (*оперативного построения войск*); фланг (*қанот) (сафи ҷангӣ*)-(фланг (*боевого порядка*); бол (*ҳавопаймо*)-(крыло (*летательного аппарата*); парра (*масалан, дар винти обӣ*)-(лопасть (*напр. гребного винта*) / **Flügel** *ҳ.* паноҳ, паҳлу. [14, с.915].

Сермаҳсулии асоси калима дар калимасозӣ ба васеъ будани доираи маънои он вобаста аст. Маънои асосӣ ҳар қадар васеътар, умумиятнок бошад, он ҳамон қадар сермаҳсул аст ва ҳар қадар тангтар, мушаххастар бошад, аз ин асос ҳамон қадар пайдошавии шаклҳои нав кам ба назар мерасад.

Дар забони олмонӣ истилоҳоти ҳарбӣ бештар бо роҳи калимаҳои мураккаб сохта шуда, барои ин кор аз воситаҳои калимасозӣ камтар истифода мешавад. Агар маънои истилоҳоти бо роҳи ҷамъоварии (словосложения) калимаҳо сохташуда аз рӯйи маънои ҷузъҳои таркибиашон муайян карда шаванд, пас маънои истилоҳоти сохтаи аффиксдор, аз маънои пасванде, ки истилоҳ бо он сохта шудааст, муайян карда мешавад, зеро аффиксҳои калимасоз метавонанд аз ҷиҳати маънои худ каму беш мушаххас бошанд.

Дар истилоҳоти ҳарбии олмонӣ дар баробари калимаҳои мураккаби дуҷузъа, инчунин теъдоди зиёди воҳидҳои лексикии бисёрҷузъа мавҷуд мебошанд, ки барои ҳарчи дақиқ ва пурра ном бурдани мафҳуми муайян хизмат мекунанд.

Дар истилоҳоти ҳарбии олмонӣ воҳидҳои луғавии дуҷузъа ва бисёрҷузъа дар баробари вожаҳои аслӣ ва сохташуда вуҷуд дошта, охирин ҳамчун маводи сохтмонии забон истифода мешаванд.

Ҳамин тавр, забони олмонӣ аз нигоҳи ғановати луғат ва истилоҳоти ҳарбӣ аз забонҳои рушдкарда ва сермаҳсул ба ҳисоб рафта, барои забонҳои дигар ҳамчун манбаи муҳим арзёбӣ мешавад. Аз ин лиҳоз, дар забони тоҷикӣ тарҷума ва муқоисаи истилоҳоти ҳарбии забони олмонӣ аз манфиат холӣ нест.

Муқарриз: ***Мусоямов З.М.*** – номзади илмҳои филологӣ,
дотсенти ДДЗТ ба номи С.Улуғзода

А Д А Б И Ё Т

1. Андреев Ю. Интеграция бывшей ННА в бундесвер / Ю.Андреев // Зарубежное военное обозрение. - 1991. - № 7. - С.15-16.
2. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) [Текст]. Учебник для институтов и факультетов иностранного языка / В.Н.Комиссаров. – Москва: Высшая школа, 1990. – С.172.
3. Маслова В.А. Лингвокультурология [Текст]: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.А. Маслова. - 2-е изд., стереотип. - М.: Издательский центр «Академия», 2004. - 208 с.
4. Моисеев А.И. О языковой природе термина / А.И. Моисеев // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. - М., 1970. - С.127-138.
5. Нелюбин Л.Л. Учебник военного перевода. Английский язык. Общий курс / Л.Л. Нелюбин, А.А. Дормидонтов, А.А. Васильченко. - Москва: Воениздат, 1981. – С.16.
6. Нелюбин Л.Л. Введение в технику перевода / Л.Л. Нелюбин. – М.: Изд-во «Флинта», 2009. – 216 с.
7. Реформатский А.А. Термин как член лексической системы языка / А.А. Реформатский // Проблемы структурной семантики. - М.: Наука, 1968. - С.103-125.
8. Стрелковский Г.М. Теория и практика военного перевода. Немецкий язык / Г.М. Срелковский. – М.: Воениздат, 1979. – 272 с.
9. Шевчук В.Н. Справочник военного переводчика / В.Н. Шевчук. - СПб.: Изд-во «Русь», 2016. – 400 с.
10. Friedrich Kluge. Etymologisches Worterbuch der deutschen Sprache. Erste Auflage / Kluge, Friedrich // Trubner, Stra.burg 1883.
11. Kreuzer. DWDS – Das Digitale Worterbuch der deutschen Sprache Etymologisches Worterbuch (nach Wolfgang Pfeifer). [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.dwds.de – Загл. с экрана

12. Meyer R.M. Die militarischen Titel / R.M. Meyer // Zeitschrift fur deutsche Wortforschung. - Gottingen, 1910 б. Bd. 12.
13. Moser, Hugo. Sprachprobleme bei der Bundeswehr / Hugo Moser // "Muttersprache", Heft 5, 1964. - S.129-133.
14. Военная энциклопедия. В 8-и томах. - М.: Воениздат, 1995; Военный энциклопедический словарь. - М.: Военное издательство, 1983. - 863 с.
15. Немецко-русский военный словарь. Под ред. Л.Ф.Парпарова. - М.: Воениздат, 1978. - 1192 с.
16. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. - М.: Азъ, 1995. - 915 с.
17. Перепеченуо П.Ф. «Das neuste deutsch -russische, russisch - deutsche Wörterbuch». - Москва, 2008.
18. Lutz Rzehak «Wörterbuch deutsch-tadschikisch». - Berlin, 2010. - 153 с.

ЛЕКСИКАИ ҲАРБИИ ЗАБОНИ ОЛМОНӢ ВА МАСЪАЛАИ ТАРҶУМАИ ОН БА ЗАБОНҲОИ РУСӢ ВА ТОҶИКӢ

Дар замони муосир аксари кишварҳои олам артишро яке аз институтҳои муҳим ва зарурии ичтимоӣ меҳисобанд. Бо ин мақсад зарурияти омӯзиши ҳаматарафаи соҳаи ҳарбӣ, хусусиятҳои тарҷумаи истилоҳоти ҳарбӣ ба вуҷуд меояд. Мақолаи мазкур ба омӯзиши истилоҳоти ҳарбии забони олмонӣ ва мушкилоти тарҷумаи онҳо бахшида шудааст. Натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд аз ҷониби забоншиносон ҳангоми тарҷумаи матнҳои ихтисосашон маҳдуди самти ҳарбӣ истифода бурда шаванд. Омӯзиш ва баррасии истилоҳоти ҳарбӣ ва мушкилоти он ҳангоми тарҷума яке аз масъалаҳои мубрами забоншиносӣ маҳсуб меёбад. Муҳаққиқ дар мақола ба сарчашмаҳои таърихӣ такя намуда, давраҳои ташаккулёбии истилоҳоти ҳарбии забони олмониро баррасӣ намудааст. Инчунин, назаре ба давраҳои ташаккулёбии лексикаи ҳарбии забони олмонӣ ва масъалаи тарҷумаи он ба забонҳои русӣ ва тоҷикиро дар асоси адабиёти назариявии олимони хориҷӣ асоснок намудааст, ки ҷолиби диққат аст. Доир ба вижагиҳои истилоҳот, истилоҳоти ҳарбӣ хусусан сермаъноӣ, муродифшавии истилоҳот назари олимону мутахассисон гуногун аст. Аммо дар истилоҳоти имрӯза муродифшавӣ мушоҳида мегардад, ки ин падида таҳқиқоти чуқуру илмиро талаб мекунад.

Калидвожаҳо: истилоҳоти ҳарбии забони олмонӣ, хусусиятҳои тарҷума ба забони тоҷикӣ, истилоҳ, ҳарбӣ, лексика, синонимҳо, забон, муқоиса.

НЕМЕЦКАЯ ВОЕННАЯ ЛЕКСИКА И ПРОБЛЕМЫ ЕЕ ПЕРЕВОДА В ТАДЖИКСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

В настоящее время армия считается одним из важнейших институтов общественного строя государств. С этой целью возникает необходимость комплексного изучения специфики военного дела, в том числе военной терминологии. Данная статья посвящена изучению профессиональных военных терминов немецкого языка и проблемам их перевода. Результаты исследования могут быть использованы лингвистами при переводе текстов военного содержания с ограниченной военной спецификой. Изучение и рассмотрение военной терминологии и ее проблем при переводе считается одним из важных вопросов языкознания. В статье исследователь опирался на исторические источники и рассмотрел периоды формирования военных терминов немецкого языка. Также он рассмотрел периоды формирования военной лексики немецкого языка и вопросы ее перевода на русский и таджикский языки на основе теоретической литературы зарубежных ученых. Существуют разные мнения ученых и специалистов о специфике военных терминов, особенностях значения, синонимичности терминов. Однако в сегодняшней терминологии есть сходство, и это явление требует глубокого и научного исследования.

Ключевые слова: немецкие военные термины, особенности перевода на таджикский язык, термин, военный, лексика, синонимы, язык, сравнение.

GERMAN MILITARY VOCABULARY AND THE PROBLEM OF ITS TRANSLATION INTO TAJIK AND RUSSIAN LANGUAGES

In modern times, the army is considered one of the most important institutions social life. There is a need for a comprehensive study of the military, the specifics of the military sector, military terminology. This article is devoted to the study of professional terms of the German language and the problems of their translation. The results of the research can be used by linguists when translating texts with limited military specialization. Study and review of military terminology and its problems during translation is considered one of the important issues of linguistics. In the article, the researcher relied on historical sources and discussed the periods of formation of military terms of the German language. He looked too at the periods of formation of the military vocabulary of the German language and the issue of its translation into Russian and Tajik based on the theoretical literature of foreign scientists, which is interesting. There are different opinions of scientists and experts about the specifics of terms, military terms, especially the meaning, synonymy of terms. However, in today's terminology, there is a similarity that this phenomenon requires deep and scientific research.

Key words: German military terms, specificity of translation into Tajik, texts, military, vocabulary, synonym, language, compare.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Ғуломова Фотима Абдурахмоновна*** - Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, докторант. **Суроғa:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33. Тел.: **(+992) 555-57-06-55**

Сведения об авторе: ***Гуломова Фотима Абдурахмоновна*** - Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, докторант. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Саид Носира 33. Тел.: **(+992) 555-57-06-55**

Information about the author: ***Gulomova Fotima Abdurahmonovna*** - Academy of public administration under the President of Tajikistan, doctoral. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Str. Said Nosira 33.
Phone: **(+992) 555-57-06-55**

УДК: 491.550-53

ТАШАККУЛИ КӮҲВОЖАҲОИ МИНТАҚАИ ПАНҶАКЕНТ АЗ ҶИҲАТИ ЗАБОН

Зулфониён Р.Р.
Донишкадаи давлати забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Оронимҳо худ як бахше аз топонимика буда, бештар ба муайян кардани қонуниятҳои ташаккул, инкишоф ва вазифаю амалкарди ҷузъиётҳои кӯҳвожаҳо нигаронида шудааст Ин истилоҳ аз юнонӣ гирифта шудааст ва аз ҷузъҳои **oros** – кӯҳ ва **onim** – ном таркиб ёфта, мавзеи дар сатҳи замин қарордошта, амсоли кӯҳ, теппа, дашт, саҳро, ағба, дара, жарф ва монанди инҳоро меомӯзад [2, с.191].

Оид ба ин масъала муҳаққиқон О. Муҳаммадҷонов (оид ба оронимҳои водии Ҳисор) Н. Офаридаев (оид ба оронимҳои ВМКБ) ва Б. Тӯраев (оронимҳои водии Яғноб) [11, с.87-89] ва дигарон корҳои таҳқиқотӣ кардаанд. Мо ҳам бо дарназардошти дар минтақаи Панҷакент вуҷуд доштани оронимҳо таҳқиқро дар ин бахши номвожаҳои ҷуғрофӣ зарур шуморидем, ки дар натиҷа дар як қисмати раванди таҳқиқоти мо вобаста ба омӯзиши бахши оронимҳои минтақаи Панҷакент номи **4 қаторкӯх, 9 кулла, 12 кӯҳҳо, 105 кӯҳ, 12 ағба, 5 обканда, 68 мавзеъ, 24 чарогоҳ** (дар умум – **239** адад) ба мушоҳида расид.

Топонимҳое, ки хусусияти табииро ифода кардаву дар минтақаи Панҷакент корбурд шудаанд, дар навбати аввал ба забони суғдӣ сохташуда мебошанд, ки қисме аз онҳо то имрӯз боқӣ мондаанд. Ба ин гурӯҳи топонимҳо метавон Марғедар (деҳа ва дашт), Ғарибак (дарё, дашт, кӯҳ ва номи қадимаи деҳаи Озодагон, ки соли 2012 иваз шудаасту ҳоло Озодагон ном мебаранд.) Ғареват (чашма. доманакӯҳ), Афтопен, Заҳоза, Ғӯдал (сойҳо)-ро номбар кард, ки баромади суғдӣ дошта, бо чунин хусусият ташаккул ёфтани топонимҳо хеле фаровонанд. Дар таҳлили оронимҳои минтақаи Панҷакент номвожаҳо, аз қабили Зарафшон, Ҳисор, Туркистон, Аскар (*қаторкӯҳҳо*), Чимтарға, Шахи Гавора, Тозлоқ (куллаҳо), Туро, Пешона, Ахното, Меҳропо (*кӯҳҳо*), Аглук, Арчамайдон, Гулгун, Даравзин, Ғурбик, Ҷур, Қазнок, Оби Борик, Пишкат, Пишнодар, Улғар, Урто, Хирсак, Чилмеҳроб, Шер, Шом, Кафшак, Тангӣ ва ғайра (*кӯҳ*)-ҳо, Ақиби Вору, Вачаҳна, Латтабанд, Кӯчисой, Сичча (*ағбаҳо*), Ангатак, Кунҷок, Мосариф, Қунҳузхона, Хирсхона, Яхдонсой (мавзеъҳо), Кӯрморхона, Найнок, Танӯро. Шаррок, Шахи Сурхак, Ҷилав, Ӯрдабулоқ, Нови Фироқ (*чарогоҳҳо*) ва ғайраҳоро мушоҳида кардан мумкин аст, ки вобаста аз ҷиҳати сохтории худ дар даврҳои гуногуни таърихии забон ба вуҷуд омадаву дар гуйишҳои мардум роиҷ гардидаанд.

Дар баробари оронимҳое, ки аз забони суғдӣ ва тоҷикӣ то ба мо омада расидааанду мустаъмаланд, ҳамчунин, оронимҳои решаи забони туркидошта низ аз қабили Қизилкамар (*кӯҳҳо дар Хурмӣ*), Ҷигдалик (*кӯҳҳо дар Косатарош*), Гандабулоқ (*кӯҳ дар Шинг*), Каттатеппа (кӯҳ дар Саразм), Кӯптой (кӯҳ дар Рӯдакӣ), Оғулиғиёз (*кӯҳ дар Моғиён*), Отуқлоқ, Пиёзли (*кӯҳ дар Саразм*), Оқбойзоркан, Таутош (*ағба дар Моғиён*), Кечкилдик, Егрибугри (*кӯҳ дар Фароб*), Кӯштеппа, Ойбодом (*кӯҳ дар Амондара*), Қирқарча (*кӯҳ дар Ҷ.деҳ. Халифа Ҳасан*) ва ғайраҳо ба мушоҳида мерасанд. Метавон чунин хулосабарорӣ намуд, ки дар раванди таърихӣ, ки баъзе аз минтақаҳои ин сарзаминро тавре баён карда будем, туркзабонҳо сокин шудаанд, ин гуна топонимҳо пайдо гаштаанд, ки хусусияти табиии мавзеъ ё маҳалро ифода мекунанд. Оронимҳо, инчунин, бо забони русӣ аз қабили Москва ва Сахарная Голова (*куллаҳо дар Вору*), Рабочая посёлка, Шахтёрская посёлка (*ҳамагӣ 6 адад ном*), низ ба назар мерасанд, ки ҳамчун иқтибосан номгузорӣ ва корбурд шудаанд.

Боиси зикр аст, ки аксари оронимҳои ин минтақа Беоба (*кӯҳ дар Вору*), Арчамайдон *(кӯҳ дар Вору),* Нови Сурх Хиргасанг (*кӯҳ дар Рӯдакӣ*), Шаршара (*кӯҳ Фароб*) ва даҳҳо номвожаи дигар бо решаи тоҷикӣ ташаккул ёфтаву барои ҳар соҳибзабон ва корбарандаву шунаванда фаҳмо мебошанд. Масалан, Шӯрча (*сой дар Ҷ.деҳ. Л.Ш.*) ин аз ду реша пайдо шуда (шӯр+чаҳ) аслан, маъноии чоҳи обаш шӯрро мефаҳмонад. Ё худ Шаршара кӯҳест, ки аз тори он об мешораду мувофиқан номгузорӣ шудааст.

Ҳамзамон, қайд кардан ба маврид аст, ки баъзе аз оронимҳои ин минтақа аз шумораву дигар ҳиссаҳои номии нутқ сохта шудаанд. Аз ҷумла, Ҳафтзаҳорахӯр, Седухтарон,

Чилдухтарон, Чилтано (*шахҳо*)-ро метавон мисол овард, ки вобаста ба ривояту қиссаҳои мардумӣ ва рӯйдодҳои воқеан таърихӣ номгузорӣ шудаанд.

Муҳаққиқони тоҷик ва аврупоӣ, ки дар риштаи омӯзиши номвожаҳои ҷуғрофӣ таҳқиқот мебаранд, ҷузъи «γar» (ғар)-ро дар номвожаҳои ҷуғрофӣ ба маънои «кӯҳ» корбурд мекунанд ва ин ақидаро мо низ ҷонибдорӣ мекунем, чунки ҷузъи «γar» (ғар) зоҳиран, ба калимаи суғдӣ иртибот дошта, маънои кӯхро ифода мекунад. Имрӯз бо ин решаи суғдии топонимсоз дар топонимикаи Тоҷикистон топоними объектҳои зиёди ҷуғрофӣ ва хорича, аз ҷумла, *Ғарм, Дангара, Ғарзой, Ғаравутӣ, Ғармен, Ғарчик, (Хромов саҳ. 75) Паргар, Бегар, Карутагар, Сипетагар ва Кошгар* ба назар мерасанд, як ҷузъи аввал ё анҷомаи онҳо бо ҷузъи «ғар» сохта шудаанд, ки аз суғдии γar (-ғар), форсии бостон «γara (ғара)», австоии [γaray] «ғарай» бармоеоянд. Бо ҷузъи «ғар» топонимҳои ҳудуди Афғонистон низ ба назар мерасанд, ки онҳо дар пояи забони паштунӣ ба вуҷуд омадаанд [14, с.27-31]. Ин вожа дар забони мардуми яғнобӣ ба маънои кӯҳ фаровон истеъмол мешавад [9, 79]. Иртиботи қавии вожаи «ғар»-ро бо калимаи русии «гора» муҳаққиқон собит кардаанд. Корбурди ҷузъи «ғар» [γar]-ро ба маънои «кӯҳ» аз байни ҷуғрофинависони асримиёнагӣ Муқаддасӣ қайд намуда буд [16, с.452].

Муҳаққиқ Б.Б. Тураев дар асари илмии хеш – «Микротопонимияи водии Яғноб» зиёда аз 50 номвожаи ҷуғрофии водии Яғнобро бо ҷузъи «ғар»-и суғдӣ нишон додааст, ки аз қабили Илғар, Ғанзаґар. Мунигар ва ғайраҳо мебошанд [11, с.60-85].

Дар асоси таҳлили сарчашмаҳои илмӣ ҷузъи “ғар” аз нигоҳи таркиби овозӣ шакли тағйирёфтаи вожаи умумиэронии **garaiy ғаройу** (кара), ки дар забони суғдӣ шакли **γar** (ғар) дар забони ҳиндӣ шакли giris, дар славянӣ шакли gora дар осетинӣ шакли хара, язғуломӣ шакли кар ва дар вахонӣ yar пайдо намуда, ба як мафҳуми барои ҳамаи он умумӣ – “кӯҳ, санг”-ро ифода мекунад. Тибқи таҳқиқоти забоншиносони ватанӣ ва хорӣ вожаи «ғар» дар забони тоҷикии имрӯза ба маънои кӯҳ истифода мешавад, ки баромади решаи он шарқиэронии суғдӣ мебошад. Дар минтақаи Панҷакенти имрӯза бо ҷузъи “ғар” номи объектҳои ҷуғрофиеро вохӯрдан мумкин аст, ки аз қадим ин ҷониб корбурд шуда меоянд, ки ҳатто баъзеи онҳо бо надонистани маъноянашон ивази ном кардаанд. Инак, бо ин ҷузъи топонимсози суғдӣ мо дар ин минтақа номвожаҳои гуногунсохт ва таркибёфтаро аз қабили Ғарибак (сой/дарё ва номи собиқи деҳаи Озодагон), Ғаревад (чашма ва мавзеъ), Суғар (мавзеъ ва теппа), Шоґар, Маниґар, Улґар, (кӯҳ), **Майсоґар (//*Мосоґар*) (*дарё*), Қаратеппа** *(чарогоҳ*), **Қоратегин (***мавзеъ***)** қайд намудан мумкин аст, ки дар ҷузъи аввал ва ё охири номвожаҳои ин минтақа омадаанд.

Дар овардани чунин топонимҳо, баъзан, кас ба духӯрагии ақидаи олимон дучор шуда метавонад. Баъзе олимони топонимшинос бар он ақидаанд, ки гӯё дар сохтани чунин топонимҳо гӯё вожаҳои туркӣ истифода шудаанд [6, с.86-88].

Ақидаронии баъзе аз донишмандон ҷиҳати баррасии чунин номвожаҳо касро раҳгум мезанонад. Зеро онҳо, баъзан, номвожаҳоро нодуруст таснифот кардаанд, ки чунин амал дар маънидод кардану дуруст ва аниқ муайян кардани мафҳуму решаи аслии баъзе топонимҳо мушкилӣ пеш меоварад. Дар ин маврид олимони таърихи забонҳои эронӣ, аз ҷумла, Д. Саймиддинов дуруст қайд мекунанд, ки ҳамаи топонимҳои туркиасос туркӣ набуда [10, с.12-20], балки баъзеи онҳо аз решаи забонҳои эронӣ асос гирифтаву бо мурури давру замонҳо таҳти таъсири савтиёти забонҳои туркиасос ба тағйироти овоӣ ва маъноӣ (семантикӣ) дучор шудаву сониян, боз ба худи забони асл баргаштааанд ва маънои куллан тоҷикӣ доранд.

Инҷо мафҳуми ин номвожаҳоро дар асоси «Фарҳанги номҳои ҷуғрофӣ» [13, с.51-52] ва Фарҳанги решашиносии Ҳасандӯст [16, с.51-52] метавон қадре маънидод кард: Шоґар - кӯҳи сиёҳ буда, аз шов //шо ба маънои «шаб, сиёҳ» [6, с.53] бузург ё ин ки кӯҳи шоҳ; Маниґар - кӯҳи мардон; Улґар - он сӯи кӯҳ, Майсоґар-Мосоґар - кӯҳи майсазор //масзор, ё дар мафҳуми гунаи дувумаш - кӯҳи ниҳоят сард, хунук Қаратеппа - теппа, пуштаи калон, Қоратегин - (паҳлавони азим) аз т.ш. кара-кӯҳ ва тегин - устувор, матин, азим, диловар Ғареват //Ғаревад - марз, замин, воти кӯҳӣ, Ғарибак - (кӯҳдоман) аз т.ш. аз ғар-кӯҳ+ бак//пак -поя, бун, доманаи кӯхро ифода мекунанд номи деҳаи бостонӣ ва дарёро дар ин минтақа ба худ дорад.

Ғаревад [γarevad] - худ номи мавзеъ ва чашмаест, ки болотар аз деҳаи Ғарибак (имрӯза - Озодагон (номи ивазшудаи он дар замони нав) ҷойгир буда, аз топоасоси «ғар» (кӯҳ) ва «вад///ват» шакл мегирад. Чун мо аз шарҳи маънои «ғар» огаҳем. Бояд дар ҷузъи дувуми ин номвожа маънои «вад///ват»-ро аниқу возеҳ баён кунем. Мо дар радифи ин топоним дар водии Зарафшон номвожаи Махшеватро низ вомехӯрем, ки маънои луғавии он чандон рӯшан нест. Ва бо дарназардошти он ки дар лаҳҷаҳои водии Зарафшон то имрӯз калимаи «вот» мавҷуд аст ва он маънои марз, замини дар баландӣ воқеъбуда ва баландиҳои марзи полезро мефаҳмонад, маънои ин ҷузъи номафҳумро ба ин маънӣ мансуб медонем. Яъне марзи кӯҳ, баландии кӯҳ. Дар ин ҷодаи маънишикоф метавон онро ба «вад» яъне оби аврупоӣ низ шабоҳату қаробат дода, маънои онро дар шакли «оби кӯҳӣ» низ овардан мумкин аст, ки ин аз эҳтимол дур нест. Дар ин маврид номвожаҳои аз решаи «вод//вот/вад/ват//вода» сохташударо метавон ёдовар шуд, ки аз қабили *Зироватк, Махшеват, Сарвода, Реват, Сари Вот, Болои Вот* барин топонимҳо буда, дар маҳалҳои ин минтақа ва водии Зарафшон корбурд мешаванд. Дар ноҳияи Варзоб бошад, топоним дар ин радиф Пурзавот (деҳа, ки маънои воту марзаҳои зиёддоштаро ифода мекунад) ном дошта, то имрӯз корбурд мешавад.

Суғар [sůγar] - сӯи кӯҳ ё кӯҳи мусаффо (равшан).

Шоғар [šāγar] - кӯҳест дар наздикии деҳаи Артуч ва аз Шовғар ташаккул меёбад, ки чунин ном дар водии Яғноб низ вуҷуд дошта, маънои «кӯҳи сиёҳ»-ро мефаҳмонад [14, с.29].

Маниғар [maniγar] - кӯҳхона. Ба маънои дурусти ин номвожаро муайян кардан, метавонем ба Фарҳанги забони тоҷикӣ (1969) рӯ оварда, маъниро пурратар созем, ки имрӯз «ман» дар шакли «мон» маънои хонаро дорад ва «ғар» ҳамон кӯҳ аст [14, с.27-31].

Майсоғар [maysāγar] - Дар Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ «май» дар санскрит (maudhu) маънои ҳарчизи ширин ва ошомаи ширин, асал буда, сифати он дилпазир ва матбуъ мебошад. Ва аз суғдӣ: m..w -май ва сакоӣ - **mau** ҷойи пур аз шаҳд ва хушобу ҳаворо мефаҳмонад, кас аз он гуна мавзеъ маст мешавад [1, с.51-52].

Ҳамин гуна маъниёбиро метавон дар ивази номи Қаратеппа ва Қоратегини ин минтақа низ баррасӣ намуд, ки дар таҳқиқу омӯзиш ва ноогаҳӣ аз таърихи забон ва таърихи макони ҷуғрофӣ мардумон метавонанд кӯшиш бар он намоянд, ки гӯё ин номвожаҳо туркиасосанду ба ивази ном ҳатто ниёз доранд, вале ин тавр нест. Бар чунин асос, номи қаратеппаро метавонем мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор дода, дар асоси сарчашмаҳои таърихӣ ва муқоиса бо забонҳои бостонамон чунин хулоса барорем, ки «қара» ва «тегин» калимаи туркиасос набуда, балки аз забони авастоӣ сарчашма гирифтааст. Зеро дар забони тоҷикӣ вожаву ибораҳои «қирра», «қир», «сари қир» серистеъмол аст, ки он, аслан, маънои теғаи кӯҳро ифода карда, дар забонҳои славянӣ ҳамонандиеро дар шакли «gora» ва дар осетӣ шакли «хара»-ро дорад.

Донишманди тоҷик Шамсулло Исмоилов оид ба маънои аслии вожаи «қара» хеле дақиқ ва мӯшикофона ақида рондааст. Ӯ ақидаи олимонеро, ки ҷузъи «қара»-ро дар топонимшиносӣ ба маънои туркӣ ҷонибдорӣ мекунанд, инкор карда, иброз медорад, ки ҷузъи «қара», аслан, аз қадим «кара» будааасту зуҳуроти он, ба қавле, ба ибтидои давраи аввали ташаккули оилаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ рост меояд, ки онро Поспелов [8, с.340] низ тасдиқ мекунад [4, с.13].

Мо дар таҳлилу баррасии топонимҳои минтақаи Панҷакент чунин мушоҳида намудем, ки дар раванди ҳодисаҳои таърихӣ ва кӯч бастану бодиянишинии баъзе аз мардумони имрӯзаи Осиёи Марказӣ, бахусус, туркнажодони кӯчӣ онҳо дар кадом маҳалле, ки ҳамчун ҷойи зисти доимӣ интихоб кардааанду муқим шудаанд, бештар номҳои ҷуғрофиро ба савтиёти забони хеш мутобиқ намудаанд, ки ҳамин гуна топонимҳои баҳсӣ мисолу натиҷаи ин амаланд. Ва шаклу маънии кара тибқи меъёрҳои роиҷи талаффуз ва қонунҳои маъмули зуҳуроти маънӣ дар забонҳои хешу бегона бомурур табдил ёфт [4, с.14]. Бо чунин раванд вожаи кара дар забони ҳиндӣ шакли giris, дар славянӣ gora, дар осетинӣ хара, дар язгуломӣ шакли кар (kar) ва дар суғдӣ шакли γar пайдо намуда, ба як мафҳуми барои ҳамаи он умумӣ -«кӯҳ, ҷабал» соҳиб гардид [4, с.14].

Мо бе иштибоҳ метавонем гӯем, ки номи Қаратеппаи имрӯза (чарогоҳ) ҳамон Кара+теппаи бостонисту «теппаи калон» аст. Дар бостон ва имрӯз мо дар ин радиф номҳои ҷуғрофии *Қараганда, Қарабог, Қарокӯл, Қаратог, Каротегин* ва даҳҳо новожаи дигарро дар

муодили ҳамсони дорои чунин маъниҳо ба мисли номҳои ҷуғрофии Харката, Харангон, Хармайдон, Харсанг, Харангон ва ғ. дармеёбем. Ҳамчунин, мо набояд фаромӯш кунем, ки аз қадим бисёре аз вожаҳои мураккаби тоҷикии мо бо ҷузъи «кар//хар» омада, маънои бузург, калон ва азимро ифода мекунанд. Аз ҷумла, барои исботи ин далел мо вожаҳои «харсанг, харчанг, харпушта, хардандон, хартум, хармайдон, харгӯш» ва чандин номҳои дигареро метавонем мисол оварем, ки сифати калонӣ ва бузург будан ба ин вожаҳо хосаст. Калимаи «қара» ё «қаро» ё «қар»-ро мо дар мевае низ мебинем, ки решаи он тоҷикӣ асту дар радифи шафтолу, зардолу, олболу сохта шуда, қаролу//харолу шояд беиштибоҳ маънии олуи кӯҳӣ ва олуи калонро дорад. Бо ҳамин минвол, мо шарҳи ду маънии номвожаи зер – Қаратеппа (чарогоҳ) ва Қоратегин (мавзеъ)-ро чунин манзур менамоем:

Қаратеппа - бо дарназардошти таҳқиқоти нишондодашуда ҷиҳатии маънои вожаи «кара» мафҳуми ин топонимро метавон ба маънои «теппаи калони кӯҳ» шарҳ дод.

Қоратегин - паҳлавони бузург (азим). Зеро мо бо ҳамақидагӣ бар таҳқиқоти олими шинохтаи тоҷик Ш. Исмоилов, ки номвожаи Қаротегинро на туркӣ, балки соф тоҷикӣ-ориёӣ дониставу онро дуруст исбот кардааст, огаҳӣ меёбем, ки Каратакин ин ба ҷузъҳои маъноии «кӯҳ ва санг» марбут буда, «так «-дар маъно «ҷорӣ будан, селоб ва ҷараёни тез»-ро доро буда, топоними қадимаест дар водии Рашт. Номшиноси маъруфи тоҷик Р.Х. Додихудоев асоси маъноии Қаротегинро аз ду асос -kara, tak ва форманти aina-и эронии қадим дониставу пешниҳод карда, навиштааст, ки «ҷузъи якумро метавон бо номи маркази қадима ва асримиёнагии Дарвоз -Кар(р)он қиёс (алоқаманд) кард. Вале аз ҷузъи дуюм, ки аз асоси феъл рӯидааст, маънии «ҷорӣ шудан, дарё, селоб» берун меояд. Пасванди aina (-in) бошад, аз унсурҳои фаъолест дар ҳама забонҳои имрӯзаи помирӣ) [3, с.77].

Ҳамзамон, мо чун дар болотар қайд кардем, дар топоними Қоратегини минтақаи Панҷакент низ ҳамин маъниро доро буда, хусусияти ҷуғрофии ин маҳал низ бо доштани паҳлавонону гӯштингирони диловару нерумандаш ҳамин маъниро ифода мекунад. Мо, инчунин, бо такя ба мафҳуми «тагин//тигин»-и тоҷикӣ, ки дар абёти Дақиқӣ ба маънои «қаҳрамон, паҳлавон ва баҳодур» омадаасту ин вожа бештар дар шакли ҷамъ меояд [12, с.303] метавонем чунин ақидаеро пешниҳод намоем, ки мафҳуми «Қоратегин» ҳамон Каратегини қадимаи эрониасос аст:

Бикушт аз тагинони лашкар басе,
Пазира наёмад мар-ӯро касе. [12, с.303].

Шоири асри Х адабиёти тоҷику форс Дақиқӣ дар ин байти хеш мафҳуму маънои «баҳодурони азим, паҳлавонони бузург// қаҳрамонони номдору бузург»-ро ифода карда, беназириву ҷонфидоии ҳамватанонашро сифат кардааст. Аз ин рӯ, бо чунин исботи раднопазир, вобаста бар он ки тоҷикон аз қадимулайём паҳлавону неруманд буданд ва шояд дар ин макон низ чунин афрод бисёр буданд, тахмин карда, ин фарзияро қобили қабул ба маънии ин номвожа (яъне Коратигин – паҳлавони бузург, паҳлавонони бузург) метавон ҳисобид.

Як ороними суғдиасоси дигари ин минтақа Харката *(мавз. дар дҳ. М.Ш.Ҷ. деҳ. Л.Ш.)* мебошад, ки дар баландии кӯҳи Осиёи деҳаи Мазори Шарифи ин минтақа воқеъ аст.

Дар ин номвожаи Харката, ки ҷузъи аввали он аз реша «хар» асос меёбад, баъзе муҳаққиқон маънои ин вожаро «санг, кӯҳ» донистаанд [66, 17] мо чандон розӣ шуда наметавонем, зеро ин аз ин вожаи суғдӣ, ки маънои «калон, бузург, боҳашамат»-ро мефаҳмонад, мо бояд ба мавҷудияти калимаҳои мураккабсохти вожаҳои «харсанг, харгӯш, харчанг, хартум, харпушта, хардандон, харман, хармайдон» ва боз даҳҳо чунин вожаҳо огаҳӣ ҷуста, мувофиқа созем, ки дар ин вожаҳо «калонӣ, бузургӣ»-и ҷузъи дувуми ин калимаҳо нишон дода шудаанд. **Харката** - мавзеест, ки дар баландии кӯҳи Осиёи деҳаи Мазори Шарифи ин минтақа воқеъ аст. Дар ин номвожаи Харката, ки ҷузъи аввали он аз реша «хар» асос меёбад, баъзе муҳаққиқон маънои ин вожаро «санг, кӯҳ» донистаанд [2, 17], мо чандон розӣ шуда наметавонем, зеро аз ин вожаи суғдӣ, ки маънои «калон, бузург, боҳашамат»-ро мефаҳмонад, мо бояд ба мавҷудияти калимаҳои мураккабсохти вожаҳои «харсанг, харгӯш, харчанг, хартум, харпушта, хардандон, харман, хармайдон» ва боз даҳҳо чунин вожаҳо огаҳӣ ҷуста, мувофиқа созем, ки дар ин вожаҳо «калонӣ, бузургӣ»-и ҷузъи дувуми ин калимаҳо нишон дода шудаанд.

Дар фарҳангномаҳои муътабар, аз ҷумла, «Луғатномаи Деҳхудо» вобаста ба маънои вожаи «хар», ки баромади суғдӣ дораду бо маъноҳои гуногун корбурд

мешавад, мо мафҳуми ин номвожаро вобаста ба хусусиятҳои ҷуғрофии мавзеи мазкур (Харката) пайҷӯйӣ намудем, ки чунин аст:

1.Вожаи «хар» дар зистшиносӣ ҷонвари чаҳорпо ва кӯчак аз асб паст ё гӯшҳои дароз ва ёли кӯтоҳдошта мебошад ва ба номи мавзеи Харката ягон иртиботе надорад.

2. Ин вожа ҳамчун пешвандвора ба маънои «бузург, дурушт, зумухт» омада, ба сурати пешванд дар оғози бархе вожаҳо меояд, ки маънои «бузург ва натарошидаву ноҳамвор»-ро медиҳад ва калимаҳо, аз қабили харпушта, хармуҳра, харбат, харпо, харпушта, харчанг, харсанг, харкамон, хармуҳра ва ғайра дар радифи вожаи «харката» сохта шудаанд.

Ҷузъи дувуми топоними «Харката» (хар+кат+а) аз форманти «кат» (kat), решаи суғдӣ дорад, ташаккул ёфтааст. Дар минтақаи Панҷакенти водии Зарафшон низ формантҳои топонимсози маъруфи -кат// -ката // -канда // -кент// -у, ки аслан, топоформантҳои умумиэронӣ маҳсуб шуда, дар топонимсозии кулли ҳудуди Мовароуннаҳр ба назар мерасанд, («-кат// -ката // -канда // -кент// -кон,») ва ба маънои «ҷой, макон, хона, манзил» меоянд [9, с.27-31].

Муҳаққиқи узбек Н.А. Муҳаммедова дар мақолаи илмии худ (1964) вожаи «хар»-ро дар муқоисаву омӯзиши фарҳангномаҳои муътабари тоҷикӣ-форсӣ дуруст таҳқиқ намуда, қайд кардааст, ки дар забони форсӣ-тоҷикӣ як қатор калимаҳое ҳастанд, ки маънои аввалини этимологияи мардумии он ба мафҳуми хар - «ҳайвони боркаш» иртибот дорад, вале дар фарҳангҳои муътабар маъноҳои дигари бо ҷузъи «хар» сохташуда низ ба мушоҳида мерасанд. Муҳаққиқ, ҳамзамон, ёдовар мешавад, ки Асадии Тӯсӣ (асри XI) дар шарҳи маъно ва ҷузъи аввали вожаҳои «харчол» ва «хартол» маънои «калон ва бузург»-ро нишон додааст [7, с.287].

Муаллифони «Шамси фахрӣ», «Маҷмаъ-ал-форс», «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ» ва мураттибони дигар фарҳангномаҳо дар баробари ифодаи дигар маъноҳои вобаста ба вожа ё ҷузъи «хар», оид ба мафҳуми «калон, бузург, дурушт ва даҒал»-ро ифода кардани вожаи «хар» маълумот додаанд.

Бо ҷонибдории ақидаи забоншиносон И.А. Вуллерс ва Ю.Н. Марр, ки мафҳуми калониву бузургиро дар калимаҳои харос (оиёи калон), харбат (мурғобии калон), харчанг (саратон, дорои чанголҳои бузург), хармагас (пашшаи калон), харсанг (санги калон/азим) хармуш (муши калон) ва ғайраҳо нишон додаанд, Н. Муҳаммедова пешниҳод мекунад, ки аввалан, вожаҳои фарр ва хар баромади умумӣ дошта, шаклҳои лаҳҷавии як вожа маҳсуб меёбанд, сониян, «хар» аз форсии нав хваррах, (хуррах, хурра, хура, харух) кӯтоҳ гардидаасту савум, семантикаи «хар» - калон, бузург бо маънои хваррах – бузургӣ алоқаманд аст. Ин муҳаққиқ дар такя ба таҳлилҳои олимони болозикр қайд кардааст, ки вожаи «хар» дар ҳақиқат, маънои калонию бузургиро низ ифода карда, калимаҳои харсанг – ба маънои санги калон ва харпо – мафҳуми покалон (шахси дорои пойҳои калон)-ро доранд [7, с.287] ва мо низ чунин андешарониро ҷонибдорӣ меамоем.

Бо огаҳӣ ва муқоисакунии вожаҳо аз ин шарҳу далоили болозикр ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки мафҳуми номвожаи мавзеи Харката – хонаи бузург ва ё мавзеи бузургу фарохро ифода мекунад.

Дар баррасии оронимҳои суғдиасоси минтақаи Панҷакент номвожаҳо, инчунин, бо анҷомаи -ич ва -уч мавқеи хоса доранд, ки онҳо унсури маъмули топонимсоз мебошанд [7, с.185].

Дар минтақаи Панҷакент бо мавҷудият ва истеъмоли номвожаҳои Даврич (кӯҳ), Роғич (дашт/саҳро) барин топонимҳои дар ин радиф сохтаву ташаккулёфта метавон маъниёбӣ кард.

Даврич [davrič] - ин топоними суғдӣ мансуб ба номи кӯҳ буда, ба андешаи назари мо шояд шакли дурусти таърихии он «Дарвич» бошаду овоз В»» ва «Р» бадали овозӣ карда ва чуноне ки А. Хромов ҷузъи «-дарва»-ро дар муқоиса бо забони яғнобӣ қулла ё теға медонад [15, с.62] мо ҳам дар такя бар ин ақида метавонем чунин маънидод кунем, ки мафҳуми ин номвожа қулла ё теғаи баланд ва ё боло аст.

Роғич [rāγič] [Roghich] – т.ш. (*воқеъ дар деҳоти Моғиён*) саҳро ё роғи боло метавонад маънӣ диҳад [12, с.119] чунки «роғ» дар забони тоҷикӣ низ то имрӯз роиҷ буда, дар истеъмол асту маънои саҳрои сероб - «домани фарохи сабзу хуррами кӯҳ, марғзор»-ро ифода мекунад. Номвожаи «Роғич» аз суғ. Rāγ (фарохӣ; кушоду васеъ; боз-яла) ва форманти –іč (пасванди маконсоз) шакл гирифта, марғзори боло ва умуман, фарохии қадди дараи болоро ифода мекунад.

Таҳлилу баррасии оронимҳо нишон дод, ки дар минтақаи Панҷакент номи 4 қаторкӯҳ, 9 қулла, 12 кӯҳҳо, 105 кӯҳ, 12 ағба, 5 обканда, 68 мавзеъ, 24 чарогоҳ (дар умум – **239** адад) мавҷуд ҳастанд, ки дар мақолаи мазкур онҳо аз ҷиҳати луғавию маъноӣ нишон дода шуданд.

Бо анҷоми таҳқиқот, дар ин қисмати мавзуъ ба хулосае омадан мумкин аст, ки аксари номвожаҳои ҷуғрофии минтақаи Панҷакент, ки баромад аз решаи суғдӣ доранд, вобаста ба хусусиятҳои табиию ҷуғрофӣ ва биологии ин минтақа номгузорӣ шудаанд. Ҳамчунин, муайян мешавад, ки дар ин минтақа дар баробари ба мушоҳида расидани ойконимҳо, гидронимҳо, зоонимҳо ва дигар номгӯйи топонимҳо, оронимҳо низ фаровон буда, таҳқиқотҳои зиёди илмиро дар ин бахш талаб мекунад. Чунки топонимҳо ва микротопонимҳои водии Зарафшон бо боқимондаҳои забони суғдӣ хеле зиёд буда, барои таҳқиқоти минбаъда заминаи таҳлилу омӯзиши онро тавсеа мебояд дод.

Хулоса, дар таҳқиқоти мо аз 881 номвожаи ҷуғрофии минтақаи Панҷакенти водии Зарафшон,ки мавриди таҳлилу омӯзиш қарор гирифта шудаанд, 239 номвожа ҳамчун ороним (кӯҳвожа) маълум ва муайян шуд, ки дар баробари мавҷудияти номвожаҳои сирф суғдиасоси ин минтақа, инчунин, топонимҳо дар ин қисмат бо забони тоҷикии асил низ аз давраи ташаккулёбии халқи тоҷик фаровон корбурд шудааанду баъди маскун шудани халқҳои бодиянишин дар ин минтақа топонимҳои иқтибосӣ (туркию ӯзбекӣ ва русӣ) пайдо шудаанд, ки адади онҳо хеле кам ба мушоҳида мерасад.

Бо таҳлили амиқу равшан ва асосоноки лингвистӣ имконпазир мегардад, то маънои аслии топонимҳои дорои хусусияти омофонӣ (ҳамовоӣ) пайдокарда дар қисмати баррасии оронимҳои минтақаи Панҷакент, аз қабили Учқӯл (*қулла*), Ғарибак, Савр, Мазор, Баҳор, Камар, Бадгаҳ, *(деҳаҳо*), Шодиёна (*маҳаллаҳо*), Гӯрдара, Дупула, Обчин, Қаратеппа, Ӯрдакон, Сари Паст (*кӯҳ,)* Шабмонда (*дарё),* Ҳушёр *(аслан, хушор, яъне манзур ба оби хушоранда, хушрӯ/зебошоранда),* Мижгон, Соя (*кӯлҳо),* Санҷаршоҳ (*қалъа)* ва дигар номвожаҳои ба ин монанд барқарор карда шаванд, зеро дар мавриди маъношиносӣ оид ба шарҳи мафҳуми аслии чунин номвожаҳо иштибоҳҳо ба назар мерасанд.

Таҳқиқоти мо нишон дод, ки топонимҳои хусусияти шуморавидоштаи ин минтақа бештар бо забони тоҷикӣ дар калимасозии мураккаб, ки дар гидрониму ойконимҳо, аз қабили Ҳафткӯл, Ҳазорчашма, (кӯл), Ҳазорчашма, (чашма), Яккахона, Чорроҳа, Чорбоғ, Ҳафтрӯд, (деҳа) ба назар мерасанд, инчунин дар оронимҳои минтақаи Панҷакент, аз ҷумла, дар кӯҳвожаҳои Ҳафтзаґорахӯр, Седухтарон, Чилдухтарон, Чилтано (шаҳҳо//кӯҳҳо) ва ғайраҳо ба вуҷуд омадаву ташаккул ёфтаанд.

Инчунин, маълум шуд, ки дар топонимсозии ин минтақа бо истифода аз гӯйиши маҳаллии кунунӣ низ номсозӣ ба мушоҳида мерасад, ки таърихи дерина дорад. Аз ҷумла, Урто ва ё Урозиё, ки решаи суғдӣ доранд, ба ҳамин васила мансуб буда, ин анъанаи топонимсозӣ дар номвожаҳои ҷуғрофии Танӯро, Садбарго, Меҳропо, Чилтано, Доғо ва ғайра ба назар мерасад, ки ин ҳама номҳои ҷуғрофӣ низ муаррификунандаи марзу бум ва дар даврахои гуногуни таърихӣ арзи ҳастӣ намудан ва рушду густариши забони ниёгони мо ва забони муосири моро нишон медиҳад.

Мукарриз: ***Назарзода С.*** – д.и.ф., профессори ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Бадруззамон, Ҷариб. Фарҳанги суғдӣ (суғдӣ-форсӣ-англисӣ) / Ҷариб Бадруззамон. – Теҳрон: “Фарҳангон”, 1995. -473 с.
2. Бобомуродов, Ш., Мухторов З. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ /С. Бобомуллоев., З. Мухторов. – Душанбе, 2015. – 322 с.
3. Додихудоев, Р.Х., Герценберг Л. Г. Таърихи забони тоҷикӣ /Р.Х. Додихудоев. –Душанбе: Маориф, 1988. – 215 с.
4. Исмоилов, Ш. Садое аз куруни мозӣ //Хотирот ва тадқиқот (маҷмӯаи илмӣ) /Ш. Исмоилов. –Душанбе, 2001. – С. 19-29.

5. Лурье, П. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. /П. Лурье. Санкт-Петербург. Дисс. На канд. Фил. Наук. Код специальности ВАК: 10.02.22. -306с.
6. Маҳмадҷонов, О. Таҳлили гендерии антропотопонимияи баъзе манотиқи Тоҷикистон /О. Маҳмадҷонов. //Гендер и общество, ежемесячный научно-аналитический журнал ИОО Фонда Сороса в РТ. –Душанбе, 2004. - С. 10 - 21.
7. Мухаммедова Н.А. «Хар» в значении большой, великий в составе некоторых персидских слов. / н.А. Мухаммедова. // научные труды – «Востоковедение». Выпуск 229, –Ташкент, 1964. 18-21с.
8. Поспелов, Е.М. Топонимика и картография /Е.М. Поспелов. –М., 1970. – 256 с.
9. Розенфельд, А.З. Гидрографические термины в топонимике Таджикистана /А.З. Розенфельд. // Местные геогрфические термины в топонимии. –М., 1976. – С. 184- 187.
10. Саймиддинов, Д. Номаи Пажӯҳишгоҳ (маҷмӯи мақолот). Бархе аз вожаҳои куҳан дар гӯйишҳои тоҷикӣ /Д. Саймиддинов. –Душанбе: Дониш. 2002. №2 2002. – С. 12-20.
11. Тураев, Б.Б. Номвожаҳои ҷуғрофии субстратии суғдӣ дар қаламрави Панҷакенти бостонӣ. /Б.Б. Тӯраев. //Суханшиносӣ. –2020, №2. – С. 26-36.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. /Фарҳанги забони тоҷикӣ. –Москва: Советская энсиклопедия. 1969. – 952 с.
13. Фарҳанги номҳои ҷуғрофӣ. / Фарҳанги номҳои ҷуғрофӣ. –Душанбе: 2019. – 280 с.
14. Хромов, А. ,"Топонимии диёри Рӯдаки". /А.Л. Хромов. // Дар китоби "Ёдбуди устод Рӯдаки". –Душанбе. "Дониш", 1978. – 119 с.
15. Хромов, А.Л. Изучение географических названий Таджикистана в СССР и зарубежом /А.Л. Хромов. // Известия АН Тадж. ССР, ООН, вып. 2 (56), 1969.
16. Ҳасандӯст, Муҳаммад. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. / М. Ҳасандӯст. Ҷ.4. –Теҳрон: Осор. – 2956 с.

ТАШАККУЛИ КӮҲВОЖАҲОИ МИНТАҚАИ ПАНҶАКЕНТ АЗ ҶИҲАТИ ЗАБОН

Дар мақола мавҷудият ва шарҳи номвожаҳои ҷуғрофии минтақаи Панҷакенти водии Зарафшон, ки оронимҳоро ташкил медиҳанд, мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор дода шудааст. Муаллиф бо назардошти таҳқиқоти илмии забоншиносони хориҷиву ватанӣ оид ба топонимҳои суғдӣ, андешаҳои илмии худро дар таҳлили оронимҳои минтақаи мазкур бо муқоиса нишон додааст. Аз ҷониби муаллиф, инчунин, теъдоди оронимҳо нишон дода шудаву шакли дурусти маъноии ин топонимҳо таҳқиқ ва нишон дода мешавад. Инчунин, муаллиф дар ин мақолаи илмӣ оронимҳоро аз ҷиҳати сохториашон мавриди таҳлил қарор дода, шакли омофонӣ пайдо кардани баъзе аз оронимҳоро дақиқ кардаву нишон медиҳад.

Калидвожаҳо: номвожаҳои ҷуғрофӣ, оронимҳо - суғдӣ, тоҷикӣ, русӣ ва туркӣ, қаторкӯҳҳо, кӯҳҳо, қуллаҳо, ағбаҳо, мавзеъҳо, чарогоҳҳо, минтақаи Панҷакент ва ғайра.

ЯЗЫКОВОЕ ФОРМИРОВАНИЕ ОРОНИМОВ ПЕНДЖИКЕНТСКОГО РЕГИОНА

В статье анализируется и исследуется толкование географических имён Пенджикентского региона Зерафшанской долины, которые являются оронимами. Автор, с учетом научных исследований зарубежных и отечественных лингвистов, сравнивая и анализируя оронимы настоящего региона, излагает свои научные мнения в области согдийских топонимов. Автор также указывает определенное количество оронимов Пенджикентского региона и, исследуя их, приводит правильное значение этих топонимов (оронимов). Автор также в этой научной статье исследует структуру этих топонимов и уточняет некоторые оронимы и разделит их, когда они имеют омонимичные форму.

Ключевые слова: географические наименования, оронимы-согдийские, таджикские, русские и турецкие, хребты, горы, пики, перевалы, урочища, пастбища, Пенджикентский регион и др.

LINGUISTIC FORMATION OF ORONYMS IN PANJAKENT REGION

In the article, the existence and explanation of the geographical names of Panjakent region of the Zarafshan Valley, which make up the oronyms, are analyzed and researched. Taking into account the scientific studies of foreign and domestic linguists on Sogdian toponyms, the author has shown his scientific opinions in the analysis of the toponyms of this region by comparison. Also the number of toponyms and the correct meaning of these toponyms are researched and shown by the author. The author, also, in this scientific article, explores the structures of these toponyms and clarifies some oronyms and separates them, which have the form of homophony.

Key words: geographical names, oronyms-Sogdian, Tajik, Russian and Turkish, ridges, mountains, peaks, passes, tracts, pastures, Penjikent region, etc.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Зулфониён Раҳим Раҷабзода*** – Донишкадаи давлати забонҳои Тоҷикистон ба номи С.Улуғзода, унвонҷӯ. **Суроғ**а: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯч.Муҳаммадиев, 17/6. E-mail: **Zulfonov64@mail.ru**. Тел.: **(+992) 927-21-53-46**

Сведения об авторе: ***Зулфониён Рахим Раджабзода*** – Таджикский государственный институт языков им. С.Улугзода, соискатель. **Адрес**: 734019, Республика Таджикистан, Душанбе, ул.Мухаммадиева, 17/6. E-mail: **Zulfonov64@mail.ru**. Тел.: **(+992) 927-21-53-46**

Information about the author: ***Sulfoniyon Rahim Rajabzoda*** - Tajik State Institute of Languages named after S.Ulughzade, applicant. **Address**: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Muhammadiev Str., 17/6. E-mail: **Zulfonov64@mail.ru**. Phone: **(+992) 927-21-53-46**

УДК: 372.842

ВОҲИДҲОИ ЛЕКСИКӢ ВА ИБОРАВИИ ДОРОИ ҶУЗЪҲОИ ФИТОНИМӢ ВА ФЛОРИСТӢ ДАР ТАРҶУМАИ АНГЛИСИИ ДОСТОНИ “ВИС ВА РОМИН”-И Ф.ГУРГОНӢ

Ёралиева Н.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мавзуи табиат чун яке аз мавзуъҳои калидӣ дар эҷодиёти шоирону нависандагони давру замонҳои гуногун мавқеи худро дошт ва дорад, бинобар ин тааҷҷубовар нест, ки лексикаи номбаркунии растанӣ ва гулу гиёҳ, бӯю накҳати онҳо, дарахту мева ва умуман наботот, дар эҷодиёти нависандагон зуд-зуд ба назар мерасад. Бо вуҷуди ин, лаҳзаҳо аз манзара, ба гуфтаи муҳаққиқон, барои шоир ё нависанда ҳамчун як ҳадафи хуб, дар паси тасвирҳо ва расмҳои табиат, паси ҳодисаҳои зоҳиран ночиз, ба масъалаҳои ахлоқӣ ва эстетикӣ дахл карда, номи наботот дар осори нависандагон бори муҳимми семантикӣ бар дӯш мегирад, инчунин барои амиқ ифода намудани фикри муаллиф ёрӣ мерасонад.

Мақсади кор аз таҳлил ва тасвири бисёрҷонибаи лексикаи фитонимикии Ф.Гургонӣ, дар тадқиқи хусусиятҳои бадеӣ ва тасвирии луғатҳои фитонимӣ, хусусияти функсионалии номҳои гулу гиёҳ, ки дар услуби нависанда тавсиф карда шудааст, дар тарҷума ба забони англисӣ иборат мебошад.

Лексикаи гулу гиёҳ дар эҷоди шоир, аз рӯйи зина ҷойгир шудааст. Воҳидҳои забонии ифодакунандаи он ба гурӯҳҳои мавзӯӣ чун номҳои дарахтон ва умуман наботот (дарахт, алаф, бутта); меваи онҳо - (ангур, анор, себ); фитонимҳои ҳисса (шоха, тана, реша); номи гулҳо (наргис, бунафша, лола, садбарг ва ғайраҳо) ва бӯю накҳати онҳо, инчунин истифодаи онҳо дар лаҳзаҳои мухталифи достон, дар шаклҳои зарбулмасалу маҳолҳо ҷудо шудаанд, ҳамчун ҷузъи воситаҳои аёнӣ, пеш аз ҳама, истиора ва муқоисаҳо фаъолона истифода шудаанд. Ҳар як шоир ё нависанда барои интиқоли номҳои растаниҳо ва роҳҳои ифодаи муносибатҳои муқоисавӣ аз моделҳои гуногуни ба усул ва услуби худ наздик, истифода мебарад.

Барои шоир дар достонаш на танҳо ранги растанӣ, балки бӯй, накҳат, нозукӣ ва ширинӣ, баргу гулбарги онҳо низ муҳим аст. Истифодаи онҳо, махсусан, дар порчаҳои достон, дар мисраҳое, ки ҳисси ранг ва бӯй ба ҳам мепайвандад, аён аст. Вай суханони худро чунон дақиқ интихоб мекунад, ки манзараи навишташуда ба таври зинда ба назар мерасад.

Илова бар ин, нобиға будани ин шоир дар тасвири зебоии инсонӣ низ зоҳир мешавад, ки меъёри ҷовидонааш моҳу гавҳару гулу гиёҳ, анору сарв аст. Образҳо, ташбеҳҳо ва маҷозҳо, бо истифодаи луғати марбут ба табиат, ки шоир аз онҳо илҳом гирифтааст, ба асар ғановати луғавию маънавӣ мебахшанд. Гургонӣ ҳамчун равоншинос дар саҳнаҳои хеле ғамангез тардиди ботинии персонажҳои худро, ки дар байни ишқ ва ғурур меларзанд, тасвир мекунад. «Онҳо дар ашъори шоир хусусиятҳои реализмӣ нишон додани ахлоқ ва фолклорро пайдо мекунанд» [2, с.56].

Аз мадди назари шоир, ҳатто калимаҳои ифодакунандаи қисмҳои растанӣ (пӯст, барг, навда, шоха) дур намондаанд ва ҳар кадоме дар эҷоди мисраҳои мухталиф, ба мақсади шоир мувофиқ омадаанд. Дар достон тасвири манзара руякӣ нест, чун ҳамаи он чизеро, ки шоир худаш дида ва аз сар гузаронда буд, бо мақсади муайян муфассал тасвир карда, дар он андеша буд, ки хонанда ҳам онро бо диди худ тасаввур кунад.

Лексикаи гулу гиёҳ ҳамчун ҷузъи воситаҳои тасвири бадеӣ барои тасвири андешаи шоир ҳамчун чузъи воситаҳои образнок тавсиф карда шудаанд. Истифодаи воситаҳои образнок бо гулу гиёҳ барои тасвири бадеӣ падидаи маъмулӣ дар услуби шоир мебошанд. Онҳо майдони тавонои тахайюлотро ба вуҷуд оварда, хусусиятҳои тасвири лингвистии шоирро дар ин бахш ташкил медиҳанд. Барои Ф.Гургонӣ дар образҳои растанӣ тасвир кардани намуди зоҳирӣ ё ботинии одам, предметҳои табиати зинда ва ғайризинда, мафҳумҳои абстрактӣ, ҳолатҳои эҳсосотӣ-эмотсионалӣ ва ҷисмонии одамон, инчунин амалиёти онҳо комилан табиист.

Усули бадеии шоир як категорияи эстетикӣ ва амиқ аст. Онро на ба тарзу усулҳои расмии сохтани образ ва на ба идеологияи нависанда кам кардан мумкин нест. Ин маҷмуи

принсипҳои идеявию бадеии тасвири воқеият дар партави идеали муайяни эстетикӣ мебошад.

Усул дар мисоли эҷоди шоир ин на танҳо низоми баъзе ақидаҳо, ҳадди ақал назарҳои эстетикӣ мебошад ва ин, пеш аз ҳама, категорияи эҷодиёти бадеӣ мебошад. Аз ин рӯ, маънои шуури бадеиро ифода мекунад ва ҳамзамон як роҳи пайгирона амалӣ кардашудаи инъикос буда, ягонагии бозсозии бадеии маводи воқеиятро дар назар дорад, ки дар ягонагии диди образноки зиндагӣ амалӣ мегардад, инчунин ба ҳадафҳои ошкор ва шинохти равияҳои пешқадами ҳаёти нависанда ва таҷассуми идеалҳои ҷамъиятии ӯ тобеъ мебошад.

Ҳадафи мавзуъ аз рӯйи тенденсияи муосир дар соҳаи омӯзиши усулҳо ва услуби муаллиф дар матни классикӣ, мувофиқ ба назарияҳои мавҷуда оид ба эҷоди истилоҳҳои возеҳ, мустақим ва ғайримустақими муҳити атроф, тарзи киноя, ташбеҳ, муқоиса ва ғайраро фарогир мебошад. Маҳз чунин хусусиятҳои асарҳои классикӣ, бо услуб ва ғановати луғавиашон барои эҷоди асарҳои навин боис гардиданд.

Шоир бо ғановати сухан, луғат, услуб, маърифати суханварӣ, омезиши кинояву маҷоз, сухане, ки дорои ду маънои наздик (ҳақиқӣ) ва дур (маҷозӣ) аст, усулҳои анъанавӣ ва инфиродии эҷоди достон нотакрору устоди услуби худ боқӣ мондааст. Метавон қайд кард, ки азбаски шоир зери таъсири мусбии илмҳои замони худ ба хубӣ таълим гирифта буд, инчунин бо тафаккур ва ҷаҳонбиниаш, аз рушди иҷтимоиёт, маънавиёт ва фарҳанги мардуми Шарқ бархӯрдор буд. Достони мазкур саропо пур аз ақидаҳои фалсафӣ, ситорашиносӣ ва илми нуҷум, ақидаҳои равоншиносӣ, услуби адабӣ буда, дар омезиш ба истифодаи луғати дур аз муҳит нарафта, хонандаро бовар мекунонад, ки бидуни надонистани ин илмҳо эҷоди достон ғайриимкон мебуд.

Ғановати луғати Гургонӣ дар эҷоди истилоҳҳои возеҳ, мустақим ва ғайримустақим мебошад, ки мисли сангҳои қиматбаҳо ҷило ва дурахш доранд, дар ҳусни услубаш мисли таровати гулу гиёҳ мебошад, ки ин суханашро писанди садҳо ошиқони шеъру шоирӣ гардонидааст. Гургонӣ таҳриргари нозукиҳои забони форсӣ буда, истилоҳро чунон нозукона интихоб намудааст, ки сухани эҷодаш тааҷҷубан зинда ба чашм мерасад. Бар замми ин, дар тасвири зебоӣ, истилоҳҳои ташбеҳӣ мисли моҳтоб, шамсу қамар, марворид, нуқра, сарву суман, анору мушку анбар ва дурр ғановати суханашро дучанд мегардонанд. Гургонӣ лаҳзаҳоеро ба қалам додааст, ки ҳолати зоҳирию ботинии қаҳрамонони достонашро, азобу ҳиҷрони ошиқонро байни ишқ, номус ва ғурур мисли равоншинос таҳлил менамояд.

Бо шарофати лаёқати шоирӣ ва суханварӣ заҳмати эҷодии Гургонӣ дар адабиёти форс намунаи нотакрор, услуб ва ҳусни суханаш безавол, ба ҳисоб меравад.

Гургонӣ дар асараш “Вис ва Ромин” ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти замони худашро бо тамоми нишебу фарозаш, ба қалам додааст.

Вай тамоми паҳлуҳои мусбату манфии ҳаёт ва замонашро, баъзан беадолатию маккорӣ, чи хушиҳои ҳаётию чи дарди ҳиҷрону дурро, саросар бо зебогиаш васф намудааст.

Гургонӣ барои ғановати мазмуни суханаш зебогии табиати атрофро, гулу гиёҳро, дарахтону, лаззати меваҳои ширинро, обҳои нуқрасону сангҳои бебаҳоро, замини хуррам ва самои пурҷилоро, хуршеди оламафрӯз ва моҳтоби беҳамторо бо услуби танҳо ба эҷоди инфиродиаш хос тараннум намудааст. Тарҷумонҳо бошанд, ба ҳусни сухани шоир ҳусни илҳому эҷоди услубии хешро зам намудаву, достонро ба мардумони диёрашон муаррифӣ намудаанд. Чунин истилоҳҳо, воҳидҳои адабӣ дорои ҷузъи флористӣ ё худ ё флоронимӣ мебошанд, ки мушоҳидаҳои инсонии олами набототро дар давоми асрҳои тулонӣ инъикос намуда, муносибати одамонро ба табиати гирду атроф баён кардаанд ва захираи фарҳангии забонро ғанӣ гардонидаанд.

Шоир чунин истилоҳҳоро ҳамчун истилоҳи асосӣ, ҳам бо маънои аслӣ ва ҳам маҷозӣ, ба тарзи мустақиму ғайримустақим истифода намудааст.

Ҳадаф аз баррасии вижагиҳои лексикӣ, хусусияти маҷозии воҳидҳои дорои ҷузъи флористӣ, истифодаи функсионалии ин воҳидҳо ҳамчун воситаи тавсифи шахс, инчунин вариантҳои имконпазири тарҷумаи онҳо ба забони англисӣ мебошад. Калимаҳои ба наботот марбут одатан барои ифодаи хислатҳои мусбат ё манфии шахс истифода мешаванд.

Аксарияти кулли воҳидҳои таҳқиқшудаи достон ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти инсон, намуди зоҳирӣ, хислат ё сифатҳои ӯ (масалан, зебоӣ ва ҷавонии зан, саломатии хуб ё тавоноии хислат, бадахлоқӣ, сиёҳкорӣ) ва ғайраро тасвир ва тавсиф мекунанд.

Дар тасвири зебогии зан, сурхии чеҳра, мушкину анбарин будани зулфу гесувон, мавзунии қомату, нозукии лаб, ширинии гуфтору, хиромидан мисоли кабк, чашмони бодомӣ, дандонҳои марворид шоир гулу гиёҳро мисол овардааст ва тарҷимаи онҳо дар мисраҳои мухталифи достон таваҷҷуҳовар мебошад. Намунаи чанд мисраи достонро дар тарҷумаи англисӣ, дар шакли фишурдаи ин мақола ба таваҷҷуҳи хонанда пешкаш мекунем.

Масалан: мисраи "Ҳамеборид гулбарг аз дарахтон" [3, с.22] на ба маънои аслаш, балки ба маънои аз ҳад зиёд ҷамъ омадани хонумони нозанин дар дарбори шоҳ далолат мекунад. Ба гуна ҳамчу нав бишкуфта гулзор [3, с.61]. Ки ман чун гул бубинам дар гулистон [3, с.62]. Дар тарҷума ба забони англисӣ "And blossoms settled on the throng" [19, с.2] тарҷумон лаҳзаи шукуфтанҳоро ба қалам додааст ва табъи хушҳолии аҳли нишасти дарборро, ки аксаран ҷавондухтарон ташкил медоданд, ба гулшукуф монанд донистаст. Дар мисраи навбатӣ, тасвири дарахти меҳр ва муҳаббати самимӣ ба лаҳзаи маъюси тирамоҳӣ шабоҳат дода шудааст.

But in your heart the tree of love is like deciduous trees when autumn's tempests strike. stripped naked, leafless, fruitlesswith each limb where blossoms opened once, now gaunt and grim [17, с.342]. Аммо дар дили ту дарахти ишқ мисли дарахтони баргрез аст, вақте ки тундбодҳои тирамоҳӣ мевазанд, онҳо бараҳна, бебарг, бемева мемонанд ва гулҳояшон ҳам як бор кушода мешаванд. Туро дар дил дарахти меҳрубонӣ, ба чӣ монад? Ба ашҷори хазонӣ. Бараҳна гаштаву бебор монда, гулу баргаш бирафта хор монда [3, с.319].

Love's tree grew tall in him,its branches spread,its fruit was all the tears that he would shed [18, с.59]. Ниҳоли муҳаббат қад кашид, шохаҳояш парешон шуданд вале меваaш борони ашк шуда мерехт. Шоир бо ибораи ниҳоли муҳаббат муҳаббатеро тасвир кардаст, ки реша давонд вале танҳо пушаймонӣ ва ҳичронро ба бор овард. Uprooted Happiness's noble tree [17, с.198]. Дарахти наҷиби решаканшудаи Бахт. Дар муқоисаи шоир ин ифодагари ҳисси таассуф, ноилоҷӣ, бадбахтии ҳаёт аст, ки азоби руҳӣ ва ҷисмонӣ ба бор меорад.

Apple-себ. Бо фитонимҳои дарахти себ, меваю ранг ва шаклу бӯйи он, дар гурӯҳи мисраҳои достон, дар муқоисаю ташбеҳ, таърифу ситоиши накҳат, маза ва шаклу ранги зебои ин меваи биҳиштӣ низ метавон зуд-зуд рӯ ба рӯ шуд. Занах себу ду пистонаш чу нор аст [3, с.29]. Her chin is like an apple, sweet and round [18, с.11]. Ҳусни зебои манаҳ, ки шакли гирд ва ширинии маззаи себро мемонд.

Bunches of grapes - хӯшаи ангур, ширинӣ ва шираи онро шоир барои васфи ширинии лаб, зебогию чакомаи гесӯ, мӯйҳои мушкбӯии қаҳромонони достонаш ба қалам додааст. Сияҳ зулфайнаш ангури бабор аст [3, с.29]. Whose curls were like black grapes [18, с.115]. Дар матни англисӣ, тарҷумон барои баланд бардоштани эҳсосоти зебоӣ, истилоҳи «black»-ро бо "grapes" илова кардааст ва ба ҷойи сияҳ зулфайн ангурҳои сиёҳро истифода кардааст. Дар тарҷумаи мисраҳои зерин ба забони англисӣ айнан ба ҳамин усули эҷод фарқияти мазмунӣ ба назар мерасад. Her hair is clustered grapes [17, с.10]. Holding a bunch of grapes in either hand [17, с.52]. Гесӯвонашро мисоли хӯшаи ангур ба даст мегирифт. Whose curls were like black grapes, and whose complexion was grape juice that's fermented to perfection [18, с.115]. Ранги зулфонаш мисоли хӯшаи ангури сиёҳ ва ё худ шарбати ангур буд, ки ба камол расида буд.

Cypress tree. Исми бештар маъмул дар ин дар мисраҳои достон, калимаи "сарв" буд. Калимаи "сарв"дар мисраҳои мухталифи достон ба такрор рӯйи кор омадааст ва баъзан андар ситоиши мавзунии қомат, гоҳе дар боби росткорию ҳақиқат. Чу қомат баркашид он сарви озод. Ба боло сарву бори сарв хуршед [3, с.29]. Ба боло ҳар яке сарви баланде [3, с.61]. Бад-ӯ гуфт: "Эй раванда сарви симин". Ки дар вай руст чун ту сарв бо мох [3, с.130]. Чу ӯ сарв асту ту шохи шукуфта [3, с.117]. Маҳз луғати мазкур сабабгори эҷоди ибораҳои муқоисавии "сарви симин", "сарв бо моҳ", "сарву шохаи шукуфта" буд, ки вазну радифи мисраҳоро тавқият додааст.

Дар тарҷумаи англисӣ: As elegant as slender cypress trees. A stately cypress with the moon above [18, с.42]. Дар мисраи зерин, тарҷумон калимаи "моҳтоб" "moon"-ро мавриди истифода қарор додааст, дар матни тоҷикӣ бошад, калимаи "хуршед", ки ҳеҷ натавон маънои мисраро коҳиш дода бошад ва он боис гардидааст, андар ситоиши мавзунии қомат:

A cupress in her slender elegance [17, с.5]. So, Vis matured,and when she 'd grown to be as stately as noble cypress tree [17, с.13]. Вақте, ки Виса ба камол мерасад қомати мавзунаш сарву шамшодро хоҳад монд. A blossom on an aging cypress tree [17, с.21]. Шукуфтани дарахти сарви солхӯрдаро шоир дар тасвири ҳомиладории Шаҳрӯи хушқомат, ки синнаш гузашта

буд, монанд кардаст. A cypress lies beside me,why should I, seek out a plane tree that is old and dry [17, с.25]. Ҳангоме ки сарв дар барам аст, дарахти хушкидаи пир бароям лозим нест. Шоҳ модарро ба дарахти хушкидаи пир ва духтарашро ба сарви навшукуфта монанд кардааст. The cypress tree was bentnow like a bow [17, с.60]. Ромин дар байни обу оташ монд. Дурӣ аз маъшуқа ботинашро азоб медод ва қомати сарвмонандашро мисли камон хам намуд.

Дар мисраи "Куҷо бигзашт шамшоди равон буд", ки хиромидани ҷинси латифро дар назар доштааст, дар тарҷумаҳои англисӣ ва русӣ истилоҳи "сарв" ро истифода кардаанд. A moving cypress when she stood and walked [17, с.5]. And all the harem in comparison seemed like a stand of cypress that's near a place where roses suddenly appear [17, с.71]. Вай дар ҳарами шоҳ, байни дигарон, ба сарви озод дар маконе, ки гулҳои садбарг банохост руидаанд шабоҳат дошт. Her cypress stature so obsessed his mind,he bowed to every cypress, he could find [17, с.76]. Қаду қомати сарваш майнаи Роминро чунон тасхир карда буд, ки вай дар пеши ҳар як дарахти сарву шамшод барои дарёфти муҳаббаташ хам мешуд. Greeting more large and lavish than the sea,to you my shining sun,my cypress tree [17, **с.**471]**.** Салом ба ту аз баҳр бузургтару пурфайзтар, офтоби тобонам, сарви нози ман. Two cypress embraced and thenthey had hold,two goblets filled with wine and made of gold [17, с.451]. Ду сарв оғӯш карда дошта дар даст. Ду ҷоми тиллоии пур аз майро.

Ба ғайр аз сарв меваҳои шаҳдбори ҳамон сарзамин ба ҳусни мисраҳои сифаткунандаи достон таровати тару тозаи эҷодиро зам намудаанд.

Pomegranate–Меваи анор, чи аз лиҳози маза ва чи зебоии ранги нотакрораш дар достонҳои адабиёти Шарқ такрор ба такрор дучор мегардад, инчунин истилоҳ дар номгузорӣ барои ҷинси латиф амсоли Анора, Гулинор, Гулнор, Нордона низ мавқеъ дорад. Дар эҷоди шоир ин истилоҳ аз назари ранг дар тасвири зебогии рухсор, лабҳои гулгун ва аз назари шакли мевааш ҳусни қомати ҷинси латифро оро додааст. Гургонӣ фармудааст: Нуруста нори ду пистонаш аз бар [3, с.73], Занах себу ду пистонаш ду нор аст [3, с.29]. Дар матни англисӣ: Her breasts are now show, The shape of pomegranates they grew [18, с.10]. Дар сифати зебогии қомати ҷинси латиф-Виса, шоир дар ҳамон замони низомаш исломӣ ҷуръат карда ошкоро ташбеҳро тавассути истифодаи исми "анор" истифода кардааст. Дар сифати зебогии пӯсти чеҳраи Виса тарҷумони англисӣ пӯсти анори дукафон ва ҷилои донаҳои он мағз андар дар мағзи ҷонашро бо эҳсоси баланди зебоипарастӣ ифшо кардааст. Her skin was like a pomegranate skin, that splits to show the scarlet seeds within [17, с.233]. Сурхии рухсорааш пӯсти анори пора-пора шударо мемонад, ки донаҳои арғувонии дарунро нишон медиҳад. To kiss the pomegranate of my face [18, с.356]. Рухсораи мисли анорамро мебӯсид. As though the pomegranate's flower should be [18, с.21]. A Judas tree's red blossoms of bright blood, or pomegranate flowers, or seeds within a pomegranate fruit 's tough outer skin. Pomegranate flowers, or seeds within a pomegranate fruit 's tough outer skin [17, с.34]. Мисли гулҳои сурхи дарахти халилӣ, хуни дурахшон, ё гулҳои анор, ё тухмҳо дар дохили пӯсти берунии сахти меваи анори ду кафонро буд. Ин мисраҳо, барои тасвири лаҳзаҳои хуншор будани ҷисми Ромин, сурхии хунаш истифода шудаанд. Чунин мисраҳои муқоисавиро дар матни англисӣ низ мисол овардан ба маврид мебошад. Her tears were pomegranate seeds upon her saffron cheeks [17, с.177]. Ашкҳояш дар рӯйи рухсораи заъфаронаш чу донаҳои анор мешориданд. I am cypress tall, my moon-like face,still keeps its pomegranate blossom's grace [17, с.436]. Ман сарви баландам, чеҳраи моҳмонандам, то ҳол файзи гули анорашро нигоҳ медорад.

Гулу гиёҳ дар достон мавқеи инфиродии худро касб кардаанд. Гургонӣ дар тараннуми шодӣ, ҳичрон, ширинию талхии лаҳзаҳои ҳаёт, нишебу фарози тақдири қаҳрамононаш, накҳату таровати лолаву бунафша, наргису насрин, ёсуману сунбул ва садбаргро бетараф нагузоштааст.

Flower-гул. His face is like a lovely rose. Ҳамеша бар рухонат гул ба бор аст [3, с.321]. Гулу баргаш бирафта хор монда [3, с.319]. Гули сурхи нигоро, ман гули зард. Биёр он сурхгул бар зард гул неҳ. Ки дар боғ ин ду гул бо ҳамдигар беҳ [3, с.317]. Яъне ту аз шодӣ шукуфта чун ман аз дард хазон гашта. Агарчи оби гул пок асту хушбӯй [3, с.314]. Rose water on those blossoms as before [17, с.315]. Дар мисраи зерин "Rose water" оби гул ашкҳои Виса ва "blossoms" рухсораҳояшро маънидод кардааст.

Narcissi–наргис. Шоир ин мисраҳоро дар тасвири чашмони Виса эҷод кардааст. Бунафша зулфу насрин чашмакон аст [3, с.53]. Her eyes are two narcissi and her hair violet [18,

с.10]. Падид омад насрини шукуфта [4, с.53]. Ба мушку анбару кофуру сунбул, ба оби беду мурду наргису гул [3, с.79]. Шукуфта дар канори ҷим насрин [3, с.363]. The purple violet darkly nestled there [17, с.11], The rose cheeked and narcissus – eyed Ramin [17, с.114]. Шоир дар ибораҳои зерин симои базеби Роминро – "лоларух ва наргисчашм" ва чашмони Висаро дар лаҳзаҳои шодӣ бо истифодаи номи гулу гиёҳ ва накҳати онҳо тавсиф намудааст.

Violet- бунафша, дар ситоиши гесӯ, мӯй, зебогии пироҳан, сарбанди мардона ва ғайраҳо. Ба Ромин дод як даста бунафша. Куҷо бини бунафша тоза бар бор [3, с.131]. Дар ин мисраҳо Виса дастаи гули бунафшаро ба хотири пос доштани муҳаббаташ ба ошиқаш медиҳад ва аз вай аҳду паймонро мехоҳад. Чу доя моҳи хубонро биёрост, бунафша бар гули хайрӣ биперост [3, с.78]. Бунафша зулфу гулрӯю суманбар [3, с.24]. Дар тарҷумаи англисӣ: The purple violet darkly nestled there [17, с.11]. A thousand serving girls with violet tresses. His turban, breeches, cloak and boots all glowed, Like violets as he rushed along the road [18, с.20]. Дар мисраҳои зерин сару либос, пойафзол ва сарбанди қаҳрамони асар тасвир карда шудаст, ҳангоми аз роҳ аспдавон гузаштанаш ранги бунафшро мемонданд, либоси духтарони дарборро низ ба ҳамин ранг тасвир кардааст, ки ба маънои аслаш истифода шудааст.

Rose-садбарг дар тавсифи чеҳраи рӯй, рухсораҳо гаштаю баргашта такрор шудааст. Дар тарҷумаи англисӣ, тарҷумон аз услуб, мазмун, радифу қофияи мисраҳои равон лаҳзае берун нашудаю ба афкори шоир шарики эҷодӣ буданашро нишон додааст. Her face is formed from tulip and wild roses [17, с.11]. Чеҳра аз гули лола ва садбаргҳои кӯҳӣ офарида шудааст, нафосати ҳусни занро тараннум мекунад. Some drank their wine surrounded by sweet roses [17, с.3]. A rose, a marigold together there. Дар ҳар дуи ин мисраҳо ибораи мазкур ба маънои асл истифода шудааст. Shading the lovely roses of her face [17, с.13]. A hundred rose-faced Venuses gazed down [18, с.61]. Дар мисраи зерин лаҳзаи пажмурдагӣ ва маъюсии қаҳрамони достон мавриди тасвир қарор дода шудааст. Or like a stand of cypresses that's near a place where roses suddenly appear [18, с.71]. Дар тарҷумаи англисӣ ин мисраҳо низ руҳи эҷоди матни асл ҳимоя шудаву ба хонанда роҷеъ ба нотакрор будани ин забон дар тарҷумаи матни классикӣ, иттилоъ медиҳад.

His face is like a lovely rose and snows are fatal for the petals of a rose [17, с.406]. Чеҳраи ӯ мисли садбарги дилпазир аст ва барф барои гулбаргҳои садбарг марговар аст. Шоир барфро ба маънои маъюсӣ ва залилӣ ки таъсири манфиашон гулбаргҳои садбарг - тарҳи чеҳраро назарногир месозад, ба қалам додааст.

Jasmine-ёсуман, суман дар мисраҳои бешумори достон, дар васф кардани қомату ғайриодӣ будани симои зан, чашму абрӯвон омадааст. Нигори сарвқадди ёсуминбӯй [3, с.132]. Суманбар Вис ларзон гашт чун бед. Give me your daughter; may her jasmine be. As white and sweet as jasmine [17, с.7]. To jasmine breasted Vis my grievous pain [18, с.111]. And jasmine breasts attended this princess. Her jasmine scent became his heart's delight [17, с.60]. Дар мисраҳои зикршуда ҳолати руҳии ошиқ, ки зи ҳиҷрон басо мутаассир ва маъюс буд ва роҳ гаштану нигоҳ, табассуму таманнои маъшуқаро пеши назар меовард, дар хаёлташ бо Виса ҳамсуҳбат шуда суол мекард: "чаро ба Ромин дилат намесӯзад, ту бо ин муносибат ранги наргису ёсуманро тира мекунӣ? тасвир шудааст. My sun your face, my musk your perfumed hair, your glances all the jasmine I shall wear [17, с.84]. Ҷамолат офтоби ман, мӯйи хушбӯят мушки ман аст, нигоҳат ёсумани ман аст.

Lily- савсан. And on my cheeks lilies and eglantine still mingle, blossom, blush and gently shine [18, с.436]. Ва дар рухсораҳои ман савсан ва насрин ҳанӯз ҳам омехта мешаванд, мешукуфанд, сурх мешаванд ва симоям нарм медурахшад. Шоир новобаста аз синну сол зебогии рӯйи қаҳрамонашро ба омезиши рангҳои гулҳо ва дурахши онҳо монанд кардааст.

A rose won't grow together with lily [17, с.429]. Садбарг бо савсан дар як ҷо намерӯянд. Шоир дар ин мисра садбаргро ба Гул-ҳамсари Ромин ва савсанро ба Виса – маъшуқаи вай шабоҳат кардааст.

Why can't you pity whose scent bestows his fragrance on the lily and rose [17, с.406]. Чаро наметавонӣ раҳм кунӣ, бӯйи савсану садбаргро, ки бӯйи ӯро медиҳанд, бубахшӣ.Why look for lilies or the stars at night,When I have a rose here and the full moon light [17, с.299]. Чаро савсан бичӯям ё шабона ситорагонро. Чу дорам дар барам садбарг мисли моҳи тобонро. Ин фикрро Ромин вақте ки бо Гул ном духтари савсанрӯй издивоҷ мекунад, барои тасаллӣ додани ҳиҷронаш нисбати Висаи гулрух худ ба худ мегуяд.

Tulip - лола. Дар мисраи: Ба шаб рӯз оварӣ аз лолагун рӯй [3, с.75], ба маънои мустақими сурхии рӯй оварда шудааст. Дар мисраи Бибусам лоларо дар моҳи найсон, ҳамегӯяд "туи рухсори ҷонон" истилоҳи мазкур то чӣ андоза маҳбубияти ҷинси латифро ифода кардааст. Дар тарҷумаи англисӣ чунин овардаст: Her face is formed from tulips and wild roses [17, с.10]. As vivid as the beauty tulips bring [17, с.27]. As if the heavens rained down golden dew from which a mass of scarlet tulips grew [17, с.34]. Шоир дар мисраҳои зерин, ба хонанда мерасонанд, ки ҳусни зебои ҷинси латифро дар ин дидор ба лола ва садбарги кӯҳӣ, тароваташ бо лолаи пас аз борон пуртароваттар шуда, ки ба фазои дарбори шоҳ зебогии хоссеро зам намудааст, қиёс кардаст. Now joy transformed the features of the king that opened like a tulip in the spring [17, с.177]. Шодию сурур чеҳраи шоҳро ба мисли лолаи нав шукуфта тағйир дод.

Amber-амбар. Истилоҳи зерин андар васфи бӯю накҳати мӯй, сару либос истифода шудаст. Чу шаб орӣ ба рӯз аз анбарин мӯй [3, с.75]. Ду зулфи амбарин аз тобу аз ҳам, Чу занҷири гирех афтода дар ҳам [3, с.24]. Зи тоби мӯй анбар бод без. Ду зулф аз бӯю ҳамчун анбару ҷим, Шукуфта дар канори ҷим насрин [3, с.363]. Ба мушку анбару кофуру сунбул, ба оби беду мурду наргису гул [3, с.29]. Чашмони Висаро дар лаҳзаҳои шодӣ, бо истифодаи номи гулу гиёҳ ва накҳати онҳо тавсиф намудааст.

Дар тарҷумаи англисӣ мисрае чунин омадааст. On silk, in musk diluted with rose water [17, с.8]. Дар рӯйи пусти мисоли шоҳиаш мушку гулоби садбарг омезиш ёфтааст.

Mushkin – мушк ифодакунандаи накҳат аст, ки дар сифати хушбӯию зебогии мӯйҳои Виса, Ромин ва Шаҳру омадааст. Ба мушкин зулфаконаш кард мушкин [3, с.362]. Ба рӯй аз гул, ба мӯй аз мушки ноби [3, с.140]. Зи мушку шаккару гулбаргу дебо [3, с.363]. Ҳаво мушкин шуда аз бӯи Ромин [3, с.366]. Ду зулфаш мушку рух кофуру шангарф [3, с.78], Ҳама кофуррӯён мушкмӯён [3, с.79]. Сари мушкин кала бар гул биперост. [3, с.362]. Ба рӯй аз гул, ба мӯй аз мушки нобӣ [3, с.140]. Ин мисраҳо саропо тараннуми бемисли лоларухони достонро доранд, ки бо усули ба такрор ном бурдани гулу гиёҳ рӯйи коғаз омада. Дар тарҷумаи англисӣ ин мисраҳо чунин оварда шудаанд: She walked musk wafted from her perfume hair [17, с.12]. A cloud of burning musk filled all the air [17, с.2]. And blind up sorcerers in your musky hair [18, с.65].

Saffron- заъфарон. Her tears were pomegranate seeds upon her saffron cheeks [17, с.177]. Ашкҳояш дар рӯйи рухсораи заъфаронаш чу донаҳои анор мешориданд. His saffron cheeks took on a healthier flush [17, с.206]. Рухсораҳои заъфарониаш солимтар шуданд. His absence spread a saffron hue upon her cheeks where once pink blossoms shone [18, с.207]. Дурию ҳичрони маъшуқа ранги заъфарониро бар рухсораҳои вай, ки як вақтҳо чун гулҳои гулобӣ медурахшиданд, паҳн кард. Истилоҳи "заъфарон" дар мисраи зерин муқобили гулҳои гулобӣ, аз ноумедӣ шикасти руҳӣ гирифтани қарамонро ифода кардааст.

You've made his cheeks like saffron, and your snow has made his nails as blue as indigo [17, с.406]. Ту рухсораҳои ӯро мисли заъфарон сохтӣ ва нохунҳояшро мисли индиго кабуд кардӣ. Шоир дар тасвири ғуссаю нокомии Ромин ранги зарди заъфарон ва ибораи чун само кабудро истифода кардааст.

Намунаҳои дигари истифодаи гулу гиёҳ дар панду андарз, идиомаҳою мақолҳо, зарбулмасалҳо аз тарҷумаи гурҷии достон ба забони англисӣ мавриди таҳлил қарор дода шудаанд.

From **a bitter tree** comes **bitter fruit**, even if we sprinkle each other with sugar-water" [19, с.35]. Ибораи дар мақоли мазкур оварда, аз тарҷумаи гурҷии достон, ки дар шакли наср аст. Агар ба маънои асл таваҷҷуҳи хонандаро равона кунем: Дарахти талх орад меваи талх, агар онро ба оби ширин ҳам бишӯем. Муродифи тоҷикии он: "Гандум аз гандум бирӯяд ҷав зи ҷав"-ро медиҳад, вале мақсади шоир дар маънои ғайримустақими ин мисра мебошад. Аз фарди беодоб насли бетарбия ба воя мерасад. Дар тарҷумаи Дик Девис ин мисраҳо чунин оварда шуданд:"Feed it with sugared water,but the shoot.Thats bitter will bear only bitter fruit" [17, с.43].

Дар тарҷумаи англисӣ:When the **tree** is not planted straight, forth with its crookedness appears [19, с.12]. Сабаби каҷ қад кашидани дарахт дар нодурусту каҷ шинондани он аст. Шоир дар ин мисраҳо, нияти бардурӯғ баумед кардани шоҳро барои Шаҳру оқибати гарон, пушаймонӣ ва аз даст додани эҳтиром арзёбӣ намудааст.

As long as I have a **fruitful cedar** I seek no **noisome**, **rotten**, and **withered elder-tree**. То он даме, ки ман шамшоди пурсамар дорам, дарахти пажмурда, бенамуд ва пӯсидаро намечӯям. Дар ин ҷо сарв чун марворид шукуфтаст, пас чаро ба ман танаи носазо ва фарсуда лозим аст. Шоир сифати инкорро чида карда, мақсади қаҳрамони достон Шаҳрӯро, ки синну соли шоҳро нисбати ҷамолу ҷавонии худ номувофиқ меҳисобид, инъикос намудааст. Дар акси ҳол, шоҳ низ ҷамоли Висаро тасаввур карда ба чунин андеша расидааст, ки дар бари худ доштани соҳибҷамоли нозанину ҷавон, беҳтар аст аз модараш.

When I was near Viro I was a **rose without a** thorn , and now I am a **thorn without a rose.**[19,55].

То он даме, ки дар назди Виро будам, садбарги бехор будам, ҳозир хореро мемонам, ки гули садбарг надорад [9, с.41]. Дар ибораҳои зерин "гули бехор" ва "хори бегул" нишебу фарози ҳаёти қаҳрамонро нишон медиҳад. Шоир "гули бехор" гуфта, бидуни танқисӣ, дар олами нозу муҳаббат ба сар бурдани лаҳзаҳои ҳаётро васф кардаву "хори бе гул"- ро ба маънои аз ҳамаи хушиҳои олами меҳр ноком мондани қаҳрамон маънидод кардааст.

Дарахти хушк буда тар шуд аз нав, гули садбаргу насрин омадаш бар [3, с.75]. Дар эҷоди тарҷумони англис:

"The **dry** tree **flourished** once again.the rose put forth its blossoms as before" [18, с.9]. Мисраҳои мазкур дар тарҷума бе ягон тағйироти маъногию услубӣ ба қалам дода шудааст. Шоир дар ибораи "дарахти хушк" ҳолати ҷисмонии ҷинси латифро, ки новобаста аз синну сол тавлиди тифли дар батнаш бударо интизорӣ мекашид ва дар ибораи "тар шуд аз нав"- сабид ҷавон шудани ҷисми ӯро пас аз ба дунё омадани насл дар назар доштааст.

When Ramin saw Vis's face it was as if an arrow, had struck his heart ; from his horse he dropped, light as a **leaf** [19, с.38]. Вақте, ки Ромин чеҳраи Висаро дид, дар дилаш тире расид, ӯро мисли барги сабуке, ки шамол аз шохи дарахт канда мерезонад, аз болои асп ғалтонд. Шоир эҳсоси қаҳрамонро тавре тасвир кардааст, ки ҷамоли зани хушсимо ӯро мадҳуш кардаву аз асп ғалтондааст.

As a bountiful harvest of **fruit** bends the **branches** of a **fruit tree**, so I hunched over with grief [9, с.262].

Мисли ҳосили бисере, ки шохи дарахти мевадорро хам мекунад, қомати зебои Виса ҳам аз ғаму ҳиҷрон хам шуда буд. Шоир қомати аз ғам хамидаи қаҳрамонашро ба шохаи аз вазнинӣ хамшудаи дарахти пурмева монанд кардааст.

She cried, "Why does misfortune stay with me, as though I were a bough from **sorrow's tree**" [17, с.433]. Зан гиря кард: «Чаро бадбахтӣ бо ман мемонад, гӯё ман шохаи дарахти ғам бошам». Шоир ибораи "дарахти ғам"-ро ба маънои манбаи нокомӣ ва бадбахтӣ рӯйи кор овардаст.

An angry demon has planted **seeds of hatred** deep within you [18, с.417]. Як деви хашмгин дар вуҷудат тухми нафрат коштааст. Ибораи "тухми нафрат" ба маънои бадбинии кулли каҳрамонро нисбати ҳаёт, муҳит, нисбати худ маънидод кардааст.

Дар фарҷоми фикр тамоми ҷонибҳои мусбию манфӣ, тасдиқу инкори лаҳзаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоии қаҳрамонони асар ва тахайюлоти инфиродии эҷоди шоир дар муқоиса бо замони эҷодаш, усулу услуби ба тарҷумони хориҷизабон хос дар баргардони достонро ҷамъ намуда, месазад достонро сарчашмаи достонҳои хурду бузурги давру замони гуногун муаррифӣ намуд.

Ҳамин тавр, достони номбурда саропо пур аз зебогӣ аст, таровати муҳаббату ҷавонӣ ва ғановати сухани шоир, ки ба ҳар як калима ҷомаи нави эҷоди инфиродиашро пӯшонидаву ба пояи баландтари эҳсос бароварда. Ин услуби эҷоди Гургонӣ аст, ки алоқамандони достонсароро ба пайроҳаи борики дарёфту ҷустуҷӯи маънии нодир, аз табиат бурун нарафтан, ба атроф назар афкандан ва дарки зебоӣ кардан ҳидоят намудааст. Ба ин восита шоир нишон додааст, ки зебогӣ ҳамеша моро ҳамраҳӣ дорад ва онро набояд аз худ дур ҷуст. Зебоӣ аз муҳаббат ба диёр, ба хоку сангу оби он, ба гулу гиёҳ, ба шамсу қамар, аз эҳтиром ба забон, ки тавассути он месароему эҷод мекунем, бармеояд. Зебоӣ дар дилу дидаи шоир аст, ки ба нӯги килк меояду ба дили инсон зуд раҳ меёбад. Зери эҳсосу илҳом, шоир рӯйи коғаз қалам меронд, эҷод мекард ва ҳатто дар тасаввураш ҳам намеомад, ки меросе ба ояндаи адабиёти худ мемонад ва услуби суханаш ба сифати роҳнамо барои достонсароӣ дар адабиёти кишварҳои гуногун хизмат хоҳад кард.

Муқарриз: ***Асадова М.*** – номзади илмҳои филологӣ, ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Анвари, Али ибн Мухаммад. Диван / Али ибн Мухаммад Анвари. Ред. М. Разави. - Тегеран, 1376 (1998).
2. Гургани, Фахр ад-Дин. Вис ва Рамин / Фахр ад-Дин Гургани. Изд. и ред. М. Минуви. Т.1 (текст). - Тегеран, 1314 (1936).
3. Девонакулов А. Ф. Гургони "Вис Ромин" / А.Девонакулов. - Душанбе, 1966. - 500 с.
4. Ералиева Н. Ғановати сухани Ф.Гургонӣ / Н.Ералиева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. тБахши илмҳои филологӣ. - Душанбе, 2018. - №4/3(105). - С.28-42.
5. С.Липкин. Гургани Фахр ад-Дин. Вис ва Рамин / С.Липкин. – Москва: Изд. ГИХЛ, 1963. - 458 с.
6. Мамадназаров А. English-Tajik dictionary / А Мамадназаров. - Dushanbe: Ergraph, 2012. - 444.
7. Ҳодизода Р. Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои XII-XIV / Р. Ҳодизода. - Душанбе: Дониш, 1976.
8. Табаров С. Луғати русӣ-тоҷикии адабиётшиносӣ / С.Табаров. – Душанбе, 1980. – 52 с.
9. Иординишвили С. Висрамиани / С.Иординишвили. - Тбилиси: 1967. – 650 с.
10. С.Липкин. Фахриддин Гургани. Вис и Рамин / Липкин С. Перевод под редакцией И.С. Брагинский. – Москва: Изд.ГИХЛ, 1963. – 220 с.
11. Дьяченко Ю.А. Фитонимическая лексика в художественной прозе: автореф. дис... канд. филол. наук / Ю.А. Дьяченко. - Курск, 2010. – 140 с.
12. Киселева Г.В. Цветы в русской языковой картине мира / Г.В. Киселева // Историко-культурное освещение слова и языковая экология. - Липецк, 2002. - 179 с.
13. Коновалова Н.И. Народная фитонимика как фрагмент языковой картины мира / Н.И. Коновалова. - Екатеринбург: Изд-во Дома учителя, 2001. - 156 с.
14. Крепкогорская Е.В. Сопоставительный анализ фразеологических единиц с компонентом фитонимом в английском и русском языках: дис... канд. филол. наук / Е.В. Крепкогорская. - Казань, 2012.
15. Летова А.М. Семантические особенности фитонимов в русском фольклоре: автореф. дис. ... канд. филол. наук / А.М. Летова. - М., 2012.
16. Dick Davis, F. Gourgane. Vis and Romin. II title / Dick Davis. - USA 2005. - 517 p.
17. Dick Davis, F. Gourgane. Vis and Romin. III title / Dick Davis. - USA, 2008. - 517 p.
18. O.Wardropp. Visramiani / Wardropp O. - London, 1914. – 700 p.

ВОҲИДҲОИ ЛЕКСИКӢ ВА ИБОРАВИИ ДОРОИ ҶУЗЪҲОИ ФИТОНИМӢ ВА ФЛОРИСТӢ ДАР ТАРҶУМАИ АНГЛИСИИ ДОСТОНИ "ВИС ВА РОМИН"-И Ф. ГУРГОНӢ

Дар мақола таҳлил ва тасвири бисёрҷонибаи лексикаи фитонимикии Ф.Гургонӣ, дар тадқиқи хусусиятҳои бадеӣ ва тасвирии луғатҳои фитонимӣ, хусусияти функсионалии номҳои гулу гиёҳ, ки дар услуби нависанда тавсиф карда шудааст, дар тарҷума ба забони англисӣ инъикос гардидааст. Мавзуи табиат яке аз мавзуъҳои асосии эҷодиёти шоирону нависандагони давру замони гуногун мебошад, бинобар ин, тааҷҷубовар нест, ки лексикаи номбаркунии растанӣ ва қисмҳои он дар эҷоди шоирону нависандагон зуд-зуд ба назар мерасад. Воқеан, аз фолклор то адабиёти муосир асареро ёфтан душвор аст, ки дар он фитонимҳо - номи дарахтон, гулу гиёҳҳо, накҳати гулу мева ё ҷисмҳои таркибии онҳо (пӯст, барг, гулбарг, шоха) ва ғайра зикр нашуда бошад. Ф.Гургонӣ ҳамчун як ҳадафи худ, дар паси тасвирҳо ва расмҳои табиат, паси ҳодисаҳои зоҳиран ночиз, ба масъалаҳои ахлоқӣ ва эстетикӣ дахл карда, номи наботот дар осораш бори муҳимми семантикӣ мекашад ва барои амиқ ифода намудани фикри муаллиф ёрӣ мерасонад. Истифодаи воситаҳои гулу гиёҳ барои тасвири бадеӣ дар услуби шоир падидаи маъмулӣ мебошад. Онҳо майдони тавонои тахайюлотро ба вуҷуд оварда, хусусиятҳои тасвири лингвистии нависандаро дар ин бахш – бахши дунёи зебоӣ, ташкил медиҳанд. Барои Гургонӣ дар образҳои растанӣ тасвир кардани предметҳои табиати зинда ва ғайризинда, мафҳумҳои абстрактӣ, ҳолатҳои эмотсионалӣ ва ҷисмонии одамон, инчунин амалиёти онҳо комилан табиист. Шоир дар образҳои фитонимӣ тасвир кардани хусусиятҳои зоҳирӣ ва ботинии одам, предметҳои табиати зинда, ҳолатҳои эҳсосотӣ - эмотсионалӣ ва ҷисмонии одамон, инчунин амалиёти онҳоро комилан дар омезиш бо истифодаи муҳити атроф обуранг додааст. Луғати фитонимӣ ҳамчун ҷузъи воситаҳои аёнӣ, пеш аз ҳама, дар истиора ва муқоисаҳо фаъолона истифода шудааст. Шоир барои интиқоли номҳои растаниҳо ва роҳҳои ифодаи муносибатҳои муқоисавӣ аз моделҳои гуногун истифода бурдааст.

Калидвожаҳо: мақсад, таҳлил, тасвир, хусусиятҳои бадеӣ, луғатҳои фитонимӣ, гулу гиёҳ, услуб, тарҷума, ҳодисаҳо, масъалаҳои ахлоқӣ ва эстетикӣ, падидаи маъмулӣ, дунёи зебоӣ, ифодаи муносибатҳои муқоисавӣ, тахайюлот, лингвистӣ, образҳо, растанӣ, одам, предметҳо, табиати зинда, мафҳумҳои абстрактӣ, ҳолатҳои эмотсионалӣ, ҷисмонӣ.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ И ЭКСПРЕССИВНЫЕ ЕДИНИЦЫ, СОДЕРЖАЩИЕ ФИТОНИМИЧЕСКИЕ И ФЛОРИСТИЧЕСКИЕ КОМПОНЕНТЫ В АНГЛИЙСКОМ ПЕРЕВОДЕ ПОЭМЫ «ВИС И РАМИН» Ф.ГУРГАНИ

Лексика о природе, номинирующая растения и растительные организмы, часто встречается в творчестве поэта. И действительно, от фольклора до современной литературы трудно найти произведение, где не упоминались бы фитонимы – наименования деревьев, цветов, растений, ягод или их составляющих частей. Однако за образами и картинами природы, за внешне незначительными событиями затрагиваются морально-этические и эстетические проблемы, а наименования растений получают в произведениях писателя многозначительную смысловую нагрузку, помогая глубже выразить авторскую мысль. Цель работы - проанализировать и описать многогранную флористическую лексику Ф. Гургани, изучить художественно-описательные особенности флористических единиц и фраз, функциональный характер названий цветов, деревьев и растений, описанных в стиле автора переведенных на английский язык. Данная лексика активно

употребляется в составе изобразительных средств, прежде всего метафор и сравнений. Поэт использует разнообразные модели переноса наименований и способы выражения сравнительных отношений. Художественные средства изобразительности взаимодействуют друг с другом, в результате чего происходит наложение тропов, их обратимость в пределах текста. Природные и цветочные композиции для художественного изображения — обычное явление в стиле поэта. Они создают мощное поле воображения и особенности языкового описания писателя. Данная лексика в составе средств художественной изобразительности описывает особенности функционирования данной лексики в составе образных средств. Растительные средства художественной изобразительности – распространённое явление в стиле поэта. Они создают мощное ассоциативное поле, формируя особенности языковой картины эстетического мира писателя.

Ключевые слова: цель, анализ, описание, особенности, искусство, фитонутриенты, цветы, растения, стиль, перевод, события, моральные вопросы, этика и эстетика, общие явления, мир красоты, выражение, сравнительные отношения, воображение, лингвистика, образность, образы, растения, люди, растения, живая природа, абстрактные понятия, эмоциональные, физические состояния.

LEXICAL AND EXPRESSIVE UNITS CONTAINING PHYTONIMIC AND FLORIST COMPONENTS IN THE ENGLISH TRANSLATION OF POEM

The purpose of the work is to analyze and describe the multifaceted phytonymic lexicon of F. Gurgani, to study the artistic and descriptive features of phytonymic dictionaries, the functional nature of the names of flowers and plants, described in the style of the author translated into English. Vocabulary about nature nominating plants and plant organisms is often found in the poet's work. Indeed, from folklore to modern literature, it is difficult to find a work that does not mention phytonyms - the names of trees, flowers, plants, their essential part as stem, branch, seed, flower and so on. However, behind the images and pictures of nature, behind outwardly insignificant events, moral, ethical and aesthetic problems are touched upon, and the names of plants receive a meaningful semantic load in the writer's works, helping to express the author's thought more deeply. This kind of vocabulary is actively used as part of visual means, primarily metaphors and comparisons. The writer uses a variety of models for transferring names and ways of expressing comparative relationships. Artistic means of representation interact with each other, resulting in a "superposition" of tropes, their reversibility and concentration within the text. "Phytonymic lexicon as part of the means of artistic representation" describes the features of the functioning of phytonymic lexicon as part of figurative means. Phytonymic means of artistic depiction are a common phenomenon in the poet's style. They create a powerful associative field, forming the features of the writer's linguistic and literary picture of the beauty world. It is quite natural for this poet to represent in phytonymic images a person, objects of living and inanimate nature, abstract concepts, emotional and physical states of people, as well as their actions.

Key words: purpose, analysis, description, features, art, phytonutrients, flowers, plants, style, translation, events, moral issues, ethics and aesthetics, general phenomena, the world of beauty, expression, comparative relations, imagination, linguistics, imagery, images, plants, people, plants, wildlife, abstract concepts, emotional, physical states.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Ёралиева Накубахт*** - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муаллимаи калони кафедраи умумидонишгоҳии забони англисӣ. **Суроғa:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: **na kubakht & gmail.com.** Тел.: **(+ 992) 934-81-35-31**

Сведения об авторе: ***Ёралиева Накубахт*** - Таджикский национальный университет, старший преподаватель общеуниверситетской кафедры английского языка. **Адрес**: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: **na kubakht & gmail. com.** Тел.: **(+992) 934-81-35-31**

Information about the author: ***Yoraliyeva Nakubakht*** - Tajik National University, University-wide Department of English. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki, Ave., 17. E-mail: **na kubakht & gmail.com**.
Тел.: **(+992) 934-81-35-31**

УДК: 491.550

ТАШАББУСҲОИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ВА СИЁСАТИ ЗАБОН

Музаффарова Ш.М.
Филиали Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В. Ломоносов дар шаҳри Душанбе

Ҳукумати Тоҷикистон баъд аз эъломи истиқлолияти давлатӣ чанд вазифаи стратегиро рӯйи даст гирифт, ки яке аз муҳимтарини онҳо татбиқи амалии Қонуни забон буд. Зеро ҳалли бисёр масъалаҳои хоҷагии халқ ва таҳкими давлатдорӣ, пеш аз ҳама, ба забони давлатӣ вобаста аст. Ин марҳила дар таърихи навини давлатдории мо айнан ба замони сомониён шабоҳат дошт. Сомониён баъд аз дусад соли суқути давлати миллӣ ва сукути фарҳангу тамаддун бо навмедӣ аз ваъдаҳои бенатиҷаи фарҳанги араб давлатдории худро нахуст аз эҳёи забон ва идеали миллӣ оғоз намуданд ва ба ин васила тавонистанд ваҳдати миллиро тавассути рушди забони миллӣ таъмин намоянд. Дар ҳамин давра буд, ки Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ рушди забонро муҳимтарин ҳадафи шоирии худ қарор дод:

Ар шоирон наванд, манам навгувора,
Як байти парниён кунам аз санги хора [13, с.148].

Дар замони Сомониён забони риштаҳои гуногуни фаъолияти инсонӣ, аз ҷумла забони коргузории давлатӣ, забони илм, забони адабӣ ва монанди инҳо истикрор ёфт, ки намунаҳои барҷастаи онро мо имрӯз дар осори Абулқосими Фирдавсӣ, Абуалӣ Сино, Абурайҳони Берунӣ ва дигарон мебинем ва ҳамчун сарчашмаи рушди забони илмиву адабии ҳозираи тоҷик истифода мекунем. Абулқосими Фирдавсӣ барҳақ эълом дошта буд, ки тавассути забон Аҷамро дубора зинда кард:

Басо ранҷ бурдам дар ин соли сӣ,
Аҷам зинда кардам бад-ин порсӣ [15, с.446].

Оре, чун забон ҳофизаи таърихии миллат аст, Фирдавсӣ ба василаи “Шоҳнома” тамаддуни Эрони бостон ва бунёдитарин устураҳои онро ба мардум аз маҳрумияти дусадсола боз гардонд. Абуалӣ Сино бо вуҷуди он ки забони илмии он давра арабӣ буд, “Донишнома”-ро ба тоҷикӣ эҷод намуда, забони илмро таҳким бахшид, ки монанди Фирдавсӣ, ҳанӯз дар замони Сомониён ин иқдомро шурӯъ карда буд. Тамоми талошҳое, ки дар марҳилаҳои баъдӣ идома ёфт, масалан, забони нобу гуворои аҳли тасаввуф, реша дар идеал ва неруи ҳамин давра дошт.

Дар таърихи навини давлатдории миллиамон низ ҳамон вазъияти давраи Сомониён пеш омада буд. Идеяи сохтмони коммунизм, ба вуҷуд омадани халқи ягонаи шуравӣ ва монанди инҳо аз густураи марзи Шуравии собиқ доман барчид. Акнун баъд аз ҳафтод сол лозим буд, ки ба асли худ баргашта, давлату ҷамъияти сифатан нави миллӣ бунёд карда шавад. Аз ин ҷост, ки Ҳукумати Тоҷикистон баъд аз эъломи Истиқлолияти давлатӣ, махсусан баъд аз сессияи шонздаҳуми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ба эътидол омадани вазъи сиёсии кишвар масъалаи таҳкими забонро, ки ҳанӯз соли 1989 [5] бо талошҳои аҳли зиё мақоми давлатӣ гирифта буд, дар қатори вазифаҳои муҳимтарин ва стратегӣ қарор дод ва то имрӯз пайваста пайи рушду таҳкими он талош меварзад.

Таҷрибаи Тоҷикистон дар мавриди мақоми иҷтимоию сиёсии забон дар низоми сиёсати давлат, бешак, барои кишварҳои ҷаҳон сазовори омӯзиш хоҳад буд. Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурӣ дар маъракаи таҷлили 20-солагии Қонуни забони Ҷумҳурии Тоҷикистон, яъне 21 июли соли 2009, иброз дошта буд, ки «Забони давлатӣ, бешубҳа, яке аз арзишҳои бузурги миллӣ ва пояҳои давлатдории миллӣ, гузашта аз ин, нишонаи возеҳи истиқлолияти сиёсӣ ва таҷассумгари таърихи пуршебу фарози халқи тоҷик маҳсуб меёбад» [4, с.43]. Ин нуктаи хеле амиқу пурбор воқеан сиёсати забони Ҳукумати Ҷумҳуриро ифода мекунад ва моҳияти забонро сарнавишти халқи мо, аҳамияти онро дар фаъолияти давлатдорӣ инъикос менамояд.

Имрӯз метавон гуфт, ки дар Тоҷикистон бо ибтикор ва ташаббусҳои пайвастаи Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон сиёсати забон пурра шакл гирифта ташаккул ёфт, ки он моҳияти забони миллиро муайян намуда, истифодаи онро дар сатҳи давлат ва ҷомеа мушаххас менамояд.

Сиёсати забонии ҳукумати Тоҷикистонро метавон ба се бахши ба ҳам вобаста қисмат кард: якум, нуқтаи назари давлатӣ ба мақоми забон дар ҷамъият, дувум, роҳандозии

тадбирҳои давлатӣ оид ба амали забонҳо дар кишвар ва савум роҳу усулҳои пиёдасозии тадбирҳои давлатӣ. Аз ин рӯ, бо ташаббуси бевоситаи Пешвои миллат нуқтаи назари давлат ба ҷойгоҳи сиёсию иҷтимоии забон таҷдид гардид. Акнун забон дар сиёсати давлати мо дар алоқамандӣ бо сагрузашти миллат, фарҳанги давлатдорӣ, рушди маънавии ҷомеа, худшиносии миллӣ, масъалаҳои гиромидошт, аз таҳоҷуми омилҳои харобкор эмин доштани забони миллӣ маънидод шуд.

Баробари рафъ гардидани буҳрони сиёсию иҷтимоӣ дар ҷумҳурӣ ва ба эътидол омадани вазъи зиндагӣ аҳамияти забони давлатиро амиқ дарк намуда, барои татбиқи амалии Қонуни забон бо ташаббуси Президенти кишвар моҳи ноябри соли 1995 дар назди Ҳукумат Комиссияи татбиқи қонуни забон таъсис дода шуд. Ин комиссия, ки дар ҳайати 5 нафар дастгоҳи корӣ дошт, муваззаф гардид, ки ба амал ҷорӣ намудани моддаҳои Қонуни забонро зери назар гирифта, барои рушди забони давлатӣ ва дигар забонҳои мавҷуд дар қаламрави ҷумҳурӣ барномаи махсусе таҳия намояд. Баъдтар чунин ниҳодҳо дар ҳамаи вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо таъсис дода шуданд.

Забон ҳамчун падидаи ҷамъиятӣ ҳамеша ҳамқадами замон буда, руҳи замонро инъикос менамояд ва дар баробари ҷамъият таҳаввул меёбад. Дар ҷумҳурии мо забон дигаргуниҳои воқеиро зуд дар худ инъикос карда, вобаста ба пешрафти ҷамъият ва боз гаштан ба меъёрҳои аслӣ ва қонунҳои дохилии худ пайваста рушд карда, ба талаботи ҷомеа ҷавобгӯ мегардад. Аз ин рӯ, сиёсати забон низ вобаста ба талаботи рӯз такмил мегардад. Бинобар пайвастани ҷумҳурии тозаистиқлоли мо ба равандҳои иқтисодию фарҳангии ҷаҳонӣ ва умуман тавсеаи босуръати ҷаҳонишавӣ зарурати омӯхтани забонҳои хоричӣ, бахусус забонҳои русиву англисӣ барои ҷавонон пеш омад. Бинобар ин, 2 декабри соли 2003 Қарори Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи такмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2004-2014» [1] таҳти рақами 508 ба имзо расид, ки зарурати қабули он ин гуна тавзеҳ ёфтааст: «Ҷиҳати рушди робитаҳои байналмилалӣ, ғанӣ гардонидани дастовардҳои фарҳангӣ ва арзишҳои маънавии халқҳо, фароҳам овардани шароит барои суръатбахшии пешрафти илму техника, аз худ намудани технологияҳои муосири иттилоотӣ, такмили ҳамаҷонибаи таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи мақсад дониста шавад» [1]. Маврид ба таъкид аст, ки ин қарор баъдтар барои солҳои 2015 – 2020 тамдид карда шуд.

Соли 2007 ҳукумат барои рушду тавсеаи забони давлатӣ ва дигар забонҳои сокинони Тоҷикистон «Барномаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба тавсиа ва рушди забони давлатӣ ва забонҳои дигари қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро қабул намуд, ки дар татбиқи Қонуни забон нақши бориз бозид.

Ҳадафи Барнома дар муқаддимаи он ин гуна тавзеҳ дода шудааст: «…барои он ки рафти иҷрои Қонуни забон ба талаботи рӯзгори сиёсию иқтисодии имрӯзаи мо мувофиқ бошад, зарурати барномае пеш омад, ки самтҳои асосии такмил ва рушди забони давлатӣ ва забонҳои дигари Ҷумҳурии Тоҷикистонро муайян намояд» [1].

Бо ташаббуси Президенти кишвар соли 2008 соли бузургдошти забон эълон карда шуд [4, с.31] ва он рӯз, яъне 5 октябр, Рӯзи забон эълон гардид, ки ҳамасола дар саросари кишвар таҷлил карда мешавад. Дар ин рӯз Пешвои муаззами миллат чун анъана вазъи забонро баррасӣ намуда, мушкилоти мубрами онро ошкор менамояд ва вазифаҳои минбаъдаи рушду густариши онро муайян месозад.

Зиндагӣ пайваста дар ҳаракат аст ва аз ҷомеаву давлат ҳалли вазифаҳои нав ба навро тақозо мекунад. Ба марҳилаи нави рушд ворид шудани ҷумҳурии тозаистиқлол зарурати қабули қонуни нави забонро пеш овард. Президети кишвар ин таҳаввулро борикбинона дарк карда, қабули қонуни нави забонро ба миён гузошт, ки он соли 2009 ба имзо расид [6]. Ин Қонун сифатан нав ба ҳисоб мерафт, зеро ҳадафаш асосан рушду таҳкими забони давлатӣ дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқи мамлакат ба ҳисоб мерафт ва муҳимтарин вазифаҳоеро, ки ҳалли бемамониати худро интизор буданд, мушаххас мекард. Вале он ба ҳеҷ ваҷҳ ҳуқуқи сокинони дигари кишварро дар истифодаи забони модариашон маҳдуд намесохт. Президенти кишвар ҳанӯз дар даврае, ки кор рӯйи таҳияи қонуни нави забон идома дошт, соли 2008 дар таҷлили Ҷашни забон таъкид карда буд: «Дар бораи забони давлатӣ сухан ронда, мо ҳеч гоҳ роҳ намедиҳем, ки ба забонҳои миллатҳои дигари ҳамватанамон беэтиноӣ сурат гирад. Баръакс, мо ба забон, фарҳанг, мактабҳои миллатҳои

бародари худ эҳтиром дорем ва ҳамеша ғамхорӣ хоҳем кард, зеро бо онҳо тақдири мо, ватани мо, ифтихори мо муштарак мебошад» [4, с.42].

Худи ҳамон сол, бо мақсади рушди низомманд ва фарогири забони давлатӣ дар сохтори Ҳукумати Ҷумҳурӣ Кумитаи забон ва истилоҳот таъсис дода шуд. Кумитаи мазкур фаъолияти вазорату идораҳо, ташкилоту муассисаҳо, муассисаҳои таълимӣ, пажуҳишгоҳҳо, воситаҳои ахбори умум ва мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳаллиро дар самти татбиқи Қонуни забон ва барномаҳои давлатӣ назорат карда, иқдомоти ин ниҳодҳоро ҳамоҳанг ва самти корҳои минбаъдаро муайян менамояд.

Таъкид кардан бамаврид аст, ки Президенти кишвар дар асарҳои пурмуҳтавои хеш, аз ҷумла «Тоҷикон дар оинаи таърих», «Ватандӯстӣ ва худшиносии миллӣ», масъалаҳои мубрами забонро низ матраҳ карда, дар китоби хеле гаронқадри худ «Забони миллат – ҳастии миллат» тамоми паҳлуҳои забони миллӣ ва давлатиро аз назари илмиву ҷамъиятӣ баррасӣ намудааст, ки онро метавон роҳнамои асосии сиёсати забонии давлат номид [10].

Соли 2012 Қарори дигари ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти рақами 335 «Барномаи рушди забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2016» [2] рӯйи даст гирифта шуд, ки ба талаботи рушди илми муосир посухгӯ сохтани забони тавонои ҳазорсола, ба сатҳи технологияи компютерикунонӣ ва шабакаҳои интернетӣ, таълими фанҳои табиатшиносиву дақиқ ва технологияи пешрафта мувофиқ кардани он ҳадафи ниҳоии ин Барнома шумурда мешуданд.

Ҳақиқатест бадеҳӣ, ки забон дар ҷомеаи инсонӣ ҳодисаи ҷамъиятӣ буда, баробар бо ҷомеа дар рушд аст. Дар шароити муосир зарурати беҳтар донистани забонҳои русӣ, англисӣ ва дигар забонҳои хориҷӣ пеш омад. Президенти кишвар 2 апрели соли 2011 дар Паёми солонаи худ ба Маҷлиси Олӣ чунин таъкид намуд: «Зарур аст, ки дар ҳама зинаҳои таҳсилот ба омӯзиши забони давлатӣ таваҷҷуҳи аввалиндараҷа дода, дар баробари ин, донистани ҳатмии ду забон, бахусус забонҳои русӣ ва англисиро ҷорӣ намоем» [8].

Бо ин мақсад соли 2019 Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷамъомади ҷашни Рӯзи забон ба хотири таҳкими бештари забони давлатӣ таҳияи «Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030»-ро ба миён гузошт. Ин барнома аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти рақами 647 аз 28 ноябри соли 2020 тасдиқ карда шуд [3], ки он моҳиятан як ҳуҷҷати дурнамо буда, роҳҳои минбаъдаи татбиқи амалии Қонуни забонро мушаххас мекунад ва рушду тавсеа ва мақоми онро дар сатҳи давлатӣ таъмин менамояд. Дар барномаи мазкур ҳадафҳо, вазифаҳо, самтҳо ва усулҳои ба амал баровардани Қонуни забон ва натиҷаҳои ниҳоии он муайян гардидааст. Ҳамчунин дар самтҳои ҳуқуқӣ, илмӣ, таълимӣ, методӣ, тарбия дар руҳияи ифтихори миллӣ, таъмини равобити илмию таълимии забонҳои давлатӣ ва хориҷӣ вазифаҳои мушаххас гузошта шудааст. Дар банди 5-и Барнома таҳияи фарҳангномаҳо, муҳовараҳо ва маводи таълимӣ пешбинӣ шудааст, ки воқеан барои ҳалли мусбати вазифаҳои гузошташуда яке аз роҳҳои муассири расидан ба ҳадаф мебошад. Алҳол дар муассисаҳои илмиву таълимӣ ва ниҳодҳои марбутаи ҳукумат кор рӯйи татбиқи амалии ин Барнома идома дорад.

Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 4 октябри соли 2019 дар мулоқоти худ бо зиёиёни мамлакат ҳамчунин перомуни мушкилиҳои қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ сухан ронда, ба Кумитаи истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон супориш дода буд, ки қоидаҳои имло аз нав таҳия карда шавад. Тибқи ин супориш 30 июни соли 2021 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷойи қоидаҳои имлои соли 2011 қабулшуда қоидаҳои нави имлои забони тоҷикиро қабул намуд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар ФДДМ ба номи М. В. Ломоносов дар шаҳри Душанбе низ дар партави дастуру ҳидоятҳои Пешвои миллат ба омӯзиши амиқи забони давлатӣ ва забонҳои хориҷӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда мешавад. Дар факултетҳои табиию гуманитарии донишгоҳ таълим агарчи асосан ба забони русист, забонҳои давлатӣ, англисӣ ва дигар забонҳо низ омӯзонда мешаванд. Умуман, пас аз дар ҳамаи макотиби олӣ ва касбӣ ҷорӣ кардани таълими забони давлатӣ ва забонҳои хориҷӣ кафедраҳои ин муассисаҳо ба марказҳои забоншиносӣ табдил ёфтанд. Дар ин кафедраҳо теъдоди зиёди олимон дар қатори таълиму тарбия ба корҳои илмӣ низ машғул буда, дар рушди забони илм саҳм мегузоранд.

Ҳамин тариқ, сиёсати забон ҷузъи муҳимми сиёсати давлатдории Ҳукумати Тоҷикистон, махсусан Сарвари Давлат - Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон буда, имрӯз яке аз ҷумлаи комёбиҳои беназири маънавӣ дар кишвар ба ҳисоб меравад.

Муқарриз: ***С.Хоҷазод*** – доктори илмҳои филологӣ,
профессори ДДОТ ба номи С.Айнӣ

А Д А Б И Ё Т

1. Барномаи давлатии такмил ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2004 – 2014 [манбаи электронӣ] http://maorif.tj.
2. Барномаи рушди забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012 – 2016 [манбаи электронӣ] http://filial-nic-mkur.tj.
3. Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030 [манбаи электронӣ] https://www.kumitaizabon.tj.
4. Забони давлатӣ ва истиқлол // Суханрониҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикисон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон доир ба забон. - Душанбе: Нашриёти «Сино», 2018. - 174 с.
5. Қонуни забони РСС Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 52 с.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон». - Душанбе: Шарқи озод, 2009. - 26 с.
7. Назарзода, С. Пояҳои густариши забони миллӣ / С.Назарзода. – Душанбе: Эр-гарф, 2016. - 272 с.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, 2 апрели соли 2011.
9. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва сиёсати давлатӣ дар бораи забон. – Душанбе: Шарқи озод, 2011. - 207 с.
10. Раҳмон, Эмомалӣ. Забони миллат – ҳастии миллат / Эмомалӣ Раҳмон. - Душанбе: Эрграф, 2016. – 516.
11. Раҳмон, Эмомалӣ. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2006 - 449 с.
12. Раҳмон, Эмомалӣ. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби якум. Аз Ориён то Сомониён / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 1999.
13. Рӯдакӣ, Абуабдуллоҳ. Девони Рӯдакӣ / Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. - Душанбе: Бухоро, 2015. - 334 с.
14. Рустамов, Ш. Забон ва замон / Ш. Рустамов. – Душанбе: Ирфон, 1981.
15. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ. - Душанбе: Адиб, 1989. - Ҷ.9. - 480 с.

ТАШАББУСҲОИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ВА СИЁСАТИ ЗАБОН

Сиёсати забон дар доираи сиёсати давлатии Ҳукумати Тоҷикистон яке аз масъалаҳои стратегӣ ба шумор меравад. Аз ин рӯ, дар давраи истиқлолияти давлатӣ масъалаи татбиқи амалии Қонуни забон ҷойгоҳи хос касб карда, пайваста дар мадди назари ҳукумат қарор доштааст, чунки ҳалли бисёр масъалаҳои хоҷагии халқ ва таҳкими пояҳои давлат, пеш аз ҳама, ба забони давлатӣ вобаста мебошад. Марҳилаи аввали соҳибистиқлолии ҷумҳурӣ ва оғози таърихи навини давлатдории мо айнан ба замони Сомониён шабоҳат дошт. Сомониён баъд аз дусад соли сукути давлати миллӣ ва сукути фарҳангу тамаддун бо навмедӣ аз ваъдаҳои бенатиҷаи фарҳанги араб давлатдории худро нахуст аз эҳёи забон ва идеали миллӣ оғоз намуданд ва ба ин васила тавонистанд ваҳдати миллиро тавассути рушди забони миллӣ таъмин намоянд. Дар мақола масъалаҳои сиёсати забони Ҳукумати Ҷумҳурӣ тули солҳои зарурати қабули қонуни нави забон, нуқтаи назари давлатӣ ба мақоми забон дар ҷамъият, роҳандозии тадбирҳои давлатӣ оид ба амали забонҳо дар кишвар ва роҳу усулҳои татбиқи амалии қонунҳо, қарорҳо, барномаҳои давлатӣ, ташаббусҳои шахсии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои таҳким, рушд ва тавсеаи забони давлатӣ баррасӣ гардидааст. Ҳамчунин марҳилаҳои рушди забони давлатӣ ва муносибати давлат ба забонҳои хориҷӣ, зарурати омӯзиши ин забонҳо барои ҷавонон, Барномаҳои давлатӣ оид ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ, ба сатҳи забони илму технологияи навин бардоштани забони давлатӣ баррасӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: Забони давлатӣ, сиёсати забон, Ҳукумати Ҷумҳурӣ, Қонуни забон, Пешвои миллат, Барнома, омӯзиши забонҳо.

ИНИЦИАТИВЫ ЛИДЕРА НАЦИИ И ЯЗЫКОВАЯ ПОЛИТИКА

Языковая политика является одним из стратегических вопросов государственной политики правительства Таджикистана. Поэтому в период государственной независимости вопрос практической реализации Закона о языке приобрел особое место и постоянно находился в поле зрения правительства, наряду с решением многих экономических вопросов и укреплением основ государства. Первый этап независимости республики и начало новой истории нашей государственности был в точности аналогичен временам Саманидов. После двухсот лет распада национального государства и безмолвия культуры и цивилизации, саманиды начали по строение своей государственности с возрождения языка и национального идеала, и таким образом они смогли обеспечить национальное единство через развитие национального языка. В статье рассматриваются вопросы языковой политики правительства республики на протяжении многих лет, необходимость принятия нового закона о языке, точка зрения государства на статус языка в обществе, государственные меры по реализации Закона о языке, и методы практической реализации соответствующих решений, государственных программ, личных инициатив Основателя мира и национального единства - Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмана для укрепления, развития и расширения государственного языка. Рассмотрены проблемы реализация Закона о языке, а также этапы развития государственного языка и

отношение государства к иностранным языкам, необходимость изучения этих языков молодежью, государственные программы изучения иностранных языков, повышение государственного языка до уровня науки и техники.

Ключевые слова: Государственный язык, языковая политика, Правительство Республики, Закон о языке, Лидер нации, Программа, изучение языка.

INITIATIVES OF THE LEADER OF THE NATION AND LANGUAGE POLICY

Language policy is one of the strategic issues within the state policy of the Government of Tajikistan. Therefore, during the period of state independence, the issue of the practical implementation of the Law on Language has gained a special place and has been constantly in the government's eyes, as the solution of many economic issues and the strengthening of the foundations of the state depend primarily on the state language. The first stage of the independence of the republic and the beginning of the new history of our statehood was exactly similar to the time of the Samanids. After two hundred years of the collapse of the national state and the silence of culture and civilization, the Somalis started their statehood first by reviving the language and national ideal, and in this way, they were able to ensure national unity through the development of the national language. In the article, the issues of the language policy of the Government of the Republic over the years, the need to adopt a new language law, the state's point of view on the status of language in society, the implementation of state measures on the implementation of languages in the country and the methods of practical implementation of laws, decisions, state programs, personal initiatives of the Founder of Peace and Unity national - Honorable Emomali Rahman, the leader of the nation, has been considered for the strengthening, development and expansion of the state language. Independence was discussed, implementation of the Language Law, as well as the stages of development of the state language and the state's attitude to foreign languages, the need to learn these languages for young people, state programs for learning foreign languages, upgrading the state language to the level of science and technology.

Key words: State language, language policy, Government of the Republic, Language Law, Leader of the Nation, Program, language learning.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Музаффарова Шаҳло Мирзобадаловна*** **–** Филиали ДДМ ба номи М.В. Ломоносов дар шаҳри Душанбе, номзади илмҳои филология, омӯзгори калони кафедраи “Забоншиносӣ”. **Суроғa:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Бохтар, 35/1. E-mail: **shakhlo.muzaffarova@mail.ru.**
Тел: (**+992) 934-78-66-77**

Сведения об авторе: ***Музаффарова Шахло Мирзобадаловна*** **–** Филиала МГУ имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе, кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры «Лингвистика». **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул Бохтар, 35/1. E-mail: **shakhlo.muzaffarova@mail.ru.**
Тел: **(+992) 934-78-66-77**

Information about the author: ***Muzaffarova Shahlo Mirzobadalovna*** - Branch of Moscow State University named after M.V. Lomonosov in Dushanbe, candidate of philological sciences, senior teacher of the "Linguistics. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Bokhtar Str., 35/1. E-mail: **shakhlo.muzaffarova@mail.ru**.
Phone: **(+992) 934-78-66-77**

УДК: 491.550-1

НАЗАРЕ БА МАСЪАЛАИ ИСТИЛОҲ ВА ИСТИЛОҲШИНОСӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Илёсова Ф.Т.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Истилоҳ ва истилоҳгузинӣ яке аз соҳаҳои муҳим ва доманадори илми забонишиносӣ буда, дар забоншиносии тоҷик таърихи куҳан дорад. Бидуни он ки то замони Шуравӣ истилоҳот ҳамчун як бахши илми забоншиносӣ мавриди пажуҳиши донишмандон напазируфта бошад ҳам, аввалин ишораҳо дар осори ниёгон, фарҳангҳо ва луғатҳои тафсирӣ ба назар мерасанд. Агар ба ин ё он фарҳанг ҳангоми таҳлили вожаҳо нигарем, ба кадом соҳа мансубият доштани истилоҳот таъкид гардидааст. Масалан, муаллифи “Бурҳони қотеъ” ҳангоми тафсири вожаҳо ба баромад ва кадом соҳа хос будани онҳоро қайд кардааст. Чунончи, ***погура, ки пойи одамӣ муқобил ба хиқӣ шавад ва онро ба арабӣ доъулфил хонанд; ва баъзе гӯянд заҳмате ва озорест, ки ба сабаби заҳмати дигар ба ҳам расида бошад***... [22, с.216]. Мисоли дар боло зикрёфта истилоҳоти соҳаи тиббӣ аст.

Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки истилоҳот ҳамчун як бахши алоҳидаи илм зикр нагардида бошад ҳам, он дар нигоштаҳои илмиву адабии олимону донишмандон мавқеи устувор дорад. Чунончи, дар “Донишнома”-и Сино имкониятҳои дохилии забон дар истилоҳсозӣ барҷаста мушоҳида мегардад.

Забоншинос П.Нуров дар асараш “Истилоҳшиносӣ” чаҳор қоидаи сохта шудани истилоҳоти илмиро дар асарҳои адибону олимони классики тоҷик муайян намудааст:

1. Истилоҳгузинӣ, яъне интихоби муодил (ҳамто)-ҳои тоҷикии калимаистилоҳҳои арабӣ: ҳаракат-ҷунбиш, ашё-чиз, тағйирот-гардиш...

2. Истилоҳсозӣ, яъне сохтани муодил (ҳамто)-ҳои истилоҳҳои арабӣ бо истифодаи қолабҳои калимасозию ибораороии забони тоҷикӣ...

а) Сохтани муодилҳои тоҷикии истилоҳоти арабӣ дар шакли ибораистилоҳҳо: ҳаракати барсӯ-ҳаракати фуросӯ, қобили ҳаракат-ҷунбишпазирии чизи зудҷунб ...;

б) Ба асоси калима ҳамроҳ кардани пешвандҳои (но- ва бе-) ва пасвандҳо (-ӣ, -иш, -о, -а, -ан ва ғ.);

в) Калимабандӣ-таркибпазир, қисматпазир, гармгоҳ, миёнгоҳ, иқлимпазирӣ ва ғ.

3. Истилоҳгардонӣ, яъне истилоҳ гардондани калимаи забони умум дар забони илмӣ. Чунончи, калимаи “гирд”, ки маънии луғавии “доирашакл будан” аст, чун истилоҳи илмӣ маънии нави гарданда гирифтааст: ҷунбиши гирд;

4. Истилоҳпазирӣ, яъне иқтибосу истеъмоли истилоҳоти арабӣ: ҷисм, тул, арз, сабаб, макон, замон ва ғайра [17, с.15-16]

Заминаи асосии ташаккул ва такомули истилоҳоти миллии забони тоҷикӣ осори адибону донишмандон ва луғатнигорони классикӣ ҳисоб меёбад.

Давраи дуюми ташаккулёбии истилоҳоти забони тоҷикӣ даврони Шуравӣ ҳисоб меёбад, зеро дар ин давра нахустин маротиба истилоҳот ҳамчун як бахши илми забоншиносӣ мавриди пажуҳиш ва ковишҳои илмӣ қарор гирифт.

Олими шинохта Тӯрақул Зеҳнӣ, ки яке аз муборизони тоза нигоҳ доштани забони адабӣ дар аввали садаи ХХ-ум маҳсуб меёфт, дар мақолаи «Фикри ман дар бораи забони чопагӣ» яке аз роҳҳои босавод кардани оммаро чунин иброз намудааст: «…ба онҳо луғат ва истилоҳ, ҷумлабандӣ, тарзи баён ёд диҳем, луғат ва истилоҳоти тозаро омӯзем, зеро ки мардуми тоҷик пеш аз ин аз илму фан тамоман бехабар, аз забони адабӣ ва чопагӣ бебаҳра буданд...» [5, с. 57].

Дар аксарияти мақолаҳои олимони аввали садаи ХХ Т. Зеҳнӣ [4], С. Ализода [4], Р. Ҳошим [4], Б. Азизӣ [4], О. Исматӣ [4] ва дигарон ақидае ё назаре дар мавриди истифодаи истилоҳот зикр гардидааст. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки онҳо дар масъалаи корбурди истилоҳот дар забони тоҷикӣ бетараф набудаанд ва барои ба низом даровардани истилоҳоти забони миллӣ кӯшиш ба харҷ медоданд.

Соли 1930 дар аввалин Анҷумани забоншиносӣ бо мақсади ба низом даровардани истилоҳоти забони тоҷикӣ қарор қабул карда шуд, ки он банд чунин аст: «Ба мақсади муайян кардани истилоҳоти илмӣ, дарсӣ ва сиёсӣ Анҷуман лозим медонад, ки дар назди

комиссариати маорифи Тоҷикистон Кумитаи луғат ва истилоҳот ташкил карда шавад ва ин кумита ба зудӣ ба кор сар кунад ва вазифаи ба зудӣ нашр кардани китобҳои луғат ва истилоҳотро назди худ бигзорад» [8, с.12].

Албатта, ин кӯшиши аввалине буд дар ин самт, ки баъдан соли 1935 дар бораи таъсиси «Кумитаи Марказии Алифбои нав ва терминология (истилоҳот)» Қарори КИМ ҶСШ Тоҷикистон ба тасвиб расид. Баъди як соли ин қарор санади расмӣ соли 1936 бо номи «Установкаи терминологияи забони тоҷикӣ» ба нашр расид. Соли 1971 бошад, дастурамале бо унвони "Принсипҳои асосии терминологияи забони тоҷикӣ" ба нашр расид, ки паёмади онро забоншинос С. Назарзода чунин баҳо додааст: Дастуруламали севум 35 сол баъди "Установка", соли 1971 зери унвони "Принсипҳои асосии терминологияи забони тоҷикӣ" аз чоп баромад. Тартибдиҳандаи он Я.И. Калонтаров буд. Ин "Принсипҳо" усулҳои истилоҳсозии забони тоҷикиро ба сурати умум фаро гирифта, аз тарафи "Комитети терминологии АФ РСС Тоҷикистон" тасдиқ шуда, "дар зери таҳрири академик М. С. Осимӣ ва Н.А. Маъсумӣ" таҳия гардидааст. Ин санад бино ба муаррифиномае, ки пеш аз оғози китоб омадааст "...барои шуъбаҳои соҳавии Комитети терминологӣ, тартибдиҳандагони луғатҳои терминологӣ, мутарҷимон, коркунони нашриёт ва муаллимон дастуруламал мебошад" [11, с.2]. Дастуруламали сеюм, мутаассифона, то ҳол охирин санади расмиест, ки ба масъалаи истилоҳсозии забони тоҷикӣ, роҳҳои такомул ва тартибу низоми он бахшида шудааст.

Ҳамин тавр, дар заминаи илми истилоҳшиносии рус пажуҳиши илмии истилоҳоти миллии тоҷикӣ ба миён омад.

Давраи ниҳоят ҳассосу ҷолиб барои ташаккули истилоҳоти илмии забони тоҷикӣ даврони Истиқлолият маҳсуб меёбад. Дар майдони илми истилоҳшиносӣ чеҳраҳои нав пайдо гардида, ин риштаи илмро боз ҳам густариш доданд. Дар ин давра хизмати забоншиносон Ш.Рустамов, М. Шакурӣ, Д.Саймиддинов, М.Қосимова, С.Назарзода, Н.Пиров, Мирзо Ҳасани Султон ва дигарон калон аст.

Дар баробари муваффақиятҳое, ки дар таҳқиқи истилоҳот дар забоншиносии тоҷик ба назар мерасад, норасоиҳо низ ҷой доштанд. Чунончи, академик М.Шакурӣ аз тарҷумаи бебарори истилоҳот изҳори нигаронӣ намуда, дар ин ҷода ҷалби тарҷумонҳои болаёқати забондонро зарур ва ҳатмӣ медонад: "Дар истилоҳот то он ҷо ки имкон ҳаст, гурехтан аз тарҷума яке аз шартҳои асосист, зеро тарҷума ҳатто дар сурате, ки хеле хуб анҷом ёфтааст, нисбатан чизи сунъист, як андоза аз табиият дур аст. Роҳи асосӣ на тарҷума, балки ёфтани муодили тоҷикии истилоҳ ё сохтани он аст. Муодили тоҷикии истилоҳро аз андӯхтаҳои таърихи забон бояд ҷуст ё ба равияи истилоҳоти мавҷуда аз худ бояд сохт. Чун ин меъёрро корбаст мегирем, маълум мегардад, ки муодили баъзе истилоҳот тамоман дигар аст. Барои ин ки масъала равшан шавад, мо истилоҳоти русиро бо тарҷумаи пештара ва тавсияи нав меоварем:

Свидетельство о браке – шаҳодатнома дар бораи никоҳ – хатти никоҳ, никоҳнома;

Свидетельство о расторжении брака – шаҳодатнома дар бораи бекор кардани никоҳ – хатти талоқ, талоқнома;

Сидетельство о рождений – шаҳодатнома дар бораи таваллуд – зоднома (тавсияи Лоиқ);

Запись акта об усыновлении (удочерении) - қайди акт дар бораи ба писарӣ (духтарӣ) қабулкунӣ – сабти фарзандхондӣ [19, с.188].

Низоми истилоҳот дар ҳар як давру замон бо дигар гардидани авзои сиёсию иҷтимоӣ, илмию техникӣ истилоҳҳо ва калимаҳои нав ба навро таҳозо менамояд.

Назари ақаллияти олимону донишмандон дар қоидаи интихоб ва эҷоди истилоҳот якранг аст. Нахуст бояд аз имконоти дохилии худи забон пурра истифода кард ва сипас дар мавридҳои зарурӣ аз дигар сарчашмаҳо, аз ҷумла аз забонҳои дигар истилоҳотро иқтибос мекунанд [11, с.56].

Истилоҳсозӣ ва истилоҳшиносӣ як фаъолияти огоҳонаи инсон аст, яъне инсон метавонад бевосита ба он мудохила кунад. Ҳадафи он ҳарчӣ расотар, дақиқтар ва равшантар барои аҳли соҳа ва агар мафҳум марбут ба ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсӣ бошад, барои доираи васеътари аҳли ҷомеа, баён кардани маънои мафҳумҳои нав аст [11, с.20].

Мушкилии истилоҳ ва ба як низоми муайян даровардани истилоҳоти миллӣ таваҷҷуҳи Сарвари кишварро ба худ ҷалб намудааст, ки дар Рӯзи бузургдошти забони модарӣ чунин

ибрози андеша намудааст: «Масъалаи истилоҳот ва махсусан таҳияи истилоҳоти илмӣ, ки барои ба забони илм табдил ёфтани забони модарии мо аҳамияти аввалиндараҷа дорад, аз масъалаҳои ҳалталаб барои ҷомеаи мо ба шумор меравад. Бо таъсис ёфтани Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ин масъала бояд зери назорати ҷиддии ин муассиса қарор гирад. Пеш аз ҳама, таҳия ва ҳамгунсозии истилоҳоти забон, таҳияи китобҳои дарсӣ, вожаномаю фарҳангҳои истилоҳот, маводи таълимӣ ва ғайра бояд ҳатман аз ташхиси забоншиносӣ гузаранд ва баъд аз он ба чоп тавсия шаванд» [23, с.2010].

Доир ба вижагиҳои истилоҳот, хусусан сермаъноӣ, муродифшавии истилоҳот назари олимону мутахассисон гуногун аст. Аммо дар истилоҳоти имрӯза муродифшавӣ мушоҳида мегардад, ки ин падида пажуҳиши амиқи илмиро талаб мекунад.

Дар таърифи забоншиносон аломат ва вижагиҳои истилоҳот зикр гардидааст, чунончи:

Забоншинос М.Норматов аломатҳои зеринро ба истилоҳот нисбат медиҳад:

«1.Истилоҳҳо аксар якмаъно мешаванд.

2. Истилоҳҳо оммафаҳм нестанд, зеро онҳо соҳавианд.

3. Истилоҳҳо ба маънои маҷозӣ намеоянд.

4. Истилоҳҳо асосан синониму антоним надоранд.

5. Аксарияти истилоҳҳо серистеъмол нестанд.

6. Истилоҳҳо мисли калимаҳои одӣ аз забонҳои дигар ба осонӣ ва озод тарҷума намешаванд» [12, с. 59].

Забоншинос Мирзо Ҳасани Султон вожаи истилохро чунин шарҳ медиҳад: *"Вожаи истилоҳ аслан дар арабӣ аз феъли навъи **VIII** – ум **istalaha** ба маънии 1) беҳ шудан, ислоҳ гаштан; 2) сулҳ кардан (бо касе); 3) мувофиқа кардан (дар бобати чизе, созиш кардан, шарт бастан, пазируфтан) омадааст. Онро дар забоншиносӣ бо калимаи **термин**, ки аз **терминус** (terminus) – и лотинӣ ба маънои **ҳад**, **ҳудуд**, **андоза**, гирифта шудааст, баён менамоянд. **Истилоҳ** ё худ **термин** калима ё ибораест, ки мафҳуми муайяни ягон соҳаи илм, санъат, техника ё истеҳсолотро дар бар мегирад*" [10, с. 6].

Д.С. Лотте ба чунин хусусиятҳо молик будани истилоҳотро қайд намудааст:

1. Якмаъноӣ;
2. Систематикӣ;
3. Аниқияти маҳдудии маъно;
4. Аз обуранги бадеӣ ва хусусияти муассирӣ маҳрум будан;
5. Муродиф, муодил, айният надоштан;
6. Кӯтоҳ ва хушоҳангӣ [7, с.12-34].

Н. Офаридаев дар мақолааш "Ҳамгунсозӣ ва корбурди истилоҳот дар забони давлатӣ" дар мавриди ташаккулёбии истилоҳоти миллӣ сухан ронда, таъсири забонҳои абадқудратро ба низоми истилоҳот таъкид намуда, дар мавриди ташаккули истилоҳоти миллӣ чунин андеша дорад: "*Ташаккул ва рушди истилоҳоти забони тоҷикӣ дар бахши илм, техника, технология ва дигар соҳаҳо ба рушди бахши мушаххаси ин ё он соҳа вобастагӣ дорад. Бояд зикр кард, ки ҳангоми тарҷума, бозгардон ва офариниши истилоҳоти гуногун ҷиҳатҳои маъноии истилоҳот ба эътибор гирифта шавад. Истилоҳ маъмулан аз назари маъно доираи васеи мафҳумҳо, аломат, ҳаракату амал, миқдор ва гайраро ифода мекунад*" [4, с.46].

Забоншинос бар он ақида аст, ки сабаби ҳамгуна доштани истилоҳот ин таъсири забонҳои англисӣ, форсии нав, забони русӣ ва ғайра мебошад. Ин раванд роҳи ҳалли хешро дорад. Ин ҳодиса оҳиста-оҳиста бартараф хоҳад шуд.

Дар мақола дуруст қайд шудааст, ки "*истилоҳот бояд мушаххас, якмаъно бошад ва мафҳумро пурра ифода карда тавонад, зеро ин қабати лугат вазифаи муҳимми иттилоотрасониро бар дӯш дорад*" [4, с.50].

Истилоҳҳои иқтибосӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ кам нестанд ва омили ин ҳодисаи забониро забоншинос Мирзо Ҳасани Султон чунин шарҳ додааст: *"Иқтибос гирифтани истилоҳот аз забонҳои дигар ба табиат ва қоидаҳои дастурию овоии забон вобаста аст. Яъне, дар сурати мавҷуд набудани муодили тоҷикии истилоҳ ва имкон надоштани истилоҳсозии нав дар ин замина асл, ё гайримустақим ба воситаи забони севум иқтибос гирифта мешавад. Масалан: академия, кумита, аспирант, докторант, полковник, сулфур, карбон, оксиген, ҳидроген, бонк, мониторинг, ҳолдинг, трансфер, форвард ва гайра* [10, с.60].

Истилоҳҳо дар забон ба маънои мушаххас истифода бурда мешаванд. Истилоҳоти миллӣ бояд дар асоси қонуну қоидаҳои забони тоҷикӣ сурат гирад. Дар раванди истилоҳсозӣ тамоми хусусиятҳои он ба эътибор гирифта шавад.

Вожаҳои баёнгари мафҳуми ин ё он бахши ҳаёт дар навбати худ истилоҳҳои ҳамон соҳа низ ба шумор мераванд. Масалан, истилоҳҳои **бахши мусиқӣ –** рубоб, суруд, ракс, чанг; **бахши тиб** –дору, дармон, табиб, ташхис, муоина; **бахши риёзӣ** –зарб, каср, муодила, баробар; **бахши илми забон** – овоз, ҳарф, сарф, феъл, наҳв, мубтадо ва ғайра [6, с.132-133].

Дар даврони истиқлолият дар баробари таҳқиқи масъалаҳои гуногуни забоншиносии муқоисавӣ ба масъалаи таҳқиқу баррасии муқоисаи масъалаҳои гуногуни соҳаҳои забон асару мақолаҳо навишта шуда, ба мушкилоти истилоҳот дахолат намудаанд.

Забоншиносии муқоисавӣ-типологӣ дар рушди забоншиносии муосир нақши муҳимме дар таҳқиқи забонҳо дорад. Дар заминаи ин метод хусусиятҳои нодиру бемисл ва ё муштараки ин ё он забон ошкор мегарданд. Забоншиносӣ дар навбати худ бахшҳои мухталифи баҳси худро дорад, ки истилоҳшиносӣ ҷузъе аз онҳост. Рушди бесобиқаи илму технология ба он оварда расонд, ки ҳамарӯза даҳҳо калимаву истилоҳоти нав ба лексикаи забонҳо ворид мегарданд. Зимнан, мушкилоти омӯзиш, тарҷума, стандартикунонӣ ва муайян намудани ҳудуди истифодабарии истилоҳот ба миён меояд. Агар ба мавзуи истилоҳшиносӣ ва ё истилоҳофаринӣ дар маҷмуъ назар афканем, дармеёбем, ки ҳар соҳаи илм ба худ истилоҳоти мушаххасеро дорост.

Муҳаққиқону забоншиносони ҳам хориҷӣ ва ҳам ватанӣ дар ин ҷода мақолаҳову рисолаҳои илмӣ, фарҳангҳои истилоҳоти соҳавӣ таҳия намудаанд, ки дар ин самт хидмати Ҷамшедов П., Ҷӯраев Т.К, Камолова С.Д, Каримов Ш.Б, Мамадҷанова Л.М, Мирзоев З, Мирзоев Х.Х, Муродбекова М.Х, Муҳаммадиева З. А, Нагзибекова Б.М, Назарова Н.С, Наимов Р, Пулатова Н.Ю, Раззоқбердиев Ш, Саидов Ҳ.А, Собирова С.Г, Солиева М.А, Сулаймонов С, Султонова Р.М, Худоиева Н.Н, Назарова З.А, Нормаҳмадов А.С, Азизова М.Х ва дигарон калон аст.

Аз мушоҳидаҳо чунин хулоса бармеояд, ки то кунун ба таври муқоисавӣ омӯзиши истилоҳоти соҳаи тарҷума дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ сурат нагирифтааст. Аммо дар забони англисӣ ин соҳаи илм ба таври амиқу дақиқ омӯхта шудааст ва дар ин замина мақолаҳо ва рисолаҳо, фарҳангҳову донишномаҳои муфид ба чоп расидаанд. *Аз ҷумла, SAGER, Juan. 1998. Terminology: Theory. In BAKER, M. (ed.). Routledge Encyclopedia of Translation Studies. London/New York: Routledge, 1998, pp. 258-262; VENUTI, Lawrence. 1998. Strategies of Translation. In BAKER, M. (ed.). Routledge Encyclopedia of Translation Studies. London/New York: Routledge, 1998, pp. 240-244; NIELSEN, Sandro. 1994. The Bilingual LSP Dictionary; Principles and Practice for Legal Language.Tübingen: Gunter Narr Verlag.Delisle, J., Lee-Janke, H. and Cormier, M. C. (eds) (1999), Terminologiede la traduction / Translation Terminology / Terminologia de la traducciyn/ Terminologieder Þbersetzung. Amsterdam / Philadelphia: Benjamins. Key Terms in Linguistics Howard Jackson Key Terms in Semiotics Bronwen Martin and Felizitas Ringham Key Terms in Syntax and Syntactic Theory Silvia Luraghi and Claudia Parodi; Key terms in translation studies Giuseppe Palumbo ва г.*

Термин (истилоҳот) дар соҳаи худ фақат як маъноро ифода менамояд. Якмаъноӣ хусусияти асосии истилоҳ мебошад. Як калима метавонад дар якчанд соҳа термин бошад, вале дар ҳар соҳа чун омоним он маънои дигар дошта, ба маънои махсуси дар ҳамон соҳа қабулшуда истифода мешавад, мисол:

1) инверсия (дар забоншиносӣ): ҷойи ивазкунии аъзоҳо. Мисол: Гургони дупо рабуданд **онҳоро**.

2) инверсия (дар кимиё): тақсимшавии қандҳои мураккаб ба сода зери таъсири ферментҳо ва кислотаҳо;

3) инверсия (дар биология): намуди мутатсия, яъне тағйирот дар хромасомаҳо;

4) инверсия (дар риёзиёт): мувофиқ омадани рақамҳо;

5) инверсия (дар геометрия): яке аз намудҳои махсуси инъикоси ҳамворӣ ва паҳноӣ бо воситаи радиуси чаппа;

6) инверсия (дар физика) ба ҷойи пастшавии ба тропосфера хос баландшавии ҳарорати ҳаво дар фазо [6, с. 132 - 133].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки тафсири истилоҳоти боло чунин натиҷагирӣ мешавад:

- Истилоҳоти фаровон дар самти тарҷума корбурд карда мешаванд;

- Истилоҳот дар раванди тарҷума дорои функсияҳои мушаххаси худ мебошанд;

- Як истилоҳ ҳамзамон метавонад дар дигар самтҳо чандин маъно дошта бошад;

- Як гурӯҳе аз истилоҳоти тарҷумашиносӣ дар ҳар ду забонҳо якранг (бе тарҷума) истифода мешаванд ва ғ.

Аз солҳои ҳаштодуми асри ХХ сар карда, ба ҳаёти мардуми тоҷик дигаргунии фарҳангӣ, бедории миллӣ, худшиносӣ эҳсос карда мешуд, ки ин падида барои беҳ гардидани вазъи истилоҳоти миллӣ заминаи мусоид фароҳам овард, ки ин маъниро академик М.Шукурӣ чунин арзёбӣ намудааст: "*Азбаски миллати тоҷик дар ҳудуди даҳаи ҳаштоду навад ба огозгоҳҳои таърихи худ, ба саргаҳу сарчашмаҳои ҳастии маънавии худ бештар рӯй овард, дар истилоҳот ҳам кӯшише баргаштан ба асли худ намудор шуд. Дар забони миллӣ аз ҷумла дар истилоҳот барои озод шудан аз фишори таъсироти манфии беруна, аз қайду банд ва маҳдудиятандозиҳои давраи мустамлика, аз ниҳилизми таърихӣ, ки ҳастии маънавии миллатро аз анъанаҳои инкишофи таърихии он, аз табъияти аслии вай маҳрум месохт, ҷидду ҷаҳде ба амал омад"* [19, с.201].

Дарвоқеъ, баъди солҳои навадум истилоҳоти миллӣ сарфи назар аз норасоӣ ва мушкилот ташаккул ва такомул ёфт.

Имрӯз бо шарофати Истиқлол барои ба низом даромадани истилоҳоти миллӣ Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунад. Ҳар сол барои ҳаллу фасли мушкилоти истилоҳоти миллӣ чандин конфронсу ҳамоишҳо ва мизҳои мудаввар гузаронида мешаванд.

Бояд зикр намуд, ки дар ҳаҷми як мақола пурра баррасӣ намудани ин мавзуъ ғайриимкон аст, аз ин рӯ, мо баъзе андешаҳои худро рӯйи варақ овардем.

Муқарриз: ***Саломов А.*** – номзади илмҳои филологӣ,
дотсенти ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Апухтин В.Б. Система записей в последовательном переводе / В.Б. Апухтин, Л.Л. Нелюбин, А.А. Дормидонтов, А.А. Васильченко и др. Учебник военного перевода. Английский язык. Специальный курс. Под.ред. д.ф.н., проф. Л.Л. Нелюбина. - М., 1984. - С.357-396.
2. Ахманова О.С. Указатель основных английских переводов / О.С. Ахманова. Словарь лингвистических терминов. - М., 1966. - С.537-570.
3. Байзоев А.М. Язык «Донишнома» Абуали ибн Сина терминология и словообразование). автореф. канд. дисс / А.М. Байзоев. – Душанбе, 1992. - 22 с.
4. Забон ва худшиносии миллӣ (маҷмуаи мақолаҳо). Китоби якум. - Душанбе: Пайванд. 2007. - 231 с.
5. Зеҳнӣ, Т. Фикри ман дар бораи забони чопагӣ. Забон ва худшиносии миллӣ / Т. Зеҳнӣ. - Душанбе, 2007. - 231с.
6. Каримзода Н. Забони тоҷикӣ (Дастури таълимӣ барои донишҷӯёни факултети иқтисод ва идора) / Н.Каримзода азрулло, Д.Ҳафиззода. – Душанбе: Эр-Граф 2019. - С.176.
7. Лотте Д.С. Основные принципы построения научно-технической терминологии в науке и технике / Д.С. Лотте. - М.: Наука, 1969. - 200 с.
8. Лотте Д.С. Лингвинистические проблемы научно-технической терминологии / Д.С. Лотте. - М.: Наука, 1970. - 271 с.
9. Лотте Д.С. Проблемы языка науки и техники / Д.С. Лотте. – М.: Наука, 1972. - 300 с.
10. Мирзо Ҳасани Султон. Истилоҳшиносӣ ва истилоҳнигории тоҷикӣ. Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ / Султон, Мирзо Ҳасан. -Душанбе, 2019. - 196 с.
11. Назарзода С. Назаре ба усулҳои истилоҳсозии забони тоҷикӣ. Танзим ва корбурди истилоҳот дар забони давлатӣ / С.Назарзода. - Душанбе: Ирфон, 2014. – 128 с.
12. Норматов М. Мукаддимаи забоншиносӣ / М.Норматов. – Душанбе: Матбуот, 2007. - 239 с.
13. Нуров П.Г. Ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти илмӣ дар забони тоҷикӣ / П.Г. Нуров. - Душанбе, 1995.
14. Нуров. П.Г. Истилоҳоти илмии техникии тоҷикӣ ва хусусиятҳои забонии он / П.Г. Нуров // Паёми Донишгоҳи милии Тоҷикистон. - 2014. - №4/3 (137). - С.48-52.
15. Нуров. П.Г. Нақши тарҷума дар ташаккули истилоҳоти илмию техникии тоҷикӣ / П.Г. Нуров // Паёми Донишгоҳи омӯзгории Тоҷикистон. – Душанбе, 2015. - №1. – С.333-337.
16. Нуров П.Г. Дурнамои рушди забони илмии тоҷикӣ ва истилоҳоти он / П.Г. Нуров // Тоҷикистон ва ҷаҳони муосир. - 2014. - №1 (39). - С.90-97.
17. Нуров П.Г. Истилоҳшиносӣ / П.Г. Нуров. - Душанбе: Дониш, 2018. – 139 с.
18. Нуров П.Г. О роли русского языка в становление и развитии современной научно-технический терминалогии таджикского языка / П.Г. Нуров // Известия Академии наук. Отделение общественных и гуманитарных наук. - 2005. - №4. - С.70-74.
19. Шакурӣ, М. Забони миллӣ ва ҷаҳонгаройӣ / М.Шакурӣ. - Душанбе, 2010. – 219 с.
20. Baker, M. Encyclopedia of Translation Studies / M.Baker. - London and New York: Routeledge, 1998.
21. Bassnett, S. Translation Studies / S.Bassnett. - London and New York: Routeledge; revisited edition, 1991.

22. Муҳаммадҳусейни Бурҳон. Бурҳони қотеъ / Бурҳон, Муҳаммадҳусейн. - Душанбе: Адиб, 1993. – Ҷ.2. – 416 с.
23. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ дар рӯзи бузургдошти забони модарӣ. 5. 10. 2010.

НАЗАРЕ БА МАСЪАЛАИ ИСТИЛОҲ ВА ИСТИЛОҲШИНОСӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Мақола ба яке аз мавзуъҳои муҳимми забоншиносӣ, яъне "Назаре ба масъалаи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забони тоҷикӣ" бахшида шудааст. Дар мақола андешаҳои забоншиносону муҳаққиқон дар атрофи мавзуи истилоҳ ва истилоҳофаринӣ дар забони тоҷикӣ оварда шудаанд. Илова бар ин, теъдоди зиёди таълифоти забоншиносони ҳам хориҷӣ ва ҳам ватанӣ, ки ба ин соҳаи муҳимми илм вобастаанд, гирд оварда шудаанд. Муҳаққиқ дар мақола ба сарчашмаҳои таърихӣ такя намуда, давраҳои ташаккулёбии истилоҳоти миллиро ба се давра ҷудо намудааст. Сарчашмаҳои асосии давраи якумро адабиёти илмиву бадеӣ ва фарҳангҳои то замони Шуравӣ дар бар мегиранд, ки онҳо дар ташаккули истилоҳоти миллӣ нақши бориз доранд. Давраи дувумро ба замони Шуравӣ ва давраи сеюмро ба даврони истиқлолият мансуб донистаанд. Мақола ба таври муфассал шарҳу тафсири чанде аз истилоҳоти тарҷумашиносиро, ки ҳар кадом функсияи мушаххаси худро дар мавридҳои гуногун иҷро менамояд, бо забони тоҷикӣ инъикос намудааст. Зимнан пас аз овардани тафсилоти комили ин истилоҳот онҳо ба таври мушаххас натиҷагирӣ шудаанд.

Калидвожаҳо: бонк, импорт, экспорт, пул, валюта, ҳарф, инвиститсия, инверсия, синтаксис, морфология, тарҷума, истилоҳ, истилоҳшиносӣ, таҳлил.

ВЗГЛЯД НА ПРОБЛЕМЫ ТЕРМИНОЛОГИИ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена одной из важных тем языкознания- «Обзору вопроса терминологии в таджикском языке». В статье представлены мнения лингвистов и исследователей на тему терминологии и термино творчества в таджикском языке. Кроме того, собрано большое количество работ как зарубежных, так и отечественных лингвистов, относящихся к этой важной области науки. В статье исследователь в основном опирался на исторические источники и разделил периоды становления национальной революции на три периода. К основным источникам относятся литература, наука, искусство и культура советской эпохи, играющие важную роль в становлении национальных революций. Второй период относится к советской эпохе, а третий период-к периоду независимости. В статье подробно отражены объяснение и толкование некоторых переводческих терминов, каждый из которых в разных падежах выполняет свою специфическую функцию в таджикском языке. Кстати, после определения некоторых особенностей, они были классифицированы определенным образом.

Ключевые слова:банковское дело, импорт, экспорт, деньги, валюта, письмо, инвестиции, инверсия, синтаксис, морфология, перевод, терминология, анализ.

LOOK AT THE PROBLEMOF TERMINOLOGY AND TERMINOLOGY IN THE TAJIK LANGUAGE

The article is devoted to one of the important topics of linguistics, namely "Review of the issue of terminology and terminology in the Tajik language". The article presents the opinions of linguists and researchers on the topic of terminology and term creation in the Tajik language. In addition, a large number of works of both foreign and domestic linguists related to this important field of science have been collected. In the article, the researcher mainly relied on historical sources and divided the periods of the formation of the national revolution into three periods. The main sources include literature, science, art and culture of the Soviet era, which played a role in the formation of national revolutions. The second period refers to the Soviet era, and the third period to the period of independence. The article reflects in detail the explanation and interpretation of some translation terms, each of which performs its specific function in different cases, in the Tajik language. By the way, after giving the full details of these conditions, they were concluded in a certain way.

Key words:banking, import, export, money, currency, writing, investment, inversion, syntax, morphology, translation, terminology, terminology, analysis.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Илёсова Фарангис Туйчиевна*** - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯйи кафедраи забонҳои хориҷии факултети журналистика. **Суроғa:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17. Тел.: **(+992) 918-26-42-49**

Сведения об авторе: ***Илёсова Фарангис Туйчиевна*** - Таджикский национальный университет, соискатель кафедры иностранных языков факультета журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел.: **(+992) 918-26-42-49**

Information about the author: ***Ilyosova Farangis Tuychievna*** - Tajik National University, Competitorof the Department of Foreign Languages, Faculty of Journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **(+992) 918-26-42-49**

УДК: 491.550

МАВҚЕИ ИСТИФОДАИ ҶУМЛАҲОИ СОДАИ ТАСДИҚӢ ВА ИНКОРӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

(дар асоси маводи насри бадеии адабиёти муосир)

Кенҷазода М.С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тасдиқу инкор яке аз хусусиятҳои ҷумла аст. “Мафҳуми тасдиқу инкор асосан бо хабар ифода мегардад. Ба забон бештар мафҳуми тасдиқ хос аст. Он бо ёрии тамоми шаклҳои феъл ва инчунин ҳиссаҳои номии нутқу феълҳои ёридиҳанда ифода меёбад. Азбаски тасдиқи яке инкори дигарест, нишон додани воситаву аломатҳои тасдиқу инкор кифоя аст, ки ҳар ду маънӣ ошкор гардад” [17, с.134].

Ба тасдиқӣ ва инкорӣ ҷудо кардани ҷумлаҳо бо мазмуни муносибатҳои воқеии дар онҳо ифодашуда вобаста аст. Хусусияти тасдиқӣ ё инкории ҷумла инъикоси муносибатҳои байни ҳодисаҳои воқеият аст. Чунончи дар ҷумлаи: *Темурмалик баъд аз тамом намудани сохтмони қалъа он ҷойро бо озуқа ва аслиҳа пур кар*д – вобастагии байни тасаввурот оид ба амал чун предмет ва дар бораи он (сохтмон) мавҷуд аст: яъне – амал – пур кард.

Забоншинос Б. Ниёзмуҳаммадов ҷумлаҳои содаи инкорӣ ва тасдиқиро ҷумлаҳои содаи яккалимагӣ номидааст [16, с.98]. Мо ба ин андешаи забоншинос ҳамақида шуда наметавонем. Ин типпи ҷумлаҳои сода яктаркиба ва дутаркиба буда, оҳанги инкор ё тасдиқро мефаҳмонанд.

Забоншинос М. Норматов инкорро ба ду гурӯҳ ҷудо намуда чунин ибрози андеша намудааст: “*Инкор умумӣ ва ҷузъӣ мешавад. Инкори умумӣ ба тамоми ҷумла дахл дорад, аз ин рӯ, хабар дар шакли инкор меояд: Босмачиҳо ошкоро ҳамла намекунанд[Ф.Муҳаммадиев]. Падарам имрӯз намераванд. Онҳо ба ҳам ваъдаи мулоқот надода буданд [С.Улугзода].*

Инкори ҷузъӣ ба яке аз аъзоҳо тааллуқ дорад: - Марҳамат, як пиёла не, як коса об нӯшед[Ю.Акобиров] [17, с.137].

Инчунин М. Норматов ҷумлаҳои содаи инкориро ба ҷумлаҳои инкории хосса ва ғайрихосса [17, с.137] ҷудо намудааст.

Ҳамин тариқ, ҳамон ҷумлаҳое тасдиқӣ ба ҳисоб мераванд, ки агар дар онҳо алоқа байни предметҳо ва аломати онҳо дар воқеият мавҷуд бошад ва ҳамон ҷумлаҳое инкорӣ маҳсуб меёбанд, агар дар онҳо ин робита вуҷуд надошта бошад.

Муқобилгузорӣ аз рӯйи принсипи тасдиқӣ – инкорӣ хосси маъност. Он инъикоси мутақобилаи принсипи модалияти реалӣ ва ирреалӣ набуда, балки мафҳуми модалияти объективии дар ҷумла ифодаёфта мебошад. Масалан, дар ҷумлаҳои: *Деворзанӣ камобеш ду ҳафта тул кашид [20, с. 153]. Муллобача чой мекашид. Ниёз дастарҳонро мегундошт [20, с. 134]* факти реалӣ тасдиқ карда мешавад, яъне ҳам ҷумлаи тасдиқӣ ва ҳам инкорӣ маънои модалияти воқеӣ дорад.

Дар ҷумлаҳои: *Аз масҷидҳо овози муаззинҳо баланд гардид// Аз масҷидҳо овози муаззинҳо баланд нашуд* – воқеияти факти амал тасдиқ карда мешавад, яъне ҳам ҷумлаи тасдиқӣ ва ҳам инкорӣ модалияти воқеӣ дорад.

Ҷумлаҳои: ***Ӯ ҷавоб дод// Ӯ ҷавоб надод*** низ модалияти якхела доранд, вале модалияти ирреалӣ, зеро далелҳое, ки дар бораи онҳо сухан меравад, воқеӣ [иҷрошаванда] нестанд.

Дар “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” [1986] хусусиятҳои инкорӣ аз ҷиҳати ифодаи маъно, мақсаду муносибат ва интонатсия аз ҷумлаҳои тасдиқӣ тафовут надоранд ва мисли онҳо ҳикоягӣ, саволӣ, амрӣ ва хитобӣ мешаванд. Албатта, дар ин ҷо ҳам доираи истифодаи ҷумлаҳои ҳикоягӣ васеъ аст, чунки инкор ба маънои аслиаш асосан хосси ҳамин гурӯҳи ҷумлаҳои сода мебошад. Дар ҷумлаҳои саволӣ, амрӣ ва хитобӣ тарзҳои махсуси инкор низ ба назар мерасанд. Шаклҳои инкор дар ҷумлаҳои амрӣ ва хитобӣ барои ифодаи боздоштани амали субъект, илтимосу хоҳиш, нияту орзу ва ҳиссу ҳаяҷон истифода мешаванд [9, с. 219].

Категорияи инкор ба мазмуни ҷумла алоқаманд буда, он аз ҷиҳати сохтор муҳим аст. Оид ба роли муҳимми сохтории инкор муқобилгузории баъзе навъҳои ҷумла шаҳодат медиҳанд: *Бедонабоз ҳайрон шуд // Бедонабоз ҳайрон нашуд. Вазифаҳо супорида шудаанд* (дар ҳолати дуюм ду варианти ҷумлаҳо дида мешаванд: ҷумлаҳо бо тағйири сохтор ва бетағйири

сохтор): *Шаб.Соати се. Шаб нест. Соат се нашудааст.*

Дар дигар ҳолатҳо категорияи инкор ба сохтори ҷумла таъсир намерасонад: *Меҳмон рост омада ба ҷувозхона даромад; Барф дар хандақ ҳар сол анбор карда мешуд [20, с. 42]// Барф дар хандақ ҳар сол анбор карда намешуд; Ошӯби деҳқонон пахш карда шуд[20, с. 43]//. Ошӯби деҳқонон пахш карда нашуд.*

Инкори грамматикӣ, одатан, бо ҳиссачаи **на- (не-)** сурат мегирад ва мавҷуд набудани он маънои тасдикро дорад.

Муаллифони "Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик" [1986] инкорро дар ҷумлаҳои сода ба умумӣ ва ҷузъӣ ҷудо намудаанд. Инкори умумӣ ба тамоми ҷумла мансуб буда, хабари ин гуна ҷумлаҳо бештар дар шакли инкор воқеъ мегардад: *Аммо писараш ноқобил ва сарсаригард шуда, на дар замин ва на дар дуредгарӣ кор накардааст [1, с. 51]; – Чаро ту ӯро нигоҳ надоштӣ, мардаки дилозор [20, с. 53]; Хайр, ту хафа нашав, ака [20, с. 53]. Духтарак ҳам ба ин ҷавони хушзабони меҳрубони хушмуомила муҳаббати покдилона монда, аз вай ҷудо шудан ва як нафас бе ӯ монданро намехостааст [1, с. 53]. Ятим ин таклифи духтарро қабул накардааст[1, с. 53]. Вале андозчини қаротегинӣ доди онҳоро намешунид. Аммо маро назад ва ҷанг ҳам накард[1, с. 180].*

Инкори ҷузъӣ ба яке аз аъзоҳо ва ё ба яке аз аъзоҳои чидаи ҷумла тааллуқ дорад: *Инҳо на парвои зану фарзанд доранд, на гами хӯроку пӯшок. [1, с. 149]. Хайрият, ки на ба ман ва на ба ӯ зарар нарасид[1, с. 149]; На дарпарда дошт ва на тагораи обрезӣ. Ман на галтидам ва на аз ақл бегона шудам...[1, с. 287]. Аммо на дасташ ва на пояш ба ягон ҷойи Махдум намерасид...[1, с. 295]. Албатта, ман дар он вақт на харитаро медонистам, на кураро ва на ба чӣ чиз хизмат кардани ин асбобҳоро[1, с. 331].*

Инкор пурра ва нопурра мешавад. Инкори пурра бо роҳи гузоштани ҳиссачаи инкории **на** – пеш аз хабар сурат мегирад, чунин ҷумла умумиинкорӣ ном дорад. Ҳиссачаи инкории **на** – пеш аз дигар аъзоҳои ҷумла ояд, инкори нопурраро ифода мекунад. Чунин ҷумлаҳоро инкории нопурра меноманд, зеро умуман онҳо тасдикро ифода мекунанд. Масалан, дар ҷумлаҳои: *На бо зӯрӣ, на бо зорӣ, на бо зар, Нагаштӣ ошно бегонаи ман [Гулрухсор]. Падарам то тамом кардани ин кор на нон хӯрд ва на чой нӯшид [1, с. 47]*

Дар ҷумлаи: *Саидалӣ, ҳамин чорбоғатро ба ман намефурӯшӣ [20, с. 44];–* инкор ба ҳолат тааллуқ дорад, инчунин дар муносибати муайян маҳдуд карда шуда, дар ҷумла яклухт ифода ёфтааст.

Маънои тасдикро ҳиссачаи инкории пеш аз мубтадо истода ҳам дигар карда наметавонад. Масалан: *На модару на духтару на писар ба саволи ӯ ҷавоб медоданд [11, с. 89].*

Ҳамин тариқ, категорияи инкор бевосита бо категорияи предикативият алоқаманд аст. Маҳз танҳо ҳиссачаи инкорие, ки пеш аз хабар меояд, маънои тамоми ҷумларо инкорӣ карда метавонад. Ҳиссачаи инкорие, ки пеш аз дигар аъзоҳои ҷумла меояд, ба маънои умумии тасдиқии ҷумла таъсир расонида наметавонад. Аммо ҳиссачаи инкории пеш аз хабар ҷойгирифта ҳам на ҳамеша аломати ҷумлаи инкорӣ шуда метавонад. Гоҳо дар чунин мавридҳо ҷумла маънои инкориашро гум мекунад:

якум, ҳангоми такрори ҳиссачаи на-: *Ман нахандида наметавонистам – яъне инкор ҳангоми дар ҷумла такрор шуда омадан тасдиқи қатъиро мефаҳмонад. На ин на он ҷуръат намекард, сухан намегуфт [23,с. 321].*

дуюм, ҳангоми тобиши дигари маъноӣ гирифтани ҳиссачаи на – [не]-:

--**тахмин:** *Мабодо ӯ занбӯругҳои заҳрдорро чида наомада бошад? [1, с. 42]. Вай як умраш аз сари танӯру оташдон онсӯтар наомада бошад, чиро медонад? [20, 280].*

-**умумикунонӣ**: *Кӣ амирро лаънат нахондааст? [3, с. 307].*

-**хавотирӣ**: *Мабодо сирри мо ба воситаи ин духтарак фош гардад [1, с. 455].*

-**зарурат**: *Чӣ хел ман гиря накунам?! // Ман бояд гиря кунам.*

Ба вазифаи воҳиди инкорӣ ҳиссачаи **на- [не -],** мафҳуми инкорро қувват медиҳад, омада метавонад: *Ариза бепул нест, мақбул [20, с. 153].*

Ҳиссачаи **на- [не -]** ҳангоми такрор шудан вазифаи пайвандакро иҷро мекунад: *Лутфия на тасдиқ кард ва на инкор. [20, с. 153]; Ин мард бошад, на турба дораду на асо[20, с. 195];*

Вожаи **на** – дар ин ҷумла вазифаи пайвандаки пайвасткунандаро иҷро карда истодааст.

Таҳвияти инкор бо ёрии ҷонишинҳои инкорӣ ва зарф сурат мегирад: Ҳеҷ чиз аз бад шудани вазъи обу ҳаво дарак намедод. *Ҳеҷ кас аз пеши худ чизе нашуд, Ҳеҷ оҳан ханҷари тезе нашуд [Румӣ]; – Ҳеҷ вақт ёфт намешаванд [5, с. 42];*

Ҳиссачаи **на- на** ҳамеша инкорро ифода мекунад, он метавонад барои қувват додани маънои тасдиқ хизмат кунад: *Онҳо то ба шаҳр даромадани душман нагурехта ҳам наметавонистанд [6, с.77].*

Аломати грамматикии ҷумлаи инкорӣ вожаи инкории "нест" мебошад, ки дар ҷумлаи сода вазифаи хабарро иҷро мекунад: *Не, бе асп мондан хуб нест. [20, с.35]; Ман ин хел одами ноинсоф ва кӯтоҳандеш нестам [20, с. 15];.*

Ниҳоят, инкор метавонад бо ёрии оҳанг [интонатсия], тартиби калима, баъзе ҳиссачаҳои ҳиссӣ [эмотсионалӣ] низ ифода ёбад, ки ин бештар хосси забони зинда аст: *Дар он ҷо на бору бунаҳ мондааст ва на аспу одам [6, с. 65]. Ҳамин хел ман шуморо интизор шуда мешинам?*

Ҷумлаҳои инкорӣ ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешавад: 1) ҷумлаҳои инкории хосса ва 2) ҷумлаҳои инкории ғайрихосса. Ба гурӯҳи якум ҷумлаҳое дохил мешаванд, ки табиатан маънои инкор доранд, онҳо аз шаклҳои ғайриинкор сохта нашудаанд. Ба вазифаи хабари ин гуна ҷумлаҳо асосан калимаҳои нест, **не, на** меоянд: *Болохонаро шабона бекас мондан дуруст нест [1, с. 195]; Ин хатро хондан мумкин нест[1, с. 197].*

Дар забони тоҷикӣ дар баробари калимаҳои **нест, не, на** чанд калимаи дигар низ ҳаст, ки дорои маънои инкор буда, ҳамчун ҷумлаҳои нопурраи инкорӣ истифода мешаванд: ҳаргиз, асло, ҳеҷ:

–На, ҷоиз нест. Ҷоиз нест, -такрор кард ӯ [21, с. 24].

Бо Фирдавсӣ дар мунозира шудан кори осон нест, вай донишманди гузарост, ҳаким аст... [21, с. 25].

Ман бо ин тоифа мусоҳиб нашудаам[21, с. 35]. Адолат ба як нафар адолат нест [21, с. 35].

- Ин некии маро аз ёд намебаровардагистӣ?

-Асло [20, с. 147];

—Магар колхоз ба ин розӣ шуда метавонад?

Ҳаргиз! [Улуғзода].

Дар таркиби ҷумлаҳои сода ифодаҳои мисли **ҳеҷ, ҳаргиз, асло, ба ҷуз,** бе калимаҳои инкорӣ низ меоянд. Азбаски хабари ин гуна ҷумлаҳо ба воситаи морфемаҳо аз шакли тасдиқии он сохта шудааст, онҳо ба гурӯҳи ҷумлаҳои инкории ғайрихосса дохил мешаванд. Калимаҳои инкории зикршуда тобишҳои модалии ҷумларо қувват медиҳанд, инкорро таъкид менамоянд, маънохои иловагӣ мебахшанд, матлабро конкреттар менамоянд: *Вай **намегӯяд**. Шарм карда аз хона **намебарояд** [22, с. 30]. Акнун ту **не гуфта наметавонӣ** [22, с. 26]. –Махшерарo **намегирам**, -якбора аз ӯ ҳамчун бачаи арознок рӯй тофта гуфт Виркан[22, с. 25]. Наниманча ҷавоб **надод**, гузашта рафтанӣ шуд [22, с. 33].*

–Ба занат гуфтӣ?

-Ҳанӯз не. Вай, албатта, розӣ намешавад, мешӯрад [22, с.48].

Аз ҷиҳати хусусияти семантикӣ ҳамаи ҷумлаҳои инкории хосса ба гурӯҳи ҷумлаҳои инкории умумӣ дохил мешаванд. Як қисм ҷумлаҳои инкории ғайрихосса ҳам, ки дар онҳо инкор тамоми ҷумларо фаро мегирад, ба ҷумлаҳои умумии инкорӣ мансуб мебошанд.

Ба гурӯҳи ҷумлаҳои инкории ғайрихосса ҷумлаҳое дохил мешаванд, ки бо воситаҳои гуногуни грамматикӣ аз ҷумлаҳои тасдиқӣ сохта шудаанд.

Азбаски хабар воҳиди предикативии ҷумла, яъне воситаи асосии ахбор ба шумор меравад, тасдиқу инкорро ифода намудани ҷумла, асосан, ба он вобаста мебошад. Хабарҳои ҷумлаҳое, ки дар бораи набудани чизҳо, ҳодисаву воқеаҳо ва инкори фикр маълумот медиҳанд, дар шакли инкор меоянд, ки аз шакли ғайриинкори он сохта шудаанд. Чунончи: *Ӯ аз фикри ҷоҳу мансаб намегузашт [20, с. 8]; Қоришкамба на ба чинифурӯш нигоҳ мекард ва на ба нонфурӯш [5, с. 18]; Дирӯза ошро аз ёдат набарор! [5, с. 35]; Аммо даҳяки он ош ҳам насиби ман нашуд [5, с. 35];*

Дар хабарҳое, ки бо феълҳои таркибии номӣ ифода шудаанд, префикси инкории **на**-бо феъли ёвар меояд. Чунончи: *–Оварда додани табақро аз хотир фаромӯш накунед! [5, с. 38]. –Ҳуҷра ёфтед ё ин ки ҳоло ҳам бошишгоҳ надоред? [5, с.35]. Бо хӯшачинии мо барин одамони*

бебизоат аз хирмани шумо барин одамони доро чизе кам намешавад [5, с. 52].

Калимаи **не** дар муколама ҳамчун ҷумлаи мустақили инкорӣ истифода мешавад. Дар ин гуна мавқеи наҳвӣ алоқаи шакливу маъноии ҷумлаҳои диалогӣ, ки дар шакли саволу ҷавоб воқеъ мегарданд, барҷастатар зоҳир мешавад:

Ӯ он хатро бароварда ба дастам медод. Ман хатро аз назарам гузаронида:

–Хонда диҳам? – гуфта пурсидам.

–Не [5,с. 71].

– Худатон хат навишта метавонед? – гуфта арбоб аз ман пурсид.

– Кам-кам.

– Бисёр хуб, ин тавр бошад, аз номи ман ба бой як хат нависед-чӣ?

– Мешавад.

– Қалам доред?

– Не. [5, с. 93].

Дар ҷумлаҳои чидааъзо бо ҳиссачаи **на** қолабе ҳаст, ки дар он аъзои чидаи якум бо ҳиссачаи инкорӣ омада, ногузир пайвандаки **балки** ва дар шакли тасдиқ воқеъ шудани хабари ҷумларо таҳкозо мекунад. Дар ин қолиб ва ба ин маънӣ ҳиссачаи **на** бо ҳамаи аъзоҳои ҷумла меояд: *Алҳол ӯ на танҳо табассум мекард, балки дар зери лаб механдид[5, с.43]. Соҳиби хона ба вай на фақат паноҳ, балки нону ош ҳам дод [20, с. 71]. – Ин гаронӣ дар ман аз мизоҷам не, балки аз аҳволи тумани Шофирком омад [1, с. 95]. Албатта, на танҳо ба он кӯдаки 4-сола, балки дигарон ҳам маънии сухани маро нафаҳмида буданд [1, с. 225]. Дар ин мунозираҳо на танҳо ҳамон 5 протсент хушзеҳнон, балки ҳамаи шогирдон иштирок мекарданд [1, с. 226].*

Агар хабари ҷумла чида шавад, ҳиссачаи инкорӣ пеш аз хабарҳо омада, инкори умумиро ифода мекунад ва хабарҳо морфемаҳои инкорӣ қабул намекунанд: – *Вай то ин вақт на маро дастгир карда тавонист, на ту ва на Назирро [20, с. 360]. Ин на достон аст, на очерк аст, на муболиға [Айнӣ].*

Дар як ҷумлаи сода ду ва ё зиёда инкори умумӣ дар вақте имконпазир мегардад, ки хабарҳои инкории он ба тарзи чида омада бошанд. Ин гуна инкорҳо хусусияти шумур ва ё муносибати замонӣ дошта, миқдори онҳоро бо ягон адади муайян маҳдуд кардан мумкин нест, чунки ин қолаб кушода аст: *Он гуна одамҳо на ба воситаи аз худ кардани программаи мадраса ва на ба воситаҳои мунозираҳои схоластикии дарсхонаҳо расидаанд [1, с. 258]; Ҳоло вай на хона дорад, на мол дорад, на ҳомӣ ва на муттако [23, с. 179].*

Аз таснифоти маводи гирдоварда маълум гардид, ки дар ифодаи маънои инкор дар ҷумлаҳои содаи инкорӣ ҳиссачаи **на, не,** ҷонишини манфии **ҳеҷ**, вожаҳои **асло, ҳаргиз, ба ҷуз** истифода гардидаанд.

Вожаи **не** дар забони зинда ва вожаи **на** дар нутқи китобӣ истифода мешавад. Вожаи асло дар забони зинда дар нутқи меъёрӣ серистеъмоланд.

Категорияи инкор бевосита бо категорияи предикативият алоқаманд аст. Маҳз танҳо ҳиссачаи инкорие, ки пеш аз хабар меояд, маънои тамоми ҷумларо инкорӣ карда метавонад.

Ба тасдиқӣ ва инкорӣ ҷудо кардани ҷумлаҳо бо мазмуни муносибатҳои воқеии дар онҳо ифодашуда вобаста аст. Хусусияти тасдиқӣ ё инкории ҷумла инъикоси муносибатҳои байни ҳодисаҳои воқеият аст.

Ба тасдиқӣ ва инкорӣ ҷудо кардани ҷумлаҳо бо мазмуни муносибатҳои воқеии дар онҳо ифодашуда вобаста аст. Хусусияти тасдиқӣ ё инкории ҷумла инъикоси муносибатҳои байни ҳодисаҳои воқеият аст.

Муқарриз: ***Мирзоева М.Ҷ.*** – доктори илмҳои филологӣ,
профессори ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Айнӣ, С. Ёддоштҳо / С.Айнӣ. – Қ. 1-4. – Душанбе: Адиб, 2010. – 852.
2. Айнӣ, С. Одина. Куллиёт / С. Айнӣ. – Ҷ.1. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1958. – 183 – 327.
3. Айнӣ, С. Ғуломон. Куллиёт / С.Айнӣ. – Ҷ.3. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1960. – 485 с.
4. Айнӣ, С. Дохунда / С.Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 428 с.
5. Айнӣ ,С. Марги судхӯр / С.Айнӣ. – Душанбе, 1985. – 160 с.

6. Айнӣ, С. Очеркҳои таърихии Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик ва Исёни Муқаннаъ / С.Айнӣ. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2012. - 250 с.
7. Ализода, Саидризо. Сарфу наҳви забони тоҷикӣ. Муҳаррири масъул профессор Хоҷаев Д / Саидризо Ализода. – Душанбе, 2010. - 186 с.
8. Арзуманов С.Д. Таджикский язык. Учебник таджикского языка для взрослых / С.Д. Арзуманов. - Душанбе, 1954. - 120 с.
9. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои сода. - Душанбе: Дониш, 1986. - Ҷ.2. - 368 с.
10. Бабайсева, В.В. Односоставные предложения в современном русском языке / В.В. Бабайсева. – М., 1968.
11. Баҳром, Фирӯз Пеш аз шаби арӯсӣ / Фирӯз, Баҳром. – Хуҷанд: Хуросон, 2019. – 484 с.
12. Виноградов, В.В. Некоторые задачи изучения синтаксиса простого предложения / В.В. Виноградов // Вопросы языкознания. - 1964. - №1. - С.24.
13. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. Қ.2. Барои мактабҳои олӣ. Нашри 2-юм. - Душанбе: Ирфон, 1984. - 321с.
14. Камолиддинов, Б. Наҳви забони тоҷикӣ / Б. Камолиддинов. - Душанбе, 2010. - 231с.
15. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. - Душанбе: Пайванд, 2011. – 385 с.
16. Ниёзмуҳаммадов, Б. Баъзе масъалаҳои синтаксиси забони адабии ҳозираи тоҷик / Б. Ниёзмуҳаммадов, Ш. Рустамов. - Душанбе: Ирфон, 1968. – 198 с.
17. Норматов, М. Ҷумлаҳои сода дар забони адабии ҳозираи тоҷик / М. Норматов. - Душанбе, 2000. - 234 с.
18. Норматов, М. Ҷумлаҳои сода дар забони адабии ҳозираи тоҷик. Васоити таълим барои донишҷӯён / М. Норматов. – Душанбе: Маатбуот, 2001. - 184 с.
19. Русская грамматика. Синтаксис. - М.: Наука, 1980. - Том 2. – 662 с.
20. Улуғзода, С. Восеъ / С. Улуғзода. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2012. - 484 с.
21. Улуғзода, С. Фирдавсӣ / С. Улуғзода. - Душанбе: Адиб, 1988. – 269 с.
22. Улуғзода, С. Ривояти суғдӣ / С. Улуғзода. - Душанбе: Адиб, 2002. – 220 с.

МАВҚЕИ ИСТИФОДАИ ҶУМЛАҲОИ СОДАИ ТАСДИҚӢ ВА ИНКОРӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

(дар асоси маводи насри бадеии адабиёти муосир)

Дар мақолаи мазкур мавқеи ҷумлаҳои тасдиқию инкорӣ дар насри бадеии адабиёти муосир мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Ба тасдиқӣ ва инкорӣ ҷудо кардани ҷумлаҳо бо мазмуни муносибатҳои воқеии дар онҳо ифодашуда вобаста аст. Хусусияти тасдиқӣ ё инкории ҷумла инъикоси муносибатҳои байни ҳодисаҳои воқеият аст. Ҷумлаҳои тасдиқӣ дар асарҳои бадеӣ серистеъмоланд. Дар мақола роҳҳои ифодаи тасдиқ нишон дода шуда, муаллифи мақола барои тақвияти андешаҳояш мисоли фаровонеро оварда, таҳлилу баррасӣ намуда, ба маънои семантикии онҳо эътибори ҷиддӣ додааст. Ба назари муаллиф забони насри бадеӣ дар ҳар як давраи муайяни эҷодӣ хусусияти ба худ хос дорад. Аз ин ҷост, ки эҷодиёти адибони муосир аз як асар то асари дигар ба дараҷаи инкишофи забони адабии тоҷикӣ алоқаи ногусастанӣ дорад. Насри бадеӣ дар инкишофи забони ҳозираи тоҷикӣ нақши муҳим дорад. Ҷумлаҳои инкорӣ низ дар забон барои ифодаи фикр нақши муҳим доранд. Муаллиф бо маводи зиёд нишон додааст, ки инкори инкор маънои тасдиқи қатъиро ифода мекунад. Категорияи инкор ба мазмуни ҷумла алоқаманд буда, он аз ҷиҳати сохтор муҳим аст. Инкори грамматикӣ, одатан, бо ҳиссачаи **на- (не-)** сурат мегирад ва мавҷуд набудани он маънои тасдиқро дорад. Муаллифи мақола ҷумлаҳои инкориро ба инкори пурра ва нопурра тасниф намудааст. Инкори пурра бо роҳи гузоштани ҳиссачаи инкории **на** – пеш аз хабар сурат мегирад, чунин ҷумла умумиинкорӣ ном дорад. Ҳиссачаи инкории **на** – пеш аз дигар аъзоҳои ҷумла ояд, инкори нопурраро ифода мекунад. Дар мақола маводи зиёде бо ҳиссачаи инкории **на-** оварда, таҳлил гардидааст. Аз рӯйи мушоҳидаи муаллиф дар таркиби ҷумлаҳои сода калимаҳои **ҳеҷ, ҳаргиз, асло, ба ҷуз, бе** низ ба маънои инкорӣ меоянд.

Калидвожаҳо: ҷумлаҳои тасдиқӣ, инкорӣ, ҳиссачаи инкории на, инкори инкор, инкори пурра, инкори нопурра, ҷумлаи сода, насри муосир.

МЕСТО ПРОСТЫХ УТВЕРДИТЕЛЬНЫХ И ОТРИЦАТЕЛЬНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

(на основе прозы современной литературы)

В данной статье рассматриваются роль и место утвердительных и отрицательных предложений в современной таджикской художественной прозе. Автор считает, что разделение предложений на утвердительные и отрицательные зависит от их отношения к реальности. Утвердительные предложения, по сравнению с отрицательными, довольно широко употребляются в художественной литературе. В статье указаны способы выражения утвердительных предложений, для подтверждения своих мыслей автор приводит многочисленные примеры, группирует и анализирует их, обращает особое внимание на семантику анализируемых предложений. По мнению автора, язык художественной литературы в каждый определенный период творчества имеет свои особенности. Следовательно, работа современных писателей от одного произведения к другому неразрывно связана с уровнем развития таджикского литературного языка. Художественная литература играет важную роль в развитии современного таджикского языка. Отрицательные предложения также играют важную роль в языке. Автор на большом материале показал, что двойное отрицание означает твердое утверждение. Категория отрицания связана с содержанием предложения и имеет структурное значение. Грамматическое значение отрицания обычно выражается частицей не- (на) - не, а его отсутствие означает утверждение. Автор статьи классифицирует отрицательные предложения на полное и неполное отрицание. Полное отрицание осуществляется добавлением отрицательной частицы перед

сообщением, это общее отрицание. Частное отрицание - перед другими членами предложения, представляет собой неполное отрицание. По наблюдениям автора, в составе простых предложений слова **ҳеч, ҳаргиз, асло, ба ҷуз, бе** также имеют отрицательное значение.

Ключевые слова: утвердительное, отрицательное, частное отрицание полное отрицание, неполное отрицание, простое предложение, современная проза.

THE USE OF SIMPLE AFFIRMATIVE AND NEGATIVE SENTENCES IN THE TAYIK LANGUAGE

(based on the prose of modern literature)

Resume: This article examines the role and place of affirmative and negative sentences in modern Tayik fiction. The author believes that the division of proposals into confirmatory and negative depends on their relationship to reality. Affirmative versus negative sentences are widely used in fiction. The article indicates ways of expressing confirmation sentences, to confirm his opinions, the author will give numerous examples, group and analyze them, pay special attention to the semantics of the sentences being analyzed. According to the author, the language of fiction has its own characteristics in each definite period of creativity. Consequently, the work of modern writers from one work to another is inextricably linked with the level of development of the Tayik literary language. Fiction plays an important role in the development of the modern Tayik language. Negative sentences also play an important role in the language. The author has shown on a large scale that denial means a firm affirmation. The category of negation is related to the content of the sentence and has a structural meaning. The grammatical meaning of negation is usually expressed by the particle not- (na) - not, and its absence means an affirmation. The author of the article classifies negative sentences into complete and incomplete negation. Complete negation is done by adding a non-negative particle before the message, for example, general negation. The participle of negation - in front of the other members of the sentence, represents an incomplete negation. According to the author's observations, in the composition of simple sentences, the words ҳеч, ҳargiz, aslo, ba uz, be also have a negative meaning.

Key words: affirmative, negative, negative participle, complete negation, incomplete negation, simple sentence, modern prose.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Кенҷазода Манучеҳра Солеҳ*** – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторант. **Суроғa:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: **kenjazoda-1978@mail.ru**

Сведения об авторе: ***Кенджазода Манучехра Солех*** – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, докторант. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17.
E-mail: **kenjazoda-1978@mail.ru**

Information about the author: ***Kenjazoda Manuchehra Solekh*** - Tajik National University, Candidate of Philological Sciences, doctoral student. **Address**: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.
E-mail: **kenjazoda-1978@mail.ru**

УДК: 400.11

КОНСЕПТИ «ЗАБОН» ДАР ТАСВИРИ ИЛМӢ

Начмиддиниён Ф.Р.
Институти илмию таҳқиқотии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дороии асосии ҳар як қавму миллат забони ӯст. Ин аст, ки забонро рукни муҳимми давлатдорӣ ном мебаранд. Забон омили муҳими ташаккули миллат, баёнгари сарнавишт, мояи ифтихору сарфарозии соҳибзабонон мебошад. Таърихи ҳар халқу миллат дар забони ӯ таҷассум меёбад. Аз ин рӯ, тамоми миллату халқиятҳо ба забон эҳтиромӣ шоиста доранд. Забон дар ҳаёти инсон нақши бисёр муҳим дошта, барои рушди маънавиёти ӯ хизмат менамояд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намудаанд: «Забон муҳимтарин унсури бақои миллат буда, оинаи рӯзгори гузаштаву ҳозира ва маҷмуи тафаккуру андешаи халқ ба ҳисоб меравад ва яке аз арзишмандтарин сарчашмаҳои мероси гузаштагон барои наслҳои оянда арзёбӣ мегардад. Тавассути забон одамон бо ҳамдигар муошират карда, аз ҳоли ҳамдигар хабардор мешаванд ва таассуроташонро баён месозанд. ҳангоми гуфтугӯ ва баёни фикр асолати забон боз ҳам равшантар зоҳир гардида, рукни тавонманд ва сарнавиштсоз будани он ошкор мешавад» [26, с.5].

Забон падидаи фарҳангие мебошад, ки одамонро ба ҳам муттаҳид менамояд, ба воситаи он ҳар як инсон шахсияту ҳувияти хешро мешиносад, ҷаҳонбиниашро бою ғанӣ мегардонад. Дар забон анъана, расму оин ва дигар суннатҳои ин ё он халқ ифода меёбад. Тавассути забон инсон арзишҳои маънавии халқи худро ҳифз намуда, ба онҳо арҷ мегузорад. Забон ганҷинаи нодиру бебаҳо ва оинаи ҳаднамои ҳар қавму миллат аст.

Имрӯз омӯзиши забон ҳамчун як роҳи пурмаҳсули тафсири фарҳанги инсон мушоҳида мегардад. ҳар як халқу миллат дорои забони табиии худ мебошад. Дар ҳар як забон таъриху фарҳанг ва маданияту хусусиятҳои хоси ин ё он халқ таҷассум ёфтааст, ки барои забоншиносии маърифатӣ ва фарҳангӣ аҳаммияти калон дорад. Забон бо пайдо шудани ҷомеаи инсонӣ дар шакли муошират (гуфтор) ба вуҷуд омадааст. Аз ин сабаб, як гурӯҳ муҳаққиқон ба он назаранд, ки ҳангоми таҳқиқи консепти «забон» пеш аз ҳама бояд ба фолклор (эҷодиёти даҳонакии халқ» рӯ овард, чунки ибтидои бунёди забон маҳз дар фолклор таҷассум ёфтааст.

Таърих гувоҳ аст, ки забонҳое, ки аз саҳнаи сиёсат дур ме- шаванд, қудрату тавонро аз даст дода, бемору заифу нотавон мегарданд ва оқибат муқовимату истодагариро дар баробари фишору тазйиҳи забонҳои ҳоким аз даст дода, рӯ ба нестӣ меоранд. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намудаанд: “Забон дар паҳно ва сояи давлат қувват ва неру мегирад ва давлат аст, ки барои рушду нумуи забон муҳити мусоиди зисту амал фароҳам меорад. Дар ҳама давру замонҳо миёни забону хат, давлат ва ҳувияти миллӣ пайванди мустақил вуҷуд доштааст. Ҳар гоҳе ки ин пайванд мустаҳкам ва неруманд гардидааст, забон марҳилаи рушду такомулро дар паноҳи давлати муқтадир паймудааст ва ҳувияти миллӣ низ дар бехтарин вачҳ ба зуҳур омадааст. Ва, баръакс, суст шудан ва ё аз байн рафтани пайванди мазкур боиси заъфу нотавонӣ ва ҳатто маҳву фанои забон ва ҳувияти миллӣ гардидааст» [25, с. 172].

Аксар муҳаққиқон ба он назаранд, ки яке аз аломатҳои муҳимму намоён ва ассосии ҳар як миллат забони ӯст. Аз ҷумла, муҳаққиқи рус Ф. П. Филин таъкид кардааст, ки: “ Дар байни дигар аломатҳои миллат забон дар ҷои аввал меистад” [20, с. 5]

Забон аз аломатҳои дигари миллат ҳам пештар ташаккул меёбад, инчунин нисбат ба аломатҳои дигари миллат устувортар буда, ба тағйирот камтар дучор мешавад. Миллат бе умумияти забон ба вуҷуд намеояд. Забон бозёфти бебаҳову пурқиммати ҷамъиятист, ки аз насл ба насл мегузарад, муносибатҳои наслу қавмҳои гуногунро барқарор мекунад, ганҷинаи илму фарҳангро ҳифз намуда, насиби наслҳои оянда мегардонад. Муҳаққиқи тоҷик Ш. Рустамов мегӯяд: “Забон яке аз аломатҳои хоси инсон ба шумор меравад. Аз ҳамин ҷиҳат дар зери мафҳуми забон забони овозӣ, калом фаҳмида мешавад. Ташаккули

ҳар як забон ба ҳаёт ва таърихи конкретии халқ алоқаманд мебошад. Вобаста ба тараққиёти ҷамъият забонҳо низ инкишоф ёфта, ба дараҷаи забонҳои миллӣ мерасанд”. [15, с. 24].

Р. И. Авенесов бар он назар аст, ки: “ Забони миллат ягонагии басо мураккабест: вай забони адабӣ, забони гуфтугӯи халқ, ки дар заминаи таъсири мутақобилаи байни ҳамдигарии шеваҳо, ҳамчунин шеваҳою забони адабӣ ташаккул ёфтааст ва, билохир, маҷмуи тамоми шеваҳои маҳаллӣ мебошад” [1, с. 29].

Забон таърихи гӯёст. Мисли таърих ҳаёти моддӣ ва маънавии халкро дар худ таҷассум намуда, ба пешравии он мусоидат менамояд. Забон ҳеҷ вақт дар як ҷо ва дар як сатҳ намемонад, тағйиру такмил меёбад, тараққӣ мекунад, пеш меравад, унсурҳои кӯҳнаро аз худ дур ва унсурҳои навро қабул карда, баробари замон гом мениҳад. Муҳаققиқи тоҷик Ш. Рустамов доир ба тозагии забонва ҳусни баён изҳори назар намуда, дар таҳвияти андешаҳои худ аз навиштаҳои олими бузурги рус М. В. Ломоносов, ки воҳидҳои забонро ба маводи бинокорӣ ва пайвандакҳоро ба меҳҳо ташбеҳ додааст, чунин иқтибос меорад: “Дар васлшавии маводи бинокорӣ ҳар қадар камтар мех сарф шавад, бино ҳамон қадар зебову дилрабо менамояд”. [15, с. 158].

Яъне, забон ҳар қадар тоза, бурро ва суфтаву бенуқсон бошад, фикру андеша ва тафаккур ҳам ҳамон қадар беҳтару хубтар ва бенуқсон ифода мешаванд.

Агар ба забон муносибати ғамхорона аз ҷониби соҳибзабонон зоҳир нагардад, барои рушду инкишофи он саъйу талош карда нашавад, баробари рушду инкишофи илму техника ва технологияи навин гом наниҳад, забон низ ба бечорагӣ нотавонӣ гирифтор шуда, аз байн меравад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон андешаҳои худашонро вобаста ба рушду ташаккули забон чунин баён намудаанд: «Масъалаи ташаккули забони илм ва истилоҳот имрӯз дар ҷомеаи мо беш аз пеш аҳамият пайдо мекунад, зеро дар раванди имрӯзаи ҷаҳонишавӣ ва сели хурӯшони ҳаводиси рӯзгори пурошӯби мо танҳо забони тавонманд ва ҷавобгӯйи ниёзҳои илм ва фановарии муосир бо имконот ва собиқаю салиқаи худ метавонад дар баробари ин раванду ҳаводис устувору побарҷо монад. Баръакс, забоне, ки ҳамқадами замон нест ва соҳибону алоқамандони ин забон барои рушду густариши он дар заминаҳои мухталифи илму фан аз худ кору пайкори ҷиддии мондагор нишон намедиҳанд, маҳкум ба нобудист ва ногузир аз байн хоҳад рафт».

[25, с. 246-247].

Забон бо ҷамъият ва бо соҳибони худ алоқаи зич дорад, зеро маҳз ба туфайли ҷамъият забон вуҷуд дорад. Ҷамъияту забон дар як вақт ба вуҷуд омада, яке аз омилҳои асосии пайдоишу рушди инсон маҳсуб меёбанд. Ба пайдо шудани равияи нави забоншиносии маърифатӣ ва фарҳангӣ диққати муҳаққиқон ба омӯзишу таҳқиқи забон ва инсон бештар гардид. Ин ҳама шарҳи он аст, ки забон калиди низоми андешаи инсон ба табиати равонии ӯ буда, барои тавсиф намудани миллат хизмат мерасонад. Маҳз дар забон, пеш аз ҳама тариқи матбуот, нодиртарин ва пурқиматтарин офаридаҳои нобиғаҳо - олимон, шоирону нависандагон, хуллас фарзандони оқилу донои халқу миллатҳои гуногун таҷассум меёбад. Аз рӯи захираи вожагон ва истилоҳҳои забон метавон дар бораи пешрафту шукуфоӣ ва ё камбудиву норасоиҳои ин ё он соҳа маълумот пайдо намуд.

Устод С. Айнӣ натанҳо забоншиносон, балки шоирону нависандагонро ба омӯхтани қоидаҳои забон даъват менамуд, маслиҳат медод, ки забонро тоза нигоҳ доранд, баҳри бою ғанӣ гардонидани он талош варзанд, аз истифодаи калимаҳои нодурусту ноҷо (вайрон) худдорӣ намоянд. Ӯ таъкид мекард, ки нависанда бояд соддаву оммафаҳм нависад. М. Шакурӣ доир ба саҳми устод Айнӣ дар рушди забон, тарбияи шоирону нависандагони ҷавон изҳори назар намуда, аз гуфтаҳои устод чунин иқтибос меорад: «Вазифаи нависанда ва шоирон дар хусуси забон ин нест, ки бо забони вайрон аз паси касони забоннодон раванд, балки бояд инҳо дар хусуси забон оммаро аз паси худ кашанд… Дар ин замон ҳеҷ дуруст нест, ки нависанда дар паи зинда карда ба матбуот даровардани забони вайрони бесаводон гардад» [24, с. 74] .

Забон ҳама ҳастии маънавию рӯҳии инсонро дар худ маҳфуз медорад ва ҳастии бузурги инсон ба рӯйи аҳли олам, ба пешвози рӯйдоду воқеаҳои дирӯзу имрӯзи он дарҳои манзили худро кушода, ҳамаи онро дар бар мегирад. Барои рушди ҳам забон ва ҳам инсон заминаҳои мусоиду мувофиқи иқтисодиву иҷтимоӣ зарур мебошанд. М. Шакурӣ (Шукуров) гуфтааст: «Забон таҷассуми фикр аст, ҳама ҳастии маънавию рӯҳии инсонро ифода карда,

оламҳои маънавии рӯҳро ба ҳам мепайвандад ва оламҳои наве эҷод мекунад, зеро зотан эҷодгар буда, натанҳо неруи эҷодкории инсонро афзоишу такомул медиҳад, балки ӯро тамоман дигар мекунад, фаҳми ӯро ташаккул ва ё ба куллӣ тағйир дода, одаму олами дигаре месозад. Асоси эҷодгарии забон ва моҳияти эҷодкории инсон сахт ҳамбастаи якдигаранд, аз якдигар оғоз меёбанд. Лекин, агар инсон дар ҳақиқат эҷодгар бошад, забон ҳам эҷодкору халлоқ хоҳад буд, вагарна набояд аз забон халлоқият чашм дошт. Қувваи беканори маъниофаринӣ, маънавиятпарварӣ ва инсонсозии забон ба қувваи фикру рӯҳи худи инсон вобаста аст, ба он воқеияти иҷтимоӣ вобастагӣ дорад, ки барои зиндагии инсон, барои қувватафзоӣ ва парвози фикри ӯ замина тайёр мекунад. Агар шароити иҷтимоӣ мавҷуд набошад ва инсон моҳияти эҷодгарии худро зоҳир карда натавонад, аз шукуфти табъи эҷодкории забон ҷои умед намемонад [24, с. 23] .

Ризозода Шафақ ба он андеша аст, ки забон ҳам мисли инсон марҳилаҳои гуногунро аз сар мегузаронад, ба авқу камол мерасад, нашъу намо меёбад, шукуфон мешавад ва агар нисбаташ эҳтирому ғамхорӣ зоҳир нагардад, бемору бемадору хору залил гашта, метавонад ба марг мубтало гардад. Ӯ гуфтааст: «Забонҳои зиндаи ҷаҳон ҳамеша дар ҳоли рушду такомул, омезишу табодул ва тағйиру таҳаввуланд. Забон ҳам ба монанди тамоми мавҷудоти зиндаи ин ҷаҳон дар умри худ марҳилаҳои гуногуни ҳаётро мепаймояд, аз туфулият ба сӯйи булуғ ва авҷу камол, гоҳҳо фақру бечорагӣ ва гоҳҳо ҳам беморӣ ва ҳатто марг.

Донишмандон ду омили асосиро сабабгори ин авҷу заволи забон медонанд. Аввал ин ки забон то чӣ андоза ва аз кадом роҳҳо мавриди ҳамла ва нуфузи забонҳои дигар воқеъ шудааст ва дувум он ки забон то чӣ ҳад неруи дохилӣ ва қобилияти муқовимат доштааст, ки бо ин амалиёт мубориза барад ва аз нобудӣ худро наҷот диҳад» [14, с. 64].

Забон оинаест, ки дар он роҳи пурпечу фарози тайкардаи ин ё он халқ инъикос ёфта, манбаи муҳим барои шиносоӣ ва омӯзиши таъриху фарҳангу тамаддуни аҳли башар маҳсуб меёбад. Муҳаққиқи амрикоӣ Э. Сепир таъкид мекунад: «Забонро надониста инсонро на аз ҷиҳати психологӣ, на аз ҷиҳати интелектуалӣ ва на аз ҷиҳати фарҳангиву иҷтимоӣ фаҳмидан имкон надорад. Забон он қадар чуқур дар вуҷуди инсон ҷой гирифтааст, ки ҳариб дар тамоми фаъолиятҳои ӯ иштирок мекунад. Забон - ин роҳбаладест, ки ба сифати оғози роҳбарикунанда дар омӯзиши илмии фарҳанг аҳамияти бештарро касб намуда истодааст». [16, с. 231].

Э. Сепир чунин мешуморид, ки ҳангоми таснифоти забонҳо ба гурӯҳҳо бояд ҷиҳатҳои гуногуни онҳо ба ҳисоб гирифта шавад. Ӯ дар асоси типологияи пешниҳоднамудаи худ забонҳоро бо чунин гурӯҳҳо ҷудо кардааст: 1) решагӣ, 2) дериватсионӣ, 3) омехтаи релятсионӣ, 4) холис релятсионӣ.

Агар мафҳуми алоқаи калимаҳо бо мафҳуми маънои лексикӣ якҷоя ифода ёбад, ин маънои омехтаи релятсионӣ буда, агар берун аз калима, масалан, бо ёрии таркиби калима, калимаҳои ёридиҳанда ва интонатсия ифода шавад, ин мафҳуми холис релятсионӣ ба шумор меравад.

Аз ин гуфтаи муҳаққиқ чунин хулоса кардан мумкин аст, ки ягона роҳи шинохти инсон забон аст. Шахсияти инсон, пеш аз ҳама, дар муошират бо дигарон ошкор мегардад.

Забон дар давраҳои қадим ҳамчун мавзӯи калидии забоншиносони Ҳинди қадим ва файласуфони Юнони қадим қарор гирифта буд. Ин масъала аз муколамаи Ксанфу Эзоп доир ба забон равшану ҳувайдост. Баъдан ба ин масъала забоншиносони Аврупои асримиёнагӣ ва Шарқ низ таваҷҷуҳ карданд. Дар асрҳои 18-19, ки оғози пайдоиши забоншиносист, таҳқиқи ҳамаҷонибаи забон оғоз мегардад.

Яке аз олимони барҷастаи забоншиносӣ И.Г. Гердер ба он бовар аст, ки: «Тавлиди забон ба рӯҳи инсон алоқаманд аст. Рӯҳу вуҷуди инсонро эҳсосот фаро гирифтааст. Азбаски инсон аз мавҷудоти оқил аст, ҷаҳонро тавассути ҳиссиётҳои гуногун дарк мекунад. Аз ин хотир дар каллаи ӯ ҷамъ шудани фикру андешаҳо ногузир буда, барояш басанда аст, ки тасавуроти возеҳу равшан доир ба ин ё он ашё ва ҷисму дигар мавҷудот дошта бошад, ки онро тасаввур ва бо забони дохилӣ пеши назар оварда, дида тавонад» [5, с. 152-154].

Аз назари ин муҳаққиқ забон дар натиҷаи талаботи табиии одамон ба вуҷуд омадааст, яъне калимаҳои аввалини одамони ибтидоӣ хусусиятҳои эмотсионалӣ (ҳаяҷонӣ] дошта, аз овозҳои ифодакунандаи ҳиссиёту ҳаяҷони инсонӣ иборат будаанд ва аз рӯи талаффузи овозҳои одатшуда пайдо шудаанд. Яъне ҳодисаҳои табиӣ дар инсон ҳиссиёту ҳаяҷони рӯҳӣ

ба вуҷуд меоварданд, ки забон маҳсули ҳамон ҳолати рӯҳӣ мебошад. Ба ақидаи ӯ забон овози гӯё акси овозҳои табиӣ мебошад. Бояд зикр намуд, ки ақидаву пешниҳодҳои ӯ пайдоиши забонро аз нигоҳи илмӣ дуруст ва пурра исбот карда наметавонад. Забон маҳсули ҷамъияти инсонӣ буда, барои алоқа ва муносибати аъзоёни он зарур аст. Меҳнати самаранок, таҷриба, шуур ва сухан гуфтан аз омилҳои пайдоиши забонанд.

Воқеан ҳам, инсон аз мавҷудоти оқил буда, қобилияти фикр кардан ва дарк кардани олами атрофро дорад. Маҳз бо ана ҳамин оқилӣ ва доноияш насли инсон аз дигар мавҷудоти олам фарқ мекунад, маҳз оқилӣ ба инсонҳо имкон медиҳад, ки дар ҷамъият муттаҳид гарданд, тафаккури худро тараққӣ диҳанд, таҷриба омӯзанд, истеҳсолоти ҷамъиятӣ ташкил кунанд, бо қувваҳои табиат муташаккилона муборизa баранд, доир ба ҳаводиси олам маълумот дошта бошад, ҷаҳони маънавиашро бой намояд, ба дараҷаҳои тараққиёт бирасанд, андешаҳояшро ба забон орад ва бо дигарон доир ба ин ё он масъала изҳори андеша намояд.

В. фон Гумболдт низ яке аз аввалин олимонест, ки ақидаҳои худро оид ба инсонмарказӣ дар соҳаи забоншиносӣ баён намуда, забонро «рӯҳи халқ» номидааст. Ба ақидаи ин олим донистани забон барои омӯзиши дигар илмҳо ва ба ин васила шинохти шахсияти инсон хидмат хоҳад кард. Ӯ ақида ва фикру андешаҳои худро вобаста ба омӯзишу аз худ намудани забон ва ба ин васила шинохти шахсияти худ аз ҷониби инсон чунин шарҳ додааст: «Забон дорои қувваи маънавии мутаҳидкунанда буда, бунёдгузори ақида ва эҳсосоти ҳар қавм аст… Омӯзишу аз худ намудани забон ҳанӯз анҷоми кор нест, балки дар якҷоягӣ бо дигар соҳаҳо барои ноил шудан ба мақсади ниҳоӣ ва олӣ - шинохти шахсияти инсон ва дарки олами атроф, муносибати инсон ба ҳама он чизе, ки дар чашм намоён ё ғоиб аст, хизмат мекунад» [6, с. 234].

Ин ақидаҳои муҳаққиқи олмонӣ аз ҷониби аксар муҳаққиқон ҷонибдорӣ гардидааст. Аз ҷумла, А. А. Потебня ақидаҳои Гумболдтро ҷонибдорӣ намуда, ба он назар аст, ки: «Дар ҳақиқат забон дар ҷомеа рушд мекунад, вале на ба он хотир, ки маҳз инсон ҷузъи ҷамъият, қавм, халқ ё миллат аст, балки боз барои он, ки инсон тавассути омӯзиши забон худашро мешиносад, бо дигарон гуфтугӯ мекунад, аз ҷаҳони маънавии дигар одамон баҳра мегирад ва мебинад, ки ӯро дуруст дарк мекунанд ва мефаҳманд… Забон баёнгари этнос, нишони фарққунандаи ҳар халқу миллат аст» [13, с. 234].

Муносибати забон ва нутқ яке аз масъалаҳои муҳим ва асосии забоншиносии маърифатӣ маҳсуб меёбад. Забоншиноси машҳури швейтсариягӣ Ф. де Соссюр, ки чун асосгузори равияи сохтории забон (структрализм) шинохта шудааст, забону нутқро ду тарафи фаъолияти нутққунии инсон шуморида буд. Забон ба фикри ӯ ҷиҳати иҷтимоӣ ва психикии фаъолияти нутққунӣ бошад, нутқ ҷиҳати индивидуалӣ ва психофизикии он мебошад. Ӯ омӯзиши онҳоро бо ду илми мустақил ҷудо карда, аҳли зиё ва давлатро пуштибони забон медонист. Ф. де Соссюр гуфтааст: «Забон системаи аломатҳои ифодакунандаи идеяҳост. Барои гӯяндагони забон танҳо як пешомад мавҷуд аст, ки он ҳам бошад истифодаи имрӯзаи забон аст, онҳо аз таърихи он метавонанд чизеро надонанд ва дар бораи ояндааш ҳам фикр накунанд. Танҳо давлат бо аҳли зиё, олимон, шоирону нависандагон пуштибони забон мебошанд» [17, с. 116-117].

Ба ақидаи М. Ҳайдеггер чун фалсафа ба инсон таваҷҷуҳ дорад, бояд ба забон ҳам таваҷҷуҳи бештар дошта бошад, зеро аз ҳама мавҷудоти зинда танҳо инсон соҳибзабон буда, қобилияти фикр кардану сухан гуфтанро дорад. Аҳли зиё нигаҳбони забон буда, ғановати маънавиро афзун менамоянд. Ӯ мегӯяд: “Фикр ба ҳастӣ сухан ато мекунад. Забон хонаи ҳастӣ аст. Дар манзилгаҳи забони инсон зиндагӣ гуворост. Мутафаккирону шоирон нигаҳбони ин манзиланд. Нигаҳбонии онҳо ба вуҷуд овардани кушодагии ҳастӣ мебошад ва ин ба ҳамон андоза ки онҳо ба ин кушодагӣ ба нутқи худ сухан ато мекунанд ба ин кор кушодагиро дар забон нигоҳ медоранд, муяссар мешавад” [22, с.314].

Муносибати забон ва тафаккур яке аз масъалаҳои асосии илмҳои забоншиносӣ, фалсафа, равоншиносӣ ва ғайра мебошад. Ба ақидаи муҳаққиқи тоҷик М. Норматов: “Муносибати забон ва тафаккур натанҳо масъалаи муҳимми забоншиносӣ, балки психология, мантиқ ва философия ҳам мебошад. Ба ин масъала ҳатто олимони намоёни математика, физика ва тиб низ диққат кардаанд” [11, с. 105].

Аксар олимон вақте, ки дар бораи забон изҳори андеша менамоянд инсони комил, донишманд, ҷӯянда ва созандаву фаъолро пеши назар меоранд. Муҳаққиқи литвонӣ Р. И.

Павиленис дар ин бора мегӯяд: «Вақте ки дар бораи забон гап мезанем, мо инсони кундфаҳму ичрочӣ ва соҳибзабони камзавқро не, балки инсони фаъолу ташабускор ва дорои фаҳмишҳои консептуалиро дар пеши назар дорем, ки дорои тафаккури бой аст, забонро мефаҳмад, андешаҳои созандаву ҷолиб дорад ва бо дигарон муошират карда метавонад» [12, с. 259-260].

Забон ба ҷамъият хос аст, дар ҷамъият пайдо шудааст. Аз ин хотир, тараққиёти забон ба таърихи ҷамъият, бо умумияти ичтимоии одамон (қавм, қабила, халқ ва миллат) вобаста аст. Забоншиносии маърифатӣ аз аввали пайдоиши худ ба ин масъала диққати ҷиддӣ медод. Чунки забон дар ҳар сохти ҷамъиятӣ ҳамчун воситаи ҷамъкунандаи донишу таҷрибаи одамон хизмат мекунад ва онро ба наслҳои оянда мегузаронад. Барои ҳамин ҳам, ҳама гуна дигаргуниҳои ҷамъият хоҳ иқтисодӣ бошад, хоҳ маданӣ ва хоҳ ичтимоӣ ба забон ҳатман таъсир мерасонад. Албатта, забон ҳам дар навбати худ ба ҷамъият ва инкишофи он бетаъсир намемонад. Махатма Ганди дар кушодашавии Донишгоҳи Ҳиндӣ дар Варанаси 4 феврали соли 1916, ки ба масъалаҳои вазъи забонҳои ҳиндӣ бахшида шуда буд, чунин мегӯяд: “Забонҳои мо ифодаи вуҷуди мост, ва чун шумо мегӯед, забони мо хеле қашшоқ аст, ки фикрҳои олиро айнан ифода карда наметавонад, пас мувофиқ аст, ки гӯед: вақти адами (нестии) мо аз рӯи замин расидааст” [8, 6].

Аз ин гуфтаҳои муҳаққиқон ва сиёсатмадорон маълум мегардад, ки забон натанҳо маҷмӯи аломатҳост, балки ба ҷанбаҳои равонӣ, зеҳнӣ ва фарҳангиву ичтимоии инсон сахт алоқаманд буда, ба ҳар як рафтору кирдори ӯ рабти бевосита дорад. Дар ҳамин робита забоншиноси даниягӣ Л. Елмслев қайд менамояд, ки забон барои инсонҳо на танҳо барои имрӯз хизмат мекунад, балки он барои наслҳои оянда ҳамчун роҳбалад ва роҳкушо хизмат хоҳад кард: «Забон метавонад роҳро ба сӯи дарки услуби шахсият ва ҳам ба воқеаҳои ҳаёти наслҳои гузашта кушояд». [7, с.131].

Бояд қайд намуд, ки забон мавҷуди зинда буда, ҳамеша дар ҳолати пӯёӣ ва тағйиру таҳаввул қарор дорад. Вобаста ба рушди ҷомеа, инкишофи робитаву муносибатҳои дӯстона, саноату савдо, муомилоти пуливу молӣ миёни халқу миллатҳои гуногун баъзе калимаҳо аз як забон ба забони дигар мегузаранд ва ба ин восита забонҳо ҳам каме беш ба ҳам омехта мегарданд. Дар олам забоне вуҷуд надорад, ки аз дигар забонҳо баҳра набардошта бошад. Агар робитаҳои тиҷоративу фарҳангиву сиёсиву ичтимоӣ ва ғайра маҳдуд гарданд, имконияти рушди забонҳо ҳам то андозае маҳдуд хоҳад гашт. Дар чунин ҳолат бо гузашти замон доираи истифодабарии баъзе забонҳо чун забони маҳдуду нотавон танг гашта, чунин забонҳо рӯ ба нестӣ меоранд. Бинобар ҳамин ҳам, забонҳо доим дар ҳоли муомила ва мубодила қарор гирифта, боиси рушди якдигар мегарданд. Ба андешаи муҳаққиқи рус Н. П. Черних: “Забоне ки аз нигоҳи луғавӣ покизагии комил дошта бошад вуҷуд надорад ва таркиби луғавии ҳеҷ забоне аз калимаҳое, ки дар рӯзгорони мухталиф ва мавридҳои гуногун аз забонҳои дигар иқтибос гирифта шудаанд, холӣ нест” [23, с. 141-142].

Маълум аст, ки забон воҳиди том буда, асоси онро сохти грамматикӣ ва фонди луғавӣ ташкил мекунад. Дар асоси таркиби луғавии забон фонди асосии луғавӣ меистад, ки калимаҳои заруритарини забонро дар бар мегирад. Ҳам сохти грамматикӣ ва ҳам таркиби луғавии забон дорои системаи муайян мебошанд.

Муҳаққиқи тоҷик С. Назарзода чунин мешуморад, ки: “ Барои ғанӣ шудани таркиби луғавии забон калимаю истилоҳот омили муҳим маҳсуб мешавад, зеро таркиби луғавии ҳар як забон на танҳо аз файзи луғати асил ва хоси худ, балки бо кумаку мусоидати калимаҳои иқтибосӣ аз забонҳои дигар рушду такомул меёбад” [10, с. 194-196].

Зикр бояд кард, ки забон ҳамчун воситаи муоширати инсонҳо, яъне ҳамчун воҳиди асосии инсон аз ҷониби муҳаққиқон ҳаматарафа мавриди таҳқиқи ҷиддӣ қарор гирифтааст. Аз ҷумла, доир ба консепти «забон» дар забоншиносӣ аз ҷониби муҳаққиқон то андозае корҳои илмӣ анҷом ёфтаанд. Забоншиноси рус А. Ромашко (1991) доир ба «Амсиласозии сохти консепти «забон» дар олами парадигмаи забоншиносӣ» тадқиқоти илмӣ анҷом дода, ба он ақида аст, ки забон дар ҳаёти инсон нақши муҳим бозида, чун хусусияти фарқкунандаи ӯ аз дигар мавҷудоти олам хизмат мекунад. Ҳамчунин, муҳаққиқон Левонтина И. Б. (2000), Дегтев-Макеев (2000), С. Никитина (2000), Степанов Ю. С. (2001), В. Б. Кашкин (2002) ва

ғайра таҳқиқотҳои илмӣ анҷом анҷом дода, дар ин замина рисолаҳои илмӣ дифоъ намудаанд.

Ю. С. Степанов дар кори илмии худ консепти «забон»-ро таҳлил намуда, ба он ақида аст, ки: «Забоншиносии фарҳангӣ ҳамчун илми соҳаи антропологӣ имрӯз натанҳо сохтор, балки руҳу вуҷуди забон, хусусиятҳои этникӣ ва ҷаҳонбинии дар он таҷассумшударо меомӯзад" [19, с. 38-40].

Ӯ бо мақсади ошкор кардани хусусиятҳо ва сохтори мураккаби забон онро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо менамояд: 1) забон ҳамчун узви шахс; 2) забон ҳамчун узви оилаи забонҳо; 3) забон ҳамчун сохтор; 4) забон ҳамчун ситема; 5) забон ҳамчун аломат; 6) забон ҳамчун компютор; 7) забон ҳамчун фазои тафаккур ва «хонаи рух». Ҳеҷ ягон аз ин гурӯҳҳо дар алоҳидагӣ наметавонанд тамоми паҳлуҳои забонро мунъакис намоянд. Онҳо ҚОДИРАНД, ки якдигарро пурра намоянд, ғанӣ созанд, то ки тасвири ҷудонопазири мафҳуми «забон» ошкор шавад.

Дар охири асри 20 ба ин гурӯҳбандии забон боз як номгӯйи дигар илова гардид, ки забон маҳсули фарҳанг, ҷузъи муҳим ва шарти мавҷудияти он, мебошад. Аҳмияти тадқиқоти соҳаи равонии фаъолияти инсон тавассути таҳлили матнҳо мавҷудияти муносибати зичи инсонро бо фарҳанг муайян мекунад. Фарҳанг ҳамчун маҷмӯи матнҳо ҳисобида шуда, чун анбори иттилоот натиҷаву дастовардҳоро дар ин соҳа муайян мекунад.

Ҳангоми истифодаи равиши семиотикӣ дар таҳқиқи забони табиӣ, ки аз баррасии забон ҳамчун системаи аломатҳо иборат аст, таҳқиқи консепти «забон» ҳамчун мафҳуми семиотикӣ баррасӣ мешавад. Истилоҳи «консепти семиотикӣ» бори аввал солҳои 90-уми асри гузашта аз ҷониби Н. Д. Арутюнова истифода шудааст. Ӯ мегӯяд: «Истилоҳи забон, ба ҳамаи он тафсирҳое, ки дорад, пеш аз ҳама, ба забоншиносӣ алоқаманд аст. Забони табиӣ хусусиятест, ки инсонро аз дигар мавҷудоти олами зинда ҷудо намуда, ба ӯ қобилияти ҷисмонии гуфтор ва боигарии маънавӣ додааст». [3, с. 198].

Консепти «забон» консепти линвофарҳангист, ки дорои ташаккули равонии дараҷаи баланди абстраксия буда, ифодаи муоширатӣ ва этнографӣ дорад. Моҳияти умумибашарии забон, асосан дар истифодаи илмии он зоҳир гашта, хусусиятҳои хоси этникии он ошкор мегардад. Дар сохтори лингвофарҳангии консепти «забон» се ҷузъи муҳим:1) консептуалӣ; 2) маҷозӣ ва 3) этимологиро ҷудо кардан мумкин аст.

М. И. Стеблин-Каменский мегӯяд: «Забонро метавон ҳамчун система ё рамзҳо ва ҳатто бо формула ва нақшаҳо ифода намуд. Вале ҳеҷ вақт барҳакси ин амалро иҷро карда наметавонем, чунки ягон забони аз формула ва нақшаҳо сохташуда наметавонад ба забони табиии зинда монанд шавад, ҳамчуноне ки робот ба одами зинда монанд шуда наметавонад» [18, с.29].

Дар забоншиносии тоҷик, ҳарчанд маҳз доир ба консепти «забон» асари илмие эҷод нагардидааст, аммо муҳаққиқони зиёде дар корҳои илмии худ ҳангоми таҳлили консептҳо ба ин масъала таваҷҷуҳ намудаанд. Масалан, муҳаққиқи тоҷик Азиззода Д. М. дар рисолаи илмии худ таъкид мекунад, ки: «Ҳар як забон дорои хусусияти хоси худ буда, рушди он ба тафаккури миллӣ-фарҳангии соҳибзабонон вобаста аст… Аз ин рӯ, робитаи мутақобилаи забон ва фарҳанг ва ҷаҳонбинии соҳибзабонон яке аз масъалаҳои муҳими таҳқиқи забоншиносии муосир гаштааст. Дар маркази диққати забоншиносӣ забон ҳамчун механизми умумии маърифатӣ меистад, чунки маҳз забон воситаи асосии бадастоварӣ, коркард, нигоҳдорӣ ва интиқоли маълумот, воситаи асосии ифодаи фикри инсон мебошад. Забон аломати сохтории инсон ва дар маҷмуъ қавмӣ ба ҳисоб меравад. Забон бо фарҳанг алоқамандии зич дошта, аз он ташаккул меёбад ва онро ифода менамояд. Илова бар ин, забон воситаи асосии бунёд намудан, рушд додан ва нигоҳдории фарҳанг (дар шакли матнҳо) ва дар ин радиф ҷузъи он мебошад» [2, с. 15].

Муҳаққиқ Мирзоева З. Ҷ. дуруст қайд мекунад, ки тамоми боигарии беҳамтои инсон, таҷриба ва дастовардҳои он танҳо тавассути забон ба наслҳои оянда пешкаш мегардад. Ӯ инсон ва забонро объекти марказии олами ҳастӣ ҳисобида, чунин зикр намудааст: “Объекти марказии олами ҳастӣ инсон ва забони ӯ мебошад. Инсоният тавассути забон аз таърихи худ бархурдор мешавад. Тавассути забон ба наслҳои оянда боигарии беҳамтои маънавӣ, аз ҷумла, фарҳангӣ, ахлоқиву маърифатӣ, фалсафӣ ва илмии ин ё он миллат ва умуман

инсоният эҳдо мегардад. Ҳақиқати воқеии олами атроф, зиндагӣ ва таҷрибаи ҳар инсон тавассути забон баён мегардад...” [9, с. 7].

Муҳаққиқи дигари тоҷик Ахмедова Д. Ҳ. ба забон ҳамчун ҷавҳари асосии фарҳангу ахлоқ ва тафаккуру андеша назар намуда, бисёр дурусту бомаврид қайд намудааст, ки: “Фарҳанги инсонӣ, ахлоқи иҷтимоӣ, тафаккур ва андешаи миллӣ берун аз забон мавҷуд буда наметавонад. Забон воситаи муҳимми муошираты инсонҳо мебошад. Аз ин рӯ, вижагиҳои ҷаҳонбинӣ, таърихӣ, фарҳангӣ, ахлоқӣ ва дигар арзишҳо маҳз дар забон таҷассум меёбанд. Хусусиятҳои миллии ин ё он халқ низ дар забони ӯ инъикос мегардад”. [4, с. 16].

Муҳаққиқи тоҷик Ш. К. Фозилова бошад забонро ҳамчун “сохтори зинда” муаррифӣ намуда, вазифаи онро чунин шарҳ додааст: “Забон сохтори зинда буда, ду вазифаи асосӣ 1) коммуникативӣ ва 2) экспресивро иҷро мекунад. Барои амалӣ намудани ин вазифаҳо ифодаи дақиқи фикр, ғанӣ будани фонди луғавӣ ва мавҷудияту тобишҳои маъно заруранд” [21, с. 14].

Тавре ки зикр намудем, забон ҳам мисли одамон дар тӯли таърих давраҳои гуногунро аз сар гузаронида, рушду нуму мекунад ва ҳамеша дар сатҳи андешаву тафаккур ва ҷаҳонбинии соҳибонаш қарор дорад. Рушди забон ба рушди миллат вобастагӣ дорад. Миллат ҳар қадар мукҳтадиру тавонманд гардад, забон ҳам бо ҳамон дараҷа мукҳтадиру тавонманд хоҳад шуд. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намудаанд: “Агар ба таърихи забонҳои ҷаҳон аз ибтидои пайдоиш то имрӯз нигарем, мебинем, ки забони ҳар миллат дар ҳамаи давраҳои таърих дар сатҳи тараққиёти тафаккуру андешаи соҳибони он қарор дошта, дараҷаи пешрафти моддиву маънавии онро инъикос мекунад. Бо ибораи дигар миллат ҳар қадар пешрафта ва созандатар бошад, забони он ҳам ба ҳамон андоза тавоно ва зояндаву поянда аст. Азбаски диалектикаи тараққиёту инкишофи ҷомеа бар пояи навҷӯйиву навоварӣ устувор аст, бинобар ин бозёфтҳо ва дастовардҳои нави моддиву маънавии халқҳои нисбатан пешрафта дер ё зуд дар байни миллатҳои дигар, пеш аз ҳама ҳамсоягон, ё ба сурати “сулҳомез” ва ё аз тариқи нуфузи сиёсиву иқтисодӣ паҳн мегардад. Дар натиҷа забони ин миллатҳо низ марзҳои сиёсиву ҷуғрофиро шикаста, кишварҳо ва гоҳҳо сарзаминҳоро “тасхир” мекунад ва бо истилоҳи имрӯза забони байналмилалӣ мешавад” [25, с.19-20].

Хулоса, забон муҳимтарин воситаи алоқаи одамон мебошад. Бе забон муомилоти инсонӣ ва бе муомилоти инсонӣ ҷамъият ва ҳатто худи инсон ҳам вуҷуд дошта наметавонад. Забон яке аз омилҳои тавонои инкишофи инсон аст. Танҳо ба воситаи забон инсон метавонад воқеиятро дарк кунад. Забон ба инсон барои ифодаи дунёи маънавии ӯ дода шудааст. Инсоният бе забон аз лаззати маънавӣ маҳрум буда, танҳо тавасути забон дониш, таҷриба ва маҳорату малакаи андӯхтаашро аз насл ба насл меомӯзонаду ҳадя менамояд. Чун забон аломати муҳимтарини миллат маҳсуб меёбад, табиист, ки сиёсати миллӣ ҳам дар навбати аввал ба забон ва тараққиёти он вобастагӣ дорад. Омӯзиши таърих, ташаккул, марҳилаҳои рушду инкишоф ва таҳқиқи забон омӯзиши таъриху фарҳангу маданият ва дастовардҳои ин ё он халқ буда, барои рушди ҷомеа, шинохти инсон ва мақоми он дар ҷамъият, тарбияи насли ҷавону ободкор дар рӯҳияи хештаншиносӣ, меҳнатқаринию ватандӯстӣ мусоидат хоҳад намуд. Ҳарчанд ки аз тарафи муҳаққиқон баъзе кӯшишҳо оид ба таҳқиқи консепти “забон” ба харҷ дода шуда бошад ҳам, имрӯз ин консепт пурра таҳқиқ нагаштааст.

Муқарриз: ***Саломов А.*** – номзади илмҳои филологӣ,
дотсенти ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Авенесов Р.И. Русская диалектология / Р.И. Авенесов. – М., 1949. – 336 с.
2. Азиззода Д. Консепти «муҳаббат// love» дар тасвири забонии ҷаҳон (дар асоси маводи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» / Д.Азиззода. – Душанбе, 2019. – 150 с.
3. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова // Языки русской культуры. – Москва: Наука, 1999. – 895 с.
4. Ахмедова Д.Ҳ. Национальная специфика концепта “еда” в таджикском и китайском языках: автореф... канд. филол наук / Д.Ҳ. Ахмедова. - Душанбе, 2020.

5. Гердер И.Г. Трактат о происхождении языка / И.Г. Гердер // История лингвофилософской мысли. Пер. с нем. вступ. ст. В.М. Жирмунского. – М.: Издательство ЛКИ, 2007. – С.152-154.
6. Гумбольдт В. Языки и философия культуры / В.Гумболдт. Пер. с нем. сост. общей. ред. и вступ. ст. А.В. Гулыги, Г.В. Рамишвили. – М.: Прогресс, 1985. – 451 с.
7. Елмслев, Л. Пролегомены к теории языка / Л.Елмслев // Новое в лингвистике. Вып.I. – М., 1960. – 131 с.
8. Махатма Ганди. Суханронӣ дар кушодашавии Донишгоҳи ҳиндӣ дар Варанаси / Ганди, Махатма. - 4 феврали соли 1916.
9. Мирзоева З.Ҷ. Концепт хлеб/нон в русском и таджикском языках: автореф... конд фил. наук / З.Ҷ. Мирзоева. – Душанбе, 2016. – 166 с.
10. Назарзода С. Лингвистическое изучение классических письменных памятников / С.Назарзода. – Душанбе, 2004. – С.194-196.
11. Норматов М. Забоншиносии умумӣ / М.Норматов. – Душанбе: Маориф, 1991. - 160 с.
12. Павиленис, Р.И. Проблема смысла: современный логико-философский анализ языка / Р.И. Павиленис. – М.: Мысль, 1983. – 286 с.
13. Потебня А.А. Полное собрание трудов: мысл и язык / А.А. Потебня. – М.: Лабиринт, 1999. – 300 с.
14. Ризозода Шафақ. Форсӣ ва нуфузи луғоти бегона / Шафақ, Ризозода // Нашриёти донишкадаи адабиёти Исфаҳон, соли 6, №7. - Исфаҳон, 1340//1962. – С.64.
15. Рустамов Ш. Забон ва замон / Ш. Рустамов. – Душанбе: Ирфон, 1981. - 256 с.
16. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. Пер.с.англ.; общ. ред. и вступ. ст. А.Е. Кибрика. - М., 1993. – 656 с.
17. Соссюр Ф. Курс общей лингвистики / Ф. Соссюр // Труды по языкознанию. – Москва, 1977. – С.31-284.
18. Стеблин-Каменский М.И. Спорное в языкознание / М.И. Стеблин-Каменский. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1974. – 144 с.
19. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры: Опыт исследования / Ю.С. Степанов. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
20. Филин Ф.П. Предисловие к книге А.Т. Базиева, М.И. Исаева / Ф.П. Филин // “Язык и нация”. – М., 1979. – С.5.
21. Фозилова Ш.К. Концепт “богатство” в английской, русской и таджикской лингвокультурах на материале фразеологических единиц, пословиц и поговорок: автореф... канд. фил... наук / Ш.К. Фозилова. – Душанбе, 2019. – 211 с.
22. Ҳайдеггер М. Письмо о гумманизме / М.Ҳайдеггер // Проблема человека в западной философии. – Москва: Прогрес, 1988. – С.314-356.
23. Черных П.Н. Очерк русской исторической лексикологии. Древнорусский период / П.Н. Черных. – М., 1956. – С.141-142.
24. Шукуров М. Забони мо ҳастии мо / М.Шукуров. – Душанбе: Маориф, 1991. – 232 с.
25. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат. Кит.1. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 516 с.
26. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат. Кит.2. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 432 с.

КОНСЕПТИ «ЗАБОН» ДАР ТАСВИРИ ИЛМӢ

Дар мақола доир ба консепти «забон» дар тасвири илмӣ маълумот дода мешавад. Забон падидаи фарҳангие мебошад, ки одамонро ба ҳам муттаҳид менамояд, ба воситаи он ҳар як инсон шахсияту ҳувияти хешро мешиносад, ҷаҳонбиниашро бою ғанӣ мегардонад. Дар забон анъана, расму оин ва дигар суннатҳои ин ё он халқ ифода меёбад. Тавассути забон инсон арзишҳои маънавии халқи худро ҳифз намуда, ба онҳо арҷ мегузорад. Забон ганҷинаи нодиру бебаҳо ва оинаи қаднамои ҳар қавму миллат аст. Имрӯз омӯзиши забон ҳамчун як роҳи пурмаҳсули тафсири фарҳанги инсон мушоҳида мегардад. Ҳар як халқу миллат дорои забони табиии худ мебошад. Дар ҳар як забон таъриху фарҳанг ва маданияту хусусиятҳои хоси ин ё он халқ таҷассум ёфтааст, ки барои забоншиносии маърифатӣ ва фарҳангӣ аҳаммияти калон дорад. Дар мақола омадааст, ки консепти «забон» консепти линвофарҳангист, ки дорои ташаккули равонии дараҷаи баланди абстраксия буда, ифодаи муоширатӣ ва этнографӣ дорад. Моҳияти умумибашарии забон, асосан дар истифодаи илмии он зоҳир гашта, хусусиятҳои хоси этникии он ошкор мегардад. Дар сохтори лингвофарҳангии консепти «забон» се ҷузъи муҳим:1) консептуалӣ; 2) маҷозӣ ва 3) этимологиро ҷудо кардан мумкин аст. Ба ақидаи муаллиф инсоният бе забон аз лаззати маънавӣ маҳрум буда, танҳо тавасути забон дониш, таҷриба ва маҳорату малакаи андӯхтаашро аз насл ба насл меомӯзонаду ҳадя менамояд. Чун забон аломати муҳимтарини миллат маҳсуб меёбад, табиист, ки сиёсати миллӣ ҳам дар навбати аввал ба забон ва тараққиёти он вобастагӣ дорад. Омӯзиши таърих, ташаккул, марҳилаҳои рушду инкишоф ва таҳқиқи забон омӯзиши таъриху фарҳангу маданият ва дастовардҳои ин ё он халқ буда, барои рушди ҷомеа, шинохти инсон ва мақоми он дар ҷамъият, тарбияи насли ҷавону ободкор дар рӯҳияи хештаншиносӣ, меҳнатқаринию ватандӯстӣ мусоидат хоҳад намуд. Ҳарчанд ки аз тарафи муҳаққиқон баъзе кӯшишҳо оид ба таҳқиқи консепти “забон” ба харҷ дода шуда бошад ҳам, имрӯз ин консепт пурра таҳқиқ нагаштааст.

Калидвожаҳо: забон, консепт, инсон, инсонмарказӣ, фарҳанг, миллат, ҳувият, ҳифзи забон, арзишҳои маънавӣ, дарк, ифтихор, халқ, луғат, таҳқиқ, ҷомеа, ватан, таърих, насл, фалсафа, андеша.

КОНЦЕПТ «ЯЗЫК» В НАУЧНОМ ОПИСАНИИ

В статье представлено понятие «язык» в научном описании. Язык - это культурный феномен, объединяющий людей, с помощью которого каждый познает свою личность и обогащает свое мировоззрение. Язык выражает традиции и обычаи нации. С помощью языка человек сохраняет и уважает духовные ценности

своего народа. Язык - уникальное и бесценное сокровище, зеркало каждого народа. Сегодня изучение языка рассматривается как продуктивный способ интерпретации человеческой культуры. У каждого народа свой естественный язык. Каждый язык отражает историю, культуру, и особенности народа, что имеет большое значение для когнитивной и культурной лингвистики. Понятие «язык» - лингвокультурологическое понятие, которое имеет высокий уровень психологической сформированности, свое коммуникативное и этнографическое выражение. Универсальный характер языка в основном отражается в его научном использовании, раскрывающем его специфические этнические особенности. В лингвокультурологической структуре концепта «язык» есть три важных компонента: 1) концептуальный; 2) виртуальный и 3) этимологический. По мнению автора, без языка человечество лишено духовного удовольствия, и только через язык оно передает свои знания, опыт, умения и способности из поколения в поколение. Поскольку язык является наиболее важным символом нации, естественно, что национальная политика также зависит в первую очередь от языка и его развития. Изучение истории, становления, этапов развития и исследования языка является изучением истории, культуры и достижений любого народа и будет способствовать развитию общества, признанию человека и его статуса в обществе, воспитанию молодого и благополучного поколения в духе самопознания, труда и патриотизма. Хотя исследователи приложили определенные усилия для изучения «концепции языка», эта концепция еще не полностью исследована.

Ключевые слова: язык, концепция, человек, человекоцентр, культура, нация, идентичность, языковая защита, духовные ценности, понимание, гордость, люди, словарь, исследования, общество, родина, история, поколение, философия, мысль.

THE CONCEPT OF "LANGUAGE" IN SCIENTIFIC DESCRIPTION

The article provides information on the concept of "language" in a scientific description. Language is a cultural phenomenon that unites people, through which each person learns his personality and enriches his worldview. The language expresses the traditions, customs and other traditions of a nation. Through language, man preserves and respects the spiritual values of his people. Language is a unique and priceless treasure and a mirror of every nation. Today, language learning is seen as a productive way of interpreting human culture. Every nation has its own natural language. Each language reflects the history, culture, culture and peculiarities of a people, which is of great importance for cognitive and cultural linguistics. According to the article, the concept of "language" is a linguistic and cultural concept, which has a high level of psychological formation, has a communicative and ethnographic expression. The universal nature of the language is mainly reflected in its scientific use, revealing its specific ethnic features. There are three important components in the linguistic and cultural structure of the concept of “language”: 1) conceptual; 2) virtual and 3) etymological. According to the author, without language, humanity is deprived of spiritual pleasure, and only through language does it pass on its knowledge, experience, skills and abilities from generation to generation. As language is the most important symbol of a nation, it is natural that national policy also depends primarily on language and its development. The study of history, formation, stages of development and research of language is the study of history, culture and achievements of any nation and will contribute to the development of society, recognition of man and his status in society, education of young and prosperous generation in the spirit of self-knowledge, labor and patriotism. Although some efforts have been made by researchers to study the concept of “language,” the concept has not yet been fully explored.

Key words: language, concept, human, human-centered, culture, nation, identity, language protection, spiritual values, understanding, pride, people, dictionary, research, society, homeland, history, generation, philosophy, thought.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Наҷмиддиниён Файзулло Раҷаб*** – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, мутахассиси институти илмӣ-таҳқиқотии назди ДМТ. **Суроғa:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рудакӣ, 17. E-mail: **fayzullo.r@mail.ru**

Сведения об авторе: ***Наджмиддиниён Файзулло Раджаб*** - Таджикский национальный университет, специалист научно-исследовательского института ТНУ. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе Понедельник, пр. Рудаки, 17. E-mail: **fayzullo.r@mail.ru**

Information about the author: ***Najmiddinyon Faizullo Rajab*** - Tajik National University, Specialist of the Research Institute at the TNU. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe Monday, Rudaki, Ave., 17.
E-mail: **fayzullo.r@mail.ru**

УДК: 891.550

АНТРОПОНИМҲО ДАР РОМАНИ “КУРУШИ КАБИР”- И БАРОТИ АБДУРАҲМОН

Акбарова М.Ғ.
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Антропонимҳо гурӯҳи онимҳо буда, дилхоҳ номест, ки ба инсон ва ё гурӯҳи одамон мансуб мебошад. Ин истилоҳ аз калимаҳои забони юнонии antropos – одам, onima – ном таркиб ёфтааст. Дар аксари адабиёти илмӣ нуқтаи назар оид ба муайян кардани маънои истилоҳи «антропоним», «антропинимия» ва «антропонимика» қариб якхелаанд.

Дар таҳқиқу таҳлили антропонимҳо ё исмҳои хос олимони машҳури хориҷиву ватанӣ ба монанди А.Л. Хромов, В.А. Никонов, Б.Д. Бандалетов, В.С. Расторгуева, Н.В. Подолская, Ҳусайн Шоҳиди Мозандаронӣ, Э. М. Мурзаев, Г.Ф. Сатторов, Муҳаммад Муин саҳми назаррас доранд.

Ба ақидаи О.С. Ахманова ва забоншиносони тоҷик Ш. Ҳайдаров, Ҳ. Ҳусейнов, К. Шукурова низ антропонимика қисми забоншиносист, ки маҳз исмҳои хосси одамонро меомӯзад [3, с.50; 15, с.18].

Ба ақидаи В.А. Никонов антропонимия маҷмуи номҳои хосси одамон аст. Он ному насаб, тахаллус, лақаб шаклҳои кӯтоҳшуда ва сохтаи номро дар бар мегирад [11, с.34].

Нахустин сарчашмаҳои хаттии санавӣ, ки дар бораи Осиёи Миёна маълумот медиҳад, дар асрҳои VII-VI п.а.м. дар ин сарзамин сукунат доштани қавму тоифаҳои эронинажод – суғдиён, бохтариҳо, марғиёниҳо, хоразмиҳо, портҳо қабилаҳои мухталифи сакоӣ ва ғайраро хотирнишон намудаанд [4, с.38].

Номшиносии тоҷику форс таърихи қадима дорад. Навиштаҷоти бостонии “Авесто”, “Бундаҳишн”, “Фарҳанги Паҳлавик”, катибаҳои Бесутун, Тахти Ҷамшед, кӯҳи Муғ, Қабои Зардушт, ки шаклу гунаҳои қадимаи номҳои қавму халқҳои гуногуни қадимро дар бар гирифтаанд, барои омӯзишу таҳқиқи номҳо сарчашмаи муътамад мебошанд.

Таҳқиқи паҳлуҳои ҷудогонаи номҳо нишон медиҳад, ки олимону донишмандон ҳанӯз аз асрҳои миёна ба тавассути сарчашмаҳои таърихию ҷуғрофӣ бунёдгузори ин соҳа гаштаанд. Масалан, “Ахлоқи Носирӣ” – и Хоҷа Насируддини Тӯсӣ, “Осор-ул-боқия”-и Абурайҳони Берунӣ, “Китоб-ал-ансоб”-и Абӯсаид Абулкарим Ассамъонӣ, “Исмҳои бузургони Бухорои Шариф”, “Форснома”–и Ибни Албахӣ барои номшиносӣ хулосаҳои дурустанд.

Номҳое, ки ба давраи қадим мансубанд, танҳо аз сарчашмаву ёдгориҳои хаттии қадим – мадракоти археологӣ ва адабиёти қадим дастрас намудан мумкин аст. Ба антропонимияи ин давр номҳое дохил мешаванд, ки ба давраи забонҳои эронии қадиму форсии қадим марбут буда, бо антропонимияи дар ёдгориҳои ин давр мавҷуда бевосита мувофиқат мекунанд.

Омӯхтан ва аз ҷиҳати илмӣ таҳлил намудани ному насаб ва тахаллуси лақабҳо на танҳо барои соҳаи забоншиносӣ, балки барои дигар соҳаҳои илм, аз ҷумла таърих, этнография, фарҳанг низ заруранд. Инчунин, онҳо барои таҳқиқи таъриху этнография ва фарҳанг дорои маводи фаровон буда, таъриху фарҳанги чандинасраи халқ, таҳаввули вазъи сиёсӣ, иҷтимоиву фарҳангӣ, ҷаҳонбинии фалсафӣ, динӣ, маънавию ахлоқӣ, эстетикӣ, шавқу завқ, майлу хоҳиш, донишу тафаккур, эътиқоду меҳру муҳаббати ба ниёгон ва расму ойин доштаи мардумро дар худ таҷассум менамоянд. Антропонимия метавонад дар аниқ намудани таркиби этникӣ ва кӯчиши аҳолӣ дар давраи куҳан ҳамчун манбаи пурқимати таърихӣ хизмат намояд. Аз сохту намуд ва миқдори антропонимҳо дар кадом сатҳ ва чӣ қадар давом кардани муносибатҳои байниҳамдигарии халқу миллатҳои гуногунзабонро муайян кардан мумкин аст [6; 7; 12].

В.А. Никонов муҳаққиқи рус, дар бораи алоқаи зич доштани антропоним бо дигар фанҳо чунин ибрози ақида намудааст: “Антропонимика бо дигар фанҳо алоқаи зич дорад, ба монанди ҳуқуқ, таърих, этнография, забоншиносӣ, психология ва эстетика. Муҳити амалии тадбиқ кардани ин хел қисматҳои забонӣ, яъне антропонимика метавонад васеъ

набошад, чи хеле ки ҷамъияти одамон дар ҳама гуна давраҳо бе исми хос ва қисматҳои он наметавонад будан” [11, с.71].

Номҳои аслии тоҷикӣ дар заминаи забони тоҷикӣ пайдо шудаанд. Баромади бештари номҳои аслӣ ва қадимтарин сарчашмаҳои забони тоҷикӣ – ба яке аз забонҳои қадимаи мансуби гурӯҳи забонҳои эронӣ рафта мерасад.

Тавре ки аз сарчашмаҳои таърихӣ маълум аст, халқи тоҷик яке аз қавмҳои ориёӣ буда, дар асоси халқиятҳои шарқиэронии Осиёи Миёна, пеш аз ҳама, бохтариҳову суғдиҳо ва ба дараҷаи камтар дигар ҷузъҳои таркибии нажодӣ ба вуҷуд омадаанд [5, с.59].

Сатторов Г.Ф. доир ба антропонимҳо ва исми хос чунин гуфтааст: Исмҳои хос ба монанди исмҳои ҷинс (ом) аз ҳодисаҳои таърихӣ, инкишофи ҷамъиятӣ пайдо шудаанд ва дар худ санъати миллиро нигоҳ медоранд. Дар исмҳои хос ошкор шудани таърихи халқҳои қадим, расму оин, урфу одат, тарзи тафаккур, маълумоти таърихӣ ва аслан забонӣ, забонҳои давраҳои қадим, оне, ки номумкин аст, гирифтанаш бо роҳи омӯзиш, ба назар мерасад. Дар хусуси ба давраи қадим мансуб будани ин ё он ном метавон танҳо аз рӯйи сарчашмаву ёдгориҳои хаттии қадим – мадракоти археологӣ ва адабиёти қадим хулосаи муътамад баровард. Ба антропонимияи ин давр номҳое дохил мешаванд, ки ба давраи забонҳои эронии қадиму форси қадим марбут буда, бо антропонияи дар ёдгориҳои ин давр мавҷуда бевосита мувофиқат мекунад [9, с.18].

Маҳз мисолҳои ҷамъовардашудаи мо ба романи таърихии “Куруши Кабир”-и Бароти Абдурраҳмон бахшида шудааст. Бинобар ин, лозим шуморидем, аввалан, оид ба яке қаҳрамонҳои асосии асар, бунёдгузори нахустин империяи аҳди қадим, асосгузори Эъломияи Ҳуқуқи Башар Куруши Кабир маълумот бидиҳем.

Яке аз ситораҳои рахшони тамаддуни ориёӣ, ки ҳанӯз 2500 қабл аз ин ба қавли файласуфи бузурги немис Гегел ба оламиён усули мутамаддини давлатдориро эҳдо кардааст, Куруши Кабир ба ҳисоб меравад.

Нақши мавсуф дар саргаҳи тамаддуни умумибашарӣ то ҷое амиқу устувор аст, ки дар таърихи ҷаҳон ба ҳайси нахустин муаллиф ва татбиккунандаи Эъломияи ҳуқуқи башар шинохта ва эътироф шудааст. Тавре аз сарчашмаҳои таърихӣ бармеояд, ӯ аввалин Эъломияи ҳуқуқи башарро соли 539 п.а.м. пас аз фатҳи Бобул эълон карда буд.

Роҷеъ ба аҳамияти иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ ва таърихии ин эъломия Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баҳои таърихӣ ва воқеии хешро додаанд: “Эъломияи Куруши Кабир оид ба озодии виҷдон яке аз бузургтарин ислоҳоти иҷтимоӣ ва санади таърихии ӯст, ки дар шакли паём ба сокинони гуногунзабону гуногунмазҳаби қаламрави паҳновараш ирсол намуда буд”.

Дар баробари ин, Пешвои муаззами миллат илова менамоянд, ки: “Ҳарчанд илми ҳуқуқшиносии мамолики ғарб қонунҳои асосӣ ва қонунҳои ин кишварро ҳамчун манбаи нахустини пайдоиш ва эътирофи ҳуқуқу озодиҳои инсон мешуморад, вале миллати мо низ дар ҳаллу фасли ин масъала дар ҳошияи таърихи башар набудааст. Дар ин бобат ёдовар шудан аз Эъломияи ҳуқуқи башари Куруши Кабир, ки зиёда аз дувумин ҳазор сол қабл аз ин қабул гардида буд, кофист. Ӯ аз ҷумлаи нахустин сиёсатмадороне буд, ки суннати таҳаммулгароиро ба фарҳанги сиёсии аҳли башар ворид карда ба намояндагони ҳама гуна халқҳо имконоти баробари мавҷудият ва инкишофро фароҳам оварда буд”, чунин баҳо медиҳад ба ин хизмати бузурги таърихии Куруши Кабир Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон [10, с.8].

Бароти Абдурраҳмон дар асари иншонамудаи хеш нақши ин абармарди таърихӣ, яъне “Куруши Кабир” - ро аз айёми тифлӣ то дами марг баръало тасвир намудааст. Куруши Кабир – шоҳаншоҳи Порс ва Мод (558 то м. - 530 то м.) бузургтарин ва машҳуртарин намояндаи сулолаи Ҳахоманишиён, бунёдгузори нахустин империяи мутамаддини аҳди қадим дар таърихи башарият. Бар асари сӯиқасди аҳли дарбор (ба қавле супориши бобояш Астиаг) дар овони тифлӣ маҳкуми марг мегардад, вале аз қазои тақдир ба дасти Митрадод ном чӯпони шоҳ афтода зинда мемонад. То овони балоғат (тақрибан 18-20 солагӣ) аз аслу насаби худ бехабар буд ва бо ранҷу заҳмати чӯпонӣ мезист. Сипас, бар асари худсарию тундхӯиаш ӯро дошта ба дарбор меоранд ва ҳангоми таҳқиқ аён мегардад, ки набераи воқеии Астиаг аст. Ӯ дар муҳити дарбор як инқилоби шадиди ботинӣ ва имтиҳони сахти

зиндагиро гузашта, хулқу хислаташро ба расму оини маъмулии подшоҳон мутобиқ месозад. Бо шарофати зиракии модарзод, сабру таҳаммул, ростқавлию дурандешӣ, кӯшишу талошҳои пайгирона ва иродаю матонати асираш ба тахти шоҳӣ мерасад ва тарафдорони зиёде меёбад. Дар ибтидои ҷавонӣ хунгарму тундхуй, чобуку боғайрат, нотарсу қавиирода буд. Сураташ зебою қоматаш аз миёна баландтар, пайкараш рехтаю муътадил. Дар зоҳир орому нуронӣ андомаш фарру шукӯҳи шоҳона дорад, вале нигоҳаш ҷиддию чун нигоҳи уқоб тезу гирост. Камгуфтору босиёсат, вале сухандону зирак. Зотан одамшиносу бофаросат, вале одамшиносию зиракиашро зоҳир намесозад. Аз марг намеҳаросад ва ба толеи баланду зафарҳояш эътимоди комил дорад. Ғуруру худпарастӣ низ барояш бегона нест. Ӯ аслан гирифтори дарди ишқ аст ва асрори ошиқиашро ниҳон медорад. Аммо ишқи самимонаи ӯ таҳти пардаи лашкаркашию кишваркушоиҳояш ниҳон монда, аз ҷониби Томирис чун баҳонаи риёкоронаи забткорӣ пазируфта мешавад. Дар лаҳзаҳои поёни умраш дарундору одамгурез ва узлатнишин мегардад. Ӯ дидаю дониста ба истиқболи марг меравад ва дар муҳорибаи зидди массагетҳо кушта мегардад. Бо ҳамин амали бехудона ҳама гуноҳҳои кардаю нокардаашро мешӯяд ва марги шигифтангезаш то ҳол муаррихонро ба ҳайрат мегузорад.

М. Аюбова дар татқиқоти хеш “Антропонимияи тоҷикони навоҳии Шаҳритузу Қубодиён” (номҳои ашхос) қайд менамояд, ки қариб 90%- номҳои давраи қадим сохти мураккаб дошта, мафҳуму маънои онҳоро бе таҳлили этимологӣ муайян кардан имконнопазир мебошад. Ташаккули номҳои давраи қадим бештар ба воситаи ду реша ва ё пасванди сифати нисбии –уа > форсии миёна ва форсии нав –а, - ӣ, -anya > форсии миёна ва форсии нав – ина, -уа + ānām(падежи генетив) > форсии миёна ва форсии нав – и +ён, пасванди омоморфемавии ak > форсии миёна ва форсии нав –ак, пасванди сифати нисбии āp > форсии миёна – āb // - ob (a) форсии нав - ob (a) сурат гирифтааст [9, с.18-19].

Лозим ба ёдоварист, ки интихоби мавзуи мо нигошти номвожаҳо аз рӯйи асари таърихии “Куруши Кабир” –и Бароти Абдурраҳмон буда, лозим шуморидем, ки онҳоро ба чунин тарз ҷудо намоем.

Номҳои мансуб ба шахсро ба ду қисмат ҷудо намудем:

1*) Номҳои занона:* Амутида, Амухеан, Ариена, Аристона, Атоса, Ардвисура Анаҳито, Амитис, Дуғдуя, Касандона, Нитокрис, Нинея, Мандона, Сабокат, Сароё, Олиҳаи Иштар, Томирис, Фарангис.

Анаҳито // Ноҳид(а) < ав. Anāhitā, форсии қадим Anāhitā форсии миёна ва форсии нав Anāhitā // Anahita // Nohid (a) айнан “беолоиш”, “пок ” (аз преф. инкории an-, сифати ahit “олуда” ва пасванди ҷинси занона – ā), номи рӯд ва фариштаи об, олиҳаи зебоиву покӣ дар “Авесто” [5, с.84; 7, с.33; 1, с.164; 8, с. 48]. Дар давраи миёна ва нав дар шакли кӯтоҳ (Ноҳид) номи дигари сайёраи Зӯҳро мебошад, ки онро мутрибаи фалак, олиҳаи зебоӣ, хушиву хурсандӣ, покиву софӣ меноманд [13, с.464]. Ин ном дар асар ба маъниҳои дар боло номбаршуда ва иловаи фариштаи обу фаровонҳосилӣ истифода гардидааст.

Ҳангоми сисолагии ӯ Офаридгор аз фариштаи обу фаровонҳосилӣ Ардвисура Анаҳито дархост намуд, ки Зардушти писари Пурушаспро дар пиндор, гуфтор ва кирдор раҳнамои дин созад [4, с.342].

Амутида – духтари калонии Астиаг, ҳамсари Спитам. Баръакси хоҳари аз дарбор дурафтодааш Мандона зани фаъолу зирак буда, барои ба маснади шоҳӣ расидани шавҳараш кӯшиш мекунад. Табиатан боғуруру қайсар, маккору ботадбир буда, дар миёни аҳли дарбор нуфузи зиёд дорад. Худпарастӣ ва зоҳирбозӣ барояш бегона нест. Бо хушсуханию мавридшиносӣ тинаташро ниҳон карда метавонад.

Спитам ва Амутида сӯйи якдигар нигоҳи маънидоре афканданд[4, с.41].

Ариена - шоҳбонуи Мод, ҳамсари Астияг. Аслан аз занҳои ашрофзодаҳои Лидия мебошад. Духтари шоҳи Лидия – Аллиат. Ба хотири пойдории сулҳ бо писари Киаксар – Астиаг хонадор шуда, расму оини мидиҳоро мепазирад. Дар зоҳир пуррапайкар, сафедпӯсти фарбеҳ, камсухану дарундор. Аз шавҳараш Астиаг каме меҳаросад ва иродаву ихтиёрашро аз даст бохтааст. Бо вуҷуди шоҳбону буданаш худро хушбахту розӣ аз қисмат намешуморад. Аз ҳангомаҳои дарборӣ канора меҷӯяд ва комилан мутеи шавҳар аст [4, с.407].

Ба ин зиёфати шоҳона наздиктарин касони хонадони Астиаг – шоҳбону Ариена, духтари калонии Амутида, домодаш Спитам, бузургвазираш Гарпаг, Атарвони муъбад даъват шудаанд [4, с.38].

Касандона – ҳамсари нахустини Куруши Кабир. Духтари Спитам ва Амутида (дар баъзе сарчашмаҳои юнонӣ аз насаби подшоҳони Ҳахоманишӣ), ки ба хотири нигоҳ доштани покии хуни хонадони подшоҳони Мод ва пойдории салтанат ба Куруш расидааст. Аз Куруш соҳиби ду писар – Камбуҷияву Бардия ва ду духтар Аттоса ва Аристона шудааст. Ҳамроҳи Куруш зиёда аз 24 сол зиста, дар Бобул аз олам гузаштааст.

Касандона сарашро хам намуда бо шарму ҳаёи дӯшизавор нигарони бӯсаи нахустини Куруш гардид [4, с.108].

Мандона – модари Куруши Кабир, духтари хурдии Астиаг. Мандона тимсоли модари мусибатзадаю шӯрбахтест, ки бар асари ҳангомаҳои дарборӣ тифлашро аз даст дода, баъди бозгаштани ӯ низ эҳсоси модариаш таскин намеёбад. Дар сурат ба дӯшизаҳои юнонӣ шабоҳат дорад, вале чашму абрӯвонаш сиёҳ аст, мӯяш хурмоиранг.

Аз дидорат басо шодам, духтари нозанинам –Мандона [4, с.38].

Сабокат - модархонди Куруш, ҳамсари Меҳрдод. Зани ҳалиму меҳрубон ва кушодаҷабину поктинат Курушро фарзандвор дӯст медорад. Зиндагии қашшоқонаи чӯпониаш фитрати инсонӣ ва меҳри модаронаи ӯро накоҳондааст. Мисли шавҳараш Митрадод қурбонии худхоҳии Астиаг мегардад.

Сад бор гуфтам ҷонатро ба хатар намон! – гуфт бо изтироб Сабокат. Вой кушти бачама! – фиғон ангехт Сабокат [4, с.13]. Шакли тағйирёфтаи ин ном дар забони тоҷикӣ бо калимаи Сабоҳат маълум аст. Дар фарҳанги забони тоҷикӣ маъноҳои зебоӣ, хубрӯӣ омадааст.

Томирис – подшоҳи массагетҳо ва дигар қабилаҳои тӯронӣ. Ба ҷойи шавҳараш Аморгес, ки аз ҷониби Куруши Кабир кушта шудааст, ба маснади шоҳӣ менишинад. Ҷавонзани қайсару боғурур ва оқилаву соҳибтадбир, аз Куруш якчанд сол хурд аст. Ӯ шавҳарашро сидқан дӯст медошт ва ҳангоми хостгории нахустини Куруш расми риояи оини мотамро баҳона оварда, таклифи ӯро беҷавоб мегузорад. Ба қавли Ҳеродот баъди гузаштани солҳо Куруши Кабир ҳайати сафораташро бо мактуби хоссае ба назди Томирис мефиристад. Аммо ӯ ба самияти ишқи Куруш бовар накарда посух медиҳад, ки “ту ба ман не, ба сарзамини ман ошиқ гаштай”. Томирис бори сеюм ҳам аз сипоҳи душман наҳаросида хоҳиши Курушро рад мекунад ва писараш Сипаргаписро ба муқобили ӯ барои ситонидани хунбаҳои падар мефиристад. Аммо ҷавони бетаҷриба гирифтори ҳилаи ҷангии Куруш гашта, асир меафтад ва аз ғояти номус худкушӣ мекунад. Томирис баҳри ситонидани қасос тамоми қабилаҳои тӯрониро ба ҷанги шадид сафарбар мекунад. Аз рӯйи маълумоти Ҳеродот ин охирин ва шадидтарин ҷанге буд, ки дар он Куруш мағлубнопазир шикаст хӯрд ва Томирис сари бетани ӯро ба машки пурхуне афканд, то аз хун сер шавад.

Мувофиқи ахбори парокандаи муаррихон Томирис дӯшизаи чобуксавору набардпеша, шамшерзану найзаафкан ва тирандози моҳир буда, азму иродаи қавӣ, ҷасорати ботинӣ ва ҳунари нотакрори лашкаркашӣ дошт. Ӯ тавонист қабилаҳои парокандаи ориёиҳои тӯрониро муттаҳид сохта, низою хусумати миёни онҳоро ба эътидол оварад. Ҳусну ҷамоли беқиёси модарзод ва ақлу заковати мафтункунанда дошт. Дар сурат қадаш миёнаи мавзун, миёнаш борик, мӯяш сиёҳи мавҷдор, чашмонаш бодомӣ бинияш рости муътадил, рухсораҳояш арғувонии бечурм, даҳонаш танг ва лабонаш нарму нозук. Нигоҳаш сеҳр дорад, вале ҷиддию пурҷозиба. Дар гардани мавзунаш гарданбанди қуббадори дар шакли уқоб ороёфта, даспонааш дар сурати ду мори боҳампечидаи сар ба сар омада дорад. Давродаври тоҷи пурҷилояш бо сангҳои гаронбаҳо оро ёфта, дар болои тахти бошукӯҳ бо салобати хоссае менишинад. Дар симои ӯ ҳусну назокат ва ҷиддияту омирӣ бо ҳам омада, шукӯҳу салобати шоҳонаашро меафзояд.

Дар паноҳи Яздони пок бошед, шоҳаншоҳ! – аз дасти писараш гирифта бо шитоб берун рафт Томирис [4, с.182].

Нитокрис. Бо забони мисрӣ Нейтакерт. Ба расми пойдории паймони сулҳу миёни Миср ва Бобул маликаи Мисри Нитокрис ба никоҳи Навохудоносор даромад. Аммо ҳолдонҳо мегуфтанд, ки малика Нитокрис ба ӯ заҳр нӯшонида аз ақл бегона кардааст, то ки тахту тоҷи Бобул ба ихтиёраш афтад. Оқибат Навохудоносор баъди 43 соли подшоҳии пурҳангомааш ба бемории руҳӣ гирифтор шуда, бе ҳеҷ васият аз олам гузашт. Руҳониёни кишвар аз рӯйи анъана писари калонии ӯ Авел –Мардукро, ки аз насаби малика Амухеан буд, ба тахти писараш шинонданд. Аммо зиддиятҳои дохилии мамлакат аз тарафи ҷонибдорони шаҳбону Нитокрис ва қисми руҳониёни Бобул авҷ гирифта, баъди ду сол бо табаддулоти давлатӣ анҷом ёфт ва Авел - Мардук кушта шуд. Баъди якчанд соли кашмакашиҳои дохилӣ ниҳоят тахти Бобулистон насиби Набонид гашт, ки ҳамчун сиёсатмадори зирак ва ҳокими корозмуда дар аҳди Навохудоносор шуҳрат дошт. Набонид баъди паймони ниҳонӣ ҳамсари бевамондаи Навохудоносор шоҳбону Нитокрисро ба занӣ гирифта, писари ӯ Валтасарро расман писари худ хонда, тахти шаҳри Бобулро ба ихтиёраш гузошт.

Ва ҳамон лаҳза шоҳбону Нитокрис чун пайки аҷал дар болои сараш пайдо шуд [4, с.247]. Шоҳи собиқи Бобул Набонид ба даст афтод ва малика Нитокрис ба дидори волоҳазрат расидан мехоҳад [4, с.248].

Нинея. Дар забони русӣ ин ном бо исми Нина машҳур аст. Дар тасвири нависанда ин зан канизе будааст ва малика Нитокрис барои қасди писарашро гирифтан ӯро қасдан тайёр карда, дар ҳолати маст будани сарлашкари Набонид – Габруро ба ҳалокат мерасонад.

Дигар туро касе озор нахоҳад дод, Нинея! Ту бонуи бонувони қасри ман хоҳӣ шуд! [4, с.245].

Сароё – духтари Сидқиё – зеботарин дӯшизаи қавми Синон ва набераи охирин пошҳоҳи Яҳудост. Ин дӯшаи зеборо бо амри Эзрои коҳин ба Куруши Кабир подош мебаранд. Ба ақидаи ин қавм шояд ҳазрати Мусо мададгор шаваду Куруш ӯро ба занӣ гирад. Аммо ин шоҳи одилу раиятпарвар ӯро ба сафираш, ки беҳтарин дӯсти деринаи овони ҷавонияш буд подош медиҳад. Дар тасвири нависанда ин ду шахсият Ойбар ва Сароё ба висоли якдигар мерасанд. Дар забони тоҷикӣ ин ном бо шакли тағйирёфтаи Сурайё маълум аст. Сурайё дар фарҳанги забони тоҷикӣ бо маъноҳои 1. чанд ситораи хурд, ки дар як ҷо гала шуда меистанд ва як ситора барин менамоянд, Парвин. 2. баландии осмон ифода ёфтааст.

Сароё дӯшизаи соҳибҷамоле будааст [4, с.187]. Онҳо дари хонаи Сароёро оҳиста кушода, вориди утоқи хоб гаштанд [4, с.191].

2) Номҳои мардона: Авел – Мардук, Аградод, Амасис, Аморгес, Ариярамна, Астиаг, Арҷосп, Аспардис, Аршом, Априй, Атропат, Арҷосп, Ахшуораш, Афросиёб, Баҳром, Бардия, Баҳман, Бел-Мардук, Бухтунасар, Вардан, Виштосп, Волтасар, Гарсеваз, Гаубру, Гарпаг, Гурд, Гуштосп, Доро, Драпсак, Еврибит, Еҳуёкин, Ёҳуёқим, Зардушт, Итин – Мардук – Балату, Исфандиёр, Искандар, Ирмиёи набӣ, Изкиёл, Дониёли набӣ, бани Исроил паёмбар, Кайораш, Кайковус, Кайхусрав, Камбуҷия, Киаксар, Куруш, Ковус, Крез, Луҳросп, Мадай, Манучеҳр, Митрадод, Мегабаз, Ҳазрати Мӯсо, Набонид, Набу–шум-усур, Навохудоносор, Нергал, Нузар, Ойбар, Ораш, Пармис, Патесак, Пактия, Партатуа, Прушасп, Псамметих, Рустам, Салм, Спитам, Сиёвуш, Сидқиё, Сипаргапис, Сухроб, Тигран, Тигратпаласар, Тӯр, Фаронак, Ҳурдод, Чишпиш, Ҷамшед, Уштан, Фарнасп, Фаразмон, Хасбу – Бел- усур, Эраҷ.

Боиси зикр аст, ки романи “Куруши Кабир” асари таърихист, қариб ҳамаи номҳои асар қадимаи таърихиянд.

Куруш < ф.қ. Kurauš, ф.м. Kuruš, ф.н. Kuruš, // Sirus (шакли лотинии ном) айн, “далер”, “курра” (той) [7, с.37; 13, с.104].

То бошишгоҳи массагетҳо чанд рӯз роҳ аст ? – арақи ҷабинашро пок карда омирона пок карда пурсид Куруш [4, с.374]. Аҷабо дар пеши пойи ӯ ҷасади Куруши Кабир бо ормию сукути шоҳонае мехобид [4, с.388]. Ҷасади Курушро барои видоъ дар толори муҳташами шоҳаншоҳӣ гузоштанд [4, с.369].

Аградод – номи чӯпонии Куруши Кабир. Ҳангоми дар дасти Митрадоди чӯпон буданаш то ба дасти бобояш Астиаг афтидану суру асрораш ошкор шудан ба ҳамин ном ӯро мешинохтанд.

Ба дастат чӣ шуд Аградод? [4, с.13]. Афтидам беъэтиноёна пораи гӯштро рӯгардон намуд Аградод, - санги тезе харошид [4, с.13]. Зинда бошӣ ! – гӯштро газида хест Аградод ва як бурдаашро ба пеши гургбача партофт [4, с.14]. Ман ром мекунам–бо қатъият гуфт Аградод [4, с.14]. Ихтиёрат Аградод, - таёқашро аз гӯшаи хайма гирифт Митрадод [4, с.14]. Аградод низ беҳол шудани уқобро пай бурда, ҷониби кӯҳи муқобил давид [4, с.15]. Аградод, ки ба душмани деринааш кина дошт, аз думболи Ашк суръати давиданашро афзуд [4, с.15]. Аградод тири сеюмро ба камон ниҳод, вале майли зинда дастгир намудани уқоб дар дилам боло гирифт [4, с.15]. Қуллаи кӯҳ торафт наздик меомад ва песабарфҳои карахшбастаи нишебрӯ Аградодро лаҒжонида, роҳравиашро душвор мекард [4, с.16].

Астиаг – Охирин подшоҳи Мод, ки такрибан солҳои 585 п.а.м. – 553/552 п.а.м. ҳукмронӣ кардааст. Бобои воқеии Куруши Кабир, ки ягона насли мардина аз хуни ӯ (писари духтараш Мандона ва Камбуҷия) ба шумор мерафт. Астиаг аслан писар надошт ва аз занаш Ариена соҳиби ду духтар шуда буд: Амутида ва Мандона. Мувофиқи маълумоти муаррихони аҳди қадим ҷанги байни Лидия ва Мод, ки чандин сол боз идома дошт, якбора бар асари гирифтани офтоб дар ҳар ду ҷабҳа қатъ гардид Пошоҳи Лидия – Аллиат ва подшоҳи Мод Киаксар ба қароре омаданд, ки хунрези миёни онҳо ба худоён мақбул нест ва такрибан соли 585 п.а.м. фавран сулҳ баста, ба хотири пойдории он муоҳидаи хешутабориро пайгирӣ намуданд. Астиаг аз рӯйи хислату хӯяш яке аз симоҳои мураккабтарини асар буда, табиатан шахси кинаварзу қасосгир, бадхашму дарундор, худнамову парастандаи тахту тоҷи шоҳист. Ӯ қодир аст барои мансаб беҳтарин дӯсташ ва ҳатто фарзандашро қурбон намояд. Метавонад симои аслиашро ниҳон сохта, вобаста ба маврид сохтакориҳо кунад, худро ғамхору меҳрубон вонамояд.

Подшоҳи мӯйсафед Астиаг дар пешайвони қасри сутунҳояш бошадор ба тахти бароҳате такя дода машварат мегузаронд [4, с.24]. Астиаг бо дуруштию оҳанги таҳдидомез суханашро идома медод [4, с.24]. Вакилони пинҳонӣ назди Набонид рафтаанд, - бо оҳанги коҳишомез далел овард Астиаг [4, с.71]. Медонам, ки Астиагу Набонид хусумати оштинопазир доранд ва миёнашон дер ё зуд ҷанг мехезад – андешамандона гуфт Гаубру [4, с.83].

Комбиз (шакли аврупоии Kambujiyā) < ф.қ Kambujiyā, ф.м. Kambujiyā шоҳи II сулосаи Ҳахоманишиён (529 – 522) [1, с.114]. Асосан дар асар ин номи - Камбуҷия аст. Дар дигар китобҳои илмию таълимӣ бо исми Комбиз истифода шудааст. *Оре, Камбуҷия барҳақ тимсоли зиндаи бобояш Астиаг аст [4:283]. Камбуҷия ба дафни модар нарафт [4, с.290].*

Доро < ф.қ. Dārayavaʰuš // Dāraya ф.м. Dāryava // Dāriyuš // Dārāb // Dārā, ф.н. Dorob //Doro “дорои некӣ”, “сарватманд”, номи сеюмин подшоҳи сулолаи Ҳахоманишиён, ки аввали солҳои 522 - 466 п.а.м. салтанат рондааст [5, с.95]. Дар асар Доро номи писари амакбачаи Куруш, Виштосп мебошад.

Бифармо, Доро! – бо чеҳраи кушода ва лабханди нарм ӯро пазиро̄ӣ намуд Куруш [4, с.300]. – Падарат Виштосп чӣ ҳол дорад ? Бардаму тансиҳат аст? – Ба волоҳазрат дуруду паёми афзуне фиристодаанд [4, с.300]. Аммо аз қазои тақдир хоби нимашаби фасли сармо ва аёдати ногаҳонии Доро хуни хуфтаи ӯро бедор кард [4, с.302].

Дар асар номи таърихии Митрадод истифода шудааст. Дар сарчашмаҳои таърихӣ ҳиссаи “Митра” бо маъноҳои меҳр, нур, гармӣ ва рӯшноии офтоб ифода ёфтааст. Муҳаққиқон андешаи худро ба ин ҷузъи номсоз аз нигоҳи семантика ва этимология чунин изҳор намудаанд. “Меҳр” дар “Авесто” ва дар навиштаҳои қадим чунин омадааст “mitra” бо санскрит “mitra”, бо забони паҳлавӣ “mitr; mitra”, дар замони ҳозира бо шакли “меҳр” мубаддал гашт ва маъноҳои гуногунро ифода менамояд, ба монанди “созиш ва назар, муҳаббат ва хуршед, дӯстӣ ва иттифоқ, ҷаҳондӯстӣ” ва ғайра.

Митрадод – падархонди Куруш чӯпони Астиаг, аз тоифаи модиёни бенаво. Курушро дар овони тифлӣ аз марг раҳонида, чун фарзанд ба камол мерасонад. Сабаҳҳои нахустини зиндагӣ ва пешаи чӯпониро Куруш аз ӯ омӯхтааст. Мувофиқи ривояти таърихнигорон Митрадод баъди аниқ шудани шахсияти Куруш бо амри Астияг маҳкуми марг мегардад, то

аз осрори ӯ дигарон воқиф нашаванд. Дар тасвири нависанда, зоҳираш оромона, одатан нимпӯстин ва либоси чармии дурушт мепӯшад.

Митрадод бо гӯшаи чашм тӯши гӯсфанду ҷонвари дар доми турин паридаистодаро муоина карда канортар нишасту дар болои пӯстак барои Аградод ҷой холӣ намуд [4, с.12]. Афтидӣ? – бо лабханде нигоҳи рамузгирашро аз захми даст наканда пурсид Митрадод [4, с.13]. Ҳеҷ гап не таскин бахшид Митрадод [4, с.13]. Лозим бошад, сӯзонед – дасташро сӯйи Митрадод ёзонид бепарвоёна [4, с.13]. Мард бояд натарсад, - гуфт Митрадод нӯги чӯби лахчааш фурӯзонро ба ҷароҳат зер кард [4, с.13]. Хокаи мағзи ангат дардашро мекашад – гуфт қаноатмандона Митрадод [4, с.13]. Бигир, бачам! - гӯшти рӯйи тобасангро ба косаи сафолие гузошта ба Аградод дароз кард Сабокат [4, с.14]. Ром кардан мехоҳӣ? - пӯстинашро пӯшида болои сари гургбача омад Митрадод [4, с.14].

Набонид – подшоҳи Бобул, яке аз рақибони тавонои Куруши Кабир. Қобилияти баланди дипломатӣ дошта, ба қавли муаррихон дар “сулҳи гирифтаи офтоб” миёни Лидия ва Мод миёнаравӣ кардааст. Дар зоҳир резапайкар, рухсорааш заҳиру камхун, пайкараш лоғару назарногир, чашмонаш серҳаракати рамузгир ва риши ҷингилаи ҳинобаста дорад, ки ба он ситораҳои тиллои ва моҳи ҳилол насб шудааст. Намуди зоҳириаш ӯро аз шоҳ дида ба коҳинон монанд месозад. Маҳорати лашкаркашӣ надорад, бештар ба илму ситорашиносӣ рағбат зоҳир мекунад. Дар ҷанги Куруш мағлуб шуда, ихтиёри омада таслим мегардад. Куруш аз хуни ӯ мегузарад ва чун надими хосса муддате дар вилояти дурдаст ҳоким мегузарад.

Баъди аз даст рафтани тоҷу тахт ба ситорашиносӣ машғул мешавад [4, с.410]. Аз ҷануб Набонид, аз шимол Тигран, аз ғарб Крез ва аз шарқ Аспардис омодаанд, ки ба қаламрави мулки мо ҳамла оранд [4, с.109].

Волтасар – писархонди Набонид. Ҳангоми лашкаркашии Куруш сарварии қабилаи Бобулро ба уҳда дошт. Ӯ дар назди ҳар дарвозаи Бобул ҳазор посбон гузошта эътимод ба он баста буд, ки деворҳои баланди қалъа фатҳнопазир аст. Вале лашкари Куруш аз гузаргоҳи обии дарёи Фурот ба Бобул даромада, қариб бе ҷангу хунрезӣ шаҳрро фатҳ месозанд. Габру аз қазо Волтасари масту мадҳушро дар ҳарамхонаи хобаш дастгир намуда, ба қатл мерасонад. Волтасар дар зоҳир қаду қомати сипоҳиёна дорад, худбовару якрав аст ва аз рӯйи лашкараш эътимод намебандад. Ӯ қурбонии деринаи Гаубру мегардад.

Соли навро ёд дорӣ азизам Волтасар ? [4, с.207]. Умедворам, ки ҳамдардӣ ва узри маро барои марги нобаҳангоми Волтасар мепазирӣ! [4, с.249].

Гарпаг – сипаҳсолор ва бузаргвазири Астиаг, дастпарвари Киаксар. Намоёнтарин асилзодаи мидӣ. Дар синусол каме аз Астиаг калонтар буда, ба хонадони шоҳ хешутаборӣ дорад. Марди рӯзгордидаву зиндагиозмуда, орому ботаҳаммул, камсухану соҳибтадбир. Лашкаркаши ҷангдидаву зирак, далериву ҷасорат барояш бегона нест. Бо фурӯтаниву сабру тамкан мулкро идора мекунад ва ба Ватан садоқат дорад. Вале баъди ноҷавонмардона кушта шудани писараш ботинан бар зидди Астиаг шӯрида фурсати муносиби қасосситонӣ меҷӯяд. Дар симои Куруш шоҳаншоҳи оқилу дурандеши ояндаро дида, бо ӯ мепайвандад ва дар шикаст додани Астиагу Спитам ва дигар тарафдоронаш саҳми муносиб мегузорад. Дар аҳди Куруш Кабир низ муддате сарлашкар монда, сипас ихтиёран волии Лидия мешавад ва дар он ҷо ба сулолаи Гарпагиён асос мегузорад. Дар зоҳир ҷиддисимою босиёсат ва паҳлавонпайкар, китфони барҷаста ва синаи фарох дорад. Ба Куруши Кабир хизмат карда, дар ислоҳи умури лашкар ва идоракунии мулк мадад мерасонад.

Шоҳ дар сӯиқасде аз Гарпаг гумонбар шуда Фаронакро қурбон намуд [4, с.33]. Ту ба куҷо назорат мекунӣ Гарпаг? [4, с.25]. Сипоҳиёнро фиристодам, шоҳам, - таъзим ба ҷо овард Гарпаг [4, с.25]. Ту мудҳиштарин ҷазои оламро бароям раво дидӣ Астиаг ! – ҳамчунин бо дарду алам менолид Гарпаг [4, с.90].

Фаронак - писари ягонаи Гарпаг, яке аз дӯстону ҳамсолони Куруш дар дарбори Астиаг. Табиатан ҷавони зебосимою кушодаҷабин, тарбиядидаю хушодоб. Аз рӯйи рамзи асилзодаҳо хунари аспсаворию шамшерзанӣ, тирандозию найзаафканиро омӯхта, дар миёни ҷавонон нуфузи зиёд дошт. Мувофиқи ахбори Ҳеродот ва дигар муаррихон Астиаг ба хотири ситонидани қасос аз Гарпаг писари ягонаи ӯро кушта ҷисмашро мепазад ва гӯшти писарро ба падар мехӯронад. Ин манзараи мудҳиш дар замири Куруш инқилоби ботиние

ангехта, барояш сурату сирати бобояш Астиагро мекушояд. Фоҷеаи Фаронак аслан фоҷеаи дарбории Астиаг ва рӯ ба завол овардани салтанати ӯст.

Не Фаронак! Аввал тури ман расид! Эътироз мекард дигаре [4, с.20]. Наход гург бошад, Ҳурдод! – аспашро маҳмез мезад Фаронак, вале асп пуштнокӣ мерафт [4, с.21]. Ҳамроҳи Фаронак лаҳзае ба андеша рафт Астиаг [4, с.57]. Матоъ оҳиста аз рӯйи лаълӣ лагжид ва аз таги он мӯйи сиёҳ, пешонаи ҳамвор, абрӯвони камоншакл, чашмони кушода ва гардани буридаи Фаронак падид омад [4, с.61]. Магар аз марги Фаронак хабар надорӣ? [4, с.63].

Спитам – домоди калонии Астиаг, шавҳари Амутида. Яке аз рақибони дарбории Куруши Кабир ва ашрофони бонуфузи мидӣ. Табиатан шахси бадкинаву дарундор, ҳасуду дасисабоз ва маккору бераҳм. Аз сабаби писар надоштани Астиаг орзуи ба тоҷу тахти Мод расиданро дар дил мепарварад ва дар симои Куруш рақиби оштинопазири худро мебинад. Баъди хезондани чандин иғвою дасисаҳо дар ҷанги зидди Куруш шикаст меҳӯрад ва рӯ ба фирор аварда бо душманони ӯ мепайвандад. Сараввал худро ба паноҳи тағои занаш Крез расонида мехоҳад бо ёрии ӯ мавқеашро устувор намояд. Ба муқобили Куруш чандин подшоҳону лашкаркашонро ангехта, оқибат дар яке аз муҳорибаҳои нобаробар кушта мегардад. Куруши Кабир аз рӯйи ҳидояти Астиаг бо духтари ӯ (аз рӯйи баъзе сарчашмаҳои таърихӣ бо ҳамсараш) хонадор мешавад, то ки хуни поки аҷдодии подшоҳони Модро пос дорад. Ҳамчун шахсияти таърихӣ дар кушодани симои Куруши Кабир мусоидат намуда, аз тахайюлоти бадеӣ ва обуранги изофӣ бархӯрдор гаштааст.

Спитам дар ҳолати ногувор монда, аз қадаҳи холии дасташ чашм намеканад [4, с.44]. Астиаг қабои хусравонӣ бар тан ва тоҷи шоҳона бар сар аз тахт бархеста ҷониби Аградод, Спитам, Фаронак, Ҳурдод ва дигар саворони сафбаста даст меафшонд [4, с.47]. Суханони талхи Спитам чун ханҷари ҷонсӯзе ба дили Гарпаг мехалид [4, с.103]. Спитам хоҳу нохоҳ ба тақдир тан медиҳад [4, с.106].

Камбуҷия–падари Куруши Кабир, яке аз намояндагони сулолаи Ҳахоманишӣ. Ҳокими вилояти Аншан буда, таҳти васоити давлати Мод қарор дошт. Аз рӯйи дархости Астиаг бо Мандона ном духтари хурдии ӯ хонадор шуда, соҳиби писар гашт. Писари ӯ дар овони тифлӣ ба таври номаълум ғайб зад ва дар айёми балоғат баногоҳ пайдо шудани Куруш барои Камбуҷия ва Мандона як атои тақдир буд. Камбуҷия дар сурат зебоандом, қавипайкар ва хушқаду қомат бошад ҳам, аз падарарӯсаш сахт меҳаросад. Мекӯшад, ки дар чашми Астиаг камтар намояд ва аз муноқишаҳои дарборӣ дар канор бошад. Аз ҷониби Киаксар (падари Астиаг) ҳангоми зиёфати бошукӯҳ аҳдшиканона кушта шудани кулли пешвоёни сакоиҳо на танҳо Камбуҷия, балки дигар волиёну ҳокимони зердасти Астиагро бечуръату тарсу сохта буд.

Падари Аградод Камбуҷия расмияти намозу ниёишро халалдор накарда, бо симои ҷиддӣ ва ваҷоҳати ором ба истиқболи писар омад [4, с.76]. Қасри Камбуҷия намуди бошукӯҳе дорад [4, с.93].

Ойбар – саиси Астиаг, яке аз асилзодаҳои тӯронӣ, ки асир афтода ба қисмати носозгор тан додааст. Дар тарбияи Куруш саҳми зиёд дорад, баробари асппарварию тирандозӣ дасисаҳои пасипардагии дарборро барояш ошкор месозад. Шояд ҳамин садоқату ҳаққи устодиаш бошад, ки ҳангоми ба тахт нишастани Куруш яке аз муқаррабони ӯ шуда, то дарачаи вологӣ мерасад. Баъзе муаррихон бар онанд, ки Ойбар барои ситонидани қасоси деринааш Патесак ном хоҷасаройро амр медиҳад, ки Астиагро дар биёбони сӯзон партофта фирор намояд. Астиаг аз ғояти ташнагӣ бо азиятҳои гарон дар биёбон ҷон медиҳад. Ойбар дар аспсаворию тирандозӣ ва шамшерзанӣ маҳорати баланд дошта, дар фатҳи қалъаи Лидия ва Бобул корнамоиҳо кардааст. Куруши Кабир дар бораи буду боши тӯрониҳо ва урфу одати онҳо аз ӯ маълумоти зиёде гирифта, дар лашкаркашиҳои зидди массагетҳо ба таҷрибаи ӯ такя мекард. Баъди сари Куруш муддате волии Бобул мешавад.

Аградод бо нишони эҳтиром сар фуруд оварда, ливояшро ба Ойбар супурд [4, с.47]. Дар ҳуҷраи хоксоронаи Камбуҷия қандиле месӯхт ва партави он ба рӯйи Аршом, Виштосп, Куруш, ва Ойбар афтода аҳён-аҳён меларзид [4, с.81]. Дар назди онҳо Куруш, Аштосп, Гаубру, Ойбар ва Пармис ҳузур доранд [4, с.94].

Гаубру – сарлашкари Набонид, яке аз ашрофони бонуфузи Бобул. Баъди забти чандин мулкҳо аз қадр нагардидани хидматҳои лашкаркашӣ ва зафарҳо аз Набонид норозию

аламзада аст ва баъзан шикояту тундгӯй менамояд. Волтасар аз ин кирдори Гаубру огоҳ шуда ӯро дошта ҷазо медиҳад ва сипас дар ғулу занҷир баста ба ихтиёри Набонид мефиристад. Набонид барои хидматҳои собиқ аз гуноҳи Гаубруи таҳқирдида гузашта, ӯро волии вилояти дурдасти Гутиум таъин мекунад. Гаубру бо Куруш аҳду паймон мебандад ва дертар ҳамроҳи сипоҳиёнаш дар фатҳи Бобул ширкат меварзад. Баъди забт намудани Бобул Валтасарро мекушад ва муддати ҳамчун волии шаҳр сиёсати давлатдории Куруши Кабирро пеш мебарад. Баъди якчанд ҳафта аз ҷониби модари Волтасар – маликабону Нитокрис кушта мешавад. Лашкаркаши набардозмудаю далер ва соҳибтадбир. Бо боварии Куруш сазовор шуда, бештар ба сафи ҷанговарони бобулӣ сарварӣ мекард.

Аён аст, ки лашкари Гаубру дар ин шаби хилвати моҳтобӣ хатареро пай набурда, ба роҳату хоб омодагӣ мебинад [4, с.81].

Аморгес - пешвои қабилаи массагетҳо, шавҳари Томирис. Дар муттаҳид намудани қабилаҳои кӯчманчии тӯронӣ кӯшиши зиёд намуда, ба муқобили сакоиҳои тиграхуд муборизаи беамон бурдааст. Бо ҳидояти Спитам ба муқобили Куруши Кабир бархеста, дар ҷанги тан ба тан кушта мегардад. Баъди марги ӯ қабилаи массагетҳо сулҳ мебандад ва Куруши Кабир дар сарҳади шарқии қаламраваш қалъаи мудофиявии Курушкадаро месозад. Дар зоҳир миёнақад ориёисимо, чашмонаш калон, рухсораҳояш гандумгун, пайкари қавию варзида дорад. Мӯяш сиёҳи дароз, ришаш муъҳадили хуштарҳ. Сару либосаш асосан чарминаи бо тиллою сангҳои гаронбаҳо ороёфта, тоҷи ҳотамкорӣ, шамшери кӯтоҳи акинак ва аспи сафеди хушрафтораш ба ӯ шукӯҳу салобати шоҳона мебахшад. Далеру ҷангозмуда, чопуксавору сипоҳипеша. Дар айни камолоти умраш гирифтори марг мегардад.

Бигузор биёяд! – гуфт Аморгес нигоҳи маънидоре ҷониби Томирис афканда [4, с.147].

Сипаргапис – писари ягонаи Томирис ва Аморгес. Қадаш аз миёна баландтар, фарохсинаи бакитфу бозу. Абрӯҳои борик, лабҳои тунук, бинии рости теғадор ва чашмони кабудранг дорад. Нигоҳаш лабрези ғуруру ҷасорат. Ҷавони тундмиҷозу пархошҷӯй, якраву худбовар. Меҳрубонию ғамхориҳои модарро хуш надорад ва худро шахси баркамол мепиндорад. Ситоишро меписандад, худнамоию шуҳратпарастӣ барояш бегона нест. Дар ҷанги зидди Куруши Кабир ҷанговарони саворaю массагетҳоро сарварӣ мекард. Аз ғояти шитобзадагӣ ва нарасидани таҷрибаи ҷанги гирифтори ҳилаи Куруши Кабир гашта, худ асир меафтад ва лашкараш шикаст мехӯрад. Чун пай мебарад, ки Куруш ӯро ба ивази қабули хостгорӣ ба модараш Томирис гаравгон гузоштанист, ханҷари сипоҳиеро рабуда худкушӣ менамояд. Марги Сипаргапис оташи интиқоми Томирисро афрӯхта, ӯро ба муқобили Куруш бармеангезад. Дар поёни ин ҷанги шадид Куруши Кабир қурбон мегардад ва Томирис оқибат хунбаҳои шавҳару писари ягонаашро меситонад.

Сипаргапис - нармтар шуда посух дод Томирис [4, с.179].

Писари тундхӯяш Сипаргапис бо баҳонаи шикор ду карат марзҳои моро убур намуд [4, с.300]. Шамшери тез беҳ аз панди бесӯд аст, модар!–шамшерашро барошуфт Сипаргапис [4, с.321].

Крез - подшоҳи Лидия, бародари воқеии Ариена зани Астиаг. Дар намуд миёнаумр, пуррапайкари ботану тӯш. Пӯсташ сафед, қиёфааш ашрофона, рухсораҳояш фарбеҳу арғувонӣ. Ба мӯйи сар ва ришаш сафеди фитода. Сару либос ва зоҳираш шабеҳи асилзодаҳои юнонӣ. Бо давлати Мод хусумати дерина дошта, баъди ба сари қудрат омадани Куруши Кабир ба қасди бархезондани ҷанг Каппадокияро забт мекунад. Вале дар ҷанг шикаст хӯрда, ба дасти Куруш асир меафтад. Куруши Кабир ақли заковати ӯро пай бурда, Крезро аз марг мераҳонад ва чун мушовир ҳамроҳаш мегардад. Дар умури кишвардорӣ ва густариши робитаҳои тиҷоратӣ бо Юнонзамин ба Куруш мадад мерасонад. Табиатан шахси хурофотпараст буда, ҳар як иқдомашро мувофиқи пешгӯии коҳинони юнонӣ амалӣ месозад. Аз илму ҳикмати юнониён огоҳ, дурандешу зирак, оромтабиату нармгуфтор. То поёни умраш ба Куруш содиқона хидмат кардааст.

Крез насли панҷуми хонадони Гигесидҳост [4, с.113]. Наход, Крез бошад? – бовар накард Виштосп [4, с.139]. Хазинаи ман пушт ба пушт аз тиллою сарват пур шудааст, Тигран, - паст наомад Крез [4, с.141]. Як ваҷаб хоки ватанро ба Крезу ҳамсафонаш нахоҳам дод! [4, с.125].

Лозим ба ёдоварист, ки ғайр аз номҳои ашхоси таҳлилшуда дар асари мазкур, боз қаҳрамонҳои дигареро низ мушоҳида кардан мумкин аст, ки то ин дам корномаҳояшон борҳо мавриди пешкаши хонанда гардидааст.

Искандар – Искандари Мақдунӣ (356-323п.а.м.) писари шоҳи Мақдун Филиппи II буда, аз соли 343 тарбияи файласуф Арастуро гирифта таҷрибаи ҳарбиро аз падараш омӯхтааст.

Искандар пай бурд, ки ғоратгарон ба умеди ёфтани ганҷи нуҳфтае сари тобутро кушода, ҷасади Курушро нороҳату парешон кардаанд [4, с.399]. Ӯ бо ҳамсараш Аристобул амр дод, ки ҷасади Курушро ба сурати аввала оварда, шикастапораҳои тобут ва мизи зери онро дуруст намояд [4, с.399]. Гумоштаи волиро низ ба ранҷу азияти афзуне куштанд, вале Искандар аз лаънату нафрини Куруши Кабир нараҳид [4, с.399].

Кайхусрав – яке аз шоҳони сулолаи Каёниён буда, мувофиқи "Шоҳнома"-и Фирдавсӣ ба ҷойи бобои худ Кайковус ҳангоми зинда будани вай ба тахти подшоҳӣ соҳиб гардид.

Кайхусрав фармуд, ки Афросиёбро сар зананд ва хунашро дар таште бигиранд [4, с.338].

Хун рехтан бароят намезебад, Ораши камонгар! [4, с.17]. Насабат ба Манучеҳру дудмони Каёниён мерасад [4, с.17]. Афросиёби бадкин бар Манучеҳр пирӯз гашта дирафши Каёниро аз Балх рабуд [4, с.17]. Ва оқибат ба қароре расиданд, ки ҳудуди Эрону Туронро аз фосилаи парвози тири Ораши камонгар андоза мегиранд [4, с.18]. Аградод аз дидани саворони хушлибос дар сари санге бозистод [4, с.20]. Дидӣ аспат пеш намеравад! – гуфт Ҳурдод [4:21]. Ман? – ба худ омада Аградод. – Ман соҳиби сайд [4, с.21]. Соҳиби сайд?! – хандид масхараомез Ҳурдод [4, с.21]. Посбони якум шамшер аз наём кашида сӯйи Аградод амла овард [4, с.21]. Аз банди пойи захмин хун метаровид ва Фаронаку Ҳурдод аз ҳавли ҷон аспҳоро тезонда рӯ ба фирор ниҳоданд [4, с.23]. Аградод тани оғушта ба хуни Ашкро ба расми видоъ бӯсида, оҳиста ба даруни қабр гузошту ба рӯяш хок кашид [4, с.23]. Тиграни ношукр ба дастгирии Крезу сакоиҳои канори дарё умед баста, ба сарҳад ҳуҷум кардааст [4: 25]. Дуои ҷонатро мекунам Гурд, ҳамоно тавалло мекард маҳбуси пир [4, с.33]. Чӣ ? – Гурд довталабона пеш омад [4, с.33]. Ту худат сагбачаи, инро гирифта чӣ кор мекунӣ? – хандид Гурд масхараомез [4, с.34]. Навбати ту Аградод [4, с.65]. Мебинам, ки майли шикор надорӣ Аградод [4, с.68]. Аспардис ба шарафи сулҳ ҷашн ороста шоҳдухтари нозанинеро бо номи Томирис ба ҳамсари хост [4, с.72]. Ин аст дахмаи писари ӯ Чиштиш [4, с.77]. Ана ин оромгоҳи падари ман Куруш аст [4, с.77]. Бобокалонат Чиштиш ду писар дошт, яке Куруш ва дигаре Ариярамна [4, с.77]. Зиҳӣ, Виштосп! – пардаи рӯяшро кушод Куруш [4, с.79]. Суханашро такрор кард Пармис [4, с.101]. Шояд тарсу ҳарос аз тақдири азалӣ бошад, - афзуд Вардан [4, с.113]. Чаро ин масхарабози пир аз Спитам ҳарфе намезанад ?! – бо оромию тамкин аз дил мегузаронид Куруш. Ҳол он ки ҳамаи ин ҳангомаҳоро Спитаму бародараш Мегабиз хезондааст [4, с.115]. Инро ба ӯ Еврибит – яке аз сарлашкарони Крез ба таври ниҳонӣ хабар дода буд [4, с.115]. Аммо Еврибит сиккаҳои тиллоии Крезро гирифта фирор намуд ва нақшаҳои ҷанги ояндаи ӯро ба Куруш расонид. Шояд Вардан ҳам гумоштаи худашон бошад то маро дар ғафлат наандозаду бо дасти душмани тавоно нобуд кунад [4, с.115]. Тигран ба қавлаш устувор аст [4, с.125]. То бад нагӯи, нек намеояд,-исрор мекард Астиаг [4, с.125]. Тадбирҳои оқилона меандешӣ, ҳазратам! – гуфт кинаомез Куруш [4, с.126]. Ман барои пешгирии хатар тадбирамро гуфтам, - лоуболона афзуд Астиаг [4, с.126]. Чӣ озоре дидаӣ Баҳром, бо нармӣ пурсид Куруш [4, с.195]. Сарвари роҳзанон магар Уштан нест ?

- Ҳазорсола шавед, шоҳаншоҳ ! – ба симои бозоргон хушҳолӣ дамид. – Бале, Уштани яғмогар, ки бо дастааш офати ҷони мо бозоргонон гаштааст [4, с.197]. Атропати палид! – бо хашму ситез бархест Куруш [4, с.199). Ба надими хосса ва чашму гӯши шоҳаншоҳ Фарнасп амр бидеҳ, - ба дабирсолор рӯ овард ӯ, - дар либоси фақирона дар музофоти Бохтар раваду кору кирдори Атропатро ниҳонӣ бисанҷад [4, с.199]. Ёҳуёкин ба ӯ муқобилият карда натавониста, бо туҳфаҳо ба певозаш баромад. Аммо Навохудоносор ӯро барои хиёнаташ қатл намуда, писараш Еҳуёкинро ба ҷазо тақрибан даҳ ҳазор яҳудиро асир карда ба Бобул бурд [4, с.203]. Аз қазои тақдир ширинҳои умри Навохудоносор ҳам бо ҳамсари наваш чандон тул накашид [4, с.204]. Ту дар марги модарат ашк нарехта будӣ, Камбуҷия! [4, с.276]. Нигоҳи Астиаг, Худованд гуноҳашро биомурзад, якчанд қабат дошт, - меандешид ӯ ботинан [4, с.282]. Ман ҳам дар айёми ҷавонӣ аз атарвони солхӯрдае дар бораи Афросиёби бадгуҳару фоҷеаи Сиёвуши ҷавонмарг қиссае шунида будам [4, с.328]. Шоҳаншоҳи олам осуда бошанд – даст пеши бар

намуд Бардия [4, с.329]. Аммо Эрач назди бародарон бе сипоҳу силоҳ рафта, онҳоро ба сулҳу осоиш хонд [4, с.331]. Дар паҳнои ин шаҳристон дарахти бузурги гирдакон, ки ба буни он тири Ораш халида буд, ба чашмаш нарасид [4, с.335]. Вале ба пиндори камина Навохудоносори гуфтаи волоҳазрат Бутунасри дуюм аст [4, с.340]. Шигифтам меояд, ки писари Аршоми амаки ман низ Виштосп ном дорад, - лабханди самимие намуд Куруш [4, с.341]. Ӯро қомат нуҳ баробари Зардушт буд ва аз танаш равшанӣ мефиканд [4, с.342]. Гуштосп амр дод, ки Зардуштро ҳозир кунанд [4, с.344). Дареғи Зардушти некоин! - афсӯс хурд Бардия [4, с.346].

Ҳамин тариқ, дар романи "Куруши Кабир"–и Бароти Абдурраҳмон номҳои ашхоси қавму халқҳои гуногун корбаст шудаанд. Таҳлилу баррасии луғавии антропонимҳо нишон медиҳад, ки дар баланд бардоштани муҳтавои асар номҳои шахсиятҳои асотирӣ, таърихӣ, номи пайғамбарону чеҳраҳои динӣ, номи шоҳон, шоҳзодагон ва аъёну ашроф нақши муассир гузоштаанд.

Инчунин антропонимҳои асари мазкур маълумоти мухталифи таърихиро аз қарнҳои пеш ба имрӯзиён мерасонанд. Интихоби мавзуи мазкур, барои ошкор намудани паҳлуҳои кашфношудаи илм аз қабили таърих, этнография ва ғайра аз аҳамият холӣ нест.

Муқарриз: ***Ҳомидов Д.*** – доктори илмҳои филологӣ, профессори ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Авеста. Избранные гимны. Перевод авестийского и комментарии проф. И.М. Стеблин-Каменского. – Душанбе: Адиб, 1990. – 176 с.
2. Андреев М.С. Таджики долины Хуф (Верховья Аму-Дарьи). – Вып. I / М.С. Андреев. - Сталинабад: АН Тадж.ССР, 1953. – 251 с.
3. Ахманова О.С. Словар лингвистических терминов / О.С. Ахманова. - М.: СЭ, 1966. - 607 с.
4. Бароти Абдурраҳмон. Куруши Кабир. Шоҳаншоҳи тамаддуновар. (Романи таърихӣ) / Абдурраҳмон, Барот. - Душанбе: Шарқи озод, 2016. - 417 с.
5. Ғафуров Б.Ғ. Тоҷикон. – Китоби I / Б.Ғ. Ғафуров. - Душанбе: Ирфон, 1983. - 704 с.
6. Исаева З.Г. Осетинская антропономия. Личные имена / З.Г. Исаева. – Орджоникидзе: ИР, 1986. – 107 с.
7. Кузьмина А.Н. Современная персидская антропонимия. Личные имена / А.Н. Кузьмина // ДК. – М., 1985. – С.61-86.
8. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Қ.1 (1) / Х.Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1987. – 488 с.
9. М. Аюбова. Антропонимияи тоҷикони навоҳии Шаҳритузу Ҷубодиён (номҳои ашхос) / Аюбова М. – Душанбе, 2013. – 190 с.
10. Мавлоно Абдукаломи Озод. Куруши Кабир – Зулқарнайн / Озод, Мавлоно Абдукалом. – Душанбе: Адиб, 2019. - 222 с.
11. Никонов В.А. Имя и общество / В.А. Никонов. - М., 1974. - 278 с.
12. О.Ғ. Ғафуров «Лично-собственные имена в таджиском языке» / Ғафуров О.Ғ. // АКД. - Душанбе, 1964. - 14 с.
13. Оранский И.М. Введение в иранскую филологию / И.М. Оранский. – Москва: Наука, 1988. – 392 с.
14. Ҳайдаров Ш. Антропономия таджиков северо-западной части Ферганской долины (на материале Аштского районе) / Ш.Ҳайдаров // АКД. – Душанбе, 1991. – 16 с.
15. Ҳусейнов Ҳ. Луғати терминҳои забоншиносӣ / Ҳ. Ҳусейнов, К.Шукурова. – Душанбе: Маориф, 1983. – 256 с.
16. Фарҳанги забони тоҷикӣ. (Иборат аз ду ҷилд). - М.: СЭ, 1969. – 952 с.

АНТРОПОНИМҲО ДАР РОМАНИ "КУРУШИ КАБИР"- И БАРОТИ АБДУРАҲМОН

Мақолаи мазкур оид ба яке аз қисматҳои лексикаи илми забоншиносӣ ономастика бахшида шудааст. Омӯзиши осори гузаштагонамон нишон медиҳад, ки номгузорӣ, яъне ономастика дар илми забоншиносӣ мақоми махсус дорад. Омӯхтани ҷамъоварӣ ва аз ҷиҳати илмӣ таҳлил намудани ному насаб ва тахаллусу лақабҳо на танҳо барои соҳаи забоншиносӣ, балки барои соҳаҳои таърих, этнография, фарҳанг низ муҳимму зарурианд. Онҳо барои илмҳои таҳқиқи таъриху этнография ва фарҳанг дорои маводи фаровон буда, таъриху фарҳанги чандинасраи халқ, таҳаввули вазъи сиёсӣ, иҷтимоиву фарҳангӣ, ҷаҳонбинии фалсафӣ, динӣ маънавию ахлоқӣ, эстетикӣ, шавқу завқ, майлу хоҳиш, донишу тафаккур, эътиқоду меҳру муҳаббати ба ниёгон ва расму ойин доштаи мардумро дар худ таҷассум менамоянд. Антропонимия метавонад дар аниқ намудани таркиби этникӣ ва кӯчиши аҳолӣ дар давраи куҳан ҳамчун манбаи пурқимати таърихӣ хизмат намояд. Антропонимика дар давраи муосир ҳамчун як ҷузъи ономастика, ки дар навбати худ қисми забоншиносӣ мебошад, дар қатори дигар илмҳои лингвистӣ мавқеи хосса дорад. Инчунин дар мақола тасвири симои асосии роман, "Куруши Кабир" ифода ёфтааст. Тасвири ин шахсияти бузурги нотакрор, поягузори Эъломияи ҳуқуқи башар, падари порсиёни рӯйи олам Куруши Кабир дар романи "Куруши Кабир" – и Бароти Абдурраҳмон баръало мушоҳида мешавад. Мазмуну муҳтавои таърихии романро ҳамаи номҳои ҷуғрофӣ, ки қадами муборакі Куруш ва лашкари сершумори ӯ ба он сарзаминҳо расидаанд фарогир аст. Таҳлили роман нишон медиҳад, ки адиб аз сарчашмаҳои илмӣ ва адабӣ истифода карда, ин усули таълифи нависанда аз аввали роман

оғоз ёфта, минбаъд дар тамоми асар давом мекунад ва боварии хонандаро ба ҳодисаву воқеаҳо бештар мекунад.

Калидвожаҳо: ономастика, антропономика, Куруши Кабир, Аградод, Митрадод, Сабокат, Мандона, Астиаг, Гарпаг, Фаронак, Бардия, Ораши камонгар, Камбуҷия, Ойбар, Мардук, Иштар, Крез, Мод, Бобул, шоҳ, пири муғон, Кайхусрав, Киаксар, Афросиёб, Набонид, Навохудоносор, Виштосп, Аршом, Сароё.

АНТРОПОНИМЫ В РОМАНЕ «КУРУШИ КАБИР» -Б. АБДУРАХМАНЕ

Статья посвящена одному из аспектов лексики - ономастике. Изучение наследия наших предков показывает, что наименование, то есть ономастика, занимает особое место в лингвистике. Изучение коллекции и отсутствие научного анализа имен, фамилий и прозвищ ценно и необходимо не только для области лингвистики, но и для истории, этнографии и культуры. В них освещается богатый материал для изучения истории, этнографии и культуры, многовековой истории и культуры народа, эволюции политической, социальной и культурной ситуации, философского мировоззрения, духовно-нравственного мировоззрения, эстетики, увлечений, знания, мышления, верования и любви к предкам. Антропонимия может служить ценным историческим источником для выяснения этнического состава и миграции населения в древности. Антропонимия в наше время как часть ономастики, которая, в свою очередь, является частью лингвистики, занимает особое место среди других лингвистических наук. В статье также описывается главный герой романа «Великий Кир». Образ великой, уникальной личности, основателя Всеобщей декларации прав человека, отца персов мира Великого Кира, отчетливо прослеживается в романе Барота Абдурахмона «Куруши Кабир». Историческое содержание романа включает в себя все географические названия, которые связаны с Киром и его многочисленными армиями. Анализ романа показывает, что автор использует научные и литературные источники, и такой способ создания романа прослеживается на всем протяжении произведения, повышая доверие читателя передаваемым событиям.

Ключевые слова: ономастика, антропономия, Куруши Кабир, Аградод, Митрадод, Сабокат, Мандона, Астиаг, Гарпаг, Фаронак, Бардиа, Ораши Камонгар, Камбоджа, Ойбар, Мардук, Иштар, Крез, Мод, Вавилон, Король, Король Моголов, Афросияб, Набонид, Навохудоносор, Виштосп, Аршом, Сарайо.

ANTHROPONYMS IN THE NOVEL "KURUSHI KABIR" -B. ABDURAHMANE

The article is devoted to one of the aspects of the vocabulary of onomastics. The study of the heritage of our ancestors shows that the name, that is, onomastic, occupies a special place in linguistics. The study of the collection and the lack of scientific analysis of names, surnames and nicknames are valuable and necessary not only for the field of linguistics, but also for the fields of history, ethnography and culture. They have more material for the study of history, ethnography and culture, the centuries-old history and culture of the people, the evolution of the political, social and cultural situation, philosophical worldview, spiritual and moral worldview, aesthetics, hobbies, knowledge, thinking, beliefs and love for ancestors. Anthroponomy can serve as a valuable historical source for clarifying the ethnic composition and migration of the population in antiquity. Anthroponomy in our time as a part of onomastic, which in turn is a part of linguistics, occupies a special place among other linguistic sciences. In this article also described the character main hero of the novel “The Great Cyrus”. The image of a great unique personality, the founder of the Universal Declaration of Human Rights, the father of the Persians of the world, the Great Cyrus, can be clearly seen in the novel by Barot Abdurahmon "Kurushi Kabir". The historical content of the novel includes all the geographical names that Cyrus and his many armies reached. Analysis of the novel shows that the author uses scientific and literary sources, and this way of writing the writer begins at the beginning of the novel and continues throughout the entire work, increasing the readers’ confidence in the events.

Key words: onomastics, anthroponomy, Kurushi Kabir, Agradod, Mithradod, Sabokat, Mandona, Astyages, Garpag, Faronak, Bardia, Orashi Kamongar, Cambodia, Oybar, Marduk, Ishtar, Croesus, Mod, Korobilon, King, Mogul Nabonidus, Navohudonosor, Vishtosp, Arshom, Sarayo.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Акбарова Мунира*** – Донишгоҳи технологии Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи фанҳои гуманитарӣ. **Суроғa:** 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯчаи. Н. Қарабоев 63. Тел.: **(+992) 901-06-57-40**

Сведения об авторе: ***Акбарова Мунира*** **-** Технологический университет Таджикистана, преподаватель кафедры гуматитарных дисциплин. **Адрес:** 734061, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Карабаева 63/3.
Тел.: **(+992) 901-06-57-40**

Information about the author: ***Akbarova Munira*** – Technological University of Tajikistan, senior teacher of the Department of Humanities. **Address:** 734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Karabaev Str., 63/3. Phone: **(+992) 901-06-57-40**

УДК: 491.550.1

РОЛЬ СУФФИКСА -ЧӢ В СЛОВООБРАЗОВАНИИ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

(в художественной прозе и публицистике Садриддина Айни)

Низомова С.Ф.

Таджикский государственный медицинский университет имени Абуали ибн Сино

Словообразование - это часть языкознания, которая изучает словарный состав и правила словообразования. Современный литературный таджикский язык имеет определённые нормы, способы словообразования, которые исторически образовались и развиваются по мере развития общества. Способы и формы словообразования настолько устойчивы, что в течение столетий не изменяются и на основе этих форм появляются новые слова. Словообразование находится на стыке двух языковедческих наук: грамматики и лексикологии. В грамматике словообразование изучается кас её часть. В лексикологии словообразование должно рассматриваться с точки зрения значения.

У языковедов существуют различные мнения о способах словообразования. Языковед М. Мухаммадиев отмечает четыре способа словообразования: морфологический, лексико-семантический, морфолого-синтаксисический и лексико-синтаксический [11, с.37-45]. В “Современном литературном таджикском языке” указаны шесть способов словообразования: морфологический, синтаксическо-морфологический, морфолого-синтаксический, лексико-синтаксический, лексико-семантический, аббревиатурный [9, с.128-131]. В “Грамматике современного литературного таджикского языка” – морфологический, морфолого-синтаксический, синтаксическо-морфологический, лексико-синтаксический, лексико-семантический, аббревиатурный [8, с.88-89; 110]. Языковед Ш. Бобомуродов называет три способа словообразования: морфологический, лексико-синтаксический, морфолого-синтаксический. Относительно лексико-семантического словообразования этот исследователь считает, что этот способ словообразования связан с полисемией и омонимией и относить это явление только к словообразованию не совсем верно [7, с.15]. Это мнение языковеда верно, потому что такое явление изучается в лексикологии.

Наиболее употребительным способом словообразования является аффиксация, при котором множество образованных этим способом слов удовлетворяют коммуникативные потребности людей. Рассмотрение способов словообразования в произведениях великих писателей может пролить свет на состояние языка на определённом этапе.

Садриддин Айни внёс весомый вклад в развитие современного литературного таджикского языка. Эта заслуга писателя явствует из его произведений, научно-популярных статей. Садриддин Айни придавал большое значение живому языку народа. Он мастерски использовал богатство живого языка в своих художественных и публицистических произведениях, а это, по словам языковеда Н. Масуми, “способствует выразительности, действенности, естественному колориту, простоте, народности и реализму литературного слова” [10, с.139].

Художественные и публицистические произведения Садриддина Айни обладают уникальными морфологичекими свойствами. Одним из этих свойств является словообразование при помощи аффиксов. В целях выразительности мысли Айни мастерски использовал все способы словообразования.

Словообразование при помощи аффиксов является одним из распространённых способов словообразования. В таджикском языкознании таким способом образуются в основном существительные, прилагательные, наречия и глагол. Через словообразование обогащается и совершенствуется словарный состав всякого языка. Для удовлетворения коммуникативных потребностей людей, при помощи аффиксов создаются новые слова. Каждое новое слово связано с понятием, событием. Каждое новое слово является отражением событий, и это можно проследить на произведениях писателя Садриддина Айни.

Суффикс *-чӣ* продуктивен в художественных и публицистических произведениях Айни. Среди исследователей нет единого мнения о том, к какому языку относится этот суффикс. Фитрат в своем труде “Қоидаҳои забони тоҷикӣ (Правила таджикского языка)”, относительно суффикса *-чӣ* пишет: “Этот суффикс перешёл в таджикский язык из узбекского языка. Присоединяясь к

концу слова, этот суффикс образует существительные обозначающие род занятия: *ташвиқотчӣ, пахтачӣ, адабиётчӣ* и другие” [6, с.125].

Языковед Л.С. Пейсиков относительно этого суффикса высказывает два мнения: Первое, появление этого суффикса связано с употребительностью суффикса *–ӣ*. Второе, в персидском языке сушествуют суффиксы *-чӣ₁* ва *-чӣ₂*, один из которых заимствован из тюркского языка, а другой – исторически иранский суффикс[14, 144]. Если считать этот суффикс вариантом суффикса *–ӣ*, то он не может полностью исполнять словообразовательную функцию суффикса –чӣ. Например: *дӯстӣ // дӯстчӣ*, или *инқилобӣ //инқилобчӣ.* Один образует абстрактное существительное, другой образует существительное рода занятия. Суффикс *–чӣ*, возможно, имеет таджикскую основу, и под влиянием тюркского языка стал активней в словообразовании.

Языковед Д. Саймиддинов также отмечает принадлежность одного из суффиксов *-чӣ₁* и *чӣ₂* к тюркскому языку и наличие связи с древними письменными памятниками. В “Луғатнома” Деххудо также отмечается, что суффикс *-чӣ* по функции сходен с суффиксом *-гар* и существительным *кор* [т.6.]. В этом словаре приведены 111 слов образованных при помощи этого суффикса. Составители словарей также обращают внимание на словообразование при помощи этого суффикса [17, с.114].

Академик М. Шакури считает, что суффикс –чӣ вошел в персидско-таджикский язык через тюркский языык. Он полагает что в двадцатом столетии, то есть в советское время, он был частоупотребителен в произведениях литераторов, особенно в произведениях Айни: “Итак, если в двадцатом веке, особенно в советское время, суффикс стал активнее использоваться, и, например, в произведениях Айни стал более употребительным, чем суффикс *–гар*, то этот факт нельзя считать следствием развития норм классического и народного языков, признаком усиления народности языка.

В советский период по принципу так называемого интернационализма, ради “дружбы народов” необходимо было демонстрировать явление взаимовлияния языков советских народов. Поэтому в таджикском языке 30-50-х годов XX века, в частности, в произведениях Айни суффикс -чӣ стал очень активно исползоваться, и это явление было следствием политизации и идеологизации языка” [20, с.361-362].

Таким образом, относительно этого суффикса существуют различные мнения. Но в учебниках и в “Грамматике современного таджикского языка” не упомянута его принадлежность к тюркскому языку, а только сказано о том, какие существительные образуются при его помощи. Из этих исследований можно сделать вывод, что этот суффикс имеет таджикскую основу.

В художественных и публицистических произведениях Айни этот суффикс очень употребителен. Им образовано более 110 слов. В произведениях Айни этим суффиксом образованы существительные, большая часть которых обозначает род занятия: *ҳуҷумчӣ, инқилобчӣ, хизматчӣ, тадқиқотчӣ, самоворчӣ* и так далее. А также с этим суффиксом образованы существительные, которые сегодня входят в группу архаистических слов: например, *муштакчӣ, закотчӣ, таракачӣ, московчӣ, таҳқиқчӣ, маълумотчӣ, кӯмакчӣ, зотчӣ, пудратчӣ, ёвқотчӣ, паровозчӣ, пешвозчӣ, зовудчӣ, қалъачӣ, фабрикачӣ, дарихоначӣ, кашшачӣ, куллукчӣ, пахтачӣ, тагламачӣ, ҷиноятчӣ, шариатчӣ, тафтишчӣ* и так далее.

*Сипоҳиёни "**дарихоначӣ**" аз якдигар пеш давида ҳар кадоми онҳо кӯшиш мекард, ки аз ҳампешааш пештар ба аспаш савор шуда, аз Регистон пештар барояд* (Чиновники-“***дарихоначӣ*** побежали, опережая друг друга, стараясь раньше сотоварищей сесть на своего коня и выехать из Регистана) [4, с.356].

Следует отметить, что суффикс *-чӣ* Айни чаще использовал в романе “Рабы”, и это прежде всего связано с описанием событий и происшествий. Существительное *муштак+чӣ* прошло два этапа словообразования: из существительного *мушт* и суффикса *–ак* образовано слово *муштак*, а затем при добавлении суффикса *-чӣ* образовано существительное *муштак +чӣ*. ***Муштакчӣ*** это человек который при взвешивании хлопка дехканина берёт свою долю: ***Муштакчӣ*** *ҳам ба кори худ моҳир буд: аз тарозуи охирини ғӯзаи ҳар деҳқоне, ки бармекашид, ӯ муштак мегирифт* (***Муштакчӣ*** *был мастер своего дела: он брал долю с весов каждого дехканина, взвешивающего свой хлопок*) *[2, с.65].*

Слово ***закот+чӣ*** образовано от абстрактного существительного арабского происхождения *закот* и суффикса *–чӣ*. В словаре “Гиёс-ул-лугот” слово *закот* (закят) имеет такое определение:

сороковая часть имущества, которая ежегодно даётся на божье дело [12, с.394]. Существительное *закотчӣ* в ФТЗТ имеет такое определение:” *закотчӣ* -ист. сборщик закята в Бухарском эмирате; человек, который брал налог и плату за проезд у проезжих и караванщиков, сборщик закята” [18, с.504].

Существительное *таглама+чӣ* является синонимом слова *тагламадӯз*. Айни так объясняет слово тагламадӯз: “Тот, кто ставит заплаты в голенище и в подошву старых сапог [3, с.369]. *Ин гуна гарм омадани зимистон аломати хубӣ нест, – гуфт Бобомурод такламачӣ, ки аз гурӯҳи мардум ҷудо шуда бар суфачаи дарвозахонааш ҡолинча паҳн карда чой нӯшида менишаст ва эзоҩ дод...* (Такая тёплая зима не к добру, – сказал Бобомурод ***такламачи***, который, отделившись от группы людей и расстелив коврик на топчане у ворот, пил чай. Он объяснил...) [2, с.425].

Слово ***танобчӣ*** имеет то же значение, что и словосочетание ***ченкунандаи замин*** (землемер). ***Таноб*** - это веревка, при помощи которой измеряют площадь земли [2, с.377]. *Бой шиками* ***танобчиро*** *хуб сер карда буданд, ки ӯ зӯр шуда қадами худро калонтар ва кушодатар монда аз рӯйи тахмини ман зиёдтар аз ду таноб заминро ба бой ҩудо карда дода буд.* (Бай хорошо накормил землемера, поэтому тот стал энергичным, и шагая шире, по моим подсчётам, наделил баю более двух танапов земли). *Занед, ин муллои* ***шариатчиро****, - гӯён як овози пурдаҳшат баромад ва аз паси ин садои тап-тап карда ба кӯрпаҳо расидани мӯзаҳо шунида шуд* (“Бейте этого муллу-законника”, – раздался чей-то страшный голос, а затем стал слышен топот сапог по циновкам) *[2, с.410].* Слово ***шариатчӣ*** использовано в значении знатока шариата (закона).

Следует отметить, что суффикс *–чӣ* в полнозначных словах может стать синонимом суффикса *–гар*: *ҷиноятчӣ//ҷиноятқор, таҳқиқчӣ// таҳқиқгар, маълумотчӣ//маълумотдиҳанда, кумакчӣ//кумаккунанда, хабарчӣ//хабардиҳанда, обчӣ//обмон* и т. д. Например, вместо слова *ҷиноятқорон* (преступники) писатель использовал слово *ҷиноятчиён*: ***Ҷиноятчиён:*** *Бобомурод* ***такламачӣ****, писари ӯ Шоҳмурод ва ятимони ба шаш таноби замин харидагирифтааш Шодим ва Истад буда, маҷрӯҳи дар миён хобида, ки сар то пояш бо захми корду корди ошу табар чок-чок гардида ба хуни худ огушта гардида буд* (Преступниками были Бобомурод-***такламачӣ***, его сын Шохмурод и батраки Шодим и Истад, купленные им за шесть танапов земли за каждого, и израненный человек, лежащий посередине, который был в крови от ножевых и топорных ран...) *[2, с.465]*; *-Ака Рустам! Ба хонаводаи ту бахту толеъ рӯй овард,* ***хабарчии*** *ин ҳам ман шуда омадам* (-Ака Рустам! Счастье и удача пришли в твой дом, а я пришёл как глашатай этой вести) *[5, с.129]. Ин кас* ***мунозирачии*** *бисёр забардастанд* (Этот человек очень искусный спорщик) *[15, с.90]. Бегоҳӣ яке аз онҳо аз навбатдорӣ омада хост, ки Ёдгорро бубинад ва чӣ муомила кардани* ***таракачиро*** *ба ӯ дар бораи рӯёнидани пули ҳинду бифаҳмад, Ёдгор дар ҳуҷрааш набуд, аз Раҳими равгангар куҷо рафтани ӯро пурсид* (Вечером один из них пришёл со смены и захотел увидеть Ёдгора и узнать, о чём договорились **таракачи** и он по вопросу взыскания долга индуса. Ёдгора не было в его комнате, он пошёл и спросил у Рахима маслобойщика о том, куда он ушёл) ***таракачи*** - чиновник в Бухарском эмирате, который производил раздел наследства [5, с.176].

В следующем примере слово ***тафтишчӣ*** использовано не в значении следователя, а в значении шпиона: *Масалан, Сафаргулом дар гузаргоҳи об ба* ***тафтишчиёни*** *босмачиён рост омада бошад... садои милтиқи аз дур шунидашуда ҳам ҳамин фикрро қувват медиҳад...* (Например, если Сафар-гулям у переправы столкнулся со шпионами басмачей... звук выстрела винтовки, услышанный издалека, также подтверждает эту догадку) *[2, с.387].*

В следующем предложении суффикс *–чӣ* с суффиксом *–ӣ// -гӣ* имеет одну и ту же функ"ию. Например, *самарқандӣ, душанбегӣ ва г. маскавчӣ / москвагӣ, макариёвчӣ // макариёвӣ*: *Ин одам, ки имрӯз ба накбат дучор шудааст, аҷаб нест, ки фардо кораш дуруст шуда боз савдогари пустболои маскавчӣ ва* ***макариёчӣ*** *шавад; худаш қозишинос, раисшинос, қушбегишинос ва амиршинос аст, бар болои ин хешҳои давлатманди макариёрав ва* ***маскавчӣ*** *дорад, ҳеҷ кадоми инҳо розӣ намешаванд* (Этот человек, встретившийся сегодня с невзгодами, возможно, завтра исправит свои дела и снова станет купцом, ездящим в Москву и Макариев; сам он знаком с судьёй, градоначальником, премьер-министром и эмиром; к тому же он имеет родственников, ездящих в Москву и Макариев; никто из них не согласится) *[5, с.140].* ***Маскавчӣ*** – тот, кто ездит в Москву; ***Макариевчӣ*** – указывает на ярмарку, которая обычно устраивалась в городе Макариев Нижегородской губернии. Так звали тех, кто ездил в эти города.

Исследователи произведений Айни также подчёркивают словообразовательную роль суффикса -*чӣ*: “Выразительные свойства суффикса -*чӣ* в том, то он к первоначальному и значению слова добавляет значение - деятельность человека. Наряду с этим, создаётся новое значение из обозначения предмета и деятельности человека. Например, хотя в слове “*сурнайчӣ*” обозначение основного слова (*сурнай* – музыкальный инструмент) сохраняется, наряду с этим, дано значение профессии человека, который может играть на этом инструменте. В слове “*сурнайчӣ*” именно суффикс -*чӣ* играет главную роль в приобретении нового значения” [19, с.81].

Суффикс -*чӣ* от абстрактного существительного образует существительное, обозначающее свойство и характер человека: *туҳматчӣ*, *ташвиқотчӣ* и т.д.. *–Ҳа,* ***туҳматчӣ****! Ман ба ту кай хашм кардам?* (Ну, клеветник! Когда это я злился на тебя?) *[5, с.117]*.

В этих примерах с этим суффиксом упомянуты слова *пахтачӣ* и *кашшачӣ*, оба эти слова обозначают понятия того времени. Слово *пахтачӣ* не обозначает хлопкороб, а указывает на человека занимающегося очисткой и продажей хлопка. Слово *кашшачӣ* не указано в словарях. В “Детализированном таджикском словаре для литературного таджикского языка” Айни так поясняет слово *кашша*: “Кашша - это то, что плетут из камыша и кладут на осла, а в кашшу грузят навоз, землю и так далее” [3, с.155]. Следовательно, тех, кто перевозят грузы при помощи кашши, называют *кашшачӣ*: -*Ту мехоҳӣ, ки бойро дузд гӯӣ?-гуфт* ***пахтачӣ*** *Розиқбой, ки аз деҳаи Р. барои басанда кардани ҷанҷол омада буд* («Ты хочешь обозвать бая вором?» – сказал Розикбой ***пахтачӣ***, который пришёл из селения Р. для урегулирования конфликта) *[2, с.95]. Обдорон ҷӯйҳоро тоза мекарданд, ҳайвонбонон юнучқа медаравиданд,* ***кашшачиён*** *бо рошҳои киштзор, ки дар он ҷоҳо ароба рафта наметавонист, барои дар зери ниҳолҳои пахта пошидан бо хар ва кашша гарднурӣ ё ин ки хокпору мекашонданд* (Поливальщики чистили арыки, скотники косили клевер, ***кашшачи*** возили удобрения или навоз через межи нив, куда не могли проехать телеги, для того чтобы удобрять ростки хлопка) [2, с.555].

В произведениях писателя этот суффикс со словами, заимствованными из русского и тюркского языкоов: *завод, фабрика, сеялка, удой, эл, тергав* - образует слова со значением рода занятия: *Мирзои мо ҳам деҳқонро фиреб медиҳад, ҳам тарозудорро фиреб медиҳад, ҳам* ***фабрикачиёни*** *урусро фиреб медиҳад, - гуфт Ашӯр бо овози паст ба Фарҳод, ки дар паҳлуи ӯ ҳаллоҷӣ мекард* (Наш Мирзо обманывает и дехканина, и весовщика, и русских фабрикантов, – сказал Ашур тихим голосом Фарходу, который чесал хлопок рядом с ним) *[2, с.70]. Вақте ки Қулмурод сухани худро тамом карда нишаста буд,* ***тергавчӣ*** *аз ҷойи худ хеста аз портфели худ як коғазро бароварда...* (Когда Кулмурод закончил свою речь и сел, следователь встал и, вынув бумажку из своего портфеля...) *[2, с.608]. Ту аз номи «колхозчии фаъол» будани худ фоида бурда, ба гирди ӯ танида гард ва ба сифати як* ***сеялкачии*** *кӯҳна ба ӯ маслиҳате деҳ ва бо ҳамин роҳ фурсат ёфта корҳои ӯро вайрон карда фиристон.* (Ты, пользуясь тем, что слывёшь «активным колхозником», крутись и вертись вокруг него и, как бывалый сеяльщик, дай ему какой-нибудь совет и таким образом расстрой его дела).

В произведениях писателя этот суффикс употребителен, и некоторые слова, образованные с ним, сегодня не используются: *заводчӣ, чинчӣ, куллукчӣ, қалъачӣ* и т.д. Всех, кто работает на заводах и фабриках, называют *коргар* (рабочий). А в начале появления фабрик и заводов для обозначения рода занятия тех, кто владел заводами и фабриками, использовалось другое слово – *заводчӣ* (фабрикант): *Митинг сар шуд, коргарон яке аз думболи дигарӣ ба болои тойи пахта баромада гап мезаданд, аз тартиби ҳукумати подшоҳӣ, аз гурусначашмии* ***зовудчӣ*** *шикоят мекарданд*... (Митинг начался, рабочие один за другим поднимались на тюк хлопка и жаловались на царскую власть, на ненасытность фабриканта...) [1, с.55].

Слово *куллукчӣ* применялось к человеку который в темницах привязывал руки и ноги узников к колодам.

-*Ин кор намеояд, - гуфт* ***куллукчӣ****, - ин як ресмони пашмигӯсфандии пӯсида аст* (“Это не подходит, – сказал *куллукчи*, – эта верёвка из сгнившей бараньей шерсти”) [2, с.288].

Слово *қалъачӣ*, образованное по этой форме, не упоминается в “Гиёс-ул-лугот”. Это слово появилось позже, и в словаре Айни ему даётся следующее определение: “Среднеазиатские купцы, которые до завоевания Средней Азии императорскими войсками торговали с Оренбургом и Троицком ”[3, 511]. *Мирзо Ӯрунбои* ***қалъачӣ*** *ва гумоштаи мӯътамади ӯ ҳеч гоҳ колхозчии фаъол нахоҳад шуд, -гуфт Ҳамдам Фӯрма ва илова кард* (|Мирзо Урунбой - ***калаачи*** и его

ставленники никогда не станут активными колхозниками) *[2, с.550]. Дар ҳамин сехҳои зовуд кор хобид, коргарон ба майдони зовуд гун шуданд, ҷасади ниммурдаи* ***чинчӣ*** *ва ҷасади пора–пора шудаи устову равганрезро дар пеши ҷамоат гузошта буданд* (В этих цехах завода работа остановилась, рабочие собрались на заводской площади, мёртвое тело ***чинчи*** и растерзанные тела мастера и красильщика были выставлены перед собравшимися) *[1, с.55]*.

Дар як гӯшаи суфа як ***наҚорачӣ****, як* ***сурнайчӣ*** *ва ду доирадаст нишаста менавохтанд ва доирадастҳо гоҳо бо ҳам ва гоҳо ҳар кадом ба танҳоӣ газалхонӣ мекарданд* (В одном конце топчана один барабанщик, один играющий на зурне и два дойриста пели то вместе, то отдельно) *[4, с.16]*.

Суффикс *–чӣ* из существительного образует существительное, обозначающее свойства, поступки и деяния человека: *туҳматчӣ, ташвиқотчӣ*:

Охир кори он бой ба дараҷае расидааст, ки касе хизматгорӣ ва ятимии ӯро қабул намекардагӣ шудааст, ҳар касеро, ки ба хизмати худ таклиф кунад, «ту фиребгар, ту ***туҳматчӣ****» гуфта таклифи ӯро рад мекардааст* (В конце концов дела этого бая дошли то того, что никто не нанимался к нему в слуги и в батраки; всякий, кого он приглашал на свою службу, отказывался от его предложения со словами «ты обманщик, ты клеветник») *[4, с.49]. Аскарони сурх пас аз тамом кардани кори босмачиён ташвиқотчиён фиристода хостанд...* (Разделавшись с басмачами, красноармейцы послали агитаторов с целью...) *[5, с.352]*.

Суффикс *–чӣ* стал синонимом суффикса *-гар*, со словами *кор, дон*, причастием *кунанда*: *қалъачӣ, ҳуҷумчӣ, тергавчӣ, сеялкачӣ, маслиҳатчӣ, фойтунчӣ, тойчӣ, ташвиқотчӣ, тафтишчӣ, куллукчӣ, элчӣ // сеялкакунанда, ҳуҷумкунанда, тафтишкунанда, куллуккунанда, маслиҳаткунанда, маслиҳатгар, ташвиқотгар, тойгар* и т. д.

Исследование и изучение материала показало, что суффикс *–чӣ* в начале XX века был употребителен, и в основном образовывал существительные, обозначающие свойства, поступки и деяния, род занятий, профессию. Этот суффикс употребителен и в настоящее время.

Рецензент: ***Саломов А.*** - кандидат филологических наук, доцент ТНУ

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Айнӣ, Садриддин. Одина. Куллиёт / Садриддин Айнӣ. – Ҷ. 1. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1958. – 183 – 327.
2. Айнӣ, Садриддин. Ғуломон. Куллиёт / Садриддин Айнӣ. – Ҷ. 3. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1960. – 485 с.
3. Айнӣ, Садриддин. Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик. Куллиёт / Садриддин Айнӣ. Ҷ. 12. – Душанбе: Ирфон, 1976. – С. 23-563.
4. Айнӣ, Садриддин. Ёддоштҳо. Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 464 с.
5. Айнӣ, Садриддин. Дохунда / Садриддин Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 428 с.
6. Ализода, С. Сарфу наҳви забони адабии тоҷик. Қойидаҳои забони тоҷикӣ / С. Ализода–Фитрат. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. – 187 с.
7. Бобомуродов, М. Ҷамоли мард дар фасоҳати гуфтори ӯст. Ҷ. 1 / М. Бобомуродов. - Душанбе: Эр-граф, 2012. – 241 с.
8. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми I: Фонетика, морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
9. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми I: Китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олӣ. - Душанбе: Маориф, 1982. – 464 с.
10. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии точик / Н. Маъсумӣ. - Сталинобод, 1959. – 294 с.
11. Муҳаммадиев, М. Принсипҳои асосии калимасозии забони тоҷикӣ / М.Муҳаммадиев // Масъалаҳои забони тоҷикӣ. - Душанбе: Ирфон, 1976. – С.37-45.
12. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ.1. / Ғиёсуддин, Муҳаммад. - Душанбе: Адиб, 1987. – 480 с.
13. Низомова, С.Ф. Калимасозии сарфӣ дар “Хамса”-и Низомии Ганҷавӣ / С.Ф. Низомова. - Душанбе: Матбааи ВКД. 2010. – 178 с.
14. Пейсиков, Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка / Л.С. Пейсиков. – М.: Изд-во МГУ, 1973. – 200 с.
15. Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик. Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1972. – 79 с.
16. Рустамов, Ш. Исм. Категорияҳои грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаи ҳиссаҳои нутқ / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 219 с.
17. Саймиддинов, Д. Пажуҳишҳои забоншиносӣ / Д. Саймиддинов. – Душанбе: Шарқи озод, 2013. – 208 с.
18. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. - Душанбе, 2008. - Ҷ.1. – 949 с.
19. Ҳусейнов, Х. Забон ва услуби “Одина”-и Садриддин Айнӣ / Х. Ҳусейнов. – Душанбе: Ирфон, 1973. - 254 с.
20. Шукуров, М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 2005. – 399 с.

НАҚШИ ПАСВАНДИ -ЧӢ ДАР КАЛИМАСОЗИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

(дар мисоли насри бадеӣ ва публитсистии С. Айнӣ)

Мақола ба таҳлилу баррасии нақши пасванди калимасози –чӣ дар забони тоҷикӣ бахшида шудааст. Муаллиф нақши калимасозиро дар забони муосири тоҷик таъкид намуда, зикр мекунад, ки омӯзиши он бо ташаккул ва ғанигардии таркиби луғавӣ алоқамандии устувор дорад. Усулҳо ва шаклҳои калимасозӣ ба он андоза устуворанд, ки дар тӯли садсолаҳо маҳз бо ҳамин қолабҳои муайян калимаҳои нав ба нав сохта шуда, таркиби луғавии забон бой мегардад. Калимасозӣ дар байни ду илм қарор дорад – грамматика ва лексикология. Дар грамматика ҳамчун ҷузъи худи он омӯхта мешавад. Дар лексикология бошад, калимасозӣ бояд аз нуқтаи назари маъно баррасӣ карда шавад. Калимасозӣ бо ёрии вандҳо аз роҳи маъмултарини калимасозӣ ба шумор меравад, ки маҳз барои қонеъ кардани талаботи соҳибзабонон ҳангоми муошират равона шудааст. Омӯзиши масъалаи калимасозӣ дар осори адибони маъруф метавонад ба вазъи инкишофи забон дар давраҳои муайян равшанӣ андозад. Садриддин Айнӣ дар рушди таркиби луғавии забони тоҷикӣ нақши хеле муҳим бозидааст. Насри бадеӣ ва публитсистии ӯ далели ин гуфтаҳо мебошанд. Ӯ бо маҳорати баланд аз имконоти калимасозии забон кор гирифта, саҳми худро дар рушди ва такомули забони тоҷикӣ гузоштааст. Дар баробари ин, калимасозӣ бо ёрии вандҳо яке аз усулҳои маъмули пайдоиши калимаҳои нав дар забон аст.

Калидвожаҳо: калимасозӣ, калимаҳои сохта, услуби фардӣ, услуби бадеӣ, таркиби луғавӣ, пасванди чӣ, қалъачӣ, ҳуҷумчӣ, кашшакчӣ, нақорачӣ, чинчӣ.

РОЛЬ СУФФИКСА -ЧӢ В СЛОВООБРАЗОВАНИИ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

(в художественной прозе и публицистике Садриддина Айни)

Статья посвящена анализу роли суффикса -чӣ в словообразовании в современном таджикском языке. Подчеркивая роль словообразования как части языкознания, которая изучает словарный состав и правила словообразования, автор подтверждает, что современный литературный таджикский язык имеет определённые нормы, способы словообразования, которые исторически образовались и развиваются по мере развития общества. Способы и формы словообразования настолько устойчивы, что в течение столетий не изменяются и на основе этих форм появляются новые слова. Словообразование находится на стыке двух языковедческих наук: грамматики и лексикологии. В грамматике словообразование изучается как её часть. В лексикологии словообразование должно рассматриваться с точки зрения значения. Наиболее употребительным способом словообразования является аффиксация, при котором множество образованных этим способом слов удовлетворяют коммуникативные потребности людей. Рассмотрение способов словообразования в произведениях великих писателей может пролить свет на состояние языка на определённом этапе. Садриддин Айни внёс весомый вклад в развитие современного литературного таджикского языка. Эта заслуга писателя явствует из его произведений, научно-популярных статей. Садриддин Айни придавал большое значение живому языку народа. Он мастерски использовал богатство живого языка в своих художественных и публицистических произведениях. Словообразование при помощи аффиксов является одним из распространённых способов образования новых слов.

Ключевые слова: словообразование, производные слова, производные суффиксы, индивидуальный стиль, художественный стиль, словарный состав.

THE ROLE OF THE SUFFIX -ЧӢ IN THE WORD FORMATION OF THE TAJIK LANGUAGE

(in artistic prose and journalism of Sadriddin Aini)

The article is devoted to the analysis of the role of the suffix -ch in the word-formation in the modern Tajik language. Stressing the role of word formation as a part of linguistics, which studies the vocabulary and the rules of word formation, the author confirms that modern literary Tajik has certain norms, word formation methods that have historically been formed and develop as society develops. Ways and forms of word formation are so stable that for centuries they do not change and new words appear on the basis of these forms. Word formation is at the intersection of two linguistic sciences: grammar and lexicology. In the grammar of word formation, the part is studied. In lexicology, word formation should be considered from the point of view of meaning. Semantics, vocabulary, artistic prose, journalism, noun, neologisms. The most common way of word formation is affixation, in which a lot of words formed in this way satisfy the communicative needs of people. Consideration of the ways of word formation in the works of great writers can shed light on the state of the language at a certain stage. Sadriddin Aini made a significant contribution to the development of the modern literary Tajik language. This merit of the writer is clear from his works, popular science articles. Sadriddin Aini attached great importance to the living language of the people. He skillfully used the richness of the living language in his artistic and journalistic works. Word formation with the help of affixes is one of the most common ways of forming new words.

Key words: word formation, derivative words, derivative suffixes, individual style, artistic style, vocabulary composition.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Низомова Санобар Фахриевна*** – Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуали ибни Сино, дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ. Суроғa: 734017, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 139. Тел. **(+992) 93-515-40-29**

Сведения об авторе: ***Низомова Санобар Фахриевна*** - Таджикский государственный медицинский университет им. Абуали ибн Сино, доцент кафедры таджикского языка. **Адрес:** 734017, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 139. Тел.: **(+992) 93-515-40-29**

Information about the author: ***Nizomova Sanobar Fakhrievna*** - Tajik State Medical University named after Abuali ibn Sino, Associate Professor of the Tajik Language Department. **Address:** 734017, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 139. Phone: **(+992) 93-515-40-29**

УДК: 81-115

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ ВРЕМЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Дружинина З.
Национальная академия наук Таджикистана

В современной филологии категория времени является одной из важных, но малоизученных проблем, поэтому к ней привлечено внимание ученых. Вербализация темпоральности в языковой среде в отличие от других сфер отличается широким спектром средств и путей, этнологией и природными особенностями языка.

В истории языкознания категория времени и грамматическая категория глагола часто считаются тождественными друг другу, хотя это не совсем верно, так как лингвистическая категория времени выражается как грамматическими, так и лексическими, синтаксическими и контекстуальными средствами.

Во многих работах категория времени и отношений, связанных с ее вербализацией, классифицирована на две группы: время лингвистическое и время логическое.

Лингвистическое время обозначает признаки, свойственные самой языковой единице, или же оно формируется в речи, когда обозначает наличие явного или предполагаемого времени.

В работах таких западных лингвистов как, О. Дженсен (Jespersen O.), Поутсма Х. (Poutsma H.), Суит Х.А. (Sweet H.A.) понятия времени и пространства рассмотрены через призму специальных глагольных категорий и продемонстрировано, как выражается категория времени в языке. Оно (время), как форма существования материи, выражается в языковом составе и его структуре, о чем Виноградов В.В. говорит, что в каждом языке имеется специальная система значений, характеризующих пространство и время [1, с.3-24].

К основным проблемам исследования временных отношений относится сравнительно-сопоставительный анализ синтаксических средств выражения этой категории на материале английского и русского языков, которое к настоящему времени еще не стало объектом изучения.

А.В. Бондарко, рассматривая выражение объективного времени в языке, считает, что объективное время может выражаться также и другими языковыми средствами. Рассматривая понятийные категории, выражающие время и пространство, он обосновывает теорию темпоральности, основанную на различных средствах, обозначающих время в языке [2, с.122].

В других исследованиях теория темпоральности поддерживается и в них определяется ее сущность. Т.И. Дешериева определяет ее так: «Лингвистическим аспектом категории времени, или лингвистическим временем (темпоральностью), мы называем всю совокупность способов выражения средствами языка сущности физического и философского аспектов рассматриваемой категории» [3, с.111-117].

Исследуя соотношение времени-пространства в русском языке, исследователи отмечают, что эволюция этого языкового явления, лингвистическая теория систематизации концептуальных категорий, может быть рассмотрена как языковая полевая структура.

Отношение времени в языке обозначается словами, отражающими связь предмета и его действия. В их универсальном смысле эта связь проявляется рядом оттенков, обозначающих отношения времени, где семантика глагола-главного слова в словосочетании и связанного с ним существительного, отражают их синтаксический характер. Отсюда определяя временные значения и их палитру, следует учитывать взаимодействие таких факторов, как лексическое значение глагола, основного слова и зависимого от него существительного, падежного значения, предложного значения. А.Д. Григорьева считает, что в первой группе лексическое значение глагола определяется лексическим значением определяемого и определяющего членов словосочетания [4, с.111-117].

В падежном значении, по В.П. Сухотину, главным определяющим смысл словом является падежная форма имени существительного, которое отражает связь между предметами, явлениями, действиями материального мира. Они объединяют множество грамматических категорий, оттенков понятия времени и пространства.

Временно-пространственные отношения в предложном значении выражаются словами в словосочетания. В них важную роль играют предлоги, которые отражают коммуникативные черты предметов и явлений, выраженных знаменательными словами.

В русском языке наиболее употребительным способом соединения является синтетико-аналитический. Как об этом отмечает В.П. Сухотин: «Многочисленные продуктивные и развивающиеся предложные конструкции являются специфической особенностью синтаксической системы русского языка» [5, с.57].

Как отмечает профессор Л.П. Якубинский, в русском языке категории времени и пространства, как формы существования материи, находятся в тесной взаимосвязи и обратно-пропорциональном отношении, где развитие пространственных отношений приводит к развитию временных. Он подчеркивает, что в этом смысле «…временные значения совмещаются с пространственными и развиваются на их основе» [6, с.83].

Теория полевой языковой структуры выдвигается в противовес к темпоральному функционально-семантическому полю языка, которые в лингвистических исследованиях стали называться неглагольными или неморфологическими постоянными частями языковой структуры.

В конструкциях русского языка способы составления глаголов достаточно широко исследованы и их принято считать конституентами-некими конструкциями слов. В современных исследованиях подобные глагольные конструкции-конституенты классифицированы с позиции их способа связывания на такие группы средств, как лексические, синтаксические, контекстуальные.

Морфологическое глагольное словосочетание со значением времени является составной частью всех средств, выражающих время, которое само по себе есть одна из главнейших категорий, но семантически противопоставлено другим подобным категориям, отражающим время и отношения времени. Обращая внимание на эту особенность глагольных словосочетаний времени, исследователи стали их называть неглагольные, или неморфологические конституенты поля временных отношений.

В филологических работах это явление сформулировано в теории неморфологических неглагольных конституентов поля временных отношений. В этом контексте языковая полевая структура, развиваясь и систематизируясь, становится частью лингвистической теории понятийных категорий, в которую входит и понятийная категория темпоральности.

В создание теоретической базы изучения темпоральности в линвистике большую лепту внесли теории В. Гумбольдта, Б. Уорфа, Э. Сепира и некоторых других.

Теория языковых категорий, сформированная Сепиром-Уорфом, состоит в том, что они считают мировоззрение человека зависящим от языковой структуры среды обитания человека. Эта теория в настоящее время интерпретируется двояко-строго и мягко, где строгое объяснение считает мышление зависящим от языка, как и его когнитивные способности зависимыми от лингвистических категорий. В мягкой интерпретации эта теория считает, что главным фактором, формирующим культуру и неязыковое поведение, является мышление. Последователи этой теории называются когнитивистами, они ратуют за доказывание зависимости мышления от языковой среды.

Лингвистическая теория языковых понятий, как и теория категориальной темпоральности, широко поддерживается со стороны исследователей, так как она стимулировала рост исследований в данном ключе. Определение понятий, выражающих темпоральность, теоретизируется еще на заре развития лингвистической науки.

По О. Есперсену, следует выделять в этой архитектуре временные категории, отмечая среди них их универсальные и экстралингвистические свойства как независимых и случайных реальностей языков [7, с.194]. В этом смысле О. Есперсен, заложив основу изучения синергетики категориальных отношений и их систематизации, их роли в формировании языкового поля, к ним относит категории языка, выражающие количественные значения.

В то же время следует отметить, исследование теории темпоральности приобретает актуальность в 60-70 гг. XX столетия, когда появился ряд монографий и исследований, посвященных анализу системных отношений на различных уровнях языка. В этой связи, уместно

упомянуть о работах Т.П. Ломтева, Г.А. Золотовой, А.В. Бондарко, М.Я. Гловинской, докторскую диссертацию Т.И. Дешериевой и других.

Упомянутая теория функционально-семантического поля Бондарко А.В. оказала решающее влияние на развитие современного языкознания в направлении исследования системных отношений, концептуализировала категорию темпоральности, определила понятие языкового поля. В этой же тематике созданы работы И.В. Резника. Исследователь, обращая больше внимания на логико-семантические аспекты темпоральности в английском языке, на основе исследования особенностей выражения прошедшего времени, указывает на их дейктические свойства и «многослойность» содержания и способов их выражения в языке [8, с.15].

Так как в лингвистической теории глагол часто считается центральной категорией в свете идеи о тождестве лингвистического и грамматического времени, тесно связанной с проблемой предикативности, то на этой основе появилась теория вербоцентризма. Сущностью ее является позиция, где из-за предикативного свойства глагола, считается обязательным наличие в предложении спрягаемого глагола, так как он имеет свойства предикативности (сказуемостности).

В современной лингвистике вербоцентристская теория предикативности широко развивается, открывая новые направления исследования синтаксиса предложения и словосочетания. В.В. Виноградов считает синтаксическое время компонентой предикативности и также следуя концепции главенства глагола в предложении, отмечает: «Учение о первенстве глагола среди знаменательных частей речи покоится на убеждении, что предикативность - основной признак предложения и что предикативность является синонимом глагольности. Между тем вопрос о предикативности как синтаксической категории – вопрос спорный и еще недостаточно разъясненный». На этой основе он развивает концепцию свойства синтаксического времени, присущего как глагольному, так и неглагольному предложению. А.Л. Зеленецкий считает, что так как время выражает некое отношение информации о событии и момента его упоминания со стороны информанта, то время есть субъективная грамматическая категория [9, с.56]. Это указывает на то, что понятие времени далеко не однозначно и существует возможность выбора в его объяснении [9, с.213].

Мы согласны с мнением Ю.Н. Караулова, который считает категорию времени, связанной с изменением структуры предложения, и называет ее «словоизменительной грамматической категорией». В ней отражена причастность действия (процесса), особенно в изъявительном наклонении, к одному из трех временных планов – к прошедшему, настоящему и будущему.

Одним из аспектов исследования языка является его типологическое изучение, которое все больше приобретает актуальность, в частности, как исследование временно-пространственных значений, и выполняется на материале различных языков. Компаративный анализ языкового материала нескольких языков необходим как для организации процесса их изучения и преподавания, так и для выявления типологических особенностей отражения ими временных и пространственных смыслов, где перед исследователями – типологами встают лингвистические и лингвотипологические проблемы.

Обзор данной литературы указывает на то, что в них исследование категории темпоральности связано с изучением других проблем лингвистики на различных уровнях структуры языка, что является показателем их полноты и универсальности. В них обращено внимание на связь категории темпоральности с лингвистическими проблемами предложения, категорией времени глагола, частями речи, типологическим исследованием разноструктурных языков.

В данных исследованиях можно проследить, что в языке единицы полевой структуры влияют как на его существование, так и на различные уровни его структуры.

Один из теоретиков полевой структуры языка В.Г.Адмони отмечает, что в языке есть некие сферы, разделяющие некие уровни. В них включены средства разных уровней языка, которые и образуют полевые структуры. В качестве примера он приводит модальные значения, которые иногда выражаются средствами синтаксиса или предикатами, или же как в случае с наклонениями глагола-морфологическими средствами, или же лексико-модальными словами. К подобному роду связей и взаимоотношений относятся и временно-пространственные категории. По Бондарко А.В., семантическое поле вбирает в себя как лексические, так и грамматические

стредства языка и выполняют семантические функции. Он объясняет эту структуру так, что вокруг некой семантической оси группируются различные формы, уточняющие значение данного поля. Само семантическое поле выступает путем пересечений и взаимопереходов полей, в результате образуя одну непрерывную системную структуру языка [10, с.88].

Мы присоединяемся к мнению Г.С. Щура о том, что поле есть способ бытия и место группировки языковых элементов, имеющих общие и постоянные свойства. Как и другие формы, временные отношения также могут быть единицами языковой структуры, составляя его поле и охватывая различные сферы существования языка, проявляясь на всех уровнях его системы.

Охватывая всю лингво-конструкцию, временные отношения проявляются на лексико-грамматическом, герменевтическом и других его уровнях, распространяясь по всему языковому полю.

Дифференциация временных отношений на различных уровнях языка показывает, что можно выделить морфологический способ, указывающий на взаимодействие падежа и таких особых форм глагола, как причастие и деепричастие, или так называемые финитные формы языковой формы выражения времени, и лексических средств, использующих такие формы, как наречия, существительные, прилагательные, служебные части и т.д.; синтаксическое время, или нефинитные способы; семантические способы вербализации временных значений.

Следует отметить, что в языкознании, в частности, типологии, временные отношения привлекали внимание исследователей. Исследованию проблемы способов вербализации временных отношений в системе глагола, и особенно в финитных формах разноструктурных языков, посвящена достаточно богатая литература. Финитные способы выражения временных значений в английском языке исследованы Джамшедовым П. [11, с.70-78].

В то же время следует отметить, что подобные компаративистские поиски все еще остаются перспективными. Наиболее полное и всеохватывающие исследование отдельных способов выражения темпоральных значений, как и их особенностей лексической архитектуры и внутреннего и внешнего взаимодействия входит в поле данной перспективы.

Вместе с тем, стоит особо отметить важную роль глагола в выражении темпоральных значений. Глагол грамматически способствует осмыслению и обозначению человеком значений объективных и физических временных отношений.

Говоря о времени, человек подразумевает, что некое действие происходит сейчас, отражая настоящее время, оно прошло-в прошедшем времени или же наступит в будущем - будущее время. Эти три основные фазы действия человека, окрашенные некоторыми особенностями, отражаются в грамматической категории времени.

Темпоральные связи в лингвистике обозначаются собственными средствами и путями, структурированы в строгой последовательности соподчинения, хотя и достаточно разнообразны. Каждый язык имеет свои средства, хотя они могут быть и алломорфными и совпадать с другими языками. Подобную алломорфность, но и различия и специфику выражения темпоральности мы имеем в виду, сопоставляя временные отношения в английском и русском языках.

Для характеристики особенностей структуры концепта времени укажем на то, что определяет, по мнению исследователей, само понятие «структура концепта». В.А. Маслова отмечает, что понятие «структура концепта» относится к онтологическому определению явления, уточняя ее содержательную структуру. Она считает, что ядром концепта является ее онтологическая ценность [Маслова 2008, 115].

Системная организованность при применении различных средств в обозначении временных отношений отражается в иерархической организованности временных отношений в языке. В сопоставляемых языках время выражается как стандартными средствами, выраженными в грамматической категории времени и разделенными на морфологические, лексические и синтаксические средства вербализации времени, так и нестандартными средствами.

Морфологические категории дейксиса передают временные отношения, акцентируя время передачи событий литературного текста, где главную роль играют временные формы глагола, участвующие в построении временной структуры. Кроме них в тексте художественного произведения широко используется различная лексика, выражающая темпоральность. Они объединены лексическими средствами-указателями времени действия. Основными среди них в английском языке являются выражающие темпоральность предложные конструкты – *from, since,*

after, soon, till, from morning, since that day, after dinner, by this time, till tomorrow, before night, а в русском языке – *после, во время прибытия, через час, до вылета (перед вылетом), до занятий, три часа назад*.

Время в тексте репрезентируется во взаимодействии различных средств выражения, как лексического, так и синтаксического и морфологического. Основная единица синтаксиса – предложение обладает категориями модальности и синтаксического времени, которые располагают специфическими языковыми средствами для своего выражения. Прежде всего, к этим средствам относятся формы времени.

Время репрезентируется не только в простом, но и в сложном предложении. Темпоральные отношения как основная категория выражается в наиболее очевидной форме в структуре сложноподчиненного предложения, придаточная часть которой специализирована для выражения временных отношений различной семантики, прежде всего, указывает на временную связь между различными ситуациями. В сопоставляемых языках для выражений этих отношений выработаны различные средства репрезентации.

В результате исследований и наблюдений автор приходит к выводу, что, если в английском языке для соединения слов и предложений применяются союзы времени более простой формы, например: *before…, after…, while…, after…, as…, at the time of arrival,* то русском языке в сложноподчиненном предложении, связующим звеном между главным и зависимым предложениями служат подчинительные союзы времени, такие как*: перед тем как…, после того как…, в то время как…, по мере того как…, в момент прибытия…* и др.

Проявление темпоральности в русском и английском языках структурируется и нестандартными частями речи, которыми лингвисты считают те языковые средства, которые находятся за пределами грамматических средств, выражающих отношения грамматической категории времени. Важными среди них считаются такие средства, как причинные – каузальные или метафорические. Они и являются в сопоставляемых нами языках выразителями временных отношений.

Считаем важным подчеркнуть, что теория когнитивной метафоры, одним из крупных теоретиков которой является Д.Д. Лакофф, так широко развиваемая в лексической семантике, создала целый ряд предположений, объясняющих процесс зарождения и развития метафоры как важного звена в формировании темпоральных понятий. Лакофф Д.Д. определяет метафоры как лингвоединицы конструктивно выражающие темпоральные связи и отношения [12, с.545-665].

Как одна из центральных теорий современной лингвистики, теория темпоральности языкового поля приобрела статус одного из важных научных концептов, позволяющих адекватную оценку и осмысление мира. Что касается объяснения мира, то в философии она становится основным понятием онтологии и объяснения бытия материи, базисом для объяснения таких эпистемологических параметров времени, как логический, психологический, физический, биологический.

В языкознании понятия темпоральности относятся к числу наиболее разработанных, прежде всего в учениях В. Гумбольдта, Э. Сепира, О. Есперсена, В.В. Виноградова и некоторых других, и в то же время вызывающих широкую дискуссию проблем. Для их объяснения здесь применяются различные подходы и методологии.

Преобладающим в современном языкознании является интерпретация категории темпоральности, через которую реализуется понятие времени как универсальной, внеязыковой соотнесенности, подчеркивается ее идентичность, суверенность от более или менее случайных фактов языков.

Временные отношения исследуются в языке посредством различных современных методов когнитивной лингвистики, строго организованных, составляющих иерархию и образующих определенную систему. К основным средствам языкового выражения темпоральности языкового поля относят морфологическую категорию времени, реализующуюся в системе времен финитного глагола. В них важную роль играют лексические средства, в том числе имена существительные, прилагательные, наречия и другие части речи. При этом глаголы с временной семантикой считаются важнейшим способом репрезентации временных отношений. К ним также относятся синтаксические и семантические средства, которые реализуются в системе синтаксических единиц как словосочетаний, так и предложений, как простых, так и сложных.

В заключении считаем нужным отметить, что исследование временных отношений в современной лингвистике до сих пор является актуальным. При всей степени изученности проблемы, раскрытие неизвестных аспектов темпоральности и их закономерностей, места и роли в современной лингвистике обуславливает более глубокое изучение семантической системы различных языковых единиц.

Подробный анализ временных отношений и исследование в типологическом ракурсе их соответствий способствуют более подробному познанию их функций и оттенков в современной лингвистике, развивают лингвистическую чуткость к их восприятию. Кроме того, осознание многообразия значений различных грамматических форм позволяет наладить их удачное употребление в речи, делая возможным уточнение и конкретизацию суждения, тем самым обогащая разговорную и литературную речь.

Понятийный аппарат отношений темпоральности находится в объективе внимания исследователей. Причем этот интерес уже имеет историю и проявляется со стороны не только лингвистов, но и других отраслей науки. Обзор темы показал, что в науке давно известны не только лексические единицы, как составляющие исходные положения временных отношений, но и теоретизирован широкий ряд и спектр проявлений этого феномена, ее функционирование в языках и т.д. В то же время остается еще достаточно много вопросов по лексико-семантическому и грамматическому распознаванию временных отношений, особенно в типологическом исследовании.

Нами произведен четкий анализ категории времени в современной лингвистике, была предпринята попытка типологического изучения временных отношений, в которых выявляется весь исторический комплекс влияния социокультурных явлений.

Рецензент: ***Джамшедов П.*** – доктор филологических наук, профессор НАНТ

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Виноградов В.В. Вопросы изучения словосочетания / В.В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1954. – № 3.
2. Бондарко А.В. Вид и время русского глагола: значение и употребление: пособие для студентов / А.В. Бондарко. – М.: Просвещение, 1971. – 239 с.
3. Дешериева Т.И. Лингвистический аспект категории времени в его отношении к физическому и философскому аспектам / Т.И. Дешериева // Вопросы языкознания. - 1975. - № 2. – С.111-117.
4. Григорьева А.Д. К изучению синтаксиса предложного управления в русском литературном языке / А.Д. Григорьева // Материалы исследования по истории русского языка. – 1971. - Т.2. – 138 с.
5. Сухотин В.П. Проблема словосочетаний в современном русском языке / В.П. Сухотин // Вопросы синтаксиса современного русского языка. - М., 1950. – 158 с.
6. Якубинский Л.П. История древнерусского языка / Л.П. Якубинский. - М., 1969. – 255 с.
7. Есперсен О. Философия грамматики. – 2-е изд., стереотипное / О.Есперсен. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – 408 с.
8. Резник, И.В. Функционально-семантическое поле темпоральности: логико-семантическая категория и языковые средства ее выражения Текст.: дис… канд. филол. наук / И.В. Резник. – М., 1988. – 22 с.
9. Зеленецкий А.Л. Теория немецкого языкознания. Академия / А.Л. Зеленецкий, О.В. Новожилова. – 2003. – 400 с.
10. Адмони В.Г. Синтаксис современного немецкого языка (система отношений и система построения) / В.Г. Адмони. – Л.:, 1973. – 366 с.
11. Джамшедов П. К вопросу о субстантивации в таджикском и английском языках / П. Джамшедов // Рудаки рафту монд хикмати ӯ… – Курган-тюбе, 2008. – С. 70-78.
12. Lakoff, George. Linguistics and Natural Logic. Pp. 545-665 in Donald Davidson and Gilbert Harman, eds., Semantics of Natural Language. Dordrecht: D. Reidel.

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ТАҲҚИҚИ МУНОСИБАТҲОИ ЗАМОНӢ ДАР ЗАБОНШИНОСИИ МУОСИР

Дар ин мақола баъзе хусусиятҳои омӯзиши муносибатҳои замонӣ дар забоншиносии муосир, ки яке аз самтҳои муҳимми илми забоншиносӣ ба шумор мераванд, тавассути таҳлили ҳамаҷониба баррасӣ шудааст. Инчунин баъзе масъалаҳои умдаи забоншиносӣ низ таҳлил шудаанд, ки онҳо хусусиятҳои хосси воҳиди забониро ифода карда, ё дар нутқ ҳангоми нишон додани мавҷудияти замони ошкор ё ифодашуда ташаккул ёфтааст. Бо тартиби муқоисавӣ осори забоншиносони муосири ғарбӣ ва русӣ зикр гардидаанд, ки дар онҳо сухан дар бораи чӣ тавр ифодаи категорияи замон дар забон инъикос ёфтааст, меравад. Дар асарҳои олимон мафҳумҳои замон ва фазо аз ҷиҳати категорияҳои махсуси илми забоншиносӣ баррасӣ мешаванд. Он, яъне категорияи забоншиносии “вақт” ҳамчун шакли мавҷудияти материя дар таркиби забонӣ ва сохтори он ифода меёбад, ин нишон медиҳад, ки ҳар як забон дорои низоми хосси маъноҳоест, ки ба фазо ва замон хос аст. Дар забоншиносии муосир тафсири категорияи забоншиносии “замон”, ки ба воситаи он мафҳуми вақт амалӣ мешавад, ҳамчун таносуби универсалӣ, экстралингвистикӣ, ҳуввият, соҳибихтиёрии он аз омилҳои тасодуфии забонӣ таъкид маҳсуб меёбад. Дар мақолаи

пешниҳодкардаи худ мо кӯшиш кардем, ки равишҳои назариявӣ ва консептуалии таҳқиқи муносибатҳои замониро дар забоншиносии муосир нишон диҳем.

Калидвожаҳо: забоншиносии муосир, забоншиносони муосири ғарбӣ ва русӣ, муносибатҳои замонӣ, категорияи замон, равишҳои назариявӣ ва консептуалӣ.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ ВРЕМЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Данная статья рассматривает некоторые особенности исследования временных отношений в современной лингвистике, которые являются одним из важных направлений современной лингвистической науки. Также анализируются некоторые особенности лингвистического времени, свойственные самой языковой единице, или же сформированные в речи в ходе обозначения наличия явного или предполагаемого времени. В сравнительном аспекте упомянуты работы современных западных и отечественных ученых-лингвистов, в трудах которых исследуется категория времени в языке. В трудах ученых понятие времени и пространства рассмотрены через призму специальных глагольных категорий. Время как форма существования материи, выражается в каждом языке специальной системой значений, характеризующих пространство и время. Преобладающим в современном языкознании является интерпретация категории темпоральности, через которую реализуется понятие времени как универсальной, внеязыковой соотнесенности, подчеркивается ее идентичность, изолированность от более или менее случайных языковых фактов. В предлагаемой нами статье мы предприняли попытку показать теоретико-концептуальные подходы к изучению временных отношений в современном языкознании.

Ключевые слова: современное языкознание, современная западная и русская лингвистика, временные отношения, категория времени, теоретико-концептуальные подходы.

SOME SPECIFICITIES OF THE TEMPORARY RELATIONS RESEARCH IN MODERN LINGUISTICS

This article considers some features of the temporal relations research in modern linguistics, which are one of the important areas of modern linguistic science through a comprehensive analysis. Some issues of linguistic tense are also analyzed, which denoted the features inherent in the linguistic unit itself, or it was formed in speech in the course of indicating the presence of an explicit or implied time. In a comparative order, the works of modern Western and local linguists are highlighted, in the works of which it is reflected how the category of tense is expressed in the language. In the works of scientists, the concepts of time/tense and space are considered through the prism of special verbal categories. As a form of the existence of matter, it is expressed in the linguistic composition and its structure, which shows that each language has a special system of meanings that characterize space and time. The prevailing in modern linguistics is the interpretation of the category of temporality, through which the concept of time is realized, as a universal, extralinguistic correlation, its identity, sovereignty from more or less random linguistic facts is emphasized. In our article, we have made an attempt to bring theoretical and conceptual approaches to the study and research of the temporal relations in modern linguistics.

Key words: modern linguistics, modern Western and Russian linguistics, time relations, category of time, theoretical and conceptual approaches.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Дружинина Заррина*** – Академия миллии илмҳои Тоҷикистон, унвонҷӯйи кафедраи забонҳои хориҷӣ. **Суроғa:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё.Рӯдакӣ, 17.
Тел.: **(+992) 93-515-40-18**

Сведения об авторе: ***Дружинина Заррина*** - Национальная академия наук Таджикистана, соискатель кафедры иностранных языков. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, пр.Рудаки, 17. Тел.: **(+992) 93-515-40-18**

Information about the author: ***Druzhinina Zarrina*** - National Academy of Sciences of Tajikistan, applicant for the Department of Foreign Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.
Tel.: **(+992) 93-515-40-18**

УДК: 401.16

СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ СОСТАВНЫХ ТЕРМИНОВ, ОТНОСЯЩИХСЯ К СЕЛЬСКОМУ ХОЗЯЙСТВУ В РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКАХ

Саъдиева Г.
Российско-Таджикский (Славянский) университет

Анализ терминов сельского хозяйства в разносистемных языках включает разбор морфемных моделей структуры терминов и закономерности их формирования. Выявление степени продуктивности моделей, участвующих в создании специальных единиц определенной отрасли научного знания, позволяет уточнить способы, при помощи которых формировалась анализируемая терминология, а также позволяет прогнозировать пути ее дальнейшего развития.

Цель анализа состоит в определении типов участвующих в словопроизводстве словообразовательных моделей.

Так, В.А. Татаринов отмечал, что структура термина связана с его семантикой, а точнее, семантика терминологической единицы чаще, чем это имеет место в общенациональной лексике, формально выражается структурными особенностями термина [3, с.256].

Следовательно, выявление наиболее продуктивных словообразовательных способов и морфологических моделей, участвовавших в создании сельскохозяйственной терминологии, делает актуальной попытку прогнозирования дальнейшего развития названной отрасли знания.

В работе с терминологией сферы сельского хозяйства сложности возникают уже на этапе отбора источников специальной лексики, подлежащей исследованию. Естественным инструментом в области инвентаризации и упорядочения лексики представляются сельскохозяйственные энциклопедии, толковые терминологические словари. Отраслевые энциклопедии и терминологические словари, как известно, имеют общие черты. Они проявляются в составе словника, а также во включении в словник терминов и энциклопедическом толковании слов; лингвистический аспект ограничен указанием слов и морфем, послуживших базой для образования термина иноязычного (интернационального) происхождения.

На этапе сбора лексического материала, принадлежащего сфере таджикской, английской и японской терминологии сельского хозяйства, было обнаружено, что не представлено достаточно исследовательского материала.

Проведенный структурный анализ терминов сельского хозяйства выявил, что с точки зрения формы, полилексемные термины преобладают над монолексемными, что является характерной чертой терминологий европейских языков. Доминирование многословных терминов объясняется сравнительно недавним происхождением лексических единиц данной тематической группы, как в таджикском, так и в английском и японском языках.

Поликомпонентные терминологические сочетания, относящиеся к сельскому хозяйству, имеют наибольший удельный вес среди терминов данной микротерминосистемы в таджикском, английском и японском языках.

Атрибутивная связь между компонентами терминосочетаний данной микротерминоситемы наиболее частотна в сравниваемых языках. В составе таких терминологических сочетаний были выявлены следующие модели, по которым образуются термины данной группы:

а) таджикские терминосочетания связаны между собой изафетной связью:

1). N+и+N: Гули товус [17, с.230] метельник; гули ғоз [17, с.231] гусиный лук; гули харак [17, с.231] эминиум; гули харгӯш [17, с.231] ослинник; гули шомусаҳар [17, с.231] ночная красавица; гули салим [17, с.230] пион; гули ярма, гули ях [17, с.231] крокус *Korolkowii;* гули каҳкаҳ [17, с.231] календула; дарахти мамонт [17, с.254] Секвойяде́ндрон гига́нтский, дарахти миср [17, с.97] Перувианское бальзамное дерево; дарахти чалғӯза [17, с.254] Ли́ственница сиби́рская (лат. ***Lárix sibírica***); дарахти ғор [17, с.254] Лавр благоро́дный»(лат. ***Láurus nóbilis***).

б) в таджикском языке в сложных существительных выделяются следующие структурные типы (основа существительного+основа существительного):

2). N+N: Мевабарг[18, с.516] Плодолистик (carpellum); гулобмаҒор [17, с.233] розовая плесень лещины; гулнақш [17, с.233] гулпиёз [17, с.234] Лук Шуберта (лат. *Allium schubertii*);

гулхат [17, с. 235]; картошкагул [17, с.228] Георгины однолетние - *Dahlia variabilis;* картошкапиёз [17, с.399] Лук шалот (*Allium ascalonicum L.*); кадудона [17, с.374] тыквенные семечки; кадуҳусайнӣ [17, с.374] сорт винограда, забони гунҷишк [17, с.294] Я́сень согдиа́нский (лат. *Fraxinus sogdiana*), замини партов [17, с.298] земля, оставленная на отдых; заґирпоя [4, с.317] стебель льна; заґорамоҳӣ [17, с.318] Саза́н, или обыкновенный карп (лат. *Cyprinus carpio*); кирмаки булут [18, с.416] Кита́йская дубо́вая павлиногла́зка, или кита́йский дубо́вый шелкопря́д (лат. *Antheraea pernyi*); кирми карам [17, с.416], кирми борон [17, с.416] дождевой червь, кирми ғӯза [17, с.418], косагул [17, с.454] Гиппеа́струм (лат. ***Hippeástrum***) — род растений семейства Амариллисовые (Amaryllidaceae); лоладарахт [18, с.488] Лириодендрон тюльпановый, или тюльпанное дерево настоящее, или лиран высокое дерево семейства магнолиевых; мевабарг [18, с.516] плодолистик, барги най [17, с.102] сладкая дыня, аҷалгиёҳ [4, с.90] аконит; бехмева [17, с.115] корнеплод; бузгандум [17, с.158] Эгило́пс, или Коле́нница (лат. *Aégilops*) - род однолетних трав семейства Злаки, или Мятликовые (*Poaceae*); говангур [17, с.219] сорт винограда; говзабон [17, с.219] **Анхуза итальянская** (лат. *Anchusa azurea*) - многолетнее растение семейства Бурачниковые; говзанбӯр [17, с.220] **Шмели́** (лат. *Bombus*) - род перепончатокрылых насекомых из семейства настоящих пчёл (*Apidae*), во многих отношениях близкий медоносным пчёлам; говзира [17, с.220] *Bunium chaerophylloides* (Буниум бутеневидный); говкафтар [17, с.220] Вя́хирь, или ви́тю́тень (лат. *Columba palumbus*) - вид птиц рода голубей; говмеш [17, с.220] Овцебы́к, или му́скусный бык (лат. *Ovibos moschatus*) - единственный современный представитель рода овцебыков (Ovibos) семейства полорогих; говоҳан [17, с.221] лемех; говпечак [17, с.221] Повой заборный (лат. *Calystegia sepium*) - вид многолетних травянистых растений рода Повой (Calystegia) семейства Вьюнковые (Convolvulaceae); гилбум, гилзамин [17, с.212].

3). N+Adj: Гулхайрии сафед, гулхайрии сурх, гулхайрии ҳиндӣ, [17, с.235] цветок мальвы, вид цветковых растений семейства мальвовых. Однолетнее растение высотой до 120 см. Листья яйцевидно-округлые; гули мехак [17, с.229] гвоздика; [17, с.230] Петуния гибридная — травянистое вечнозеленое растение, ветвящиеся стебли которого расположены вертикально или стелятся; гули марворид [17, с.229] Маргари́тка многоле́тняя (лат. *Béllis perénnis*) — многолетнее травянистое растение, вид рода Маргаритка семейства Астровые; гули наврӯзӣ [17, с.229] гули нарма, устухудус [17, с.426] Лаванда узколистная (перенаправление с Lavandula_spica) (лат. Lavándula angustifólia) - травянистое растение, вид рода Лаванда (Lavandula) семейства Яснотковые (Lamiaceae); гули нохунак [17, с.229] Кале́ндула, или Ноготки́ (лат. *Caléndula*) - род травянистых растений семейства Астровые (*Asteraceae*). гули одамрӯ, гули патунӣ [17, с.230] Фиа́лка трёхцве́тная, или Аню́тины гла́зки (лат. *Víola trícolor*) травянистое однолетнее или двулетнее (изредка многолетнее) растение, распространённое в Европе и умеренных областях Азии; вид рода Фиалка семейства Фиалковые; гули садра [17, с.230] Ло́тос орехоно́сный (лат. *Nelumbo nucifera*) - вид многолетних травянистых земноводных растений из рода Лотос (*Nelumbo*) монотипного семейства Лотосовые (*Nelumbonaceae*); гули сурх [17, с.230] роза; гули суфитурғай [17, с.230] Хохлатка Ледебура (лат. *Corydalis ledebouriana*) - вид многолетних травянистых растений рода Хохлатка (*Corydalis*) семейства Маковые(*Papaveraceae*); гули қашқарӣ [17, с.231] Каллистефус (перенаправление с Callistephus_chinensis) близок роду Астра (Aster). Единственный вид - Каллистефус китайский (Callistephus chinensis), однолетнее или двулетнее травянистое растение, в цветоводстве; дарахти сурх [17, с.254] Секво́йя (лат. Sequoia) - монотипный род древесных растений семейства Кипарисовые (Cupressaceae). Естественный ареал рода - Тихоокеанское побережье Северное; дарахти чинӣ [17, с.264] Вяз, или ильм (лат. *Úlmus*) - род деревьев семейства Вязовые (Ulmaceae). Цветут обычно до появления листьев, редко осенью; меваи хушк [18, с.516] сухофрукты зироати полизӣ [18, с.323] бахчевая культура; зироати техникӣ [18, с.226] технические растения карами баҳрӣ [18, с.390] морская капуста; карами брюселӣ [18,с.564] капу́ста (лат. Brassica oleracea var. gemmifera) - овощная культура. Традиционно рассматривается как разновидность вида Капуста огородная (Brassica oleracea); карафси румӣ [17, с.392] петрушечный.

4). N+N+Adj+Adj.: дастаи гулҳои тару тоза.

5). N+N+ N+Adj.: гули анори садбарги наринаи бесамар.

6). N+зор+и+ N+и+N+от.: дарахтзори ҳифзи боғот.

7). N+зор+и+ N+и+N+зор.: дарахтзори ҳифзи киштзор.

8). N+и+N+N.: дарахти гунҷишкзабон, зироати хӯроки чорво.

9).N+V+ӣ.: дарахткучонӣ, дарахтшиносӣ, мевахушконӣ, мевачинӣ,картошканигоҳдорӣ, заминсозӣ, зарбдорӣ, асалгирӣ.

10) N+V+ак.: меватосак, картошкаковак, дӯлонахӯрак, забонсӯзонак, заҒирхӯрак, заҳрбандак, асалкашак.

N+A+N.: дарахтони кучондашавандаи 7-10 сола.

11). N+N+N: дарахтони шамолгардон.

12). N+Adj+и+Adj.: гули қифшакли сафед, гули қифшакли зард, гули қифшакли норинҷӣ, гули қифшакли сурх, гули қифшакли бунафш [17, с.228] Гладиóлус (лат. *Gladíolus*) род многолетних клубнелуковичных растений семейства Ирисовых (*Iridaceae*). Латинское (и русское тоже) название произошло от лат. *Gladius* - меч и связано с тем, что листья гладиолуса по форме напоминают шпаги; баргҳои сафеди шамшермонанд, дарахтони сабзу баланд, дарахтони хурди кӯтоҳумр, дарахти сукулентии поядор, дарахтони доманбоҒи шамолгардон.

б) английские и японские терминосочетания:

N+N.: в английском cultivation; field husbandry; полеводство grassland husbandry; луговодство 耕作(こうさく), kōsaku обработка, земледелие; 畑作(はたさく)；農作(のうさく); nosaku полеводство; 草原経営(そうげんけいえい)；sogenkeiei луговодство;

N+V+tion.: crop production растениеводство, выращивание с-х культур crop rotation севооборот; чередование культур; 植物栽培(しょくぶつさいばい)；shokubutsusaibai растениеводство;輪作(りんさく); rinsaku севооборот; чередование культур;

A+N+V+tion.: field crop rotation полевой плодосмен free crop rotation вольный севооборот grazing crop rotation пастбищный севооборот

В японском: 畑輪作(はたけりんさく)；hatakerinsaku field crop rotation полевой плодосмен; 自由輪作(じゆうりんさく)；juurinsaku; free crop rotation вольный севооборот;放牧輪作(ほうぼくりんさく)；hobakurinsaku grazing crop rotation пастбищный севооборот;

N+V+er.: cow keeper скотовод, скотник hay keeper сенохранилище poultry keeper птицевод; soil container ларь для почвенных образцов

В японском: 牧畜者(ぼくちくしゃ)；bakuchikusha cow keeper скотовод；干草者(ほしくさしゃ)；hasikusasha hay keeper сенохранилище；養禽家(ようきんいえ)；yokinie сенохранилище ;家禽飼育係(かきんしいくがかり); kakinshiikugakari poultry keeper птицевод;土容器(つちようき)；tsuchiyoki soil container ларь для почвенных образцов；

A+N.: single crop; 単作(たんさく), tansaku cultivated crop пропашная культура; возделываемая культура; industrial crop; 工芸作物(こうげいさくもつ)kougeisakumotsu; техническая культура; continuous crop rotatio-継続的な輪作(けいぞくてき りんさく) Keizoku-tekina rinsaku, непрерывный севооборот, длительный севооборот; field crop rotation-畑作物の輪作(はたけさくもつ りんさく)Hatasaku-mono no rinsaku- полевой плодосмен; preplanting cultivation-植栽前栽培(しょくさいまえさいばい)Dasai mae saibai- предпосадочная/ предпосевная обработка; cultural practice-農業物実行(のうぎょうぶつじっこう) агротехнический прием, side dressing- междурядная подкормка; soil dressing土壌ドレッシング(どじょうどれっしんぐ)корневая подкормка; top dressingトップドレッシング поверхностная подкормка; mixed farming; 混合農業(こんごうのうぎょう)kongounougyou; многоотраслевое хозяйство; field evaluation; フィールド評価(ふぃーるどひょうか)полевая оценка; fleshy fruit多肉果(たにくか) сочный плод; fleshy or pulpy fruit ; tanikuka · 多肉果; immature fruit- 未熟な果実(みじゅく かじつ) mijukuna kajitsu- недозрелый плод; mellow

fruit -まろやかな果実maroyakana kajitsu зрелый плод; small fruit-小さな果物 Chīsana kudamono- кустовая плодовая или ягодная культура; stone fruit- 石 果 ishihatashi - косточковый плод; grinded grain-挽いた穀物 hiita kokumotsu- перемолотое зерно; ground grain; 挽いた穀物hiita kokumotsu- дроблѐное зерно; threshed grain- 脱穀穀物 dastukokukokumostu - обмолоченное зерно; adult plant- 成体植物 seitaishokubustu взрослое растение; attacked plant攻撃された植物-kōgeki sa reta shokubutsu- поражѐнное растение; bedding plant -寝具工場shingu kōjō- грунтовая культура; carnivorous plant - 食 虫 植 物 .

Shokuchūshokubutsu- хищное растение; climbing plant-つる植 物tsuru shokubutsu- вьющееся растение; drug plant -ドラッグプラント.

Doraggupuranto - лекарственное растение; evergreen plant- 常 緑 植 物 jōryoku shokubutsu- вечнозелѐное растение; flowering plants (herbs, shrubs) –**かき**, **kaki**) цветковые растения (травы, кустарники); (примечание: также, flowering plants顕花植物kenkashokubustu– цветущие растения.); cultivated plants –栽培植物, saibaishokubustu выращиваемые, культивируемые, культурные растения; decorative plants観 賞 用 植 物– kanshoushokubutsu декоративные растения;ornamental plants –観賞植物kanshō shokubutsu- декоративные растения; indoor plants –屋内植物okunai shokubutsu комнатные растения; indoor flowers –屋内の花okunai no hana- комнатные цветы; potted flowers –鉢植えの花hachiue no hana- горшечные (комнатные) цветы; garden plants –庭の 植 物 niwa no shokubutsu- садовые растения; garden flowers –庭の花 niwa no hana- садовые цветы; wild plants –野 生 植 物yasei shokubutsu- дикорастущие растения; wild flowers-野生の花

Yasei no hana- field flowers –野の花nonoka- полевые цветы; composite flowers–複 合 花 fukugō hana- сложноцветные цветы; bulbous plants – 球 根 植 物 kyūkon shokubutsu- луковичные растения; tuberous plants –塊 茎 植 物kaikei shokubutsu- клубнеплодные растения; fruit tree - 果樹kajuu плодовое дерево, фруктовое дерево; apple tree –りんごの木 ringonoki- яблоня; cherry tree – 桜 sakura вишня; apricot tree アンズ– абрикос; peach tree-桃の木momonoki lemon tree –レモンの木лимонное дерево; lime tree –ライムの木лайм (дерево рода цитрус); grapefruit –グレープフルーツгрейпфрут; также наз. fig tree –イチジク, ichijiku инжир, фиговое дерево; persimmon tree –柿の木, kaki no ki) хурма; date palm –ナツメヤシ **natsumeyashi** финиковая пальма; fir trees; もみのき, mominoki; pine tree, 松ノ木matsunoki; oak tree, カシワギkashiwagi; birch tree, 白樺の木shirakabanoki; apple tree, リンゴの木ringonoki; walnut tree - クルミノ木- kuruminoki;coniferous tree –ショウハクshouhaku ; хвойное дерево; evergreen plant - トキワ木tokiwaki; вечнозелёное растение; deciduous trees – листопадные деревья; broad-leaved trees-こうようじゅ; broadleaf trees – широколиственные деревья; perennial plant宿根草tanensou – многолетнее растение, cedar of Lebanon –レバノンスギ

Rebanonsugi- ливанский кедр; cedar pine –杉松sugi matsu- сосна кедровая сибирская; Scotch pine – сосна лесная (сосна обыкновенная); white pine – сосна белая; red pine –かなだあかまつ kanadaakamatsu; сосна красная; white cedar – белый кедр (туя западная); noble fir - のおぶるもみ no^burumomi – пихта благородная; balsam fir – バルサムノ木barusamunoki; пихта

бальзамическая; silver fir – よおろっぱもみyoroppamomi; пихта европейская (пихта благородная); Douglas firダグラスファdagurasufa – Дугласова пихта (также наз. Douglas pine, Douglas spruce); Siberian fir –シベリアモミshiberiamomi- пихта сибирская; siberian spruce –シベリアトウヒshiberiatouhi- ель сибирская; European spruce (Norway spruce) –ヨーロッパのトウヒyōroppa no tōhi- ель европейская; ель обыкновенная; blue spruce –ブルースプルースburūsupurūsu- ель голубая; white spruce – ель белая; red spruce – ель красная.

В результате исследования выявлено, что двухкомпонентные и трехкомпонентные термины преобладают среди составных терминов. Они являются неотъемлемой характеристикой таджикского, английского и японского языков и показателем поступательного развития языковой системы.

В таджикском языке:

N+N: картошкагул, N+N+ак:. гули гандумак, N+Adj: гулхайрии сафед, N+N+Adj.: дастаи гулҳои тару тоза, 4). N+зор+и+ N+и+N+от.: дарахтзори ҳифзи боғот, N+зор+и+ N+и+N+зор.: дарахтзори ҳифзи киштзор, N+и+N+N.: дарахти гунҷишкзабон, N+V+ӣ.: дарахткучонӣ, N+V+ак.: меватосак, N+A+N.: дарахтони кучондашавандаи 7-10 сола, N+N+V: дарахтони шамолгардон, N+Adj.+Adj.: гули қифшакли сафед.

В английском и японском языках:

наличие тождества позволяет использовать приём калькирования при переводе терминологических единиц (cherry tree –さくらのきsakuranoki вишня; apricot tree アプリコットき– абрикос; peach tree-桃 ももきlemon tree –レモンの木лимонное дерево; lime tree –ライムの木лайм (дерево рода цитрус); grapefruit –グレープフルーツгрейпфрут).

Таким образом, составные термины являются признаками системной организации сопоставляемых языков в сфере сельского хозяйства.

Рецензент: ***Хомидов Д.*** - доктор филологических наук, профессор ТНУ

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Жукова А.Е. История Японии. Т II. С 1868 до 1998гг. Учебное пособие / А.Е. Жукова. - Москва: Институт востоковедения РАН, 1999. - 723 с.
2. Жукова А.Е. Япония XVII-XIX век. История «Мирного государства» эпохи Эдо. URL: http://jamato.ru/istoriya-yaponii/10-mirnoe-gosudarstvo-epokhi-edo-17-19-vek (дата обращения:05.06.2017).
3. Кодухов В.И. Лексико-семантические группы слов. Л., 1955. 28с.
4. Саъдиева Г.Ф. Полисемия сельскохозяйственных терминов/ Г.Ф. Саъдиева // Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе, 2015. - №4/4 (171). - С.39-42 с.
5. Саъдиева Г.Ф. Формирование сельскохозяйственной лексики в английском языке / Г.Ф. Саъдиева // Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе, 2017. - №4/1 (171). - С.92-94 с.
6. Саъдиева Г.Ф. Заимствования сельскохозяйственных терминов в английском языке / Г.Ф. Саъдиева // Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе, 2017. - №4/2 (171). - 136-138 с.
7. Саъдиева Г.Ф. Источники формирования и лексико-грамматический анализ сельскохозяйственной терминологии в японском языке / Г.Ф. Саъдиева // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе: Сино, 2018. - №5. - С.63-66 (на тадж. языке)
8. Саъдиева Г.Ф. Семантический анализ терминов сельского хозяйства в японском языке / Г.Ф. Саъдиева // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе: Сино, 2019. - №6. - С.102-108.
9. Саъдиева Г.Ф. Сопоставительный анализ паремии растениеводства в таджикском и русском языках / Г.Ф. Саъдиева // Известия Академии наук Республики Таджикистан. – 2020. - № 1 (257). - С.211-215.
10. Саъдиева Г.Ф. Источники формирования таджикской сельскохозяйственной терминологии / Г.Ф. Саъдиева // Известия Академии наук Республики Таджикистан. – 2020. - № 2 (259). - С.159-163.
11. Саъдиева Г.Ф. Полисемия сельскохозяйственных терминов японском английском языках **/ Г.Ф. Саъдиева** // Известия **Академии** наук Республики Таджикистан**. –** 2020**. -** № 3 (260)**. - С**.201-205**.**
12. Саъдиева Г.Ф. Структурно-семантический анализ терминов существительных - наименований сельскохозяйственной техники в таджикском, английском и японском языках / Г.Ф. Саъдиева // Вестник педагогического университета. – 2020. - №5 (88). - С.11-16.
13. Сыромятников Н.Ф. Древнеяпонский язык / Н.А. Сыромятников. 2-е изд. - М.: Вост. лит, 2002. - 176 с.
14. Сыромятников Н.А. Об урало-алтайском слове древнеяпонского языка / Н.А. Сыромятников // Народы Азии и Африки, 1967. - 180 с.
15. Филин Ф.П. О лексико-семантических группах слов / Ф.П. Филин // Очерки по теории языкознания. – 1982. – № 8. – С.227-239.

16. Татаринов В.А. Исторические и теоретические основания терминоведения как отрасли языкознания: дис. … д-ра филол. Наук / В.А. Татаринов. - М., 1996. - 403 с.
17. Энсиклопедияи хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон. Ҳайати таҳририя И.А. Абдусаломов, И.А. Асроров, А.Н. Махсумов ва дигарон. - 1989.- Ҷ.1. -576 с.
18. Энсиклопедияи хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон. Ҳайати таҳририя И.А. Абдусаломов, И.А. Асроров, А.Н. Махсумов ва дигарон. - 1991. - Ҷ.2. - 608 с.
19. Japanese - English dictionary. Японско-английский словарь. – Bonjinsha: Oxford University press, 1995. – 958 с.

ТАҲЛИЛИ СТРУКТУРАВИИ ТЕРМИНҲОИ ТАРКИБӢ МАРБУТ БА СОҲАИ КИШОВАРЗӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ГУНОГУНИ СИСТЕМАҲО

Муаллиф дар мақолаи мазкур истилоҳоти кишоварзиро дар забонҳои тоҷикӣ, англисӣ ва японӣ таҳлил кардааст. Таҳлили моделҳои морфемикии сохти истилоҳот ва қонуниятҳои ташаккули онҳо оварда шудааст. Боигарии лексикии забони ҷопонӣ дар он аст, ки забони ҷопонӣ дар тули таърихи рушди худ аз ҳисоби иқтибос аз забонҳои хоричӣ фаъолона пурра карда шудааст. Шояд лексикаи иқтибос аз забони чинӣ ҳам дар даврае, ки Чин бо Ҷопон робитаҳои фарҳангӣ дошт ва ҳоло, вақте ки Иёлоти Муттаҳида аст, хеле бузург аст. Муайян намудани дараҷаи маҳсулнокии моделҳое, ки дар ташкили воҳидҳои махсуси соҳаи муайяни донишҳои илмӣ иштирок доранд, ба мо имкон медиҳад, ки роҳҳои ташаккули истилоҳоти таҳлилшаванда равшан карда шавад ва инчунин имкон медиҳад роҳҳои инкишофи минбаъдаи он пешгуӣ гардад. Аз ин рӯ, муайян намудани усулҳои сермаҳсули калимасозӣ ва моделҳои морфологӣ, ки дар пайдоиши истилоҳоти кишоварзӣ иштирок намудаанд, кӯшиши пешгӯии рушди минбаъдаи ин соҳаро ба миён меорад.

Калидвожаҳо: истилоҳоти кишоварзӣ, унсурҳои калимасоз, суффиксҳои сермаҳсул ва каммаҳсул.

СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ СОСТАВНЫХ ТЕРМИНОВ, ОТНОСЯЩИХСЯ К СЕЛЬСКОМУ ХОЗЯЙСТВУ В РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКАХ

В статье автором проводится анализ терминов сельского хозяйства в таджикском, английском и японском языках. В нем рассматривается разбор морфемных моделей структуры терминов и закономерности их формирования. Лексическое богатство японского языка состоит в том, что на протяжении истории своего развития японский язык активно пополнялся за счет иностранных заимствований. Пожалуй, масштабы заимствования иностранных слов и в период, когда культурным донором для Японии был Китай, и сейчас, когда им являются США, просто огромны. Выявление степени продуктивности моделей, участвующих в создании специальных единиц определенной отрасли научного знания, позволяет уточнить способы, при помощи которых формировалась анализируемая терминология, а также позволяет прогнозировать пути ее дальнейшего развития. Следовательно, выявление наиболее продуктивных словообразовательных способов и морфологических моделей, участвовавших в создании сельскохозяйственной терминологии, делает актуальной попытку прогнозирования дальнейшего развития названной отрасли знания.

Ключевые слова: сельскохозяйственная терминология, словообразовательные элементы, продуктивные и непродуктивные суффиксы.

STRUCTURAL ANALYSIS OF COMPOUND TERMS RELATED TO AGRICULTURE IN MULTI-SYSTEM LANGUAGES

The article analyzes the terms of agriculture in Tajik, English and Japanese. It examines the analysis of morphemic models of terms and the patterns of their formation. The lexical wealth of the Japanese language lies in the fact that throughout the history of its development, the Japanese language has been actively replenished through foreign borrowings. Perhaps the scale of the borrowing of foreign words both in the period when China was the cultural donor for Japan, and now, when it is the United States, is simply enormous. Revealing the degree of productivity of the models involved in the creation of special units of a certain branch of scientific knowledge allows us to clarify the ways with which the analyzed terminology was formed, and also allows us to predict the ways of its further development. Consequently, the identification of the most productive word-formation methods and morphological models that participated in the creation of agricultural terminology makes an attempt to predict the further development of this branch of knowledge urgent.

Key words: agricultural terminology, word-formation elements, productive and unproductive suffixes.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Саъдиева Гулистон Фатоевна*** – Донишгоҳи славянии Русия ва Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи филологияи англис. **Суроғa:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, кӯч.Турсунзода, 30. E-mail: **guliston1973@mail.ru.** Тел.: **(+992) 000-22-21-38**

Сведения об авторе: ***Садиева Гулистон Фатоевна*** – Российско-Таджикский (Славянский) университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры английской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Турсунзода, 30. E-mail: **guliston1973@mail.ru.** Тел.: **(+992) 000-22-21-38**

Information about the author: ***Sadieva Guliston Fatoevna*** - Russian-Tajik (Slavonic) University, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of English Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Tursunzoda Street, 30. E-mail: **guliston1973@mail.ru.** Tel.: **(+992) 000-22-21-38**

УДК: 491.77:491.550:42

СРЕДСТВА ОБЪЕКТИВИЗАЦИИ РУССКИХ ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С ОБОБЩЕННО-ЛИЧНЫМ ЗНАЧЕНИЕМ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Саидов Д.И.
Филиал Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова в городе Душанбе

Паремиологические единицы в переводческом аспекте представляют собой интересный объект научного исследования. Будучи атрибутом фольклора нации, паремии являются одним из самых сложных объектов перевода. Однако в переводоведении к настоящему времени данная область не подвергнута тщательному анализу и систематизации. Именно посредством изучения паремий определяется богатство нации колоритностью и разнообразием ее языка. Среди множества единиц словесности образные выражения являются наиболее яркими детерминантами специфики языка, его культурных реалий и национальной идентичности.

Новизна работы состоит в том, что в ней скомпилированы различные способы перевода паремий (пословиц и поговорок) как автономных единиц, а не фразеологизмов, идиом и других единиц фразеологии.

Пословицы и поговорки получили наиболее глубокое исследование в трудах таких ученых, как Я.И. Рецкер, В.С. Виноградов, В.Н. Комиссаров, А.В. Кунин, И. Левый, однако, как правило, не были рассмотрены как самостоятельные единицы, а отнесены к разряду фразеологизмов.

Термин «перевод» – центральный в переводоведении. Опытный переводчик, профессор В.Н. Комиссаров рассматривает перевод как «вид языкового посредничества, при котором содержание иноязычного текста оригинала передается на другой язык путем создания на этом языке коммуникативно-равноценного текста» [9, с.411]. Процесс перевода является сложным и трудоемким видом деятельности, особым типом коммуникации, сближающим народы и культуры мира, который выступает в качестве ценного объекта лингвистического исследования.

Среди множества лексических единиц наибольший практический интерес в переводоведении представляет изучение способов перевода безэквивалентной лексики, а также языкового пласта, в состав которого входят реалии культуры народа. Как следствие, проблема перевода устойчивых единиц является одной из самых сложных в лигвопереводческом аспекте. О проблеме перевода фразеологических единиц Ж. А. Голикова отмечает: «В «шкале непереводимости» или «труднопереводимости» фразеологические единицы (ФЕ) занимают едва ли не первое место. Их перевод решается по-разному в зависимости от их характера и особенностей» [3, с.212].

По утверждению И.С. Алексеевой, «фразеологические единства (т.е. паремии), в отличие от идиом, поддаются переводу с помощью ***системного моделирования***. Для этого определяются функциональные доминанты этих языковых образований» [1, с.193]. К таковым исследователь относит национальную специфичность, афористичность предметного содержания, такие формальные особенности, как рифма, ритм, размер, аллитерация. Учет перечисленных доминант позволяет добиться полной эквивалентности перевода паремии.

В ходе исследования методов перевода пословиц и поговорок на материале русской прозы теоретической базой послужили классификации способов перевода таких ученых, как В.С. Виноградов, В.Н. Комиссаров и А.В. Кунин, проанализировав их, мы выделили семь возможных способов перевода фразеологических единиц и паремий.

При рассмотрении различных типов предложний нами было выявлено , что паремии в русском языке используются с глаголом-сказуемым во 2-ом лице ед. числа в изъвительном наклонении. Данная конструкция относится к обобщенно-личному типу. По мнению профессора В.В. Бабайцевой, пословицы и поговорки обладают самой высокой степенью обобщенности [2, с.109]. Л.Ф. Дмитриева, специализирующаяся в области переводческого аспекта изучения паремиологических единиц, выделяет следующие способы передачи пословиц и поговорок (паремий) [5, с.64].

Фразеологический эквивалент

Фразеологический эквивалент, при котором сохраняется весь комплекс значений переводимого сочетания: *Как волка ни корми, а он все в лес смотрит* (15, с.41). - *However you feed a wolf he will always look towards the forest* (Chekhov. The Pecheneg, https://www.ibiblio.org/eldritch/ac/jr/186.htm). – *Ҳарчанд ки гургро сер кунӣ боз ба суйи ҷангал нигоҳ мекунад.*

Беда не приходит одна – Misfortunes never come alone [Несчастья никогда не приходят одни]: *«Наступило, наконец, и утро; но и оно не принесло ничего хорошего.* ***Беда никогда одна не приходит****»* [6, с.16]. *"At last the morning came, but it brought nothing good.* ***Misfortunes never come along****"* [6, с.16].

В рассматриваемом примере наглядно демонстрируется способ перевода фразеологическим эквивалентом, или полным соответствием. Приведенная выше паремия представляет собой интернациональную пословицу. Данный прием выступает наиболее удачным, поскольку только полный эквивалент способен передать исходную семантику паремии, ее первостепенное значение. Способ фразеологического эквивалента позволяет сохранить такие важные составляющие паремии, как стилистическая направленность, образность, грамматическая структура.

Фразеологический аналог (частичный эквивалент)

Наиболее ярко различия языковой картины мира народов проявляются при переводе фразеологическим аналогом, или частичным эквивалентом. Исходя из определения фразеологического аналога, особенностью данного метода является наличие в языке перевода такой паремии, которая будет соответствовать переводимой по смыслу, функции и стилистическим характеристикам, но отличаться образным содержанием. Фразеологический аналог, который подразумевает использование русского фразеологизма, аналогичного по смыслу английскому, но основанного на другом образе:

Попал в стаю, лай не лай, а хвостом виляй [15, с.134]. - *If you're in Rome, you must do as Rome does.* (Chekhov. The cherry orchard, https://www.ibiblio.org/eldritch/ac/chorch.htm). – *Шахри як чашма рафтӣ, як чашматро пӯш.*

В семье не без урода – There is a black sheep in every family [В каждой семье есть черная овца]: *«А бывали и обратные явления… Я имею в виду личности, о коих обычно говорят:* ***в семье не без урода****»* [15, с.35].

We also know of the opposite... I have in mind individuals of whom they say – ***the black sheep of the family*** [15, с.35].

В приведенном примере русскому образу «урода» в паремии аналогом выступает "a black sheep" (черная овца), что наглядным образом демонстрирует разность ментальности, культурных реалий и этнических образов русских и англичан.

Калькирование

Калькирование, или пословный перевод. Эксперты, в частности Л.Ф Дмитриева, предупреждают о недопустимости повсеместного использования данного метода ввиду существенной разницы в образности мышления между носителями языка, на который переводится контекст, и теми, для кого этот язык является родным:

Сказано ведь, худой мир лучше доброй ссоры, и не купи имение, а купи соседа (15, с.134.) *There is a saying, you know, that even a bad peace is better than a good quarrel, and, 'Don't buy property, but buy neighbours'* (Chekhov. The man in a case, www.ibiblio.org/eldritch/ac/jr/189.htm).

- Чихеле гуфтааанд: оромии кӯтоҳмуддат беҳ аз ҷанги бепоён аз инрӯ гӯфтаанд: ҳамсояи наздик беҳ аз хеши дур.

Описательный перевод

Нередко на практике переводчики прибегают к описательному переводу. Данный способ передач паремии сводится к переводу не самой пословицы или поговорки, а ее значения, толкования. Описательный перевод является в некотором роде пересказом паремии. В качестве средств передачи значения пословицы или поговорки переводчики используют объяснения, описания, сравнения, т.е. всевозможные способы выражения смыслового ядра паремии. Описательный перевод фразеологизмов используется в случаях: а) отсутствия аналога и эквивалента, б) когда контекст не подлежит дословному переводу:

В мутной воде рыба ловится лучше (Ф. Достоевский. Из дневника писателя, с.6). – It is a good fishing in troubled water (F. Dostoevsky. A writers diary). – Дар оби чиркин моҳиро доштан осонтар аст

Баба с возу – кобыле легче – It`s easier for the horse to start when the woman gets off the cart [Коню легче тронуться, когда женщина слезет с

телеги]:

«Мы-то тоже без вас как-нибудь проживем! Уж плакать и убиваться не будем, факт! **Баба с телеги – кобыле легче!**» [4, с. 14]. (М. Шолохов «Поднятая целина»)

"*We`ll manage somehow without you, too! We shan`t break our hearts to see you go, that`s a fact!* ***It`s easier for the horse to start when the woman gets off the cart****"* [4, с. 14].

Калькирование

Калькирование, или дословный перевод, встречается значительно реже на практике. Объясняется этот феномен тем, что калькирование уместно лишь в том случае, когда позволяет довести до читателя истинное содержание паремиологической единицы, лексико-семантическую специфику иносказания. Например:

Ласковый теленок двух маток сосет – A friendly calf sucks two mothers [Дружелюбный теленок сосет у двух матерей]: *«…Вы отбиваете всех от себя и забываете, что ласковый теленок две матки сосет»* [4, с.115]. (Ф. Достоевский «Село Степанчиково и его обитатели»)

You repel people and forget that a friendly calf sucks two mothers" [4, с.115].

«Псевдопословичное» соответствие

«Псевдопословичное» соответствие, или «ложная пословица» по Виноградову, применяется переводчиком в том случае, когда в языке перевода нет ни полного, ни частичного соответствия паремии, но возможно «изобрести» пословицу на другом языке без утраты образного и смыслового содержания. Например:

Все там будем – We`ll all be there one day [Однажды все там будем]: *« – Покойничку, видать, померещилось, ну бог с ним, пухом ему земля,* ***все там будем»*** [4, с.52]. (П. Проскурин «Судьба»)

"More likely the late was seen, God be his judge, may the earth be as light as feather for him, ***we`ll all be there on day****"* [4, с.52].

Обертональный перевод

На тебе, Боже, что нам негоже – It is Gloucestershire kindness: *«Один отчаялся да покаялся, другой послушал да донес, а городу Окурову – милостыня:* ***на тебе, боже, что нам негоже»*** [4, с.141]. (М. Горький «Жизнь Матвея Кожемякина»)

"The one of them despaired and confessed, his confessor listened and reported him, and as a result he was cast upon out poor Okurov like ***leavings thrown to a dog****"* [4, с.141].

В приведенном контексте паремия *«На тебе, Боже, что нам негоже»* переведена не соответствующим ей эквивалентом ("*It is Gloucestershire kindness"* [Это Глостерширская доброта]), а подверглась окказиональному преобразованию: *"Leavings thrown to a dog"* [Объедки, брошенные собаке], поскольку английский эквивалент не уместен в данной ситуации и, более того, он не способен передать смысловое значение паремии.

Неверным будет определять некий метод перевода из перечисленных как лучший, поскольку каждый из них уместен в конкретной ситуации. Однако проанализированные примеры подтверждают гипотезу о том, что наиболее удачный перевод паремиологических единиц – это передача паремии на язык перевода ее полным эквивалентом. Вопрос же отсутствия эквивалентов и аналогов в другом языке ведет к следующей дилемме – проблеме эквивалентности устойчивого выражения. Ниже мы приведем примеры, которые были собраны методом сплошной выборки из русской художественной литературы. Данные примеры приведены в табулированной форме с целью наглядной демонстрации способов объективизаций паремий в вышеперечисленных языках.

Пословицы и поговорки	Proverbs and sayings	Зарбулмасалу мақолҳо	Примечание
Так как соловья баснями *не кормят* – сказал он (7, с.198).	*Nightingales* we know *can't live* on fairy tales (L.Tolstoy. Anna Karenina, pg. 156).	Чи тавре ки мегӯянд, "бо нон гуфтан шикам сер намешавад".	Калькирование
Что *посеял*, то и *пожмнешь* теперь! (15, с.157).	What you have sown, that you must reap! (Chekhov. The letter, https://www.ibiblio.org/eldritch/ac/jr/116.htm).	Ҷав коштӣ ҷав медаравӣ, гандум коштӣ гандум.	Фразеологический эквивалент
Слово не воробей, вылетит – *не поймаешь* (15, с.180).	A word is not a sparrow, if it flies out *you can't catch* it (Chekhov. An adventure, https://www.ibiblio.org/eldritch/ac/jr/117.htm).	Сухан чу тирест, ки аз камон барояд, бозпас *гардонида намешавад*.	Калькирование
Близок локоть, да не укусишь… (15, с.215).	Your elbow is near, but you can't bite it (Chekhov. Happiness, https://www.ibiblio.org/eldritch/ac/jr/121.htm).	Панҷ панҷа ба даҳон андохта *намешавад*.	Калькирование
Неправдой свет *пройдешь, да назад не воротишься* (7, с.188).	(F.Dostoevsky. The brothers Karamazov, pg. 355).	Дар дунё аз дурӯғ *ҳазар кун*, зеро ки аз дурӯғ дурӯғ меӯяд.	Калькирование
Насильно мил *не будешь*, конечно… (15, с.378).	There is no forcing kindness, of course. . . (Chekhov. Three sisters, https://www.ibiblio.org/eldritch/ac/sisters.htm).	Ба зӯрї дил ба даст намеорӣ…	Описательный перевод
С татарина поганого кто же станет спрашивать, Григорий Васильевич, хотя бы и в небесах, за то, что он не христианином родился, и кто же станет его за это наказывать, рассуждая, *что с одного вола двух шкур не дерут* (4, с.79).	Who will hold an unclean Tatar responsible, Grigory Vassilyevitch, even in heaven, for not having been born a Christian?And who would punish him for that, considering that *you can't take two skins off one ox?* (F.Dostoevsky. The brothers Karamazov, pg. 153).	Аз тотори ҳаром кӣ мепурсад, Григорий Василевич, гарчанд ки дар рӯзи бароя христианӣ таваллуд нашудам, кӣ ӯро ҷазо медиҳад.	Фразеологический эквивалент
Назвался груздем - полезай в кузов (15, с.378).	I don't claim to be a mushroom, but it seems I've got to go into the basket (Chekhov. An Anonymous Story, https://www.ibiblio.org/eldritch/ac/jr/168.htm).	Худатро паҳлавон ки гуфтӣ, ба майдон даро.	Калькирование
Чем богаты, тем и рады, знаете ли! (15, с.41).	What we have we are glad to offer, you know. (Chekhov. The Pecheneg, https://www.ibiblio.org/eldritch/ac/jr/168.htm).	Ба будагиаш шукрона мекунем.	Калькирование

Каждый дурак по-своему с ума сходит, – добавил Валет (18, 153)	Every fool goes crazy in his own fashion, added Knave. (Sholokhov. And quiet flows the Don. Part 1, pg.162)	Барои аблаҳ Макка дур нест – илова кард Саллот.	Описательный перевод
Кто доволен, а кто и нет. На всякого [всех] не угодишь. (18, 112)	“Some are, some aren`t. You can`t please everybody.‖ p. (Sholokhov. And quiet flows the Don. Part 1, pg.120)	Як розӣ дигаре норозӣ. Ҳамсоят айбатро наёфт, мегӯяд думи сагат каҷала.	Калькирование
Слушайте, оставьте споры, пора и честь знать, ведь остальные спать хотят (19, 268)	Oh, shut up and let us get some sleep... (Sholokhov. And quiet flows the Don. Part 3, pg.559)	Гӯш кунед, эҳтироми худро нигоҳ дореду баҳсро бас кунед чун дигарон хоб кардан мехоҳанд.	Калькирование
«Сапог ногу жмет, терпения нету, – сказал Митька. – Терпи, [казак] атаманом будешь» (18, 132)	My boot pinches like hell.‖ ÏStick it out, they`ll make you an ataman (Sholokhov. And quiet flows the Don. Part 1, pg.261)	Мӯза чунон тангӣ мекунад, ки тоқатам нест – гуфт Митка. Сабр талх, мевааш ширин.	Калькирование
В чужой монастырь со своим уставом *не ходят*, – заметил он (7, с.20).	*When you go* to Rome you must do as the Romans do (F. Dostoevsky. The brothers Karamazov, pg. 41).	Шаҳри якчашма *рафтӣ* худатро якчашма гир! Қайд кард ӯ.	Фразеологический аналог

Таким образом, рассматриваемые примеры наглядно демонстрируют, что перевод паремий – сложная деятельность, которая требует от переводчика хорошего знания культуры и национальной специфики языка, сохранения функциональных доминант, эмоционально-экспрессивного фона, особенностей стилистики. Существует множество способов перевода пословиц и поговорок, подтверждающих тот факт, что процесс перевода паремий не ограничивается поиском сугубо аналога или эквивалента, каковых может не быть в языке перевода, а представляет собой творческую деятельность. В ней уместны многие варианты переложения пословиц и поговорок, в зависимости от области перевода и факторов его определяющих. Хотелось бы также отметить, что в русском языке пословицы и поговорки в большинстве своем представлены русскими обобщенно-личными предложениями, которые обладают своей собственной семантикой и структурой, а именно: 2-ое лицо ед. и мн. число изъявительное наклонение.

Рецензент: ***Балхова С.Я.*** – доктор филологических наук,
профессор ДФМГУ им. М.В. Ломоносова

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Алексеева И. С. Введение в переводоведение. – Спб.: Академия, 2004. – 352 с.
2. Бабайцева, В.В. Система односоставных предложений в современном русском языке / В.В. Бабайцева. — М.: Дрофа, 2004.
3. Голикова Ж. А. Перевод с английского на русский (Learn to Translate by Translating from English into Russian). – Мн.: Новое знание, 2008. – 287 с.
4. Горький М. Жизнь Матвея Кожемякина (с иллюстрациями и комментариями). – М.: Проспект, 2020 – 104 с.
5. Дмитриева Л.Ф. Лингвистика перевода – М.: АСТ, 2014. – 244 с
6. Достоевский Ф.М. Село Степанчиково и его обитатели. - М.: Астрель г. 2016. – 298 с.
7. Достоевский, Ф.М. Братья Карамазовы / Ф.М. Достоевский. - М.: Азбука, 2013. – 832 с.
8. Достоевский, Ф.М. Идиот / Ф.М. Достоевский // Идиот. Серия: Классическая и современная проза. – М.: АСТ, 2010. – 670 с.
9. Достоевский, Ф.М. Преступление и наказание / Ф.М. Достоевский. - М.: Азбука-Аттикус, 2011. – 672 с.
10. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение. – М.: ЭТС, 2002. – 424 с.
11. Комиссаров В.Н. Теоретические основы методики обучения переводу Москва: Рема, 1997. — 112 с.

12. Кузьмин С. С., Шадрин Н. Л. Русско-английский словарь пословиц и поговорок: 500 единиц. – Спб.: Лань, 1996. – 352 с.
13. Кунцевич С.Е., Дмитриева Л. Ф и др. Курс перевода. Английский язык для преподавателей. 288 с
14. Толстой, Л.Н. Анна Каренина / Л.Н. Толстой. – М.: АСТ, 2020. – 389 с
15. Чехов, А.П. Письмо. Дядя Ваня. Три сестры / А.П.Чехов. – М.: Время, 2018. – 320 с.
16. Шолохов, М.А. Поднятая целина / М.А. Шолохов. – М.: Просвещение / Дрофа, 2006. – 640 с.
17. Шолохов, М.А. Тихий Дон. Книги I-II / М.А. Шолохов. – М.: Эксмо, 2014. 720 с.
18. Шолохов, М.А. Тихий Дон. Книги III-IV / М.А. Шолохов. – М: Эксмо, 2014. – 832 с.
19. Chekhov A.P. 201 stories (www.ibiblio.org/eldritch/ac/jr/189.htm.)

ВОСИТАҲОИ ОБЪЕКТИВИКУНОНИИ ВОҲИДҲОИ ПАРЕМИОЛОГИИ ЗАБОНИ РУСӢ, КИ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ ДОРОИ МАЪНИИ УМУМӢ-ШАХСИЯТӢ МЕБОШАНД

Фонди паремиологии забонҳо кайҳо боз мавриди таваҷҷуҳи забоншиносон қарор гирифта буд. Омӯзиши фонди паремиологии ҳар забон таърихи чандинасра ва анъанаҳои халқе, ки ба он мансуб аст, инъикос менамояд. Яке аз аввалин шахсоне, ки зарбулмасалу мақолро (паремия) ба низом даровардааст, Арасту (384-322 пеш аз милод) мебошад. Дар адабиёти британиёӣ зарбулмасалу мақолҳо бештар дар асрҳои XVI ва XVII истифода мешуданд. Масалан, В.Шекспир ҳамчун унвони мазҳакаҳои худ «Ҳамааш хуб аст, ки хуб анҷом меёбад» («Ҳамааш хуб аст, ки хуб аст») истифода кардааст. Мафҳуми «паремия» ҳамчун аналоги семантикии мафҳуми «зарбулмасал» муайян карда шудааст. Решаҳои он дар забони юнонӣ буда, дар аввал ба чунин мафҳумҳои русӣ, ба мисли масал, мақол, зарбулмасал, дар заминаи русии қадимии онҳо мувофиқат мекард. Далели он ки то чӣ андоза ба якдигар наздик ва ё баръакс, то чӣ андоза дур будани ин ё он забон дар аксари мавридҳо ба муҳаққиқ имкон медиҳад, ки аналоги зарурии зарбулмасалро пайдо кунад ва ба ин васила мавқеи ин ё он ҳодисаро дар забон муайян намояд. Мақсад аз навиштани ин мақола муайян кардани воситаҳои объектификатсияи воҳидҳои паремиологии русӣ бо маънои умумии шахсӣ ба забони тоҷикӣ ва англисӣ мебошад. Ба шарофати ин мо қодир хоҳем буд, низоми когнитивии шаклгирии муҳимтарин қолабҳои фарҳангӣ ва ҳамчунин қабати таркибии забони худро дар асоси зарбулмасалҳо баррасӣ кунем.

Калидвожаҳо: забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, маънои умумии шахсӣ, луғатҳои паремиологӣ, воҳиди паремиологӣ, воситаҳои объектификатсия, ҷанбаи тарҷума.

СРЕДСТВА ОБЪЕКТИВИЗАЦИИ РУССКИХ ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С ОБОБЩЕННО-ЛИЧНЫМ ЗНАЧЕНИЕМ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Паремиологический фонд языков интересует языковедов с давних времен. Исследования паремиологического пласта любого языка отражает многовековую историю и традиции народа. Одним из первых классифицировал и систематизировал пословицы и поговорки (паремии) Аристотель (384-322 до н.э.). В британской литературе пословицы и поговорки наиболее часто употреблялись в 16–17 вв., например, У. Шекспир употреблял паремии как названия своих комедий «All’s well that Ends Well» («Всё хорошо, что хорошо кончается»). Понятие «паремия» было определено как семантический аналог понятия «пословица». Его корни находятся в греческом языке, и вначале оно соответствовало таким русским понятиям, как притча, поговорка, пословица, в их древнерусском контексте. Факт того, насколько близки или же, наоборот, насколько далеки друг от друга те или иные языки, в большинстве случаев позволяет исследователю найти необходимый аналог паремии и таким образом определить место того или иного явления в конкретном языке. Целью написания данной статьи является определение средств объективизации русских паремиологических единиц с обобщенном - личным значением в таджикском и английском языках. Именно в паремиологических единицах наблюдается наивысшая степень обобщенно-личности, они имеют свою собственную структуру. Благодаря этому мы сможем на материале паремий рассмотреть когнитивную систему образования важнейших культурных образцов, а также культурную составляющую собственного языкового пласта.

Ключевые слова: английский и таджикский языки, обобщенно-личное значение, паремиологические словари, паремиологическая единица, средства объективизации, переводческий аспект.

MEANS OF OBJECTIVIZATION OF RUSSIAN PAREMIOLOGICAL UNITS WITH A GENERALIZED PERSONAL MEANING IN THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The paremiological fund of languages has been of interest to the linguist for a long time. The study of the paremiological layer of any language reflects the centuries-old history and traditions of the people to which it belongs. One of the first to classify and systematize proverbs and sayings (paremias) was Aristotle (384–322 BC). In British literature, proverbs and sayings were most often used in the 16th and 17th centuries, for example, W. Shakespeare used proverbs as the titles of his comedies “All’s well that Ends Well” (“All is well that ends well”). The concept of "paremia" was defined as a semantic analogue of the concept of "proverb". Its roots are in the Greek language, and at first it corresponded to such Russian concepts as a parable, saying, proverb, in their Old Russian context. The fact of how close or, on the contrary, how far from each other one or another language in most cases allows the researcher to find the necessary analogue of proverb and thus determine the place of this or that phenomenon in a particular language. The purpose of writing this article is to determine the means of objectification of Russian paremiological units with a generalized personal meaning into Tajik and English. It is in paremiological units that the highest degree of generalized personality is observed, which have their own structure.

Thanks to this, we will be able to consider the cognitive system of formation of the most important cultural patterns, as well as the cultural component of our own language layer, on the basis of proverbs.

Key words: English and Tajik languages, generalized personal meaning, paremiological dictionaries, paremiological unit, means of objectification, translation aspect.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Саидов Далер Идибекович*** - Филиали Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В. Ломоносов дар шаҳри Душанбе, ассистенти кафедраи «Лингвистика». **Суроғa:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯч. Бохтар 35/1. E-mail: **daler_saidov@mail.ru.** Тел.: **(+992) 901-77-22-13**

Сведение об авторе: ***Саидов Далер Идибекович*** - Филиал Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова в г. Душанбе, ассистент кафедры “Лингвистика”. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Бохтар 35/1. E-mail: **daler_saidov@mail.ru.** Тел.: **(+992) 901-77-22-13**

Information about the author: ***Saidov Daler Idibekovich*** - Branch of Moscow State University. M.V. Lomonosov in Dushanbe, assistant Professor, Department “Linguistics”. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Bokhtar Str., 35/1. E-mail: **daler_saidov@mail.ru.** Tel.: **(+992) 901-77-22-13**

УДК: 400.1

«КОНЦЕПТ» В ЛИНГВОКОГНИТИВНОМ АСПЕКТЕ СОВРЕМЕННОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ

Назаров Ф.Х.
Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава

В современной лингвистике проблемы изучения языка рассматриваются как продуктивный способ интерпретации человеческой культуры.

Язык - ключ к системе мышления человека, это объясняется тем, что свойства нации и природы служат человеческой психике. По мнению Л. Ельмслева, язык «может открыть дорогу, как к пониманию стиля личности, так и к событиям жизни прошедших поколений» [9, с.131]. Его требования к изучению концепции языка были признаны отечественными и зарубежными культурологами.

Исследование академических научных трудов отечественных и зарубежных лингвистов за последние 10-15 лет отражает четкую тенденцию к интенсивному развитию в новом направлении, особенно в современной отечественной и зарубежной лингвистике, т.е. когнитивной лингвистике(лингвокогнитивной).

В задачи когнитивной лингвистики входят изучение и описание взаимосвязи между языком и культурой, языком и народным менталитетом [16, с.216, 14, с.28], этот аспект возник по предсказанию Эмиля Бенвениста «на основе триады» - Язык, культура, человеческая личность» и рекомендует языковой когнитивный аспект как «линзу, через которую исследователь может увидеть материальную и духовную идентичность этнической группы» [4, с.45]. Понятие языковой личности и концепта составляют основу понятийного аппарата, этого еще не завершенного аспекта когнитивно-оценочного образования.

Данная статья посвящена термину «концепт», который является основным термином в концептуальном аппарате когнитивной лингвистики. Его глубокое и многогранное исследование предлагает лингвистам необходимый стимул для изучения разных языковых уровней с использованием различных методов, которые они усвоили. Важнейшим является лексико-фразеологический уровень языка, который, особенно в символической форме, представляет материальные свидетельства и, в свою очередь, духовную культуру человека, в целом склонность к ценностям конкретного общества, система его моральных, этических и эстетических предпочтений, отражающая особенности лингвокогнитивного языкового сообщества.

В статье анализируются следующие задачи:

1. Лингвокогнитивные основы термина «концепт» и его различие от термина «понятие»;
2. Описание структуры компонентов «концепции», положение необходимое для разделения концепции от текста;
3. Классифицирование концепции.

На наш взгляд, в начале статьи необходимо кратко остановиться на истории возникновения термина «концепт» в мировом языкознании. Удивительно, но «концепт» был взят лингвистами из математической логики. Использование этого термина в русской лингвистике восходит к 1928 году, когда была опубликована статья С.А. Аскольдова (псевдоним С.А. Алексеева) «Слово и понятие», опубликованный в журнале «Русская речь». Однако по разным объективным и субъективным причинам, включая государственную идеологию Советского Союза, термин из словаря русского языка на длительное время удаляется. Также можно предположить, что этот иноязычный термин не мог конкурировать с традиционным термином, более знакомым научному сообществу, термином «понятие», различия между которыми будут рассмотрены более подробно позже.

Всего несколько десятилетий спустя в нашей стране этот термин начинают разрабатывать когнитивисты, некоторые из которых работают в парадигме философии языка (например, Павиленис и М.А. Холодная). Изучение основных подсистем человеческих знаний имеет первостепенное значение в их работе. Вербальные сигналы, определяющие элементы концептуальных систем, обычно не акцентируются когнитивистами. К сожалению, это не способствует более глубокому анализу и пониманию природы лингвистических концепций,

которые проходят стадии своего создания в данном историческом контексте с учетом данного культурного фона.

Термин «концепция» сохранился с начала 1990-х годов во время «лингвистического возрождения» во многом благодаря научным работам Д.С. Лихачёва. Ю.Степанов, его ожививший дал термину развернутый комментарий. Активное использование этого термина в когнитивной лингвистике, в парадигме лингвистического концептуализма и лингвистики культуры, объясняется необходимостью включения утраченной когнитивной «связи» в их категориальный аппарат, содержание которого осуществляется не через их производителей и пользователей.

Прежде чем перейти к определению концепта как сложной структуры лингвокогнитивного познания, необходимо кратко обосновать необходимость использования этого иностранного термина в русской и отечественной лингвистиках. Это связано с русским и отечественным словом «концепт (консепсия - мафҳум)». Название «концепт» происходит от латинского глагола «concipere» - «что это такое», т.е. это означает «понятие, значение». Русский эквивалент понятия «концепт» также образован от глагола «пояти», что в древнерусском языке означает «взять, забрать». Легко видеть, что глаголы этимологически связаны и представляют собой общее значение, но не являются абсолютными синонимами. Рассматривая концепцию, по трактовке Ю. Степанова, как внутреннюю структуру человеческого разума. Концепция Ю.Степанова такова, что «некое суммарное явление, по своей структуре состоящее из самого понятия и ценностного (нередко образного) представления о нем человека» [15, с.40-43].

Концепт как психологическое образование с высокой степенью отвлеченного понятия во многом ассоциируется со словом. Таким образом, он содержит всю важную коммуникационную информацию, а также смысл. Прежде всего, это показатель роли этого смысла в лексической системе языка: его парадигматические, синтагматические и предполагаемые связи - так называл его Ф. Соссюр «значимостью» и что в итоге выражает «лингвистическую ценность внеязыкового объекта» [11, с.40-59]. В семантическую структуру термина входит также вся прагматическая информация знака языка, связанная с его выразительными и иллюзорными функциями и, конечно, «переживаемостью» [15, с.41] и «интенсивностью» духовных ценностей, которые он им посылает. Другой возможной частью семантики лингвистической концепции является когнитивная память слова: семантические характеристики языкового знака, связанные с его первоначальным назначением и системой духовных ценностей лингвистов [1, с.56-59; 16, с.235]. Но здесь, с концептуальной точки зрения, наиболее важным аспектом является так называемый культурно-этнический элемент, который определяет семантические характеристики естественной языковой единицы и отражает «языковое описание мира» говорящим.

Понятие “концепт”, по научным определениям С.А. Аскольдова, Е.С. Кубряковой, С.Х. Ляпина, О.П. Скидан, – это «многомерный мыслительный конструкт, отражающий процесс познания мира, результаты человеческой деятельности, его опыт и знания о мире, хранящий информацию о нем» [11, с.40-59]. М.А. Холодная объясняет концепт как: «познавательную психическую структуру, особенности организации которой обеспечивают возможность отражения действительности в единстве разнокачественных аспектов». По мнению Р.Павиленса, концепты - это «смыслы, составляющие когнитивно базисные подсистемы мнения и знания» [11, с.40-59].

Концепт, как и понятие, является единицей когнитивной нормы. Построение концепта как структурно-смыслового образования сложнее, чем понятия.

Как нами выше указано, концепт – «многомерное идеализированное формообразование» [13, с.11-35], но концептологи не единогласны в отношении количества семантических параметров, по которым его можно изучать. К примеру С.Х. Ляпин, Ю. Степанов и В. И. Карасик отмечают, что эти измерения включают в себя «как понятийное, так и образное, ценностное, поведенческое, этимологическое и культурное «измерения», изучить которые может практически любой человек [10, с.78-89].

Следующая структура была предложена С.Г. Воркачевым, он выделяет три образующие в структуре лингвистического концепта: «понятийную, образную и значимостную, отражающую его признаковую и дефиниционную структуру, фиксирующую когнитивные метафоры, поддерживающие концепт в языковом сознании, и определяемую местом, которое занимает имя

концепта в лексико-грамматической системе конкретного языка, куда войдут также его этимологические и ассоциативные характеристики» [6, с.115-124].

По мнению В. Карасика, данное понятие состоит из трех разделов – «понятийного, образного и ценностного» [10, с.3-16]. К указанному понятию и относится метофорическое выражение С. Ляпина: «в глубине концепта мерцает понятие» [13, с.11-35].

В отличие от понятия, концепт - это не просто мысль, а переживание. Следовательно, диапазон концепта шире, чем диапазон терминов. В себе концепт воплощает сам термин, который является неотъемлемой частью его ядра.

По мнению Ю.С. Степанова, структура концепта содержит следующие типы: «1) основной, актуальный признак; 2) дополнительный или несколько дополнительных, пассивных признаков, являющихся уже не актуальными, а историческими; 3) внутреннюю форму, обычно вовсе не осознаваемую, запечатленную во внешней словесной форме» [15, с.40-43]. Первый тип (фактическая функция концепта) важен и «известен» всем носителям определенного языка и культуры. Устный язык - это средство общения между этническими сообществами, странами, людьми или представителями страны. Напротив, второй элемент (дополнительная пассивная функция термина) не раскрывает свой смысл всему народу. У представителей определенной социальной группы особая микросвязь. Наконец, третий элемент, этимологические особенности или внутренние формы, потому что наличие этого слова как минимум указывает на профессионализм языка и значение каждой культуры. Эту работу в основном выполняют специализированные научные специалисты.

На наш взгляд, должны быть такие понятия, как концепты, а не словесные формы. Так как он сильно преукрашен. Понятно, что понятие государства как совокупности когнитивных, эмоциональных и поведенческих моделей относится к духовной сфере. Грань между ментальностью и менталитетом очень расплывчата, широка и узка. Единственный критерий здесь - массовость и степень инвариантности когнитивных и психологических паттернов, отраженных в лексической семантике языка [7, с.37-48; 16, с.235].

Концепции, которые в своем первоначальном виде стали культурными концептами, существуют в сознании человека как некая «смысловая часть» языка туманная, расплывчатая, недостаточно ясная и однозначная (Мастонов Ю.С. Степанов) [15, с.40-43], реализованная интуитивно, производитель является перевозчиком. Следовательно, их отрыв от текста или обсуждения чревато трудностями. Они еще не сформированы, но Степанов уже называет «содержание» «смысловых фрагментов» десятком потенциальных концептов, которые могут быть поняты в будущем, то есть концептов, которые сопровождаются определенными оценками. Лингвистическое мышление можно выразить следующей схемой: концепт = понятие + представление о нем.

Согласно мнению автора, до того как формальные представления о первобытном человеке стали, так сказать, его интеллектуальной собственностью, они, конечно, являлись зародышами возможных психологических структур (впечатлений, эмоций, образов) на бессознательном уровне. По мере того как древний человек цивилизуется, его сознание постепенно удаляет его с территории бессознательного. Фактическое понятие затем трансформируется в особую семантическую часть кристалла, отражающую результат эмоций и впечатлений, которые человек «вытягивает» из окружающей среды в виде образа восприятия. На вопрос: «Как человек может понять смысл?» мы возвращаемся к словам А. Вежбицкой: «Мы можем добраться до мысли только через слова» [5, с.293]. А если термин имеет буквальное значение, то становится ясно, что основная проблема лингвистики при ее изучении - определение области существования этого значения и уровня его коммуникативной реализации: необычный ли это факт? или национальная лингвистическая осведомленность, реальность речи или языка, реальность реализации ситуации или лексической единицы, если словарь существует, он связан со словом или его лексико-семантическими вариантами.

Этот термин связан со значением и важностью категорий. Значение существительного - это имя, то есть спецификация, в которой используется информация, которая может быть использована для присвоения имени определенному субъекту. В лингвистических и культурных интерпретациях термины определяются определенным понятием «прототипом, гештальт-структурой» (термины Телия) [16, с.94-97] И здесь, как видите, значения и семантические

значения логики фактически занимают свое место: понятие расширения - информации, необходимой и достаточной для различения класса объекта, - это само расширение. Функции изображения, представляющие класс.

По словам Г. Щедровицкого смысл – это «общая соотнесенность и связь всех относящихся к ситуации явлений» [17, с.546-576]. Он всегда контекстуален, обусловлен контекстом, связан с речью и имеет примитивное значение. Это вне контекста, нерелевантно, лингвистически, семантически, социально оправдано и систематично. Отличается от значения, созданного одним компилятором толковый словарь. Подводя итог вышесказанному, делаем вывод, что понятие семантической дихотомии связано со значением, поскольку оно принадлежит языковому сознанию страны.

При классификации терминов следует отметить, что разные ученые используют разные символы в качестве основы для классификации. Начнем со структурно-семантической типологии. Таким образом, А. Бабушкин делит понятия на лексические и фразеологические [3, с.12]. Со структурно-семантической точки зрения, необходимо подразделить термины приоритета, приоритет и другие принципы на независимые типы, распределенные Красавским [11, с.40-59].

В основу дискурсной классификации С.А. Аскольдова и В.И. Карасика лежит «принцип способов освоения» мира - научный, художественный и обыденный, а также выделяют в отдельный тип научные, художественные и обыденные концепты. [2, с.267-279].

Еще одним критерием различения языковых понятий является, конечно же, их соответствие в сфере знания или осведомленности, которой они служат. Понятия можно типологизировать не только структурно, семантично, дискурсивно, но и социологично. Итак, Д.С. Лихачев делит все понятия на следующие группы: универсальные (например, «смерть», «жизнь»), этнические («отчизна», «интеллигенция»), групповые («сцена» для актера и зрителя) и индивидуальные (они полностью зависят от личного опыта, системы ценностей, культурного уровня конкретного человека) [12, с.280-287]. Именно от степени владения культурой, т.е. уровня образованности, воспитанности, интеллигентности, зависит концептосфера конкретного человека.

В заключение следует отметить, что термин концепта используется в двух новых парадигмах, когнитивной лингвистике и лингвистике культуры, поэтому он приобретает межотраслевой статус.

Представители первого направления (Кубрякова Е.С., Болдырев Н.А.) полагает, что знание окружающей среды мира в виде определенных единиц, «квантов» знания.

Представители второго культурного движения (А. Вежбицкая, Н.Д. Арутюнова, В.И. Карасик, Д.С. Лихачев, Ю.С. Степанов, Л.О. Чейненко, С.Г. Ляпин, В.И. Шаховский, С.Г. Воркачев) считают это понятие духовным образованием. Оно отмечено на разных уровнях этнографическими деталями [8, с.6-7].

Таким образом, можно выделить три основных подхода к лингвистическому пониманию концептов. Во-первых, в самом широком смысле в число концептов входят лексемы, которые формируют содержание языкового сознания страны и образуют «простую картину мира» родного языка. Д.С. Лихачев предполагает, что совокупность таких понятий образует концептуальное поле языка. [12, с.280-287], где сосредоточена культура нации. Определяющим фактором в этом подходе является способ концептуализации мира в лексической семантике, а основным инструментом исследования является концептуальная модель, которая определяет основные компоненты семантики концепта и показывает устойчивые отношения между ними. Во-вторых, Ю. Степанов и Нерознак классифицируют в более узком смысле семантические структуры, характеризующиеся языковыми особенностями и так или иначе описывающие носителей определенной этнической культуры [10, с.78-89]. Набор таких понятий, как своеобразное структурно-структурное семантическое пространство, не образует концептуальный каркас, а занимает определенную его часть - концептуальное пространство. Наконец, в число терминов входят только семантические формы, список которых очень ограничен и важен для понимания национального мышления как особого подхода к миру связей.

Обобщение взглядов на термины и их определения в лингвистике состоит в том, что термины являются единицей коллективного сознания (сосредоточенного на высших духовных ценностях), имеют лингвистическое выражение и, по сути, являются народно-культурными.

Рецензент: ***Рахмонова Н.*** - доктор филологических наук, профессор АГУ при Президенте РТ

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Апресян Ю.Д. Избранные труды: В 2-х т. / Ю.Д. Апресян. - М., 1995.Т.1. – 472 с.
2. Аскольдов С.А. Концепт и слово / С.А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. - М., 1997. – 412 с.
3. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А.П. Бабушкин. - Воронеж, 1996. – 311 с.
4. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э.Бенвенист. - М., 1974. – 990 с.
5. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языка / А.Вежбицкая. - М., 1999. – 780 с.
6. Воркачев С.Г. Безразличие как этносемантическая характеристика личности: опыт сопоставительной паремиологии / С.Г. Воркачев // ВЯ. - 1997. - № 4. – 192 с.
7. Добровольский Д.О. Национально-культурная специфика во фразеологии (1) / Д.О. Добровольский // ВЯ. 1997. - № 6. – 542с.
8. Дорофеева Н.В. Удивление как эмоциональный концепт (на материале русского и английского языков): АКД / Н.В. Дорофеева. - Волгоград, 2002. – 161с.
9. Ельмслев Л. Пролегомены к теории языка / Л.Ельмслев // Новое в лингвистике. Вып.I. - М., 1960. – 248с.
10. Красавский Н.А. Концепт “Zorn” в пословично-поговорочном фонде немецкого языка / Н.А. Красавский // Теоретическая и прикладная лингвистика. Выпуск 2. Язык и социальная среда. – Воронеж: Изд-во ВГТУ, 2000. – 629с.
11. Красавский Н.А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах. Монография / Н.А. Красавский. - Волгоград, 2001. – 479 с.
12. Лихачев Д.С. Логический анализ языка. Культурные концепты / Д.С. Лихачев. - М., 1991. – 632 с.
13. Ляпин С.Х. Концептология: к становлению подхода / С.Х. Ляпин // Концепты. Вып. I. Архангельск, 1997. – 531 с.
14. Маслова В.А. Лингвокультурология / В.А. Маслова. – М., 2001. – 256 с.
15. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю.С. Степанов. - М., 1997. – 824с.
16. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н. Телия. - М., 1996. – 288с.
17. Щедровицкий Г.П. Смысл и значение / Г.П. Щедровицкий // Избранные труды. - М., 1995. - С.546-576.

«КОНСЕПСИЯ» ДАР ҶАНБАИ ЗАБОНШИНОСИИ КОГНИТИВИИ МУОСИР

Дар мақола мафҳум ва таърихи пайдоиши истилоҳи «консепт» дар забоншиносии ҷаҳонӣ аз ҷанбаи когнитивӣ (маърифатӣ) мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар муқоиса ба мафҳум (маънӣ), консепст на танҳо фикр, балки озмоиш аст. Аз ин рӯ, доираи консепт (мафҳум) аз доираи истилоҳот васеътар аст. Консепсия худи истилоҳро таҷассум мекунад, ки ҷузъи ҷудонашавандаи асосии он мебошад. Омӯзиши осори илмии академикии забоншиносони ватанӣ ва хориҷӣ дар 10-15 соли охир рушди босуръатро дар самти нав, бахусус забоншиносии муосири ватанӣ ва хориҷӣ, яъне, забоншиносии маърифатӣ (забоншиносӣ-когнитивӣ) инъикос менамояд. Унвонҷӯ бо дастгирии андешаҳои забоншиносон ба хулосае меояд, ки дар фаҳмиши забоншиносии мафҳумҳо се равиши асосӣ вуҷуд дорад. Аввалан, ба маънои васеъ ба шумораи мафхумхо лексемахое дохил мешаванд, ки мазмуни шуури забонии кишварро ташкил медиханд ва «тасвири оддии чахон»-и забони модариро ташкил медиханд. Сониян, ба маънои тангтар, сохторҳои семантикӣ, ки бо хусусиятҳои забонӣ хосанд ва ба навъе ҳомили фарҳанги муайяни этникиро тавсиф мекунанд. Маҷмӯи чунин мафҳумҳо чун як навъ фазои семантикии сохторӣ ва чаҳорчӯби консептуалӣ ташкил накарда, як қисми муайяни он – фазои консептуалиро ишғол мекунад. Ниҳоят, теъдоди истилоҳот танҳо шаклҳои маъноиро дар бар мегирад, ки номгӯи онҳо барои дарки тафаккури миллӣ ҳамчун равиши хос ба олами робитаҳо хеле маҳдуд ва муҳим аст. Хулоса, афкор оид ба истилоҳот ва таърифи онҳо дар забоншиносӣ аз он иборат аст, ки истилоҳот як воҳиди шуури дастаҷамъӣ (ба арзишҳои олии маънавӣ нигаронидашуда) буда, дорои ифодаҳои забонӣ ва дарвоқеъ, халқӣ-фарҳангӣ мебошанд.

Калидвожаҳо: консепсия, мафҳум, забоншиносии маърифатӣ, сохторҳои семантикӣ, шуур, забоншиносони ватанӣ ва хориҷӣ, истилоҳот.

«КОНЦЕПТ» В ЛИНГВОКОГНИТИВНОМ АСПЕКТЕ СОВРЕМЕННОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ

В статье рассматриваются понятия и история возникновения термина «концепт» в мировом языкознании с когнитивной стороны, т.е. познавательной. В отличие от понятия, концепт - это не просто мысль, а переживание. Следовательно, диапазон концепта шире, чем диапазон терминов. В себе концепт воплощает сам термин, который является неотъемлемой частью его ядра. Исследование академических научных трудов отечественных и зарубежных лингвистов за последние 10-15 лет отражает четкую тенденцию к интенсивному развитию в новом направлении, особенно в современной отечественной и зарубежной лингвистике, т.е. когнитивной лингвистике (лингвокогнитивной). Поддерживая мнения лингвистов, соискатель приходит к выводу, что можно выделить три основных подхода к лингвистическому пониманию концептов. Во-первых, в самом широком смысле в число концептов входят лексемы, которые формируют содержание языкового сознания страны и образуют «простую картину мира» родного языка. Во-вторых, в более узком смысле семантические структуры, характеризующиеся языковыми особенностями и так или иначе описывающие носителей определенной этнической культуры. Набор таких понятий, как своеобразное структурно-семантическое пространство, не образует концептуальный каркас, а

занимает определенную его часть - концептуальное пространство. Наконец, в число терминов входят только семантические формы, список которых очень ограничен и важен для понимания национального мышления как особого подхода к миру связей. Обобщение взглядов на термины и их определения в лингвистике состоит в том, что термины являются единицей коллективного сознания (сосредоточенного на высших духовных ценностях), имеют лингвистические выражения и, по сути, являются народно-культурными.

Ключевые слова: концепт, понятие, когнитивная лингвистика, семантические структуры, сознание, отечественные и зарубежные лингвисты, термин.

"CONCEPT" IN THE LINGUO-COGNITIVE ASPECT OF MODERN LINGUISTICS

The article examines the concept and the history of the emergence of the term "concept" in world linguistics from the cognitive side, cognitive. Unlike a concept, a concept is not just a thought, but an experience. Consequently, the scope of the concept is broader than the scope of terms. The concept embodies the term itself, which is an integral part of its core. The study of academic scientific works of domestic and foreign linguists over the past 10-15 years reflects a clear tendency towards intensive development in a new direction, especially in modern domestic and foreign linguistics, i.e. cognitive linguistics (linguo-cognitive). Supporting the views of linguists, the applicant comes to the conclusion that there are three main approaches to the linguistic understanding of concepts. First, in the broadest sense, the number of concepts includes lexemes that form the content of the linguistic consciousness of the country and form a “simple picture of the world” of the native language. Secondly, in a narrower sense, semantic structures, characterized by linguistic features and somehow describing the carriers of a certain ethnic culture. Generalization of views on terms and their definitions in linguistics is that the terms are a unit of collective consciousness (focused on the highest spiritual values), have linguistic expressions and, in fact, are folk-cultural.

Key words: concept, concept, cognitive linguistics, semantic structures, consciousness, domestic and foreign linguists, term.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Назаров Файзалӣ*** – Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, докторанти Ph.D-и кафедраи забон ва адабиёти рус. **Суроғa:** 735140, Чумҳурии Тоҷикистон, ш.Бохтар, кӯч., Айни, 67. Тел.: **(+992) 905-11-58-58**

Сведения об авторе: ***Назаров Файзали*** - Бохтарский государственный университет им.Носира Хусрава, аспирант Ph.D кафедры русского языка и литературы. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, г. Бохтар, ул. Айни, 67.
Тел.: **(+992) 905-11-58-58**

Information about the author: ***Nazarov Fayzali*** - Bokhtar State University named after Nasiri Khusrav, post-graduate student Ph.D Department of Russian Language and Literature. **Address:** 735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar, Str., Aini, 67. Phone: **(+992) 905-11-58-58**

УДК: 891.550

ПАЖУҲИШИ АДАБИЁТИ КЛАССИКӢ АЗ НИГОҲИ МУҲАММАДҶОНИ ШАКУРИИ БУХОРОӢ

Имомзода М.С., Набиева М.Н.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Омӯзиши адабиёти классикии форсу тоҷик дар фаъолияти илмии Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ ҷойгоҳи хос дорад ва аз шоирони машҳури адабиёти тоҷик аввалин суханваре, ки таваҷҷуҳи ин муҳаққиқро бештар ба худ ҷалб намудааст, устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ мебошад.

Рӯдакишиносӣ яке аз шохаҳои бузурги илми адабиётшиносӣ ба ҳисоб меравад ва аз ибтидои садаи ХХ сар карда муҳаққиқони ватаниву хоричӣ паҳлуҳои ҷудогонаи ҳаёту фаъолияти ин шахсияти фавқулодаро ба риштаи таҳқиқ кашидаанд. Шурӯъ аз нимаи солҳои панҷоҳуми садаи ХХ ашъори Рӯдакӣ аз нигоҳи мазмуну мундарича, сохту таркиб, истифодаи санъатҳои бадеӣ, сабку услуб аз тарафи муҳаққиқони зиёде таҳлилу баррасӣ гардидааст. Ба андешаи адабиётшинос Р. Ҳодизода, «чунин таҳқиқоти муфассал ва ҳамаҷонибаи шеъри Рӯдакӣ аз нуқтаи назари бадеӣ-эстетикӣ бори аввал аз тарафи И.С. Брагинский (рисолаи «Абӯабдуллоҳ Ҷаъфари Рӯдакӣ» дар назар аст) анҷом гирифтааст» [11].

Муҳаққиқ М.Ш. Бухороӣ низ аз ибтидои фаъолияти илмӣ-пажуҳандагӣ ба арзёбии ин мавзуъ шурӯъ намуда, паҳлуҳои гуногуни ҳаёту эҷодиёти устод Рӯдакиро мавриди пажуҳиш қарор додааст. Соли 1957 бо ташаббуси Комитети ҷашни 1100-солагии устод Рӯдакӣ ва Институти забону адабиёт масъалаи нашр намудани гулчине аз назму насри шифоҳии ҳамдиёрони устод ба миён гузошта шуд ва бо ин мақсад Комитети ин ҷашн устод Муҳаммадҷони Шакурии Бухороиро дар ҳайати ташаббускорон ба деҳаи Панҷрӯд фиристод. Муҳаққиқ сари масъалаи маъруфият ва бузургдошти устод Рӯдакӣ дар байни мардуми деҳа, ҷамъоварии маводи фолклорӣ дар бораи устод Рӯдакӣ пажуҳиши умдае ба анҷом расонид.

Устод М.Ш. Бухороӣ дар мақолаи «Рӯдакӣ ва халқ» [2] таъкид мекунад, ки «боғеро, ки оромгоҳи устод Рӯдакӣ дар деҳаи Панҷрӯд дар паси он ҷойгир аст, мардуми деҳа «Боғи мир», «Боғи Малик» ё «Майдони малик» ном мебаранд, ва қабри ӯ аз тарафи ҳамдиёрон бо номҳои «Қабри Мулло Абулҳасан», «Қабри Мулло Абулҳасани шоир», «Қабри шоири аъмо» ба забон оварда мешавад ва аз болои боғ ҷӯе мегузарад, ки яке аз панҷ ҷӯйи деҳа мебошад».

Ҳамин тавр, зимни пажуҳиш муҳаққиқ ибрози андеша менамояд, ки номи Малик дар деҳаи Панҷрӯд хеле серистеъмол аст. Монанди ин ки яке аз роҳҳои ин деҳаро «Роҳи малик», яке аз ҷӯйҳояшро «Ҷӯйи Малик» ва пуле дар ин деҳа мавҷуд аст, ки онро «Пули Малик» меноманд. Гарчанде сабаби ин гуна ном гирифтани он мавзеъҳоро сокинони деҳа надонанд ҳам, устод Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ тахмин менамояд, ки шояд ин тавр ном гирифтани ин маконҳо бо унвони устод Рӯдакӣ, ки ӯро Маликушшуаро ном мебурданд, вобастагие дошта бошад [2].

Қобили қайд аст, ки устод Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ дар бораи устод Рӯдакӣ аз забони мардумони деҳа баъзе нақлу ривоятҳоро навишта мекунад ва дар такя ба ин мавод менависад, ки дар тасаввури мардуми деҳа Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ шахси сарватматде буда, ки ҳар дафъаи аз Бухоро омаданаш шутур-шутур мол меовардааст. Аз рӯйи тасаввуроти мардуми деҳаи Рӯдак шоир шахси накукоре буда, ки ватани бобоии худро обод кардааст, дар он ҷо иморатҳои бешумор ва осиёбҳо сохта, ба истифодаи ҳамдеҳагонаш додааст.

Муҳаққиқ иброз медорад, ки ғайр аз ин, мардуми деҳаи Рӯдак шоирро шахси донишманд медонанд, ки ӯ табибӣ низ карда, махавҳоро сиҳат менамудааст. Оид ба шуҳрати шеъри шоир аз забони ҳамдеҳагонаш нақле меорад: «Як вақте подшоҳи Бухоро қаҳр карда, ба як мамлакати дигар мераваду Рӯдакӣ шоирӣ карда, гап гуфта - гап гуфта, дили подшоҳро гарм карда, боз ба Бухоро мебиёрад». Пас аз нақли ривоят муҳаққиқ онро

ба ҳикояи ба Ҳирот сафар кардани Амир Наср ибни Аҳмади Сомонӣ ва эҷоди шеъри «Бӯйи ҷӯйи Мӯлиён ояд ҳаме» вобаста мекунад [2].

Инчунин, меафзояд устод М.Ш. Бухороӣ, дар бораи миқдори осори шоир мардуми деҳа ақидае доранд, ки ӯ тахмин як шутур китоб доштааст [2].

Дар радифи муҳимтарин масъалаҳои ҳаёти инсонӣ ғояҳои худшиносиву ватандӯстӣ низ, аз қадимулайём дар осори суханварон ва мутафаккирони бузурги ориёинажод танинандоз буд. Аз Рӯдакиву Фирдавсӣ сар карда то Саъдиву Ҳофиз, Камолу Бедил ва Аҳмади Донишу устод Садриддин Айнӣ таваҷҷуҳи хонандаро ба муқаддасоти ватану миллат ва зарурати худшиносии миллӣ ҳамвора ҷалб намудаанд.

Ба ҳамин монанд, адабиётшиноси зиндаёд Худоӣ Шарифзода «Достони Рустам ва Сӯҳроб»- ро аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ таҳқиқ намуда, таъкид намудааст, ки: «ғояи марказии достон ватанхоҳӣ ва ватанпарастӣ аст. Моҷарои ватанхоҳии эронӣ аз замони Заҳҳоку Фаридун рӯй намуд ва бо моҷарои Салму Туру Эраҷ ба мавзуи марказии «Шоҳнома» то аҳди таърихӣ табдил ёфт» [12, с.86].

Академик Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ аз рӯзҳои аввали фаъолияти пажуҳандагии хеш мавзуъҳои ватандӯстӣ, худшиносии миллӣ, арҷгузорӣ ба арзишҳои милливу ниёгонамонро дар адабиёти классикии форсу тоҷик таҳқиқ намуда, аз ҷумла инъикоси онҳоро дар ашъори Маликушшуаро Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ пайгирӣ намудааст.

Ӯ дар мақолаи «Ғояи ватандӯстӣ дар шеърҳои устод Рӯдакӣ» чунин ибрози назар менамояд: «Тамоми фаъолияти ҷамъиятӣ ва адабии устод Рӯдакӣ намунаи одии ватандӯстист, ки мувофиқи шароити таърихии асри Х ба шаклҳои хосси он замон зуҳур кардааст. Муборизаи ӯ барои инкишофи забони адабии тоҷикии дарӣ (форсии дарӣ) ва такомули адабиёти олисанъати бадеӣ дар ин забон муборизаи ватандӯстонае буд, ки аҳаммияти калони сиёсӣ дошт. Ин мубориза яке аз муҳимтарин зуҳуроти худшиносии халқи тоҷик буд» [14].

Устод Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ дар роҳи расидан ба худшиносии миллӣ ва ватандӯстӣ эҳтиром гузоштан ба фарҳанг ва забону адаби хешро заминаи асосӣ меҳисобад. Дар шароити Тоҷикистони соҳибистиқлол низ таваҷҷуҳи ҷомеаро гаштаю баргашта ба ин масъалаи муҳимми ичтимоӣ ҷалб намуда, дар мисоли ашъори Рӯдакӣ дар дили ҷавонон парвардани ғояҳои ватанхоҳӣ ва ифтихори миллӣ аз ҳадафҳои бунёдии муҳаққиқ ба ҳисоб меравад: «Мо Ватан дорем, Миллати сарбаланд дорем, Имон дорем. Қадри ин неъмат бояд донист. Бояд дар ёд дошт, ки Миллат, Ватан, Имон ивазнопазир аст. Меҳан, Миллат, Дину Диёнат мафҳумҳои муқаддасанд, ки ба чизе, ба волотарин арзише наметавон иваз кард. Зарур аст, ки бар сари инҳо побарҷо ва устувор биистем!» [6, с.137].

Дар радифи мафҳуми Ватан ва дӯст доштани он мафҳумҳои ваҳдату ягонагӣ низ дар аксари асарҳои адабиётшинос ба таҳқиқ омадаанд. Устод Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ афзудааст, ки ваҳдату ягонагӣ, ҳимояи марзу бум ва ҳувияти миллии халқи тоҷикро устод Рӯдакӣ дар саросари осори пурарзиши хеш ҷойгузин намудааст, ки дар ҳар як пораи ашъори безаволи устоди шоирон ин мафҳумҳо садо медиҳанд. Ба ақидаи муҳаққиқ, Рӯдакӣ аз қасидаи «Модари май» то «Бӯйи ҷӯйи Мӯлиён» ҳамвора афкори ватандӯстиву меҳанпарастӣ ва ҳимояи марзу буми ватани хешро бо тасвирҳои одиву оливу шоирона ва образҳои дилчаспи нотакрор рӯйи варақ овардааст:

Бӯйи ҷӯйи Мӯлиён ояд ҳаме,
Ёди ёри меҳрубон ояд ҳаме.
Реги Омӯву дурушти роҳи ӯ,
Зери по чун парниён ояд ҳаме…

Баъдтар ин анъанаро Фирдавсӣ дар «Шоҳнома»-и безаволи хеш дунболагирӣ кардааст. Оре, барҳаق намунаи олии масоили худшиносиву ватандӯстӣ асари безаволи Ҳакими Тӯс «Шоҳнома»-и мондагор аст [14].

Ваҳдату ягонагиро, ба андешаи муҳаққиқ, устод Рӯдакӣ яке аз вазифаҳои муқаддаси ҳар як соҳибватан меҳисобад. Дар замони давлатдории Сомониён, ки дар натиҷаи ҷангу ҷидолҳои байни феодалони вилоятҳои алоҳида хуни ҳазорон мардуми бегуноҳ рехта мешуд, устод Рӯдакӣ дар қасидаи «Модари май» ҳокими вилояти Систон – Абӯҷаъфар Аҳмад ибни Муҳаммад ва ба давлати марказӣ эътиқоду садоқат доштани ӯро мадҳу ситоиш кардааст, ки ба ақидаи адабиётшинос, ин намунаи олии муборизаи шоир дар роҳи ваҳдати халқи тоҷик мебошад.

Яке аз мафҳумҳои муҳимме, ки барои муайян намудани ғояҳои ватандӯстиву худшиносии шоир нақши калидӣ доранд, ин мавриди тавсифу арҷгузорӣ воқеъ гардидани маркази тамаддуни тоҷикон - шаҳри Бухорост. Зимни таҳлили ашъори ватандӯстонаи Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ устод М.Ш. Бухороӣ шаҳри Бухороро «рамзи Истиқлолияти давлатии тоҷикон» номидааст [14].

Дар такя ба ақидаҳои адабиётшинос М. Занд (баъзе феодалони иртиҷоӣ мехостаанд, ки пойтахти давлат аз Бухоро ба яке аз шаҳрҳои Хуросон - Ҳирот ё Марв кӯчонида шавад) устод Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ менависад: «Бо қасидаи «Бӯйи ҷӯйи Мӯлиён» амир Насрро ба Бухоро ташвиқ андохтани Рӯдакӣ як намуди муборизa барои аз Бухоро накӯчонидани пойтахт, муборизa барои мустаҳкам кардани асоси давлати марказӣ буд. Пас, дар ин ҷо ҳам номи Бухоро барои иҷрои вазифаи ватанпарварона ва халқдӯстонае истифода шудааст» [14].

Ӯ барои тақвияти андешаҳои ватанпарваронаи Рӯдакӣ меорад, ки дар ҳамаи ашъори ками то ба мо ба меросмондаи Рӯдакӣ борҳо садо додани номи Бухоро далелест аз муборизаи ватанпарварона ва ҳисси баланди ватандӯстӣ, оид ба ваҳдату ягонагӣ ва истиқлолияти халқу миллати тоҷик ва ватани аҷдодии шоир. Рӯдакӣ тавассути истифодаи номи Бухоро дар ашъораш бо ҳисси баланди худшиносиву ватанпарастӣ меҳани хешро тараннум менамояд:

Ҳар бод, ки аз сӯйи Бухоро ба ман ояд,
Бо бӯйи гулу мушку насими Хутан ояд.

Устод Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ дар тамоми таҳқиқоти доир ба Рӯдакӣ анҷомдодаи хеш бо муҳаббати беполён дар бораи Бухоро чун пойтахти давлати паҳновари Сомониён сухан гуфтани устод Рӯдакиро таъкид менамояд.

Академик Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ низ дар саросари таҳқиқоти хеш пайваста мавзуи ватандӯстӣ, худшиносиву худогоҳии миллиро дунболагирӣ менамояд ва дар пажуҳишҳои ӯ ин мавзуъ аз масъалаҳои умдатарин ба шумор мераванд.

«Академик М. Шакурӣ масъалаи худшиносии миллиро дар паҳлуҳои гуногун ва бо назари фароху мубоҳисаҳои доманадор чунон ба риштаи таҳқиқ мекашад, ки ҳадафи маърифатӣ дар ҷойи аввал мебарояд. Бавижа ташреҳ, тафсир ва таҳлили моҳияти фарҳанги маънавӣ, фаҳмиши моҳияти зиндагӣ, моҳияти маънавии ҳастии инсон, умумияти фарҳангҳо, таъсири байниҳамии онҳо, қобилияти истифода бурдан аз фарҳанги халқҳои дигар, падидаҳои маънавиёт ва решаҳои ҳастии миллат дар зиндагии мардуми тоҷик, ташаккули тафаккури китобӣ, пайванди наслҳо, пайвастагии фарҳангиву забонӣ, меросбарии маънавӣ, идеалҳои иҷтимоиву маънавии шахс ва ғайра дар силсиламақолаҳои фарогирандаи масъалаи мавриди назар мавқеи муҳим доранд» [8, с.106].

Абдуллозода Масрур низ доир ба ин мавзуъ дар пажуҳиши устод Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ чунин ибрози ақида менамояд: «Агар дар нимаи аввали қарни ХХ устод Айнӣ ба илми адабиётшиносӣ ва публитсистикаи тоҷик таҳқиқи мавзуи худшиносии миллии тоҷиконро ворид сохта, онро тарғибу ташвиқ карда ва ба ин васила, ба афкори нави миллии тоҷикӣ асос гузошта бошад, пас ба эътимоди қавӣ метавон гуфт, ки устод Шакурӣ дар чаҳоряки охири қарни гузашта ва аввали қарни ҳозир таҳқиқ ва тарғиби мавзуи худшиносии миллии тоҷиконро дар таҳқиқоти адабиётшиносӣ ва таълифоти публитсистии худ идома ва инкишоф додааст» [1, с.8].

Устод М.Ш. Бухороӣ оид ба ҳаёт ва эҷодиёти Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, ба ғайр аз чанд мақола, асари ҷудогонае надорад, вале дар аксари мақолаҳои ба илму адаби асримиёнагӣ бахшидааш аз Рӯдакӣ самимона ёд мекунад ва дар ифодаи ҳадафҳои илмӣ, худшиносиву ватанхоҳиаш аз дарду ормонҳои султони шоирони тоҷику форс баҳрабардорӣ менамояд. Ашъори ба ҳувияти миллӣ ва хештаншиносӣ бахшидаи устод Рӯдакӣ дар таҳқиқоти ин донишманди шинохта бо тамоми мазмуну муҳтаво арзи ҳастӣ намуда, дар шароити Тоҷикистони соҳибистиқлол аз аҳаммияти боз ҳам баланди фарҳангӣ ва иҷтимоӣ барҳӯрдор мегардад.

Баъд аз Одамушшуаро Рӯдакӣ муҳаққиқ рӯзгору осор ва ҷанбаи ҳунарии Низомии Ганҷавиро дар офариниши каломи мавзун мавриди таҳқиқ қарор дода, мақоми ӯро дар ташаккул ва пешрафти анвои гуногуни шеъри форсу тоҷик муҳим арзёбӣ намудааст.

Ба андешаи муҳаққиқ, Низомии Ганҷавӣ бузургтарин шоири Озарбойҷон аст ва номи ӯ дар қатори нобиғагони адабиёти ҷаҳон чун Пушкин, Шекспир, Руставели, Гёте, Рӯдакӣ,

Фирдавсӣ, Саъдӣ ва дигарон меистад. «Устоди бузурги сухани бадеӣ будан, фикрҳои олии пешқадам, муҳаббати беполён ба халқ ва интернатсионализми Низомӣ номи ӯро дар забони ҳамаи халқҳои миллатдӯст зиндаву ҷовид гардонистааст» [13, с.2].

Ӯ таъкид менамояд, ки эҷодиёти Низомӣ нуқтаи олии рушди маданият, адабиёт ва илми Озарбойҷон дар асри XII мебошад. Осори пурқимати адабии ӯ яке аз саҳифаҳои сарнавишти таърихи маданияти оламро ташкил менамояд. Эҷодиёти Низомиро муҳаққиқ барои халқи тоҷик низ аз он сабаб хеле наздику азиз баҳогузорӣ менамояд, ки Низомӣ тамоми асарҳои худро ба забони тоҷикӣ навиштааст. Чунки дар замони зиндагонии шоир, таъкид дорад адабиётшинос, дар асри XII дар дарбори сулолаҳои озарбойҷонии Шарвоншоҳиён ва Илдигизиён забони ҳукмрон забони форсӣ буд ва Низомии Ганҷавӣ низ асарҳои худро ба забони форсӣ-тоҷикӣ навиштааст. Яъне аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки забони форсии тоҷикиро муҳаққиқ забони модарии Низомӣ намеҳисобад.

Аммо зикр кардан бамаврид аст, ки бархилофи ақидаи устод Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ адабиётшинос Валӣ Самад чунин андеша дорад: «Бузургтарин дастовард ва корномаи Низомии Ганҷавӣ дар дунёи тамаддун ин аст, ки ӯ «Хамса»-и оламшумулашро ба забони форсӣ, яъне ба забони модариаш, эҷод кард» [10].

Масъалаи дигаре, ки дар боби мазкур матраҳ шудааст, ин дар таърихи маданият ва адабиёти форсу тоҷик хизмати бузург нишон додани Низомии Ганҷавӣ мебошад. Аз таҳқиқоти устод М.Ш. Бухороӣ бармеояд, ки таъсири осори шоир дар ҳамаи давраҳои адабиёти мо ҳис карда мешавад. Мактабе, ки Низомии Ганҷавӣ ташкил карда буд, асрҳои зиёд дар адабиёти мо пойдор буд. Адабиётшинос Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ таҳқиқро идома дода, афзудааст, ки аз як ҷиҳат, бо забони тоҷикӣ навиштани осори Низомӣ боиси инкишофи забони мо шуда бошад, аз ҷониби дигар, осори ӯ боиси ба дараҷаи олӣ расидани достонҳои ишқии романтикӣ гардид. Муҳаққиқ қайд менамояд, ки «достонҳои ишқӣ-романтикӣ ва ахлоқӣ-фалсафии ӯро баъдҳо як котиб дар як ҷо ҷамъ карда, «Хамса» ном гузошт. Баъд аз ин хамсанависӣ дар адабиёти форс-тоҷик ба шакли анъана даромад» [13, с.2]. Академик Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ хамсанависиро нишонаи иқтидори беандозаи шоирии Низомӣ медонад.

Аз баррасӣ намудани масъалаи мазкур адабиётшинос ба натиҷае мерасад, ки пас аз муваффақияти калон ба даст овардан «Хамса» диққати бузургтарин шоиронро ба худ кашид ва барҷастатарин симоҳои адабиёти тоҷику форс ба хамсанависии вай пайравӣ карданд. Дар ин ҷода Абдурраҳмони Ҷомӣ ва Хусрави Деҳлавӣ ба муваффақиятҳо ноил шуданд. Устод Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ муайян месозад, ки ғайр аз инҳо Навоӣ (ба забони туркӣ), Ҳотифӣ ва Котибӣ ҳам «Хамса» навиштаанд. Вале хамсанависии ин бузургворони адабиёти тоҷикро муҳаққиқ таҳлиди хушку холӣ аз Низомӣ намеҳисобад [13, с.2].

Муҳаққиқ иброз доштааст, ки ҳам Хусраву Ҷомӣ ва ҳам дигар суханофарони адабиёти тоҷику форс баъзе сужаҳо ва ҳатто баъзан ҳамаи сужаҳои асарҳои худро аз Низомии Ганҷавӣ гирифта бошанд ҳам, аз нав коркард намуда, ба замони худ мувофиқ менамуданд ва дар он вазъияти замони худ, орзую ҳавасҳои халқ ва ғояҳои олии худро тасвир мекарданд.

Аз таҳқиқу баррасии мавзуъ муҳаққиқ М.Ш. Бухороӣ ба натиҷае мерасад, ки гарчанде ки дар навиштани «Хамса» танҳо шаш нафар ба Низомӣ пайравӣ карда бошанд ҳам, вале умуман дар навиштани достонҳои ишқии романтикӣ пайравони ӯ дар адабиёти мо хеле бисёр буданд. Муҳаққиқ дар ин роҳ навиштани достонҳои «Лайлӣ ва Маҷнун»- ро мисол меорад ва таъкид мекунад, ки аввалин бор достони «Лайлӣ ва Маҷнун» аз тарафи Низомии Ганҷавӣ навишта шуда, баъдтар аз тарафи шоирони зиёд чандин маротиба ба такрор эҷод гардидааст.

Адабиётшинос дар давоми ин пажуҳиши фарогир достонҳои таркиби «Хамса»- и Низомиро ба таври амиқ ба риштаи таҳқиқ мекашад. Муҳаққиқ меорад, ки достони якуми таркиби «Хамса» - «Махзун-ул-асрор» (соли таълифаш 1178-1179) аз ҳикоячаҳои хурди пандуахлоқӣ, насиҳатӣ, фалсафиву иҷтимоӣ, ки тамоми паҳлуҳои ҳаёти инсонҳо, табақаҳои гуногуни ҷамъиятӣ, тарбияи давлатдории подшоҳон ва адлу инсофро дар бар мегиранд, таркиб ёфтааст [13].

Зимни таҳлили достони дуюми асари мазкур - «Хусрав ва Ширин» устод Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ арзёбӣ мекунад, ки ин достони дуюми таркиби «Хамса»

соли 1184 таълиф гардидааст. Достони мазкур дар бораи ишқи Хусрав ва Ширин иншо шудааст. Муҳаққиқ иброз медорад, ки оид ба ишқи Хусрав ва Ширин дар Шарқ афсонаҳои ҷолиб зиёд буданд ва Низомии Ганҷавӣ ҳамаи онҳоро ҷамъ намуда, ба риштаи назм даровардааст. Адабиётшинов қайд менамояд, ки афсонаи ишқи Хусрав ва Ширинро Ҳаким Фирдавӣ низ дар «Шоҳнома»-и безаволаш ба риштаи назм кашида буд, вале Низомии Ганҷавӣ аввалин бор дар ин мавзуи ҷовидона достони муфассали романтикӣ эҷод намудааст. Шоир дар образи Хусрав шоҳи золим ва маккорро нишон медиҳад, ки ба айшу нӯш ва фиску фуҷур дил бастааст. Ба муқобили ин образи манфии шоҳ Хусрав, Низомӣ образи Фарҳод ном ҷавонро, ки дорои ишқи поки ҳақиқӣ ва беҳтарин хислатҳои ҳамидаи инсонист, тасвир менамояд. Фарҳод ҷавони инсондӯст, фидокори роҳи ишқ ва қаҳрамон буда, васли дӯстдоштааш Ширинро дар меҳнат, қаҳрамонӣ ва мубориза ба муқобили бадкориву зиштӣ, фиску фуҷур мебинад, зикр кардааст муҳаққиқ.

Аз таҳқиқи устод Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ равшан мегардад, ки Низомии Ганҷавӣ образи Ширинро хеле барҷаста офарида, ӯро дар муқобили Хусрав - ошиқи сабуку ишратпарасташ, зани бофарҳангу зирак, дорои хислатҳои ҳамидаи инсонӣ ва дар ақлу заковат беҳамто, симои дорандаи ишқи поки инсонӣ ба қалам додааст. Ҳамчунин, муҳаққиқ зимни таҳлили образи марказии достон - Ширин, бар ин бовар аст, ки образи Ширини Низомии Ганҷавӣ ба муқобили ақидаи исломӣ, ки занҳоро белаёқат, беҳуқуқ ва каниз эълон мекарданд, баромад мекунад. Ин нукта ҳам яке аз намоишҳои фикрҳои пешқадами Низомӣ бар зидди хурофотпарастӣ маҳсуб меёбад.

Қобили зикр аст, ки устод Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ ба таҳлили достони сеюми таркиби «Хамса»- и Низомии Ганҷавӣ - «Лайлӣ ва Маҷнун» (соли таълифаш 1188) пардохта, заминаи пайдоиши сужаи достони мазкурро баргирифта аз сужаи афсона аз адабиёти арабӣ медонад. Устод бар он андеша аст, ки ин мазмунро пеш аз Низомии Ганҷавӣ дар адабиёти форсу тоҷик ҳеҷ кас ба риштаи назм накашида буд.

Дар ҳақиқат, сужети ин қисса аз адабиёти шифоҳӣ ва адабиёти хаттии араб гирифта шудааст ва баъд аз истилои араб дар Эрон ва Осиёи Миёна низ интишор ёфта дар ашъори Бобо Тоҳири Урён, Рӯдакӣ, «Сафарнома»- и Носири Хусрав ва дигарон номҳои Лайлӣ ва Маҷнун талмеҳан оварда шудаанд:

Мушавваш аст дилам аз карашмаи Салмо,
Чунонки хотири Маҷнун зи турраи Лайло [9, с.73].

Ҳамин тавр, адабиётшинос пас аз таҳлили пурра ва муфассали достон чунин ақидаро қоил аст: «Лайлӣ ва Маҷнун»-и Низомӣ яке аз бузургтарин достонҳои ишқи одамӣ мебошад. Ин достон бо соҳиби ғояи баланд ва хеле эмотсионалӣ будани худ, бо бадеияти олӣ ва аҳаммияти таърихӣ-адабии худ дар адабиёти ҷаҳон мавқеи хеле намоёнро ишғол мекунад» [13, с.2].

Зимни таҳлилу баррасии достони «Ҳафт пайкар», чорумин достони «Хамса», муҳаққиқ қаҳрамони марказии достон - Баҳроми Гӯрро дар баробари шахси таърихӣ буданаш, яке аз подшоҳони сулолаи Сосониён, ки дар байни солҳои 420-438 ҳукмронӣ кардааст, ба қалам медиҳад. Адабиётшинос мутмаин аст, ки дар достони зикршуда тахайюлоти шоир, маълумоти амиқ доштанаш дар бораи халқҳои гуногуни олам ва эътиқоди бештар нисбат ба эҷодиёти даҳонакии халқ - фолклор ниҳоят возеҳу равшан нишон дода шудааст [13].

Ҳангоми таҳқиқи достон адабиётшинос нозукиҳои сужаи достонро амиқу ҳамаҷониба баррасӣ намудааст. Масалан, дар Яман тарбия ёфтани писари шоҳи Эрон-Баҳром, пас аз вафоти падараш ва аз сабаби золимиаш ба подшоҳии Баҳром розӣ нашудани халқ, ваъдаи Баҳром оиди адлу додро пеша кардани ӯ, бо фармони Баҳром сохтани қасри ҳафтгунбаза ва рангҳои хосси худро доштани ҳар як гунбаз, аз ишратпарастии шоҳ истифода бурда, хазинаро ғорат ва мардумро тороҷ намудани вазири хиёнаткораш Ростравшан, ҳама зери назари интиқодии адабиётшинос қарор гирифтаанд.

Нуктаи ҷолиби дигар ин аст, ки муҳаққиқ таъйид менамояд, ки ба муносибати ҳар як шаб бо ранги махсуси ҳамон гунбазҳо ба қаср ба назди маликаҳо рафтани шоҳ Баҳром ва аз тарафи маликаҳо ҳар шаб як афсонаи ҷолиб нақл гардидан, аз тарафи Низомии Ганҷавӣ ҳафт афсонаи аҷибу ғариб аз намунаи адабиёти даҳонакии халқ оварда шудааст. Бо овардани ин намунаи ҳикояҳо шоир подшоҳони замонашро ба худдорӣ карда тавонистан аз хислатҳои зишт, аз давлату сарвати хеш фирефта нашудан, халқ ва эҳтиёҷоти халқро

фаромӯш накардан ва аз оқибатҳои нохуши ишратпарастиву фориғболӣ ҳушдор медиҳад. Аз ин таҳлили пурмуҳтавои муҳаққиқ бармеояд, ки дар охир хиёнаткориҳои вазир тариқи нақли ҳикояи киноявии чӯпоне ошкор мегардад ва ӯ подоши амали зишти худро мебинад. Ва дар охир Баҳром пас аз дур рондани вазири хиёнаткор боз ба тараҳҳуму раиятпарастӣ рӯ оварда, халкро аз худ розӣ мекунад. Ҳамин тавр, дар ҳошияи ҳамин таҳлили муҳаққиқ аз хазинаи тиллоии халқ зарбулмасалеро зикр намудан бамаврид аст: «Ҷавкор ҷав медараваду арзанкор арзан» [13].

Пас аз баррасии «Искандарнома», достони охирини «Хамса», устод Муҳаммадҷони Шакурии Бухорӣ иброз медорад, ки Низомӣ Искандарро шоҳи одил, донишманд ва ғамхори халқ нишон дода, дар симои ӯ подшоҳи одили идеалиро тасвир мекунад. Дар ҳақиқат, симои Искандари ҷаҳонгир дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, «Искандарнома»-и Низомӣ ва «Хирадномаи Искандарӣ»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ аз симои Искандари таърихӣ тамоман фарқ мекунад. Дар ин асарҳо адибон бо қувваи тахайюл образи шоҳи идеалиро офарида, бо ҳамин ҳукуматдорону зимомдорони замони худро ба адлу адолат ва раиятпарварӣ ҳидоят намудаанд.

Ҳангоми таҳқиқи «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ муҳаққиқ ба навпардозиҳои шоир дар ин навъи пурмуҳтавои адабӣ диққати ҷиддӣ медиҳад.

Ҳамчунин, таъкид медорад, ки «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ, агар аз як тараф, қимати баланди бадеӣ дошта, дурдонаи ноёб ба ҳисоб равад, аз тарафи дигар, муҷассамаи муҳаббат нисбат ба инсон аст. Низомӣ, мегӯяд муҳаққиқ, дар осораш инсонро мавҷуди олӣ шуморида, хусусиятҳои беҳтарини онро тавсиф намуда, шоҳонро ба адлу адолат, некиву накукорӣ, ҳурмату эҳтиром гузоштан ба халқу миллат даъват мекунад. Низомӣ бо ин нигоштаҳои хеш орзуи озод кардани халқ аз зери зулму тааддии давлатдоронро мекард. Дар шароити асри XII ин нигоштаҳои Низомии Ганҷавӣ аз гуманизми шоир дарак медиҳанд. Ба қавли адабиётшинос, шоир тақдири худро бо тақдири халқ вобаста медонад ва ҳамеша барои сужаҳои осори хеш аз хазинаи бебаҳои дурдонаҳои халқи тоҷик - фолклор таъсирпазирӣ менамояд. Шоир Низомии Ганҷавӣ дар таъсир пазируфтан аз эҷодиёти даҳонакии на танҳо халқи тоҷик, инчунин аз адабиёти шифоҳии халқҳои араб, юнон, ҳиндуҳову кавказиҳо низ пешсаф буд, ки намунаи ҳамаи инро дар осори ӯ дидан мумкин аст [13].

Муҳаққиқ сабки эҷод ё худ хусусиятҳои бадеии ашъори Низомии Ганҷавиро дар алоқамандӣ бо идеали эстетикии шоир таҳқиқ карда, ба хулосае меояд, ки Низомӣ шоири интернатсионалист буда, дар асарҳои ӯ чеҳраҳои намояндагони халқҳои бисёре намудоранд. Дар назди Низомии Ганҷавӣ ҳамаи халқу миллатҳо баробаранд, қаҳрамонҳои мусбати асарҳои ӯ намояндагони халқу миллатҳои гуногунанд.

Низомии Ганҷавӣ дар сурудани ашъори пандуахлоқӣ низ, панҷаи қавӣ дошта, мардумро ба одамдӯстиву хушахлоқӣ, ҳурмату эҳтиромӣ ҳамдигар, меҳнатдӯстиву таблиғи касбу ҳунарҳои мухталиф ва инчунин ватандӯстиву меҳанпарастӣ роҳнамоӣ мекунад. Низомӣ инсонҳои некухоҳи мардум ва фоидарасони халкро ҳақиқӣ мепиндорад, илму ҳунарро ҷавҳари одамизод дониста, воситаи сазовор гаштан ба ҳурмати халқ ҳисоб мекунад, афзудааст устод Муҳаммадҷони Шакурии Бухорӣ ва барои тақвияти гуфтаҳои хеш аз эҷодиёти худи шоир мисол меорад:

Кӯш то халкро ба кор оӣ,
То ба хулқат ҷаҳон биорӣ.
Чун гул он беҳ, ки хӯйи хуш дорӣ,
То дар офоқ бӯйи хуш дорӣ.

Ҳунар омӯз, к-аз ҳунармандӣ,
Даркушоӣ кунӣ, на дарбандӣ.
Ҳар кӣ з-омӯхтан надорад нанг,
Дур барорад зи обу лаъл аз санг.

Ҳамаи ин баррасиҳои устод Муҳамммадҷони Шакурии Бухорӣ шоҳид бар онанд, ки эҷодиёти Низомии Ганҷавӣ дар байни халқи тоҷик шуҳрати беандоза касб кардааст.

Нуктаи ҷолиби дигар аз пажуҳиши муҳаққиқ ин аст, ки аз нигоҳи ӯ шоир дар фақру камбағалӣ рӯз гузаронида, ба дарбори шоҳон рӯ оварданро «пастӣ» мешуморад. Гарчанде

дар он давра аксари шоирон шоирони дарборӣ буданду воситаи рӯзгузарониашон аз ҳадяҳову бахшишҳои шоҳони давр иборат буд, ки худи шоир дар ин бора таъкид мекунад:

Гардане дорам аз расан раста,
Накунам зери бори кас хаста.
Ман, ки қонеъ шудам ба донаи хеш,
Сар кашам чун садаф ба хонаи хеш.
Сарварӣ беҳ, ки ёри ман бошад,
Сарпарастӣ чӣ кори ман бошад?!

«Яъне Низомӣ хизмати шоҳонро ба худ ор медонист, вай аз ҳурмати халқ умед дошт ва ба муроди хеш расид» [13, с.2].

Таҳқиқоти ин донишманд дар боби ҳунари шоирии Низомии Ганҷавӣ аз он ҷиҳат низ мубрам арзёбӣ мешавад, ки муҳаққиқ дар равиши кор нисбат ба ҳар чизи «хурд» беэътиноӣ накардааст.

Дар ҳақиқат, асарҳои ба таҳқиқи чеҳраҳои намоёни адабиёти классики форсу тоҷик бахшидаи Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ барои муайян намудани ҷойгоҳи ин нобиғагон дар таърихи адабиёт ва муайян намудани масъалаҳои ҳалталаби зиёди замони эшон нақши таъсирбахш гузоштаанд. Ин нукта аз тақриз ва пажуҳишоти адабиётшиносони ватаниву хориҷӣ низ аён мегардад.

А Д А Б И Ё Т

1. Абдуллоҳ, М. Шакурӣ ва фикри тоҷикӣ. [Матн] / М.Абдуллоҳ // Миллат. – 2006. – 8 июн. – №22. – С.8-9.
2. Амонов, Р. Рӯдакӣ ва халқ. [Матн] / Р.Амонов, М.Шукуров // Газетаи муаллимон. – 1958. – 16 окт.
3. Асозода, Х. Воқеияти зиндагӣ ва ҷамъбасти бадеӣ. [Матн] / Х. Асозода. – Душанбе: Дониш, 1984. – 158 с.
4. Бобоев, Ю. Назарияи адабиёт. Қ.I. [Матн] / Ю.Бобоев. – Душанбе: Маориф, 1992. – 374 с.
5. Қосимӣ, М. Тасвири хирад дар шеъри Носири Хусрав. [Матн] / М.Қосимӣ // Номаи пажуҳишгоҳ. – Душанбе, 2003. – С.97-110.
6. М. Шакурӣ. Истиқлол ва худшиносии иҷтимоиву маънавӣ. [Матн] / Шакурӣ, М. – Душанбе: Интишороти Оли Сомон, 1999. – 160 с.
7. Маҳмадаминов, А. Адабиётшиносӣ ва худогоҳии миллӣ. [Матн] / А.Маҳмадаминов. – Душанбе: Сино, 1998. – 211 с.
8. Муродов, М. Аз замон то замон. [Матн] / М. Муродов. – Душанбе, 2010. – 147 с.
9. Рӯдакӣ, Абӯабдуллоҳ. Насими Мӯлиён. [Матн] / Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ. – Душанбе: Адиб, 1999. – 192 с.
10. Самад, В. Рӯдакӣ ва Низомӣ. [Матн] / В. Самад // Ҷумҳурият. – 2011. – 22 сент.
11. Ҳодизода, Р. Таҳқиқоти пурарзиш. [Матн] / Р.Ҳодизода // Тоҷикистони советӣ. – 1974. – 22 окт.
12. Шарифзода, Х. «Шоҳнома» ва шеъри замони Фирдавсӣ. [Матн] / Х. Шарифзода. – Душанбе, 2014. – 174 с.
13. Шукуров, М. Низомии Ганҷавӣ. [Матн] / М.Шукуров // Газетаи муаллимон. – 1947. – 6 окт. – С.2.
14. Шукуров, М. Ғояи ватандӯстӣ дар шеърҳои устод Рӯдакӣ. [Матн] / М. Шукуров // Тоҷикистони советӣ. – 1958. – 17 окт.

ПАЖУҲИШИ АДАБИЁТИ КЛАССИКӢ АЗ НИГОҲИ МУҲАММАДҶОНИ ШАКУРИИ БУХОРОӢ

Дар мақола гуфта мешавад, ки омӯзиши адабиёти классикии форсу тоҷик дар фаъолияти илмии Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ ҷойгоҳи хос дорад ва аз шоирони машҳури адабиёти тоҷик аввалин суханваре, ки таваҷҷуҳи ин муҳаққиқро бештар ба худ ҷалб намудааст, устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ мебошад. Муҳаққиқон қайд менамоянд, ки баъд аз Одамушшуаро Рӯдакӣ адабиётшинос рӯзгору осор ва ҷанбаи ҳунарии Низомии Ганҷавиро дар офариниши каломи мавзун мавриди таҳқиқ қарор дода, мақоми ӯро дар ташаккул ва пешрафти анвои гуногуни шеъри форсу тоҷик муҳим арзёбӣ намудааст. Дар умум, таъкид мекунанд муаллифон, таҳқиқоти ин донишманд дар боби ҳунари нигорандагии чеҳраҳои адабиёти классикӣ аз он ҷиҳат низ мубрам арзёбӣ мешавад, ки муҳаққиқ дар равиши кор нисбат ба ҳар чизи «хурд» беэътиноӣ накардааст. Асарҳои ба таҳқиқи чеҳраҳои намоёни адабиёти классики форсу тоҷик бахшидаи Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ барои муайян намудани ҷойгоҳи ин нобиғагон дар таърихи адабиёт ва муайян намудани масъалаҳои ҳалталаби зиёди замони эшон нақши таъсирбахш гузоштаанд. Ин нукта аз тақриз ва пажуҳишоти адабиётшиносони ватаниву хориҷӣ низ аён мегардад.

Калидвожаҳо: адабиётшиносӣ, рӯдакишиносӣ, адабиёти классик, жанрҳои адабӣ, чеҳраҳои адабӣ, пажуҳиш, таъсирпазирӣ.

ИССЛЕДОВАНИЕ КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ МУХАМАДЖАНА ШАКУРИ БУХОРОИ

В статье говорится, что изучение классической персидско-таджикской литературы занимает особое место в научной деятельности Мухаммадджана Шакури Бухорои, а среди известных поэтов таджикской литературы первым оратором, привлекшим внимание этого исследователя, является Абуабуллох Рудаки. Авторы статьи отмечают, что вслед за Рудаки ученый приступил к исследованию жизни и поэтического творчества Низами Ганджави в создании тематического слова, а также оценил его позицию в становлении и развитии различных видов персидско-таджикской поэзии. В целом, подчеркивают авторы статьи, исследования этого ученого в искусстве наблюдения за ликами

классической литературы важны с точки зрения того, что исследователь не пренебрегал каждой «мелочью» в своем подходе к работе. Труды Мухаммадджана Шакури Бухорои, посвященные изучению жизни и деятельности выдающихся деятелей персидско-таджикской классической литературы, оставили действенны след в определении места этих гениев в истории литературы и в решении многих проблем их времени. Это следует и из анализа и исследований отечественных и зарубежных литературоведов.

Ключевые слова: литературоведение, рудакиведение, классическая литература, литературные жанры, литературные лица, исследование, влияние.

RESEARCH OF CLASSICAL LITERATURE FROM THE POINT OF VIEW OF MUHAMAJAN SHAKURI BUKHOROI

The article states that the study of classical Persian-Tajik literature occupies a special place in the scientific activities of Muhammadjan Shakuri Bukhoroi, and among the famous poets of Tajik literature, the first speaker who attracted the attention of this researcher is Abuabulloh Rudaki. The author of the article notes that following Rudaki, the scientist began to study the life and poetic work of Nizami Ganjavi in creating a thematic word, and also assessed his position in the formation and development of various types of Persian-Tajik poetry. In general, the author of the article emphasizes, the research of this scientist in the art of observing the faces of classical literature is important from the point of view of the fact that the researcher did not neglect every “little thing” in his approach to work. The works of Muhammadjan Shakuri Bukhoroi, devoted to the study of the life and work of prominent figures of Persian-Tajik classical literature, left an effective mark in determining the place of these geniuses in the history of literature and in solving many problems of their time. This also follows from the analysis and research of domestic and foreign literary critics.

Key words: literary criticism, Rudak studies, classical literature, literary genres, literary figures, research, influence.

Маълумот дар бораи муаллифон: ***Имомзода М.С.*** – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикӣ. **Суроғa:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиё.Рӯдакӣ, 17
Набиева М.Н. - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ. **Суроғa:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиё.Рӯдакӣ, 17

Сведения об авторах: ***Имомзода М.С.*** - Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор кафедры теории и современной таджикско-персидской литературы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки, 17
Набиева М.Н. - Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки, 17

Information about authors: ***Imomzoda M.S.*** - Tajik National University, Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and Modern Tajik-Persian Literature. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Rudaki, 17
Nabieva M.N. - Tajik National University, candidate of philological sciences. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Rudaki, 17

УДК: 891.550

ТАСВИРИ БАҲОР ВА НАВРӮЗ ДАР ОСОРИ АМИНҶОН ШУКӮҲӢ

С.Эмомалӣ, Бобомаллаев И.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Инъикос ва ҳифозати арзишҳои миллӣ, таърихӣ, адабӣ ва фарҳангӣ танҳо дар адабиёти хаттӣ сурат нагирифта, рӯзгору кору пайкор, орзую боварҳо, расму ойинҳои гузаштаю муосир ва дигар мавзуъҳои ҳаётӣ дар эҷодиёти шифоҳии халқ низ ба тасвир меоянд. Аз ин ҷост, ки эҷодиёти шифоҳии халқ мабдаъ ва сарчашмаи асосии адабиёти хаттӣ ва улуми дигари ҷомеашиносӣ ҳисобида шудааст.

Аминҷон Шукӯҳӣ аз зумраи ҳамон адибонест, ки дар ташаккули ҷаҳонбинӣ ва маърифати зеҳнӣ бардошти амиқ аз гуфтору пиндори халкро муҳим дониста, дар такя ба ҳикмати онҳо офариниши осори адабии баландмузмунро талқин кардааст. «Барои шеъри баланди лирикӣ навиштан, – таъкид мекунад Шукӯҳӣ, – ҳамеша ба фолклор – ба эҷодиёти даҳонакии халқ мурочиат намудан лозим аст. Дар рубоиҳо, бадеҳаҳо ва сурудҳои халқӣ мо на танҳо руҳи одамон, орзу ва умеди онҳоро мебинем, балки аз онҳо ибораҳои ниҳоят пухтаю рехта, ҳикматҳоро ёфта метавонем» [8, с. 7].

Агар аз як тараф, таъсирпазирӣ ва корбурди мӯшикофонаи эҷодиёти шифоҳии халқ чи дар осори манзум ва чи дар осори мансури Шукӯҳӣ ба мушоҳида расад, аз ҷониби дигар, оид ба баъзе масоили илми фолклоршиносии тоҷик мушоҳида ва назарсанҷиҳои ӯ дар таълифоти илмиаш, хусусан «Ҳиссае аз қиссаҳои Баҳлули ширинсухан» (1959) [9] ва «Ақидаҳои наврӯзӣ» (1967) [10] инъикос ёфтаанд.

Тасвири баҳор ва Наврӯзро ҳам дар ашъори шоир ва ҳам дар осори мансуру мақолаю пешгуфторҳои ӯ метавон ба мушоҳида гирифт ва таҳқиқ намуд.

«Дар эҷодиёти ҳар як шоири асил, – навиштааст А. Ҳаким, – усули ифодаи тасвир ба як тариқу тамоюл нест. Вай барои ифодаи ҳаррангии мазмуну мундарича аз гуногунтарин воситаҳои услубӣ истифода мекунад» [5, с.144]. Яке аз ҳамин гуна воситаҳои сабкӣ дар ашъори Аминҷон Шукӯҳӣ ба воситаи ҷирмҳои осмонию заминӣ ва набототу ҳайвонот арзи матлаб кардан ва ё дар асоси образҳо гузошта шудани ҳамин гуна унсурҳост. Аз омӯзиши ашъори шоир бармеояд, ки офтобу моҳу ситора, абру борону барф, рӯду кӯлу кӯҳ, насиму чашмаю шаршара, гандуму чинору барги дарахтон, ғунчаю гулҳои ҳарранга – садбарг, себарга, гули бодом, гули шафтолу ва ғайра аз унсурҳою образҳои шеъриии зиёд истифодашавандаанд. Чунончи, дар шеъри «Сабр кун, эй гули бодом» шоир бо нияти бар зимистон зафар ёфтани баҳори гул ва ҳамчу ниҳолон боровар шудани гули бодом, ба он пандҳое медиҳад, ки мабодо ба фиреби зимистон дучор наояд:

Боди ҷонбахш намуд арчи аз ин сӯй гузар
Сабр кун, эй гули бодом, ду-се рӯзи дигар,
То зимистон надиҳад боз фиребат ногоҳ,
Макушо муғчаю лабханд мазан мисли саҳар [12, с.62].

Ва ё ин ки дар шеъри «Боғбонро мепарастам» на танҳо дарахти себ, балки ҳар шохи он сухан мегӯяду рози нуҳуфта мекушояд ва дар шабҳои маҳтобӣ нахуфта, ҳарфи нагуфтаеро гоҳ аз замину гоҳ аз ситора шунидан мехоҳад. Маҳз ҳамин хусусияти ашъори А. Шукӯҳиро, ки дар тадқиқи сабки эҷодии ӯ яке аз унсурҳои асосист, адабиётшинос Р. Мусулмониён дуруст дарк намуда, илова бар ин, барои дарёфти сарчашма ва ё мабдаи пайдоиши чунин аносири шеърӣ ба тарҷумаи ҳоли шоир ҳам руҷӯъ кардааст, ки аз густурдагии доманаи мутолиоту дақиқии андешаҳояш шаҳодат медиҳанд: «Хонандагон ва мутахассисон хусусияти хосси осори Аминҷон Шукӯҳиро пай бурдаанд. Ин дар асоси образ гузошта шудани унсурҳои набототи муҳим – ҳамчун шохаи бед, пудина, гули шафтолу, себ, занги ток, маҷелон, райҳон ва амсоли инҳо мебошад. Танҳо райҳон такрибан даҳ шеърро муаттар кардааст… Аз тарҷумаи ҳоли шоир, ки онро газетаи «Маданияти Тоҷикистон» чоп кард, маълум мешавад, ки хусусияти номбаршудаи эҷодиёти ӯ асоси мустаҳкам доштааст… Шоир аз хурдӣ бӯйи ҷонпарвари ҳулбӯро шамидааст: дидааст, ки духтарон шохаи райҳонро болои гӯш мемонанд; мушоҳида кардааст, ки химчаи дар Наврӯз буридаи маҷнунбед ҳам месабзад, барг мебарорад, аммо пажмурда мегардад… Ин лаззатҳо, ин эҳсосҳо, ин мушоҳидаҳо ҳеҷ гум намешаванд, балки баъдҳо, хеле дертар ба шеър медароянд» [2, с.6].

Дар ҳақиқат, эҳсосоте, ки аз хурдӣ бо ламс кардану шамидани накҳати гулу гиёҳҳо ҳосил шуда, баъдан солиёни зиёд парвариш ёфта, вақте бар шеър мегузарад, таассуроти хонандаро низ бармеангезад ва ё ҳусну малоҳати макон ё ҳамгуни чунин муҳити зебоиву хушбӯиро пеши назар меоварад. Чунончи, аз дубайтии зер ҳам нур, ҳам накҳату хушбӯӣ, ҳам насими шӯх ва ҳам табъи нозуку лутфу самимияти ошиқонаеро метавон эҳсос кард:

Шабе чун нури маҳ мӯят бибӯсам,
Шуда райҳон зи гесӯят бибусам.
Бигардам чун насими шӯх гирдат
Агар хобат барад, рӯят бибӯсам [11, с.50].

Дар ҳолати дигар шоир эҳсос ва дарк карда, ки бо андаке тағйир додану аз назар дур мондани хосияти навҳои гул, ба таносуби сухан осеби ҷиддие мерасад. Аз ин рӯ, шоир аксаран дар ифодаи рамзу тобишҳои маъноии калимоти корбастшуда низ нозукадост ва ин ба сабки фардии ӯ назокати хоссае бахшидааст. Чунончи, аз байти зер пайдост, ки Аминҷон Шукӯҳӣ вақте лоларо ба тасвир мегирад, аз рӯйи он ва дар асное, ки аз нозбӯ сухан ба миён меоварад, аз бӯйи он ёд карда, бад-ин минвол аз рӯйи лола ва бӯйи нозбӯ на танҳо худи шоир, балки хонанда ҳам маст мегардад:

Лола гар бо рӯй моро маст кард,
Нозбӯ бо бӯй моро маст кард [11, с.67].

Нишона ва ё намунаи дигари зи бӯйи гулу гиёҳе масту аласт гаштанҳои шоир шеъри «Гирифтам як шабе дасташ ба дастам» мебошад. Дар ин шеър низ илҳоми шоир сохта нест, балки дар баёни эҳсосоту андешаю матлаб баҳору кӯҳсор, обу сарчашма, маҳтобу ситора ва ҳулбаи кӯҳию насим ба ҳам омада, табиист, ки агар ҳунармандона ва мураттабан таассуроту лаҳзаи висолу шодкомӣ ва ё маҳзунию ҷудоӣ пайванд гардад, албатта, аз чунин назокат инсон «масти аласт» мешавад:

Баҳор омад, зи кӯҳсор об омад,
Ба болои сарам маҳтоб омад.
Ситора мезанад чашмак ба сӯям,
Ки рав бар хона, вақти хоб омад.
Маро аммо нигоре об кардаст,
Рухамро зард чун маҳтоб кардаст.
Чаро дар гирди кӯи ӯ нагардам?
Маро ишқаш чунин бехоб кардаст.
Гирифтам як шабе дасташ ба дастам,
Сари сарчашмае рафтам, нишастам.
Зи бӯи ҳулбаи кӯҳӣ насиме –
Намуд имшаб аҷаб масти аластам [12, с.176].

Ин қабил шеърҳои Аминҷон Шукӯҳӣ лирикаи халқиро ба ёд меоваранд ва ё ба таври дигар гӯем, дар ҳамин гуна шеърҳои шоир руҳӣ лирикаи халқӣ, истифодаи калимаю ибораҳои оммафаҳм, тасвирҳои муҷазу ҷаззоби фолклорӣ ва хушоҳангию равонӣ ба сухани шоир ҳусни махсусе бахшида, илова бар ин, сабки эҷодӣ ва тарзи баёни ӯро ҳам нишон медиҳанд. Далели муҷазбаёнии Аминҷон Шукӯҳӣ ҳам ҳамин аст, ки дар ин шеъри хурд ҳам тасвири табиат, яъне пейзажофарӣ, ҳам руҳияву аҳволу ҳиссиёти қаҳрамони лирикию ҳатто ҷузъе аз симо ва ё портрети ӯ, ҳамчунин амалу рафтори ошиқ хеле зебою дилнишину руҳнавоз ба мушоҳида мерасад. Масалан, дар банди аввали шеър пейзаж ҳаст, зеро шоир омадани фасли баҳору ҷорӣ шудани об аз кӯҳсорон, ба болои сар расидани маҳтоб ва чашм ба сӯйи осмони ситоразор дӯхтанро ба тасвир гирифта, дар банди дуюм ин ҳама ҳусну назокат ва тағйироти табиатро бо ҳолати руҳиву равонии қаҳрамони лирикиаш ба қиёс гирифта, миёни «об омад» ва «об кардаст» тафовут гузошта, тобишҳои гуногуни маъноии калимаи «об»-ро истифода кардааст.

Ё ин ки, ҳамгуние миёни рухи қаҳрамони лирикӣ ва маҳтоб бо ваҷҳи зардӣ мушоҳида мешавад, ки ҷузъе аз портрети ӯст. Аз ин рӯ, пейзаж дар тасвири ҳолати руҳии қаҳрамон ва ё бетоқатию бехобию дар олами фикру хаёли ошиқона сайр доштани ӯ ба шоир кумаки зиёде расонидааст. Амалиёти қаҳрамони лирикӣ дар он зоҳир мешавад, ки аз ҳарорату табу тобу хоҳиши дил шабҳои дароз ба уммеди дидор дар гирди хонаи ёр давр занад. Дар банди охир як шаби васлу ба муроди дил расидани қаҳрамони лирикӣ бо камоли ҳунару лутфу самимият тасвир шудааст, ки дасти ёр бар даст гирифта, сари сарчашмае рафта нишаста, зи

бӯйи ҳулбаи кӯҳӣ «аҷаб масти аласт»-е шудааст. «Масти аласт» ибораи бисёр зебою пурмаъниии халқист, ки дар ин ҷо ба маънои аз худ бехуд шудан, аз шодӣ пару бол задан, ба васлу нишот расидан, ба ваҷд омадану инони ихтиёр аз даст додан ва монанди ҳаминҳост. Албатта, «масти аласт» шудани қаҳрамони лирикӣ на танҳо аз онест, ки насиме бӯйи ҳулбаи кӯҳиро ба машомаш расонида, балки ин эҳсосоту ба ваҷд омадани ӯ ба шаби васлу дасти ёр гирифтану дар назди сарчашмае нишастан ҳам вобастагии зиёде дорад. Дар ин шеъри хурд дар чунин қолаби зебо ва ширин ба ҳам омадану омезиш ёфтану ғунҷоиш ёфтани пейзажу аҳволу портрети қаҳрамони лирикӣ ва амалиёту ҳиссу ҳаяҷону як шаби васлу шодмонӣ, аз як ҷониб, нишони муҷазбаёнии фолклорӣ бошад, аз ҷониби дигар, бозгӯю далели фасоҳату балоғат ва бадеияти баланд (ташбеҳ, таҷнис, тазоду муқобила, киноя)-и шеъри Аминҷон Шукӯҳӣ ва ҳунари тасвиркорию манзараофаринии ӯст.

Ба андешаи адабиётшиносон Х. Шарифов ва У. Тоиров «Маънои тазмин товон, товон додан ва дар паноҳи худ овардан» буда, «дар истилоҳи адабӣ овардани мисраъ ё байти шоири дигарро дар шеър тазмин мегӯянд» [7, с.279].

Аксаре аз тазминҳои Аминҷон Шукӯҳӣ ба мисраъ ва ё байтҳои Саъдӣ, Ҳофиз, Сайидо ва эҷодиёти шифоҳии халқ воқеъ шудаанд. Чунончи, шоир дар «Наврӯзӣ» ном ғазали худ ҳам аз Саъдии воломақом ёд мекунад ва ҳам байтеро аз ӯ дар тақвияти андешааш овардааст:

Ба ёд ояд зи нав ин байти Саъдӣ
Барои дӯстон дар рӯзи Наврӯз:
«Ҳумоюн бодат имсолу ҳама сол,
Муборак бодат имрӯзу ҳама рӯз» [12, с.220].

«Нависанда, – қайд кардааст М. Турсунзода, – бояд устоди каломи бадеӣ бошад. Захираи луғавии халқи худро чунон моҳирона истифода барад, ки хонанда аз мутолиаи асарҳои ӯ дунё-дунё завқ бигирад. Забонро халқ меофарад ва нависанда бояд ба халқ ҳамаи тароват ва ҳусни ин забонро нишон диҳад» [Ниг.: 1, с.2].

Истифодаи калимаю таркибҳои забони халқу эҷодиёти шифоҳии он дар эҷодиёти шоирону нависандагони нимаи дуюми садаи ХХ дар як сатҳ набуда, ин омилҳо ба сабки эҷодии яке зиёдтару ба дигаре камтар таъсир расонидаанд. Адабиётшинос А. Ҳакимов таъсири забони зиндаи халқ ва адабиёти онро ба сабку равияҳои эҷодии М. Турсунзода, М. Миршакар, М. Раҳимӣ, А. Шукӯҳӣ, Ғ. Мирзо, М. Қаноат, Қ. Киром ва Лоиқ ба тадқиқ гирифта, бо андаке умумиятдиҳӣ қайд мекунад, ки дар ашъори М. Миршакар, Ғ. Мирзо, Қ. Киром «ин элементҳо фаровон истифода шудаанд ва ба услуб ва равияи шоир таъсир гузоштаанд» [6, с.69].

Муҳаққиқ дар мисоли ашъори М. Турсунзода ва Аминҷон Шукӯҳӣ чунин андеша баён кардааст, ки «истифодаи таъбироти забони зиндаи халқ ва адабиёти он фаровон набошад ҳам, услуби назми халқ ба эҷодиёти шоир таъсири зӯр дорад» [6, с. 69]. Дар эҷодиёти М. Қаноат ва Лоиқ бошад, «истифодаи ин гуна таъбирот ба услуби шоир таъсири казоӣ накардаанд» [6, с.69]. Дар мавриди таъсири амиқу зӯр доштани назми халқ ба эҷодиёту сабки фардии Аминҷон Шукӯҳӣ розӣ нашудану андешаи ҳамгун баён накардан ҳеҷ мумкин нест, аммо «истифодаи таъбироти забони зиндаи халқ ва адабиёти он фаровон набошад ҳам» гуфтани муҳаққиқ баҳсталаб аст. Чун ҷое ишороту тавзеҳоте сурат гирифт ва мо қайд менамоем, ки таъсири адабиёти классикии тоҷику форс, адабиёти русу дигар халқҳои собиқ иттиҳод, ғазалиёти дилошӯби Лоҳутию ашъори дилписанди Турсунзода ва забони зиндаю эҷодиёти шифоҳии халқ ба ашъори Аминҷон Шукӯҳӣ хеле қавист. Адабиётшинос М. Шакурӣ андешаҳои дақиқ ва мушоҳидаҳои сара баён карда, таъкид карда буд, ки «услуби фолклорӣ»-и Аминҷон Шукӯҳӣ ба фаҳмиши тасаввуроти халқӣ, ба таъбироти одии гуфтугӯӣ, ба санъати параллелизми (мувозинат) эҷодиёти даҳанакии халқ такя дорад. Дар бисёр мавридҳо шеъри ӯро як навъ самимияти табиӣ, ки аз оҳанги гуфтугӯи муқаррарӣ ҳосил мегардад, фаро гирифтааст» [13, с.124]. Воқеан, истифодаи калимаю таъбирҳо, зарбулмасалу мақолу мисраю байтҳои халқӣ то ба ҳаддест, ки ирсоли масал барин санъати маънавӣ яке аз меъёрҳо ва унсурҳои муайянкунандаи сабки фардии Аминҷон Шукӯҳӣ гардидааст.

Таҷрибаи адабию эҷодии гурӯҳе аз адибон гувоҳи он аст, ки онҳо дар баробари омӯзиш ва дар осорашон ба таври фаровон истифодаю кор бурдани унсурҳои гуногуни назму насри шифоҳӣ дар пажуҳиш ва гирдоварии эҷодиёти шифоҳии халқ ибтикору фаъолияти вусъатноке анҷом додаанд. Ба андешаи фолклоршинос Р. Раҳмонӣ «Яке аз

масъалаҳои муҳимми фарҳанги мардуми тоҷик ин гирдоварӣ, нашр, пажӯҳиш ва ба ҷаҳониён ошно намудани анъанаҳои ҷолиби он мебошад, ки нишонаҳоеро аз решаҳои бостонии ориёии худ то ба имрӯз овардааст» [4, с.5].

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барҳаҚ ва равшан таъкид кардаанд, ки «Бузургони адабиёти оламшумули тоҷик, олимону шоирон дар рисолаву таълифоти илмӣ ва ашъору осорашон асрори ҳикматҳои Наврӯзро таъбир ва васф кардаанд. Ин анъана аз аҳди бостон, аз китоби «Авасто» ибтидо гирифта, дар шоҳасарҳои суханварони бузург ва рисолаҳои арзишманди донишмандони маъруф – Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Абурайҳони Берунӣ, Ибни Сино, Мӯсои Кисравӣ, Умари Хайём ва минбаъд низ идома ёфтааст» [3, с.6].

Воқеан, дар давраи нави адабиёти тоҷик низ дар тасвиру тавсифу омӯзиши ойини қадимии ниёгонамон – Наврӯз таваҷҷуҳи хосса зоҳир гардидааст. Инъикоси бадеии хусусиятҳои Наврӯз ва маросимҳои марбут бар он дар ашъору осори адабию илмии Аминҷон Шукӯҳӣ низ ба тасвир омадаанд. Чун ин ҷо сухан аз нигоштаҳои илмии Шукӯҳист, зикри мақолаи «Ақидаҳои наврӯзӣ» айни муддаост.

Дар мақолаи «Ақидаҳои наврӯзӣ»-и Аминҷон Шукӯҳӣ баъзе вижагиҳои маросимҳои наврӯзӣ матраҳ шуда, пешниҳоду масъалагузориҳое дар таҷлили бошукӯҳи ин ҷашни суннатии ниёгон сурат гирифтаанд. Аз ҷумла, муаллиф пешниҳод менамояд, ки ҳамасола ба ифтихори таҷлили Наврӯз маҷмуаи ашъори ҷадиди дастаҷамъии шоирони муосир, ки инъикосгари эҳёи табиату инсон бошад, ба табъ расонида шавад. Аминҷон Шукӯҳӣ яке аз зиннатҳои ин ҷашнро дар сурудхонии бачагон маънидод карда, то фаро расидани Наврӯз ба онҳо омӯзонидани сурудҳои идиро таблиғ намуда, ташаббускории омӯзгорону шоирон ва бастакоронро талқин менамояд. Масъалагузории дигари муаллиф дар ин мақола ба замони гузаронидани иди Наврӯз вобастагӣ дорад. Муаллиф иттилоъ медиҳад, ки дар ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон, хусусан Ленинобод (ҳоло Хуҷанд) Наврӯзро санаи 7-уми март ва дар маҳалҳои дигари Тоҷикистон 21-уми март таҷлил менамоянд. Дар ду вақт гузаронидани як ҷашнро адиб мақбул наҳисобида, дар ин хусус чунин андеша баён кардааст: «Агар рӯзи 7 март газетаҳо, радиою телевизион мардумро бо ид табрик кунанд, мардуми кӯҳистон, водиҳои Вахшу Ҳисор ва Душанбе ҳайрон мешаванд ва ҳангоме, ки 21 март сурудҳои идона аз радио баланд садо медиҳанд, мардуми Ленинобод инро «пас аз тӯй нагора» ва «пас аз ид ҳино» мепиндоранд. Бинобар он, ба як рӯз, яъне ба 21 март овардани Наврӯз ба фикри ман ба мақсад мувофиқ аст» [10, с. 8].

Хушбахтона, бо таҳкими сулҳу субот дар Тоҷикистон ва ба даст омадани Истиқлолияти давлатӣ ҳамин гуна ниятҳои нақиби адибони мо дар амал роҳандозӣ шудааст. Дар арафаи Наврӯз садои суруду тарона танинандоз аст ва аз ҷониби шоирону нависандагон, фарҳангшиносону адабиётшиносони ватанию хориҷӣ теъдоди зиёди осори илмию адабӣ роҷеъ ба ин ҷашн ба табъ мерасанд. Гузашта аз ин, Наврӯз бо ибтикори Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон Ҷашни байналмилалӣ гардида, ба ҷаҳониён аз «таърихи зиндаву бедор, пояндагиву ҷовидонагӣ, ному нанг, ифтихору шараф ва ҳувияту бақои миллати фарҳангиву тамаддунсози тоҷик» [3, с.9] дарак додааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Ғаффоров, Р. Нависанда ва забон / Р. Ғаффоров. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 208 с.
2. Мусулмонқулов, Р. Қолини вафо / Р. Мусулмонқулов // Маданияти Тоҷикистон. – 1983. – 14 июн.
3. Раҳмон, Эмомалӣ. Ҷашни муқаддасу зиндагисоз / Эмомалӣ Раҳмон // Масъалаҳои маориф. – 2011. – № 2. – С.5-11.
4. Раҳмонӣ, Р. Яке аз сарчашмаҳои фарҳанги ориёӣ / Р. Раҳмонӣ // Фолклор, адабиёт, забон. Маҷмуаи мақолаҳо. Бо кӯшиши Р. Раҳмонӣ. Мураттиб Иброҳимова Л. – Душанбе: ЭР-граф, 2004. – С.5-8.
5. Ҳакимов, А. Ҳосили таҷрибаи рӯзгор / А. Ҳакимов // Садои Шарқ. – 1974. – № 6. – С.140-145.
6. Ҳакимов, А. Шеър ва замон (Масъалаҳои инкишофи назми муосири тоҷик) / А. Ҳакимов. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 256 с.
7. Шарифов, Х. Назмшиносӣ / Х. Шарифов, У. Тоиров. – Душанбе: Ҳумо, 2005. – 384 с.
8. Шукӯҳӣ, А. Лирика ҳаёт ва руҳи назм аст / А. Шукӯҳӣ // Ҳақиқати Ленинобод. – 1956. – 9 май.
9. Шукӯҳӣ, А. Ҳиссае аз қиссаҳои Баҳлули ширинсухан / А. Шукӯҳӣ // Хорпуштак. – 1959. – № 7. – С.4-5.
10. Шукӯҳӣ, А. Ақидаҳои наврӯзӣ / А. Шукӯҳӣ // Тоҷикистони советӣ. – 1967. – 22 март.
11. Шукӯҳӣ, А. Чормаҳз (Дубайтиҳо) / А. Шукӯҳӣ. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 88 с.
12. Шукӯҳӣ, А. Асарҳои мунтахаб. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди 1 (Шеърҳо, достон, шеърҳо барои кӯдакон) / А. Шукӯҳӣ. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 400 с.

13. Шукуров, М. Мактаби одамият. Баъзе масъалаҳои адабиёт ва маънавият / М. Шукуров. – Душанбе: Адиб, 1991. – 272 с.

ТАСВИРИ БАҲОР ВА НАВРӮЗ ДАР ОСОРИ АМИНҶОН ШУКӮҲӢ

Муаллифони мақола сайъ намудаанд, ки масъалаи тасвири баҳор ва Наврӯзро дар заминаи ашъор ва таълифоти Аминҷон Шукӯҳӣ ба таҳқиқ фаро бигиранд. То имрӯз дар адабиётшиносии тоҷик ҷанбаҳои ҳунарӣ, тасвиргарӣ ва таъини аҳамияти адабию фарҳангии таълифоти Аминҷон Шукӯҳӣ, ки ба баҳор ва Наврӯз иртибот мегиранд, камтар мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифтаанд. Аз ин рӯ, муаллифони мақола ба таҳлили ашъори ба баҳор ва Наврӯз бахшидаи шоир пардохта, баъдан, оид ба арзиши илмии «Ақидаҳои наврӯзӣ»-и адиб ибрози назар кардаанд. Дар мақолаи «Ақидаҳои наврӯзӣ»-и Аминҷон Шукӯҳӣ баъзе вижагиҳои маросимҳои наврӯзӣ матраҳ шуда, пешниҳоду масъалагузориҳо дар таҷлили бошукӯҳи ин ҷашни суннатии ниёгон сурат гирифтаанд. Маълум карда шудааст, ки Аминҷон Шукӯҳӣ оид ба Наврӯз, рамзҳои хоссаи он ва замону мухтассоти баргузории он андешаҳои ҷолиб ва ибтикороти наҷиб дорад.

Калидвожаҳо: баҳор, Наврӯз, рамзҳои наврӯзӣ, таърихи адабиёт, адабиёти давраи нав, шеър, мақола, тазмин, Аминҷон Шукӯҳӣ, сабк, ҳунар, тарзи тасвир, анъана, фолклор.

ОПИСАНИЕ ВЕСНЫ И НАВРУЗ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АМИНДЖОНА ШУКУХИ

Авторы статьи попытались исследовать тему весны и Навруза в контексте стихов и произведений Аминджона Шукухи. До сих пор в таджикском литературоведении меньше внимания уделялось художественно-изобразительному аспекту и определяющим литературно-культурное значение произведений Аминджона Шукухи, связанных с весной и Наврузом. Поэтому авторы статьи проанализировали стихотворения поэта, посвященные весне и Наврузу, а затем прокомментировали научную ценность «Акидахои наврузи» писателя. В статье « Акидахои наврузи» Аминджона Шукухи были упомянуты некоторые особенности современных обрядов, а также проведены предложения и обсуждения в рамках грандиозного празднования этого традиционного праздника предков. Выявлено, что у Аминджона Шукухи есть интересные идеи и благородные представления о Наврузе, его особых символах и особом времени его празднования.

Ключевые слова: весна, Навруз, современные символы, история литературы, литература нового времени, поэзия, статья, исправление, Аминжон Шукухи, стиль, искусство, стиль живописи, традиция, фольклор.

ОПИСАНИЕ ВЕСНЫ И НАВРУЗА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АМИНДЖОНА ШУКУХИ

Авторы статьи попытались исследовать тему весны и Навруза в контексте стихов и произведений Аминджона Шукухи. До сих пор в таджикском литературоведении меньше внимания уделялось художественно-изобразительному аспекту и определяющим моментам литературно-культурного значения произведений Аминджона Шукухи, связанных с весной и Наврузом. Поэтому авторы статьи проанализировали стихотворения поэта, посвященные весне и Наврузу, а затем прокомментировали научную ценность «Акидахои наврузи» писателя. В статье « Акидахои наврузи» Аминджона Шукухи были упомянуты некоторые особенности современных обрядов, а также проведены предложения и обсуждения в рамках грандиозного празднования этого традиционного праздника предков. Выявлено, что у Аминджона Шукухи есть интересные идеи и благородные представления о Наврузе, его особых символах и особом времени его празднования.

Ключевые слова: весна, Навруз, современные символы, история литературы, литература нового времени, поэзия, статья, исправление, Аминжон Шукухи, стиль, искусство, стиль живописи, традиция, фольклор.

Маълумот дар бораи муаллифон: ***Сироҷиддини Эмомалӣ*** – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илми филология, декани факултети филология. **Суроғa:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: **sirojiddin1975@mail.ru.** Тел.: **(+992) 907-65-38-38**
Бобомаллаев Илҳомҷон Ҷанобович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илми филология, муаллими калони кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии факултети филология. **Суроғa:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: **ilhom-b.89@mail.ru.** Тел.: **(+992) 555-05-15-50**

Сведения об авторах: ***Сироджиддин Эмомали*** - Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, декан филологического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: **sirojiddin1975@mail.ru.** Тел.: **(+992) 907-65-38-38**
Бобомаллаев Илхомжон Джанобович – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры теории и современной таджикско-персидской литературы филологического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, пр.. Рудаки, 17. E-mail: **ilhom-b.89@mail.ru.** Тел.: **(+992) 555-05-15-50**

Information about the authors: ***Sirojiddin Emomali*** - Tajik National University, Doctor of Philology, Dean of the Faculty of Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **sirojiddin1975@mail.ru.** Phone: **(+992) 907-65-38-38**
Bobomallaev Ilhomjon Dzhanobovich - Tajik National University, Candidate of Philology, Senior Lecturer of the Department of Theory and Modern Tajik-Persian Literature of the Faculty of Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **ilhom-b.89@mail.ru.** Phone: **(+992) 555-05-15-50**

УДК: 891.550-1

ШИНОХТИ МОҲИЯТИ ХИРАД ВА АНДАРЗ ДАР МАСНАВИИ «ОФАРИННОМА»

Анзурати Маликзод
Институти забон ва адабиёти ба Абуабдулло Рӯдакии АМИТ

Абушакури Балхӣ шоири ҳамасри устод Рӯдакӣ буда, бино ба қавли аллома Шиблии Нуъмонӣ "дар соли 336 ҳичрӣ" [14, с.43] мезистааст, аммо таърихи вафоти ӯ ба таври дақиқ маълум нест.

Манучеҳрии Домғонӣ кунияи ин шоирро зикр карда, ӯро дар радифи шоирони бузурги Хуросон Рӯдакиву Шаҳид ва Булфатҳи Бустӣ зикр кардааст:

Аз ҳакимони Хуросон ку Шаҳиду Рӯдакӣ,
Бӯшакури Балхиву Булфатҳи Бустӣ ҳукказо [9, с.47].

Профессор Холиқ Мирзозода дар бораи шоири андарзгӯй будани Абӯшакур ба таври нисбатан муфассал ибрози назар кардааст [12, с.215-216].

Баъдан адабиётшинос Аълохон Афсаҳзод низ дар бораи яке аз ҳамасрони намоёни устод Рӯдакӣ будани Абушакур бо овардани абёти ин шоир андеша баён доштааст [7, с.102-104].

Абушакури Балхиро чун шоири бузурги ҳаким ва муаллими фанни ахлоқу ҳикмат дар адабиёти аҳди Сомонӣ номидан равост. Зеро «ӯ аз шукру офарин бор меоварад ва «Офариннома» яке аз самароти шаҷараи шукри Абушакур аст», гуфта баҳо додани Авфии гавҳаршинос ба фаъолияти шоирии ӯ, пеш аз ҳама, ба андарзгӯй ва хирадгароиву ҳикматписандии Абушакур иртибот мегирад [3, с. 500]. Модоме ки аз қавли Авфӣ «Офариннома» «яке аз самараи шаҷараи шукри ӯ» бошад, пас гуфтан мумкин аст, ки Абушакури Балхӣ осори зиёде бахшида ба ахлоқ таълиф карда будааст, аммо онҳоро турктозиҳои арсаи таърих аз байн бурдааст.

Панду андарз гуфтан, яке аз мавзуъҳои писандидаи Абӯшакур будааст. Аз ашъори ба сурати пароканда ва пора-пора боқӣ мондаи Абушакур низ байтҳои пандомӯзонае барҷой мондааст, ки ба инсон дарси дурустиву рости, омӯзиши илм, хулқи писандида ва некойиниву накӯкириро талқин менамояд. Масалан, байтҳои зерини Абушакур, ки ба шакли қитъа ва фардбайт боқӣ мондаанд, ситояндаи ахлоқи наку ва донишу некандешиянд:

Агар Қорун шавӣ з-алфахтани мол,
Шавӣ дар зери пои хок помол [6, с.140].

Морро ҳарчанд беҳтар парварӣ,
Чун яке хашм оварад, кайфар барӣ.
Сифла феъли мор дорад бехабар,
Ҷаҳд кун, то сӯи сифла нангарӣ [6, с.149].

Аммо номи Абушакурро ҳамчун шоири **ҳаким** ва **хирадгарои** замони Сомониён имрӯз асосан ба шарофати мавҷудияти маснавии «Офариннома»-и ӯ мешиносанд, зеро аз ин маснавӣ байтҳои бештаре боқӣ мондааст. «Бо вуҷуди парокандагӣ ва бо мазмуни худ бо ҳамдигар гоҳе беиртибот будани бештари байтҳои боқимондаи «Офариннома» маснавии ахлоқӣ, яъне асари пандомӯзона будани он равшан маълум мешавад» [11, с.8].

Дарвоқеъ, «Офариннома» шояд яке аз нахустин маснавиҳои ахлоқии адабиёти давраи Сомониён бошад, ки мазмуни асосии он комилан панду ахлоқ аст. Ва имрӯз ба ҷуз аз ин маснавӣ аз ин давра намунаи комилтари дигареро дар мавзуи ахлоқ дар даст надорем. Ин маснавиро шояд Абушакури Балхӣ дар дарбор ва бо хоҳиши шоҳ ва ё шоҳзодае аз хонадони Сомониён иншо карда бошад [3, с.8], аммо дар ин бора низ санаде нест. Бинобар сабаби он, ки дар маснавӣ масоили зиёди ахлоқӣ ба тарзи пандгуна ва машваратомезона баррасӣ шудаву масъалаи хираду дониш чун мавзуи меҳварии он ба таври ҳакимона баррасӣ ва аҳамияти он муқаррар таъкид мешавад, онро шояд шоири ҳаким махсус ба ҳайси дастуре ё барномаи комили ахлоқие барои шоҳони замонаш иншо карда бошад.

Мумкин аст Абушакури хирадгаро онро бевосита бо хоҳиши ботинии хеш барои тамоми ҳамзамононаш ва ё ин, ки барои фарзандаш навишта бошад, зеро андарзгӯйӣ яке аз мавзуъҳои аслии адабиёти эҳёии даврони Сомониён ба шумор меомад. Тарбияти инсони хирадманду огоҳ вазифаи меҳварии адабиёти ин аҳд дониста мешуд. Ва дидани инсони

ормонии аз ҳар нигоҳ баркамолу хирадманд ормони аслии шоирону адибон ва шахсиятҳои барҷастае ба монанди Абушакур ва ҳамзамонони ӯ будааст [1, с.20]. Зеро аҳди Сомониён замони арзиши бештаре пайдо кардани суннату ойинҳои гузаштаи ниёгон ва бедориву ҳувияти миллӣ ва инсонии мардум мебошад. Бинобар ин, дар ин давра тарғиби ғояҳои олии инсонсоз дар адабиёт мавқеи бештаре касб намуд ва пайдоиши ин гуна маснавиҳои бузургҳаҷми ахлоқӣ вобаста ба зарурат ва тақозои маънавии худи замон низ будааст.

Аз тарафи дигар хирадгарой ва бо неруи ақлу заковати инсонӣ зистан ва аз равзанаи донишу ақл нигаристан ба ҷаҳон ва шинохти хирадмандонаи воқеаву ҳодисаҳои он яке аз суннатҳои роиҷи мардуми эронитабор будааст, ки дар замони салтанати Сомониён ин гуна суннатҳои асили миллӣ эҳёи тоза пайдо карда будаанд. Бинобар ин, таълифи «Офариннома», ки як навъ ҳамосаи маънавии ҳувиятсоз аст, бегумон ба раванди бедории фикрӣ ва маънавии ҷомеа ва шинохти бомароми асолатҳои аҷдодии ниёгон рабт мегирад.

Дарвоқеъ, байтҳое, ки аз ин маснавӣ боқӣ мондаанд, «мазмунан яклухт ва бо якдигар алоқаманд набуда, ба боб ва лавҳаҳои гуногуни асар дахл доранд» [11, с.8], гуфтани адабиётшинос Садрӣ Саъдиев воқеият дорад. Зеро дар саросари ин маснавии андарзӣ гоҳе байтҳои аз назари мазмун ва баррасии мавзуъ ба ҳамдигар берабт ба назар мерасанд ва гоҳе як мазмун пурра баён нашуда, мавзуи дигар оғоз мешавад. Ва равшан аён аст, ки маснавии «Офариннома» пора-пора аз сарчашмаҳои қадим ва ҷунгу фарҳангномаҳои гуногун гирдоварӣ шудаву он порабайтҳоро муҳаққиқон чун заршиноси боназокат гоҳе аз рӯйи мувофиқати мазмуну таносуби маънӣ шартан пайи ҳам ҷойгузин намудаву 328 байти онро бозсозӣ ва дар ихтиёри имрӯзиён қарор додаанд. Дар ҳар сурат боиси хушнудист, ки ин миқдор аз маснавии «Офариннома»-ро дар даст дорем ва он бо байтҳои зерин оғоз мешавад:

Хирадманд донад, ки покию шарм
Дурустию родию гуфтори нарм
Бувад хӯйи покону хӯйи малак
Чи андар замину чи андар фалак [6, с.150].

Ҳамон гуна, ки маълум аст, Абушакури Балхӣ покиву шарм, дурустию ростӣ ва гуфтори нармро аз хислатҳое медонад, ки бояд малак дар осмону инсон дар замин дорои он бошад.

Ва мухотаби Абушакури хирадгаро низ шахси хирадманду хираддӯст аст, бинобар ин, «хирадманд донад», яъне хирадманд гувоҳӣ дода метавонад гуфта, сухан оғоз мекунад. Аз байтҳои нахустини маснавӣ маълум мешавад, ки ҳадафи Абушакур аз иншои ин маснавӣ ташвиқи ахлоқи неку писандидаи инсонӣ ва ба камолоти маънавӣ ҳидоят кардани инсон будааст. Ба маънии дигар, шоири ҳаким фариштахисолӣ ва малакгунагии инсонро орзу кардааст. Покизатинатӣ ва сафои руҳи инсонро хостааст.

Пас аз баёни ормони олии ҳунарии хеш, ки бо ҳикмат иртибот дорад ва шоири ҳаким хулқи неку писандидаи фариштагиро дар тинати инсонҳои заминӣ парваридан мехоҳад, масъалаи хираду донишро масъулона баён менамояд. Шоири ҳаким моҳияти хирадро ин гуна шарҳ медиҳад:

Хирадманд гӯяд хирад подшост,
Ки бар хосу бар ом фармонравост.
Хирадро тани одамӣ лашкар аст,
Ҳама шаҳвату орзу чокар аст.
Хирад чун надонӣ биёмӯзадат,
Чу пажмурда гардӣ, барафрӯзадат.
Хирад бемиёнҷию бераҳнамой
Бидонад, ки ҳаст ин ҷаҳонро Худой [6, с.150].

Хирадро ба гунаи рамз ва нуктасанҷона подшоҳи мутлақи фармонраво бар хоссу оми кишвари тан ва бадани инсонро лашкару хоҳишу орзуҳои нафсонии одамиро чокар номидани Абушакури хирадманд тасодуфӣ ва бо тақозои лутфу суханпардозиҳои ҳунарии шоирона иттифоқ наафтода, балки ҳақиқати аслии шинохти ниёзи ботинии инсонро ҳакимона ба баррасӣ гирифтани шоири хирадгаро бояд донист.

Ин гуна баррасии амиқи ҳакимонаи хирад, пеш аз ҳама, аз **рисолатдории адабӣ** ва дарки **масъулияти баланди ҳунарии шоири ҳакиму хирадгаро** дар масъалаи таъхир накардан дар тарғиби ғояҳои инсонсоз ва тарбиятгар сарчашма гирифтааст. Аз **масъулияти**

зебоипарваронаи суханвари ҳунарманде шаҳодат медиҳад, ки **ормони ҳунарӣ ва адабии ҳикматбунёди** ӯ тарбияи инсони хирадманди фариштаҳӯ аст.

Ва дар кишвари тан ҳукмраво будани подшоҳи мутлақе бо номи **хирадро** ҳатмӣ донистани шоири ҳаким таъкиди он нукта аст, ки инсони бохирад ҳамеша комгору хушбахт, шодмону кушодарӯй аст ва бидуни миёнҷиву раҳнамое «Бидонад, ки ҳаст ин ҷаҳонро Худой». Ба ифодаи дигар шахси бохирад худшиносу худогоҳ аст ва бо ёрии хирад аз орзуву хоҳишҳои нозарури рӯзгор худро барканор нигаҳ дошта метавонад ва пайваста дар роҳи омӯзиш ва такомули маънавии хеш хоҳад буд. Ва ҷаҳонро низ бо шинохти хирадмандона ва муносибати оқилонаи худ зебову ҷойи амн хоҳад сохт.

Дар байтҳои дигари маснавӣ Абушакур шахси хирадмандро дорои виқор ва шукӯҳу тавоноӣ ва неруи бузурги зиндагибахше медонад, ки онро аз каси нодони бехирад куллан тафовут медиҳад.

Хирадро подшоҳи меҳрубон дар кишвари сиришти инсон медонаду орзуҳои зудтағйирёбандаи инсонро гург меномад. Агар хиради подшоҳу меҳрубон дуруст шубонӣ накунад, он гоҳ орзуҳои чун гург даранда ҳастии маънавии инсонро зоил хоҳад кард:

Хирадманд гӯяд: Ман аз ҳар гурӯҳ,
Хирадмандро беш дидам шукӯҳ.
Хирад подшоҳе бувад меҳрубон,
Бувад орзу гургу ӯ чун шубон [6, с.150].

Шоири ҳаким бо муқаррар таъкид намудани аҳамияти **хирад** дар рӯзгори инсон, дар андешаи парвариши ҳушу зеҳни инсон аст. Ӯ худро масъули ҳақиқии тарбияи некӣ ва хирад дар тинату шуури инсонҳо медонад. Абушакур рисолати адабӣ ва ҳакимии худро маҳз дар тарбияти инсони хирадманду ақлгаро ва ҳикматписанд мебинад. Хирад дар тинати инсони ормонии Абушакур беҳтар аз ҳиссӣ биноӣ ва афзунтар аз доноияст:

Хирад беҳтар аз чашму биноияст,
На биноӣ, афзун зи доноияст [2, с.150].

Биноии мутлақи инсонро дар донишу хирадмандии ӯ донистани Абушакури ақлгаро тасодуфӣ набуда, балки ин ақида аз ҳамон фалсафаи амиқи хирадгароёнаи ориёӣ сарчашма гирифтааст, ки устод Рӯдакӣ низ намунаи барҷастаи ин гуна шинохтро дар ин абёти маъруфи хеш баён дошта буд:

Ин ҷаҳонро нигар ба чашми хирад,
Не бад он чашм, к-андар ӯ нигарӣ.
Ҳамчу дарёст в-аз накукорӣ,
Киштие соз, то бад он гузарӣ [2, с.176].

Бинобар эътибору шукӯҳ ва шавкати хирад дар рӯзгори одамӣ дуои олӣ ва неки Абушакур ба мухотабаш низ соҳибхираду пуршукӯҳ дидани ӯст. Орзуи неки ӯ он аст, ки хирад роҳбару сардори ҳамешагии инсон бошад:

Хирад бод ҳамвора солори ту,
Мабод аз ҷаҳон ҷуз хирад ёри ту [6, с.150].

Абушакури Балхӣ хирад ва аҳаммияти онро дар рӯзгори инсон бо ҷузъиёташ маънидод кардааст. Маънидоди хирад аз тарафи Абушакури Балхӣ шарҳи умумӣ ва шиоргунае набуда, балки шинохти амиқу ҳакимонаи хирад ва маънидоди нақши инсони хирадманд дар рӯзгор аст.

Шинохти фалсафӣ ва хирадгароёнаи ҷаҳоншинохтии Абӯшакури Балхиро аз шоирони ҳамрӯзгораш танҳо бо ҳаким Фирдавсӣ ва дар асрҳои баъдӣ ба ҳаким Носири Хусрави Қубодиёнӣ қиёс кардан мумкин аст.

Аён мегардад, ки ин ду шоири бузурги ҳаким аз андешаҳои хирадгароёнаи Абӯшакури Балхӣ бештар таъсир бардоштаанд.

Ҳамин тавр, пас аз шарҳи муфассали хирад ё ин ки таъкиди нақши он дар рӯзгори Абушакури Балхӣ ба тафсири аҳаммияти дониш дар ҳаёти инсон машғул шудааст. Илму донишро барои инсон муҳим арзёбӣ кардааст.

Ба андешаи Абушакур ёрмандӣ ба инсонҳои дигар ва шаъну шукӯҳи инсон танҳо тавассути дониш ба даст меояд, на ба василаи симу зару дорӣ:

Хирадманд гӯяд, ки таъйиду фар,
Ба дониш ба мардум расад на ба зар.
Чу доно шавад марди бахшандакаф,

Мар ӯро расад бар ҳақиқат шараф [6, с.150].

Шоири ҳаким илму донишро ягона сармояе медонад, ки танҳо ба воситаи он ҷаҳонро шинохтан ва риштану тофтан мумкин мешаваду бас:

Ҷаҳонро ба дониш тавон ёфтан,
Ба дониш тавон риштану тофтан [6, с.151].

Абушакур волоият ва шарофати инсонро вобаста ба пояи донишу хиради ӯ медонад. Ба инсон панд медиҳад, ки барои воло шудан, ҳатман доно шудан лозим аст, зеро доной ягона воситаи вологардонандаи қадри инсон дониста мешавад ва аз ҳама волотару шарофатмандтар он кас аст, ки донотар аст:

Бад-он кӯш, то зуд доно шавӣ,
Чу доно шавӣ, зуд воло шавӣ.
На донотар он кас, ки волотар аст,
Ки волотар он кас, ки донотар аст [6, с.151].

Консепсияи ахлоқии Абушакури Балхӣ дар «Офариннома» дар асоси ҳамон мавқеи хирадгароии ӯ тарҳрезӣ шудааст. Ҷавҳари андарзу андешаҳои инсонсози ахлоқии ӯ бар пояи хираддӯстӣ ва хирадмандии ӯ баён шудаанд.

Бинобар ин, панду андарзи ҳакимонаи Абушакури Балхӣ насиҳати саҳлу сода ва хушку беруҳи холӣ аз ҳикмати рӯзгорон нест, ки танҳо барои насиҳати бетарафонае чун ҳар инсони маъмулӣ гуфта шуда бошад, балки андарзи Абушакур пандномаи амиқи комилан аз таҷрибаҳои рӯзгор ҳосилкардаи ин шоири ҳаким аст.

Он панду андарзест, ки аз тарафи инсони баркамолу босалоҳияте, ки ормони асосии инсонӣ ва ҳунарии ӯ тарбият кардани инсони аз ҳар ҷиҳат комили хирадманд аст. Бешакку тардид маҷмуи ҳикматҳои дар «Офариннома» баёншударо Абушакри Балхӣ дар сохтани дунёи маънавии хеш таҷриба кардаву лаззати муъҷизаосои ба камоли инсонӣ расиданро чашидааст, бинобар он, ҳаққи комили андарзгӯӣ ба дигаронро дарёфтааст.

Ба маънии дигар, он панди ҳикматдор ва таҷрибашуда дар тайи рӯзгорони дарози ниёгони муаллиф ва худи ӯ мебошад. Маснавии Абушакур пандномаест, ки аз тарафи устоди панд, шахси ҳакиму донишваре гуфта шудаву ба хонанда таъсири амиқе мегузорад. Андешаҳои Абушакур хусусан дар боби хираду дониш роҳнамо ва дастури асосии ахлоқии инсони ҳама замонҳо буда метавонад. Чун он аз тарафи инсони ҳаким ва пандгӯй таълиф шудааст. Абушакур ҳакимест, ки дар дараҷаи пандгӯӣ ва устоди беғарази ахлоқ қарор доштааст ва худро сазовори панд гуфтан донистааст. Бинобар ин, ин гуна панд, панди таъсиргузору амалӣ ва бидуни тардиду шакке пазируфтанист.

Ҳаким Носири Хусравро дар хусуси кӣ сазовори панд гуфтан аст, абёти хубест:

Пандам чӣ диҳӣ? Нахуст худро
Муҳкам камаре зи панд барбанд!
Чун худ накунӣ, чунонки гӯӣ,
Панди ту бувад дурӯғу тарфанд.
Панд аз ҳукамо пазир, азеро-к
Ҳикмат падар асту панд фарзанд
Зӣ марди ҳаким дар ҷаҳон нест,
Хуштар ба маза зи қанд ҷуз панд
Панде ба маза чу қанд бишнав,
Беайб чу пораи Самарқанд [10, с.87].

Панди Абушакури Балхӣ панди ба қавли ҳаким Носири Хусрав ширину бамазза мисли қанд ва беайбу нуқс чун пораи Самарқанд аст. Панди шахси дунёдида ва ҳакиму хирадгарост, панди зиндагӣ ва таровида аз ҳикмату дониш ва шинохту дарки файласуфонаи воқеияти зиндагист. Абушакур падари ҳикмати амалӣ ва панду андарз аст ба қавли Носири Хусрав. Ва муҳимтар аз ҳама, бино ба қавли Абдурраҳмони Ҷомӣ “ҳаким касеро гӯянд, ки ҳақиқати чизҳоро ба он қадар, ки тавонад, бидонад ва амал ба муқтазои он чӣ тааллуқ ба амал дорад, маликаи нафси худ гардонад”, ки ин гуфтаҳо ба шахсияти Абушакури Балхӣ мувофиқат мекунад [1, с.346].

Ҳамин тавр, ҳар он нуктаи ахлоқиеро, ки хусусан дар бораи моҳияти дониш ва шахси донишманд гуфтааст, гумон мекунам аз мушоҳидаҳои воқеияти ҳол ва зиндагии замони худи ин ҳакими маъруф ва донишмандони ҳамзамонаш ҳосил шудааст. Таваҷҷуҳи фавқулода ва арҷгузории шоҳони хирадманду донои аҳди Сомонӣ ба хидмати

донишмандони бузурги ҳирфаӣ боиси гуфтугӯи достону маснавиҳои мондагоре чун «Офариннома» шудааст. Масалан, дар намунаи зерин, ки сухан дар бораи воло будани қадру қимат ва манзалати шахси донишманд меравад, чунин таъкид намудани Абушакури Балхӣ ба андешаи мо аз воқеияти ҳоли замонаш панд гуфтани ӯро тасдиқ менамояд:

Набинӣ зи шоҳон абар тахту гоҳ
Зи донандагон боз ҷӯянд роҳ.
Агарчи бимонанд деру дароз,
Ба доно бувадшон ҳамеша ниёз [6, с.151].

«Набинӣ» гуфта муроҷиат намудани шоир ба андешаи мо ишора ба таваҷҷуҳ ва қадршиносии шоҳони замон нисбат ба донишмандони рӯзгорашро ифода мекунад. Дар баробари ситоиши шахси донишманд бедонишонро мазаммат кардани Абушакур табиист:

Абедонишон бори ту кай кашанд,
Абедонишон душмани донишанд [6, с.151].

Ва ҳар як нуктаи ахлоқие, ки пас аз ситоиши хираду дониш аз қабили некойинӣ, некандешӣ, ростиву покизагӣ, дӯст гирифтан, одоби сухангӯӣ ва монанди инҳо матраҳ мешавад, ба ҳамон масъалаи хираду доноӣ иртиботи мантиқӣ дорад. Масалан, дар масъалаи сухангӯиву сухандонӣ чунин панд медиҳад:

Чу ёқут бояд сухан безуфон,
Сабуксанг, лекин баҳояш гарон.
Сухан то нагӯӣ, туро зердаст
Забардаст шуд, к-аз даҳони ту ҷаст.
Касе, к-ӯ ба некӯсухан шод нест,
Бар ӯ неку бад ҳарчи бошад якест.
Сухан, к-андар ӯ суд на, ҷуз зиён,
Набояд, ки ронда шавад бар забон.
Сухан гарчи бошад гаронмоятар,
Фурӯмоя гардад зи камсоятар.
Сухан, к-аз даҳони бузургон равад,
Чу некӯ бувад, достоне шавад [6, с.151-152].

Абушакур дар ин байтҳо дар бораи одоби сухангӯӣ панд додааст ва ҳамаи он нуктаҳоеро, ки дар бораи тарзи сухангӯӣ баён кардааст, бегумон ба донишу хиради сухангӯ иртибот мегирад. Тарзи сухангӯии инсон вобаста ба сатҳи хираду дониш ва одобу ахлоқи ӯст.

Пас аз одоби сухангӯӣ дар бораи иқтидор ва неруи созандагии сухан чунин абёти ҳакимонае гуфтааст:

Шунидам, ки бошад забони сухан
Чу алмоси буррону теғи куҳан.
Сухан бифканад минбару дорро,
Зи сӯрох берун кашад морро.
Сухан заҳру позаҳру гарм асту сард,
Сухан талху ширину дармони дард [6, с.152].

Ба маврид ва муносиб сухан гуфтанро Абушакур яке аз шартҳои одоби сухангӯӣ донистааст:

Сухан чун на барҷой гӯё шавад,
Мар он пойгоҳро, ки ҷӯё шавад.
Бари ҳар сухан бори гӯё шавад,
Чунон к-оби дарё ба дарё шавад.
Сухан, к-аз даҳон ноҳумоюн ҷаҳад,
Чу морест, к-аз хона берун ҷаҳад.
Нигаҳ дор аз ӯ хештан, чун сазад,
Ки наздиктарро сабуктар газад [6, с.152].

Сухани нохушу ноҳумоюнро мисли море медонад, ки аз хона ногаҳ берун ҷаҳидаву қасди газидани касеро мекунад. Каси «ноҳумоюнгӯй» шахси бедонишу бехирад аст.

Пас аз ин, дар бораи пайваста омӯхтану гирд овардани ганҷи дониш сухан мегӯяд. Панд медиҳад, ки ҳарчанд инсон дониши зиёде ҳам дошта бошад, зарур аст, ки аз донои дигар бишнаваду пайваста пайи такмили дониш бошад.

Туро гарчи дониш ба гардун расад,
Зи донои дигар шунудан сазад.
Чӣ гуфтанд дар достони дароз
Набошад кас аз раҳнамун бениёз [6, с.153].

Дар бораи баддилону бадманишон ва аён будани бадандешиашон аз пешонии онон чунин мегӯяд:

Бад андар дил арчанд пинҳон бувад,
Зи пешонии мард тобон бувад [6, с.153].

Дар хусуси қудрату неруи дӯстӣ ва ҳамдиливу ягонагии инсонҳо Абушакур ин гуна панд додааст:

Шавад дӯст аз дӯст ороста
Чу бо эманӣ мардум аз хоста.
Ҳама чиз пирӣ пазирад, бидон,
Магар дӯстӣ, к-он бимонад ҷавон.
Ду чиз аз дил андӯҳ берун барад:
Рухи дӯст, овози марди хирад.
Бувад дӯст мар дӯстро чун сипар,
Беҳ аз дӯст мардум кӣ бошад дигар? [6, с.153].

Дар баробари ситоиши дӯстӣ ва аҳамияти дӯст гирифтан, дар бораи бадхоҳиву душманӣ ва зарари хашму нафрат андарз мегӯяд. Ва пас аз он дар бораи нури чашми инсон будани фарзанд сухан меронад:

Ду чашмат ба фарзанд равшан бувад,
Агарчанд фарзанд душман бувад
Зи пеши писар марг хоҳад падар,
Ту душман шунидӣ зи ҷон дӯсттар.
Бикоҳад зи ранҷи ту ҳам ранҷи ту,
В-аз осонӣ осонию ганҷи ту [6, с.155-156].

Фарзандро Абушакур ганҷе медонад, ки волидайн бояд барои ин ганҷи бебадал ва «душман»-и аз ҷон дӯсттараш ранҷ бибарад ва ранҷи волидайн он аст, ки ӯро ҳангоми кӯдакию наврасияш тарбият намояд ва аз кажиҳо бигардонаду ба рости ҳидоят намояд. Мисли боғбоне бошад, ки барои парвариш ва сарсабзии ниҳоли зиндагияш – фарзанд ҳамеша дар ранҷу заҳмати ширин бошад. Чун ниҳолро ҳангоми кӯчакӣ ба ҳар самт гардондан мумкин аст ва чун бузург шаваду реша давонад, ба дигар самт кашидани он мушкил ва номумкин мегардад. Ба андешаи Абушакур тарбияти фарзанд низ дар кӯдакияш натиҷаи хуб хоҳад дод:

Ба ҳангоми барноию кӯдакӣ,
Ба дониш тавон ёфтан зиракӣ.
Дарахте, ки кӯчак бувад боғбон
Бигардонад ӯро, чу хоҳад чунон
Чу гардад калон, боз натвонадаш,
Ки аз кажжию хам бигардонадаш [6, с.156].

Пас аз ин, Абушакури Балхӣ ҷамъ овардани миқдоре дираму хостаро, ки барои зиндагии инсон зарур аст ва мояи ба камол расидани ӯ мегардад, тавсия медиҳад. Дирамро, ки бо ранҷ ҳосил мешавад, бояд барои гирд овардани дониш сарф намуд:

Дирам мояи ранҷу доноӣ аст,
Дирам гирд кун, то тавоноӣ аст.
Чу пушт аст мар мардро хоста,
Киро хоста, кораш ороста.
Бияфзояд аз хоста хушу рой,
Тиҳидастро дил набошад ба ҷой.
Тавонгар барад офарин солу моҳ,
Ва дарвеш нафрин барад бегуноҳ [6, с.156].

Абушакури Балхӣ тани инсонро таҳаммулкунандаи тамоми сахтиҳо ва хуррамиҳои зиндагӣ медонад ва таъкид менамояд: модоме ки инсон ба ҳама сахтиҳо сабркунанда ва тобовар аст, бояд ба ранҷи омӯхтану камолоти инсонӣ машғул гардад. Ба заҳмати омӯзиш

тан додану таҳаммул намудан ва дониши фаровон ба даст овардани инсон ӯро ба мартабаи баланд мерасонад:

Чунон кард Яздон тани одамӣ,
Ки бардорад ӯ сахтию хуррамӣ.
Бар он парварад кас, ҳамепарварӣ,
Биёяд ба ҳар роҳ, к-аш оварӣ [6, с.156].

Пайваста омӯхтану дониш ба даст овардани инсон ӯро аз ҷаҳлу нодонӣ раҳоӣ мебахшад:

Биёмӯз, то зиндаӣ рӯзу шаб,
Чунин гуфт доно, ки бикшод лаб.
Ниҳоди танат худ чунин омадаст,
Ки аз маҳ ба дониш гузин омадаст.
Шунидам, ки бар шоҳ фаррух бувад,
Ки дастур покизапосух бувад.
Наёяд-ш дастури нодон ба кор,
Дабирони нодони ноустувор [6, с.156].

Абушакури Балхӣ дар «Офаринномa» дар бораи шоҳ ва чигунагии дабирону мушовирони ӯ низ ибрози ақида мекунад. Аз панди ӯ шоҳону дабирон низ баҳраманд мегарданд. Устувории тахти салтанат ва пойдории мулкро аз чунин хислатҳои неку писандидаи шоҳ вобаста медонад:

Бувад подшоҳ мустаҳиқтар касе,
Ки дорад нигаҳ чизу дорад басе.
Агар ом дорад ҳаме хоста,
Бад-он то бувад кораш ороста.
Пас ин шоҳро беҳ, ки дорад нигоҳ,
Ки бар ома ҳамчун шубон аст шоҳ.
Чу хусрав надорад, чу хоҳанд аз ӯ,
Ҳақи мардумон, чун гузорад, бигӯ [6, с.157].

Адлу додро бунёди салтанати шоҳ ва дин медонад:

Хирадманд гӯяд, ки бар адлу дод
Бувад подшоҳию динро ниҳод.
Беҳин коре андар ҷаҳон он бувад,
Ки монандаи кори Яздон бувад [6, с.157].

Ҳаким Абушакур панд медиҳад, ки ҳангоми ба шоҳ наздик будан хештандор ва устувор бояд монд:

Шунидам, ки оташ бувад подшоҳ,
Ба наздики оташ кӣ ҷӯяд паноҳ?
Ту донӣ, ки бар даргаҳи шаҳриёр
Бувад хештан доштан сахт кор.
Дил аз ҳайбати шоҳ хира шавад,
Бад-ӯ чашми бинанда тира шавад
Агар подшоро ту бошӣ писар,
Ҳаметарс аз ӯ, гар бибояд-т сар.
Ба роҳе, ки мард андар ояд ба сар,
Ба он роҳ низаш набояд гузар [6, с.157].

Дастури ахлоқии Абушакур барномаи мукаммали ахлоқӣ ва андарзиест, ки барои комилу хирадманд тарбия ёфтани инсон навишта шудааст. Як инсони комилу хирадманд кадом хислатҳоро бояд доро бошад, дар маснавии ахлоқии Абушакур тавсиф шудааст. Панду андарзи Абушакур барои камолоти маънавии инсон ва дар тинати ӯ тарбия намудани хислатҳои неки инсонӣ равона шудааст. Мухотаби ин дастурномаи тарбиявӣ подшоҳу вазир, дабиру сипоҳ, кишоварзу оҳангар ва дар маҷмуъ кулли инсон аст. Абушакури Балхӣ барои тамоми инсонҳо сарфи назар аз касбу ҳирфа ва мавқеи иҷтимоияшон пайваста омӯхтан ва ҳамеша ба сӯйи камолоти маънавӣ майл намуданро панд додааст. Хитоби ӯ ба инсон «Биёмӯз» аст. /Биёмӯз ҳарчанд битвониё, / Магар хештан шод гардониё [6, с. 162].

Абушакур бекор нишастану вақт ба беҳудагӣ зоеъ намуданро сахт мазаммат намуда, мудом аз пайи омӯзиш ва такмили дониш буданро ба инсон талқин менамояд.

Ба кишоварз ва оҳангару бофанда, ки аз пешаҳои муҳимми ҳаёти инсонанд, панд медиҳад, ки доим ба пешаи худ машғул бошанд ва бекор нишастани онҳоро кори беҳуда медонад:

Кишоварзу оҳангару пойбоф
Чу бекор бошанд, саршон бикоф! [6, с.168].

Ин гуна пандҳои омӯзандаро, ки тору пуди онҳо аз хирад танида шудаанд ва инсонро ба роҳи неку писандида ва камолоти маънавӣ ҳидоят менамоянд, Абушакури Балхӣ бо роҳҳои гуногун ҳосил кардаву санҷида ва амиқ омӯхтааст. Аз маснавии «Офариннома» аён аст сарчашмаҳои ахлоқие, ки ҳамчун заминаи асосӣ ва бунёдӣ барои таълифи он хидмат кардаанд, инҳоянд:

Якум. Нахустин заминаи муътамад ва ба вуҷудоварандаи «Офариннома»-и ҳакимонаи Абӯшакурро яқинан ҳамон суннатҳои асилу маъмули ҳикматомези зиндагии **пандвору андарзгуна** ва таҷрибаи ғании **рӯзгори хирадбунёд** ва **озодманишонаи ориёиёни озоданажод** ташкил намудааст. Ба маънии дигар таҷрибаи дар дарозои замонҳо сайқалдидаву аз имтиҳонҳои зиёди рӯзгор гузашта ва ба панди судманд табдилёфтаи андӯхтаҳои ниёгони хирадманди ориёиён намунаи ибрат ва сазовори офарину шукр аст, ки маҷмуи онҳоро Абушакури ҳикматписанд дар шакли «Офариннома» гирд овардааст.

Дуюм. Абушакур аз маҷмуи пандномаҳое, ки пеш аз ӯ хусусан дар замони Сосониён навишта шудаву миёни мардум чун дастури ахлоқӣ маълум будаанд, хабар доштааст. Хусусан, аз пандномаҳои «Хусрави Қубодон», «Панднома»-и Бузургмеҳри ҳаким ва «Андарзномаи Анӯшервон» на танҳо огаҳӣ доштааст, балки ба назари мо таъсир ҳам бардоштааст. Ва дар аксари маврид, ки дар «Офариннома» ҳангоми зикри панде бо таъбири «хирадманд гӯяд» оғоз менамояд, ба андешаи мо огоҳии Абушакурро аз пандномаҳои пешин тасдиқ менамояд, яъне ӯ аз пандномаҳои мазкур ёд меорад. Масалан:

Хирадманд гӯяд, ки бунёди хӯй
Зи шарм асту дониш нигаҳбони ӯй [6, с.159].

Хирадманд гӯяд, ки зан он батар,
Ки ӯ мардхӯ бошаду мардфар.
Бас аст ин шараф хӯи покизаро,
Ки монад зани хуб дӯшизаро [6, с.160].

Сеюм. Аз пандномаҳои Зардушт ва дини беҳӣ хуб огаҳӣ доштану таъсир пазируфтани ӯ ҳангоми таълифи «Офариннома» аз ин байти Абушакур аён мегардад:

Чунин хондам аз дафтари Зардуҳишт,
Ки доно бувад бегумон дар биҳишт [6, с.166].

Аз ин байт маълум аст, ки Абушакур аз дафтари Зардуҳишт хондам гуфтааст, на ин ки аз касе шунидааст яъне, аз фарҳанги гузашта хуб огоҳ будааст.

Чаҳорум, аз тариқи шунидаҳояш аз забони шахсиятҳои гуногуни замонаш барои маснавии ахлоқии хеш панду андарзҳои ноёб гирд овардааст. Дар аксар маврид ҳини баёни панде аз таъбири «Шунидам» оғоз менамояд. Масалан:

Шунидам, ки чизе бувад устувор,
Ки ӯро нигаҳбон бувад бешумор.
Магар роз, к-он гоҳ пинҳон бувад,
Ки ӯро яке тан нигаҳбон бувад [6, с.160].

Шунидам, ки душман бувад чун булӯр,
Чу гоҳи шикастан наёбӣ, машӯр.
Пас он гаҳ чу хоҳӣ, ки то бишканӣ,
Чунон кун, ки бар санги хоро занӣ [6, с.154].

Зи доно шунидам, ки паймоншикан,
Зани ҷоф-ҷоф аст, осонфикан [6, с.170].

Панҷум, пандҳои зиёдеро дар асоси мушоҳидаҳо ва андӯхтаҳои воқеии ҳаётии худ ва ё ин ки шахсони ҷаҳонгаштаи доно ва ҳикматдон гирд овардааст:

Ҷаҳондидае дидам аз шаҳри Балх,
Зи ҳар гуна гашта ба сар бар-ш-чарх.
Хиромидани кабк бинӣ ба шах,
Ту гӯӣ зи дебо фикандаст нах [6, с.163].

Шашум, аз пандномаҳо ва андарзҳои ҳиндувон низ хабардор будааст ва пандҳои судманди ононро низ дар маснавияш зикр кардааст:

Яке панди хуб омад аз ҳиндувон,
Бар он хаставонанд нохаставон.
Бикун некӣ в-о0н гаҳ бияфкан ба роҳ,
Намояндаи роҳ аз ин бад махоҳ [6, с.159].

Ҳафтум, аз нуктаҳо ва гуфтаҳои андарзӣ ва пандномаҳои мӯбадон ба фарзанди хеш низ дар маснавии ахлоқии хеш истифода кардааст:

Касе, к-оварад рози худро падид,
Зи гетӣ ба комаш нахоҳад расид.
Ниҳуфтан сазад розро ҷовидон,
Ба ҷон боз бояд-ш бастан, ба ҷон.
Або дӯсту душман набояд кушод,
Ба фарзанд мӯбад чунин кард ёд [6, с.161].

Ҳаштум, аз пандномаҳо ва бовару эътиқодоти шаманӣ низ ё бо роҳи хондан ва ё бо роҳи дидану мушоҳида намудани тарзи зиндагии онҳо омӯхта ва дар маснавии худ истифода намудааст:

Шаманро набинӣ чӣ гӯяд шаман,
Магӯ роз бо як тан аз анҷуман.
Бараҳна будӣ, к-омадӣ дар ҷаҳон,
Набуд бо ту чиз ошкору ниҳон [6, с.161].

Нуҳум, панду андарзҳо ва нуктаҳои ахлоқии исломӣ яке аз сарчашмаҳои боэътимоди Абушакур дар офаридани «Офаринномa» будааст:

Хирадманд гӯяд, ки бунёди хӯй,
Зи шарм асту дониш нигаҳбони ӯй [6, с.159].

Хирадманд гӯяд, ки ҳаст ин ҷаҳон,
Яке ҷиср бар роҳи мо ҳамраҳон.
Касе, к-андар андӯҳи гетӣ фитод,
Мапиндор, гар шод биниш шод [6, с.161].

Дар ин байтҳо аз нуктаҳои инсонсозу ахлоқии Қуръон ва ҳадису гуфтаҳои паямбар бахраманд гардидани Абушакури ҳаким аён аст, ки мавзуи алоҳидаест ва дар ин хусус дар мавриди дигар ҳоҳем навишт.

Муқарриз: ***Амирқулов С.*** – доктори илмҳои филологӣ,
профессори ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Абдурраҳмони Ҷомӣ. Осор. Дар ҳашт ҷилд. Ҷилди ҳафтум. Ҳозиркунандаи чоп ва муаллифи шарҳу луғат Аълохон Афсаҳзод / Ҷомӣ, Абдурраҳмон. – Душанбе: Адиб, 1989. - 544 с.
2. Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Ашъор. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳот аз Расул Ҳодизода ва Алии Муҳаммадии Хуросонӣ / Рӯдакӣ, Абӯабдуллоҳ. – Душанбе: Адиб, 2007. - 405 с.
3. Авфӣ, Муҳаммад. Лубобулалбоб. Бо саъй ва эҳтимоми Эдвард Браун / Муҳаммад Авфӣ. - Теҳрон. – 1367. - 2036 с.
4. Анзурати Маликзод. Шаҳиди Балхӣ шоири бузурги замони Сомониён / Анзурат, Маликзод. - Душанбе: Ирфон, 2016. - 116 с.
5. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ. - Сталинобод, 1958. - 406 с.
6. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ. Таҳияи матн ва луғату тавзеҳот аз Худоӣ Шарифов ва Абдушукур Абдусатторов. – Душанбе: Адиб, 2007. - 480 с.
7. Аълохон Афсаҳзод. Одамушшуаро Рӯдакӣ / Афсаҳзод Аълохон. - Душанбе: Адиб, 2003. - 304 с.
8. Забеҳуллоҳ Сафо. Таърихи адабиёт дар Эрон ва дар қаламрави забони порсӣ аз оғози аҳди исломӣ то давраи Салҷуқӣ (ҷилди аввал) / Сафо, Забеҳуллоҳ. - Теҳрон, 1371. - 717 с.
9. Манучеҳрӣ. Мунтахабот. Ба чоп тайёркунанда Ҷобул Додалишоев. - Душанбе: Дониш, 1974. - 176 с.
10. Носири Хусрав. Девони ашъор. Таҳияи матн ва шарҳи луғот аз Нурмуҳаммад Амиршоҳӣ ва Мубашшир Акбарзод. – Душанбе: Адиб, 2010. - 480 с.

11. Садрӣ Саъдиев. Ба дониш тавон ёфтан бартарӣ / Саъдиев Садрӣ // Бӯстони маърифат (китоби дуюм). Мачмуаи мақолаҳо. – Тошканд, 2004. - 41 с.
12. Холиқ Мирзозода. Таърихи адабиёти тоҷик (Аз давраи қадим то асри XIII) / Мирзозода, Холиқ. Китоби 1 (I). - Душанбе: Маориф, 1987. - 487 с.
13. Холиқзода Шоира. Абӯшакури Балхӣ ва осори ӯ / Шоира Холиқзода. - Душанбе: Кондор, 2013. - 112 с.
14. Шиблии Нуъмонӣ. Шеърулаҷам ё таърихи Шуаро ва адабиёти Эрон / Нуъмонӣ, Шиблӣ. Ҷилди аввал. – Теҳрон, 1368. - 264 с.
15. Шоирони аҳди Сомониён. Мураттибон Худоӣ Шариф ва Абдушукури Абдусаттор. – Душанбе: Адиб, 1999. - 144 с.

ШИНОХТИ МОҲИЯТИ ХИРАД ВА АНДАРЗ ДАР МАСНАВИИ «ОФАРИННОМА»

Дар мақола дар бораи шоири хирадгаро будани Абушакури Балхӣ баҳс шудааст. Абушакур шоирест, ки пеш аз Фирдавсӣ дар бораи хирад муфассал ибрози андеша намуда, нақши созандаи онро дар рӯзгори инсон дар маснавии “Офариннома” таъкид намудааст. Оғози ин маснавӣ бо шарҳи хираду дониш аст. Муаллифи “Офариннома” барои инсон доштани хираду донишро ҳатмӣ медонад. Муаллифи мақола дар асоси тадқиқоти анҷомшуда ва гуфтаҳои Абушакур саъй намудааст, ки яке аз нахустин шоирони хирадгаро будани муаллифи “Офариннома”-ро ба субут расонад. Ҳамчунин собит намудааст, ки осори Абушакури Балхӣ барои шоирони андарзгӯю хирадгарои баъдӣ чун Носири Хусраву Саъдӣ ва дигарон манбаи муассири баҳрабардорӣ қарор гирифтааст. Ҳамчунин муаллиф дар асоси ахбори сарчашмаҳои таърихӣ масъулияти андарзгӯии Абушакурро хеле хуб муайян кардааст. Таъсирпазирии Абушакури Балхиро аз фарҳангу тамаддуни ғании давраи бостон ва дар навбати худ шоири андарзгӯйи таъсиргузор будани ӯро дар мисоли Носири Хусраву Саъдии Шерозӣ собит намудааст.

Калидвожаҳо: маснавӣ, таҳқиқ, хирад, донишманд, осор, маънавӣ, рӯзгор, мушоҳида, ғоя, таҳаммул, адабиёт, ҳаким, Абушакури Балхӣ, моҳият.

ПРИЗНАНИЕ МУДРОСТИ И РАЗУМА В КНИГЕ "ОФАРИННОМА"

В статье говорится о мудрости поэта Абушакуре Балхи. Абушакур – поэт, который еще до Фирдоуси подробно изложил свои мысли о мудрости и подчеркнул ее созидательную роль в жизни человека в маснави «Офариннома». Начало этого меснави - объяснение мудрости и знания. Автор «Офариннома» считает необходимым, чтобы человек обладал мудростью и знаниями. Автор статьи доказывает, что автор «Офариннома» является одним из первых мудрых поэтов на основании проведенного исследования и из слов самого Абушакура. Он также доказал, что произведения Абушакура Балхи стали эффективным источником удовольствия для более поздних поэтов и мудрецов, таких как Насир Хисрав, Саади и др. Также автор анализировал ответственный характер Абушакура на основе сведений из исторических источников как честного и истинного учителем этики. Влияние Абушакура Балхи в оспекте богатой культуры и цивилизации древнего периода и, в свою очередь, его влияние как поэта доказывается на примере Насира Хисрава и Саади Ширази.

Ключевые слова: маснави, исследование, мудрость, ученый, творчество, духовность, образ жизни, наблюдение, идея, толерантность, литература, мудрец, Абушакур Балхи, сущность.

RECOGNITION OF WISDOM AND INTELLEGENCE IN “OFARINNOMA”

The article analyzes the wise poet Abushakur Balkhi. Abushakur is a poet who lived before Firdousi, outlined in detail his thoughts about wisdom and emphasized its creative role in a person’s life in the masnavi “Ofarinnoma”. The beginning of this mesnavi is an explanation of wisdom and knowledge. The author of "Ofarinnoma" considers it necessary that a person possess wisdom and knowledge. The author of the article proves that the author of "Ofarinnom" is one of the first wise poets on the basis of the research and the words of Abushakur. He also proved that the works of Abushakur Balkhi became an effective source of pleasure for later poets and sages such as Nasir Khusrov, Saadi and others. The author also analyzed the responsible nature of Abushakur on the basis of information from historical sources as an honest and true teacher of ethics. Abushakur Balkhi has a huge influence on the rich culture and civilization. He has a high status as the great poets as well as Nasir Khusraw and Saadi Shirazi.

Key words: masnavi, research, wisdom, scientist, creativity, spirituality, lifestyle, observation, idea, tolerance, literature, sage, Abushakur Balkhi, essence.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Анзурати Маликзод*** – Институти забон ва адабиёти ба А.Рӯдакии АМИТ, ходими пешбари илмӣ. **Суроғa:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиё.Рӯдакӣ, 17.
E-mail: **anzuratm-2005@mail.ru.** Тел.: **(+992) 915-04-19-75**

Сведения об авторе: ***Анзурати Маликзод*** – Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ, ведущий научный сотрудник. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.
E-mail: **anzuratm-2005@mail.ru.** Тел.: **(+992) 915-04-19-75**

Information about the author: ***Анзурати Маликзод*** – Institute of literature and languages by name Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Leading Specialist. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki, Ave., 17. E-mail: **anzuratm-2005@mail.ru.** Phone: **(+992) 915-04-19-75**

УДК: 82-2

СОХТОРИ РОМАНҲОИ ТАЪРИХИИ СОРБОН

Ҳошимова Х.А.
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Дар давраи соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон таваҷҷуҳи нависандагон ба таърихи наздику гузаштаи дур ва чеҳраҳои таърихӣ, ки дигаргуниҳои бузурги таърихии давр бо номи онҳо иртибот дорад, вусъат меёбад. Воқеаҳои гузаштаву имрӯз, қаҳрамонони муосиру чеҳраҳои таърихӣ дар насри муосири тоҷик аз зовияи диди нави нависанда таҷдиди назар шуда ба тасвир гирифта шудаанд, аз ҷумла драмаи таърихии «Хатои Искандари Мақдунӣ» (1996), киноповести «Шамшер ва ишқ» (2001) ва фоҷиаи таърихии «Рухшона» (2004), «Куруши Кабир»-и Бароти Абдурраҳмон (2012), намоишномаи «Спитамен»-и Ато Ҳамдам, «Девори Хуросон»-и Муҳаммадзамони Солеҳ (1999), «Шоҳаншоҳ»-и Баҳманёр (2007), «Ҳайҷо»-и Урун Кӯҳзод (2015), «Ҳафт рӯъё»-и Юсуфҷон Аҳмадзода (2001), «Роҳи абрешим», «Сади суғд» ва «Сади Хатлони»-и Ато Ҳамдам ва Л. Чигрин, «Достони писари Худо» (китоби якум соли 2000-ум ва китоби дуюм 2002 савум соли 2005), «Туғрал» (2007) ва «Маздак» (2022)-и Сорбон, «Ишқи Рӯдакӣ»-и Равшани Ёрмаҳмад, «Гардиши девбод»-и Абдулҳамид Самад (2019) ва ғайра.

Метавон гуфт, ки рӯ овардан ба таърих ва воқеаҳои таърихӣ дар адабиёти муосири тоҷик ҳанӯз дар замони Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва нимаи дувуми қарни ХХ ба назар мерасад. Назари таърихии устод С. Айнӣ (дар повести «Одина», романи «Дохунда», эпопеяи «Ғуломон», очерки таърихии «Темурмалик», инчунин дар «Ёддоштҳо»), Ҷ. Икромӣ (дар романҳои сегонаи «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро» (1960-1973), драмаҳои «Дохунда» (1954), Дилҳои сӯзон» (1970), «Гарнизон таслим намешавад (1974)), С. Улуғзода (дар «Шӯриши Восеъ» (1930), намоишномаҳои «Рӯдакӣ» (1958), «Темурмалик» (1968), «Алломаи Адҳам» (1973), романи «Восеъ» (1967), повести «Ривояти суғдӣ» (1975), Р. Ҷалил (дар романҳои «Одамони ҷовид (1941-1949), «Шӯроб» (1956-1967), Ғ. Абдулло (драмаҳои «Тӯфон» (1957), «Ҳуррият» (1964), «Сарбозони инқилоб» (1970), мавзуи насри Р. Ҳодизода ва инкишофи баҳдинаи насри тоҷикро дар солҳои 70-80-уми садаи ХХ дар осори Ф. Муҳаммадиев, Ҷумъа Одина, Саттор Турсун, Ӯрун Кӯҳзод, Сорбон, Баҳроми Фирӯз, Абдулҳамид Самад, Кароматуллоҳ Мирзоев ва дигарон таҳқиқ намуда, метавон мавзую муҳтаво в муҳиммияти асарҳои таърихиро дар насри муосири тоҷик таҳлилу таҳқиқ кард. Яке аз нависандагони пурмаҳсули тоҷик, ки дар марҳилаи савуми такомули маҳорати касбии хеш асарҳои таърихии бадеӣ эҷод намудааст, насли нависандагони нимаи дувуми қарни ХХ давраи шуравӣ Сорбон мебошад. Нависанда дар насри муосири адабиёти тоҷик такя ба мактаби реалистӣ романи сегонаи таърихии бузургро зери унвони «Достони писари Худо» (китоби якум соли 2000-ум ва китоби дуюм 2002 савум соли 2005), романи таърихи бадеии «Туғрал» (2007, китоби савуми романи сегонаи «Зарафшон») эҷод мекунад.

Метвон гуфт, ки Сорбон дар марҳилаҳои эҷодиёт на танҳо ба як навъи адабӣ таваҷҷуҳ доштааст, балки дар баробари эҷоди ҳикоя дар навъҳои дигари адабӣ новелла, қисса, қиссаи хурд, очерк, ёднома ва роман эҷоди асарҳоро идома додааст. Дар марҳилаҳои эҷодиёти Сорбон, ки дар машқи ҳикоя 5 сол, дар эҷоди повест 11 сол ва офаридани роман 10 сол муайян шудааст, таҷриба ва маҳорати касбии нависанда инкишофу такмил меёбад. Аввалин маҷмуаи нависанда «Гап дар дил» (1969) на ҳамаи ҳикояҳои нависандаро дар бар мегирад, ки баъдан дар «Куллиёт»-и ёздаҳҷилдаи ӯ дар ҷилди 11-ум тамоми ҳикояҳои эҷодкардаи адиб дар соли 2010 ба нашр расонида мешавад. Баъд аз маҷмуаи ҳикояҳо аз соли 1970 сар карда, осори Сорбон пайи ҳам чоп мешаванд, аз ҷумла қиссаҳои «Занги аввал» (1970), «Санги сипар» (1972), Ҷӯгӣ» (1973), «Буд, набуд» (1975), «Шинел» (1978), «Сабо» (1980), «Чархи эҳтиётӣ» (1987), «Дашти морон» (1987), «Қумрӣ» (1986), қиссаҳои хурди «Санги лаҳжон», «Оташбасар», «Кабӯтари сафед», «Хонаи нав», «Пули заррин», «Сафари хонакалон», «Марди танҳо», «Гап дар дил», «Пиндор», «Кушиш», «Корвон», «Якгӯша», «Сом», «Осиёби беоб» ва ғайра, романҳои «Актёр» (1978, 1981), «Зарафшон» (Ниёз-кончӣ, Шарифа ва Туғрал (2007), «Достони писари Худо» (иборат аз шаш китоб, 2000, 2002, 2005), «Кадевар» (2006), «Росу» (2007), «Барзгар» (2014),«Шаҳрбону» (2015).

Дар ҷустуҷӯиҳои бадеӣ ва таърихӣ мавзуъҳои батасвиргирифтаи нависанда мухталиф буда, лаҳзаҳои мушкилу мураккаби қисматҳои зиндагӣ, замону макони душвортарини даврон, сарнавишти чеҳраҳои номдору таърихӣ ва бонангу номус, масъалаҳои муҳимми ҳаётӣ, ахлоқӣ, оилавӣ, иҷтимоиву маънавӣ, ҳолатҳои руҳиву равонии инсонро дар шебу фарозҳои қисмат, дар бархӯрди воқеаҳои замониву иҷтимоӣ ва сиёсӣ зимни дигаргуниҳои давр дар шакли тасвири бадеӣ фаро гирифтааст. Зимни навиштани китоби савуми «Зарафшон» романи «Туғрал», ки ба сарнавишти шоири ҳиндусабку бедилшинос ва фоҷиаи ба ҳалокат расонида шудани ӯ дар давраи ҳаракатҳои аксулинқилобӣ ва зиддият нисбат ба ҳокимияти навбунёди артиши сурх бо боқимондаҳои ҳукумати подшоҳии рус бахшида шудааст, нависанда дар андешаронихои персонаж аз тохтутозҳо, хунрезиҳо ва харобиҳои гузаштаи дур дар симои Искандари Мақдунӣ, воқеаҳои истилои Араб, тохти Чингизхон ва дигарон ёдовар шуда, ба омӯзиш ва таҳқиқи таърихи юнониҳову мақдуниён таваҷҷуҳ зоҳир менамояд. Сабаби дигар, сар задани ҷанги бародаркуши мардуми тоҷик нависандаро водор месозад, ки ёде аз таърихи гузаштаи дур ҳамчун намунаи дарси ибрат ба ҷоҳпарастону дунёпараст ва ҳирсбаландони пайи нафси хеш китоберо нависад. Ба ин маънӣ А. Набавӣ низ ёдовар шуда, чунин менависад: «Таваҷҷуҳи Сорбон ба таърих чун бо воқеаҳои солҳои охир, бахусус ҷанги бемаънии шаҳрвандӣ иртибот гирифт, ӯ идомаи румони «Зарафшон»-ро мавқуф гузошт ва пайи мавзуъҳои ҳамоҳанг ба замони нав ва ибратангезе аз таърихи қадими ҷаҳон ва тоҷикону эронитаборон рафт. Дар натиҷа романи пурвусъати «Достони писари Худо» (2000) ба майдон омад, ки аз бисёр ҷиҳатҳо метавон онро бо мушкилаҳои ҳазорсолаҳо барои мардуми мо хос, ки ҳатто имрӯз ҳам дар ниҳоди вай мақоми муҳим доранд ва ё чунон ки мегӯянд, дар хуни эшон нишастаанд, он хислатҳое, ки ҳам баёнгари маънавиёти баланд ва ҳам сустиву норасидагиҳои миллати мо мебошанд, иртиботи мустаҳкаме дорад» [7, с.295].

Аз дебочаи романи «Достони писари Худо»-и Сорбон ба назар мерасад, ки нависанда дар ибтидо таърихи империяи юнониҳову мақдуниҳо ва воқеаҳои марбут ба даврро амиқ омӯхта, дар романи «Туғрал» тасвир карданӣ будааст, вале чун маводи зиёд имкони ғунҷоишро дар ин асар надошт, Сорбон вобаста ба се сабаб тасмим мегирад, ки романи «Достони писари Худо»-ро нависад:

1. Бо сабаби рӯзгор ва набарду лашкаркашиҳои Искандари Мақдунӣ, бузургии ӯ;
2. Сабаби дигар, таҳрифан ва саҳван ба номи шоҳзода часпондани лақаби Зулқарнайн;
3. Се дигар, аз рӯйи хатоҳо ва тафсири нодурусти баъзе ояҳои «Қуръон» ба Искандар додани унвони пайғамбарӣ [10, с.8].

Бояд гуфт, ки Сорбон барои эҷод намудани романи таърихии «Достони писари Худо» осори зиёди илмиву адабӣ, таърихӣ ва динӣ, аз ҷумла китобҳои «Тоҷикон»-и аллома Бобоҷон Ғафуров, «Искандари Мақдунӣ ва Шарқ»-и Сибукидис, «Искандари Мақдунӣ»-и таърихнигор ва олими австриёӣ Шахермайр, «Куруши Кабир»-и Абулкаломи Озод, «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ, «Тафсири кабир»-и Фахриддини Розӣ, луғати «Бурҳони қотеъ», китобҳои муқаддаси «Таврот» ва «Қуръони маҷид»-и Абдулкаломи Озод ва монанди инҳоро омӯхта, дар насри муосири тоҷик асари мондагори таърихӣ-бадеиро дар шаклу мазмун ва мундариҷаи сервоқеаи ҷадид офаридааст. Дар ин кори мушкилу ниҳоят заҳматталаб нависанда такя ба сарчашмаҳои омӯхтааш собит сохтааст, ки Зулқарнайн ба Куруш нисбат дода шуда, ба Искандари Мақдунии таърихӣ иртиботе надорад ва ба далели суханҳояш адиб чунин далел овардааст: «Искандари Мақдунӣ бо он хунхорӣ, қатли ом карданҳо, зулму ситам, андар ҷазираи Тир дуним ҳазор ҷавони шуҷоъро маслуб кардан, бо оташ задани Тахти Ҷамшед, сӯхтани китоби «Авесто», ғорату бурданҳо наметавонад пайғамбар бошад, агарчи лақаби Зулқарнайнро мегирифт» [10, с.12] ва иқтибос аз китоби динии яҳудиён ҳам меорад. Бо ин васила Сорбон кӯшидааст, чеҳраи сохтаи анъанавиву суннатии аҳли адаби адабиёти классикӣ Искандарро шикаста, Искандари таърихӣ «устураписанд, хирадманд, файласуфназар», лашкаркаши бомаҳорат, айшдӯсту пархошҷӯ ва золиму ҷаҳонгирро дар нигориши бадеӣ воқеъгарона ба тасвир оварад. Аз ҷониби дигар, нависада бо далелҳо такя ба сарчашмаҳои илмиву адабӣ ва каломи динӣ Искандари адабиёти классикиро, ки «аз ҳакимӣ ба пайғамбарӣ» расонида шудааст, ҳаёлӣ шуморида, чеҳраи воқеии шоҳ Искандари Мақдуниро дар жанри мухташами роман ба тасвир меорад. Ба ин маънӣ Сорбон чунин мегӯяд: «аз Фирдавсии бузург сар карда Низомӣ, Ҷомӣ ва

дигарон аз нигоҳи худ ва талаботи давру замон, аз назари ғоявӣ гӯё Искандарро як шоҳи ғоявӣ ё лашкаркаши кишваркушову одил тасвир кардаанд; гӯё онҳо кори худро сомон доданд; гӯё онҳо ба мақсад расиданд. Лекин, агар рӯзгори Искандарро хуб омӯзем, донем, ки ӯ кӣ буду чӣ кард, ин як ҷавоби манфӣ аст.... Искандар як инсони ниҳоят мураккаб буд ва баҳси рӯзгори ӯ низ мураккаб хоҳад буд. Ва онҳое буданд, ки рӯзгору корзори Искандарро навиштан мехостанд; баъзе комёб шуданд, бархе натавонистанд; баъзе сатҳӣ навиштанд, пораи зиндагии ӯро навиштанд. Ба наздикӣ номаҳои нависандаи бузурги франсавӣ Густав Флоберро хондам – муаллифи романи «Хонум Баварӣ». Ӯ ба як дӯсташ менависад: «Дӯстам, агар ман даҳ сол ҷавонтар мебудам, азми пиёдагардии Порсу Ҳиндро мекардам, дар бораи Камбуча (писари Куруш) ва Александр (Искандар) асар менавиштам». Бисёр ҳам нависандагони рус ва нависандагони ҷумҳурияҳои собиқ бародарии Шуравиро хондам. Лекин дар он асарҳо Искандар нест. Дар адабиёти худи мо ҳам бисёр чизҳо ҳаст; песаҳо, ҳикояҳову қиссаҳо, афсонаҳо ҳастанд, аммо якеи онҳо Искандарро дар Оинаи искандарӣ нишон дода натавонистааст. Ман ин ҷо ёд меорам шодравон Ҷумъа Одинаро. Он кас хуб оғоз карда буд, ки асарро нависад. Як пораи асарро навишт, вале афсӯсу дареғ, сад дареғ, умр вафо накард, чунонки Дақиқиро. Агар Ҷумъа Одина зинда мебуд, он асарро менавишт, он гоҳ ман шояд ин асарро наменавиштам» [13, с.320]. Суоле ба миён меояд, ки чӣ зарурате пеш омад, ки Сорбон дар бораи Искандари Мақдунӣ роман нависад? Гарчанде ки дар адабиёти ҷаҳон бахшида ба Искандар беш аз панҷ ҳазор асарҳо навишта шудааст. Дар ин бобат нависанда дар суҳбат бо рӯзноманигор Фотеҳи Абдулло чунин изҳори назар намудааст: «Дар адабиёти ҷаҳонӣ дар ин мавзуъ панҷ ҳазор номгӯй асар навишта шудааст. Искандарро аз лашкаркашӣ то пайғамбарӣ ва писари Худо будан кашиданд. Искандари воқеӣ, заминӣ, муртабид ва хунхорро фаромӯш карданд. Ман дар ягон асари бадеӣ дучор наомадаам, ки дар муқобили образи Искандар образи Доро, симои Бесуси Бохтарӣ ё Спитамони суғдӣ даҳиқу комил инъикос ёфта бошад....» [14, с.332]. Аз ин изҳори нависанда метавон хулоса кард, ки мақсади ӯ тасвири симои воқеӣ ва таърихии Искандари Мақдунӣ будааст. Бинобар ин, Сорбон қабл аз навиштани роман маъхазҳои зиёди илмиву адабӣ ва таърихӣ, хусусан китоби «Тоҷикон»-и Бобоҷон Ғафуровро амиқ омӯхтааст, чунонки Сорбон дар суҳбат бо рӯзноманигор Назира Самадова ба ин маънӣ ишора карда чунин мегӯяд: «Аз китобҳои таърихӣ омӯхтам; аз он китобҳое, ки муаллифонашон қадам ба қадам ҳамроҳи Искандар буданду оламро паймуданд ва дар рӯзномаҳояшон ҷангнома навиштанд. Беҳтарин китобе, ки ёрманди ман шуд, китоби «Искандари Мақдунӣ ва Шарқ»-и аллома Бобоҷон Ғафуров ва Сибукидис мебошад. Аз ин рӯ, дар аввали китобам ёд кардам: «ба ёди Бобоҷон Ғафур». Бисёр китобҳои дигар, ба мисли Шахермайр «Искандари Мақдунӣ»-ро тасмим гирифтам, бояд он чизе, ки то имрӯз омӯхтаму андӯхтам ба воситаи ҳамин асар «Достони писари Худо» ба хонанда пешниҳод намоям» [14, с.318]. Дар ин изҳороти Сорбон матлаби асосии эҷоди романи «Достони писари Худо» зикр ёфтааст, ки банду басти асар дар асоси он тарҳрезӣ шудааст. Маҳз жанр имкон медиҳад, ки ҳангоми таҳлили асари бадеӣ, дар мисоли мо, асари таърихии бадеӣ шахсияти нависандаро муайян намоем, зеро дар масъалаҳои иҷтимоӣ, ахлоқӣ вобаста ба инсон ва ҷомеа, урфу одати мардум ва таърих, оид ба ҳақиқат ва адолат ва амсоли инҳо мавқеи муаллиф ифода меёбад, хусусан онро дар тасвири персонажҳо, манзараҳо, макону замони рӯйдодҳо, тарҷумаи ҳоли чеҳраҳои амалкунанда муайян кардан мумкин аст, ки банду басти асари бадеиро ташкил медиҳад.

Дигар аз масъалаи муҳимме, ки дар дебочаи роман оварда шудааст, ба Искандар иртибот надоштани номи Зулқарнайн мебошад, ки дар оёти «Фавқ»-и Қуръон ёд шудааст, балки Сорбон муътақид бар он аст, ки зери ин ном Куруши Кабир дар назар аст. Гузашта аз ин, нависанда такя ба сарчашмаҳои илмиву таърихӣ ва китобҳои муқаддас ба чунин хулоса омадааст: «Аз саҳви таърихнигорон ва тафсири нодурусти воқеаҳои таърихӣ ва таърифу тавсифи дурӯғин симои Искандар дар адабиёти классикии мо чунон шудааст, ки хислатҳои начиби Зулқарнайнро ба Искандар гузаронанд, ҷангҳои бузурги Курушро ба Искандар нисбат диҳанд, ӯро пайғамбар донанд ва шоҳи рисолавӣ хонанд» [Дар оини накд. 318].

Ҳамин тариқ, романи «Достони писари Худо» дар се ҷилд навишта шуд, ки дар давраи нави насри адабиёти тоҷик яке аз шоҳасарҳои таърихӣ шинохта шуда, муаллифи он бо Ҷоизаи Рӯдакӣ сарфароз гардид.

Инак, Сорбон дар «Достони писари Худо» сарнавишти Искандари Мақдуниро дар ибтидо бо усули ретроспективӣ ва унсури руҷуи лирикӣ аз овони кӯдакӣ дар муҳити асотирҳо дар бораи Геракл, Ахилл, Зевс ва дигар қаҳрамонҳои қиссаҳои қадимии юнонӣ, дар тарбияи донишмандон Леонад, Деомад, Филиски ва файласуфи бузурги давр Арасту, Афлотун дар фазои сиёсиву иҷтимоӣ ва фарҳангии Юнони Қадим бо тамоми урфу одати мардуми ин сарзамин ва баъдан то лашкаркашиҳову ҷаҳонгирии ӯро дар жанри муҳташами роман воқеъгарона ба тасвир меорад. Воқеан А. Набавӣ дуруст қайд мекунад, ки: «Бо тамоми масъулият изҳор доштан мумкин аст, ки румони «Достони писари Худо» нишонаи камолоти эҷодии нависанда буда, бо хеле аз шоҳкориҳои адабиёти муосир ҳамсангӣ карда метавонад» [7, с.297].

А. Сайфуллоев («Дарки нави таърихи куҳан»), А. Сатторзода («Ровии Амондара»), Х. Асозода («Сорбон»), А. Набавӣ («Достони наву ибратомӯзи Искандару Доро»), М. Абдуллозода («Достони писари Худо»-и Сорбон ва вижагиҳои он), К. Шукруллоҳӣ («Нависандае, ки ба касе монанд нест»), З. Ӯлмасова («Тадқиқи бадеии фалсафаи ҷаҳонхоҳӣ дар романи Сорбон «Достони писари Худо», «Поэтикаи романи «Достони писари Худо»-и Сорбон» ва ғайра) ва дигарон дар бораи масъалаи бадеии тасвири воқеият, шакли таҳкия, ғояи бадеӣ, бандубасти бадеӣ, усули нигориш ва аҳамияти романи «Достони писари Худо» баъзе фикру мулоҳиза ва назари хешро баён кардаанд, ки зимни таҳлили поэтикаи роман дар мавриди зарурат аз нуқтаи назари ин донишмандон иқтибос оварда мешавад.

Дарвоқеъ, аз ҷиҳати устухонбандӣ ва сужасозӣ романи «Достони писари Худо» мураккаб ва серғунҷоиш буда, аз шаш китоб ва се ҷилд иборат мебошад. А. Набавӣ дар хусуси масъалагузорӣ, мавзӯъ, муҳтаво ва ба вуҷуд овардани руҳу фазои замонҳои дури таърихӣ дар романи «Достони писари Худо» андешаронӣ намуда, оид ба сохтори дарунии роман чунин изҳори назар намудааст: «...сохтори дарунӣ низ хеле ғанӣ ва серғунҷоиш мебошад. Сорбон ба нақли одӣ ва хронологии воқеаҳо камтар диққат медиҳад ва агар ба нақл зарурат ояд, онро ба воситаи руҷуъҳо ба амал меоварад, вале сар то пойи дарунмояи румонро амалиёти қаҳрамонҳо, барҳӯрдҳои маънавию ахлоқӣ, диалог - баҳси ақидавии иштирокдорони асар, тағйир хӯрдани ҳарлаҳзаинаву маънибардориҳои равонӣ, гумону тахмин, андешаҳои мухталиф, тасодуми афкор, нишон додани одобу одоти дарборӣ, расму русуми давлатдорӣ, этикети дарборнишинон ва ғайраву ва ҳоказаҳо ташкил кардаанд, ки то ба ин вақт румони тоҷик чунин дарунмояи ғаниро надида буд» [7, с.301].

Бояд гуфт, ки А. Сайфуллоев дар китоби «Уфуқҳои тозаи наср» (2006) дар фасли «Дарки нави таърихи куҳан» оид ба шахсияти таърихии Искандари Мақдунӣ ва лашкаркашиҳои ӯ дар асоси сарчашмаҳои муътамад маълумот дода, ду китоб ва чаҳор бахши «Достони писари Худо»-и Сорбонро муфассал таҳлилу таҳқиқ намудааст. Адабиётшинос вобаста ба воқеаҳо, мазмун ва моҳияти таърихӣ, тасвири образҳо ва типҳои иҷтимоӣ, усули истифодаи устураҳо, манзараҳои самбулӣ ва ҷо доштани тасвири натуралистӣ дар роман, инчунин маънии ғоявию эстетикии асар ва баъзе норасоиҳои он изҳори назар намуда, ба чунин натиҷа расидааст: «романи Сорбон оинаи рӯшани камолоти истеъдоди ӯ буда, яке аз беҳтарин асарҳои таърихии насри давраи истиқлолияти давлатии Тоҷикистон ба шумор меояд» [10, с.548-631].

Метавон гуфт, ки аксари таҳқиқотҳо ва андешаҳои адабиётшиносон оид ба романи «Достони писари Худо» дар атрофи масъалаҳои ғоявию бадеӣ, таърихияти тасвир, тасвири бадеии воқеият ва образҳо, моҳияти воқеаҳо, истифода шудани анъанаҳои устуравӣ, этнографӣ ва амсоли ин гуфта шудааст. Аммо ҳанӯз шакли таҳкияи воқеаҳо, усули нигориш, тарзи чеҳраофаринӣ, бандубасти асар, усули сужасозӣ ва таркиби воқеаҳои сужет, яъне поэтикаи роман ба таври муфассал таҳқиқ наёфтааст. Аз ин лиҳоз тасмим гирифтем, ки такя ба назарияи поэтика, сохтору тарҳрезӣ, ҳунари нигориш ва унсуру усулҳои бандубаст романи «Достони писари Худо»-и Сорбонро, ки дар насри адабиёти муосири тоҷик яке аз асарҳои барҷастаи таърихӣ эътироф шудааст, ба риштаи таҳқиқ кашем, агарчи дар тамоми асарҳо образҳо, сужет, тасвир, руҷуи муаллиф ва ғайра ба назар мерасад.

Инак, «Достони писари Худо»-ро *романи сегонаи таърихи гузаштаи дур* бояд ном бурд, зеро муҳтавои асар, агар аз як тараф, воқеаҳои таърихи дури 2400 сол пешро дар бар гирад, аз ҷониби дигар, ба чеҳраи таърихӣ Искандари Мақдунӣ бахшида шудааст.

Банду басти роман аз рӯйи архитектоника аз дебоча ва шаш китоб: дар ҷилди аввал, китоби якум бахши аввал 12 банд ва бахши дувум 13 банд; китоби дувум бахши савум 8

банд ва бахши чорум 7 банд («Куллиёт», ҷилди 7)-ро дар бар мегирад. Ҷилди дувум, китоби савум бахши панҷуму шашум аз 8 бандӣ ва китоби чаҳорум, аз бахши ҳафтуму ҳаштум бо 10 бандӣ («Куллиёт», ҷилди 8) мураттаб шудааст. Ниҳоят, ҷилди савум, китоби панҷум бахши 9 аз 9 банд ва бахши даҳум бо 8 банд; китоби шашум бахши 11 бо 11 банд ва бахши 12 бо 9 банд («Куллиёт», ҷилди 9) тарҳрезӣ шудаанд. Дар ҳар яке аз ин китобҳо ва бахшу бандҳо усул ва унсурҳои нигориш, тасвири бадеӣ, шакли таҳкияи нависанда, тарзи чеҳраофаринӣ ва тавсифи иштироккунандагони асар, тарзи бо ҳам пайвастани воқеаҳо, ки ба банду басти дохилии асар марбут аст, таҳлилу таҳқиқ карда мешавад.

Китоби аввали «Достони писари Худо», ки аз ду бахш иборат аст, бахши аввал бо 12 банд тарҳрезӣ шудааст. Қабл аз оғози таҳкия нависанда дар банди якум ду мисраъ аз ғазалиёти Ҳофиз иқтибос овардааст, ки дар он ба Искандари Кабир бахшида шудани асар ишора шудааст:

Мо қиссайи Сикандару Доро нахондаем,
Аз мо ба ҷуз ҳикояти меҳру вафо мапурс (Ҳофиз) [11, с.13].

Вобаста ба он ки роман ба чеҳраи таърихӣ бахшида шуда, тамоми хатти сужет, амалиёту воқеаҳо ва персонажҳои асар бо ӯ алоқаманд ба тасвир оварда шудааст, метавон гуфт, ки *банду басти асарро образи бадеии Искандари Мақдунӣ* ташкил медиҳад. Дар ин сурат образи қаҳрамони марказӣ ҳамчун *унсури ташкилкунандаи бандубасти асар* маҳсуб меёбад.

Дар бахши якуми китоби аввал нависанда бо усули ретроспективӣ ва унсури руҷуи лирикӣ таҳкияро аз сипоҳу сипаҳбадон, гетерҳо, пирони зиндагӣ ва Искандари лашкаркаш, ки дар биёбони Эронанд, оғоз менамояд, яъне *нақли муаллиф бевосита аз номи шахси якум* аз миёни воқеаҳои лашкаркашиҳои Искандари Мақдунӣ оғоз меёбад. Зимни таҳкия нависанда аз тасвир, монологи дарунӣ, диалог ва руҷуъ истифода намуда, дар бораи шоҳ Файлақуси II ва Олимпиада, ба дунё омадани Искандари аз хурдӣ кунҷкоб, дояи ӯ Ланика ва устодаш файласуфи бузурги юнон Арусту пайи ҳам воқеаҳои дури таърихиро бо тасвири манзараҳо, олами ботинии персонажҳо баён мекунад. Нависанда дар ин бахш диалоги Арасту ва Искандарро меорад, ки сабаби маҳз ба сӯйи Офтобнамо лашкар кашидани ӯ зикр меёбад. Новобаста ба он ки дар бораи айёми кӯдакии Искандар маълумоти дақиқ вуҷуд надорад, нависанда дар ибтидо сайъ намудааст, ки муҳиту атроф ва тариқи тарбия ёфтану ба воя расидани Искандари наврасро воқеӣ тасвир намояд. Бояд таъкид кард, ки зимни таҳкияи овони кӯдакиву наврасии Искандар нависанда *аз унсури ҳикояи илҳоқӣ* истифода намуда, қиссаҳои юнонии қадим (Троя)-ро ба маврид меорад, ки онҳо дар тарбияи руҳи тавоно ва қаҳрамононаи шоҳзода таъсири худро дар оянда мегузоранд.

Дар ибтидо чеҳраи Искандари ҷавонро нависанда тарзе ба тасвир овардааст, ки танҳо орзуи монанди қаҳрамонони номии қадим Ахиллу Гектор ва гоҳе чун Арасту донишманд шудан аст, вале бо мурури замон бо вуҷуди он ки шоҳзодаро дар роҳи сулҳу адолат, тарзи дурусти давлатдорӣ тарбият мекунанд, баъд аз он ки шоҳ Файлақуси II зани ҷавон Клеопатраро ба занӣ гирифтанӣ мешавад, кинояи амаки ӯ Аттал, шамшер кашидани падар Искандарро ба шурӯ ҳаяҷон оварда, аз падар дур мекунад. Дар ин сурат нависанда сабабаи вайрон шудани муносибати Файлақуси II ва Искандарро баён намуда, аввалин зиддияту ҳаяҷони ӯро ба тасвир меорад. Дар миёни валиаҳдон Қорун, Ариддус ва Искандар баъд аз ба ҳалокат расонида шудани шоҳ Файлақуси II Искандари ҷавон ба тахти шоҳигарии Мақдуния мешинад, ки дар ин роҳ модараш Олимпиада, маликаи ботадбиру дурандеш дастгираш буд. Дар ин сурат нависанда чеҳраи модари Искандар – Олимпиада, маликаи зебову ботадбир, ишвабозу танноз, базмороиҳову айшу нӯши шоҳзодаи ҷавон ва муҳити дарбор, муносибат нисбат ба устод Арасту ва омода дидани шоҳзода ба ҷанги порсҳоро дар муносибату амалиёти қаҳрамонҳо, диалогу монологи андешаронӣ ва муҳокима тасвир мекунад. Масалан, нависанда диалоги шоҳ Искандар ва устоди ӯ Арастуро дар масъалаи ҷанги Порс чунин баён мекунад: «Наход ин пири хирад нафаҳмад, ки шоҳон барои чӣ меҷанганд?»

−Шоҳон бо худ чӣ мебаранд ба гӯр? – шогирдро тагкобӣ кард, ки ӯ муроди Устодро нафаҳмида бошад.

−Инро шумо бояд хуб донед, Устод.

−Донистани ман бо донистани ту рост намеояд, мехоҳам бидонам, ту чӣ андеша дорӣ?

−Дунёро бидуни ҷанг тасхир кардан нашояд.

−Чӣ зарурат дорад, ки кас дунёро тасхир бикунад?

−Кадом шоҳ орзуи забардастӣ надорад?

−Муроди маро нафаҳмидӣ, Искандар...Бигзор тасхир кунад дунёро, ҷаҳонгир шавад.... Оқибати кор чист? Чӣ мебарад ба гӯр?

−Магар подшоҳон барои ба гӯр бурдан меҷанганд? Подшоҳон меҷанганд, ки хуш зиндагӣ бикунанд.

−Ту ба ман шоҳеро бигӯй, ки ҷангида хуш зиндагӣ карда бошад.

Ба андеша афтид Искандар, ки аз шоҳон, аз қаҳрамонон, аз худоён якеро ном барад, ки хуш зиста бошад, ёдаш наомад... » [11, с.108]. Чунонки дида мешавад, дар диалог нависанда хирадмандӣ ва дурандешии донишманди бузург Арастуро нишон додааст, ки шогирди хеш шоҳзода Искандарро аз азми ҷанг бо порсҳо боз доштанист. Вале ривоёту тамсилот ва устураҳои қаҳрамонони юнонӣ ва орзуи падар Файлақуси II лашкаркаширо ба Порс ва ниҳоят, орзуи пайдо кардани Оби Ҳаёт на панду насиҳатҳои устод ва на хоҳишу зории модар малика Олимпиада Искандарро аз азми хеш боз намедорад. Гарчанде ки дар бораи айёми кӯдакии Искандар нависанда маълумоти дақиқ пайдо накарда бошад ҳам, аммо дар хатти сужети роман дар ин бахш ҳангоми нақл, зимни андешарониҳо, муҳокимаҳо ва диалогу монолог, баҳсҳо ва ақидаҳо чеҳраи Искандар ва персонажҳои асарро равшану возеҳ ба тасвир овардааст.

Дар бахши дувуми китоб дар 13 банд нависанда ибтидо таҳкияро яке аз саду панҷоҳ писарони шоҳи Порс Ардашери II бо номи Ох (Ваҳуко) ва қиссаҳои Куруши Кабир, бунёдгузори давлати бузурги Ҳахоманишиҳо оғоз менамояд. Дар ин бандҳо воқеаи ба сари тахт нишастани Ардашери II бо роҳи хунин, куштори бародарон ва макру ҳилаи вазир Боҳуй зимни монологи дарунӣ (монологи андешаронӣ, муҳокима), қаҳрамони марказӣ шоҳзода Ох ва монологу диалоги персонажҳои дигар, ба сари қудрати давлати Ҳахоманишиён омадани Кудумони панҷоҳсола, машҳур бо номи Дорои III, муҳити носозгори фитнаангези дарбор ва бо заҳр ба ҳалокат расонида шудани вазири дасисабоз Боҳуй дар таҳкия нависанда бевосита аз номи шахси якум баён мекунад. Дар ин бахш Сорбон таърихи қиссаҳои Куруши Кабир, орзуи ҷаҳонгирӣ ва аз дасти маликаи скифӣ Томирис кушта шудани ӯ, кушторҳои шоҳзодагон бародаронро барои тахту тоҷ ва пас аз хондани он Ох дар пайи куштори 114 бародарони модарҷудояш мегардад, ки нависанда дар хатти сужет бо шарҳу тавсифи характерҳои персонажҳо воқеаро нақл мекунад. Барои Ох, - менависад Сорбон, - давоми қиссаву шаҷара аҳамият надошт, муҳим он буд, ки бародар барои тахт бародарро мекушад. Андар сару замири Ох як саду чаҳордаҳ бародар намеғунҷид... [11, с.135]. Дар ин маврид нависанда замири дил, андешаҳо ва мақсади шоҳзода Охро баён карда, бештар гумону андешаҳои иштирокчиёни бахш ва амалу ҳаракатҳои онҳоро дар муҳити дарбор ва атрофи он бо ҷузъиётҳои муҳимми рӯйдодҳо баён мекунад. Ба ин васила Сорбон муҳимтарин ҷузъиётҳои фасодшавӣ ва футур рафтани давлати пуриқтидори Ҳахоманишиҳоро нишон доданӣ мешавад, ки ҳирси маснаду шоҳигарӣ боиси куштори хунини бародарон то кӯдакони гаҳвора мегардад. Пайи ин воқеаи фоҷианок нависанда дар ручуъ ёде аз таърихи гузашта мекунад, ки ягон давлат аз он пойдор намонда буд.

Бояд гуфт, ки Сорбон дар бахши дувуми китоб на танҳо фазои низоми давлатдории салтанати сустшудаистодаи Ҳахоманишиниҳо, балки руҳияи носолим ва хунхори шоҳзода Ох, макру ҳилаҳои вазири бевафо ва беандешагиву зудбоварии шоҳ Ардашери II, фисқу фуҷури ақлбохтагон, ҳолу аҳволи моиндар, палонҷҳо ва шоҳдухтар Миноро дар ҳаракату амали онҳо ва дар хобу рӯъёҳо пайи ҳам дар монологи дарунӣ, андешаҳову муҳокимарониҳо ва диалогҳо ба тасвир меорад, ки бандубасти бахши китоби дувумро ташкил додааст. Зимни таҳкияи воқеа вазъияту ҳолатро нависанда шарҳу тавсиф намуда, таҳлил мекунад. Масалан, нависанда манзараи нобоварӣ, гумонбарӣ ва аз ҳам бим доштани шоҳ Ардашери III нисбат ба вазир Боҳуйро чунин менигорад: «Манзара манзараи рӯ ба рӯ омадани хирсу сайёдро мемонд ва гӯё бурду бохт ба неру ва бардошти чашм вобаста буд. Вазир Боҳуй чунин саҳнаву муродро дарёфт ва қасдан мижа зада бозиро бохт» [11, с.204]. Дар фарҷоми муносибати шоҳ Ардашери III ва вазир Боҳуй нависанда бо таҳлил дар монологу диалог манзараи ба ҳалокат расонида шудани шоҳ Ардашери III ва писараш Аршакро бо макри вазир Боҳуй тасвир менамояд. Дар ин маврид нависанда дар диалоги вазир Боҳуй ва табиб Пирон шоҳ Ардашери III-ро чунин тавсиф медиҳад: « - Шоҳ

Ардашери III сари ҳамаро хӯрад... Касе, ки бародаронро шафқат накард, бар падар хиёнат кард, магар раҳм бар мо кунад?» [ч.7 207]. Ин хулосаро нафаре пеш меорад, ки худ ба шоҳон хиёнатро раво дида буд ва дар симои вазир Боҳуй нависанда вазирони бевафову хиёнаткорро инъикос менамояд.

Дар банди 13 бахши дувум нависанда аз унсури ҳикояи илҳоқӣ истифода намуда, ҳангоми гузаронида шудани маросими тоҷгузорӣ охирин намояндаи дудмони Ҳахоманишиён Қудумони панҷоҳсола дар Истахр, ки вазир Боҳуй пайдо карда будаш, аз маросими тоҷгузории Куруши Кабир дар Бобул, дар хаёли Дорои III ҳикояи Дориюшро нақл мекунад. Ин ҳикояҳои илҳоқӣ воқеаро комилтар гардонида, манзараи дусад соли гузаштаи сулолаи Ҳахоманишиёнро баён мекунад. Чунончи, нависанда чунин меорад: «Доруюш пас аз бист соли вафоти Куруши Кабир ҷасади ӯро аз сарзамини Сакойиҳо фармуда овард ва вақте ки ҷасадро ба гардунайи шоҳӣ ба Тахти Ҷамшед наздик оварда, Дороюш огоҳ гашта ба пешвози тобути шоҳаншоҳи Порс баромад ва ҷасади ӯро бо хоставу зарру зевар бар саґна гузошт...» [11, с.222].

Дар фарҷоми бахши дувуми китоби якум нависанда дар унсури руҷуъ аз тахту дарбори Ҷамшед, аввалин ҷашни Наврӯз ва мухолифати шоҳу вазир ва қатли вазир бо ҷоми захр, ки худ заҳролуд карда буд, ёдовар шуда, аз ҳукмронии охирин шоҳи сулолаи ҳахоманишиён Дорои III ёдовар мешавад. Қабл аз анҷоми нақли давлатдории охири шоҳи аҳди ҳахоманишиён нависанда аз лашкаркашии Искандари Мақдунӣ ба Порс, ки ҳанӯз падараш Файлақуси II дар қарори Кунгураи Коринф ин нақшаро кашида буд, маълумот меорад.

Агар бахши якуми китоби аввал ба зиндагиву сарнавишти Искандари Мақдунӣ бахшида шуда бошад, бахши дувум, оид ба давлатдорӣ ва муҳити носозгори охирин шоҳигарии давлати Ҳахоманишин оварда шудааст. Дар китоби дувум, дар ҳар ду бахш ҳам нависанда фазои давру замони Искандари Мақдунӣ ва шоҳи сарзамини Порс - Дорои III-ро зимни манзарасозӣ, майдонороӣ, муносибати сипаҳсолорону атрофиёну наздики шоҳон, бархӯрди мақдуниёну юнониён, порсҳо дар кишвари Порс бо шарҳу тавсиф ва таҳлили воқеаҳову чеҳраҳои таърихӣ тасвир менамояд. Тарзи нақлу тасвири нависанда дар ин сурат ба тасвири чеҳраи воқеии Искандари Мақдунӣ равона карда шудааст, ки бо ривояту устураҳо ва тарбияи устодони давра тарбия ёфта, майли чаҳонгирӣ ва сохтани империяи ягонаи Искандариро дошт.

Дар хатти сужет нависанда барои кушодани симои комили шоҳ Искандар зиракиву донишмандӣ ва ботадбирии ӯро дар омӯзишу таҳлили «Курушнома»-и таърихнигори юнонӣ Ксенфонт дар бораи таърихи давлатдории шоҳони Порс, урфу русум, дину оин, набарду майдонороӣ, сипоҳу сипаҳбадон ва ғайраро нишон медиҳад. Умеди Искандар ба мутеъ гардонидани шаҳрҳои эллинийи Осиёи Саґир низ банд буд. Дар ин сурат нависанда манзараҳои набардро дар Граник, дижи Милет, шаҳри афсонавии Гордый, шаҳрҳои ҷазираи Лебос, Димишқ ва ғайра, базмҳои бо айшу нӯши Искандар, баҳсу мунозираҳо бо сипаҳсолор Пармониён, манзараи майдони ҷангҳо, мушкилоту музаффариятҳо пайи ҳам дар диалогу монологи қаҳрамони марказӣ ва иштирокдорони роман моҳирона нақл менамояд. Сорбон дар роман чеҳраи занони бо нангу номус, оқилаю дурандеш, покдоману поксиришт ва бо шарму ҳаёро дар симои Гулгун, духтари шоҳ Дорои III ва сайибаи Ох ва Барзин духтари Ортабози Порс нишон дода, ба амалу рафтори айшдӯстонаи малика Олимпиада ва бонуи отинӣ Катоюн муқобил мегузорад. Набардҳои Ментор, Мемнон, сарҳанг Набарзани диловар, Ортабози Порс пуштибонони давлати Ҳахоманишиён, шикасти Дорои III ва ғайра дар роман бо ҷузъиётҳои муҳимми таърихӣ ва ҷуғрофӣ баён шудааст.

Ҳамин тавр, дар шаш китоби романи «Достони писари Худо» воқеаҳо пайи ҳам дар замону макони муайян оварда шудаанд. Ҳар як бахшу банди китобҳо аз лиҳози мазмуну мундариҷа ва ғоя бо ҳам алоқаманд буда, хатти сужети комили асарро ташкил медиҳад, ки сарнавишту чеҳраи воқеии Искандари Мақдуниро ошкор мекунад. Гиреҳбандии воқеа лашкар кашидани Искандари Мақдунӣ ба Порс буда, тамоми хатти сужет зисту амалҳо ва лашкаркашиҳои шоҳи Мақдуниро ташкил медиҳад.

«Достони писари Худо»-ро метавон чун асари таърихӣ бадеӣ ном бурд. Дар ҳар як китобҳову бахшҳо ва бандҳо дар заминаи тасвири рӯзгору сарнавишти Искандари Мақдунии таърихӣ, волидони ӯ, ривоёту асотираҳои румиву юнонӣ, ояҳо аз китобҳои муқаддаси динӣ, таърихи сулолаи Ҳахоманишиён, тартибу низоми давлатдории

мақдуниҳою румиҳо ва порсҳо, зисту муҳити носозгори шоҳон, маросимҳои тоҷгузориву дафн, базму айшпарастиҳои шоҳу шоҳзада, маликаҳои оқилаву заковатманд, покдоману поксиришт ва донову дурандеш, гетерҳову румиву юнонӣ, панду ҳикматҳои донишманду файласуфи номӣ, номаҳо зимни воқеаҳо ва рӯйдодҳои мушаххаси таърихӣ, дасисабозиҳову бевафоиҳои вазиру бародарон, ватанфурӯшиву хиёнат, ҳирсу тамаъ ва ғайра бо камоли маҳорати Сорбон тарҳрезӣ шудааст. Асар тамоми ҷиҳатҳои характерноки ба роман хосро ифода намудааст, аз ҷумла рангорангии хатти сужет, банду басти бисёрнақшавӣ, бахшу бандҳо бо сужети ягона муттаҳид карда шудааст. Қаҳрамони марказии роман Искандари Мақдунӣ буда, барои кушодани ташаккули характер ва шахсияти ӯ образҳои дигар, аз ҷумла ҳаким Арасту, мураббиён Леонад, Лисимах, Деомад, малика Олимпиада, шоҳ Файлақуси II, доя Ланика, раммол Аристандр, Биталомус, духтари тоҷири юнонӣ Тойису Эрис, Гулгун духтари Дорои III, Барзин духтари Ортабози Порс ва ғайра ба тасвир оварда шудаанд. Қаҳрамони марказӣ Искандар воқеан чеҳраест, ки нависанда дар хатти сужети роман дар мавриди мувофиқ ба матн шахсияти ӯро тавсиф мекунад. Масалан, ҳангоме ки Искандар дархости устоди хеш ҳаким Арастуро ба ёд оварда, ба Коллисфени таърихнигор мегӯяд, ки чун ба Фаселида расидем, бояд шоири гузаштаи тавоно Теодектро зиёрат намоям, дар мубоҳисаи фарқияти байни шоҳ ва шоир натавонист аз ваҷоҳат ва сиёсати шоҳ Искандар шарҳу тавзеҳи ақидаашро пурсад ки аз кист, аз устодаш ва ё аз ӯ? Дар ин сурат нависанда чеҳраи Искандарро чунин тасвир мекунад: «Искандар дар сол хурд, аммо дар қиёфа, ваҷоҳат, сухан, муҳокима, мантиқи сухан, ақлу фаросат ва сипоҳигариву муғамбирӣ бузургсол метофт» [11, с.272]. Дар ҷойи дигар Сорбон симову сурати Искандарро аз диду мушоҳидаи Барзин ба тариқи зайл тавсиф менамояд: «Миёни палангинапӯшон, чарминапӯшон, зиреҳу ҷавшанпӯшон ва сипоҳони саропо низомипӯш ҷавони ҷомайи зарнигорпӯшида дигаргуна намуд: ҷавониаш, шербасу ялтан буданаш ва гомҳои сабуку бонизом бардоштанаш, гунаҳои кушоду равшан доштанаш ва банур буданаш таноби дили модару духтарро кашид» [11, с.360]. Дар ҳардуи ин мисол сурати зоҳирии Искандар тасвир шудааст, вале дар асл вай на танҳо чун шоҳи хирадманду ҳушманд, сиёсатноку тезҳуш, балки лашкаркаши моҳиру бераҳм, айёшу базмдӯст, ҷангҷӯю тезҷанг ба назар мерасад. Ба модар Олимпиада ва устоди бузургаш Арасту эҳтироми беандоза дорад, вале ҳамоно дар матлабу азму хеш устувору якрав ва манфиатҷӯ аст, бинобар ин, аз лашкаркашӣ ба Порс даст намекашад, балки бо баҳонаи нақшаи қаблии падараш Файлақуси II, пайдо кардани Оби Ҳаёт, расидан ба тулуъгоҳи Офтоб ва шоҳи ҷаҳон шудану сохтани империяи ягона ҷангҷӯёна ба Порс ҳаракат мекунад. Ба маслиҳату пешниҳодҳои сипаҳсолор Пармониён муаддабона гӯш меандозад, аммо дар зарурат бо ақли худ рафтор мекунад (задухӯрд дар рӯди Граник). Дар ниҳоят аз хатти сужет муайян мешавад, ки сипаҳсолор мафтуни зебогии Барзин ба шоҳ Искандар хиёнат карданӣ буд. Аз ҳама муҳим он ки сарвари сипаҳсолорони номӣ ҳам Пармониён ва ҳам Ортабоз ниҳоят ба як хулоса меоянд, ки ҷангу кушторҳо, забткориҳо ва набарду лашкаркашиҳо оқибате надоранд, бидуни вайронкориҳо, қатли ом ва пушаймониҳо чизеро ба бор намеоранд. Нависанда дар симои онҳо тавонист андешаи оқилона ва хирадмандонаро дар натиҷаи таҳлили кору кирдор ва амали хеш ба субот расонад, ин ҳам бошад пурқувват намудани андешаи ҳаким Арасту, ки муқобили лашкаркашиҳои Искандар буд.

Нависанда дар роман аз рӯйи шунидаҳо Искандарро ҳамчун шоҳе тасвир мекунад, ки ба пирону бевазанҳо кор намегирад, вале дар рафти лашкаркашиҳо ва муҳорибаҳо, хусусан ҳангоми барҳӯрд бо зиддият дар ниҳоди Искандар хислатҳои бад ба монанди бераҳмӣ, хунхорӣ, худпарастӣ, ҷаҳонсӯзӣ, ҷаҳонҷӯӣ ва ғайра зам мегардад. Ҳар бахшу банди китобҳо имкон медиҳад, ки Искандарро дар майдони ҷанг, стратегияи муҳорибаҳои ӯ, пархошгарӣ, ҳамчун шоҳ, дӯсту душман, писар, шавҳар, маҳбуб ва инсон хубтару беҳтар дар симову сурат ва сирату сиришти ӯ бо тамоми некиҳову бадиҳояш ончунон ки дар асл буд, воқеӣ шиносем. Нависанда дар роман такя ба факту далелҳои таърихӣ ва рӯйдоду воқеаҳо дар баробари тасвири забту фатҳҳои Искандар ва вазъи давлати сустшудаистодаи Ҳахоманишиён, вазъи сиёсиву иҷтимоӣ ва фарҳангии кишварҳои зери асорат афтодаро бо манзараҳои бадеӣ равшану возеҳ баён мекунад. Хусусан таваҷҷуҳи нависанда ба хобу нишонаҳои махсуси огоҳкунанда (хобҳои Искандар, Барзин, парвози лошахӯрон дар майдони набардҳо, бар сари Искандар афтидани сангчаи хокӣ ва ғайра), ки раммол

Аристандр, Барзин ва дигар раммолон таҳлил мекарданд, хулосаҳои дақиқи онҳоро зимни рӯйдодҳо ва натиҷаи онҳо нишон медиҳад.

Таҳлили романи «Достони писари Худо» бе таҳлили образи занон имкон надорад. Барзин зани зеботарин, бо ҳушу рой, хирадманд, ботадбир, дурандеш, ҳозирҷавоб ва бо нангу номус бо заковатмандиву суханронӣ Искадарро мафтуни худ месозад. Ин занест, ки шоҳ Искандари Мақдунӣ ба суханони ӯ бовар мекарду гӯш меандохт. Малика Олимпиада ва Катоюн дар амалу рафтори худ, баҳри нафси шаҳвонӣ иснод оварданд, аммо Барзину Гулгун чун шаҳбонуҳои покдоману оқила ва бо нангу номус тарбияи Шарқро гирифта, ҳурмату эҳтироми хоссаро сазоворанд.

Охирин шоҳи сулолаи Ҳахомашиниён Дорои III Кудумони панҷоҳсола таҷрибаи давлатдорӣ надошт, бо вуҷуди он ки вазири бадсиголро ба ҳалокат расонид, натавонист сарзамину давлат ва аҳли оилаашро аз душман ҳифз намояд, балки гурехт. Сипаҳсолорони ду тараф Мемнон (Порс) ва Пармониён (Рум) ба шоҳон дар маслиҳату пешниҳод ва набардҳо изҳори садоқат ба шоҳу сарзамини хеш зоҳир мекарданд, вале бо вуҷуди ин барои зани нозанин ва зеботарин омода буданд, ки аз баҳри ҳама чиз гузаранд. Шоҳ Биталомуси мисрӣ бо Искандари Мақдунӣ омода аст, ки барои гетери одӣ Тойис аз рашку ишқ даст ба гиребон шавад, вале ёрони шоҳ Протей ва Аминта пеши роҳи ӯро мегиранд. Биталомус намехост, ки маҳбубааш хамчун гетер истифода шавад, балки бо меҳру муҳаббати пок майл барои ба занӣ гирифтани Тойисро орзу мекард. Нависанда дар ҳар сурат нишон медиҳад, ки гетерҳо чун раққосаҳои базм ва дилхушиҳои мардон ҳеҷ қадру қимате надоранд.

Хулоса, «Достони писари Худо» асари калонҳаҷми ҳамосӣ дар адабиёти муосири тоҷик воқеан яке аз шоҳкориҳои адабӣ буда, воқеаҳои гузаштаи дури таърихии юнониҳо ва порсҳоро фаро гирифтааст, ки дар заминаи таҳқиқу таҳлили амиқи нависанда эҷод шудааст. Дар роман воқеаҳо, тарзи давлатдории шоҳони мақдуниҳову ҳахоманишиҳо, чеҳраҳо, хусусан қаҳрамонони марказӣ пайи ҳам тасвиру таҳкия шудааст, ки олами воқеиро дар тасвири бадеӣ ҷилвагар менамояд. Дигар ин ки, он аввалин асарест, ки чеҳраи таърихию воқеии Искандари Мақдуниро бозтоб намуда, симои тахайюлии қаблии дар адабиёти форсу тоҷик ситоишёфтаро инкор мекунад. Зиёда аз ин, зимни тасвири шахсияти Искандар, зиндагии шоҳони Порс, Юнон, ривояту асотирҳои юнонию таърихи порсҳо, давлатдории Куруши Кабир, аз байн рафтани китоби бузурги Зардуштон, манзараҳои даҳшатноки набардҳо дар майдони ҷанг, фитнаю дасиссаҳои дохилии дарборӣ, ватанфурӯшию хиёнат ва ғайра бо нақли тасвирӣ ва аз зовияи диди нависанда бо истифодаи усули экспозитсия, ретроспексия ва тавсифи муаллиф, истифодаи унсурҳои тавсифи портрет, манзара, монологи андешаронӣ, муҳокима ва диалоги персонажҳои асар, истифодаи луғоту истилоҳҳои ҳамон замон дар тадқиқу таҳлил тарҳрезӣ шудааст. Воқеан, Искандари Мақдунӣ шахсияти пурзиддияти мураккабест, ки тасвири зиндагиномаю чеҳраи ӯ, воситаҳои тасвири бадеӣ такомули ҳунари нигориши Сорбон мебошад.

Муқарриз: ***Кӯчарзода А.*** – доктори илмҳои филологӣ,
профессори ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Демидчик, Л.Н. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Насри солҳои 30: иборат аз 2 ҷ. / Л.Н. Демидчик.– Душанбе: Дониш, 1978. – ҷ.1.– 260 с.
2. Демидчик, Л.Н. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Насри солҳои 30: иборат аз 2 ҷ. / Л.Н. Демидчик. – Душанбе: Дониш, 1978. – ҷ.2.– 264 с.
3. Бақозода, Ҷ. Ду повести як нависанда / Ҷ.Бақозода // Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳия ва вероиши Одили Нозир. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С.101-107.
4. Қаюмова Д. Хусусиятҳои жанрию услубии ҳикоя ва повестҳои Сорбон / Д. Қаюмова. – Хучанд: Хуросон, 2017. – 232 с.
5. Масъалаҳои адабиёти муосири тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 416 с.
6. Набиев, А. Тасвири олами ботинии инсон, нависанда ва замон / А. Набиев. – Душанбе: Адиб, 1987. – 160 с.
7. Набавӣ, А. Ҷустурҳо ва ибтикорот дар наср: маҷмуаи мақолаҳо / А. Набиев. – Душанбе: Адиб, 2009. – 324 с.
8. Насри солҳои 1945-74 // Таърихи адабиёти советии тоҷик. Ҷ.4. – Душанбе, 1980. – 380 с.
9. Набиев, А. Тасвири олами ботинии инсон, нависанда ва замон / А. Набиев. – Душанбе: Адиб, 1987. – 160 с.
10. Ҳеҷ чиз маро ҷуз кор фароғат намебахшад (Сухбати Фотеҳи Абдулло бо Сорбон) // Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳия ва вероиши Одили Нозир. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С.321-336.
11. Сайфуллоев, А. Уфуқҳои тозаи наср / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Адиб, 2006. – 768 с.
12. Сорбон. Куллиёт. Ҷилди VII. Романи «Достони писари Худо» / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 400 с.
13. Сорбон. Куллиёт. Ҷилди VIII. Романи «Достони писари Худо» / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 400 с.
14. Сорбон. Куллиёт. Ҷилди IX. Романи «Достони писари Худо» / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 420 с.

15. Сорбони корвони сухан // Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳия ва вероиши Одили Нозир. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С.314-320.

СОХТОРИ РОМАНҲОИ ТАЪРИХИИ СОРБОН

Дар мақола сохтори ҳунарии романҳои таърихии Сорбон мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Сорбон ҳамчун нависанда дар даврае ба майдони адабиёт ворид шудааст, ки дар эҷодиёти нависандагон таваҷҷуҳ ба олами ботинии қаҳрамон, олами руҳӣ ва моҳияти зиндагии инсон меафзояд, яъне дар ин маврид инсон ва тафаккури ӯ матлаби асосии нависанда гардида буд. Ба ақидаи муаллиф эҷодиёти Сорбон аз ҷиҳати шаклу мазмун ва воситаҳои тасвири бадеӣ дар марҳилаи савуми эҷодиёти нависанда ба дараҷаи камолоти ҳунарӣ мерасад, зеро дар асарҳои дар ин давра эҷоднамудаи ӯ ҷанбаи таҳлилӣ пурқувват мегардад. Нависанда дар эҷоди романҳои таърихӣ сарчашмаҳои зиёдеро омӯхта, чеҳраҳои шинохтаро дар фазои муайяни замон, воқеаҳои таърихӣ ва сарнавишти онҳоро тадриҷан бо олами руҳии онҳо ба тасвир гирифтааст. Ин раванд дар адабиёти давраи шуравӣ зери унвони «тадқиқи психологизм», ки дар адабиёти Ғарбу Шарқ ҳанӯз дар нимаи дувуми асри XIX ташаккул ёфта буд, танҳо дар нимаи дувуми садаи XX дар эҷодиёти нависандагони пуртаҷриба ва ҷавон, аз он ҷумла дар эҷодиёти Сорбон зуҳур меёбад. Дар доираи мақола муаллиф романҳои таърихии Сорбонро аз ҷиҳати шакли таҳкияи воқеаҳо, ҳодисаҳо, тарзи тасвири чеҳраҳои таърихӣ, характерофаринӣ, олами ботинӣ дар монологи дохилӣ ва диалог, тавсифи персонажҳоро дар банду басти асар аз зовияи диди нависанда тадқиқу таҳлил намудааст.

Калидвожаҳо: романҳои таърихӣ, банду баст, таҳкия, монолог, диалог, ручуи лирикӣ, усули нигориш, тасвири воқеаҳо.

СТРУКТУРА ИСТОРИЧЕСКИХ РОМАНОВ СОРБОНА

В данной статье рассматривается композиция исторических романов Сорбона. В таджикскую литературу Сорбон вошёл в период, когда в литературе возрастает интерес к внутреннему миру героя, психологическому состоянию и смыслу его жизни. В данном случае человек и его мышление становится основной идеей писательского замысла. Автор статьи рассматривает творчество Сорбона, с точки зрения формы изложения, содержания и элементов художественного изображения, и по ее мнению, в третьем периоде творчество писателя приобретает особый характер, в его прозе наблюдаются аналитические черты. Писатель в период создания исторических романов изучает огромный материал научных и исторических источников и изображает известных личностей определенной эпохи, исторические события, с их судьбами и внутренним их миром. Данный процесс в период советской литературы развивался под названием «исследование психологизма», он проявляется в творчестве опытных и молодых писателей, в том числе и в творчестве Сорбона, только во второй половине XX века, хотя в западной и восточной литературе образовался еще в XIX веке. Автор в рамках статьи исследует исторические романы Сорбона, с точки зрения манеры передачи, описания событий, приключений, изображения исторических и знаменитых личностей, описания характера персонажей и главных героев, внутреннего монолога и диалога внутренней и внешней композиции его исторических произведений.

Ключевые слова: исторические романы, композиция, способ рассказа, монолог, диалог, композиционные элементы, описание событий.

THE STRUCTURE OF SORBON'S HISTORICAL NOVEL

Abstract. This article discusses the composition of historical novels by Sorbon. Sorbon entered the arena of Tajik literature at a time when interest in the inner world of the hero, the psychological state and meaning of his life is growing in literature, in other words, in this case, the person and his thinking are put as the main idea of the writer's intention. The author of the article considers the work of Sorbon from the point of view of the form of presentation, content and elements of artistic representation, and in her opinion in the third period, the writers work acquires a special character, an analytical feature is observed in his prose. The writer in the period of creating historical novels studies a huge material of scientific and historical sources and depicts famous personalities of a certain era, historical events with their destinies and their inner worlds. This process in the period of Soviet literature developed under the name «the study of psychologism» manifests itself in the work of experienced and young writers, including the work of Sorbon, only in the second half of the 20th century, which was formed in Western and Eastern literature in the 19th century. Within the framework of the article, the author explores the historical novels of Sorbon from the point of view of the manner of the story, descriptions of events, adventures, images of historical and famous personalities, descriptions of the characters and main characters, internal monologue and dialogues, internal and external composition of his historical works.

Key words: historical novels, composition, storytelling method, monologue, dialogue, compositional elements, description of events.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Ҳошимова Хуршеда Абдуманноновна*** – Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, номзади илми филология, ходими пешбари илмии шуъбаи адабиёти муосир. **Суроғa:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 21.
E-mail: **hurshedah@mail.ru.** Тел.: **(+992) 93-401-30-33**

Сведения об авторе: ***Хошимова Хуршеда Абдумановна*** - Институт языка и литературы им. Рудаки Национальной академии наук Таджикистана, кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник отдела современной литературы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21.
E-mail: **hurshedah@mail.ru**. Тел.: **(+992) 93-401-30-33**

Information about the author: ***Khoshimova Khursheda Abdumanonovna*** - Rudaki institute of language and literature of the National Academy of sciences of Tajikistan, PhD in philology, leading researcher of contemporary literature. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 21. E-mail: **hurshedah@mail.ru**.
Тел.: **(+992) 93-401-30-33**

УДК: 891.550

ТАҲЛИЛИ ХУСУСИЯТҲОИ МАТНИ ЯК МИСРАИ АРАБИИ ХОҶА КАМОЛИ ХУҶАНДӢ

Ғафуров А.В., Исмаилова М.О.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров
Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар ш. Хуҷанд

Камоли Хуҷандӣ шоири ширинсухани сабки ироқӣ ва яке аз дурахшонтарин чеҳраҳои ғазалсарои тоҷику форс ҳудуди солҳои 801-805 дар Хуҷанди бостонӣ ба дунё омада, донишҳои муқаддамотиро дар зодгоҳи худ фаро гирифта, барои такмили илм сафар карда, даврони шукуфоии умри худро дар Табрез ба сар бурдааст. Аз ин суханвари беназир танҳо «Девон»-и ашъор ва чанд порчаи насрӣ ба мерос мондааст. Мероси насрии Хоҷа Камоли Хуҷандӣ дар баъзе тазкираҳо ҳамчун «Хулосат-ул-ашъор ва зубдат-ул-афкор»-и Тақеуддини Кошӣ боқӣ мондааст. Аммо «Девон»-и Камоли Хуҷандӣ бошад, ҳоло беш аз 200 дастхатҳои он дар ганҷинаҳои олам нигаҳдорӣ мешаванд, ки дар матни онҳо тафовутҳо ба назар мерасад. Ин тафовутҳо дар кори тасҳеҳу таҳияи нашрҳои «Девон» нақши худро бозидааст. Дар ин мақола барои оростани баҳси шогирдона доир ба дурустии забту қироат ва таҳлили луғавии як мисраи арабии Камоли Хуҷандӣ, бар асоси чанд нусхаи қаламии мавриди назар ва нашрҳои форсиву кириллӣ кӯшиш менамоем.

Мисраи мавриди баҳси мо дар ғазали бо санъати муламмаъ эҷод намудаи Хоҷа Камоли Хуҷандӣ ба қалам омада, фаҳмидану дарк кардани он барои хонандаи тоҷик шарҳу эзоҳи алоҳидаро тақозо мекунад, ки чунин аст:

Маризу-л-ъишқи ло йафно бисукри-л-мавти ва-л-ҳуммо.

Ин мисраи арабии шеъри Камоли Хуҷандӣ нуҳ калимаро фаро мегирад. Мисраъ дар нусхаҳои қаламӣ ва нашрҳои «Девон»-и Камоли Хуҷандӣ бо ихтилоф дар матн омадааст, ки онро мавриди мутолиа қарор медиҳем:

1) *Маризу-л-ъишқи ло йафно бисукри-л-мавти ва-л-ҳуммо* – дар нусхаҳои қаламии № 4739 Китобхонаи Остони Қудси Разавии Машҳад [6, 167б], № 471 Китобхонаи Маҷлиси САНО-и Эрон [7, 250], № 2676 Китобхонаи Мағнисои Истамбул [8, 133а], № 4738 Китобхонаи Остони Қудси Разавии Машҳад [9, 146а], № 1236 Ганҷинаи дастхатҳои шарқии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон [11, 260], № 5679 Китобхонаи Боязид Истамбул [12, 152б], № 2673 Китобхонаи Донишгоҳи Панҷоби Покистон [14, 129б], № 952 Китобхонаи дастхатҳои Анқара [15, 123а], № 486 Донишгоҳи Миччигани ИМА [16, 190], № 1494 Китобхонаи Донишгоҳи Принстони ИМА [17, 154б], № 1055 Китобхонаи Донишгоҳи Панҷоби Покистон [19, 18а], № 2482 Китобхонаи Маҷлиси Шӯрои миллии Эрон [21, 326], № 728 Ганҷинаи дастхатҳои шарқии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон [23, 94б], № 424 Ганҷинаи дастхатҳои шарқии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон [24, 250], № 62 Ганҷинаи дастхатҳои шарқии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон [25, 150б], № 223*4541 Ганҷинаи дастхатҳои шарқии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон [26, 362], № 154*4495 Ганҷинаи дастхатҳои шарқии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон [27, 129], нашрҳои А.Давлатободӣ [29, 235], К.А.Шедфар [30, 621], Э.Гулисурхӣ [33, 684] ва А.Давлатободӣ [34, 258].

2) *Маризу-л-ъишқи ло йафно бишукри-л-мавти ва-л-ҳуммо* – дар нусхаи қаламии № 2576 Китобхонаи Донишгоҳи Панҷоби Покистон [28, 117б].

3) *Маризу-л-ъишқи ло йафно бишукри-л-ҷуди ва-л-ҳуммо* – дар нусхаи қаламии № 2979 Китобхонаи Айвони Ғолиби Деҳлӣ [18, 85].

4) *Маризу-л-ъишқи ло йашфӣ бисукри-л-мавти ва-л-ҳуммо* – дар нусхаи қаламии № 356 Ганҷинаи дастхатҳои шарқии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон [22, 91б].

5) *Маризу-л-ъишқи ло йафно бисукри-л-мавти ва-л-ҳаққи* – дар нусхаи қаламии № 1051 Китобхонаи Маҷлиси Шӯрои миллии Эрон [13, 158б].

6) *Маризу-л-ъишқи ло йафно ва бисукри-л-мавти ва-л-ҳуммо* – дар нусхаи қаламии № 3853 Китобхонаи Донишгоҳи Панҷоби Покистон [20, 85а].

7) *Маризу-л-ъишқи ло йафно ба сукру-л-мавти ва-л-муҳмо* – нашри А.Карамӣ [32, с.234].

8) *Маризу-л-ъишқи ло йугнӣ ба сукру-л-мавти ва-л-ҳуммо* – дар нашри М.Шафақ [35, с.276].

9) Маризу-л-ъишқи ло йафно бисукри-л-мавти ва-л-хамри – дар нашри Ш.Ҳусейнзода ва С.Асадуллоев [31, с.125].

10) Маризу-л-ишқи ло йуфно биҳи сакру-л-мавти ва-л-муҳаммо – дар нашри А.Суруш ва С.Саидов [36, с.366].

11) Маризу-л-ишқи ло яфно бисукри-л-мавти ва-л-ҳуммо – дар нашри А.Суруш ва Ф.Насриддинов [37, с.763; 42, с.767].

12) Маризу-л-ишқи ло йафно бисукри-л-мавти ва-л-ҳуммо – дар «Варақи ҳусн» [39, с.193].

13) Маризу-л-ишқи ло яфно би сукри-л-мавти ва-л-ҳаммо – дар нашрҳои Б.Мақсудов [38, с.330; 41, с.333].

14) Маризу-л-ишқи ло йуфнӣ бисакри-л-мавти ва-л-ҳуммӣ – дар «Фарҳанги ашъори Камоли Хуҷандӣ» [43, с.306].

15) Маризу-л-ишқи ло йуфнӣ бисакру-л-мавти ва-л-ҳуммӣ – дар «Фарҳанги ашъори Камоли Хуҷандӣ» [43, с.306].

16) Маризу-л-ишқи ло яфнӣ бисукр-ил-мавти ва-л-ҳуммӣ – дар «Фарҳанги ашъори Камоли Хуҷандӣ» [43, с.512].

Аз мушоҳидаи нусхабадалҳои мазкур маълум мешавад, ки мисраи мазкур дар нусхаҳои қаламӣ ва нашрҳои «Девон»-и Камоли Хуҷандӣ бо тафовут омадааст. Тафовути нусхабадалҳоро дар шарҳу тавзеҳи шаклу мазмуни калимаҳо аз назар мегузаронем.

Калимаи аввал – «маризун», дар матни мисраъ ба сабаби изофат танвин аз он ҳазф гардида, «маризу» шудааст. Ин калима ба маънии зерин меояд: «1. дучор (мубтало)-и беморӣ, бемор...; 2) беморе, ки дар назди як пизишки муайян худро дармон мекунад» [1, с.811; 5, ҷ.2, с.647]; «ранҷур, дардманд» [43, с.306]. «Маризун» дар ҳамаи 16 нусхабадали мазкур бехато омадааст. Он исм буда, дар оғози мисраъ ба вазифаи мубтадо қарор гирифтааст. Ин асос барои марфуъ (яъне бо замма) омадани он мебошад.

Калимаи дуюм – «ал-ъишқи», дар «Фарҳанги ашъори Камоли Хуҷандӣ» ба 3 маънӣ омадааст: «1. шефтагӣ, дилдодагӣ, муҳаббат ва майли беандоза ба чизе ё касе... 2. иродату ихлос ва дӯстии аз андоза афзун, дӯстдорӣ... 3. дар истилоҳи сӯфия «бар ботин ва ҳақиқати ақл итлоқ намоянд бад-он, ки руҳро ду эътибор аст: Яке тавҷеҳи ӯ ба олами ваҳдат ва кишвари қудс, ки руҳро ба ин эътибор ишқ хонанд; гоҳе рӯҳро бар нафс тавҷеҳ ва инҷазоби руҳ ба ҷониби ваҳдат ҳам итлоқ кунанд ва эътибори сонӣ он аст, ки руҳ чун мутаваҷҷеҳи олами касрат гардад, ҷиҳати басти (вусъати) илм бар касрат, дар ин эътибор ҳам ду навъи сурати тааллуқ муаббир аст: яке ақли маъод – барои идроки ҳақоиқи куллия ва маонии муфаррадаи қудсия ва дигаре ақли маъош ё ақли ҷузвӣ барои мадраки олами имкон» [43, с.241]. Аз рӯйи тавзеҳи соҳиби «Фарҳанги ашъори Камоли Хуҷандӣ» ибораи «маризи ишқ» киноя аз ошиқи ориф ва гирифтори ишқи ирфонӣ буда, мурод аз он соликест, ки дар мақоми тариқат сайру сулук меварзад, вале ҳанӯз ба асли худ ручуъ накардааст [43, с.306]. Бустонӣ дар фарҳанги худ маънии ишкро «ифрот дар дӯстӣ» қайд кардааст [1, с.611]. Барои маълумоти бештар ба мақола мавриди «Ман начо мин камади-л-ишқи фамот» ручуъ шавад [3, с.184-186]. Аз лиҳози он ки ҳарфи аввали решаи калима «айн» аст, бояд бо сакта навишта шавад. Пас, бидуни сакта навишта шудани он дар нашрҳои А.Суруш ва С.Саидов, Б.Мақсудов, Ф.Насриддинов, «Варақи ҳусн» ва ҳамчунин дар «Фарҳанги ашъори Камоли Хуҷандӣ», мазкур дар нусхабадалҳои аз 10 то 16 ғалат мебошад. Ҳарфи «а» дар оғози «ал-ъишқи» овози «ҳамза»-и васли артикли муайянии «ал» буда, дар вақти қироати мисраъ ҳазф мешавад, зеро «ҳамза»-и васл дар ин ҳолат мувофиқи меъёрҳои наҳви забони арабӣ аз эътибор соқит мешавад. Пас, «маризу-л-ъишқи» боқӣ мемонад. Ин калима тавре ки дар таҳлили калимаи якум ишора рафт, музофун илайҳи (муайянкунанда) буда, маҳз бо тақозои ҳамин мавқеи эъробӣ маҷрур (бо касра) омадааст.

Калимаи сеюм – «ло», ҳарфи инкор аст, ки ба маънии «но, на, не, бидуни» меояд [5, ҷ.2, с.556]. Калимаи «ло» дар ҳама нусхабадалҳо бидуни тафовут омадааст. Ин калима мабнӣ бар сокин мебошад, яъне дар охири он ҳамеша аломати сокин меистад ва ягон ҳаракатро гирифта наметавонад.

Калимаи чорум – «йафно», ба маънии «1) нест, нобуд ш., аз миён рафт, барҳам хӯрд (чизе); 2) ло йафно а) ҷовидонӣ, абадӣ, безавол, пойдор, устувор...» [5, ҷ.2, с.336]. Калима аз навъи феъли I бар вазни «фаъила йафъалу» омада, мувофиқи ҳарфнавишт бояд «йафно» китобат гардад. Аз ин лиҳоз шакли «йуфно» дар нашри Абдуҷаббори Суруш ва Саидумрон

Саидов ва «йуфнӣ» дар «Фарҳанги ашъори Камоли Хуҷандӣ», мазкур дар нусхабадалҳои 10, 14, 15 ғалат мебошад. Ғалат будани «йуфно» дар маҷҳулии он зоҳир мешавад, аммо бо вуҷуд доштани фоил ниёзе ба маҷҳул сохтани феъл нест. Фоили феъли «йафно» замири мустатир (ҷонишини пӯшида) «ҳува» (яъне, он) буда, ба мубтадо (яъне «маризу») бармегардад. Аммо феъли «йуфнӣ» аз боби «афъала йуфъилу» мутааддӣ (гузаранда) мебошад, ки он ҳам дуруст нест, зеро мутааддӣ будани феълро ҳам маънӣ тақозо намекунад ва ҳам мафъулун биҳи (пуркунандаи бевосита) дар мисраъ дида намешавад. Ҳамчунин омадани калимаи баъдӣ дар баъзе ҳолатҳо фаразан ба он монеъ мешавад, ки зикраш хоҳад омад. «Йафно» дар «Фарҳанги ашъори Камоли Хуҷандӣ», мазкур дар нусхабадали 16 «яфнӣ» омада, ки ин ҳам ғалат аст. Аввал он ки бо ҳарфи йотбарсар оғоз карда шудааст. Дуюм он ки дар ин сурат феъли мазкур бар вазни «йафъилу» меояд, ки ин феъл бо ин вазн нест.

Калимаи мазкур дар нашрҳои камолшиносон Абдуҷаббори Суруш, Бадруддин Мақсудов ва Ф.Насриддинов, мазкур дар нусхабадали 11 ва 13 дар сурати «яфно» яъне, бо ҳарфи йотбарсар китобат шудааст, ки ин берун аз талаботи ҳарфнавишт (транслитератсия) мебошад.

Дар нусхабадали 4 ба ҷойи ин калима «йашфӣ» ва дар 8 «йуғнӣ» омадааст, ки аввал маънии «шифо мебахшад» ва дуюм «бениёз мегардонад»-ро ифода мекунад.

Калимаи панҷум – «би», пешоянд (ҳарфи ҷар) ба маънии «1) ба, дар..; 2) ба воситаи, аз роҳи, бо мадади...; 3) бо, ҳамроҳи...; 4) дар назди, дар пеши...; 5) аз, ба ҷо (-и мубодила)...; 6) дар бораи ...» меояд [5, ҷ.1, с.110]. Яке аз вазифаҳои ин ҳарф мутааддӣ (гузаранда) сохтани феъли лозим (монда) мебошад. Дар сурати ҳарфи тааддӣ пазируфтани «би», лозим будани калимаи қаблӣ («йафно») мувофиқтар аст. Дар нусхабадали 6 пеш аз ин калима як калимаи дигар – «ва» омада, дар натиҷаи он миқдори калимаҳои нусхабадал ба даҳ расида, аз ҷиҳати вазн хароб шудааст. Дар ин нусхабадал (6) иштибоҳи котиб равшан мебошад. Навишти ин калима дар нусхабадалҳо аз ҷиҳати гусасту пайваст тафовут дорад. Чунончи дар нусхабадалҳои 1, 2, 3, 4, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 14, 15 ва 16 бо калимаи баъд аз худ омада пайваст навишта шудааст. Дар нусхабадалҳои 7 ва 8 калима тоҷикӣ – «ба» мебошад. Онро «биҳи» низ хондан мумкин аст ва ҳамин тавр ҳам шудааст, зеро ин калима дар нашри Абдуҷаббори Суруш ва Саидумрон Саидов, мазкур дар нусхабадали 10 дар шакли «биҳи» омадааст, вале ин ғалат мебошад. Яъне ба ҳарфи «би» ҷонишини муттасил (пайваст)-и «ҳи» (баробар бо бандакҷонишини тоҷикии «аш») ҳамроҳ шудааст. Ин ҷо ғалат дар ду нукта зоҳир мешавад. Аввал он ки марҷаи ҷонишин маълум нест. Дуюм, вазни шеър хароб гардидааст. Пас, маълум мешавад, ки дар таҳияи «Девон»-и Камоли Хуҷандӣ аз ҷониби Абдуҷаббори Суруш ва Саидумрон Саидов ба нашрҳои А.Карамӣ ва М.Шафақ эътимод намуда, ин калима ғалат хонда шудааст. Дар нусхабадал 13 бошад, ин калима фасл карда шудааст. Аз лиҳози он, ки дар забони арабӣ калимаҳои якҳарфа ба мобаъди худ пайваст навишта мешаванд, муттасил овардани он мувофиқтар мебошад.

Калимаи мазкур мабнӣ бар касра буда, ҳамеша бо касра меояд.

Калимаи шашум – «сукрун», ба тақозои калимаи қаблӣ «би», ки ба истилоҳ «ҳарфи ҷар» буда, исми пас аз худаш омадаро дар ҳолати ҷар (падеже, ки дар он калима бояд касра гирад) қарор медиҳад, маҷрур (бо касра) ва ба сабаби изофат маърифа гардида, бидуни танвин – «сукри» омадааст. Калима дар луғат ба 2 маънӣ «1) мастӣ, мадҳушӣ; 2) шароб; он чӣ маст гардонад» меояд [5, ҷ.1, с.811]. Ин калима дар шакли «сакри» бо фатҳа низ дуруст аст, зеро дар ин сурат ба маънии «ҳар чизи мастиовар; шароб, сирко» меояд [5, ҷ.1, с.811].

Ин калима дар нусхабадалҳои 1, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13 ва 16 бо замми «син» – «сукри» ва дар нусхабадалҳои 10, 14 ва 15 бо фатҳи «син» омадааст. Дар нусхабадали 10 ба чашм ғалат намерасад, зеро пас аз ҳарфи ҷар қарор нагирифтааст. Аммо дар нусхабадалҳои 14 ва 15 пас аз ҳарфи ҷар ва ба замми охир –«сакру», омада ва ин биноан бар тавзеҳи дар боло гузашта ғалат аст. Дар нусхабадали 3 ва 4 ҷойи ин калимаро «шукри» гирифтааст. «Шукр» дар луғат миннатдорӣ баён кардан, ташаккур гуфтан ва мамнуниятро ифода мекунад.

Калимаи ҳафтум – «ал-мавти», ба маънии «марг; нобудӣ, табоҳӣ, нестӣ» [5, ҷ.2, саҳ.691]; «марг, мурдан, фавт» [43, с.290] меояд. «ал-Мавти» дар ҳамаи нусхабадалҳо дуруст омада, танҳо дар нусхабадали 3 ҷойи ин калимаро «ал-ҷуди» гирифтааст, ки дар луғат ба маънии бахшандагӣ, ҷавонмардӣ, саховат, баландҳиммати ва карам меояд. Масъалаи

«ҳамза»-и артикл ва маҷрур будан ба иллати изофат дар банди калимаи дуюм матраҳ шудааст.

Калимаи ҳаштум – «ва», пайвандаки пайвасткунанда мувофиқ бо пайвандаки «ва» дар забони тоҷикӣ мебошад.

Калимаи нуҳум – «ал-ҳуммо», ба маънии «таб, табларза; варача; ҳарорати баланди бадан» [5, ҷ.1, с.430]. «ал-Ҳуммо» дар нусхабадалҳои 1, 2, 3, 4, 6, 8 ва 12 омадааст. Дар нусахабадали 5 ҷои ин калимаро «ал-ҳаққи», дар нусхабадали 7 «ал-м*у*ҳмо», дар 9 «ал-хамри» ва 10 «ал-муҳаммо» гирифтааст. Маънии «ал-ҳаққи» – ҳақ, ҳақиқат; «ал-м*у*ҳмо» – тасфонидашуда, тасфон; «ал-хамри» – бода, май ва шароб мебошад. Аммо калимаи «ал-муҳаммо» нодуруст буда, он бар асари ғалатхонии «ал-м*у*ҳмо» ба вуҷуд омадааст. Дар сурати «ал-муҳаммо» хондани калимаи «ал-м*у*ҳмо» аз ҷумлаи хатоҳои даҳал маҳсуб ёфта, бо «биҳи», ки болотар ба он ишора рафт, мисраъро аз баҳри шеърӣ комилан берун сохтааст. Дар ду нашри Б.Мақсудов, мазкур дар нусхабадали 13 «ал-ҳаммо» ба фатҳи «ҳо» омадааст, ки ғалат мебошад, зеро дар фарҳангҳои арабӣ таб на «ал-ҳаммо», балки «ал-ҳуммо» ба чашм мерасад. Дар «Луғатнома»-и Деҳҳудо «муҳмӣ» – гармкунандаи оҳан дар оташ; «муҳмо» – тофта, оҳани тофташуда; «маҳмӣ» – оҳани гармшуда дар оташ омадааст [4, с.20455]. Дар нусхабадалҳои 14, 15 ва 16 «ал-ҳуммӣ» омадааст, ки ин ҳам нодуруст аст, зеро «ал-ҳуммӣ» на таб, балки марбут ба таб, ё мансуб ба он – табӣ, ва табларзаӣ мебошад. Айнан дар ҳамин нусхабадалҳо феъли «йафно» дар шакли «йуфнӣ» [14, с.15] ва «яфнӣ» [16] бо ҳарфи «йо» дар охир омадааст, ки ин ғалатҳо ба ғалати дигар боис шудааст. Яъне таҳиягарон барои эҷоди сачъ дар рукнҳои дуюм ва чаҳоруми мисраъ эътибори маъниро аз мадди назар дур ниҳода, нохудогоҳона «ал-ҳуммо»-ро ба «ал-ҳуммӣ» табдил додаанд.

Ин мисраъ дар нашри Б.Раҳматов ва О.Оқилов наомадааст. Таҳиягарон нусхаи қаламии № 2103 Китобхонаи Отиф Афандии Истамбулро нусхаи асос қарор додаанд. Дар ин нусхаи қаламӣ ғазали муламмаъ, ки мувофиқи дигар дастхатҳои мазкур мисраи мавриди баҳси мо дар он мебошад, мавҷуд аст, аммо ин мисраъ аз он афтода (10, 156а). Аммо дар ҳошияи нашри Б.Раҳматов ва О.Оқилов бо ишора ба ду нашри Азизи Давлатободӣ мисраъ чунин оварда шудааст: **«Маризу-л-ъишқи ло йафно бисукри-л-мавти ва ҳуммо»** [40, с.568].

Ин ҷо артикли муайянӣ – «ал» аз калимаи охири мисраъ афтодааст, вале дар ҳар ду нашри Азизи Давлатободӣ, мазкур дар нусхабадали 1 бо артикли муайянӣ оварда шудааст, ки он дуруст мебошад.

Таъбири мазкур аз ҷониби камолшиносони тоҷик дар нашрҳои кириллии «Девон»-и Камоли Хуҷандӣ ба гунаҳои зерин тарҷума шудааст:

1) «Бемори ишқ намемирад ва дар мастии марг нобуд намешавад» [36, с.366; 37, с.763].

2) «Бемори ишқ аз мастии маргу таб намемирад» [40, с.1270].

3) «Бемори ишқ намирад аз кандани ҷон ва тобу таб» [38, с.460, 41, с.496].

4) «Бемори ишқ бо шаҳди маргу дард фано набинад» [39, с.246].

5) «Бемори ишқ намемирад ва дар мастии марг нобуд намешавад, бемори ишқ нобуд намегардад аз (талхии) марг ва нашъаи май» [43, с.306].

6) «Бемори ишқ аз сахтии маргу сӯзи таб намемирад» [42, с.1296].

Ин тарҷумаҳо ба нусхабадалҳои 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9 ва 10 мувофиқ нестанд. Тарҷумаи ин нусхабадалҳоро бо тартиби худ меорем:

2) Бемори ишқ аз шукргузорӣ ба маргу (сӯзи) таб намемирад.

3) Бемори ишқ аз шукргузории саховату (сӯзи) таб намемирад.

4) Бемори ишқ аз сахтии маргу (сӯзи) таб шифо намеёбад.

5) Бемори ишқ аз сахтии маргу ҳақиқат намемирад.

7) Бемори ишқ аз сахтии маргу (таби) сӯзон намемирад.

8) Бемори ишқро сахтии маргу (сӯзи) таб бениёз насозад

9) Бемори ишқ аз сахтии маргу шароб намемирад (?)

10) Бемори ишқ аз сахтии маргу (таби) сӯзон намемирад (?).

Аз ин тарҷума ва шарҳи муфрадоти мисраъ маълум мешавад, ки аснои китобати калимаи «шукри» дар нусхабадалҳои 2 ва 3, «ҳаққи» дар нусхабадали 5 ва «шароб» дар нусхабадали 9 иштибоҳ роҳ ёфтааст. Чунончи бо гузоштани нуқтаҳо «сукри» ба «шукри» ва бо эҳмол дар қироат «ҳамми» ба «ҳаққи» ва «хамри» табдил ёфтааст. Аммо ғалати нусхабадали 10 баён гашт.

Тарҷумаҳои мазкур лафз ба лафзу зебо, аммо на ҳамаи онҳо дақиқ мебошанд. Онҳо бағоят муъҷаз буда, мақсуди шоирро кашфу бозгӯ намесозанд. Ба андешаи роқими сатрҳо ин ҷо манзури шоир аз «маризу-л-ъишқи» (бемори ишқ) солики дар мақоми тариқат сайркунанда мебошад, зеро ӯ дар ҳақиқат бемори ишқ аст, ки то расидан ба мақоми мақсуд ва ҳатто пас аз он ҳам аз бемориаш раҳо намеёбад. Камолшиносон феъли инкории «ло йафно»-ро бо маънии аввалааш – «намемирад» тарҷума кардаанд, вале дар ин ҷо маънии дуюм, яъне: «пойдор ва устувор» мувофиқтар аст, зеро чун солик ба ҳастии мутлақ мепайвандад, ба зинаи фано мерасад ва дар бемории худ абадан пойдор ва устувор мемонад. Ибораи «сукри-л-мавти»-ро «кандани ҷон», «шаҳди марг» ва «мастии марг», «сахтии марг» ва «(талхии) марг» тарҷума кардаанд, ки ин ҳам кофӣ нест. Муроди шоир дар ин ҷо на марги ҳақиқӣ, балки маргӣ иҷборӣ, яъне фано гардидан мебошад, зеро «сукр» дар истилоҳи соликон ҳайрат ва даҳшатро гӯянд, ки ҳангоми мушоҳидаи ҷамоли маҳбуб ногаҳон ба сари муҳиб мерасад. Чун солик ба мушоҳидаи ҷамоли маъшуқ расад, ақлаш мағлуби ишқ шуда, тамйиз аз байн меравад ва аз ғояти бехудӣ намедонад, ки чӣ мегӯяд [ниг. 2, ҷ.6, с.278]. Мурод аз сукр ҳамин ғолиб гардидани ишқ бар ақл ва аз байн рафтани тамйиз аст. Калимаи «ал-ҳуммо», ки маънии луғавиаш гуфта омад, метавонад киноя аз беморие ҳақиқӣ ва умуман дард низ бошад. Пас, шоир дар ин мисраъ гуфтанист:

Солики бемори ишқ тавассути ҳайрату даҳшат, маҷнуниву мадҳушӣ, дарду душвории фано ва пайвастан ба ҳастии мутлақ устувору пойдор гардида, дар ишқи худ абадӣ мемонад.

Мисраи мазкур дар эҷодиёти шоирони дигари форсу тоҷик дар ҳамин шакл наомадааст. Камоли Хуҷандӣ, алалхусус, ба ҳамин гуна таъбиру гуфторҳо ишора намуда, мефармояд:

Ин такаллуфҳои ман дар шеъри ман,
«Калламини ё ҳумайро»-и ман аст [37, с.1287].

Оре, ӯ дар ин мисраъ барои расонидан ба ҳадафҳои худ такаллуф варзидааст. Вале чун ӯ муршид аст, барои тасҳили расидани маънӣ ба мурод, дар мисраи баъдӣ, зимнан ин манзараи ишқро ба манзарае, ки дар он хотимаи моҷарои ишқ барои хонанда наздиктар аст, ташбеҳ менамояд:

Маризу-л-ишқи ло йафно бисукри-л-мавти ва-л-ҳуммо
Хушо сармастии Маҷнун, хунук саргармии Вомиқ! [37, с.763].

Хоҷа Камоли Хуҷандӣ шоири ишқсаро ва соҳиби ишқи шоистаи такаллуф буда, дар саросари девонаш онро эълом медорад.

Чашму абрӯи ту гӯянд, ки дар мазҳаби мо
Ҳақ бувад куштани ушшоқ ъалайҳи-л-фатво [37, с.92].

Масал аст ин ки: «Бувад дӯст фидои раҳи дӯст».
Кушт ғам Вомиқу Маҷнун, ту бикуш низ маро [37, с.92].

Бо нигоҳи шогирдона ба мисраи арабии мазкури Камоли Хуҷандӣ аз рӯйи чанд нусхаи қаламӣ ва нашрҳои форсиву кириллии «Девон»-и шоир метавон хулоса кард, ки нусхабадали аввал нисбат ба дигар нусхабадалҳо дурусттар ва аз ҷиҳати ҳам шакл ва ҳам мазмун қавитар мебошад. Ҳар камолшиноси тоҷик ва таҳиягари «Девон» ва, ҳатто як шеъри Камоли Хуҷандиро месазад ёдрас намуд, ки дар кори тасҳеҳу таҳия ҷиддӣ, дақиқ ва эҳтиёткорона амал намояд.

Муқарриз: ***Сидиқова Г.Р.*** – номзади илмҳои филологӣ,
муаллими калони ДИС ДДТТ

А Д А Б И Ё Т

1. Бустонӣ, Фуод Афром. Фарҳанги абҷадӣ. – Теҳрон, 1375/1996. - 1004 с.
2. Ғавҳарин, Саййид Содиқ. Шарҳи истилоҳоти тасаввуф. Ҷ.6. – Теҳрон: Интишороти Зуввор, 1380/1960.
3. Ғафуров А.В. Матншиносии як мисраи арабии Камоли Хуҷандӣ / А.В. Ғафуров // Ёдкарди Камоли Хуҷандӣ. – Хуҷанд: Ношир, 2020. – С.175-189.
4. Деҳҳудо, Алиакбар. Луғатнома. Ҷ.13. / Алиакбар Деҳҳудо. – Теҳрон: Интишороти Донишгоҳи Теҳрон, 1377/1998. - 19465-21119 с.
5. Сулаймонӣ, С. Фарҳанги арабӣ-тоҷикӣ. Ҷ.1, 2 / С.Сулаймонӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2005. - 1564 с.
6. Хуҷандӣ, Камол. Девон / Камоли Хуҷандӣ. Нусхаи № 4739, Китобхонаи Остони Қудси Разавии Машҳад. Таърихи китобат соли 800/1398. - 247 б.

7. Хуҷандӣ, Камол. Девон / Камоли Хуҷандӣ. Нусхаи № 471 Китобхонаи Маҷлиси САНО-и Эрон. Таърихи китобат соли 821/1418. - 447 с.
8. Хуҷандӣ, Камол. Девон / Камоли Хуҷандӣ. Нусхаи № 2676, Китобхонаи Мағнисиёи Туркия. Таърихи китобат соли 840/1437. - 212 б.
9. Хуҷандӣ, Камол. Девон / Камоли Хуҷандӣ. Нусхаи № 4738, Китобхонаи Остони Қудси Разавии Машҳад. Таърихи китобат соли 867/1462. - 230 б.
10. Хуҷандӣ, Камол. Девон / Камоли Хуҷандӣ. Нусхаи № 2103, Китобхонаи Отиф Афандии шаҳри Истамбули Туркия. Таърихи китобат соли 872/1468. - 263 б.
11. Хуҷандӣ, Камол. Девон / Камоли Хуҷандӣ. Нусхаи № 1236 Ганҷинаи дастхатҳои шарқии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Таърихи китобат соли 881/1476. - 418 с.
12. Хуҷандӣ, Камол. Девон / Камоли Хуҷандӣ. Нусхаи № 5679, Китобхонаи умумии Боязиди шаҳри Истамбули Туркия. Таърихи китобат соли 886/1481. - 250 б.
13. Хуҷандӣ, Камол. Девон / Камоли Хуҷандӣ. Нусхаи № 1051, Китобхонаи Маҷлиси Шӯрои Миллии Эрон. Таърихи китобат садаи IX/XV. - 253 б.
14. Хуҷандӣ, Камол. Девон / Камоли Хуҷандӣ. Нусхаи № 2673 pi/VI13B. Китобхонаи Донишгоҳи Панҷоби Покистон. Таърихи китобат садаи XV. - 179 б.
15. Хуҷандӣ, Камол. Девон / Камоли Хуҷандӣ. Нусхаи № 952, Китобхонаи дастхатҳои Анқара. Таърихи китобат садаи XV. - 189 б.
16. Хуҷандӣ, Камол. Девон / Камоли Хуҷандӣ. Нусхаи № 486, Китобхонаи Донишгоҳи штати Мичигани ШМА. Таърихи китобат соли 905/1500. - 308 с.
17. Хуҷандӣ, Камол. Девон / Камоли Хуҷандӣ. Нусхаи № 1494, Китобхонаи Донишгоҳи Принстони ИМА. Таърихи китобат соли 980/1572. - 254 б.
18. Хуҷандӣ, Камол. Девон / Камоли Хуҷандӣ. Нусхаи № 2979, китобхонаи Айвони Ғолиб (Деҳлӣ). Таърихи китобат садаи XVI. - 152 б.
19. Хуҷандӣ, Камол. Девон / Камоли Хуҷандӣ. Нусхаи № 1055 китобхонаи Донишгоҳи Панҷоби Покистон. Таърихи китобат садаи XVI. - 71 б.
20. Хуҷандӣ, Камол. Девон / Камоли Хуҷандӣ. Нусхаи № 3853 Китобхонаи Донишгоҳи Панҷоби Покистон. Таърихи китобат садаи XVI. - 170 б.
21. Хуҷандӣ, Камол. Девон / Камоли Хуҷандӣ. Нусхаи № 2482 китобхонаи Маҷлиси Шӯрои Миллӣ. Таърихи китобат садаи **XVII. - 562 с.**
22. Хуҷандӣ, Камол. Девон / Камоли Хуҷандӣ. Нусхаи № 356 Ганҷинаи дастхатҳои шарқии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Таърихи китобат садаи XVIII. - 149 б.
23. Хуҷандӣ, Камол. Девон / Камоли Хуҷандӣ. Нусхаи № 728 Ганҷинаи дастхатҳои шарқии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Таърихи китобат садаи XVIII. - 137 б.
24. Хуҷандӣ, Камол. Девон / Камоли Хуҷандӣ. Нусхаи № 424 Ганҷинаи дастхатҳои шарқии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Таърихи китобат садаи XVIII-XIX. - 227 б.
25. Хуҷандӣ, Камол. Девон / Камоли Хуҷандӣ. Нусхаи № 62, Ганҷинаи дастхатҳои шарқии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Таърихи китобат соли 1261/1845. - 225 б.
26. Хуҷандӣ, Камол. Девон / Камоли Хуҷандӣ. Нусхаи № 223*4541 Ганҷинаи дастхатҳои шарқии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Таърихи китобат соли 1261/1845. - 480 с.
27. Хуҷандӣ, Камол. Девон / Камоли Хуҷандӣ. Нусхаи № 154*4495 Ганҷинаи дастхатҳои шарқии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Таърихи китобат садаи XIX. - 215 с.
28. Хуҷандӣ, Камол. Девон / Камоли Хуҷандӣ. Нусхаи № 2576 Китобхонаи Донишгоҳи Панҷоби Покистон. Таърихи китобат номаълум. - 218 б.
29. Хуҷандӣ, Камол. Девон / Камоли Хуҷандӣ. Ба тасҳеҳ ва эҳтимоми Азизи Давлатободӣ.– Табрез: Шафақ, 1337/1958. - 398 с.
30. Хуҷандӣ, Камол. Девон / Камоли Хуҷандӣ. Матни интиқодӣ ба эҳтимоми К.А. Шедфар (иборат аз ду ҷилд ва чаҳор китоб).– Ҷ.2, бахши 1.– М: Наука, 1975. - 519-794 с.
31. Хуҷандӣ, Камол. Девон / Камоли Хуҷандӣ. Матни интиқодӣ ва муқаддимаи Шарифҷон Ҳусейнзода ва Саъдулло Асадуллоев (иборат аз ду ҷилд).– Ҷ.2.– Душанбне: Ирфон, 1987. - 551 с.
32. Хуҷандӣ, Камол. Девон / Камоли Хуҷандӣ. Тасҳеҳ ва муқобалаи Аҳмади Карамӣ. – Теҳрон: Муассисаи фарҳангии ҳунарии «Мо», 1372/1993. – 532 с.
33. Хуҷандӣ, Камол. Девон (ҳамроҳ бо шарҳи ҳолу зиндагонӣ) / Камоли Хуҷандӣ. Пажӯҳиш ва таҳқиқи Эраҷи Гулисурхӣ (иборат аз ду ҷилд). Ҷ.2. – Теҳрон: Суруш, 1374/1995. - 641-1290 с.
34. Хуҷандӣ, Камол. Девон / Камоли Хуҷандӣ. Тасҳеҳи Азизи Давлатободӣ ва муқаддимаи Алиасғари Шеърдӯст. – Теҳрон: Маҷмуаи бузургдошти Шайх Камоли Хуҷандӣ, 1375/1996. - 480 с.
35. Хуҷандӣ, Камол. Девони комили Камолуддин Масъуди Хуҷандӣ / Камоли Хуҷандӣ. Таҳияи Маҷиди Шафақ. – Теҳрон: Саноӣ, 1389/2010. - 486 с.
36. Хуҷандӣ, Камол. Девон / Камоли Хуҷандӣ. Таҳия ва тасҳеҳи Абдуҷаббори Суруш, Саидумрон Саидов.– Хуҷанд: Андеша, 2011. -6 31 с.
37. Хуҷандӣ, Камол. Девон / Камоли Хуҷандӣ. Муаллифи муқаддима ва таҳияи матни девон ба ҳуруфи тоҷикӣ ва форсӣ Абдуҷаббори Суруш. – Хуҷанд: Хуросон, 2015. - 1292 с.
38. Хуҷандӣ, Камол. Девон / Камоли Хуҷандӣ. Муқаддима, таҳия ва тасҳеҳи Б.Мақсудов. – Душанбе: Адиб, 2015. - 480 с.
39. Хуҷандӣ, Камол. Вараҳи ҳусн (Мунтахаби ғазалҳо) / Камоли Хуҷандӣ. Муқаддима, таҳия, тавзеҳ ва нусхабадали Раҳматов Баҳром ва Оқилов Оқилбой. – Хуҷанд: Хуросон, 2018. - 520 с.

40. Хуҷандӣ, Камол. Девон / Камоли Хуҷандӣ. Таҳияи Раҳматов Баҳром ва Оқилов Оқилбой бо тавзеҳот ва охирсухани Раҳматов Баҳром. – Хуҷанд: Хуросон, 2020. - 1328 с.
41. Хуҷандӣ, Камол. Девон / Камоли Хуҷандӣ. Муқаддима, таҳия ва тасҳеҳи Б.Мақсудов.– Душанбе: Дониш, 2020. -523 с.
42. Хуҷандӣ, Камол. Девон / Камоли Хуҷандӣ. Муқаддимаи тасҳеҳ ва таълиқоти Ф.Насриддинов (иборат аз ду ҷилд). Ҷ.2. - Хуҷанд: Хуросон, 2020. - 1431 с.
43. Шоҳаҳмад, Абдуҷаббор (Суруш А.). Фарҳанги ашъори Камоли Хуҷандӣ / Абдуҷаббор Шоҳаҳмад. – Хуҷанд: Хуросон, 2015. - 736 с.

ТАҲЛИЛИ ХУСУСИЯТҲОИ МАТНИ ЯК МИСРАИ АРАБИИ ХОҶА КАМОЛИ ХУҶАНДӢ

Дар мақолаи мазкур муаллифон оид ба таҳлили луғавии як мисраи арабии шоири хушкалом Камоли Хуҷандӣ пардохтаанд. Камоли Хуҷандӣ шоири беназири сабки ироқӣ ва яке аз равшантарин шоирони ғазалсарои точику форс ҳудуди солҳои 801-805 дар Хуҷанди бостонӣ ба дунё омадааст. Барои мукаммал кардани дониш сафарҳои зиёд карда, даврони камолоти умри худро дар Табрез ба сар бурдааст. Аз ин суханвари беназир танҳо «Девон»-и ашъор ва чанд порчаи насрӣ ба мерос мондааст. Мероси насрии Хоҷа Камоли Хуҷандӣ дар баъзе тазкираҳо ҳамчун «Хулосат-ул-ашъор ва зубдат-ул-афкор»-и Тақеуддини Кошӣ боқӣ мондааст. Аммо «Девон»-и Камоли Хуҷандӣ бошад, ҳоло беш аз 200 дастхатҳои он дар ганҷинаҳои олам нигаҳдорӣ мешаванд, ки дар матни онҳо тафовутҳо ба назар мерасад. Ин тафовутҳо дар кори тасҳеҳу таҳияи нашрҳои «Девон» нақши худро бозидааст. Дар ин мақола муаллифон барои овардани далелҳо доир ба дурустии забту қироат ва таҳлили луғавии як мисраи арабии Камоли Хуҷандӣ, бар асоси чанд нусхаи қаламии мавриди назар ва нашрҳои форсиву кириллӣ кушиш кардаанд. Мисраи мавриди баҳси мо дар ғазали бо санъати муламмаъ эҷоднамудаи Хоҷа Камоли Хуҷандӣ ба қалам омада, фаҳмидану дарк кардани он барои хонандаи тоҷик шарҳу эзоҳи алоҳидаро тақозо мекунад, ки чунин аст: **Маризу-л-ъишқи ло йафно бисукри-л-мавти ва-л-ҳуммо.** Бо андешаи муаллифон ба мисраи арабии мазкури Камоли Хуҷандӣ аз рӯйи чанд нусхаи қаламӣ ва нашрҳои форсиву кириллии «Девон»-и шоир метавон хулоса кард, ки нусхабадали аввал нисбат ба дигар нусхабадалҳо дурусттар ва аз ҷиҳати ҳам шакл ва ҳам мазмун қавитар мебошад.

Калидвожаҳо: Камоли Хуҷандӣ, сабки ироқӣ, адабиёт, мисраи арабӣ, Девон, ҷанбаҳои адабӣ.

АНАЛИЗ ОСОБЕННОСТЕЙ ТЕКСТА АРАБСКОГО СТИХА ХОДЖА КАМОЛИ ХУДЖАНДИ

В данной статье авторы провели лексический анализ арабского стихотворения известного поэта Камала Худжанди. Камол Худжанди - неповторимый поэт иракского стиля и один из ярчайших таджикско-персидских поэтов-газелей, родился в древнем Худжанде примерно в 801-805 годах. Чтобы улучшить свои знания, он много путешествовал и провел свои зрелые годы в Табрезе. От этого уникального оратора унаследованы лишь «Деван» стихов и несколько произведений прозы. Прозаическое наследие Ходжи Камола Худжанди сохранилось в некоторых тазкирах, таких как «Холасат-уль-Ашар ва Зубдат-уль-Афкар» Такьюддина Каши. А вот что касается «Девана» Камола Худжанди, то сейчас в сокровищницах мира хранится более 200 его рукописей, и в их текстах есть различия. Эти отличия сыграли свою роль в работе по редактированию и развитию изданий "Деван"-а. В данной статье авторы постарались представить доказательства правильности декламации и лексического анализа арабского стиха Камола Худжанди на основании нескольких рассматриваемых рукописей, а также персидских и кириллических изданий. Обсуждаемый нами стих написан в виде газелей, созданных Ходжой Камалом Худжанди искусством муламмы, и его понимание требует для таджикского читателя отдельного пояснения, которое заключается в следующем: **Маризу-л-ъишки́ ло йафно бисукри-л-мавтива-л-ньуммо**. Основываясь на анализе этого арабского стиха Камола Худжанди, основанного на нескольких рукописях, а также на персидском и кириллическом изданиях «Девана» поэта, авторы сделали вывод, что первая версия точнее других версий и сильнее с точки зрения обеих форм и содержания.

Ключевые слова: Камол Худжанди, иракский стиль, литература, арабский стих, Деван, литературные аспекты.

ANALYSIS OF THE FEATURES OF THE ARABIC VERSE TEXT KHOJA KAMOLI KHUJANDI

In this article, the authors examined the lexical analysis of the Arabic poem by the famous poet Kamal Khujandi. Kamol Khujandi, a unique poet of the Iraqi style and one of the brightest Tajik-Persian ghazal poets, was born in ancient Khujand around 801-805. To improve his knowledge, he traveled widely and spent his mature years in Tabrez. From this unique speaker were inherited only the "Dewan" of poems and several works of prose. The prose legacy of Khoja Kamal Khujandi is preserved in some anthologies, such as "Kholasat-ul-Ashar va Zubdat-ul-Afkar" by Takyuddin Kashi. But “Devan” by Kamol Khujandi, now more than 200 of his manuscripts are stored in the treasuries of the world, and there are differences in their text. These differences played a role in the editing and development of the "Devan" editions. In this article, authors are trying to provide proof of the correctness of the recitation and lexical analysis of the Arabic verse by Kamal Khujandi on the basis of several manuscripts under consideration, as well as Persian and Cyrillic editions. The verse authors are discussing was written in a ghazal created by Khoja Kamal Khujandi with the art of mulamma, and its understanding requires a separate explanation for the Tajik reader, which is as follows: Маризу-л-ъишқи ло йафно бисукри-л-мавти ва-л-ҳуммо. Based on our opinion of this Arabic verse by Kamal Khujandi, based on several manuscripts, as well as the Persian and Cyrillic editions of the poet's Dewan, authors conclude that the first version is more accurate than the other versions and stronger in terms of both forms and content.

Key words: Kamali Khujandi, Iraqi style, literature, Arabic verse, Dewan, literary aspects.

Маълумот дар бораи муаллифон: ***Ғафуров Абдушукур Валиевич*** - Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, сармуаллими кафедраи филологияи араби факултети забонҳои шарқ.
E-mail: **agafurov.78@mail.ru**
Исмаилова Мутриба Охунҷоновна - Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар ш. Хуҷанд, мудири кафедраи забонҳои хориҷӣ. E-mail: **ismoilova1984@gmail.com**

Сведения об авторах: ***Гафуров Абдушукур Валиевич*** - Худжандский государственный университет им.академика Б.Гафурова, старший преподаватель арабской филологии факультета восточных языков.
E-mail: **agafurov.78@mail.ru**
Исмаилова Мутриба Охунджоновна - Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в Худжанде, заведующая кафедрой иностранных языков.
E-mail: **ismoilova1984@gmail.com**

Information about the authors: ***Gafurov Abdushukur Valiyevich*** - Khujand State University named after academician B.Gafurov, senior teacher of Arabic Philology department, Faculty of Oriental Languages. E-mail: **agafurov.78@mail.ru**
Ismailova Mutriba Okhunjonovna - Institute of Economics and Trade of the State University of Trade of Tajikistan in Khujand, Head of the Department of Foreign Languages. E-mail: **ismoilova1984@gmail.com**

УДК: 891.15

АДАБИЁТШИНОСИ МОҲИЯТБИН ВА РАВАНДШИНОС

Аҳмадхонов К.Н.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Фаъолияти эҷодии Расул Ҳодизода дар се самт ҷараён гирифтааст. Ӯро алоқамандони адабиёт, пеш аз ҳама, ҳамчун адабиётшиносу мунаққид ва нависанда мешиносанд. Ин донишманди шодравон мисли аксари кулли намояндагони насли хеш ва насли аввали адабиётшиносон ва мунаққидони тоҷик асосан ба таҳқиқи таърихи адабиёти классикии тоҷик, назарияи адабиёти гузашта, назму насри муосир, нақди адабӣ, таълифи китобҳои дарсӣ, луғатшиносӣ ва монанди инҳо машғул шуда, дар ин замина корҳои арзишмандеро ба анҷом расондааст. Паҳлуи дигари фаъолияти эҷодии ӯро нависандагӣ ва драматургия ташкил медиҳад, ки дар ин самт низ хидмати ӯ пуразриш ва мондагор мебошад. Ҳоло дар ин мақола мо қарор додем, ки ҷустуҷӯҳои илмии ӯро дар таҳқиқи таърихи адабиёти тоҷик ва эҷодиёти намояндагони ҷудогонаи он таҳқиқ, таҳлил ва арзёбӣ намоем.

Расул Ҳодизода парвардаи мактаби адабиётшиносии устод Айнӣ буда, ба қавли Мирзо Муллоаҳмад “анъанаҳои ӯро барои пешрафти илму фарҳанги тоҷик идома дод” [4, с.221]. Мақолаи аввалинаш низ “Тадқиқоти илмии С. Айнӣ оид ба адабиёти тоҷик” ном дошта, соли 1950 дар маҷаллаи “Шарқи сурх” ба чоп расидааст. Қаробати маънавӣ бо устод Айнӣ сабаб шуд, ки “ӯ шогирди расмӣ ва ҳам шогирди маънавии сардафтари адабиёти давраи нави тоҷик гардид” [18, с.140] ва зери назари ӯ баъди хатми Донишгоҳи давлатии Осиёи Миёна ба омӯзиши даврахои таҳқиқнашудаи таърихи адабиёти тоҷик машғул шуд ва беш аз панҷоҳ сол бо камоли ғайрат ва ҷонфидоӣ дар ин замина корҳои шоёнеро анҷом дод.

Ин донишманд аввалин таҳқиқоти ҷиддӣ ва бузургҳаҷми худро чун натиҷаи таҳсил дар аспирантура бо роҳбарии устод Айнӣ дар мавзуи “Маъхазҳои адабиёти нимаи дуюми асри нуздаҳи тоҷик” бомуваффақият ҳимоя кард, ки ба соҳаи хеле душвори манбаъшиносӣ оид буд. Дар ин таҳқиқот ӯ ба баррасии дақиқи сарчашмаҳои омӯзишии адабиёти нимаи дувуми асри нуздаҳ машғул шуда, онро соли 1956 дар шакли китоби алоҳида низ ба чоп расонид. Ба эътирофи мутахассисони соҳа ин рисолаи ӯ то имрӯз “ягона асари махсуси манбаъшиносӣ дар таърихи адабиётшиносии тоҷик ба ҳисоб меравад” [6, с.35]. Ин таҳқиқот роҳ ва моҳияти асосии ҷустуҷӯҳои равишманди ӯро дар адабиётшиносӣ муайян кард ва далели истеъдоди комили ӯ дар ин соҳа буд. Ба ин далел нахустин тадқиқоташ мавқеъ ва эътибори ӯро дар илми адабиётшиносӣ муайян сохт ва минбаъд тақдирашро ба ин соҳа пайваст ва солҳо аввал ҳамчун мудири масъули бахши таърихи адабиёти Институти шарқшиносӣ, баъд мудири ҳамин бахш дар Институти забон ва адабиёти Академияи илмҳои Тоҷикистон фаъолият кард ва дар баробари ҷустуҷӯҳои илмии мондагор, ба раванди таҳқиқ ва арзёбии мушкилоти таърихи адабиёти гузаштаву имрӯза бевосита роҳбарӣ намуд. Дар ин давраи фаъолияташ таҳти назар, роҳбарии бевоситаи илмӣ ва таҳрири ӯ силсилаи китоби очеркҳо оид ба таърихи адабиёти тоҷик, аз ҷумла “Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои XII-XIV” (1) ва “Адабиёти тоҷик. Асрҳои 16-XIX ва ибтидои асри XX” [9] ба чоп расид, ки кашфи даврахои таҳқиқнашуда, арзёбӣ ва нашри осори шоирон аз имтиёзоти ин таҳқиқоти пурмоя мебошад. Ин китобҳо нафақат таҳти роҳбарии Расул Ҳодизода ба чоп расидаанд, балки муаллифи фаслҳои асосӣ ва муҳимми онҳо низ худи ӯ мебошад.

Расул Ҳодизода бори аввал дар адабиётшиносии тоҷик дар китоби ёдшуда осори Анварӣ, Заҳири Форёбӣ, Муиззӣ, Асирии Ахсикатӣ, Рашиди Ватвот, Ҳилолӣ, Восифӣ, Мушфиқӣ, Сайидо, Малеҳо, Мулҳам, Ҳозиқ ва дигаронро таҳқиқ карда, нақши онҳоро дар таърихи адабиёти тоҷик, аз ҷумла ғазалу қасидасароӣ муайян намуд. Илова ба ин, ҷустуҷӯҳои ӯ дар бораи хусусиятҳои қасидаи асри XII, истиқлоли ҳунарии шоирон дар такмили мундариҷа ва сохтори ин жанр ва заминаҳову омилҳои асосии фосилагирии баъзе аз шоирон аз дарбори шоҳони вақт, мустақилияти онҳо дар эҷоди қасида ба фаъолияти арзишманди ӯ дар ин самт гувоҳӣ медиҳад. Бисёре аз андешаҳои ӯ дар ин замина тоза буда,

ҳанӯз ҳам метавонанд барои муҳаққиқони соҳа дар таҳқиқи адабиёти асрҳои зикршуда раҳнамо бошанд.

Паҳлуи дигари муҳимми фаъолияти Расул Ҳодизодаро таҳқиқи адабиёти нимаи дувуми асри XIX ташкил медиҳад. Дар таҳқиқи адабиёти ин давра ӯ диққати асосиро ба муайян намудани равияи пешқадами адабӣ, ки бештар ба пайдоиш ва инкишофи адабиёти маорифпарварӣ алоқаманд аст, равона карда, дар ин замина доир ба ҳаёт ва эҷодиёти намояндагони адабиёти ин давра, монанди Савдо, Возеҳ ва хусусиятҳои осори онҳо маълумоти аввалинро меоварад.

Расул Ҳодизода, чунонки худаш изҳор доштааст, “ба таҳқиқи адабиёти ин давр ҳанӯз дар аввали солҳои панҷоҳум бо ташвиқ ва тарғиби устод Садриддин Айнӣ” [8, с.4] шуруъ карда, баъд аз заҳмати зиёда аз понздаҳсола онро таҳти унвони “Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри XIX” ба чоп расонд. Ин китоб аз ду қисм иборат буда, дар қисми аввали он муаллиф сарчашмаҳоро тавсиф ва дар бораи ҳаёти адабии ин давр, эҷодиёти Савдо ва Возеҳ маълумоти дараҷаи аввалро меоварад. Ҳамчунин ин донишманд дар охири китоб бо мақсади раҳнамой ба ихтиёри муҳаққиқони соҳа рӯйхати шоиронеро мегузорад, ки дар тазкираҳои охири асри XIX ва аввали асри XX зикр шудаанд, вале он тазкираҳо ба чоп нарасидаанд.

Дар қисми дувуми ин китоб ӯ ҳаёт ва эҷодиёти Шоҳин, Аҳмади Дониш ва Ҳайратро таҳқиқ карда, дар боби махсус дар бораи шоироне, аз ҷумла Тамкин, Мухлис ва дигарон сухан намудааст, ки эҷодиёти онҳо дар аввали асри бист, ҳатто то инқилоби октябр ҳам давом карда, дар инкишофи ҷараёни маорифпарварӣ саҳм гузоштаанд. Ҳамчунин дар ин қисмати китоб нахустин бор доир ба муҳити адабии берун аз Бухоро, аз ҷумла Бадахшон, Самарқанд ва ноҳияҳои кӯҳистони аморати Бухоро маълумот оварда, дар хотимаи китоб муаллиф таъсири равияи пешқадам ва афкори маорифпарварии адабиёти ин давраро ба муҳити адабии аввали асри бист бо таҳлили мушаххас собит намудааст.

Ҷустуҷӯҳои Расул Ҳодизода дар боби рӯзгор ва осори Аҳмади Дониш зинаи дигари фаъолияти пурмояи адабиётшиносии ӯст. Вай пеш аз таълифи рисола маводи бойгониҳои Русияро дар бораи Аҳмади Дониш гирдоварӣ кард ва дар ин замина мақолаҳое низ ба чоп расонд [2, с.60]. Соли 1957 ин донишманд пораҳоеро аз “Наводир-ул-вақоеъ” бо истифода аз маводи бойгониҳои Русия бо тавзеҳот ва шарҳи рӯзгору осори Аҳмади Дониш чоп кард, ки аввалин маълумоти дақиқ доир ба сарнавишти ин адиб буда, ба ифодаи ӯ “чанде саҳифаҳои торики ҳам тарҷумаи ҳол ва ҳам эҷодиёти Аҳмади Донишро” равшан месозад. Маводи нави дарёфтаи муҳаққиқ марбут ба сафарҳои Дониш ба Русия буда, санаҳои дақиқи ин сафар ва тафсилоти онро дар бар мегирад [5, с.165-166].

Ниҳоят Расул Ҳодизода ҷустуҷӯҳояшро дар омӯзиши адабиёти асри XIX идома дода, соли 1969 дар мавзуи “Аҳмади Дониш ва адабиёти маорифпарварии тоҷик” рисолаи доктори дифоъ менамояд. Баъдтар дар ин замина рисолаву таҳқиқот ва мақолаҳои ӯ, аз ҷумла “Аҳмади Дониш”, “Шоҳин”, “Равияи пешқадам дар адабиёти нимаи дуюми асри XIX”, “Чанд саҳифаи нав дар тарҷумаи ҳол ва эҷодиёти Аҳмади Дониш”, “Насри бадеии Аҳмади Дониш”, “Баъзе масъалаҳои омӯхтани таърихи адабиёти нимаи дуюми асри XIX”, “Ҳуҷҷатҳои пураҳамият аз тарҷумаи ҳоли Аҳмади Дониш”, “Аҳмади Дониш ва маданияти рус” ва “Ситораи саҳарӣ” ба чоп расиданд, ки саҳми бузурги ӯ дар таҳқиқи адабиёти асри XIX ва ҳаёту осори намояндагони барҷастаи он мебошад.

Доираи тадқиқоти адабиётшиносии Расул Ҳодизода бо он чӣ гуфта шуд, маҳдуд намешавад. Дар тули солҳо масъалаҳои муҳимми ҳаёти адабӣ ва илмию фарҳангии давраҳои гуногуни ҳавзаҳои илму адаби форсии тоҷикӣ мавриди таваҷҷуҳи ӯ будааст. Ба эътирофи содиқонаи Мирзо Муллоаҳмад “Р. Ҳодизода на танҳо ин адабиётро хуб медонист, балки аз замони қадим то имрӯз давраи адабӣ ё асареро пайдо кардан душвор аст, ки оид ба намояндагони машҳуру номашҳур ва муҳимтарин масъалаҳои он ӯ тадқиқоте набурда ва ё асар эҷод накарда бошад” [4, с.223]. Дар ҳақиқат, вақте дар маҷмуъ таҳқиқотҳои ӯро пеши назар меоварем, мебинем, ки адабиёти давраҳои гуногун, ҳаёт ва осори шоирони замонҳои мухталиф ва мухтассоти мундариҷавию сабкии осори онҳо ҳамеша мавриди назари ӯ будааст ва дар ин замина тадқиқоти арзандеро низ ба нашр расонидааст. Дар ин замина

фақат зикри номгӯи ин таълифот кифоя аст, ки доира, ҳаҷм ва вусъати ҷустуҷӯҳои ӯ муайян ва мушаххас гардад.

Таълифоти дар ин равиш анҷомдодаи ӯ, аз ҷумла “Ақидаҳои эстетикии Форобӣ”, “Рӯзгори Мавлонои Рум”, “Назари Ҷомӣ ба назм”, “Татаббуоти назм ва сабки шеъри Фонӣ-Навоӣ”, “Шуҳрати ҷаҳонии адабиёти тоҷик”, “Тасвири мамолики шарқи хориҷӣ дар адабиёти маорифпарварии тоҷик” ва ғайра, ки дар маҷаллаву маҷмуаҳои гуногун ба чоп расидаанд, бо усули таҳқиқ ва баррасии илмӣ аз навиштаҳои ҳамсони худ фарқ доранд.

Соли 1988 Расул Ҳодизода маҷмуаи мақолаҳои илмию тадқиқотӣ, адабию танқидиашро бо номи “Аз Рӯдакӣ то имрӯз” чоп кард, ки таҳқиқотҳои ӯро дар боби масъалаҳои таърихи адабиёт ва вазъи имрӯзаи адабиёти тоҷик, инчунин хотираву лавҳаҳои дӯстонаи ӯро дар бораи ходимони илму адабиёт фаро мегирад. Бахши муҳимми китобро тадқиқотҳои ӯ оид ба масъалаҳои таърихи адабиёт, аз ҷумла чеҳраи ҳунарии Рӯдакӣ, Форобӣ, Абӯалӣ Сино, нақши Самарқанд дар адабиёти тоҷик ва масъалаҳои таърихи адабиёти тоҷик дар “Намунаи адабиёти тоҷик” ташкил медиҳад.

Дар ин маҷмуа чаҳор мақолаи Расул Ҳодизода дар бораи сардафтари назми классикии тоҷик устод Рӯдакӣ фароҳам омадааст, ки ҳарфи тоза дар бораи шоири бузург мебошад. Ҳақ ба ҷониби адабиётшинос Мирзо Муллоаҳмад аст, ки аз ибтидои фаъолияти адабиётшиносӣ то поёни умр ба аҳволу осори бунёдгузори адабиёти форсии тоҷикӣ Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ таваҷҷуҳи зиёде доштани Р. Ҳодизодаро таъйид кардааст [4, с.224].

Воқеан ҳам дар рӯзҳои ҷашнгирии 1100 солагии Рӯдакӣ, замоне, ки Расул Ҳодизода ҳанӯз ҷавон буд, мақолаи “Дар бораи санъати назми Рӯдакӣ”-ро эҷод кард ва он дар қатори мақолаҳои донишмандони маъруф Садриддин Айнӣ, А.А. Семёнов, Жилбер Лазар, А. Мирзоев, А.Н. Болдирев ва дигарон дар маҷмуаи “Рӯдакӣ ва замони ӯ” нашр гардид. Ин мақола аз аввалин кӯшишҳо дар таҳқиқи санъатҳои бадеии осори шоир ва арзёбии маҳорати ҳунарии ӯ мебошад. Муаллиф хидмати муаллифони “Тарҷумон-ул-балоға”, “Ҳадоиқ-ус-сеҳр”, “Ал-муъҷам” ва “Маҷмаъ-ус-саноеъ”-ро дар шинохти маҳорати Рӯдакӣ дар корбурди саноеи бадеӣ мушаххас сохта, сипас истифодаи саноеи дигар, аз ҷумла таҷнис, табъин, тафсир, суолу ҷавоб, руҷуъ, ирсолулмасал, иғроқ ва истиораро дар таҷрибаи шоирии Рӯдакӣ арзёбӣ кардааст, ки дар он солҳо дар шинохти ҳунари тасвиргарии шоир ҳарфи аввал ва тоза буд [11, с.125].

Дар мақолаи дигараш, ки “Сардафтари назми классикии тоҷик устод Рӯдакӣ” унвон дошта, онро низ ба муносибати ҷашми мазкур навиштааст, нахуст замони зиндагии Рӯдакӣ, вазъи иҷтимоиву сиёсии он замон, амну осоише, ки дар замони сомониён ба вуҷуд омад ва равнақи илму адабиёт ва омилҳои таконбахши онро мушаххас намуда, сипас дар бораи зиндагиномаи шоир, бино ё нобино аз модар ба дунё омадан, анвои шеър, ҳунари шоирӣ, мундариҷаи ашъор ва ғайра муфассал сухан кардааст, ки дар солҳои панҷоҳум ҳарфи тоза дар бораи Рӯдакӣ ва осори ӯ мебошад [10, с.14-28].

Расул Ҳодизода аз зумраи муҳаққиқонест, ки аз оғози фаъолияти илмиаш зарурати ҷустан ва амалӣ кардани консепсияи нави шинохт ва арзёбии масъалаҳои таърихи адабиётро ба миён гузошт ва ин нияташро ҳам дар таҳқиқотҳояш амалӣ кард, ҳам андешаҳои назарии худро дар ин боб ба чоп расонд, ки мақолаи “Пеш аз Рӯдакӣ” аз ин ҷумла мебошад. Дар ин мақола вай мулоҳизаҳо ва фарзияҳои илмиашро дар бораи муайян кардани заминаҳо ва марҳилаҳои тараққиёти адабиёти аҳди Сомониён баён карда, аввалин бор масъалаи “дар чор маншаъ ҷустуҷӯй намудан”-и ин равандро пешбинӣ менамояд. Маншаи аввал ба назари ӯ ин аст: “Дар вазъияти забони форсие, ки пеш аз замони Рӯдакӣ вуҷуд дошт ва дар он назми нави дарӣ иншо мешуд”. Маншаи дуюм: “Дар намунаҳои аввалини шеъри форсӣ, ки дар замони ҳукмронии забон ва адабиёти араб дар сарзаминҳои нави забтшудаи маҳаллӣ ба вуҷуд омада буд”. Маншаи сеюм: “Дар суннатҳои шеъри арабӣ, ки пас аз истилои Эрон, Мовароуннаҳр аз тарафи шоирони эронинажод ба назми арабӣ ворид гардида буд”. Маншаи чорум: “Дар анъана ва мазмунҳои адабии давраи қадим, яъне замони тоисломии халқҳои маҳаллӣ, ки дар шароити ҳукмронии забон ва адабиёти арабизабон ҳам барқарор ва побарҷо буд” [12, с.30-31]. Муҳаққиқ дар ҳамин замина таърихи адабиёти асри Х-ро батафсил аз назар гузаронида, нахуст суол мегузорад, ки оё мумкин аст дар зарфи бист-сӣ сол (ӯ оғози фаъолияти Рӯдакиро дар назар дорад - шарҳи мо) “як забони наве мисли дарии форсию тоҷикӣ ҳам ба вуҷуд биёяду бо қолиб ва қонунҳои дохилии худ ҳам дар адабиёти бадеӣ ва ҳам дар соҳаи илму маданият чунин шакли мутаносиб ва муназзаме

гирад?” Посухи ӯ ба ин суол рад аст, зеро ба андешаи Р. Ҳодизода “Таърих чунин тараққиёти тасодуфиро надидааст, ки бе захира ва ғуншавии заминаи миқдорӣ якбора ба марҳалаи тараққиёти сифатӣ барояд” [12, с.30]. Дар мақола муҳаққиқ бо фарогирии санадҳои таърихию адабӣ, дар такя ба осори шоирони ин давра ва қабл аз он собит мекунад, ки адабиёти асри X дар ҷойи холӣ ба вуҷуд наомадааст, балки “он адабиёти бузурге, ки дар охири асри IX ва асри X дар Осиёи Миёна ва Хуросон равнаку ривоҷи беандоза гирифт, заминаҳои таърихие дошт, ки марҳила ба марҳила ба миён омад. Ва ин ҷараёни инкишофи тадричӣ дар асри X бо суръат ва ҷаҳиши бузурге адабиёти пуршукӯҳ ва пуршуҳратеро ба вуҷуд овард, ки дар сароғози он Рӯдакии бузург ҳамчун ҷуллаи баланде сар боло карда буд” [12, с.39].

Чунонки ба назар расид, Р. Ҳодизода дар ин гуна мақолаҳо фақат масъалагузорӣ накардааст, балки ба хостаҳои худ ҷавоби бодалел ва саҳеҳ низ додааст. Вале аз тарҳи мушкилоти дар боло зикршуда умед доштааст, ки аҳли илм ин мавзуъро муҳокима мекунанд ва консепсияи ягонаи шинохти заминаҳо ва марҳилаҳои инкишофи давраҳои таърихи адабиёти тоҷик муайян ва мушаххас мегардад, ки, мутаассифона, хостаи ӯ ҳанӯз иҷро нашудааст.

Мақолаи дигари ин донишманд “Рӯдакӣ ва муҳити адабии ӯ” аз ҷиҳати моҳият ва мавзуи баҳс идомаи мақолаи дар фавқ ёдшуда буда, муҳаққиқ бо таҳлили амиқ “дар назми асри X вуҷуд доштани ду марҳилаи муҳимро нишон” [13, с.53] дода, дар ин замина “доираи ҳамасрон ва ҳамзамонони Рӯдакӣ, муҳити адабии” ӯро муайян ва “доираи шоиронеро, ки ба муҳити адабии ӯ мансуб нестанд, таъин” [13, с.53] менамояд, ки дар шинохти мухтассоти адабиёти давраи мазкур арзиши бунёдӣ дорад.

Мақолаи дигари ӯ “Дар тадқиқи осори Рӯдакӣ” низ аввалин нақди огоҳона ва бодалели тадқиқотҳо доир ба рӯзгор ва осори Рӯдакӣ ва ҳусну қубҳи мероси нашршудаи шоир буда, дар он осори таҳқиқӣ, намунаҳои нашри осор ва тарҷумаи ашъори шоир ба забони русӣ нақду баррасӣ шудааст. Доираи баҳси ӯ хеле васеъ буда, таҳқиқотҳо ва намунаҳои осори шоирро, ки дар Аврупову Шуравӣ ва Эрону Тоҷикистон анҷом гирифтаанд ва ба чоп расидаанд дар бар мегирад. Ин мақола ҳанӯз ҳам барои ба вуҷуд овардани “матни саҳеҳ ва муътамади илмию интиқодии ашъори Рӯдакӣ, барқарор намудани шеърҳои шоир” [14, с.76] ва тарҷумаи саҳеҳ метавонад раҳнамои рӯдакишиносон ва мутарҷимони осори ӯ бошад.

Расул Ҳодизода аз зумраи адабиётшиносонест, ки масъалаҳои назарияи каломи бадеъ, махсусан илми шеър ва санъати мусиқӣ низ ҳамеша мавриди таваҷҷуҳи ӯ қарор доштааст. Ба ин далел, вай дар мақолаҳои “Ақидаҳои эстетикии Форобӣ” ва “Абӯалӣ Сино: тақсимоти илм ва фанҳои адабӣ” андешаҳои Форобӣ ва Абӯалӣ Синоро дар заминаи осори онҳо доир ба шеър, ҳунари шоирӣ, илм ва робитаи он бо улуми адабӣ таҳқиқ ва таҳлил карда, нақши ин дуро дар таърихи афкори адабию зебоишинохтии тоҷик муайян ва мушаххас менамояд. Р. Ҳодизода аз таҳлили бамуддаои осори дар ин мавзуъ таълифкардаи Форобӣ ба хулоса меояд, ки “афкори Форобӣ дар соҳаи эстетикӣ, чунонки дар бобати ахлоқ ва сотсиология мебинем, як тартибу танзими муайяне дорад ва нисбат ба замони худ пешқадам аст” [15, с.90]. Таҳқиқоти ин донишманд доир ба фаъолияти илмӣ ва осори дар соҳаҳои гуногун таълифкардаи Сино низ ҳанӯз ҳам арзиши бунёдӣ дошта, нақши ӯро дар “ҳудуди тақсимот ва истилоҳоти илмӣ”, назарияи шеър ва арзиши зебошинохтии осори бадеӣ мушаххас месозад [16, с.101-102].

Доираи тадқиқотҳои оид ба таърихи адабиёти тоҷик, аҳвол ва осори намояндагони ҷудогонаи он анҷомдодаи Р. Ҳодизода хеле васеъ буда, дар як мақола фаро гирифтан ва таҳлил кардани ҳамаи осори дар ин самт навиштаи ӯ ғайриимкон аст. Фақат дар фароварди ин мақола аз ҷустуҷӯҳои ӯ дар боби муайян намудани нақш ва ҷойгоҳи Самарқанд дар таърихи адабиёт ва фарҳанги тоҷик наметавон сарфи назар кард. Ин донишманди фақид дар бораи Самарқанд ба унвони “Самарқандиён чӣ мегӯянд”, “Худоё, худро бишносам” ва “Самарқанднома” китобҳое таълиф намудааст, ки нақши ин шаҳри қадимаи тоҷиконро дар рушди илму адаб ва фарҳанги тоҷикӣ равшан нишон медиҳад. А. Қамарзода ин китобҳоро нақд карда, аз ҷумла навиштааст, ки онҳо, “ба Самарқанд ва самарқандиён, муҳити адабӣ, илмӣ ва фарҳангии шаҳр бахшида шудааст” [3, с.101]. Зимнан бояд таъкид кард, ки ин китобҳо, чунонки А. Қамарзода гумон кардааст, фақат “китоби хотирот” [3, с.102] набуда, таҳқиқоти бамуддао ва бодалел дар бораи таърихи Самарқанд, ёдгориҳои адабию фарҳангӣ, фарзандони барӯманди ин шаҳр ва нақши онҳо дар ташаккул ва таҳаввули адабиёту илм ва фарҳанги тоҷикӣ мебошад, ки то ӯ ин таърихро ҳеҷ касе чунин баррасӣ ва арзёбӣ накардааст. Дар ин осор Р. Ҳодизода дар баробари доир ба таърихи

гузаштаи шаҳр маълумоти дақиқ овардан, давраи шуравии онро низ бо камоли диққат аз назар гузаронида, “оид ба таърихи бунёди матбуоти тоҷикӣ дар Самарқанд”, аз ҷумла таъсиси рӯзномаи “Овози тоҷик” ва маҷаллаи “Бигиз”, Нашриёти давлатии Тоҷикистон ва кормандони аввалини он маълумоти дақиқ овардааст, ки бештари онҳо бори аввал ироа мешаванд [3, с.105-106].

Дар анҷоми ин мақола аз ду таҳқиқоти ӯ ёд накарда наметавонем, ки яке мақолаи “Як симои фаромӯшшудаи фарҳангу адаби мо” ва дигаре рисолаи “Тасаввуф дар адабиёти форс-тоҷик” мебошад. Дар мақолаи аввал ӯ бори аввал хонандаи тоҷикро бо фаъолияти адабию илмӣ ва публитсистии нависандаи тоҷик Абдухолиқзода Қуқанбой шинос мекунад, ки дар таърихи насри тоҷикӣ, бахусус насри солҳои сиюм нақш ва ҷойгоҳи хос дошта, мутаассифона, ба дасти фаромӯшӣ рафта буд. Дар мақола ин донишманд дар бораи аҳвол ва осори нависанда, аз ҷумла дарёфти бойгонии ӯ, намунаҳои осораш, романи “Намоз” ва очеркҳои адабию таърихӣ аввалин маълумотро оварда, умед мекунад, ки минбаъд “аз байни донишмандони ҷавони мо фарде ёфт мешавад, ки зиндагинома ва навиштаҳои тамому нотамоми Абдухолиқзода Қуқанбойро ба таври боиставу шоиста омӯхта, дар бораи вай китоби мукаммале хоҳад навишт” [17, с.37].

Рисолаи дигари ӯ “Тасаввуф дар адабиёти форс-тоҷик” маълумоти ҷолиберо дар бораи нақши тасаввуф дар тамаддуни исломӣ ва адабиёт, илму адаби форсу тоҷик фароҳам оварда, бо шикастанафсии ба худаш хос изҳор доштааст, ки “Дар таълифи ин мухтасар ман аз он чӣ дар диёри мову хорич аз марзи он дар мавзуи тасаввуф навишта шудааст, истифода кардам. Аммо ин истифодаи бобаракат буд, на нусхабардорӣ аз кутуби пешгузаштагон” [7, с.5]. Воқеан, муҳаққиқ дар ин китоб дар такя ба осори дар ин мавзуъ таълифшуда тавонистааст, ки доир ба таърихи пайдоиш, манбаву маншаъ ва рушду тавсиаи тасаввуф андеша ва хулосаҳои худро бо далелу бурҳон баён кунад, ки нақду баррасии ин масъала дар ин мақола намеғунҷад.

Ҳамин тавр, метавон хулоса кард, ки Расул Ҳодизода ҳамчун адабиётшинос дар таҳқиқ ва арзёбии мушкилоти таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ, аҳвол ва осори баъзе намояндагони ин адабиёт ва масъалаҳои назарии он ҷустуҷӯҳои амиқеро анҷом дода, дар ин замина бо ақли дурандеш ва нигоҳи тозаву амиқрав натиҷаҳои илмии аҳамиятнокро ба мерос гузоштааст, ки ҳамчун таҷрибаи илмӣ арзиши мондагор дорад.

Муқарриз: ***Боқиев Ҳ.О.*** – номзади илмҳои филологӣ,
дотсенти ДДОТ ба номи С.Айнӣ

А Д А Б И Ё Т

1. Бертелс, Е.Э. Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои 12-14. Қисми якум / Е.Э. Бертелс, А.Н. Болдирев, М.Н. Усмонов, Р. Ҳодизода. - Душанбе: Дониш, 1976. – 347 с.
2. Гулмурод, П. Шаммае аз рӯзгор ва пайкори устод Расул Ҳодизода / П. Гулмурод // Ёдномаи Расул Ҳодизода (ба ифтихори 90-солагӣ). - Душанбе: Сифат-Офсет, 2022. – С.54-63.
3. Қамарзода, А. Самарқанд аз назари адиби таърихнигор / А. Қамарзода // Ёдномаи Расул Ҳодизода (ба ифтихори 90-солагӣ). – Душанбе: Сифат-Офсет, 2022. – С. 99-122.
4. Муллоаҳмад, М. Расул Ҳодзода / М. Муллоаҳмад. Рӯдакӣ ва рӯдакишиносӣ. – Душанбе: Адиб, 2012. – С.221-230.
5. Низомӣ, М. Дурахши ситорае дар тирашаб / М. Низомӣ // Ёдномаи Расул Ҳодизода (ба ифтихори 90-солагӣ). – Душанбе: Сифат-Офсет, 2022. – С.163-172.
6. Саъдиев, С. Ёде аз олим ва нависандаи бузург / С. Саъдиев // Ёдномаи Расул Ҳодизода (ба ифтихори 90-солагӣ). – Душанбе: Сифат-Офсет, 2022. – С.34-42.
7. Ҳодизода, Р. Тасаввуф дар адабиёти форс-тоҷик / Р. Ҳодизода. – Душанбе Адиб, 1999. – 188 с.
8. Ҳодизода, Р. Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри 19 / Р. Ҳодизода. – Душанбе: Дониш, 1968. – 295 с.
9. Ҳодизода, Р. Адабиёти тоҷик (асрҳои 16-19 ва ибтидои асри 20) / Р. Ҳодизода, У. Каримов, С. Саъдиев. – Душанбе: Маориф, 1988. – 416 с.
10. Ҳодизода, Р. Сардафтари назми классикии тоҷик устод Рӯдакӣ / Р. Ҳодизода // Аз Рӯдакӣ то имрӯз. – Душанбе: Адиб, 1988. – С.14-28.
11. Ҳодизода, Р. Дар бораи санъати назми Рӯдакӣ / Р. Ҳодизода // Аз Рӯдакӣ то имрӯз. – Душанбе: Адиб, 1988. – С.123-132.
12. Ҳодизода, Р. Пеш аз Рӯдакӣ (Мулоҳиза ва чанде фарзияҳои илмӣ) / Р. Ҳодизода // Аз Рӯдакӣ то имрӯз. – Душанбе: Адиб, 1988. – 28-39.
13. Ҳодизода, Р. Рӯдакӣ ва муҳити адабии ӯ / Р. Ҳодизода // Аз Рӯдакӣ то имрӯз. –Душанбе: Адиб, 1988. – С.39-53.
14. Ҳодизода, Р. Дар тадқиқи осори Рӯдакӣ / Р. Ҳодизода // Аз Рӯдакӣ то имрӯз. – Душанбе: Адиб, 1988. – С.53-76.
15. Ҳодизода, Р. Ақидаҳои эстетикии Форобӣ / Р. Ҳодизода // Аз Рӯдакӣ то имрӯз. – Душанбе: Адиб, 1988. – С.76-90.
16. Ҳодизода, Р. Абӯалӣ Сино: тақсимоти илм ва фанҳои адабӣ / Р. Ҳодизода // Аз Рӯдакӣ то имрӯз. – Душанбе: Адиб, 1988. – С.90-122.

17. Ҳодизода, Р. Як симои фаромӯшшудаи фарҳангу адаби мо / Р. Ҳодизода // Гули мурод. – 1998. - № 7-12 (6). – С.33-37.
18. Шокирзода, Ш. Дурахши хуршед / Ш. Шокирзода // Ёдномаи Расул Ҳодизода (ба ифтихори 90-солагӣ). – Душанбе: Сифат-Офсет, 2022. – С.138-154.

АДАБИЁТШИНОСИ МОҲИЯТБИН ВА РАВАНДШИНОС

Дар мақола фаъолияти адабиётшиносии Расул Ҳодизода дар заминаи мақолаҳо ва рисолаҳои доир ба таърихи адабиёти классикӣ, назарияи адабиёт, ҳаёт ва эҷодиёти адибони алоҳида эҷодкардаи ӯ таҳлил ва арзёбӣ шуда, моҳияти ҷустуҷӯҳои ӯ бо таҳлили мушаххас нишон дода шудааст. Бо далелҳо нишон дода шудааст, ки Р. Ҳодизода мисли аксарияти намояндагони насли хеш ва насли аввали адабиётшиносон ва мунаққидони тоҷик бо таҳқиқи мушкилоти таърихи адабиёт, назму наср ва масъалаҳои назарии адабиёти гузаштаву муосир ва нақди адабӣ машғул шуда, дар ин замина осори пуразришро ба вуҷуд овардааст. Дастовардҳои ӯ, бахусус, дар таҳқиқи таърихи адабиёти тоҷик ва аҳволу осори намояндагони ҷудогонаи адабиёти пешин бузург буда, дар мақола муҳимтарин таҳқиқотҳои ӯ, аз ҷумла “Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри Х1Х”, осори рӯдакишиносӣ ва китоби “Тасаввуф дар адабиёти форс-тоҷик” таҳлил ва арзёбӣ шудааст ва дар ин замина нақш ва ҷойгоҳи ӯ дар илми адабиётшиносии тоҷик мушаххас карда шудааст. Дар мақола ҷустуҷӯҳои Расул Ҳодизода оид ба даврaҳои адабиёти пешин, зинаҳо ва марҳилаҳои ташаккул ва таҳаввули он, ҳамчунин вазъи нашру таҳқиқи осори Рӯдакӣ, мавқеи Форобӣ ва Абӯалӣ Сино дар рушди афкори илмию адабӣ ва зебоишиносӣ низ таҳлил шуда, тамоюлҳои фикрии муҳаққиқ ба таври алоҳида баррасӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: Расул Ҳодизода, илм, адабиётшинос, мунаққид, таҳқиқ, адабиёти тоҷик, Рӯдакӣ, муҳити адабӣ, афкори адабӣ, зебоишиносӣ, Самарқанд, мақом.

ВЕЛИКОЛЕПНЫЙ ЛИТЕРАТУРОВЕД И ЗНАТОК ЛИТЕРАТУРНЫХ ПРОЦЕССОВ

В статье анализируется и оценивается литературная деятельность Расула Хадизода на основе созданных им статей и тезисов по истории классической литературы, теории литературы, жизни и творчества отдельных писателей, а также раскрывается сущность его исследований. Факты показывают, что Р. Хадизода, подобно большинству представителей своего поколения и первому поколению таджикских литературоведов и критиков, Хадизода занимался изучением проблем истории литературы, поэзии и прозы, теоретических вопросов литературы прошлого и современности и литературной кассы, создавал ценные труды в этом направлении. Его заслуги, в частности, велики в исследовании истории таджикской литературы и творчества отдельных представителей ранней литературы. Его роль и место в таджикском литературоведении значительна. В статье анализируются исследования Расула Хадизода по периодам ранней литературы и этапам становления и развития литературы, а также издание и исследование произведений Рудаки, роли Фараби и Абуали Сино в развитии научной, литературно-эстетической мысли.

Ключевые слова: Расул Хадизода, наука, литературовед, критик, исследование, таджикская литература, Рудаки, литературная среда, литературная мысль, эстетика, Самарканд, статус.

EXCELLENT LITERARY SCHOLAR AND EXPERIENCE IN LITERARY PROCESSES

This article analyses and evaluates Rasul Khadizoda's literary activities on the basis of articles and theses he wrote on the history of classical literature, literary theory, life and works of certain writers, as well as the essence of his research. The facts show that R. Hadizoda, like most representatives of his generation and the first generation of Tajik literary critics and scholars, was engaged in research on the problems of literary history, poetry and prose, theoretical issues of past and present literature and literary box office and created valuable works in this context. His merits in particular in the study of the history of Tajik literature and the state and works of individual representatives of early literature have been analysed and evaluated, and in this context his role and place in the science of Tajik literary studies has been defined. This article analyzes Rasul Hadizod's researches on the periods of early literature, the stages and phases of its formation and development, as well as the status of the publication and research works of Rudaki, the position of Farabi and Abu Ali ibni Sino in the development of science, literary and aesthetic thought and directions of the researcher are discussed separately.

Key words: Rasul Khadizoda, science, literary critic, research, Tajik literature, Rudaki, literary environment, literary thought, aesthetics, Samarkand, status.

Маълумот оид ба муаллиф: ***Аҳмадхонов Комрон Наҷбуддинович*** – Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, унвонҷӯйи кафедраи назария ва таърихи адабиёти факултети филологияи тоҷик. **Суроғa:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 121. Тел.: **(+992) 985-65-32-00**

Сведения об авторе: ***Ахмадханов Комрон Наджбуддинович*** – Таджикский государственный педагогический университет имени С.Айни, соискатель кафедрой теории и истории литературы факультета таджикской филологии. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121. Тел.: **(+992) 985-65-32-00**

Information about the author: ***Ahmadkhonov Komron Najbuddinovich*** – Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, applicant of the Department of Theory and History of Literature, Faculty of Tajik Philology. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121. Phone: **(+992) 985-65-32-00**

УДК: 891.550

АНВОИ ТАЛМЕҲ ДАР ДАФТАРИ ШАШУМИ «МАСНАВӢ»-И МАВЛОНО ҶАЛОЛУДДИНИ БАЛХӢ

Расулов А.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз равишҳои баёни матлаби Мавлоно дар «Маснавӣ» бозгӯйии қиссаву ривоёт ва ҳикоёту саргузаштҳои гуногун мебошад, ки Мавлоно бо он ҳама аз нигоҳи ирфон ва таълимоти урафо муносибат мекунад. Ва «дар қиссагӯйӣ ва достонсароӣ назар ба он надорад, ки ҳамаи ҳикоят ё қисмате аз онро сармашқи ахлоқӣ ва дастурамали иҷтимоӣ қарор диҳад, балки ин ҳикоятҳоро василае аз барои баёни матлаб ва тавзеҳи мақосиди хеш қарор дода ва аз он ҷиҳат, ки паймонаи маънӣ ва ойинаи мақсуд аст, ба назми онҳо ҳиммат гумошта ва коре ба дурустиву нодурустӣ ва шоистагиву ношоистагии мазомини ҳикоят надорад» [7, с.83]. Дар ишора ба ин нукта худи Мавлоно низ таъкид дорад, ки:

Эй бародар, қисса чун паймона аст,
Маънӣ андар вай ба сони дона аст.
Донаи маънӣ бигирад марди ақл,
Нангарад паймонаро гар гашт нақл [8, с.208].

Ҳамин гуна роҳе, ки Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ дар таҳияи осори худ, хусусан «Маснавӣ» пеш гирифтааст, «ин роҳи ирфонии тасвири воқеоти иҷтимоии инсон аст, ки дар худ ба тарзи махсус» ду ҷанбаи маъмули адабӣ: «руҳонӣ ва ақлониро фаро мегирад» [14, с.255].

Яъне, ӯ ба кулли қиссаву ривоёт либоси ирфонӣ мепӯшонад ва барои таҳкиму таҳвияти аҳдофи хеш кор гирифта, дар ниҳоят хулосагирӣ менамояд. Мавлоно бо овардани мисолҳои фаровон дар охир ба хулосаи шохис расида, андешаи аслии худро баён менамояд, ки худи Мавлоно ин ҳолатро чунин баён намудааст:

Хуштар он бошад, ки сирри дилбарон,
Гуфта ояд дар ҳадиси дигарон [8, с.19].

Мақсад аз зикри қиссаи дигарон ва ҷойгоҳу нақши қисса дар «Маснавӣ»-ро Абдулҳусайни Зарринкӯб дар асари худ «Баҳр дар кӯза» чунин тасвир намудааст: «Ва бад-ин сон он чи аз най ва найнома бар иқлими ҳис нур меандозад, нардбоне нуронист, ки бо пилаҳои қисса онҳоро, ки аз ҳабсгоҳи дунёи ҳис малул гаштаанд, ба офоқи самовоти беҳоёни ирфон ва ҳақиқат уруҷ медиҳад» [2, с.13].

Дар асоси омӯзиш ва таҳқиқи ин мавзуъ маълум гардид, ки ручуи Мавлоно ба қиссаву ривоёт ва ҳикоёту саргузаштҳо асосан дар се шакл мушоҳида мегардад: **якум**, бозгӯйии онҳо ба таври пурра ва ҳамон гунае, ки ҳаст; **дувум**, бардошти мазмунӣ аз онон ва **савум**, ишораҳои сабук ба онҳо бо истифода аз санъатҳои бадеӣ, аз ҷумла талмеҳ.

Талмеҳ, ки яке аз санъатҳои бадеӣ ба шумор меравад, ишораи сабук ба қиссаву достон, ривоёту саргузаштҳои машҳур мебошад. Ин санъати бадеӣ, *«ки аз моявартарин манобеи маъниофаринӣ дар адабиёти форсӣ аст»* [12, с.3], бо чанд мақсад: **барои боло бурдани хабари шеър, исботу нишонрас намудани андеша, эҷози сухан, эҷоди забони рамзӣ ва маъниофаринӣ** истифода мегардад.

Дар радифи корбурди дигар санъатҳои бадеӣ, истифодаи анвои талмеҳ аз ҷониби Мавлоно дар «Маснавӣ», хусусан дар дафтари шашуми он, хеле назаррас мебошад.

Талмеҳот ва ё қиссаву достонҳо, ривоёту саргузаштҳоеро, ки дар дафтари шашуми «Маснавӣ»-и Мавлоно ба он ишораҳои фаровон шудааст, метавон чунин дастабандӣ намуд:

1. Талмеҳоти мазҳабӣ (исломӣ). «Пӯшида нест, ки масъалаҳои дарёфти ҳақиқат, ишқи Илоҳӣ ва амсоли он дар эҷодиёти мутафаккир, хусусан, дар саҳифаҳои «Маснавӣ», мақоми беандоза бузурге дорад» [14, с.256].

Ҳамин тавр, ба таври табиӣ яке аз асоситарин талмеҳоти «Маснавӣ»-ро талмеҳоти мазҳабӣ, яъне исломӣ ташкил медиҳад, ки дар ин маврид Сируси Шамисо низ дар пешгуфтори «Фарҳанги талмеҳот» чунин нигоштааст: *«Бузургтарин шоири қарни ҳафтум, ки аз талмеҳоти исломӣ истифодаи шоёне кардааст, Мавлоно Ҷалолуддин Мавлавии Балхӣ аст. Ӯ ба таври куллӣ аз қиссаси қуръонӣ истифода мекунад… Дар ашъори ӯ камтар талмеҳи қуръонӣ аст, ки дар байте бад-он ишора нашуда бошад»* [12, с.21].

Зеро аз асри XI ба баъд, бо вуруди Қуръон дар қалбу руҳи уламову удабо, фарогир шудани таълими диниву мазҳабӣ, вусъат ёфтани фарҳанги исломӣ дар сарзамини форсизабонон, истифодаи оёти қуръонӣ ва аҳодиси набавӣ ҳамчун талмеҳ дар осори намояндагони адабиёти классикӣ бештар гардид. Хусусан, дар осори намояндагони адабиёти тасаввуфӣ бо санъати талмеҳ ишора намудан ба қиссаву достонҳои қуръонӣ, аҳодиси набавӣ ва шахсиятҳои исломӣ, ҳамчун далели боэътимод ва мисоли рӯшану ҳамагонӣ, бештар сурат гирифтааст, ки Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ низ ҳамчун яке аз афроди ин даврон аз ин канор намондааст.

Дар мавриди талмеҳ будани истифодаи оёти қуръонӣ ва аҳодиси набавӣ ақидаҳо мухталиф буда, аглаб бар онанд, ки танҳо «он оёту аҳодисе метавонанд чун талмеҳ хидмат кунанд, ки дар онҳо мазмуни қиссае ва ё хисоли шахсони таърихӣ ё асотирӣ инъикос ёфта бошад» [3, с.6].

Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ яке аз намояндагони машҳури адабиёти тасаввуфӣ ва «сӯфии покманиш» буда, «Маснавӣ»-и ӯ ҳамчун «Қуръон бо забони паҳлавӣ» дар тули мавҷудияти худ аз ҷониби уламо ва удабо эътироф гардидааст, ки ин аз пайванди маънавӣ доштани «Маснавӣ» ба «Қуръон» шаҳодат медиҳад.

Дар баробари зикри пурраи қиссаву достонҳо, дар абёти мухталифи дафтари шашуми «Маснавӣ»-и Мавлоно талмеҳоти исломӣ дида мешаванд, ки онҳоро метавон дар навбати худ чунин дастабандӣ намуд:

Ишора ба оёт, қисса ва достонҳои қуръонӣ. Яке аз серкорбурдтарин талмеҳоти «Маснавӣ» ин талмеҳоти қуръонӣ мебошад. Танҳо дар дафтари шашуми «Маснавӣ» дар 139 маврид бардошти мазмунӣ ва иқтибоси оёт *(аз 62 сура)* сурат гирифта, дар 195 маврид ба қиссаву достонҳои Нӯҳ, Яъқубу Юсуф, Иброҳиму Исмоил, Исову Мӯсо, Муҳаммад, Ҳазрати Хизр ва монанди инҳо ишораҳои фаровон шудааст [5, с.12].

Дев гург асту ту ҳамчун Юсуфӣ,
Домани Яъқуб магзор, эй сафӣ!
Гург аглаб он гаҳе гиро бувад,
К-аз рама шишак ба худ танҳо бувад [8, с.572].

Ҳар дарахте дар разоъи кӯдакон,
Ҳамчу Марям ҳомил аз шоҳе ниҳон [8, с.605].

Ҳар валиро Нӯҳу киштибон шинос,
Сӯҳбати ин халқро тӯфон шинос [8, с.615].

Оби Хизр аст ин, на оби дому дад,
Ҳар чӣ андар вай намояд, Ҳақ бувад [8, с.640].

Ё чу Иброҳими мурсал, сарх(в)аше,
Хешро афганд андар оташе.
Ё чу Исмоили саббори маҷид,
Пеши ишқу ханҷараш ҳалқе кашид [8, с.659].

Дар баробари ишора ба қиссаву достонҳои машҳури қуъонӣ, Мавлоно ба ояҳои алоҳидаи қуръонӣ низ ишораҳо намудааст. Масалан, бо баёни ҳикояти «Шабдуздон ва Султон Маҳмуд» дар дафтари шашум дар мавриди саргармии инсоният ба дунё ва фаромӯш намудани асли худ ва фузуниву беҳудагии ҳунарҳои фаровон, ки ҳангоми марг аз он манфиате нахоҳад расид ва чун *«танобе аз лифи хурмо ба гардан»* хоҳад буд, Мавлоно андешаи худро баён намуда, ба ояи 5-уми сураи «Масад» ишора менамояд ва аз ин тариқ, воқеияти ин андешаи худро исбот мекунад:

«Ҳар яке хосияти худро намуд,
Он ҳунарҳо, ҷумла бадбахтӣ фузуд.
Он ҳунарҳо гардани моро бибаст,
З-он маносиб сарнагунсорему паст».
Он ҳунар «фӣ ҷидиҳо ҳаблун масад»,
Рӯзи мурдан нест з-он фанҳо мадад.
Ҷуз ҳамон хосияти он хушҳавос,

Ки ба шаб буд чашми ӯ султоншинос [8, с.632].

Ё худ:

Сахттар афшурдаам дар шар қадам?
Ки «лафи хусрам» зи қаҳрат дам ба дам [8, с.579]?

Ин гуна талмеҳҳоро аз «Маснавӣ» метавон фаровон иқтибос овард. Вале вобаста ба имкон бо овардани ин чанд мисол иктифо намуда, аз онон ба хулосае расидан мумкин аст, ки корбурди оёти қуръонӣ дар «Маснавӣ» аз ҷониби Мавлоно устодона ва дақиқназарона сурат гирифтааст. Ин ҳунари маъниофарӣ ва дақиқбаёнии ӯ «Маснавӣ»-ро боз ҳам ҷолибтару ҷойгоҳашро фаротар бурдааст.

Бахши дигари талмеҳоти Мавлоно дар «Маснавӣ», ишора ба **аҳодиси набавӣ** мебошад. Яке аз «беҳтарин намунаи каломи фасеҳи арабӣ» ин аҳодиси набавӣ мебошад, ки дар даврахои гуногуни таърихӣ уламову удабо ва оммаи мардум онро дар хотир ва нигоштаҳои худ ҳифз менамуданд. Дар мавриди истифодаи аҳодиси набавӣ дар шеъри форсӣ Бадеуззамон Фурӯзонфар дар китоби худ «Аҳодиси Маснавӣ» чунин қайд менамояд: *«Ва ҳеҷ шак нест, ки шуарои порсигӯй низ голибан дар зимни таълими лугат ва адаб кутуби ҳадисро, ки беҳтарин намунаи каломи фасеҳи арабӣ аст, хонда ва дар ҳифз доштаанд ва аз қадимтарин аҳд таъсири мазомини аҳодис дар шеъри порсӣ маҳсус аст»* [5, с.3].

Аҳодиси набавӣ, ки мактаби махсуси андарзу мавъиза маърифат мешавад, ҳамчун яке аз заминаҳои асосии фарҳанги исломӣ ва ирфонӣ дар маркази диққат ва мазмуни осори шуаро ва удабо қарор дошт.

Баъд аз талмеҳоти қуръонӣ, истифодаи аҳодис ва ишораҳои сабук ба аҳодис бо истифода аз санъати талмеҳ дар дафтари шашуми «Маснавӣ»-и Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ бештар мушоҳида мешавад. Чунончи:

Оқибат ҷӯянда ёбанда бувад,
Ки фарач аз сабр зоянда бувад [8, с.574].

Ё худ:

З-он ки ғайри Ҳақ ҳама гардад руфот,
Куллу отин баъду ҳинин фаҳва от [8, с.571].

Баъд аз Қуръону ҳадис ишора ба **ривоёту қисас ва саргузашти ашхоси исломиву ирфонӣ** дар осори Мавлоно ҷойгоҳи махсус дорад, ки инро дар дафтари шашуми «Маснавӣ» ба таври фаровон ва равшан мушоҳида кардан мумкин аст. Инро метавон амалияи татбиқи оро ва ақоиди назарии адиби ориф унвон кард.

Мавлоно ҳамчун яке аз намояндагони машҳури адабиёти ирфонӣ – тасаввуфӣ аз ҳикоёту қиссаҳои ин раванд огоҳии комил дошта, барои таҳвияти андеша ва ҷолибияти сухан, фаровон бар онон ишораҳо дорад. Аз ҷумла, дар дафтари шашум ишора ба лаҳазоти ҳаёт ва каромоти Абӯбакр, Боязид, Зайнулобиддин, Иброҳим, Атторро дидан мумкин аст.

Масалан, Мавлоно дар мавриди баёни ҳолати шоҳзодагоне, ки аз дидани нақше дар дилашон оташи ишқ шуълавар гашта буд ва шарҳи чигунагии ҷозибаи ишқи воқеӣ дар дафтари шашуми «Маснавӣ» ба қиссаи шайх Иброҳими Адҳам ишора намуда, чунин мегӯяд:

Сабр бигзиданду сиддиқин шуданд,
Баъд аз он сӯйи билоди Чин шуданд.
Волидайну мулкро бигзоштанд,
Роҳи маъшуқи ниҳон бардоштанд.
Ҳамчу Иброҳими Адҳам аз сарир,
Ишқашон беповy сар карду фақир [8, с.659].

Ё худ дар мавриди гуногунии дарку фаҳмиш ва ҳисси инсонӣ аз ҳисси воқеӣ ва ҳақиқӣ дар ишора ба Боязид чунин фармуда:

Он ҳисе, ки Ҳақ бар он ҳис музҳар аст,
Нест ҳисси ин ҷаҳон, он дигар аст.
Ҳисси ҳайвон гар бидидӣ он сувар,
Боязиди вақт будӣ гову хар [8, с.615].

Ё худ:

Ҳамчу ин хомони ботаблу алам,
Ки улоқонем дар фақру адам.
Лофи шайхӣ дар ҷаҳон андохта,

Хештанро Боязиде сохта [8, с.623].

Ё худ:

«Аслама-ш-шайтону» он ҷо шуд падид,
Ки Язиде шуд зи фазлаш Боязид [8, с.651].

Дар ҷойи дигар оид ба макру ҳилла ва дурӯягии инсонҳо андешаҳои худро баён намуда, зоҳирнамоии инсонҳоро мазаммат менамояд. Ва барои пайравӣ аз Ҳақ ва мусҳафдории инсонҳо ҳолати Зайнулобиддинро мисол меорад, ки агарчи дар зоҳир худро мисли ӯ вонамуд мекунанд, вале асли онҳо чизи дигар аст. Яъне дар як даст агарчи Қуръон доранд, вале дар дасти дигар шамшер:

Сад ҳазорон макр дар ҳайвон чу ҳаст,
Чун бувад макри башар, к-ӯ меҳтар аст?
Мусҳафе дар каф чу Зайнулобидин,
Ханҷаре пурқаҳр андар остин.
Гӯядат хандон, ки эй мавлои ман!
Дар дили ӯ Бобиле пурсеҳру фан [8, с.662].

Ин гуна мисолҳоро дар ин маврид низ метавон фаровон зикр намуд, ки аз огоҳии фарохи мутафаккири бузург аз рӯзгори орифон ва шайхон дарак медиҳад. Ва ин огоҳиро Мавлоно тавонистааст, ки дар ҷойи худ истифода намуда, матлаб ва андешаи худро ба таври рӯшан ва фаҳмотар барои мухотаби худ баён намояд.

2. Талмеҳоти таърихӣ. Навъи дигари талмеҳоти «Маснавӣ» талмеҳоти таърихӣ мебошад. Дар ин бахш бештари ишораҳои Мавлоноро ишора ба ҳодисаву воқеа ва ашхоси таърихии исломӣ ташкил медиҳад, ки мо онро ба талмеҳоти исломӣ ҷой додем. Вале дар баробари ин, дар ҷойҳои алоҳида метавон ба дигар вақоеъ ва ҳаводиси таърихӣ дучор омад. Масалан, дар ишора ба ҷашни Наврӯз ҳамчун оғози эҳёи табиат ва яке аз ҷашнҳои таърихии миллати форсу тоҷик, чунин мегӯяд:

З-ин гузар кун, эй падар Наврӯз шуд,
Халқ аз халлоқ хуш падфуз шуд.
Боз омад оби ҷон дар ҷӯйи мо,
Боз омад шоҳи мо дар кӯйи мо [8, с.583].

Ё худ дар ишора ба донишмандии Афлотун ва пайравӣ намудан аз гуфтаи донишмандону бузургони таърихӣ чунин мегӯяд:

Он чӣ гӯяд он Фалотуни замон,
Ҳин, ҳаво бигзору рав бар вифқи он [8, с.663].

3. Талмеҳоти асотирӣ. Мавлоно дар «Маснавӣ»-и худ *«ҷуз ба нудрат аз асотири ironӣ суд намеҷӯяд, он ҳам ба сурати хом ва фақат бо зикри номи риҷоле маъруф, чун Рустам, бидуни ишора ба моҷарои хос»* [12, с.21]. Масалан, дар мавриди шарҳи тавоноӣ ва қудрати воқеӣ ба паҳлавон Рустам ишора намудааст:

Пеши ин хуршед кай тобад ҳилол,
Бо чунон Рустам чӣ бошад зӯри Зол? [8, с.639].

Ё худ:

Ҷон фидои ту кунам дар интиъош,
Рустамӣ, шерӣ, ҳало, мардона бош [8, с. 650].

Дар баробари он ки танҳо ба шахсияти Рустам ҳамчун паҳлавони воқеӣ ишора менамояд, ҳамзамон зикри шахсият ва ишора ба паҳлавонони исломӣ низ сурат гирифтааст, ки ин аз таваҷҷуҳи бештари Мавлоно ба ҳаводису воқеот ва шахсиятҳои исломӣ шаҳодат медиҳад:

Рустаму Ҳамза-в муханнас як будӣ,
Илму ҳикмат ботилу мундак будӣ [8, с.604].

Ё худ:

Марҳами мардитро ку Рустаме?
То зи сад хирман яке ҷав гуфтаме.
Чун бихоҳам, к-аз сират оҳе кунам,
Чун Алӣ сарро фурӯ чоҳе кунам [8, с.610].

Ё худ:

Ҷуз ба нодир дар тани зан Рустаме,
Гашта бошад хуфя ҳамчун Маряме [8, с.607].

4. Талмеҳоти достонӣ (халқӣ). Аз анвои дигари талмеҳот дар «Маснавӣ» ишора ба қисса ва саргузаштҳои машҳури ҳамагонӣ мебошад, ки ҳам ба таври шифоҳӣ ва ҳам ба таври хаттӣ мавриди достонсароӣ қарор гирифтааст. Аз ин хотир, ин гуна қиссаҳо бисёр машҳур ва мазомини он ба ҳама дастрас мебошад, ки онро метавон талмеҳоти халқӣ низ номид. Ин навъи талмеҳот низ дар дафтари шашуми «Маснавӣ»-и Мавлоно ҷойгоҳи намоён дорад. Ҳадаф аз истифодаи ин гуна талмеҳот аз ҷониби Мавлоно ҳар чӣ фаҳмотар ва наздиктар баён намудани матлаб будааст, ки метавон ин ҷо чанд намунаро зикр намуд:

Пӯстину чоруқ омад, аз ниёз
Дар тариқи ишқ, меҳроби Аёз [8, с.565].

Ё худ:

Оташи мо ҳам дар ин конуни мо,
Лайлӣ они мову ту Маҷнуни мо [8, с.566].

Ё худ:

Дар дили маъшуқ ҷумла ошиқ аст,
Дар дили Узро ҳамеша Вомиқ аст [8, с.626].

Ё худ:

«Воҳидун ка-л-алф» дар разму карам,
Сад чу Ҳотам вақти исори ниъам.
Ҳотам ар мурда ба мурда медиҳад,
Гирдаконҳои шумурда медиҳад.
Ту ҳаёте медиҳӣ дар ҳар нафас,
К-аз нафисӣ менагунҷад дар нафас [8, с.641].

Як нуктаи бисёр муҳим он аст, ки дар ин бахш метавон талмеҳотеро дучор омад, ки ба зарбулмасалҳои машҳури халқӣ ишора дорад. Масалан:

Ғайри ташвишу ғаму томот не,
Ҳамчу анқо, ном фошу зот не [8, с.608].

Ё худ:

Ин масал андар замона ҷонӣ аст,
Ҷони нодонон ба ранҷ арзонӣ аст [8, с.618].

Ҳамин тавр, талмеҳоти «Маснавӣ»-и Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ, хусусан дафтари шашуми он, гуногун буда, анвои он дар маворидиу мухталиф бо санъати баланд ва ҷойгоҳи мувофиқ истифодаи фаровон дорад. Вале наметавон ҳамаи онро дар як мақола ҷой дод. Зеро зикри ҳамаи мисолҳои он шояд баробар ба даҳ мақола гардад. Аз ин рӯ, бо ин мисолҳо метавон натиҷагирӣ намуд.

Бо ҳамин тартиб, аз таҳқиқ ва омӯзиши ин масъала, яъне истифодаи талмеҳ аз ҷониби Мавлоно дар дафтари шашуми «Маснавӣ» ва баррасии мисолҳои боло, метавон ба чунин хулоса расид:

1. Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ аз ҷумлаи он мутафаккиронест, ки барои такмили андеша, равшании баён, муассирии сухани худ ва бовар кунонидани хонанда аз анвои талмеҳ истифодаи фаровон намудааст.
2. Асареро пайдо кардан мушкил аст, ки аз ҷиҳати фарогирии анвои талмеҳ баробар ба «Маснавӣ»-и Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ бошад.
3. Агарчи ҳамаи навъҳои талмеҳ дар «Маснавӣ»-и Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ истифода шуда бошад ҳам, бештар ишора ба оёти қуръонӣ, аҳодиси набавӣ ва саргузашти шахсиятҳои исломӣ ва тасаввуфӣ дорад. Яъне талмеҳоти исломӣ дар ин асар ҷойгоҳи махсус дорад.
4. Мавлоно барои ба ҳадаф расонидани андешаи худ кӯшиш намуда, то дар як вақт аз анвои гуногуни талмеҳ истифода намояд.
5. Дар умум, бо баррасӣ ва омӯзиши анвои талмеҳ метавон барои дарк ва фаҳмидани маънии аслии «Маснавӣ»-и Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ як василаи муҳимро ба даст овард. Зеро «қиссаҳо ва тамсилоти «Маснавӣ» муқаддимаи воқеии шинохти дунёи найнома ва роҳи вуруд ба иқлими ношинохтаи он аст» [2, с.13].

Муқарриз: ***Қосимов Ҷ.*** – номзади илмҳои филологӣ,
дотсенти ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Абдукарими Сурӯш. Қимори ошиқона / Сурӯш, Абдукарим. – Теҳрон: Нашриёти «Тулӯи озодӣ», 1381. – 330 с.
2. Абдулҳусайни Зарринкӯб. Баҳр дар кӯза: нақду тафсири қиссаҳо ва тамсилоти «Маснавӣ» / Зарринкӯб, Абдулҳусайн. – Теҳрон: Маҳорат, 1366. – 616 с.
3. Абдушукури Абдусаттор. Талмеҳ дар шеъри аҳди Сомониён / Абдусаттор, Абдушукур. – Душанбе: Адиб, 1998. – 70 с.
4. Атоулло Ҳусайнӣ. Бадеъ-ус-саноеъ / Ҳусайнӣ, Атоулло. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 222 с.
5. Бадеуззамон Фурӯзонфар. Аҳодиси «Маснавӣ» / Фурӯзонфар, Бадеуззамон. – Теҳрон: Амири кабир, 1370. – 651 с.
6. Бадеуззамон Фурӯзонфар. Маъохизи қиссас ва тамсилоти «Маснавӣ» (чопи чаҳорум) / Фурӯзонфар, Бадеуззамон. – Теҳрон: Амири кабир 1370. – 265 с.
7. Бадеуззамон Фурӯзонфар. Хулосаи «Маснавӣ» / Фурӯзонфар, Бадеуззамон. – Теҳрон: Дебо, 1370. – 301 с.
8. Балхӣ, Мавлоно Ҷалолуддин. Маснавӣ / Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ. Бар асоси матни Р. Николсон ва муқобала бо нусхаҳои дигар. – Теҳрон: Замон, 2001. – 728 с.
9. Қуръони Карим (бо тарҷума ва тавзеҳот бо забони тоҷикӣ). – Покистон: Академияи Даъвати Донишгоҳи байналмилалии Исломии Исломобод, 2002.
10. Офтоби маърифат (маҷмуи мақолот бахшида ба 800-солагии зодрӯзи Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ). – Душанбе, 2007. – 347 с.
11. Расул Ҳодизода. Ҳикояҳои халқӣ дар «Маснавӣ»-и Румӣ / Ҳодизода, Расул. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – 279с.
12. Сируси Шамисо. Фарҳанги талмеҳот. Ишороти асотирӣ, достонӣ, таърихӣ, мазҳабӣ дар адабиёти форсӣ / Шамисо, Сирус. – Теҳрон, 1375. – 651 с.
13. Ҳикмат Саид Иброҳим. Қуръон дар «Маснавӣ» / Саид, Иброҳим Ҳикмат. – Душанбе, 2007. – 480 с.
14. Эмомалӣ Раҳмон. Чеҳраҳои мондагор / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 364 с.

АНВОИ ТАЛМЕҲ ДАР ДАФТАРИ ШАШУМИ «МАСНАВӢ»-И МАВЛОНО ҶАЛОЛУДДИНИ БАЛХӢ

Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ яке аз чеҳраҳои мондагори адабиёти ирфонии форсу тоҷик бо осори оламшумули худ аз ҷониби ҷаҳониён дар сатҳи олӣ пазируфта шуда, осори ӯ, хусусан, “Маснавӣ»-яш бо доштани маънии баланд ва дақиқу воқеӣ мавриди омӯзиш ва истифода қарор гирифтааст. Агарчи осори Мавлоно дар тули асрҳову солҳо аз ҷониби мутафаккирони гуногун мавриди баррасӣ ва омӯзиш қарор гирифтааст, вале дар ҷумҳурии мо ба таври бояду шояд ба он имкони дастёбӣ вуҷуд надорад. Бо ин зарурат, имрӯзҳо паҳлуҳои гуногуни осори Мавлоно аз ҷониби донишмандон ва адабдӯстон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Дар ин мақола муаллиф истифодаи анвои талмеҳ аз ҷониби Мавлоно Ҷалолуддини Балхиро мавриди баррасӣ ва омӯзиш қарор дода, дафтари шашуми «Маснавӣ»-ро асос қарор додааст. Муаллиф тавонистааст, ки дар мақолаи худ бо овардани мисолҳои гуногун ҳунари нуктасанҷӣ ва дақиқбаёнии Мавлоноро бори дигар ба исбот расонад. Бо иқтибосоварӣ ва омӯзиши масъала, муаллиф ба хулосае меояд, ки дар дафтари шашуми «Маснавӣ»-и Мавлоно агарчи анвои талмеҳ ба кор рафтааст, вале аз ҳама бештар талмеҳоти исломӣ мавриди истифода қарор гирифта, дар маворидi мухталиф барои исботи фикру андешаи худ ба он такя намудааст. Масъалагузорӣ дар мақола бисёр ба маврид буда, дар сурати донистан ва дарки қиссаҳои гуногуни таърихӣ, халқӣ ва ирфониву исломӣ мо метавонем ба маъниҳои пӯшидаи «Маснавӣ»-и Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ дастрасӣ пайдо кунем.

Калидвожаҳо: талмеҳ, анвоъ, санъати бадеӣ, ишорат, оёт, ирфон, қисса, ривоят, қуръон, аҳодис.

ВИДЫ НАМЁКОВ В ШЕСТОЙ КНИГЕ “МАСНАВИ” МАВЛОНО ДЖАЛОЛИДДИНА БАЛХИ

Мавлоно Джалолуддин Балхи является одним из самых ярких представителей персидской и таджикской мистической литературы. Его всемирно известные произведения признаны всем мировым сообществом. Его произведения, особенно «Маснави маънави», которое отличается большим смыслом и точностью находится на стадии изучения и широко используется. Хотя труды Мавлоно изучались разными мыслителями на протяжении веков, но в нашей стране они не были изучены должным образом. В связи с этим, сегодня ученые и любители литературы изучают различные аспекты творчества Мавлоно. В данной статье автор берет за основу шестую книгу Маснави, рассматривает и изучает использование намёка Мавлоно. В своей статье автор смог в очередной раз доказать искусство Мавлоно в остроумии и в умении точно выражать мысли, на различных примерах. Процитировав и изучив данный вопрос, автор приходит к выводу, что в шестой книге «Маснави» Мавлоно использовал разные виды намёков, но больше всего он использовал исламские намёки, опираясь на них в различных случаях, чтобы доказать свою точку зрения. Вопросы, поднятые в статье, очень актуальны, и если мы знаем и понимаем различные исторические, народные, мистические и исламские истории, мы можем получить доступ к скрытому значению «Маснави» Джалолуддина Балхи.

Ключевые слова: намёк, разновидность, художественное искусство, жест, оят, познание, рассказ, повествование, Коран, хадис.

A VARIETY OF HINTS IN THE SIXTH BOOK OF “MESNEVI” OF MAWLONA JALOLUDDIN BALKHI

Mawlona Jaloluddin Balkhi is one of the most prominent representatives of Persian and Tajik mystical literature. His world famous works are recognized by the internetional community at the highest level. His works, especially “Mesnevi” is known for its great meaning and accuracy are at the stage of study and are widely used. Although Mawlona’s works have been studied by various thinkers for centuries, it has not been properly addressed in

our country. In this regard, today scientists and lovers of literature are studying various aspects of Mawlona's work. In this article, the author takes the sixth book of "Mesnevi" as the basis of his studies, where he examines and studies the use of the hint from Mawlona. In his article, the author was able to once again prove Mawlona's art in wit and in the ability of accurately expressing of his thoughts, using various examples. After quoting and studying the question the author concludes that in the sixth book of "Mesnevi" Mawlona used different types of hints, based on them in various cases to prove his point of view. The issues raised in the article are very relevant and if we know and understand various historical, folk, mystical and Islamic stories, we can access the hidden meaning of Jaloluddin Balkhi's "Mesnevi".

Key words: hint, variety, art, gesture, kyat, knowledge, story, narration, Karan, hadith.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Расулов Абдуманон Абдугафорович*** – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯйи кафедраи таърихи адабиёти тоҷик. **Суроғa**: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё.Рӯдакӣ, 17. E-mail: **abdumannon.rasulov@mail.ru.** Тел.: **(+992) 938-29-54-47**

Сведения об авторе: ***Расулов Абдуманон Абдугафорович*** – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры истории таджикской литературы. **Адрес**: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: **abdumannon.rasulov@mail.ru.** Тел.: **(+992) 938-29-54-47**

Information about the author: ***Rasulov Abdumanon Abdugaforovich*** – Tajik national university, the applicant of the department of the history of Tajik literature. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **abdumannon.rasulov@mail.ru.** Phone: **(+992) 938-29-54-47**

УДК: 891.550:891.55

ЗИКРИ ҲАДИС, ОЯТҲОИ ҚУРЪОНӢ ВА АНБИЁ ДАР ОСОРИ МАНСУРИ НАМОЯНДАГОНИ ҲАВЗАИ АДАБИИ АСРҲОИ XIII-XV

Наҷмиддинова У.С.
Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

Адабиёти ирфонӣ дар асрҳои XIII аз арзишмандтарин осори адабии форсии тоҷикӣ ба шумор меравад. Дурдонаи хазинаи онро китобҳое, ки дарунмояи ирфонӣ доранд, дурахши абадӣ бахшидаанд, чун муҳтавои онҳо панду ҳикмат, фалсафа, тафсири оёту ҳадис, ишқу ақл, шарҳи ахлоқу одоби нек, исботу мувофиқат, илму маърифат, тариқату шариат, саргузашти машоих, руъят, мукошифот, одобу русуми хонақоҳӣ, ҳолоти ваҷди сӯфиёна ва ҷазбаи илоҳӣ аст. Ба аҳли олам равшан аст, ки Қуръони карим аз аввали пайдоиш ё нузул ба тариқи ваҳӣ ба Паямбари ислом Муҳаммад (с) дар миқёси олам тадричан табаддулоти фикрӣ ва иҷтимоии мардумро ба вуҷуд овард. Мусулмонон ва хонандагони Қуръони маҷид тафовути ҳақро аз ботил ва адолати иҷтимоиро дарк намуда, табаддулоти ахлоқиву маънавиро дар ҳаёти амалии хеш истифода намуданд. Мардуми Аҷам аҳамияти безаволи ин китоби осмониро дарк намуда, ба тарҷума ва тафосири он иқдом карданд. Аз вақти нузули Қуръон то давраи рушди тасаввуф муфассирон дар нашри тарҷума ва тафсири он хидматҳои беназир намуда, тафсирҳои зиёди ин китоби осмониро пешкаши толибон карданд. Вобаста ба таъсири ин калом намояндагони ҷараёни тасаввуф нисбати асрҳои пешин амиқтар ба адабиёти бадеӣ рӯ оварданд [1, с.94]. Албатта, ин падида дар адабиёт нав набуд, балки ҳанӯз чеҳраҳои шинохтаи ин ҷараён Абдуллоҳи Ансорӣ, Абусаиди Абулхайр, Саноии Ғазнавӣ, Аҳмади Ҷомӣ ва Шайх Аттори Нишопурӣ дар мавзуи тасаввуф асарҳои пурарзиш офарида буданд. Онҳо андешаҳои ирфонии хешро бо либоси бадеият ороста, барои таблиғ дар байни хоссу ом паҳн намудаанд. Ҳамин равия дар асри XIII боз қувват пайдо кард ва дар эҷодиёти Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ (Румӣ), пайравони ӯ ва ҳамасронаш вусъат ёфт, ки дар ин бора чанде аз осори мансури Мавлоно Ҷалолиддини Балхиро намуна меоварем. Борӣ таоло чун хоҳад, ки иноятy лутф ва нусрату давлат ва саодатро бар бандае аз бандагони хеш муқим ва пайваста гардонад, ӯро тавфиқ ба шукр диҳад, ки агар сад бор талхӣ ба ӯ расад ва як бор ширинӣ, он як ширириро сад бор ба сад иборат ва сад мақом боз гӯяд ва он сад талхиро як бор ҳам боз нагӯяд, илло талхии фироқи ёрони дин, ки афгон кардан аз фироқи ёрони дин тасбеҳ аст ва Қуръон хондан аст. Ва суннати анбиёст *салавотул лоҳи алайҳим.* Аюб *алайҳиссалом* бо чандон ранҷ, ки ҳеҷ дил тоқат надорад азамати балои ӯ шунидан, бо он ҳама забони ӯ аз шукр дар он ҳашт сол рӯзе холӣ нагашт, чу дарди фироқи ёри дин, яъне аёли ӯ, ки ҳамнафасу ҳамдарди ӯ буд дар дин, бад-ӯ расид, фарёд баровард, ки «*муснюл зарр»,* қадри ёри дин марди дин донад.

Яке аз саҳоба ба хидмати расул нишаста буд, бузурге аз дари масҷид гузар кард, он саҳоба гуфт: ё расулаллоҳ, ман аз дил дӯст медорам ин азизро, ки гузашт. Расул (а) фармуд, ки бирав ӯро эълом деҳ ва агар ҳикмат ва сирри ин ишоратро дар қалам оранд, дарозтар шавад. Мақсуди дигар чораи аҳли Ҳақ ва накуву бандагону нозанинони Ҳақ, ки аз баҳри имтиҳони Ҳақ таоло эшонро ҳавола кард ба касоне, ки эшон даъвои муҳаббати Ҳақ мекарданд ва Қуръону аврод мехонданд. Бо мунофиқон гуфтанд: «*Интаъама ман лав яшоъал лоҳу тамаъаҳу».* Чунин Худой, ки эшон даъвои ихтисос мекунанд, ба вай наметавонанд муҳиммоти хоссони худро баровардан, ки ба ғайр ҳавола мекунанд. Ҷавоб мефармояд, ки:

«Валлоҳу хазоиннус самовоти вал арзи валокинал мунофиқина ло яъламун».

Намедонад, ки аз баҳри ибтилост, ки ризои ин бандагони мо ризои мост, ки мо ризои худро дар ризои эшон пинҳон кардаем. Агар ба ҳила ба ҳафт осмон бароӣ ризои ман наёбӣ, иблисвор дар мақоми қаҳр бошӣ ва агар то ба пушти гову моҳӣ фурӯ равӣ, дар тавозӯи ҳую ҳаваси худ ризо наёбӣ.

«*Қола, мо васаъанӣ арзӣ ва мо васаъанӣ самои ва иннамо васаъанӣ қалби абдил муъмин*».

Ва ризои худ дар ризои эшон ниҳодаам ва ризои эшон ҷӯ, ки оқилу мукбил он аст, ки ҳар чизеро он ҷо бичӯед, ки ман ниҳодаам.

Қолан набию (с) «*Иннал лоҳа фи айёми даҳриким нафаҳотил ифтиар заволиҳо».*

Назди муҳаққиқон ин нафаҳот анфоси бародарони дин аст, ки сабақ ёфтаанд бар бародарони дигар. Анфоси эшон ва назарҳои эшон ва омезкорӣ бо эшон фуҳот ва мавоҳиб ва атоё ва хилъати Ҳақ аст, ганимат доштан аст.

Ҳақ таоло чӣ мавонеъ ва побандҳо пеш ниҳод, чун чизеро маҳбус гардонад ва вобастаи ҷое кунад, бандӣ на аз оҳан, на аз тахта, на аз муваккил, на аз шаҳри банд илло бандҳои руҳонӣ, ки аз бандҳои оҳанини мухлис буд ва аз муваккилони турк гурехтан мумкин буд ва аз он равобити руҳонӣ, ки:

«Инно ҷаъално фӣ аъноқиҳим аглолан»

Ин аглоли руҳонист, ки номаш қазову тақдир аст дар гардани хоссу ом, то як гом тавонанд аз маҳкум ва мақдур берун ниҳодан, ки агар чунин мавонеъ набудӣ бар ин бародар, сад бор азм кардаам ва мустаид шудаам, то бад-он мақом оям, ба худии худ бе рисолат ва бе китобат аз бесабрӣ ва касрат, иштиёқу тули фироқ.

Ғаноим ва арзоқе ҳаст дар хазинаи карам, ки ту танҳо ҳарчанд он ҷо бикӯшӣ, даст надиҳад ва мо ҳам бе ту ин ҷо биталабем наёбем. Чунонки оҳани муқаддиҳа ҳар чанд танҳо бе санг ҳаракат кунад, ситораи оташ падид наояд ва ҳамчунин санг бе оҳан ва ҳамчунин ҳар ду бе сӯхта ва ҳамчунин ҳар се бе даст амалкунанда, ки «*Алҷамоату раҳмата*» ва ин суханро тамсил надонад, балки таҳқиқ ва воқеъ донад ва бад-ин амал кунад «*мутаваккалан ало раббиҳи*». Обро сар занӣ, сар нашиканад, хокро сар занӣ, сар нашиканд, обро ва хокро бар ҳам занӣ, бар сар занӣ - сар бишканад.

«Аррафиқ суммат тариқ, алҷор суммад дор. Аллазина яқотилуна фӣ сабилиҳи саффан кааннаҳум бунёни марсус» (Мактубот).

Фотеҳа хонда омад, то хотимаҳои ин башорат ҷуз ба мазид мақрун набошад ва Оят-ул-курсӣ хонда омад, то ин тахти бахт бад-он некухоҳони дину давлат доиман мусбат бошад. Мақбул бод он даъвотро, ки муҳиббони он давлат ва ҳавохоҳони он саодат фӣ Машориқал арзи ва Мағорибҳо дар хало ва мало мегӯянд. Фазлу пазирандаи бениҳоят ҳақ оминкунанда бод чи миннат бошад ва чи васият, ҳоҷат ояд баҳри дуо кардан дар ин боб, ки ҳар киро андаке бедорист, донад, ки дуои он давлат дуои хештан аст, аз вуҷуҳ на аз як ваҷҳ. Яке аз он вуҷуҳ он аст, ки дар назари таҳқиқ мо ҳама як нафсем *«мо халқакум ва ло баъсакум илло канн нафсин воҳида»*. Ва ҳар узве, ки рештар аст ӯ воқифтар аст бар ин иттиҳод, лоҷарам ҳама ранги сулҳ аст на ҷанг. Борӣ таоло он муждаро муқаддимаи муждаи акбар гардонад, ки ҳама муждаҳои олам партави он муждаи хуш аст ва агар партаву тоби он муждаи акбар набудӣ, дар ҷаҳон ҳеҷ муждаро мазза набудӣ, маззаи хоку коҳ доштӣ. Он кас, ки партави атои ӯ коҳро гандум дод ва дудро анҷум дод ва хокро ҳусни мардум дод. Тоби офтоби муждаи висоли арвоҳ ҷуз вайро ба омолу муроди худ мужда дод, то оқилон бад-ин қаноат накунанд

Дар ахбор аст, ки Юсуфи Сиддиқ – алайҳиссалом – даҳ сол рӯза накушод ва шаб паҳлу бар замин наниҳод. Гуфтанд, ки мулки дину нубувват мусаллам шуд туро ва мулки дунё мусаллам шуд, вақти осоиш аст баъди чандин муҷоҳада, *«инна линафсика алайка ҳаққан».* Гуфт: «То ҷумла бародарони худро хилъати нубувват пӯшида набинам, наёсоям. Юсуф дар соя нишинад ва бародарон дар офтоби маҳрумӣ, ҳошо». Гуфтанд, ки эшон чандон вафои бародарӣ ба ҷой наоварданд. Гуфт: «Ман хоҳам, ки эшонро ва ғайри эшонро бародарӣ кардан ва подшоҳӣ кардан биёмӯзам» [7, с.26].

Дар аҳди Умар, *разияллоҳу анҳу*, дар қасабае оташ афтода буд ва месӯхт. Аҳли шаҳр ба об кашидан машғул шуданд. Амирулмуъминин Умар, *разияллоҳу анҳу* фармуд: «Ба садақот машғул шавед, ки ин оташро садақот бинишонад». Ва ин дар шаъни маликул вузаро авлотар, ки раҳмати ӯ аз баҳри халқе, ки ҳанӯз дар вуҷуд наёмаданд, раҳматҳо мефармояд ва биноҳо меафканад.

Яке аз масъалаҳои муҳимми таърихии ин даврон форсӣ навиштани китобҳо ба шумор мерафт. Дар ин давра илму адаб ва тасаввуф ба рушду такомул расида бошад ҳам, носозгории замон, низоъҳои амирон, таассуботи мазҳабӣ, ихтилофи фикрии миллатҳо ва фалсафаву ирфон бо шиддат боло мерафтанд, ки ба муҳити иҷтимоии он рӯзгор вазъи носолим эҷод мекард Рӯиҳамрафта, пайомадҳои манфӣ ва носозгори таассуби мазҳабӣ ва ихтилофи назари сӯфиёну файласуфон боиси фасоди иҷтимоии давр гашта буд. Табақоти иҷтимоӣ бо пешомади фақру нодории навмедкунанда дар рӯёрӯи ҳақиқати сиёсӣ ба маҳкамаи ҷазоии шайхоне, ки мардум ба онҳо ишқу алоқа доштанд, фаро гирифта

мешуданд. Ҳуҷуми хонумонсӯзи муғулҳо ба сарзамини Осиёи Миёна ва Эрон кулфати азимеро ба бор овард, ки ин вазъ дар аксари рисолаҳои мансури орифона дарҷ ёфтааст. Масалан, дар ҳикояе Мавлоно Румӣ менигорад: Онҳо сарвату давлати бекарони халкро тороҷ карданд ва сарватманд шуданд: «Касе савол кард, ки муғулҳо молҳоро меситонанд ва эшон гоҳ-гоҳе моро мол мебахшанд. Ҳукми он чун бошад? Фармуд: «Ҳар чӣ муғул ба мо додааст, чун оби кӯза аст аз дарё. Пас, моли мо ба эшон ҳаром аст ва моли эшон бар мо ҳалол».

Гуфт: - Муғулон, ки аввал дар ин вилоят омаданд, урён ва бараҳна буданд. Маркаби эшон гов буда ва силоҳашон чӯбин. Ин замон муҳташам ва сер гаштаанд ва аспони тозӣ (арабӣ) ҳар чӣ беҳтар ва силоҳҳои хуб (аслиҳаи хуб) пеши эшон аст.

Фармуд: - Он вақт, ки дилшикаста ва заиф буданд ва қуввате надоштанд, Худо эшонро ёрӣ дод ва ниёзи эшонро қабул кард. Дар ин замон чунон муҳташам ва қавӣ шуданд, ки Худой таоло ба заъфи халқ эшонро ҳалок кунад» »[8, с.80].

Ҳамин тавр, Мавлоно дар анҷоми ҳикоят онҳо, яъне чингизиёни золимро ба марг маҳкум кардааст ва аз Худо ин матлабро хостааст. Лашкаркашии хонумонсӯзу кулфатбори муғулҳо табоҳкунандаи амну осоиш ва азбайнбарандаи фарҳанг, хунхору даҳшатбор буд. Бар асари ҳамлаи муғулҳо вазъи ногувору тафаккури ҷабрӣ пеш омад, ки мардуми мусулмон хисороти зеҳнию ҷисмиро дучор гаштанд. Ин офатҳо боиси шикасту руҳафтодагӣ ва ҳиҷрати донишмандон шуда, аз шумии он давр дар навиштаҳои таърихӣ ёд шудааст. Шайх Наҷмуддини Розӣ низ чун олими он давра шоҳиди ин гуфтаҳост ва дар «Мирсод-ул-ибод» меорад: «Қатл аз ин бештар чӣ гуна бувад, ки аз як шаҳри Рай, ки мавлуду маншаи ин заъиф аст ва вилояти он қиёс кардаанд, понсад ҳазор одамӣ ба қатл омадааст ва асир гашта» [12, с.255].

Новобаста ба вазъи таърихӣ дар даврони мухталиф ва парешонию ошуфтагӣ ва гардиши айём, оворагиву дарбадарӣ, қатлу ҷидол, мусофират дар кишварҳои ҷаҳон, дар таҷассуми орзуву армони мардуми одӣ низ таъсиргузор буда, арзишҳои волои тамаддуни башарӣ, Қуръону аҳодисро дастуруламали хеш муқаррар намуда, тавонистанд ашъори ҷаззобу дилангези сӯфиёнаро, ки бо шунидану хондани он дили соҳибдилон ошёни меҳру муҳаббат гашта, зеварҳои ахлоқӣ ботинҳоро муҷалло мегардонад ва як шеър ё байте метавонад инқилоберо дар руҳи инсон ворид кунад, дар махзани адабиёт заррезӣ кунанд. Ҳамчунин Шайх Наҷмуддин чун орифи бузурги асри мазкур дар осораш ҳафт табақаи осмонро маҳалли кавкаб ва сайёраро то ҳафт осмон маҳалли ҳафт кавкаби сайёра дониста, ҳар тавре аз атвори дилро маъдани гавҳаре дигар, таври аввали дилро садр ва маъдани гавҳари ислом шумурдааст. Ҳамин тавр, ҳафт таври дил: “садр”, “қалб”, “шағоф”, “фуод”, “ҳаббат-ул-қалб”, “сувайдо”, “муҳҷат-ул-қалб” (маъдани зуҳури анвори таҷаллиҳои сифоти улуҳият)-ро бо далели оёти Қуръон аз назари ирфонии хеш баён намудааст. Дар шарҳи ояти ... كلها مَد َآ مَ َو أسماء َعلَّ Ва -اأَلَ таълим дод Худованд ба Одам (а) номҳои тамоми махлуқотро боз арз дошт он номҳоро ба фариштагон, пас гуфт: Хабар диҳед маро ба номҳои ин ашё, агар ростгӯй ҳастед!» [5, с.396]. Толиб бояд, ки Худоро дар ҷаннат, дар дунё ва дар охират наталабад ва дар дониставу дидаҳои хеш начӯяд, балки роҳи س ُك َوفِي ْم » ӯст даруни дар толиб أ َ َ ون أ َصُر ِب ثُأَ َال فَ نفُ ,« ва ҳеч роҳе ба Худо нест, беҳтар аз роҳи дил «هللا بيت هو القلب « ё «:هللا عرش المؤمن قلب”. Ҳар кӣ тавофи қалб кунад, ба гавҳари мақсуд расидааст ва ҳар кӣ роҳи дил ғалат ва гум кунад, дур афтода, ҳеч худро бознаёбад. Чун ба матлаб расӣ, талаб ҳам ҳиҷоби роҳ бошад, таркаш воҷиб шавад. Ин мазмуни олии ирфониро бо санъати бадеии саволу ҷавоб хеле барҷаста ба қалам додааст: Гуфтам: Малико, туро куҷо ҷӯям ман? В-аз хилъати ту васф куҷо гӯям ман? Гуфто, ки маро маҷӯ ба аршу ба биҳишт, Назди дили худ, ки назди дил пӯям ман [10, с.6].

«Фиҳи мо фиҳи»-и Мавлоно Румӣ. “Адиб ва мутафаккир андешаҳои фалсафии худро бо сабки адабӣ дар зимни нақшҳои мухталиф эҷод кардааст” [14, с.12]. Бештар аз эҷодиёти шифоҳӣ истифода бурдааст. Бахусус, дар зимни латифаю мутоибаҳо, нақлу ривоятҳо андеша ва афкори хешро ба қалам додааст. Масалан, дар зиндагӣ инсонҳое ҳастанд, ки ҳар гуноҳу кори нохубе зоҳир кунанд, он гуноҳро ҳавола ба Худо мекунанд. Ҷалолиддини Балхӣ чунин рафтори ношоистаро намеписандад ва сахт маҳкум менамояд. «Он яке бар дарахти Қамариддин мева мерехт ва меҳӯрд. Худованди боғ мутолиба карда гуфт:

-Аз Худо наметарсӣ?!

Гуфт:

-Чаро тарсам! Дарахт аз они Худо ва ман бандаи Худо, мехӯрам аз моли Худо!

Гуфт:

- Биист, то ҷавоб гӯям. Расан биёред ва ӯро ба ин дарахт бибандед ва бизанед, то ҷавоб зоҳир шуданд.

Фарёд баровард:

-Аз Худо наметарсӣ?

-Чаро тарсам, ки ту бандаи Худоӣ ва ин чӯби Худо».

«Муаллим кӯдакеро хат омӯзад, чун ба сатр расад, кӯдак сатр менависад ва ба муаллим менамояд. Пеши муаллим он ҳама каж аст ва бад. Ба вай ба тариқи санъат ва мадоро мегӯяд: «Ҷумла нек аст ва неку набиштӣ, аҳсант! Аҳсант! Илло ин як ҳарфро бад набиштӣ. Чунин мебояд ва он як ҳарф ҳам бад набиштӣ. Чанд ҳарферо аз он сатр бад мегӯяд ва ба вай менамояд, ки чунин мебояд набиштан ва боқиро таҳсин мегӯяд, то дили ӯ нарамад ва заъфи ӯ ба таҳсин қувват гирад ва ҳамчунин ба тадриҷ таълим мекунад ва мадад меёбад». Ба ин восита Мавлоно таъкид менамояд, ки дили кӯдакро ба хондану навиштан бояд қавӣ гардонд. Ба тарзе камбудию нуқсонашро фаҳмонидан лозим аст, ки дилаш аз хондан намонад, балки шавқу рағбаташ бояд рӯз аз рӯз афзун бигардад. Агар ин маврид муаллим кӯдакро маломату сарзаниш кунад, дар ҳаҷаш суханони қабеҳ гӯяд, ки ту намедонӣ, одам намешавӣ ва ғайраву ғайраҳо, он вақт тир ба ҳадаф намерасад, мурод ҳосил намегардад.

«Бачае дар саҳро ба модар гуфт: «Маро дар шаби торик сиёҳие монанди дев рӯй менамояд ва аз ин метарсам.

Модар гуфт:

-Матарс! Чун он суратро бинӣ, далертар бар вай ҳамла кун, пайдо шавад, ки хаёл аст» [3, с.55].

Мавлоно дар ин пора шогирдонро ба нотарсию далерӣ ҳидоят мекунад ва бо ин гуфтан мехоҳад, ки аз хурдӣ чунин сифатҳоро бояд волидайн ба фарзандон бигӯянд ва дар ҳамин руҳия онҳоро тарбият намоянд.

Осори адабии форсии ин давр ба монанди «Кашф-ул-асрор ва уддат-ул-аброр» аз Абулфазл Рашидуддини Майбудӣ – аз пайравон ва шогирдони Абдуллоҳи Ансорӣ (ваф.481) махсусан, оёте, ки бо салиқаи орифон тафсир шуда, бо латофати завқию адабӣ дилошӯб аст, аз ҷумлаи матнҳои зебои насри арабию форсист (таъл. аз с.1126 оғоз шуд) «Уқд-ал-илал-мавқуф-улаъло» (1190), «Ат-тавсил-илат-тарсил» аз Баҳоуддини Бағдодӣ (мутаваффии 1192), «Барид-ус-саодат» (1209), «Равзат-ул-уқул» (1202), «Роҳат-ус-судур» (1203)-осори Ҳабиш ибни Иброҳим (авосити қарни XII), «Тубсират-ул-мубтадӣ» ва «Тазкират-ул-мунтаҳӣ»-и Садриддини Қунавӣ (ваф.1273), тарҷумаи «Китоб-ал-футӯҳ»-и Аҳмад ибни Аъсами Кӯфӣ (1200), «Тарҷумаи «Таърихи Яминӣ» (1206), «Фароиз-ус-сулук» (1210), «Марзбоннома» (1211-1215), «Таърихи Табаристон» (1216), «Ал-муъҷам фи маъойири ашъор-ил-аҷам» (1217), «Лубоб-ул-албоб» (1221), «Ҷомеъ-ул-ҳикоёт» (1233), «Нафасат-ул-масдур» (1235-1240), осори Хоҷа Насируддини Тӯсӣ (1202-1273), «Гулистон»-и Саъдӣ (1258), «Ҷаҳонкушоӣ»-и Ҷувайнӣ (1252)-ро метавон дар радифи «Мирсод-ул-ибод» аз ҷумлаи осори намоёни ин аср ба шумор овард. Заминаи пайдоиши осори ирфонӣ дар осори адабӣ ё худ адабиёти ирфонӣ бо илми калом ва фалсафа омехта гардидани он низ маҳсуб мешавад. Осори бебаҳои Аҳмади Ғаззолӣ, Имом Муҳаммади Ғаззолӣ, Ибни Арабӣ, Наҷмуддини Кубро, Маҷдуддини Бағдодӣ, Шаҳобуддини Суҳравардӣ, Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммад машҳур ба Мавлавӣ ҳатто дар даврони шайх Наҷмуддин қимати баланди илмию ирфониро соҳиб буда, ҳамчун такондиҳандаи фарҳангӣ маъруф буданд [11, с.252]. Дар асрҳои XI-XIII дастовардҳои илмӣ, фалсафӣ ва ирфони исломӣ новобаста ба муноқишоти мазҳабӣ, носозгории амирон, ҳуҷуми муғулони харобкор дар саҳифаҳои таърих нақши беназир боқӣ гузошта, парешониву саргардонии донишмандон сабаби интишори илму ирфон бо бунёди хонақоҳҳо дар дигар шаҳру мамлакатҳо гаштааст. Дар насри зерин Мавлоно ҳаводиси он замонро тариҳи ҳикоя ва ҳадису оятҳо овардааст: Ва овардаанд, ки султон Маҳмуд, қаддасаллоҳу руҳаҳу, дар пайкори Ҳинд сахт маглуб шуд ва сипоҳи Ҳинд сахт бисёр буд, чунонки лашкари султон Маҳмуд даст аз ҷон шуста буданд. Дар он ҳолати ноумедӣ султон Маҳмуд саҷда кард Худойро ва гуфт: «Худовандо, бо Ту аҳд кардам, агар моро нусрат диҳӣ

дар ин ноумедӣ, ҳар чӣ ғанимат ситонам, ҷумла ба дарвешон садақа кунем». Тазарруъ намуд, *самиуд дуо* дуоро мустаҷоб кард ва боди нусрат вазон шуд ва тарси азим дар дили сипоҳи Ҳинд афтоду шикаста шуданд. Ва ғаноими беҳад аз сипоҳи Ҳинд расид ва аз хазоину асбону бандагон, ки дар ҳеч пайкоре ба даст наёмада буд. Подшоҳ гуфт, ки ҳеч даст макунед, ки ман назр кардаам. Лашкар фиғон баровардaнд, ки сипоҳ сахт муҳтоҷ аст, пайкоре гарон кардаанд, агар назре кардӣ, ки ба дарвешон диҳӣ, инҳо низ дарвешанд, сипоҳ дарвеш шудааст. Чандоне лоба карданд, ки шохро васваса карданд, ки ин низ хайр аст. Шоҳ дудил шуд ва таъвилҷӯй шуд. Ногоҳ шӯридаи фақре гузашт аз фуқарои илоҳии раббонӣ, на аз фуқарои нонии султон. Гуфт: «Ӯро бихонед», то ин назрро бо ӯ бозгуфт. Дарвеш гуфт: «Агар туро дигар ба Ҳақ ҳоҷате нахоҳад будан, ин кун, ки инҳо мегӯянд, аммо агар ба мисли ин бор боз бо Ӯ муҳтоҷ хоҳӣ шудан, ин соатро ёд дор ва назрро магардон».

Ишқ аст, дунё чу коҳ аст, ишқ чу гандум боз аҷали коҳро бибарад як парра коҳ намонад, "*нӯруҳум ясъо байна айдиҳим*". Ҷовиди оқибат бод. Бар ин бош ния кардаӣ ва дӯстонро ҳам бар ин дор ва насиҳат кун ва ёрӣ деҳ, ки ин аст кор ва боқӣ ҳама пушаймонӣ. Мулки дунё чун даҳл аст, халоиқ аз бонги ӯ ҳайрон бар ӯ ҷамъ меоянд ва ӯ миёнтиҳӣ дар ӯ ҳеҷ чарбише нест ва манфиате не. Хунук он, ки таблаи аттори ишқ ёфт ва аз бонги табли мулки дунё дил сард кард.

Мулки олам сар ба сар ҷуз дарди сар н-орад ба сар,
Эй сабуксар, дарди сар чандон манеҳ бар фарқи сар.
Офтобу моҳ агар тоҷе кунӣ бар сар ниҳӣ,
Сар ба хиште барниҳӣ охир чу умр ояд ба сар.

Осонкунандаи ҳар душворӣ, саҳлкунандаи ҳар мушкил ба фазлу карами бениҳоят, фироқро ба висол мубаддал гардонд ва роҳи дурро наздик гардонд, чунонки аввали мулоқоти моро бад-он ягонаи ҷаҳон *аззамал лоҳу иқболаҳу.* Сабабҳои аҷаб сохт, ки дар ваҳми мо набуд, чунонки Юсуфи Сиддиқ чун баъд аз фироқи дарозу ҷудоӣ ва ноумед шудан аз дидори падар ва бародарон боз эшон маро биёфт ва рӯ ба осмон карду гуфт: "Ё рабб, чӣ сабабҳо сохтӣ, то падару бародарони маро ба ман расонидӣ ва баъд аз чунон фироқ висол додӣ, "*инна рабби латифун ли мо яшоъ*". Эшон ба вилояти Канъон буданд ва ман дар Миср ва эшонро аз ҳоли ман хабаре не. Дар олам қаҳт андохтӣ, то бародарон ва падар муҳтоҷи нон шуданд, ки нонро ҳам бо санги зар мехариданду намеёфтанд ва маро, ки Юсуфам подшоҳи Миср гардонидӣ ва овозаи ман дар олам машҳур кардӣ, ки подшоҳи Миср гандум медиҳад ва арзон медиҳад ва бисёр медиҳад ва аз дарвеш сими қалб ба ҷойи сара қабул мекунад ва гандум медиҳад". Ва бародаронаш бар ин овоза аз ақсои Канъон ба Миср омаданд ва эшонро ваҳм не, ки сӯйи бародари хеш меравем ва ин подшоҳи Миср бародари мост ва агар донистандӣ, кай омадандӣ ва ба кадом руй омадандӣ. Чӣ сабабҳои латифу ғариб сохт, созандаи корҳо Юсуфи Сиддиқро, падару бародарон ҷамъ кард дар шабон. Рӯзе сад ҳазор чунин корҳо месозад ва қавмеро ҷудо кунад ва фироқ медиҳад ва мавҷи тақдир ҳар якеро ба шаҳре меафканад ва боз сабабҳо месозад ва ба мавҷи дарёи тақдири ин сабабҳо пароканда гашта ва боз ҷамъ мекунад.

Ай нодираи даврон, аз мот саломуллоҳ,
Ай Юсуфи Мисри ҷон, аз мот саломуллоҳ… [6, с.600].

Ва ҳамчунин Мустафоро, *саллаллоҳу алайҳи вассалам,* мефармояд "*ҳасабукал лоҳу ва ман иттабаъака минал муъминин*" ва мефармояд: "*ин тансурул лоҳа янсуркум*", аз барои раҳмати халқ, ки ҳар касеро муяссар нашавад ҳамрози Ҳақ будан, илло агар хоҳанд, ки бо Ҳақ таоло дӯстӣ кунанд, бо авлиёи Ҳақ дӯстӣ кунанд ва эшонро ёрӣ диҳанд ва молу нафсу он чӣ мумкин бошад. Ва эшонро ҳамчун дигарон мапиндоранд, агарчи "**Андар ин роҳ чу товус ба корест магас**", ҳеч соҳибтамизе баробар надорад товусу магасро.

Мефармояд, ки ғанимат доред ин тоифаи ғариби нодирро, то рӯзе, ки давлати эшон дарояд ва он рӯзгор ба муроди эшон бошад, шуморо дастгир шаванду ҳасрат нахӯранд. Яъне, осмониён ҳама ларзонанд ва заминиён ҳам ларзонанд, чунонки савол кард Мустафо Ҷабраилро (а) аз ҳоли ӯ. Гуфт: соате чунон бошам, ки пару боли ман дар ҳама вуҷуд нагунҷад ва соате чунон бошам, ки аз ҳайбату азамат пиндорӣ саъва бошам. Мустафо (с) фармуд: шумо, ки муҷаррадед ва нури мутлақ асири нафси аммора не ва ҳамсоягии табиати унсуре не шуморо, чун хавф аст? Гуфт: он азамат аз они азимтар аст, ки Азозилро ба як бозӣ мот кард ва Ҳоруту Морутро ба як андеша аз авҷи фалак ба чоҳи Бобул маҳбус гардонид

ва аз замзамаи тасбеҳ иблисро дар дамдамаи васваса овард ва Ҳоруту Морутро дар лаҷлаҷаи саҳар афканд “*ва тофу алайҳо тоиф мин раббикум*” [13, с.148].

Байт:

Он ҷо, ки будӣ гулситон, бо дӯстон дар бӯстон,
Шуд карку рӯбаҳро макон, шуд ҷуғду каркасро ватан.

Худост баҳри неку бад инонкаши халқ,
Аз ин сабаб ҳама тадбирҳои халқ хатост.

Тақдири осмонӣ чӣ гуна гардонад, чунон гардад, ки ба дасти мо нест, илло нолаи муштоқона ва оҳи муҳиббонаи висоли Қуръон ба ҳукми малики халлоқ аст ва маонӣ ва ин банду кушоду кавну фасод бар аглаби халқ пӯшида аст.

Сухани дароз касе гӯяд, ки он чӣ мақсуди ӯст, ба забон натавонад овардан ва дар кадом забон ва даҳон ғунҷад он сухан, ки дар замину осмон нагунҷад, ки “*мо васаъанӣ самоӣ ва ло арзӣ*”. Вақте азизе ба дарахте расид, шоху барги аҷиб дид ва меваи аҷиб, ҳар киро мепурсид, ки ин чӣ дарахт, ин чӣ меваҳост? Ҳеҷ боғбоне фаҳм накард ва номи он надонист ва ҷинси он нишон надод. Гуфт, агар фаҳм намекунам, ки ин чӣ дарахт аст, боре медонам, ки то назарам бар ин дарахт афтода аст, дилу ҷонам тоза ва сабз шуда аст. Биё, то дар сояи ин дарахт фурӯд оем. Чӣ гӯям ва чӣ нависам, бар дуо иқтисор кунам ва дуоро низ поён нест, зеро дуо раҳмат хостан аст. Чун раҳматҳояш гуногун аст ва рангоранг ва дилрабо, ҳар лаҳза он лутф дуои нав меангезад аз миёни ҷон. Дуо беқарор аст ва дуогӯён беқароранд “*ва инна ило раббика мунтаҳо*”. Касе, ки овозаи мунтаҳои бемунтаҳо шунида бошад ва дар ҷони ӯ нишаста, чун нигин дар миёни ангуштаре ҳамчун он худованд бошад, пурсон ва ҷӯён ва нисоркунон, “*зоъафал лоҳут тавфиқа, иннаҳу каримун маҷид*”.

Зимнан адабиёти форсии тоҷикӣ пас аз тайи марҳалаҳои пайдоиш ва ташаккул бо ба вуҷуд омадани шароити иҷтимоии хос дар асрҳои XIII ва мавзуъҳои ирфонӣ боиси ба миён омадани осори зиёде дар заминаҳои ирфон ва тасаввуф мегардад. Нависандагони осори ирфонӣ барои ба тудаҳои васеи мардум расонидани паёми худ ва иблоғи андешаву афкор ва таълимоти хеш аз муассиртарин воситаи таблиғ-адабиёти бадеӣ истифода бурдаанд. Муаллифони осори мазкур бо мақсади таъсир дар афкори мардум ва зеҳну шуури онҳо ба адабиёти бадеӣ, бахусус наср, ки дар руҳу равони мардум ҷойгоҳи хос дорад, рӯй овардаанд [4, с.2]. Вазъи фарҳангӣ-адабии асрҳои XIII ба даврони муҳимтарини таърихи тасаввуфи умумифорсӣ рост омада, новобаста ба омилҳои таърихӣ ва муҳити сиёсиву иҷтимоӣ ба ниҳояти рушду такомул ва равнақи нотакрор расидааст. Илму фарҳанги ин давра бо пешрафти соҳаҳои гуногуни диниву дунявӣ аз комёбии мусулмонон шаҳодат дода, дар хазинаи адабиёти ҷаҳонӣ, хусусан, адабиёти форсии тоҷикӣ нақши басазое гузоштааст. Ашъори орифона дар адабиёти форсии тоҷикӣ маҳз дар ҳамин давра марҳалаи ташаккулу такомули хешро пайдо намуд. Бисёр шоирону мутафаккирон: Наҷмиддини Самарқандӣ, Рашидуддини Камол, Аттори Нишопурӣ, Исмоили Исфаҳонӣ аз дасти сарбозони Чингиз ба қатл расиданд. Қисми дигарашон, мисли Ҷалолиддини Балхӣ (Румӣ) ба Туркия, Сайфи Фарғонӣ, Носири Бухороӣ, Бадри Чочӣ, Авфии Бухороӣ ба Ҳинд ва шаҳрҳои Эрон рахти сафар бастанд. Аз ҳамин нигоҳ доираҳои адабӣ дар Ҳинду Эрон ва Туркия густариш ёфтанд ва адибони омада ин маҳфилҳоро гарм намуданд. Саъдии Шерозӣ, Амир Хусрави Деҳлавӣ, Ҳасани Деҳлавӣ, Ҷалолиддини Балхӣ, Сайфи Фарғонӣ, Низории Кӯҳистонӣ, Убайди Зоконӣ, Ҳоҷуи Кирмонӣ, Салмони Соваҷӣ, Ибни Ямини Фарюмадӣ, Камоли Хуҷандӣ ва Ҳофизи Шерозӣ дар инкишофу таҳаввули адабиёти асрҳои XIII ва XIV хизмати боарзише кардаанд. Академик Б. Ғафуров дар бораи асарҳои таърихии гузаштагон бахусус орифони асрҳои XIII ишора намуда, дар бораи ваҳшонияти Темур дар китоби «Тоҷикон» маълумоти пурарзиш додааст. “Новобаста аз нобаробарии иҷтимоию беадолатии давр, ин нобиғагони майдони маърифат, мавзуи Ватан, беназмию ҷоҳталабӣ, зулму ваҳшонияти Чингизхону Темуриёнро бо сад дарду алам дар асарҳояшон бо баёни андарзу ҳикмат иброз кардаанд” [2, с.510]. Эҷодиёти адибоне, ки дар боло ёд шудаанд, мазмуну мундариҷаи ғоявии адабиёти ин асрҳоро ташкил медиҳанд. Ва онҳо тавассути насру назми оламгирашон инъикоскунандаи ҳодисоту воқеоти замони худ буданд. Мардони майдони маърифати форсу тоҷик бо итминон метавон зикр кард, ки дар ҳар давру замон барои ҳифзи диёр,

фарҳанг, асолати таърихӣ, озодию инсонпарастӣ ва озодандешӣ ва саодати мардум рӯшании илму ирфонро дареғ надоштаанд.

А Д А Б И Ё Т

1. Бертелс, Е.Э. Тасаввуф ва адабиѐти тасаввуфӣ. Тарҷумаи Сирус Эзадӣ / Е.Э. Бертелс. – Нашри Амири Кабир, 1387 (2009 м.). – 723 с.
2. Бобочон Ғафуров. Тоҷикон / Ғафуров, Бобочон. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 970 с.
3. Гузидаи "Фиҳӣ мо фиҳӣ" (баргардон). – Душанбе, 2007. – 55 с.
4. Эмомалӣ Раҳмон. Мавлоно ва тамаддуни инсонӣ. - Душанбе, 2012.
5. Зарринкӯб, Абдулҳусайн. Ҷустуҷӯ дар тасаввуфи Эрон / Абдулҳусайни Зарринкӯб. – Душанбе: Ирфон, 1992. – 396 с.
6. Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ. Девони Кабир / Румӣ, Мавлоно Ҷалолиддин. – Душанбе, 2007. – Ҷ.1. – С.600.
7. «Мактубот»-и Ҷалолуддин Муҳаммад машҳур ба Мавлавӣ бо муқаддима, ҳавошӣ ва таълиқот. – Теҳрон, 1336 ҳ.ш. – С.26.
8. "Маҷолиси сабъа" Ҷалолуддини Рум // Паёми Донишкадаи забонҳо. – Душанбе, 2014. – № 1(13) – С.75-80.
9. Насриддинов, Фахриддин. Арзишҳои адабӣ дар тарҷума ва тафосири куҳани форсӣ – тоҷикӣ / Фахриддин Насриддинов. – Хуҷанд: Ношир, 2012. – 563 с.
10. Пурҷаводӣ, Насруллоҳ. Маҷаллаи «Нашри Дониш» / Насруллоҳ Пурҷаводӣ, 1370 (1992 м.). Шумораи меҳр ва обон, 1370 (1992 м.) – 6 с.
11. Рачабова М. Мавқеъи пораҳои манзум дар рисолаҳои насрии сӯфиёна. Монография / М. Рачабова. – Душанбе, 2017. – № 7 – С.252.-255.
12. Рачабова М. Мавқеъи пораҳои манзум дар рисолаҳои насрии сӯфиёна / М. Рачабова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ (бахши илмҳои филологӣ). – Душанбе, 2017. – № 7 – С.252-255.
13. Фиҳи мо фиҳӣ. - Душанбе, 2008. - С.148.
14. Хуршед Зиёӣ. Мавлоно ва мутафаккирони бузурги Шарқ / Зиёӣ, Хуршед. - Душанбе: Аржанг, 2022. - С.12.

ЗИКРИ ҲАДИС, ОЯТҲОИ ҚУРЪОНӢ ВА АНБИЁ ДАР ОСОРИ МАНСУРИ НАМОЯНДАГОНИ ҲАВЗАИ АДАБИИ АСРҲОИ XIII-XV

Мақола ба баррасии мавзӯи зикри ҳадис, оятҳои қуръонӣ ва анбиё дар осори мансури намояндагони ҳавзаи адабии асрҳои XIII-XV бахшида шудааст. Вазъи фарҳангӣ-адабии асрҳои XIII ба даврони муҳимтарини таърихи тасаввуфи умумифорсӣ рост омада, новобаста ба омилҳои таърихӣ ва муҳити сиёсиву иҷтимоӣ ба ниҳояти рушду такомул ва равнақи нотакрор расидааст. Илму фарҳанги ин давра бо пешрафти соҳаҳои гуногуни диниву дунявӣ аз комёбии мусулмонон шаҳодат дода, дар хазинаи адабиёти ҷаҳонӣ, хусусан, адабиёти форсии тоҷикӣ нақши басазое гузоштааст. Ашъори орифона дар адабиёти форсии тоҷикӣ маҳз дар ҳамин давра марҳалаи ташаккулу такомули хешро пайдо намуд. Бисёр шоирону мутафаккирон: Наҷмиддини Самарқандӣ, Рашидуддини Камол, Аттори Нишопурӣ, Исмоили Исфаҳонӣ аз дасти сарбозони Чингиз ба қатл расиданд. Қисми дигарашон, мисли Ҷалолиддини Балхӣ (Румӣ) ба Туркия, Сайфи Фарғонӣ, Носири Бухороӣ, Бадри Чочӣ, Авфии Бухороӣ ба Ҳинд ва шаҳрҳои Эрон рахти сафар бастанд. Аз ҳамин нигоҳ доираҳои адабӣ дар Ҳинду Эрон ва Туркия густариш ёфтанд ва адибони омада ин маҳфилҳоро гарм намуданд. Саъдии Шерозӣ, Амир Хусрави Деҳлавӣ, Ҳасани Деҳлавӣ, Ҷалолиддини Балхӣ, Сайфи Фарғонӣ, Низории Кӯҳистонӣ, Убайди Зоконӣ, Ҳоҷуи Кирмонӣ, Салмони Совачӣ, Ибни Ямини Фарюмадӣ, Камоли Хуҷандӣ ва Ҳофизи Шерозӣ дар инкишофу таҳаввули адабиёти асрҳои XIII ва XIV хизмати боарзише кардаанд. Эҷодиёти адибоне, ки дар боло ёд шудаанд, мазмуну мундаричаи ғоявии адабиёти ин асрҳоро ташкил медиҳанд. Ва онҳо тавассути насру назми оламгирашон инъикоскунандаи ҳодисоту воқеоти замони худ буданд. Мардони майдони маърифати форсу тоҷик бо итминон метавон зикр кард, ки дар ҳар давру замон барои ҳифзи диёр, фарҳанг, асолати таърихӣ, озодию инсонпарастӣ ва озодандешӣ ва саодати мардум рӯшании илму ирфонро дареғ надоштаанд.

Калидвожаҳо: зикри ҳадис, оятҳои қуръонӣ ва анбиё, осори мансури намояндагони ҳавзаи адабии асрҳои XIII-XV, таърихи тасаввуфи умумифорсӣ, омилҳои таърихӣ, муҳити сиёсиву иҷтимоӣ.

УПОМИНАНИЯ ХАДИСОВ, СТИХОВ КОРАНА И ПРОРОКОВ В ПРОЗАИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ ЛИТЕРАТУРЫ XIII-XV ВЕКОВ

Статья посвящена рассмотрению упоминаний хадисов, коранических аятов и пророков в прозаических произведениях представителей литературы XIII-XV веков. Культурно-литературное состояние XIII века совпала с важнейшим периодом в истории общеперсидского суфизма. Наука и культура этого периода, с развитием различных религиозных и светских направлений, свидетельствовали об успехах мусульман и внесли значительный вклад в сокровищницу мировой литературы, особенно таджикско-персидской литературы. Суфийская поэзия в таджикско-персидской литературе в этот период нашла свой этап становления и совершенствования. Многие поэты и мыслители: Наджмиддин Самарканди, Рашидуддин Камаль, Аттори Нишопури, Исмаил Исфахани были убиты воинами Чингисхана. Некоторые из них, такие как Джалал ад-Дин Балхи (Руми), Саиф Фаргани, Насир Бухараи, Бадри Чочи, Ауфи Бухараи, путешествовали по Индии и городам Ирана. С этой точки зрения расширились литературные круги в Индии, Иране и Турции, и приходящие писатели подогрели эти круги. Саади Ширази, Амир Хусрави Дехлеви, Хасан Дехлави, Джалалуддин Балхи, Саиф Фаргани, Низори Кухистани, Убайд Закани, Хаджу Кирмани, Салман Соваджи, Ибн Ямини Фарюмади, Камоли Худжанди и Хафиз Ширази внесли ценный вклад в развитие и эволюцию литературы XIII-XV веков. Произведения упомянутых выше писателей составляют

сокровищницу литературы данного периода и события и явления своего времени они отражали через свою универсальную прозу и поэзию. Можно с уверенностью сказать, что деятели области персидско-таджикских знаний не жалели света науки и знаний для защиты родины, культуры, исторической достоверности, свободы, гуманизма и свободы народа.

Ключевые слова: упоминания о хадисах, аяты Корана и пророки, прозаические произведения, представители литературного кругаа XIII-XV вв., история общеперсидского суфизма, исторические факторы, и политическая и социальная среда.

MENTIONS OF HADIS, VERSES OF THE QURAN AND PROPHETS IN PROSE WORKS OF REPRESENTATIVES OF LITERATURE OF THE XIII-XV CENTURIES

The article is devoted to the consideration of references to hadiths, Koranic verses and prophets in the prose works of representatives of the literature of the XIII-XV centuries. The cultural and literary state of the 13th century coincided with the most important period in the history of pan-Persian Sufism. The science and culture of this period, with the development of various religious and secular trends, testified to the success of Muslims and made a significant contribution to the treasury of world literature, especially Tajik-Persian literature. Sufi poetry in Tajik-Persian literature during this period found its stage of formation and improvement. Many poets and thinkers: Najmiddin Samarkandi, Rashiduddin Kamal, Attori Nishopuri, Ismail Isfahani were killed by the soldiers of Genghis Khan. Some of them, such as Jalal ad-Din Balkhi (Rumi), Saif Fargani, Nasir Bukharai, Badri Chochi, Aufi Bukharai, traveled to India and the cities of Iran. From this point of view, literary circles expanded in India, Iran, and Turkey, and incoming writers fueled these circles. Saadi Shirazi, Amir Khusravi Dehlavi, Hasan Dehlavi, Jalaluddin Balkhi, Saif Farghani, Nizori Kukhistani, Ubayd Zakani, Khaju Kirmani, Salman Sovaji, Ibn Yamini Farumadi, Kamoli Khujandi and Hafiz Shirazi made a valuable contribution to the development and evolution of the literature of the XIII-XV centuries. The works of the above-mentioned writers constitute the treasury of the literature of this period, and they reflected the events and phenomena of their time through their universal prose and poetry. It can be said with confidence that the figures in the field of Persian-Tajik knowledge did not spare the light of science and knowledge to protect their homeland, culture, historical authenticity, freedom, humanism and freedom of the people.

Key words: references to hadiths, verses of the Koran and prophets, prose works, representatives of the literary circle of the 13th-15th centuries, the history of pan-Persian Sufism, historical factors, and the political and social environment.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Наҷмиддинова Умринисо Сайдалиевна*** – Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, иҷрокунандаи вазифаи ассистенти кафедраи забон ва ҷомеашиносии тоҷикӣ. **Суроғa:** 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5

Сведения об авторе: ***Наджмиддинова Умринисо Саидалиевна*** - Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, кандидату филологических наук, и.о.доцента кафедры таджикского языка и обществоведения. **Адрес:** 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр.Борбада, 48/5

Information about the author: ***Najmiddinova Umriniso Saidaliyevna*** - International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, candidate of philological sciences, acting assistant professor of the Tajik language and social science department. **Address:** 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Ave., 48/5

УДК: 891.550

ТАЪСИРИ ВАЗЪИ СИЁСӢ-ИҶТИМОӢ ВА ФАРҲАНГИИ ЗАМОН БА ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТИ НОСИҲУДДИНИ АРҶОНӢ

Наимов М.С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Аз зумраи донишмандон ва шоирони арабизабони маъруфи нимаи дуюми асри XI ва асри XII Қозӣ Носиҳуддин Абубакр Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Ҳусайни Арҷонӣ (460 / 1068-544 / 1150) маҳсуб меёбад, ки бо эҷодиёти арзишманди худ дар таҳвияти кохи баланди илму маърифати замонаш нақши муассир гузоштааст [10, с.53]. Арҷонӣ кӯдакӣ ва ҷавонии худро дар асри панҷуми ҳичрӣ (ёздаҳуми мелодӣ) ва куҳансолии хешро дар асри шашум (дувоздаҳуми мелодӣ) гузаронидааст. Арҷонӣ дар қатори дигар шоирони даврони Салҷуқиён таҳти ду ҳокимият – ҳокимияти халифаи Аббосӣ ва ҳокимияти султонҳои Салҷуқӣ қарор ёфта буд. Ӯ соли 460 / 1068 дар ноҳияи Арҷони Форс ба дунё омадааст. Дар робита ба ин, Абусаъд Абдулкарими Самъонӣ дар “ал-Ансоб” чунин овардааст: “ал-Арҷонӣ бо фатҳи алиф, сукуни ро, фатҳи ҷим ва дар охир нун-ин нисбат ба Арҷон ва он яке аз навоҳии Аҳвози кишвари Хузистон мебошад. Онро бо ҳарфи ғайн Арғон мегӯянд, ки ин ҳамон Арҷон аст” [11, ҷ.1, с.173]. Ибни Халликон низ зодгоҳи Қозӣ Абубакрро Арҷон ба шумор овардааст [6, ҷ.1, с.151]. Худи шоир дар ашъораш ба меҳани худ будани Арҷон чунин ишора кардааст:

إنّ في أرْجانَ خِلاً سِرتُ عنه وأقاما
فإذا اشتاق فؤادي ساكني أرْجانَ هاما

Дар Арҷон водиест, ки ман дар он ҷо маскан доштаму зиндагӣ мекардам,
Пас агар дилам муштоқи он гардад, ман дар Арҷон зиндагӣ хоҳам кард [1, с.24].

Аммо баъзе аз донишмандони аҳди қадим лақаби шоирро Аррақонӣ ба қайд овардаанд. Аз ҷумла, Салоҳуддини Сафадӣ чунин изҳори назар кардааст: “Носиҳуддин ал-Аррақонӣ, Аҳмад ибни Муҳаммад ибн ал-Ҳусайн ибни Алӣ аш-Шерозӣ ал-Ҳоҷӣ Абубакр ибни Абуабдуллоҳ. Аррақонӣ бо ташдиди “-ро” ва фатҳи “-ҷим” яке аз афозили замон, соҳиби ибороти латиф, шоири маънигаро маҳсуб мешавад” [12, ҷ.7, с.243].

Луғатнигори маъруф Абунаср Исмоил ибни Ҳаммоди Ҷавҳарӣ (ваф. 393 / 1003) андешаи мазкурро таҳвият бахшида ва чунин овардааст: “Аррақон: вилоятест дар Форс. Дар ашъори шоирон бо тахфифи “-ро” низ дучор мешавад” [15, ҷ.1, с.298].

Дар масъалаи таъини арабиасл ё форсиасл будани Арҷонӣ миёни муҳаққиқони эҷодиёти шоир ихтилофи назар ба мушоҳида мерасад. Бино ба эътирофи Шиҳобуддини Хафоҷӣ дар китоби “Райҳонат-ул-алиббо” ба сабаби Форс будани зодгоҳи Арҷонӣ ин нукта пӯшида мондааст. Хафоҷӣ таъкид менамояд, ки ватани ӯ Форс аст, аммо худаш асли арабӣ дорад, пас насаби шоирро то ба ансор расонида мегӯяд, ки “агар ӯ дар миёни аҳли Аҷам ба дунё омадааст, лекин аслан ӯ аз арабҳоест, ки аҷдоди гузаштааш аз ансор аст” [14, ҷ.2, с.446].

Қобили таваҷҷуҳ аст, ки худи Арҷонӣ дар ашъораш ба асли арабӣ доштанаш ишора намудааст:

وتضُّمنا عربيةٌ كرُمتْ
أعراقها ففروعها سُمُق

Мо ба он арабе шомил мешудем, ки нажодаш ифтихоромез ва шохаҳои он болову баланд буданд [1, с.104].

Қайд кардан бамаврид аст, ки Арҷонӣ муосири панҷ халифаи Аббосӣ, аз қабили Муқтадӣ Биллоҳ Абулқосим Абдуллоҳ ибни Муҳаммад (467/1075-487/1095), ал-Мустазҳир Биллоҳ, ал-Мустаршид Биллоҳ, Абуҷаъфар Мансур ибни Мустаршид (529/1135-530/1136) ва Муқтазӣ Лиамриллоҳ Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Мустазҳир Биллоҳ (530/1136 -555/1162) ба шумор мерафт. Инчунин ӯ ҳамасри се султони салҷуқии бузург буд, ки онҳо Рукнуддин Абулмузаффар, Барқиёруқ Маликшоҳ (487/1095-498/1105), Ғиёсуддин Абушуҷоъ Муҳаммад ибни Маликшоҳ (498/1105-511/1118) ва Носируддин (Муинуддин) Абулҳорис Аҳмад ибни Санҷар ибни Маликшоҳ (511/1118-522/1130) мебошанд [11, ҷ.1, с.174].

Аз сарчашмаҳои рӯзгор ва фаъолияти эҷодии Арҷонӣ бармеояд, ки дар баробари шиносоӣ бо чунин сатҳи баланди қудратмандон, ӯ ҳамчунин бо ҳокимони зердасти онҳо, ба монанди вазирон, шоҳзодагону амирон ва ҳокимони замони худ низ алоқаи хубу наздик дошта, бо бисёре аз онҳо робитаи густарда дошт [11, ҷ.1, с.174].

Ҷиҳати равшанӣ андохтан ба паҳлуҳои гуногуни рӯзгору эҷодиёти Арҷонӣ пешниҳоди баъзе маълумоти таърихӣ аз маъхазҳои гуногун дар робита ба давлати Салҷуқиён зарур дониста мешавад. Салҷуқиён яке қабилаҳои туркҳои Ғуз буда, аз сабаби бобояшон Салҷуқ, ки ҳамсояи мусалмонон буданд, дини исломро қабул кардаанд [9, с.10].

Салҷуқиён дар минтақаи Мовароуннаҳр зиндагӣ мекарданд. Мовароуннаҳр гуфта, кишварҳо ва иқлимҳоеро меноманд, ки дар паси дарёи Ҷайҳун ҷойгиранд ва ин минтақа имрӯзҳо заминҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ӯзбекистон ва дигар кишварҳоро дарбар мегирад. Мовароуннаҳр аз ҳамвории Манголия ва шимоли Хитой дар шарқ ба тарафи ғарб то баҳри Каспий ва аз тарафи шимол ҳамвории Сибир то нимаи қитъаи Ҳинд ва Форс аз тарафи ҷануб тул кашидааст.

Қабилаҳои мазкур бештар ба чорвопарварӣ сару кор дошта, бо сабаби вазъи иқтисодӣ дар ҷустуҷӯи чарогоҳ ва алафзорҳо аз ватани аслии худ муҳоҷират мекарданд. Инчунин бо сабабҳои нооромии сиёсӣ дар ҷустуҷӯи минтақаи амн ва субот буданд, зеро ин ноамнӣ ба фишорҳои шадиди қабилаҳои дигар мувоҷеҳ менамуд. Онҳо ба самти ғарб равон шуда, аз соҳилҳои рӯди Ҷайҳун ба шаҳрҳои Табаристон ва Гургон кӯч бастанд ва дар наздикии сарзаминҳои исломӣ қарор гирифтанд. Ин вазъияти навини пешомада онҳоро водор мекард, ки исломро қабул кунанд, зеро мардуми минтақа асосан аз мусулмонон иборат буданд. Аз ин лиҳоз, ҳиҷрати ин қабилаҳоро ба заминҳои исломинишин оғози иртиботи туркҳо бо ҷаҳони ислом меноманд [9, с.10].

Бояд қайд намуд, ки оғози назорати туркҳо дар раванди сиёсати хилофати исломӣ натиҷаи сиёсати Муътасим Биллоҳ (218/834) буд. Зеро Муътасим Биллоҳ дарҳои хилофаташро ба рӯйи туркҳо боз кард ва дар муҳимтарин мансабҳои низомӣ ва шаҳрвандӣ онҳоро таъин кард. Аз ин пас, мақоми онҳо дар сиёсати хилофат боло рафта, дар корҳои давлат ҷойи форсҳоро иваз карданд. Бо мурури замон онҳо тавонистанд қудратро ба даст дароранд ва ин раванд халифаи Аббосиро танҳо ҳамчун як рамзи динӣ боқӣ гузошт. Маҳз бо ин сабаб хилофати Аббосиён натавонист масъалаҳои давлатдории худро дар шаҳрҳо ва минтақаҳои вобастаи хилофат назорат кунад.

Ҷаҳони исломӣ дар замони ба қудрат омадани Салҷуқиён, ки натиҷаи заъф ва заиф шудани хилофати Аббосиён маҳсуб меёфт, ба се хилофат тақсим шуда буд: Хилофати Аббосиён дар Бағдод, Хилофати Фотимӣ дар Қоҳира ва Хилофати Уммавиҳо дар Қуртуба. Инчунин таъсири бувайҳиҳо ҳанӯз дар Форс, Рай, Исфаҳон ва кишварҳои кӯҳистонӣ ҳукмфармо буд. Афзун бар ин, Бани Ҳамдон дар Мосул, Диёри Бакр, Рабиъа ва Музир истиқлолият ба даст оварда ва Фотимиён назорати Миср ва Шомро ба даст гирифта буданд. Ғазнавиён дар Хуросон ҳукмронӣ мекарданд ва Абдурраҳмони III Уммавӣ дар Андалус худро халифа эълон карда буд. Ӯ мутмаин буд, ки салоҳияти халифаи Аббосӣ дар берун аз шаҳри Бағдод муассир нест [4, с.45].

Қобили тазаккур аст, ки аз ибтидои асри V қудрати Салҷуқиён пурзӯр шудан гирифт ва соли 430 /1039 ибтидои воқеии таъсиси ҳокимияти онҳо шуморида мешавад. Зуҳури қудратмандии Салҷуқиён дар ҳоле рушд кард, ки дар Хуросон аввалин султони онҳо Туғрули I дар Нишопур бар тахт нишаст. Халифаи Аббосӣ таъсиси давлати Салҷуқиёнро пас аз ҷанги “Дандонкон”, ки бо ғалабаи Салҷуқиён алайҳи Ғазнавиён дар соли 431 /1040 ба охир расид, эътироф кард [9, с.15]. Салҷуқиён мақоми ҳуқуқиро бо эътирофи халифаи Аббосиён дар соли 432/1041, инчунин баъди он ки Туғрулбек ба дори Хилофат дар Бағдод намояндаи худро сафарбар кард, соҳиб шуданд.

Салҷуқиён дар байни миллатҳои мутамаддин қарор ёфтанд, лекин худ аз тамаддун ва сиёсат дур буданд. Аз ин рӯ, онҳо аксарияти низоми маъмурии худро аз форсҳо гирифтанд. Дар даврони онҳо вазорат аз ҳама баландтарин вазифаи давлатӣ ҳисобида мешуд. Пас аз он вазорати Девони фатво (масъалаҳои молӣ), баъд аз он мансаби туғроӣ, ки соҳиби дафтари туғроӣ, ки ба он Девони расоил ва иншо низ шомил аст, меистоданд. Дар байни маъруфтарин вазирони замони Салҷуқиён Низомулмулк буд ва яке аз корнамоиҳои бузурги ӯ сохтмони мактабҳои Низомия ба шумор меравад [4, с.103].

Ҷанг зухури барҷастаи тамаддуни Салҷуқиён буд ва Султон фармондеҳи олии артиш аст. Ба назар чунин мерасад, ки ин шумораи зиёди мардоне, ки рағбату майли динӣ камтар доштанд, рӯ ба лаззатҳои дунё ба монанди хӯрок хӯрдан, нӯшидан, фароғат ва истироҳат овардаанд, масруфи ҷанг кардани онҳо як кори оқилона менамуд. Маърифатнокии пасти сарбозони турк дар бораи дин ва рафтори бемасъулиятонаи онҳо дар ғоратгарӣ, ғаниматгирӣ ва бераҳмӣ, дар замони онҳо муҷиби нооромии мардум мегардид.

Ҷомеа дар асри Арҷонӣ ҷомеаи гуногунранги мардумию фарҳангие буд, ки дар он омехтаи унсурҳои инсонӣ аз рӯйи асл, насаб ва ранг фарқ мекард, ба монанди арабҳо, форсҳо ва туркҳо. Пас вижагии хосси ин давра пайдоиши се табақаи ҷамъиятӣ маҳсуб мешавад:

1. **Табақаи якум.** Ба ин табақа халифаҳо, султонҳо, ходимони давлатӣ ва оилаҳои онҳо шомил буданд. Намояндагони ин табақа бо айшу ишрат машғул буданд, бинобар ин, онҳо дар қасрҳо ва хонаҳои боҳашамат зиндагӣ мекарданд. Қасрҳои Салҷуқӣ аз ҷиҳати шукӯҳу зебоӣ намунаи ибрат буда, дар онҳо ҷамъомадҳои шодмонӣ, сурудхонӣ ва айшу нӯш доир карда мешуданд. Бани Аббос, ки сарвари он халифа буд, ба таври расмӣ зинаи болоии низоми иҷтимоиро ишғол мекард, зеро қудрат барои онҳое буд, ки қавитар ва сарватмандтар буданд. Султонҳои Салҷуқӣ, ки халифаҳоро ҳамчун шаклу намунаи динӣ нигоҳ медоштанд, дар идоракунӣ аз онҳо қонуният мегирифтанд. Издивоҷ байни халифаҳои Аббосиён ва султонҳои Салҷуқӣ ба хотири манфиатҳои шахсӣ ва сиёсӣ сурат мегирифтанд. Аз ин рӯ, халифаҳои Аббосиён бо ҳар касе мехостанд, издивоҷ мекарданд, аммо султони Салҷуқӣ Туғрулбек аввалин шахси ғайриараб буд, ки ҷуръат карда дасти духтари халифаи Аббосиён ал-Қоимро талаб кард.

2. **Табақаи дуюм.** Дар ин табақа дар маҷмуъ, тоҷирон, кормандон, соҳибони мулкҳои хурди замин ва олимон шомил буданд [Ҳаула-ал-адаб фи аҳд ас-Салҷуқӣ 54].

3. **Табақаи сеюм.** Дар ин табақа мардуми одӣ, деҳқонон, коргарон, фурӯшандагони сари роҳ ва одамони ҳунарҳои одӣ шомил буданд.

Ҳамчунин дар ин давра ғуломон ва канизон низ бисёр шуданд ва тавассути тиҷорат онҳо ба қасрҳои халифаҳо роҳ ёфтанд, аз ин рӯ, дар ҷомеа фасод ва каҷравӣ густариш ёфт [4, с.54].

Дар баробари ин, маҷлисҳои ҷамъиятӣ низ густариш ёфтанд, ки ҳадафи онҳо тарбияи ҷомеа буд. Машҳуртарини маҷлисҳои онҳо маҷлисҳои воизон буданд, ки бо ҳузури мардуми оддӣ фарқ мекарданд. Ин маҷлисҳо дар ҳифзи арзишҳо, ахлоқи исломӣ ва ҳалли масъалаҳои динӣ ва ҷаҳонӣ нақши бузург доштанд.

Аммо дар мавриди Салҷуқиён бояд гуфт, ки низоми қабилавӣ бар онҳо бартарият дошт. Ҳирси онҳо ба риоя намудани анъанаҳои қадима онҳоро водор менамуд, ки дар хаймаҳо сукунат ихтиёр кунанд ва либоси аз матоъҳои рангоранг омодашударо ба бар намоянд. Арҷонӣ хаймаҳои Салҷуқиро ба силки тасвир кашида, ранги дилгиркунандаи онро мавриди тамасхур қарор медиҳад ва ҳамзамон аз муносибати бади Салҷуқиён бо шоирон шикоят менамояд ва мегӯяд:

ذو انكسار في كسر مختلفة طلساء محطوطة المطا وقصاء
وهي غبراء ، من رآني وصحبي تحتها خالنا بني غبراء
شاب منها سوادها غير مظلو مٍ بطول الإصباح والإمساء
تتراءى للناظرين خيالا فهي ، وسط الهواء ، مثل الهواء

Хаймаҳои онҳо ба нурҳои офтоб ва ҳаводиси гуногун тобовар буда, аз қабатҳои ҳамвор ва истихроҷшуда иборат мебошанд,

Пас он хаймаҳо хокистарӣ мебошанд, ки ману рафиқам аз он дидан кардем.

Дар зери он гумон кардам, ки дар зери ғубор қарор дорам, мисли ҷавоне, ки аз сиёҳиаш дарозии субҳу шомаш аён нест.

Ин ба тамошобинон як афсона менамояд, зеро ки онҳо дар миёни ҳаво мисли ҳаво ҳастанд [1, с.24].

Пажуҳишгарони ин давра аз шукуфоии вазъи фарҳангӣ ва пайдоиши бисёр фақеҳон, забоншиносон, олимон, таърихшиносон, табибон ва файласуфон бо вуҷуди паҳншавии низоъҳо, нооромиҳо, ҷангҳои дохилӣ ва фоҷиаҳо тааҷҷуб мекунанд [4, с.102].

Ин давра шоҳиди омезиши забони арабӣ ва форсӣ-тоҷикӣ буд, зеро ҳар ду забони илм ва адабиёт буданд, "пас як синфи адибон бо номи дузабона (зуллисонайн)" ба вуҷуд омада, шеърҳоро ба забони арабӣ ва забони форсӣ-тоҷикӣ месуруданд. Дар робита ба ин, назми

шеър қабл аз тарҷума гардидан аз ҷониби худи шоирон аз форсӣ ба арабӣ ва баръакс эҷод карда мешуданд.

Азбаски аксари Салҷуқиён забони арабиро намедонистанд, вазирони форсу тоҷик ҳамон касоне буданд, ки шоирону нависандагонро сарпарастӣ мекарданд. Муҳимтарин рӯйдоди фарҳангӣ дар ин давра таъсиси мактабҳои Низомия аз тарафи Низомулмулк мебошад. Мадрасаи Низомияи БаҒдод (таъсисаш 459/1068) муҳимтарини ин мадрасаҳо шуморида мешуд. Дар ин мадрасаҳо китобхонаҳои бузург таъсис дода шуда буданд. Низомулмулк барои пешрафти ҳаракати илмӣ ва адабӣ талошҳои зиёд кардааст. Ӯ дӯстдори аҳли дониш буд, ба онҳо меҳрубонии зиёд мекард "ва хонаи худро ба хонаи аҳли адаб табдил дод, ки олимон ва нависандагон зуд-зуд ба он ҷо гирд омада, маҷлисҳои илмию адабӣ баргузор менамуданд [4, с.103].

Бо ташвиқи халифаҳои Аббосиён ва бархе аз султонони Салҷуқӣ ҷунбиши илмӣ ва адабӣ ривоҷ ёфт ва баъзе китобҳо мувофиқи хоҳиши онҳо навишта шуданд. Аз ҷумла, китоби "Фазоиҳ-ул-ботиния (Расвоиҳои ботиниҳо), ки онро Муҳаммад Ғаззолӣ мувофиқи хоҳишу талаби халифаи Аббосиён Мустазҳир Биллоҳ навиштааст [4, с.104].

Фузун бар ин, бо хоҳиши Султон Маликшоҳ дар шаҳри Исфаҳон расадхонаи сайёраҳо сохта шуд. Ҳамчунин бисёр маҷмуаҳои адабӣ низ таълиф гардиданд, ки муҳимтарини онҳо "Ятимат-уд-даҳр"-и Саолибӣ (ваф. 429/1038), "Сақт-уз-занд", "ал-Лузумиёт" ва "Рисолат-ул-ғуфрон"-и Абулалои Маррӣ, "ал-Аҳком-ус-султония"-и Мовардӣ (ваф. 450/1059), "Думят-ул-қаср ва усрату аҳл-ил-аср"-и Бохарзӣ (ваф. 467/1075), "Харидат-ул-қаср ва ҷаридат-ул-аср"-и Имодуддини Исфаҳонӣ (ваф. 597/1201) ва монанди инҳо мебошанд.

Дар ин давра гурӯҳи калони олимону адибони забардаст ба майдони илму адаб ворид гардиданд, ки ба ривоҷи фарҳангу тамаддуни замони худ нақши муассир гузоштанд. Аз зумраи чунин бузургони илму адаби замон Абдулқоҳири Ҷурҷонӣ (ваф. 471/1079), Абулқосими Замахшарӣ (ваф. 538/1144), таърихнигори маъруф Абубакри Самъонӣ (ваф. 562/1166) ва дигарон мебошанд.

Муҳимтарин шаҳрҳои ин давра БаҒдод, Басра ва Мавсили Ироқ, Нишопур, Исфаҳон, Марв, Ҳирот, Балх ва Тус дар шарқ дониста шудаанд. Нақши масҷидҳо, хонақоҳҳо ва дӯконҳои китобфурӯшӣ низ дар ҒанӢ гардонидани ҳаракати илмии давр хеле назаррас мебошанд.

Арҷонӣ ҳанӯз аз овони кӯдакӣ ба омӯзиши улуми динию адабӣ машғул гардида, дар мадрасаҳои Кирмон ва Низомияи Исфаҳон таҳсил намудааст. Аз ин ҷост, ки Субкӣ ӯро дар табақаи панҷуми табақаҳои илмии худ овард, Заҳабӣ дар табақаи ҳофизони шонздаҳум тавсиф кардааст [13, ҷ.6, с.234].

Дар баробари ин, бар ӯ шоирият ғалаба намуда, дар илми шеър табаҳҳури комил пайдо намуд. Арҷонӣ аз фарҳанги сершумори замони худ огоҳ буда, гуногунфарҳангӣ яке аз унсурҳои асосии ашъораш гуфта мешавад. Аз ҳамин ҷиҳат, ашъораш ба энсиклопедияи таърихӣ наздиктар шудааст, зеро дар он номи халифаҳо, вазирон, қозиён, ҳокимон, фармондеҳон, олимон, донишмандон ва нависандагон зикр шудааст. Инчунин зикри баъзе таърихи арабу аҷам ва ҷангҳои дар ҷаҳони ислом суратгирифта, аз қабили ҷанги "Зий-Қор" ва фатҳи "Амурия" ӯро машҳуртар кардааст. Афзун бар ин, метавон ашъорашро энсиклопедияи чуғрофӣ шуморид, зеро ӯ бештари кишварҳо ва минтақаҳои даврони худро дар он зикр кардааст. Ҳамзамон ашъори шоир ба хотири истифодаи ӯ аз калимаву ибораҳои қуръонӣ ва маънои ҳадисҳои набавии шариф, илова бар таҷрибаи зиндагӣ ва ранҷу азобҳои кашидаи ӯ дар ҳаёти рӯзмарраш ҳамчун энсиклопедияи динӣ ҳам шинохта шудааст.

Аз рӯйи ахбори муаллифи "ал-Ансоб" ӯ дар Исфаҳон ҳадисро аз Абубакр Муҳаммад ибни Аҳмад ибни Ҳасан ибни Моҷаи Абҳарӣ омӯхтааст [11, ҷ.1, с.174].

Донишмандони зиёде, аз қабили Абусаъди Самъонӣ, Имодуддини Исфаҳонӣ ва дигарон дар назди Арҷонӣ таълим гирифта, баъдан бо камоли эҳтиром дар бораи устоди худ сухан кардаанд. Чунончи, Абусаъди Самъонӣ таъкид доштааст, ки ӯ соҳиби иҷозатномаи Арҷонӣ ба тамоми осору гуфтаҳояш аст [11, ҷ.1, с.174].

Имодуддини Исфаҳонӣ дар овони ҷавониаш ба гирдоварии девони шоир пардохта ва ашъорашро аз худи ӯ омӯхтааст. Абдурраҳими Аснавӣ низ таъкид кардааст, ки Имодуддини Исфаҳонӣ дар назди Арҷонӣ "Девони кабир"-и ӯро омӯхта ва соҳиби иҷозатномааш гардида будааст [2, ҷ.1, с.63]. Дар радифи ин, бино ба қавли муаллифи "Харидат-ул-қаср" ӯ соли 549 /1165 писари Арҷонӣ Муҳаммадро вохӯрда ва дархост

намудааст, ки мусаввадоти падарашро дар мадҳи амӯяш барояш орият диҳад. Пас ӯ дафтари калони падарашро ба ихтиёраш вогузор намуд ва Имодуддини Исфаҳонӣ аз он баҳрамандии комил пайдо кардааст [7, с.147]. Дар “Харидат-ул-қаср” намунаи ашъори Арҷонӣ бо тартиби ҳуруфи ҳиҷоӣ оварда шудааст, ки он дар қиёс бо шоирони дигар қисми зиёди шуарои Форсро дар бар гирифта, аз самимияти хос ва муҳаббату иродатмандии шогирд нисбати устод дарак медиҳад.

Бино ба тасреҳи Имодуддини Исфаҳонӣ дар “Харидат-ул-қаср” Арҷонӣ сараввал дар овони ҷавонӣ дар мадрасаи Низомияи Исфаҳон фаъолият дошта, аз фақеҳони барҷастаи он ҷо маҳсуб меёфт. Сипас, ҷиҳати бароаташ дар он ва балоғаташ дар аҳкоми қавофӣ шеър бар ӯ ғалаба кард ва ӯ ба давлати Маҳмудияи Салҷуқӣ робитаи қавӣ пайдо намуд, ки падар ва амӯҳои Имодуддини Исфаҳонӣ низ дар он ҷо шахсиятҳои барҷастаи сиёсӣ ба шумор мерафтанд. Муаллифи “Харидат-ул-қаср” дар пайвастагӣ ба он чунин андешаронӣ намудааст: “Амӯям Азиз ҳокими давлат ва амину хидматгузори он буд. ал-Арҷонӣ, ки дар бозори фазлу ҳунар арзиши баланд дошт, дар сояи густурдаи давлати ӯ нумуи тоза пайдо намуд. Ӯ ба амӯям Азиз Абунаср Аҳмад ибни Ҳомид, падарам, амӯям Зиёуддин ва бародаронаш қасоиди мадҳии дилангезе сароидааст ” [7, с.145]. Сипас, порчае аз он қасоиди мадҳиро матраҳ намудааст, ки дар он бобояш бо кунияи Абуррачо мавриди ситоиш қарор гирифтааст [7, с.146].

Арҷонӣ ҳанӯз аз давраи ҷавонӣ то ба охири умр мансаби қозигиро ба зимма дошта, дар Арҷон, Тансар ва Аскар адои вазифа намудааст [7, с.173]. Мансаби қозигии ӯ ва муҳаббати беандозааш ба шеъру шоирӣ муҷиби алоқамандии устувори ӯ бо бузургмардони давлатҳои Аббосӣ ва Салҷуқӣ гардидааст.

Таърихи вафоташро Ибни Асир соли 544 / 1150 таъйин сохтааст [5, ҷ.9, с.364].

Арҷонӣ девони калоне ба мерос гузоштааст, ки аз сенздаҳ ҳазор байт фароҳам омада, 212 қасида, 103 қитъаро ташкил медиҳад. Қадимтарин шеъри сурудаи шоир ба охири аҳди Низомулмулк, соли 485/1093 рост меояд ва бо назардошти ин, фаъолияти шоирии ӯ беш аз шаст сол идома ёфтааст.

Мунаққидон ва муаррихони асримиёнагӣ дар бораи арзиши шеъри Арҷонӣ ва ҷойгоҳи адабии ӯ андешаҳои қобили таваҷҷуҳе иброз доштаанд. Абусаъди Самъонӣ қадимтарин донишманде маҳсуб меёбад, ки манзалати адабии Арҷониро таъин намуда ва чунин овардааст: “соҳиби шеъри шево ва табъи равон буда, шуҳрати девони шеъриаш то ба офоқ расидааст” [11, ҷ.1, с.173].

Салоҳуддини Сафадӣ Арҷониро “яке аз афозили замон, соҳиби ибороти латиф, шоири маънигаро” муаррифӣ кардааст [12, ҷ.7, с.243]. Афзун бар ин, мусаннифи “ал-Вофӣ би-л-вафаёт” зимни баёни арзиши эҷодиёти Арҷонӣ чунин нигоштааст: “Абулқосим Ҳибатуллоҳ ибни Фазли шоир (ваф. 558 ҳ.) гуфтааст: “ал-Ғаззӣ соҳиби маънисту лафз надорад. Абевардӣ соҳиби лафз асту маънӣ надорад. Аммо Қозӣ Абубакр ал-Аррачонӣ ҳарду–лафзу маъниро дар худ ҷамъ намудааст” ” [12, ҷ.7, с.243].

Ибни Халликон Арҷониро “соҳиби шеъри латиф ва баландмазмун” [6, ҷ.1, с.151] хонда, сипас илова менамояд, ки “ӯ соҳиби девони шеъриест, ки саросар аз ашъори латиф фароҳам омадааст” [6, ҷ.1, с.154].

Ибни Тағрибардӣ ҷиҳати баён намудани мувозанати байни Абуҳайёни Наҳвӣ (ваф. 745/1345), Абулалои Маарриӣ (ваф. 449/1058), Арҷонӣ ва Ибни Саноулмулк (ваф. 608 /1212) чунин гуфтааст: “Равиши ман дар пайравӣ аз Абуҳайён аст, ба дурустӣ ӯ олим аст, на шоир, аммо шоири олим ин Арҷонӣ, Абулалои Маарриӣ ва Ибни Саноулмулк мебошанд” [3, ҷ.10, с.114]. Аз гуфтаҳои донишманди мавсуф бармеояд, ки Арҷонӣ шоири олим буда, шеъраш бар илми ӯ ғолиб омада буд. Ибни Тағрибардӣ суханони муаллифи “Миръот-уз-замон” Сибти Ибни Ҷавзиро низ сабт намудааст, ки дар он чунин омадааст: “Ӯ пешвои асри худ, фақеҳу адиб ва шоир, соҳиби назми равон буда, девони шеъриаш дар байни мардум маъруф аст... Ӯ заковатманду суханвар аст” [3, ҷ.5, с.385].

Имодуддини Исфаҳонӣ дар қисми шуарои Шоми “Харидат-ул-қаср” зимни шарҳи аҳволу осори Абуисҳоқи Ғаззӣ тазаккур сохтааст, ки Туғроии Исфаҳонӣ, Абумузаффари Абевардӣ, Носихуддини Арҷонӣ ва Абуисҳоқи Ғаззӣ “чаҳор аркони фазл” буда, дар ҳеҷ замоне мисли онҳо набуд ва дар ягон асре монанди онҳо дар як ҷо ҷамъ наомада буданд [8, ҷ.1, с.27-28].

Андешаҳои мазкури донишмандони қадим инъикосгари мафтунию эъҷоб, ҳамду сано ва дар баъзе маврид нақди илмие дар мавриди эҷодиёти Арҷонӣ мебошанд, ки аҳамияти ашъори шоир ва ҷойгоҳи адабии ӯро таъин менамоянд. Маълумоти ин сарчашмаҳои муътамад шаҳодати возеҳи онанд, ки воқеан ҳам Носиҳуддини Арҷонӣ дар рушду нумуи адабиёти аҳди худ нақши бориз гузоштааст. Таъсиру нуфузи замон дар ташаккули шахсияти шоир равшан ба мушоҳида мерасад. Арҷонӣ аз фарҳанги сершумори замони худ огоҳии комил дошта, ин мухтассот дар ашъораш равшан инъикос гардидааст. Аз ҳамин ҷиҳат, ашъораш ба энсиклопедияи таърихӣ наздиктар шудааст, зеро дар он номи халифаҳо, вазирон, қозиён, ҳокимон, фармондеҳон, олимон, донишмандон ва нависандагон зикр шудааст.

Мукарриз: ***Қосимов Ҷ.*** – номзади илмҳои филология, дотсенти ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Ал-Арҷонӣ, Носиҳуддин Абибакр Аҳмад ибн ал-Ҳусайн. Дивон. Таҳқиқ Аҳмад ибн Аббос ал-Азҳарӣ / Носиҳуддин Абибакр Аҳмад ибн ал-Ҳусайн ал-Арҷонӣ. - Байрут-Лубнон, 1307/1890. – 458 с.
2. Ал-Аснавӣ, Ҷамолуддин Абдурраҳим. Табақот-уш-шофиъия / Ҷамолуддин Абдурраҳим ал-Аснавӣ. - Байрут-Лубнон: Дор-ул-Кутуби-л-илмия, ат-табъат-ул-уло 1407/1987, адад-ул-аҷзоъ 2, ал-ҷузъ 2. - 406 с.
3. Ал-Атобакӣ, Ҷамолуддин ибн Тағрибердӣ. Ан-Нуҷум аз-зоҳира фӣ мулук Миср ва ал-Қоҳира. Таҳқиқ Муҳаммад Ҳусайн Шамсуддин / Ҷамолуддин ибн Тағрибердӣ ал-Атобакӣ. - Байрут-Лубнон: Дор-ул-Кутуби-л-илмия, ат-табъат-ул-уло, 1413/1992, адад ал-аҷзоъ 8, ал-ҷузъ 5. - 382 с.
4. Алтунҷӣ, Муҳаммад. Ҳаула-л-адаб фи-л-асри-с-Салҷуқӣ / Муҳаммад Алтунҷӣ. - Мактаба Қурино, 1974. - 292 с.
5. Ибн ал-Асир, Иззуддин Абулҳасан ибн Абулкарам. Ал-Комил фи-т-таърих. Роҷааҳу ва Саҳҳаҳаҳу Муҳаммад Юсуф ад-Даққоқ / Иззуддин Абулҳасан ибн Абулкарам ибн ал-Асир. - Байрут-Лубнон: Дор-ул-Кутуби-л-илмия, ат-табъат-ур-робиа, 1424/2003, адад-ул-аҷзоъ - 11, ал-ҷузъ 9. - 504 с.
6. Ибн Халликон, Абулаббос Шамсуддин Аҳмад ибн Муҳаммад. Вафаёт-ул-аъён фӣ анбоъ абнои-з-замон. Ҳаққақаҳу ад-дуктур Эҳсон Аббос / Абулаббос Шамсуддин Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Халликон. – Байрут-Лубнон: Дор Содир, адад-ул-муҷалладот - 8, ал-муҷаллад 1. - 493 с.
7. Ал-Исфаҳонӣ, Имодуддин ал-Котиб. Харидат-ул-қаср ва ҷаридат-ул-аср фӣ зикр фузало аҳл Форс. Тақдим ва таҳқиқ ад-Дуктур Аднон Муҳаммад Ол Туъма / Имодуддин ал-Котиб ал-Исфаҳонӣ. - Теҳрон: Дафтари нашри мероси мактуб, Ойинаи мерос (Миръот-ут-турос), 1419/1999. - 392 с.
8. Ал-Исфаҳонӣ, Имодуддин ал-Котиб. Харидат-ул-қаср ва ҷаридат-ул-аср. Қисм шуаро аш-Шом. Таҳқиқ Шукрӣ Файсал / Имодуддин ал-Котиб ал-Исфаҳонӣ. Ал-Матбаъат-ул-Ҳошимия би Димашқ, 1375/1955. Адад-ул-аҷзоъ 3, ал-ҷузъ 1. - 712 с.
9. Нишопурӣ, Заҳируддин. Салҷуқнома / Заҳируддини Нишопурӣ. -Теҳрон: Нашриёти Кулолаи ховар, чопхонаи Ховар, 1332. - 100 с.
10. Рачабова М.Т. Таҳаввули назми арабизабони форсу тоҷик дар нимаи дуюми асри XI ва асри XII" (дар заминаи "Харидат-ул-қаср ва ҷаридат-ул-аср"-и Имодуддини Исфаҳонӣ) / М.Т. Рачабова. Дисс. докторӣ. - Душанбе, 2021- 355 с.
11. Ас-Самъонӣ, Абусаъд Абдулкарим ибн Муҳаммад ибн Мансур ат-Тамимӣ ал-Марвазӣ. Ал-Ансоб. Ҳаққаҳ нусусаҳу ва ъаллаҳ алайҳи аш-Шайх Абдурраҳмон ибн Яҳё ал-Маъламӣ ал-Ямонӣ / Абусаъд Абдулкарим ибн Муҳаммад ибн Мансур ат-Тамимӣ ал-Марвазӣ ас-Самъонӣ. - Ал-Қоҳира, ат-табъат-ус-сония, 1400/1980, адад-ул-аҷзоъ - 12, ал-ҷузъ 1. - 422 с.
12. Ас-Сафадӣ, Салоҳуддин Халил ибн Айбак ибн Абдуллоҳ. Ал-Вофӣ би-л-вафаёт. Таҳқиқ ва иътино Аҳмад ал-Арноут ва Туркӣ Мустафо / Салоҳуддин Халил ибн Айбак ибн Абдуллоҳ ас-Сафадӣ. - Байрут-Лубнон: Дор Иҳёи-т-туроси-л-арабӣ, ат-табъат-ул-уло, 1425/2000, адад-ул-аҷзоъ - 29, ал-ҷузъ 1. - 284 с.
13. Ас-Субкӣ, Тоҷуддин Абинаср Абдулваҳҳоб ибн Алӣ Абдулкофӣ. Табақот-уш-шофиъияти-л-кубро. Таҳқиқ Абдулфаттоҳ Муҳаммад ал-Ҳулв ва Маҳмуд Муҳаммад ат-Таноҳӣ / Тоҷуддин Абинаср Абдулваҳҳоб ибн Алӣ Абдулкофӣ ас-Субкӣ. - Дор Иҳёи-л-кутуби-л-арабия, 1383/1964, адад-ул-аҷзоъ - 6, ал-ҷузъ 6. - 560 с.
14. Ал-Хафоҷӣ, Шиҳобуддин Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Умар. Райҳонат-ул-алиббо ва заҳрат-ул-ҳаёти-д-дунё. Таҳқиқ Абдулфаттоҳ Муҳаммад ал-Ҳулв / Шиҳобуддин Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Умар ал-Хафоҷӣ. – Ҳалаб, 1386/1967, адад-ул-аҷзоъ – 2, ал-ҷузъ 2 -816 с.
15. Ал-Ҷавҳарӣ, Абунаср Исмоил. Ас-Сиҳоҳ Тоҷ-ул-луға ва сиҳоҳи-л-арабия. Таҳқиқ Аҳмад Абдулғафур Аттор / Абунаср Исмоил ал-Ҷавҳарӣ. - Байрут: Дор-ул-Илм ли-л-малойин, ат-табъат-ус-солиса, 1404/1984, адад-ул-муҷалладот - 4. - 2563 с.

ТАЪСИРИ ВАЗЪИ СИЁСӢ-ИҶТИМОӢ ВА ФАРҲАНГИИ ЗАМОН БА ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТИ НОСИҲУДДИНИ АРҶОНӢ

Дар мақолаи мазкур таъсири вазъи сиёсӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии замон ба ташаккули шахсияти Носиҳуддини Арҷонӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ҷиҳати равшанӣ андохтан ба масъалаи мазкур вазъи сиёсӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии замон, ҳавзаҳои илмию адабӣ ва фикру назари бисёре аз донишмандони асримиёнагӣ дар робита ба мероси адабии шоир таҳқиқ гардидааст. Бо такя ба нигоштаҳои муаллифони манобеи муътамад чунин натиҷагирӣ гардидааст, ки воқеан ҳам Қозӣ Абубакри Арҷонӣ бо фаъолияти

пурсамари худ дар ривоҷи адабиёти арабизабони аҳди худ саҳми назаррас гузоштааст. Андешаҳои донишмандони қадим инъикосгари мафтунию эҳтиёҷ, ҳамду сано ва дар баъзе маврид нақди илмие дар мавриди эҷодиёти Арҷонӣ мебошанд, ки аҳамияти ашъори шоир ва ҷойгоҳи адабии ӯро таъин менамоянд. Маълумоти ин сарчашмаҳои муътамад шаҳодати возеҳи онанд, ки воқеан ҳам Носиҳуддини Арҷонӣ дар рушду нумуи адабиёти аҳди худ нақши бориз гузоштааст. Аз пажуҳиши мазкур бармеояд, ки таъсиру нуфузи замон дар ташаккули шахсияти шоир равшан ба мушоҳида мерасад. Арҷонӣ аз фарҳанги сершумори замони худ огоҳии комил дошта, ин мухтассот дар ашъораш равшан инъикос гардидааст. Аз ҳамин ҷиҳат, мероси адабиаш ба энсиклопедияи таърихӣ наздиктар шудааст, зеро дар он номи халифаҳо, вазирон, қозиён, ҳокимон, фармондеҳон, олимон, донишмандон, шоирон ва нависандагон хеле зиёд зикр шудааст.

Калидвожаҳо: Арҷонӣ, Сафадӣ, Субкӣ, Исфаҳон, Баґдод, Низомия, Форс.

ВЛИЯНИЕ ПОЛИТИЧЕСКО-СОЦИАЛЬНЫХ И КУЛЬТУРНЫХ УСЛОВИЙ ТОГО ВРЕМЕНИ НА СТАНОВЛЕНИЕ ЛИЧНОСТИ НАСИХУДДИНА АЛ-АРДЖАНИ

В данной статье рассматривается вопрос о влиянии политическо-социальных и культурных условий времени на становление личности Насихуддина ал-Арджани. С целью освещения этого вопроса исследуется политическо-социальное и культурное положение, научно-литературные круги и мнения многих средневековых ученых о творчестве поэта. На основе рассуждений авторов и достоверных источников заключается, что действительно Кази Абубакр ал-Арджани своим плодотворным творчеством внёс значительный вклад в развитие арабоязычной литературы своего времени. Точки зрения средневековых учёных отражают восхищение и восхваление и в некоторых местах научно - критические рассуждения о творческой деятельности ал-Арджани, которые определяют его литературное место. Сведения данных достоверных источников говорят о том, что поистине Насихуддин ал-Арджани сыграл важную роль в развитии литературы своего времени. Изучение данного вопроса показывает, что влияние политическо-социальных и культурных условий того времени явно ощущается в творчестве поэта. Ал-Арджани имел полное представление о многообразной культуре своего времени, которое ярко выражено в его поэзии. В этой связи, его творческое наследие становилась ближе к исторической энциклопедии, потому что в нем часто упоминаются имена хелифов, казиев, правителей и наместников, командующих армий правительства, учёных, поэтов и писателей.

Ключевые слова: ал-Арджани, ал-Сафади, ал-Субки, Исфахан, Багдад, Низамия, Персия.

THE INFLUENCE OF THE SOCIO-POLITICAL AND CULTURAL SITUATION OF THE TIME ON THE FORMATION OF NOSIHUDDIN ARJONI'S PERSONALITY

This article discusses the impact of the socio-political and cultural situation of the time on the formation of the personality of Nosihuddin Arjoni. In order to shed light on this issue, the socio-political and cultural situation of the time, scientific and literary circles and the views of many medieval scholars on the literary heritage of the poet have been studied. Relying on the statements of the authors of reliable sources, it is concluded that, in fact, Qazi Abubakr Arjoni with his fruitful work made a significant contribution to the development of Arabic literature of his era. The thoughts of ancient scholars reflect admiration, praise and, in some cases, scientific criticism of Arjani's work, which determines the importance of the poet's poetry and its literary place. The information of these reliable sources is a clear evidence that Nasihuddin Arjani did play a significant role in the development of the literature of his time. From this research it is clear that the influence of time on the formation of the poet's personality is clearly visible. Arjani is fully aware of the numerous cultures of his time, and this specialty is clearly reflected in his poetry. In this sense, his literary heritage is closer to the historical encyclopedia, as it contains the names of caliphs, ministers, judges, rulers, commanders, scholars, poets and writers.

Key words: Arjani, Safadi, Subki, Isfahan, Baghdad, Nizamiya, Fars.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Наимов Муҳаммадамин Соҳибназарович*** **–** Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти Ph.D-и кафедраи филологияи араб. **Суроғa:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиё.Рӯдакӣ, 17. E-mail: **m.amin2019@mail.ru.** Тел.: **(+992) 918-76-12-55**

Сведение об авторе: ***Наимов Мухаммадамин Сохибназарович*** - Таджикский национальный университет, докторант Ph.D кафедры арабской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр.Рудаки, 17. E-mail: **m.amin2019@mail.ru.** Тел.: **(+992) 918-76-12-55**

Information about the author: ***Naimov Muhammadamin Sohibnazarovich*** **–** Tajik National University, doctoral Ph.D of Department of Arabic Philology. **Address:** 734025, Republic Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.
E-mail: **m.amin2019@mail.ru.** Phone: **(+992) 918-76-12-55**

УДК: 891.550

НИГОҲЕ БА РОМАНИ «ҒАФЛАТЗАДАГОН»-И БАҲРОМ ФИРӮЗ

Каримов Х.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар тули даврони истиқлол дар жанрҳои бузурги мансур, махсусан роман, осори зиёде таълифу мунташир гаштааст. Мутаассифона, романҳои мавҷуд ҳамаҷониба аз нигоҳи мансубияти навъӣ, мавзуъ, арзиши ҳунариву адабӣ мавриди нақду баррасӣ қарор нагирифтаанд. Яке аз романҳои камшинохташуда «Ғафлатзадагон»-и шодравон Б.Фирӯз мебошад, ки бори аввал соли 1999 ба нашр расида. Нахустин романи нависанда буд, ки, мутаассифона, пас аз марги муаллиф мунташир гашт. Қабл аз баёни ҷузъиёти романи мазкур бемаврид нест чанд нуктаеро перомуни роман ёдовар шавем.

Имрӯз миллатеро наметавон ёфт, ки адабиёташ дар ин жанр намунаҳо надошта бошад. Роман дар адабиёти ҳама қавму миллатҳо рушду камоли муносиби худро пайдо намудаву решадор гаштааст, бо шумори ин ки романи ҳар қавме хусусиёту барҷастагиҳои хос дорад онро ба гунае аз дигар романҳо мутафовит месозад.

Сарчашмаи ин тафовут омилҳои ҷуғрофиёӣ, табиӣ, сиёсиву иҷтимоӣ, пешинаи адабиву фарҳангӣ, расму суннати миллӣ, хусусиятҳои миллӣ-этикӣ, зеҳнияти нажодӣ мебошад, ки тору пуди романро фарогир мешавад. Ба дигар сухан бо баракати ин омилҳо роман василае мегардад барои бозтоби ҳунарии таърихи инсон, ривояти таърихӣ, бозигарон ё қаҳрамонони роман. Аз сӯйи дигар, агар роман таҷассуми таърихи инсонҳост, пас ин таърих макону замони хоссе вуқуъ дорад. Рухдодҳои он дар атрофу акнофи мухталифи дунё ба зуҳур мерасанд ва созандагони ин таърих низ намояндаи мардуми мухталифанд, ки ҳар гурӯҳе соҳиби фарҳангу тамаддун, менталитети вижа мебошанд. Ҳангоме ки романе дар бораи зиндагии ин ё он миллате таълиф мешавад, ногузир ҳама хусусиятҳои ёдшуда, руҳи миллӣ, сатҳи фарҳангу ҷаҳонбинӣ, нақши он дар камоли тамаддуни ҷаҳонӣ бозтоби худро пайдо менамояд. Мусаллам аст, ки зимни офариниш рагаҳои аслии романро аносири макону замон, дақиқтараш ҷомеаи инсонӣ, ки пешрафту камол ё буҳрону печидагиҳо, низоъ ва дигаргуниҳо дорад, ташкил медиҳад. Ба дигар сухан, масири падид омадан, шаклгирӣ, табиати роман, сохтору ҷаҳони он бо ҷомеаи инсониву мушкилоташ омезиш пайдо менамояд. Ин аносир романро ба корхонае мубаддал месозанд, ки барои инсонҳо шароити лозимро ҷиҳати муоширату муносибат, мусоҳибат тавлид менамояд.

Бо зуҳури як роман раванди шинохти муштарак миёни инсонҳо оғоз мегардад. Дар боло ба ҷанбаи замонии роман ишорат шуд. Воқеан замон ҳамеша масъалаи аслии роман маҳсуб мешавад, замоне, ки дар чаҳорчӯби он амалу фаъолият, зиндагии инсонҳо сипарӣ гаштааст.

Зарурати маърифати замон вобастаи ҷаҳони андеша, диду назари қаҳрамонон аст, ки бо шохисҳои замона пайванди танготанг дорад. Зимни бархӯрд бо як асари ҳунарӣ нахустин унсуре, ки диққати мухотабро ба худ ҷазб месозад, замони вуқуи рухдодҳои асар аст.

Бунёнгузори адабиёти муосири рус А.М. Горкий адабиётро «инсоншиносӣ» номида буд ва моҳияти ҳунару мавзуи асосии тасвиру таҷассуми бадеии онро муайян сохта буд. Дарвоқеъ, инсону пайвандҳои он бо ҷомеа, таърих, ҷаҳони ботиниву маънавии он мавзӯест, ки, пеш аз ҳама, мавриди таваҷҷуҳи ҳунарманд қарор мегирад.

Ҷараёни зиндагӣ, сирату сурати он, ки дар ҷунбишу талотуми мардум, дар бархӯрди манфиатҳои табақаҳои мухталиф, дар қаламрави маънавияти онон мунъакис мегардад, ҳамеша диққати нависандагонро ҷалб месозад. Воқеан инсон майдонест, ки дар чаҳорчӯби он набарду муборизаҳои доимии идеяҳо, хостаҳо таҳаққуқ мепазирад. Аз ин рӯст, ки нависандагони ҳар давру замоне талош намудаанд то шаклу шеваҳои муассиртару корсозтаре барои баёну бозтоби муносиботу муоширати инсонҳо ва бархӯрди онҳо бо табиату муҳит, ки фарохӯри замон бошад, пайдо кунанд.

Бо шумори ин гуфтаҳо метавон ба романи «Ғафлатзадагон»-и Б. Фирӯз назар андохт.

«Ғафлатзадагон»-ро метавон романи таърихӣ номид, зеро масоиле, ки дар матни он дарҷ шуда, нишонгари як мақтаи замонӣ дар таърихи кишвари мо маҳсуб мегардад.

Зуҳури ҳар як асари ҳунарӣ ангезаву сабабе дорад. Адабиётшиноси тоҷик У. Сафар дар бораи иллатҳои таълифи романи ёдшуда чунин қайд намудааст: «Падидаву воқеаҳои асар ба яке аз сангинтарин даврони таърихи муосири мо, замони пешазҷангӣ гиреҳ мехӯранд. Ҳарчанд душвор аст таъини иллату ангезаи эҷоди роман, вале ошноӣ ба вазъи адабӣ-сиёсиву иҷтимоии даҳаи ҳаштодуми асри сипаришуда ин имконро фароҳам меоварад то бархе аз заминаҳову ангезаҳо мушаххас гардад» [9, с.107].

Ба андешаи мавсуф дар даҳаи ҳаштодуми асри гузашта дар натиҷаи таҳаввулоти сиёсии ҷомеа, дар сатҳи андеша, фарҳангу иҷтимои мардум як навъ бедории фикрӣ ба вуҷуд омад. Махсусан мардум ба сиёсати бозсозии горбачёвӣ назари нек доштанд. Дар аксари ҷумҳуриҳои собиқ Шуравӣ як навъ бознигарии таърих, решашиносии доштаҳои фарҳангӣ, худшиносии миллӣ оғоз гардида буд. Мавзуе, ки дар он замон ба эҳсосу шӯру шавқи хос мавриди бозтобу инъикоси бадеӣ қарор мегирифт, ҳофизаи таърихӣ буд. Иллати таваҷҷуҳи амиқу алоқаи мардум бастагӣ ба он дошт, ки «бар асари сиёсати фарҳангситези зимомдорони вақт мардум гузаштаи хешро ба боди фаромӯшӣ месупурд. Ба мазҳари зиндагии инсонҳо фарҳанги бегона рахна мезад. Ин хатари бузурге буд, ки забон, фарҳангу маданияти хеле аз қавму миллатҳоро таҳдид менамуд» [9, с.21].

Дар романи «Ғафлатзадагон» ҳарчанд мавзуъҳои мухталифе бозтоби ҳунарӣ пайдо намуданд, вале ба таври умда дарунмояи аслии он ҳофизаи таърихӣ аст, ки дар пардаи зеҳни қаҳрамони асосии роман Мулло Мурод барандоз мегардад.

Дар романи мазкур аз мавзеъ ва маконҳои пуршуморе зикри ном шудааст, вале макони асосӣ, ки зиндагӣ ва корномаи бозигарони роман дар синаи он сурат мегирад, деҳаи Гуҷумак мебошад. Ин деҳа, ки исми типпӣ аст ва фарогири вусъати як сарзамини бузург, бо шумори сокинону фарҳангаш, илму хирадаш, расму суннаташ, пешинаи таърихиаш мебошад. Бар асари сиёсати замон ва ҷойгузин гардидани шеваи тозаи давлатдорӣ аз шоҳроҳи инкишофу пешрафт ақиб афтода, сокинонаш малулу озурдахотир, ноумеду дилшикаста ба сар мебаранд. Як фазои тобеияти ғуломона ҳама ҷо ҳукмфармост. Миёни эшон аз ғуруру шаъну шон, аз рашодату мардонагӣ, аз хираду дониш, аз таърихи пурифтихори падарону гузаштагон нишоне нест. Ҷомеае, ки эшон дар домани он зиндагӣ мекунанд, хурдтарин рӯшноиро саркӯб месозад, то онҳоро дар зулмату торикӣ, ҷаҳлу нодонӣ нигоҳ дорад. Барои онҳо ягона мазҳари адолату мурувват, нишони донишу хирад гуфтору кирдори намояндагони давлат, ҳизб дар симои котиби кумитаи ҳизбӣ, раиси колхоз мебошанд. Амру фармону сухани онҳо барои мардум қонун аст ва ҳар амре бояд бидуни қайду шарт иҷро гардад.

Зимомдорони вақт талош меварзанд мардумро дар ғафлату бехабарӣ, ноогаҳӣ, фазои фармонбардориву бардагӣ, бесаводӣ нигоҳ доранд. Истиқлоли амалу андешаро аз мардум салб намоянд. Ҳар нафареро, ки аз гуфтаи онҳо сар мепечад, «душмани халқ» хонанд, бадарға созанд, зиндонӣ кунанд, ё сарбанест намоянд. Табиӣ аст, ки як ҷомеа наметавонад ҳамагӣ чашму гӯшбаста бошад. Дигарандешӣ, озодихоҳӣ, мустақилияти фикр, неруи бузургест, ки маҳву нобудии тамомаш имконпазир нест.

Мулло Мурод аз зумраи чунин родмардонест, ки донишвару хирадманд аст, истиқлоли диду биниши тоза дорад. Аз чигунагии моҳияту сиришти раванди такомули ҳастӣ, ҷомеаҳои башарӣ огоҳ аст. Ҳамин хасоил буда, ки дар солҳои сиюми қарни гузашта, замоне, ки сиёсати поксозии ҷомеа аз «унсурҳои бегона» идома дошт, ӯро аз зодгоҳаш Гуҷумак бадарға карданд ва муддати 15 сол дур аз диёру хешону пайвандон ранҷу сахтӣ кашид ва ба таври муъҷизаосое зиндаву саломат ба деҳа баргашт.

Маъмулан бадарғашудагон ба нудрат дар ғурбат зинда мемонанд. Аксар ба сангиниву мушкилоти макони бегона, ки шароити сахти иқлимӣ дошт, тоқат накарда, нобуд мегаштанд.

Бозгашти Мулло Мурод ба Гуҷумак бо сужаи роман оғоз мебахшад. Романе, ки аз рӯйи ҷузъиёташ, масоили тарҳшуда дар матнаш, таърихияш хондем. Муҳаққиқи рус Храпченко М. Б. перомуни таърихияти осори Гогол ва Пушкин андешаи қобили мулоҳизае дорад, ки ба романи «Ғафлатзадагон» сидқ мекунад. Мавсуф менависад: «Пушкин бо Гогол даврони муайяни таърихиро бо тамоми воқеияти айнияш, тазодҳову муборизааш, мунъакису бозтоб намуданд. Қаҳрамонони осори эшон дар симои ботинӣ ва равонии хеш вижагиҳоеро муҷассам месозанд, ки хосси даврони марбут ба онҳо мебошад» [15, с.159].

Ин мунтақиди номвар дар ҷойи дигар таъкид меварзад, ки «руҷуи Пушкину Гогол ба гузаштаи таърихӣ ба ин маънӣ аст, ки мехоҳанд сарчашмаи пешрафту ҳаракоти инкишофи ҷамъиятро муайян созанд. Тасодуфӣ нест, ки ин нависандагон нақши таъинкунандаи заҳматкашонро дар раванди таърихӣ нишон медиҳанд. Ҳомили адолати таърихӣ, хираду фаросати таърихӣ аз нигоҳи онҳо на ашрофзодагону нухбагон, балки мардуми авом метавонад бошад» [15, с.157].

Дар романи «Ғафлатзадагон» Мулло Мурод намояндаи мардуми авом аст ва ба сарзамини аҷдодии хеш меҳру пайванди беандоза дорад. Ин пайванду алоқа замоне ба мухотабон равшан мегардад, ки ӯ пас аз муддати тулонӣ, ба сар бурдан дар сарзаминҳои бегона ба ватан боз мегардад. Ин бозгашт ба солҳои пасазҷангӣ мусодиф аст. Мардуми Гуҷумак, ҳамдеҳагон бо ҳайрату шигифтӣ, бо тарсу ваҳшат ӯро нимсарду гоҳо бо чеҳраву дили боз истиқбол мекунанд. Чун ӯро ҳамчун «душмани халқ», «унсури бегона» табъид намудаанд, дидору гуфтугӯ бо «душмани халқ» барояшон бимзову ваҳшатангез аст, метарсанд, ки муоширату мусоҳибат паёмади хубе барои хонаводаи онҳо надошта бошад.

Мулло Мурод, ки гарму сарди рӯзгорро чашида ва вазъи сиёсиву расмии замонро медонист, эҳсосу авотифи ҳамдеҳагонро дарк менамуд ва аз касе озурда набуд. Маҳз дар Гуҷумак аст, ки ӯ зиндагии хешро, вазъи мавҷудро ва дар маҷмуъ таърихи ин марзу бумро бо расму суннати мавҷуд дар пардаи зеҳн барандоз менамояд.

Таҳлилу талаққии ҳастӣ, падидаҳои ҳазорранги зиндагӣ аз зовияи диди Мулло Мурод сурат мепазирад. Ҷаҳони андешаи ӯ бо гузашт ба ҳар саҳнае пеши назари мухотибон ҳувайдо мегардад.

Дар ҳамин нуқта мо ҳузури нопадидори нависанда, иртиботи ӯро бо қаҳрамон эҳсос менамоем. Ба навиштаи муҳаққиқон «холиқи асар муносибати худро ба мавқеияту дидгоҳ ва ҷиҳатгирии он дар арзишҳо ба воситаи образҳои бадеӣ баён месозад. Зимнан ҳамчун бозтоби бинишу мавқеияти холиқи асар, ҳадафу мақоми ӯ ба сифати якпорча, дақиқтараш якпорчагии ҳунарӣ ҷилвагар мешавад» [14, с.38].

Таҳлилу таҳқиқи ҷаҳони андешаи Мулло Мурод шоҳиди ин нукта аст, ки ӯ дар маҷмуъ аз замону ҷомеаи хеш норизо нест, танҳо шеваи ҳукуматдорӣ барояш мушкилзо аст. Гоҳе гузаштаву таърихи муосири Гуҷумакро хаёлан қиёс менамояд. Ба ақидаи ӯ «пеш аз инқилоб Гуҷумак ин гуна деҳаи соҳибихтиёре набуд. Метавон гуфт ба олам алоқае надошт ва ё пайванде дошта бошад, ҳам тори он вобастагӣ ба масал пилла барин дар назар ноаён буд. Фақат тобистон як ду одамони ҳоким омада аз фуқаро ҳаққи ҳокимро гирифта мерафтанду бас. Ҳоло Гуҷумак ба воситаи як бех дарахту ҳар қитъа заминаш, ба ҳар фарди ба кор омилаш, бо олами васеъ алоқа дорад: колхозаш ба ҳукумат, гандум, ҷав, нахӯд, заҳиру кунҷид медиҳад, пашму равғану гӯшту пӯсти мол медиҳад, мардумаш чандин навъ андоз медиҳанд, заём мехаранд, аскар медиҳанд, муҳоҷир медиҳанд. Маҳбус медиҳанд. Нишонаҳои неки тамаддунро ҳам дорад: мактабу муаллим дорад…» [12, с.25].

Бо вуҷуди доштани чунин имконоте Гуҷумак аз шоҳроҳи рушду тараққӣ дар канор аст, зеро шеваи ҳукуматдорӣ, мудирияти ҷомеа, тамоми роҳҳоро масдуд месозад. Дастандаркорони вақт талош меварзанд мардумро дар як ҳолати торикиву зулмат нигоҳ доранд. Қаҳрамони роман дар олами хаёли худ чунин натиҷа мегирад, ки «шояд, ки рӯзе ситораи толеи ин миллати бечора ҳам дурахшад ва авлодон ба рӯзи равшан бирасанд. Алҳол бо ин зимомдорон ва усули ҳукуматдорони онон мардуми ин қитъаи ситорасӯхта ҳаргиз рӯйи хушбахтиро намебинад. Худо медонад ин ҳоло боз чанд муддат давом мекунад ва то ба куҷоҳо мерасад» [12, с.25].

Муҳаққиқ У. Сафар зимни арзёбии романи мазкур зикр менамояд, ки дар марзи торикравшани асар қаҳрамонони зиёде амал мекунанд, ки «вуҷуди ҳамаи онҳо як андешаи калидиро, ки такя ба ҳадафи аслии нависанда дорад, талқин менамояд. Ноогоҳӣ, бесаводӣ, ғафлат, ки зояндаи ҳама кулфату бадбахтиҳост. Махсусан замоне, ки бесаводу нолоиқе дар ҷомеа мақому мансаб дарёфт мекунад» [9, с.25].

Даврони муҳоҷират аз сангинтарин мақтаи умри Мулло Мурод аст, ки ӯро вомедорад бо ҳама душвориҳо бисозад, мусибатҳоро таҳаммул кунад ва ҳамзамон атрофи фалсафаи ҳастии инсон, моҳияти он бияндешад. Тааммул перомуни ин мавзуъ ӯро ба натиҷаҳои матлуб мерасонад. Аз нигоҳи ӯ руҳи инсонро ҳеҷ неруе наметавонад бишканад, ин амалро танҳо масири зиндагӣ қодир аст амалӣ созад.

Инсонро метавон бо забон ба зурӣ, ба қабулу пазириши чизе маҷбур сохт, вале сарчашмаи тасдиқ, пазириш қалби инсон аст, ки агар тасдиқ накунад, рӯзе воқеият бармало мешавад. Ин масири тааммулу андеша зеҳни ӯро ба гузаштаи аҷдодон, шеваи зиндагии онҳо мекашонад: «замонҳо мегузашт, сулолаҳо сипарӣ мегаштанд, мардуми мусулмони Мовароуннаҳр ва ё Туронзамин бар сари ин ақида пойдор буданд, ки бадтарини ҷиноятҳо озори падару модар, ҳамнавъи худро ба қатл расондан, муртакиби худкушӣ гаштан ва савганди дурӯғ ёд кардан аст. Бахусус, аз хуни ноҳақ рехтан бартар ҷиноятe набуд, мардум ҳафт пушт авлоду аҷдоди чунин ҷинояткорро бо лаънат ёд мекарданд» [12, с.27].

Бояд қайд намуд, ки дар раванди бозтоби падидаву рухдодҳо Мулло Мурод ҳамчун қаҳрамони марказии асар ҳамеша мушоҳиду назорагар аст. Диду тамошои аъмолу кирдори атрофиён, ҳамватанон, шеваи идораву ҳукумати ҳукуматдорон, муносибати эшон ба ҷомеа ва мардум як эҳсоси нафратолуду эътирозро дар ниҳоди вай бедор месозад. Хаёлан дидаҳову доштаҳои хешро амиқу ҷиддӣ таҳлилу барандоз менамояд, вале норизояту мухолифати вай аз ҳадди ботину зеҳн фаротар намеравад.

Ҳангоме ки хонаводаи Мулло Мурод аз ҷониби ҳукумат бадарға гардид, то Мирзочул расидан онҳо ду писари худро аз даст доданд. Дар радифи онҳо мардуми дигар низ тифлонашро талаф доданд. Нолаву шевани мардуми мусибатзада ӯро ба ин натиҷа мерасонад, ки «чунин ҳукумати хуношом дер нахоҳад пойид. Ҳеҷ мумкин нест, ки оҳи шабу саҳари ин қадар мазлумон беасар биравад. Худо дергиру сахтгир аст» [12, с.29].

Табиату равони инсонӣ аст, ки ҳангоми дучори мушкилу печидагӣ гаштан, ё афтодан ба гирдоби ранҷу азоб, пешинаи зиндагӣ, корномаашро мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор медиҳад. Талош меварзад гуноҳу савобашро андоза кунад, ба иштибоҳу хатояш бияндешад, бидонад, ки дар чӣ мақтае аз рӯзгораш сабабгори амали ғайримуҷоз гаштааст. Оё вазъи кунуниаш як навъ муҷозоти илоҳист?

Мусаллам аст, ки дар бадарға чунин ҳолате ба Мулло Муроду ҳамсараш низ иттифоқ меафтад. Дар суҳбате ӯ ба ҳамсараш чунин иброз медорад: «Худат медонӣ, баъзе аз гуноҳонро не намоз ва не рӯза, на ҳаҷу умра пок мекунад, фақат тангии маош аз байн мебарад. Балки Худо моро ба роҳи дуруст ҳидоят мекунад. Шукр кун азизам, шукри беҳад ва санои беҳад гӯй, мо дар назди худованди меҳрубон ҳеҷ гуноҳи воҷибулуҳуван накардаем, луқмаи ҳаром нахӯрдаем, ба ҳаққи бечорае зомин набудаем, аз мо ба ҳеҷ бандае худо зулму таддӣ нарафтааст, гувоҳи бардурӯғ надодаем. Сипас ҳеҷ аҷаб набувад, ки худованди меҳрубон барои наҷоти дину имонамон имрӯз моро аз он қавм ҷудо кардааст» [12, с.29].

Мурури саҳнаҳои мундариҷ дар роман касро ба ин хулоса меорад, ки бозтоби тавсифе, ки дар асар аз гӯшаҳои мухталифи ҳаёти мардум шуда, зодаи хаёлу андешаи нависанда набуда, воқеияти таърихӣ аст. Дар асар мо ба симоҳои пуршуморе рӯ ба рӯ мешавем, ки ҳар якеро рафтору кирдори махсус, тарзу шеваи муносибату барҳӯрд ба мардум аст. Гурӯҳе аз қаҳрамонон зиндагии худро бо дурӯғу найранг, бахше бар хиёнату фитнаву дасиса, туҳмату буҳтон бино ниҳодаанд. Барои ин тоифа ҳақиқат, рости, покизагии ахлоқ, меҳру шавқат, адолат, хайру эҳсон, дӯстдорӣ, эҳтироми ҳаққи якдигар, ки сутунҳои инсонияти инсонанд, бегона аст, замон эҳсоси наҷиби инсон буданро дар онҳо куштааст. Пайванду иртиботашон ба пешинаи фарҳангӣ, бо рукни аслии вуҷуди онҳо-Замин канда шудааст. Дидани ин манзараҳо Мулло Муродро андешаманд месозад. Ӯ сайъ мекунад дар таҳлилу барандоз намудани неку бади ҳукумат посухи холисона пайдо намояд. Вай шахси пурмутолиа буд, тамоми рӯзномаҳои мавҷудро мехонд, вале ба ҳангомаву ҳаёҳуйи онҳо итминон надошт. Ҳар матлаберо дақиқу амиқ месанҷиду муқоиса менамуд. Аксар аз мутолиа дилтангу дилгир мегардад, чун дар матолиби мундариҷ дурӯғ фузунӣ пайдо менамуд. Шеваи таҳлилу хулосачинии Мулло Мурод перомуни барҳӯрди кӯдакони ятим бисёр ҷолиб аст: «кӯдакони гушнаю зорро аз чанголи марг гирифта, парвариш кардани Ҳукумати Шуроро қоил буд, аммо волидайни бисёре аз он кӯдаконро ба табъиду таъзиб ба ҳалок расонданашонро сабаб чист, ҳеҷ нафаҳмидам. «Кӣ медонад, балки об аз боло соф асту онро дар поён лой мекунанд», - мегуфт вай худ ба худ монанди аксари мардуми он замон дар аҷаб аз гирудори беохири Ҳукумати коргару деҳқон» [12, с.19].

Дар боло хотирнишон гардид, ки Мулло Мурод қаҳрамонест муроқибу назорагар ва ҳамзамон таҳлилгари равандҳои ҷомеа. Ҳар як натиҷаи ӯ, ёфтаҳои зеҳнияш натиҷаи қиёсу тадбири таърихи кишвар, расму русум, зеҳнияти мардум аст. Ӯ таҳлилгарест, ки Гучумаки кӯчаки худро дар сатҳи ҷаҳонӣ, бо ҷомеаҳои дигари инсонӣ мавриди қиёс қарор медиҳад.

Тасвири ҷомеае, ки дар домони он зиндагӣ мекунад ва бо гузашти замон рӯ ба таназзул меорад, нишонгари ҷаҳони ботинии Мулло Мурод аст. Ҳамаи ин ба мо имкон медиҳад бовар кунем, ки симои ӯ дар роман симои типпӣ, намунавӣ аст. Дарвоқеъ, «ҳунар ва қабл аз ҳама ҳунари каломӣ офариниши типпии хусусиятҳои иҷтимоӣ-таърихии зоҳириву ботинии инсон ва пайвандони он ба мазоҳири табиат аст. Ин ҳунар бо дасти ҳунарманд ҷиҳати бозтоби дарки ҳиссӣ-арзишии ин вижагиҳо бо эҷоди афроди тахайюлӣ сурат мепазирад, ки бо сурати образҳо мучассам мегардад» [8, с.57].

Аз ин нигоҳ М. Мурод низ образи типпӣ аст. Замоне, ки аз ҷомеа сухан дар миён мегузорад, ҷомеааш вижагии типпиро доро мешавад. Намунааш мисоли зерин аст: «Ба ҳамин минвол дар Гуҷумак ҳам чун дар саросари мамлакат харобиву инқирози рӯзгори мардум, беҳуқуқии инсони одӣ ба футури ахлоқ меовард. Мардуми мусулмон «алҳаёю милалимонин»-ро фаромуш карда буданд. Дигар касоне набуданд муҳофизи суннату анъана, номусу иффат, ростию дурустӣ ва азму инсофро таъмин созанд.

Одамон дигар на аз Худо меандешиданду на аз азоби виҷдон, фақат аз Ҳукумат меҳаросиданду бас, ба ҷуз амале, ки ба зарари ҳукумат аст, дигар ҳамаро ба худ раво медонистанд. Кӯдаки хокбоз ҳам медонист, ки баъзеҳо масҷидро –хонаи Худоро вайрон карда, мазорҳои муқаддастаринро вайрон сохта, ҷойи он ки ба ғазаби Худо гирифтор шаванд, имрӯз давру даврон доштанд. Одамон ба ҳозирбинӣ хӯ мегирифтанд, дигар касе онҳоро аз оқибати корҳо огоҳӣ намедиҳад, дигар падарон ба фарзандони худ ҳикмати «Чоркитоб»-ро намехонанд» [12, с.69].

Тавре ки дида мешавад, ҷаҳони андешаи қаҳрамон ниҳоят фарох аст. Таҳлилу натиҷагирии ӯ фарогири тамоми шууни иҷтимоӣ, конуни инсонӣ, таъриху фарҳанги мардум, моҳияти ҳастӣ аст.

Албатта, матолиби қобили зикр атрофи романи «Ғафлатзадагон» ва бозигарони он зиёд аст, ки дар таълифоти баъдӣ атрофаш изҳори назар хоҳад шуд. Танҳо дар поён ба таври хулоса ба чанд нукта бояд таъкид варзид.

Романи «Ғафлатзадагон» бозтоби ҷомеаи мардуми тоҷик дар замони ҳокимияти Шуравӣ аст. Воқеияти замон ва равандҳои нохушоянди он дар ниҳояти ҳунару истеъдод мунъакис гардидааст. Яке аз дарунмояҳои калидӣ дар роман ҳофизаи таърихӣ ва нақши он дар ташаккулу камоли афроди миллат аст.

Омӯзишу таҳқиқи ин роман дар шинохти масоили ватандӯстӣ, худшиносӣ, худнигарӣ, фарҳангу маънавият бисёр арзишманд аст. Шинохту дарки мавзуъҳои роман нишонгари он аст, ки нависанда дар матни он тавониста воқеияти бараҳнаи таърихи муосири моро дар марҳилаи муайяне аз замон ба маҳорати хоссе инъикос намояд.

Муқарриз: ***Абдулҳадов Ҷ.*** – номзади илмҳои филологӣ,
дотсенти ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Бахтин М. Эпос и роман / М.Бахтин. – Санкт-Петербург Издательство: «Азбука», 2000. – 304 с.
2. Введение в литературоведение. Литературное произведение: основные понятия и термины: Учеб. пособие для вузов. Под ред. Л.В. Чернец. - М.: Высшая школа; М.: Академия, 2000. – 555 с.
3. Морган Э.Ф. Ҷанбаҳои румон / Э.Ф. Морган. – Теҳрон, Интишороти «Нигоҳ», 1369. – С.97.
4. Муқаддам Ҳусейн Қосимпур. Адабиёти кӯдакон ва навҷавонон / Ҳусейн Қосимпур, Муқаддам. – Теҳрон, Муассисаи фарҳангии «Ояндагон», 1388. – 4483 с.
5. Мирсодиқӣ Ҷамол. Роҳнамои достоннависӣ / Ҷамол Мирсодиқӣ. – Теҳрон: Сухан, 1387. – 582 с.
6. Мирсодиқӣ Ҷамол. Ҷаҳони достон / Ҷамол Мирсодиқӣ. – Теҳрон: Нашри «Ишора», 1386. – 500 с.
7. Поспелов Г.Н. Теория литературы (Учебник для филол. спец. ун-тов) / Г.Н. Поспелов. – М.: Высшая школа, 1978. – 351 с.
8. Сафар Умар. Торикравшани шинохт / Сафар, Умар. – Душанбе: «Эр-граф», 2019. – 107 с.
9. Сафар Умар. Дар остонаи матн / Сафар, Умар // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). – Душанбе, 2021. – №3. – С.72-81
10. Фирӯз, Баҳром. Дарёи меҳр / Баҳром Фирӯз. – Душанбе: Адиб, 2009. – 136 с.
11. Фирӯз, Баҳром. Чӣ сон аълохон шудам / Баҳром Фирӯз. – Душанбе: Нашриёти «Адиб», 2019. – 207 с.
12. Фирӯз, Баҳром. Ғафлатзадагон. / Баҳром Фирӯз. – Душанбе: Нашриёти «Адиб», 1999. – 374 с.
13. Фирӯз, Баҳром. Саҳнаи гардон / Баҳром Фирӯз. – Душанбе: Адиб, 1999. – 350 с.
14. Хализев В.Е. Теория литературы / В.Е. Хализев. – М.: Издательский центр «Академия», 2013. – 432 с.
15. Храпченко М.Б. Творчество Гоголя / М.Б. Храпченко. – М.: Советский писатель, 1954. – 610 с.
16. Ҷаъфаркулиён Тоҳира. Адабиёти кӯдакон / Тоҳира, Ҷаъфаркулиён // Паёми нур, 1383. – С.9.
17. Шамисо, Сирус. Анвои адабӣ / Сируси Шамисо. – Теҳрон: Чопхонаи «Ромин», 1381. – 370 с.

НИГОҲЕ БА РОМАНИ «ҒАФЛАТЗАДАГОН»-И БАҲРОМ ФИРӮЗ

Мақолаи мазкур ба таҳқиқи вижагиҳои бадеии романи нависандаи муосири тоҷик Б.Фирӯз «Ғафлатзадагон» бахшида шудааст. Романи мазкур дар эҷодиёти нависанда ягона роман аст, ки баъд аз марги нобаҳангоми ӯ соли 1994 мунташир гаштааст. Мутаассифона, адабиётшиносии тоҷик то ба ҳол ба таври шоиста ба ин асар баҳо надодааст. Романи «Ғафлатзадагон»-ро метавон романи таърихӣ номид, чун дар матни он яке аз ҳассостарин давраҳои таърихи миллати тоҷик-давраи Шуравӣ инъикос ёфтааст. Дар матни роман ба рухдодҳои сиёсии даҳаҳои 30-40-ум таваҷҷуҳи амиқ мабзул дошта шудааст. Баҳром Фирӯз дар шакли бадеӣ ба корномаи мақомоти ҳизбиву роҳбарикунандаи давлат ва нухбагони сиёсии кишвар баҳо додааст. Дар сатҳи қобили мулоҳизаи бадеӣ раванди маҳвсозиву бадарғаи мардуми бегуноҳ, зиндагии бадарғашудагон-«душманони халқ» дар ғурбат нишон дода шудааст. Муаллиф андешаву талаққии Мулло Мурод - қаҳрамони асосии романро дар бораи вазъияти ҷомеааш, шеваи фаъолияти арбобони ҳизбиву давлатӣ, тарзи зиндагии тоинқилобии мардум, тасвир намуда, ҳамзамон шохисҳои муҳимми симои ӯро боз менамояд.

Калидвожаҳо: адабиёт, нависанда, шева, роман, қаҳрамон, бадеӣ, тавсиф, андеша, инъикос.

БЕГЛЫЙ ВЗГЛЯД НА РОМАН Б.ФИРУЗА «ЗАБРОШЕННЫЕ»

Статья посвящена изучению художественных особенностей романа современного таджикского писателя Б. Фируза «Заброшенные», «Ғафлатзадагон». Вышеуказанное произведение является единственным романом в творчестве писателя. Впервые роман вышел в свет в 1994 году после скоропостижной кончины писателя. К сожалению, таджикское литературоведение до сих пор не дало достойную оценку этому роману. Роман «Заброшенные» можно считать историческим романом, поскольку в нём отражен особый период в истории таджикского народа, то есть, советский период. В контексте романа особое внимание уделено политическим событиям 30-х и 40-х годов. Б.Фируз в художественной форме даёт оценку деятельности партийных и руководящих органов власти и политической элиты страны. На достаточно художественном уровне описан процесс репрессий и высылки невинных людей, жизнь высланных «врагов народа» на чужбине. Автор, отражая мысли и рассуждения главного героя романа Мулло Мурада о состоянии общества, стиль работы партийных деятелей и госчиновников, дореволюционный образ жизни народа, одновременно раскрывает основные черты его образа.

Ключевые слова: литература, писатель, стиль, роман, герой, художественный, описание, рассуждение, отражение.

A GLANCE AT B. FIRUZS NOVEL "ABANDONED"

The article is devoted to the study of the artistic features of the novel by the modern Tajik writer B. Firuz "Abandoned". The above mentioned work is the only novel in the work of the writer. The novel was first published in 1994 after the sudden death of the writer. Unfortunately, Tajik literary criticism has not yet given a worthy assessment to this novel. The novel "Abandoned" can be considered a historical novel, since it reflects a special period of the history of the Tajik people, that is, the Soviet period. In the context of the novel, special attention is paid to the political events of the 30th and 40th years. B. Firuz in artistic form gives an assessment of the activities of party and governing bodies of power and the political elite of the country. The process of repression and expulsion of innocent people, the life of the expelled "enemies of the people" in a foreign land are described, at a fairly artistic level. The author exposes the main features of his image reflecting the thoughts and reasoning of the main character of the novel Mullo Murad about the state of society, the style of work of party leaders and state officials, the pre-revolutionary lifestyle of the people, at the same time.

Key words: literature, writer, style, novel, hero, artistic, description, discussion, reflection.

Маълумот дар бораи муаллифон: ***Сафаров Умарҳоҷа Раҳимович*** - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ, профессор, мудири кафедраи филологияи Эрон. **Суроғa:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: **umar_safar@mail.ru.** Тел.: **(+992) 98-578-67-11**
Каримов Хуррамшоҳ Рамазонович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯйи кафедраи филологияи Эрон. **Суроғa**: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: **karimov-kh95@mail.ru.**
Тел.: **(+992) 112-11-90-00**

Сведения об авторах: ***Сафаров Умарходжа Рахимович*** - Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой иранской филологии. **Адрес**: 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: **umar_safar@mail.ru.** Тел.: **(+992) 98-578-67-11**
Каримов Хуррамшох Рамазонович - Таджикский национальный университет, соискателы кафедры иранской филогии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. E-mail: **karimov-kh95@mail.ru.**
Тел.: **(+992) 112-11-90-00**

Information about the authors: ***Safarov Umarkhoja Rakhimovich*** - Tajik National University, doctor of philological Sciences, professor, Head of department of Iranian Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **umar_safar@mail.ru.** Phone: **(+992) 98-578-67-11**
Karimov Khuramshoh Ramazonivich – Tajik National University, reseacher of the Iranian philology departnent, **Address**: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **karimov-kh95@mail.ru.** Phone: **(+992) 112-11-900**

УДК: 891.15

ЗАМОН ВА ТАҲАВВУЛИ БИНИШИ ЭҶОДКОР

Валиева Ҳ.С.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Насри муосири тоҷик дар даврони истиқлол дар ҳама заминаҳо, чи мавзуву муҳтаво ва чи ҷанбаҳои ҳунарӣ дучори дигаргуниҳои чашмгире шуд. Барои таъини дақиқи доманаи таҳаввулоту дигаргуниҳо лозим меояд, осори ҳар адибе ба таври алоҳида мавриди баррасӣ қарор гирад. Нахустин унсури коргар дар амри тағйиру дигаргунӣ омили замонӣ буд, ки ба шарҳу тафсири бештар ниёзманд нест. Дар ин мақола қарор аст атрофи бархе ҳикояҳои нависандаи номдор Сорбон изҳори назар шавад.

Дар насри даврони истиқлол бояд, барои Сорбон, ҷойгоҳи вижаеро ҷудо намуд. Ҷомеаи адабии мо бо маҷмуаҳои ҳикояҳои ӯ «Гап дар дил» (1969), «Занги аввал» (1970), «Кабӯтари сафед» (1981), «Аз барфрезӣ ва барфрезӣ» (1989) ошно буд. Вале шеваи ҳикояофаринии ӯ дар солҳои навадум ба баъд сурату вазъи дигаре гирифт. Сорбон тули солҳо силсилаҳикояҳои хешро таҳти унвони «Мағзрезаҳо» таълиф намуда, бо ҳамин ном соли 2013 ба нашр расонид. «Мағзрезаҳо» бо доштани забони хос, биниши дигаргуна дар бозтоби масоили ҳастӣ, баёни кӯтоҳу кашанда аз ҳамон оғоз мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқону адабиётшиносон гардида буданд. Дар чаҳорчӯби ин ҳикояҳо шунидаҳову дидаҳо, мушоҳидаҳои муаллиф, фарҳанги мардумӣ, андешаву ҷаҳони фикриву дунёшинохтии мардум бозтоби бадеӣ ёфтаанд. Аксари мавзуоти ҳикояҳои кӯтоҳи нависанда атрофи масоили ҷовидонии адабиёти классикӣ мечарханд, вале Сорбон он мавзуъҳоро аз диди имрӯз бо иқтизову ниёзи ҷомеаи имрӯзӣ ба риштаи тасвир мекашад. Марзи ин ҳикоёт барои ҳама мавҷудоту махлуқот боз аст. Мо дар саҳифаҳои ҳикояҳо бо мазҳари зиндагии хазандагону парандагон ва ҷанбаҳои ибратомӯзи зиндагии онҳо бармехӯрем.

Сорбон дар оғози китоб сабабу иллатҳои ба ҳикояҳои кӯтоҳ рӯ овардани худро муфассал баён доштааст. Аз ҷумла хотирнишон сохта, ки ӯ дар марҳилае аз замон қарор дорад, ки шояд барои таълифи асарҳои бузургҳаҷм вақт нарасад.

Дар бораи аҳамияту судмандии ин шеваи нигорандагӣ таъкид карда, ки шояд дигар нависандагони ҳунарманду боистеъдод битавонанд бар асоси ин кӯтоҳнавиштаҳо осори бузургу арзишманде эҷод намоянд. «Мағзрезаҳо», мегӯяд нависанда - аз чанд мағз таркиб ёфта: мағзи сар, мағзи устухон ва мағзи дил… Ин пора-андешаҳо дидаву шунида ва мушоҳидаҳоянд, ки нависандаи ҳунарманд тавонад қиссаву роман нигорад ва ё достонҳои кӯтоҳ гӯяд, намоишнома созад ё филмнома» [12, с.3].

Нуктаи дигаре, ки Сорбон дар муқаддимаи китоб ба он таъкид мекунад, масъалаи таъсирпазирӣ аз сабку шеваи Саъдии Шерозист. Ном бурдан аз ин бузургмард худ ба ин маънӣ аст, ки дарунмояи ҳикоётро аксар масоили тарбият ташкил медиҳанд. Тарбияи инсон, ислоҳи одобу ахлоқ, тарзи зиндагӣ, ислоҳи ҷомеа ба тамоми мазоҳири печдарпечу буғранҷаш ва монанди инҳо.

Аз сӯйи дигар, зимни қироати ҳикояҳои Сорбон танҳо номи Саъдӣ нест, ки ба зеҳн мерасад. «Мағзрезаҳо» гоҳо «Калила ва Димна», достони «Мушу гурба»-и Убайди Зоконӣ, «Баҳористон»-и А. Ҷомиро ба ёд меорад. Ин осор, ки бунёдашон бар асоси рамзу тамсил аст, ҳамагӣ ҷанбаи панду насиҳатӣ, ахлоқӣ доранд.

Адабиётшинос А. Сайфуллоев дар хусуси ин асар менависад, ки «Мағзрезаҳо»-и Сорбон «аз ҳаёти дирӯзу имрӯзаи мардуми тоҷик нақл мекунад ва хеле ибратбахшу пандомӯзанд, мисли мағзрезаҳои бодому чормағз ва мағзи донак хушмазаю хушлаззатанд» [8, с.52].

Яке аз хусусиятҳои чашмгири ҳикояҳо аз он иборат аст, ки дар онҳо номи макону ҷойҳое, ки амалу фаъолияти қаҳрамонони дар марзи онҳо мегузарад, хаёлӣ нестанд, воқеиянд. Аз ин рӯ, зимни қироат вобаста ба зикри макон замони рухдоди амал ба зеҳн мерасад.

Муҳтавои баъзе аз мағзрезаҳоро зиндагии фардии нависанда он чӣ ки бо ӯ гузашта, ташкил медиҳанд. Барои мисол метавон ҳикояи «Заъфи пирӣ»-ро ном бурд.

Қаҳрамони ҳикоя марди солхӯрдаест, ки мехоҳад барои хондани хониши бадеӣ, дурустараш пораҳо аз девони Рӯдакӣ ба Хонаи радио равад. Ӯ замони вориди автобус шудан эҳсос мекунад, ки як касе ӯро таъқиб мекунад. Бо гузашти ҳар лаҳза ин эҳсос бузургтару амиқтар мешавад. Натиҷа мегирад, ки марде, ки чун соя аз пушти ӯст «аз тойифаи дуздон, қотилон ё зархаридонест, ки сари маро ба касе ваъда кардааст».

Роҳи қаҳрамон то Хонаи радио аз назди ҳайкали Сомонӣ, кохи Шуро мегузарад. Масофаи тулонӣ нест. Вале чи дунёе дар зеҳн гардун мешавад. Аз хаёлаш мегузарад, ки шояд нафаре, ки иҷрокунандаи қатли ӯст, дер замонест, ки реҷаи роҳу равиш ва вақти омаду баргашти ӯро омӯхта бошад ва имрӯз шояд корашро тамом кунад. Болои сӯхта намакоб дар атроф ҳам пашша пар намезанад. Кохи Шуро, ки назди дараш ҳамеша милиса буд, имрӯз «шапкаи сурхаш наметобад». Аз ин милисаҳои назди дари Хонаи радио ҳам хабаре нест.

Тарсу бим дар вуҷудаш ҳокимияти тамом пайдо мекунад. Мехоҳад ба ақибаш нигоҳ кунад, шояд аз мухлисонаш бошад, ки аз салому алайк гуфтан шарм медорад, вале ҷуръат намекунад. Ба ёди замони сипаришуда меафтад, ки вазъият дигаргуна буд, метавонист «шартӣ рӯ ба рӯ истода: «ҳа чӣ мехоҳӣ аз ман» гӯяд. Вале имрӯз замона дигар шудааст: «Дар ин замона чунин гуфта намешавад. Рӯ ба рӯ ҳам истода намешавад: як корд ба сина мезанаду гӯё чизе нашуда бошад, рафтан мегирад: ё як тири беовоз. Дӯсту душмани мо кай аз куштан сер мегашта бошанд? Касе пай намебарад, ки ҷосус аз паям мегардад, оҳанги куш дорад. Бинанд ҳам рӯй мепӯшанд, ки дар бало намонанд» [12, с.217].

Баррасии масири андешаи қаҳрамон замони ноорому саҳнаҳои нохушоянди сипаришударо, ки он қадар дур ҳам нест, пеши назари хонанда ҷилвагар месозад. Давроне, ки биму хавфу хатар дар фазои ҷомеаи мо сояафкан буд. Аглаби арзишҳои инсонӣ, дӯстиву бародарӣ, меҳру шафқат, эътимоду боварӣ аз миёни инсонҳо рахт баста буд. Ҳама ба якдигар нобовар гашта буданд. Инсонҳо хулқу атвори вуҳуш гирифта буданд. Сатҳи донишу маърифати мардум рӯ ба костагӣ оварда буд. Касеро ба китобу хондан майлу рағбате набуд.

Машғули афкори пурпеч бо зеҳнаш ин шуълаи умед медурахшад, ки шояд кушандаи ӯ девони Рӯдакиро дасти ӯ дида бифаҳмад, ки ӯ одами хавфнок нест. Имрӯз дар радио қасидаи «Шикоят аз пирӣ»-ро хонданиам. Вале барқосо боди мухолиф ин умедро мекушад: «на сари онҳоро парма карда чунин андешаҳои некро сурбосо резӣ ҳам намеистад, мисли симоб баргашта мерезад» [12, с.217].

Дар достон абёти пандомӯзи Рӯдакӣ, ки ҷанбаи неруманди ҳаётӣ, тарбиятӣ дорад, истифода шуда. Холиқи асар мехоҳад нишон диҳад, ки мо он рӯзҳо рӯ ба рӯ бо вазъе будем, ки дар ислоҳи он сухани баланд, панду насиҳат ҳеҷ асаре надошт. Ҳатто сухани Рӯдакӣ ҳам.

Қаҳрамони тарсхӯрда дар дунёи даруни худ ба нафаре, ки аз пушти ӯ таъқиб мекунад ба гунае панд медиҳад, бесуду бефоида будани амалашро фаҳмонданӣ мешавад. Аз аъмоли неки Исмоили Сомонӣ нисбати Рӯдакӣ ёдовар мешавад.

Ҳикояи «Заъфи пирӣ» поёни хушоянде дорад. Зеро бо равшан шудани шахсияти таъқибгар тамоми андешаи қаҳрамони аслӣ ботил мегарданд. Танҳо нуктае, ки ҳамчун натиҷа ба зеҳн мерасад, паёми нависанда, ҳадафи асосии ӯст. Нишон додани чеҳраи ростини солҳои ноорому пурмоҷарои он солҳо. Тағйири авзоъ бар асари ҷангу даргириҳо дар руҳу равони мардум таъсири сахте расонида буд. Ҳарчанд авзоъ рӯ ба беҳбудӣ оварда буд, вале эҳсоси тарсу бим, хавфу хатар, нобоварӣ нисбат ба якдигар дар ниҳоди мардум боқӣ монда буд.

Теъдоди ҳикояҳо дар «Мағзрезаҳо» зиёд буда, аз нигоҳи мавзуъ ва мундариҷа низ мухталифанд. Ҳатто аз нигоҳи мавзуӣ дастабандӣ намудани ҳикояҳо ҳам мушкил ба назар мерасад. Дар боло хотирнишон кардем, ки қаҳрамони достонҳои Сорбон танҳо инсонҳо нестанд. Намояндагони олами ҳайвоноту парандагон, хазандагон низ дар ҳикояҳо ҳузури фаъол доранд. Албатта, ин ҳузур аксар вақт ҷанбаи рамзиву тамсилӣ дорад ва замоне ки «моҳияти тамсилу самбулҳои порчаҳои адабии ӯро мекушоед, аз дарунмояи ҳикояҳои кӯчакаш панди рӯзгор ба гӯш мерасад, хонандаро ҳушёру бедор мекунад, ки одамшинос бояд буд, бадкоронро ба паноҳ гирифтан, ба онҳо некӣ кардан лозим нест, балки бадамал ва зараровархоро аз байн бурдан, нобуд кардан лозим аст, вагарна ин гуна махлуқот ба ҷомеа хатар доранд» [12, с.52].

Қобили зикр аст, ки бахше аз ҳикояҳои дар замони истиқлол эҷоднамудаи Сорбон ба тасвири давраи дигаре аз таърихи ватани мо, яъне замони Ҷанги Бузурги Ватанӣ бахшида

шудаанд. Пеш аз он ки ба баъзе онҳо руҷуъ кунем, зикри як нуктаро зарур мешуморем. Сорбон дар аксари ҳикояҳояш зимни тасвиру инъикоси мавзуъҳои мухталиф ба таври мустақиму ғайримустақим талош меварзад, дар вазъиятҳои гуногун муносибати байни инсонҳоро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор диҳад. Ҳастии табиаташ чунин бино шуда, ки инсонҳоро дар ҳолоту вазъиятҳои мутафовит, душвору сангин, ё баръакс хубу мусоид қарор медиҳад ва дар даруни ин авзои мутазод аст, ки инсонҳо мавриди озмоиш қарор мегиранд. Ба назар чунин мерасад, ки ҳадафи нависанда шинохти умқу пинҳонтарин гӯшаҳои дунёи пурпечи ботини инсон аст.

Ҳикояи «Кӯрофтоб» дар ин замина мисоли муносибест. Дар ҳикоя сухан аз саргузашти як занест, ки гуруснагии фарзандон маҷбураш сохта ба ҷустуҷӯи гандум барояд. Эҳтиёҷ ӯро ба анборе, ки дар он ғаллаи тахмаш нигаҳдорӣ мешавад, мерасонад. Замон, замони ҷанг аст ва шавҳари ин зан низ дар ҷанг беному нишон гаштааст, вале анбордор хоҳиши зани бемардинаро рад мекунад.

Шахсе, ки хоҳиши занро рад мекунад, мудири анбор Кӯри Эгам аст, ки дар амалу сухани худ ҳеҷ масъулияту ҳиссе надорад ва пай намебарад, ки ҷавоби ради ӯ барои зан фоҷеа аст. Таъсири сухани анбордорро нависанда дар ниҳояти ҳунару воқеият бозтоб намудааст: «… пеши чашми модар ду кӯдаки беҳол, ки рӯйи хона буду аз рӯяшон модар занҷири дар овехта омад, ҷунбиданд - ҷунбиданд, ҳарду баробар ғел гашта, бо илоҷе ҳамдигарро оғӯш карданд ва …. Чунон ки тӯбро аз дасташ фитода буд, худаш донад: аз шарми куртаи тунук ё беҷонӣ аз пой фитод ва сараш ба тарозуи оҳан зад. Тарозу аз хуни пешонияш рангин гашт. Рӯймол пеш кашида сахт баст. Вале хун меҷаҳид» [12, с.283].

Шояд чунин вазъи дардангезу сангин дар ниҳоди ҳар бинандае тараҳҳуму раҳму шавқат бедор кунад, вале анбордор баръакс ҳолати ӯро «найрангу ҳилла» мехонад. Дар ҳикоя лаҳзаҳои аҷибе, ки силсилавор баданаи умумии ҳикояро ташкил мекунанд, хонандаро ба ҷаҳони пурихтилофи ҳастии одамӣ ошно месозанд. Аз баррасии ҳикоя чунин бармеояд, ки ҳадафи нависанда дар ҳикоя бештар рӯйи замон аст. Замоне, ки равандаш ба зеҳнияту авотифи инсонҳо таъсири таҳаввулгар дорад. Дар ҳикоя замони ҷанг тасвир шуда. Аслан ҷанг падидаи нохушояндест, ки бадбахтиву нокомӣ ва садҳо дигар саҳнаҳои нохушояндро ҳамроҳ дорад. Сорбон дар тасвири воқеияти даврони ҷанг истеъдоди биловасф дорад. Масалан, писари анбордор вақте барои баргардонидани гандуме, ки ба зан дода буд ба хонаи зан меравад манзараи даҳшатангезро мебинад, ки руҳи ҳар касеро такон медиҳад: «… то дами дарвозаи Анор тохт. Дарвоза аз берун занҷир буд. Бардошт занҷирро. Як табақаро андак тела дода даромад. Дари хонаро низ кушод ва ду кӯдакро дид, ки саропо ёзида буданд: чашмон боз, вале касро намедиданд. Пӯшидан ва занҷир овехтани дарвозаро фаромӯш карда тохт, то тезтар хабар ба падар барад» [12, с.287].

Ҳолате, ки дидани бачаҳои мурдаи Анор ба ӯ даст дода буд, дар ҳикоя ниҳоят зиндаву таъсирбарангез таҷассум шудааст: «Аммо дар миёнадашти Амондараву майкада оламро бесоҳиб ва хешро бепаноҳ дарёфта нишаст рӯйи роҳ, ғаши кӯдакона кард ва тангдил гашт, чунон ки ҷомаи шустаи обкашидаро миёни муштон тофта, обашро ҷафида резонанд, хешро чунин афшурд, сипас монои кӯдаки ноилоҷ поча зад ба рӯйи хок дупоя ва сангчаву чӯбча пойҳо канду дарид, парво накард» [12, с.287].

Бояд қайд намуд, ки ҳикояҳои «Мағзреза» аз нигоҳи забон низ ҷолиби диққатанд. Забони ин резадостонҳо бештар ба сабку саёқи насли қадим шабоҳат дорад. Рехти калимот, ҷойи корбурди феълҳо комилан аз навиштаҳои пешини нависанда фарқ мекунанд. Табдили ҷойи мубтадову хабар ва дигар аъзои ҷумла дар аксари ҳикояҳо боиси пуробуранг гаштани забони достонҳо мегардад.

Барои тасдиқи фикр саҳнаи дигаре аз ҳикояи мазкур, ки ҳамзамон тасвири ҷаззобест нақл мешавад: «Дар як қитъаи роҳ гӯё зимистон омада, барфу борон борида буд, ки замин сафед метофт ва хари яккӯшаву думбурида сархам аз миёни барф айём мехӯрд. Чун наздик омаданд, диданд, ки хар орди рӯйи замин рехтаро лабакӣ занад ва тубраро бардошта афшонад. Орди ночиз замин сафед кардааст ва дами нафаси хару бод гарди орд паҳну парешон кунад, ба рӯйи роҳ» [12, с.289].

Дар ҳикояҳои даврони истиқлоли Сорбон яке аз мавзуъҳои калидӣ ситоиши эҳсоси бузургу наҷиби ватандориву ватанпарварист, ки яке аз мавзуъҳои ҷовидонаи адабиёт ба шумор меравад. Намунаи чунин ҳикояе достони «Бӯйи Ватан» аст. Дар ин достон сарнавишти пурнишебу фарози тоҷике, ки дар солҳои инқилоби Бухоро ҷилои Ватан

намуда ба Афғонистон фирор кардааст, тасвир шудааст. Дур аз Ватан будан маълум аст, ки ранҷу азоби руҳии доимиро ҳамроҳ дорад. Қаҳрамони ҳикоя марди самарқандист, ки тамоми умр орзу мекунад, ки рӯзе фаро бирасад ва ӯ боз Ватан баргардад. Барои ӯ чунин фурсате замоне фаро мерасад, ки табадуллоти дигаре дар Афғонистон рух медиҳад ва неруҳои Шуравӣ вориди Афғонистон мешаванд. Зимни ошноӣ бо як низомии тоҷик созу бори сафар барои он пирмард муҳаё мегардад ва ӯ ба Ватан боз мегардад. Лаҳзаи дидор бо Ватан, по ниҳодан ба хоки он дар ниҳояти таассур бозтоб шудааст: «Ман аҳд карда будам, ки поям ба хоки Самарқанд расад, намози шукрона гузорам, - гуфт пирамард. Нахуст ҳарисона ва носер ба ҳар тараф дида мегардонд: нафас кашида, сари сина медамонд, медид ҳамаро дигаргуна. Саҷҷода густурд рӯйи хок ва пешонӣ ба замин зад. Ва дер истод, сар, рӯйи пушти дастон наҷунбон буд. Ҳамсараш омада ҷунбон-ҷунбон кард. Нимрӯ афтод. Оби даҳон саҷҷодаро тар карда буд» [12, с.37].

«Меҳри Ватан» ҳикояи дигарест, ки бо доштани бунёди воқеӣ эҳсосбарангез аст.

Қаҳрамони достон Дастурӣ, ки дар ҳикоя бо номи воқеиаш омада, марди эрониест, ки бо амри сарнавишт замоне аз Эрон фирор карда, солҳои тулонӣ дар Тоҷикистон ба сар бурдааст. Ӯ дар пиронсолӣ аз тариқи Олмон ба Эрон бозмегардад. Расидан ба Эрон ва бархӯрд бо маъмурини фурӯдгоҳ барои ӯ мушкил эҷод мекунад. Зеро ӯ бо шиносномае, ки моли кишвари дигар буд ва бидуни билет ба Эрон расида буд ва исрор мекард, ки ӯ эронӣ аст.

Нависанда дар ҳамин гуфтугузоре, ки миёни ӯву маъмурини фурӯдгоҳ сурат мегирад, ҷаҳони ботини ӯро боз мегушояд. Марде ғарибу ранҷкашида, вале саропо меҳру дӯстдорӣ. Вуҷудаш лабрез аз ишқи Ватан. Дастурӣ дар марҳилае аз умри хеш ба ин натиҷа расида, ки буду набуди инсон вобастаи Ватан аст. Агар озодӣ, хушбахтӣ, дорои маъное бошад, ин маъно дар марзу буми Ватан метавонад таҳаққуқ пайдо намояд. Замоне ки маъмурини фурӯдгоҳ бо хушунат ба ӯ ишорат мекунанд, ки агар ту ironӣ будӣ дар Эрон мемурдӣ ва фирор намекардӣ. Ӯ дар ҷавоб чунин мегӯяд, вақте ки фирор кардам «он вақт ҷон ширин буд. Зеро ман Эронро доштам. Ин дам Эрон ширин, зеро ман аз ҷон гузар кардаам… Эрон маро ҳама чиз бувад» [12, с.39].

Сарнавишти қаҳрамони ҳикояҳои «Бӯйи Ватан» ва «Меҳри Ватан» ҳамсониҳову шабоҳатҳои зиёде доранд. Онҳо ҳарду гом ба марзи пирӣ ниҳодаанд. Марҳилае, ки ҳар инсоне ғайри ихтиёр масири тайшудаи умрро барандоз мекунад, атрофи хешу пайвандон бурду бохтҳо меандешад. Сипарӣ намудани ин марҳила барои мардуме, ки дур аз зоду бум, дар сарзамини бегона, дар ғурбат қарор дорад, душвору дардангез аст.

Зеро хоки аҷдодӣ, он ҷо ки чашм ба ҷаҳон боз намудаву хуни нофат рехта аст, пинҳон-пинҳон мекашад. Дарду ранҷи ғурбат, беватанӣ дардест, ки зарра-зарра дар синаи инсон анбошта мешавад ва рӯзе бо сели ашк сарозер мешавад, он чи ки бо Дастурӣ гузашт, ашкҳои ӯ дар фурӯдгоҳи Ватан шиносномаи ӯ мешаванд. Эронӣ будани ӯро собит месозанд.

- Он ҷост! Ҳуҷҷате надорад. Мегӯяд эрониям.
- Ӯ эронӣ аст! - садойи сарпос омад.
- Аз куҷо донистед?
- Аз чашмонаш… Аз чашмони гирёнаш!!!» [12, с.39].

Бад-ин тариқ, «Мағзрезаҳо»-и устод Сорбон дар масири инкишофи жанрҳои хурди наср саҳифаи тозаест. Ин адиби соҳибҳунар тавассути ҳикояҳои хурд симоҳои хотирмону равшани адабиро ба тасвир гирифта собит намуд, ки анвои хурди наср барои тасвири чеҳраи воқеии инсони муосир имкониятҳои зиёд дорад» [13, с.187].

Дар адабиёти муосири тоҷик, хосса дар наср мо камтар адиберо дорем, ки дар осораш ба дунёи шигифти ҳайвоноту ҷонварони обӣ ручуъ карда бошад. Ҷолиби таваҷҷуҳ аст, ки дар осори Сорбон, махсусан, китоби «Мағзрезаҳо» мо ба ҳикояте бармехӯрем, ки бозигаронаш мавҷудоти дарёӣ мебошанд. «Мадду ҷазр» дар ин замина мисоли муносибест ва шояд адабиёти муосири мо ба ин ҷаззобияту кашандагӣ мисли ҳикояи номбурда намуна надошта бошад. Мавзуи ҳикоя дар як калом тасвири набарди ҷовидониест барои ҳаёт. Ҳикоя бо тавсифи таҷаммуи пингвинҳои дар ҳоли ҳаракат ба сӯйи баҳр оғоз мегардад. Пингвин дар забони тоҷикӣ номи хоссе надорад, вале нависанда дар ҳикоя аз пингвинҳо «сафедҷомагон» ёд карда, ки дар матни мазкур бо ҷузъиёти муфассали ҳаёти онҳо расонандаи маънӣ аст.

Эҳсоси гуруснагӣ селаи пингвинҳоро ба баҳр мекашонад ва баробари расидан «чизе аз тан наяфканда, худро ба об заданд ва хеле гуруснаву ҳарис ба овардаҳои об дарафтоданд». Сафедии пешсина пӯшида гашт: пушти сияҳрангашон тофт. Пингвинҳо буданд дупоя саф кашида. Муборизае оғоз ёфт, ки мадду ҷазри баҳр пеши он ҳеҷ буд» [12, с.212].

«Мадду ҷазр» сар то по тасвиру тавсиф аст. Дар батни ҳар ҷумлае тавсифҳо мисли мавҷи дарё пасу пеш мешаванд. Нависанда танҳо мунъакискунандаи рафтору амали пингвинҳо нест, балки мазоҳири дарё ҳам аз чашми ӯ пинҳон намемонд.

Дар адабиёти тоҷик, чи классику чи муосир, мо камтар васфу тавсифи ҳунармандонаро аз дарёву ҷилваҳои он мебинем. Дар ҳикояи мазкур мо сурате аз мавҷҳои дарёро мебинем, ки хеле зебову нодир аст: «Амвоҷи баҳр кӯҳа-кӯҳа ба соҳил бархӯрда бармегашт ва ҳар чизи нолозимро ба соҳил меандохт, баъзеро гардонда мебурд» [12, с.212].

Ниёзи гуруснагӣ, тавре ки гуфтем, пингвинҳоро дохили баҳр намуд, вале ҳамзамон набарди бузурге оғоз гардид. Онҳо қурбонии ҳуҷуми нафси тулумҳо (тюленҳо) гаштанд. Ин набарди хунин ва ногузири ҳаёт бо тасвирҳои гиро пеши назари хонанда зиндатар мегардад: Пингвинҳо «пой доштанду гурез надоштанд, бол доштанду парвоз на. Баҳр рангин мегашт ва дар теғи об, ки то таги баҳр метофт, рангинкамон пайдо гашта зери носомониву шӯру шаафи тулумҳо ва ҷонкании пингвинҳо лошахории мурғони муфтхӯр на танҳо камони ранга, ба ҳама чиз ноаён мешуд» [12, с.212].

Қобили зикр аст, ки зимни баррасии осори бадеӣ мо дар маҷмуъ ба як матни бадеӣ сару кор дорем. Бунёду рукни аслии матни адабиро бошад, тавре ки маълум аст, сувар ё образ ташкил медиҳад. Ҷанбаи суварӣ доштани матни адабӣ бошад, дар натиҷаи амали муштараки сатҳи гуногуни воҳидҳои забонӣ фароҳам меояд. Ҳар забоне шомили сувар ва асбоби хоссест, ки нависанда бо кумаки онҳо эҳсосу авотифи суварии худ ва муносибаташро ба мавзуи тасвиршаванда баён медорад. Ҳар забоне, аз ҷумла забони тоҷикӣ низ дорои сарчашмаи аъҷобангези ташбеҳу истиора, маҷозу мусталеҳот аст, ки корбурдашон матни асарро хонданиву дӯстдоштанӣ мекунад.

Дар як матни адабӣ ё асари бадеӣ воқеияти дарунматнӣ хусусияти шартӣ ё дурустараш тахайюлӣ дорад. Ҷаҳоне, ки дар асари адабӣ мавриди тасвир қарор мегирад, бо воқеият тавассути чизе дигар иртибот пайдо мекунад.

Як асари адабӣ танҳо фарогири ҷанбаи маъноиву муҳтавоӣ нест, балки вижагиҳои пуршумори зебошинохтӣ дорад. Ба дигар сухан, матни адабӣ иборат аз як низоми шаклгирифтаву созмонёфтаест, ки ҳамзамон розу рамзи хоссе дорад, ки бояд хонанда аз сари он муҳр бардорад.

Агар ба матни достони «Мадду ҷазр» баргардем, равшанамон мегардад, ки бархӯрди пингвинҳо бо тулумҳо падидаи нодир ё ҷудогона нест, балки равандест, ки замони тулонӣ садсолаҳо дар синаи баҳру дарёҳо дар ҷараён аст. Чун таҳозои қонуни зист ҳамин аст. Зистан, зинда мондан муборизаи доимиро таҳозо мекунад. Набарди хунин миёни ин ду ҷонвари обӣ шароити лозимро барои зисти дигар ҷонварон муҳайё месозад. Моҳихӯракҳо, мурғони гӯштхӯр аз пасмондаҳои шикори тулумҳо бархӯрдор мегарданд. Маҳз ғарқ дар тамошои ин манзараҳои мудҳиши зиндагӣ нависанда, ки худ шоҳиди ин ҳама буғранҷиҳои рӯзгор аст ба чунин натиҷа мерасад: «Зиндагии обиён ба рӯзгори хокиён хеле монанд: зӯр нозурро нобуд созад, бузург кӯчакро фурӯ барад. Бо вуҷуди бузургӣ тулумҳо ҳарос доштанд, ки тимсоҳҳои азим ё наҳангони фавворасоз айшашонро мунаггас накунанд».

Дар достон ҳарчанд ба таври умум дунёи пингвинҳо ва муборизаашон ба хотири мондану ҳастан мавриди тасвиру бозтоб қарор мегирад, вале мушоҳидаи масири суратпазири сохтори достон ва ҷузъиёти сохторсози он нишон медиҳад, ки паёми аслии нависанда фарохтар аз он аст, ки дар нахустин ошноӣ бо достон ба зеҳн мерасад. Холиқи асар дар садад аст, атрофи рози ҳастӣ ва идомати зист, қонуни ягонагӣ ва муборизаи ба ҳам зиддҳо андеша кунад. Ҷаҳонро аз даричаи чашми худ бубинад. Роҳеро, ки пешиниён боз кардаву тай намудаанд, ӯ низ паймояд, то рӯйи масоили фалсафаи вуҷуд бознигарӣ кунад. Агар сарчашмаи нодориву мушоҳидат ва таҳқиқи ӯ марзу буми ҷонварони обист, боке нест. Зеро дунё чунин сохта шуда. Ҳама ин ҷузъиёт рӯзе куллият пайдо менамоянд.

Ровии асар танҳо тамошогари чигунагии сурат пазируфтани вазъу ҳоли қаҳрамонони худ нест. Назорагарӣ, андешаву таҳлил саҳнаҳои зиёдеро мисли пайкори изтироболуду тарсхӯрдаи «моҳихӯракҳову мурғони гӯштхор», «пингвинҳои замини сару сина дарида»,

«оғози базми зери обӣ бар асари ба қаъри об расидани сару устухонҳои пингвинҳои кушташуда», «печиши тулумҳои ризоятманд рӯйи об» ва, муҳим аз ҳама, расидани адам барои як тарафу мондан барои тарафи ғолиб сурату шаклеро аз воқеияти дунё пеши назари ровӣ манзур месозад: «ранги гулобии гӯшти пингвин, ранги сафеди сарсинаи рӯболо, ранги хун, ранги тулумҳои ҳархела, парандагони ҳарранга ва тарзи шикору муфтхориашон дунёи буқаламун сохта буданд» [12, с.213].

Дар боло хотирнишон гардид, ки дар достон ровӣ мадду ҷазри ҳастиро дар мисоли ду дунё, дунёи болои об ва ҷаҳоне, ки зери об дар ҷараён аст, ба мушоҳида гирифтааст. Зиндагии ин ду ҷаҳон ба ҳам пайванди ногусастанӣ дорад. Вуҷуди яке побанди ҳастии дигарест.

Тулуме, ки пингвини ба ҷанг гирифтаашро пора-пора мекунаду газ-газ ҷудо мекунад, аз биму ҳароси ҳавнавъони худ ва дигар муфтхӯрони ҳамрадифаш эмин нест. Туъмаро паси сар меафканаду лаҳзае ба сӯйи мурғони гӯштхори атроф, тулумҳои гуруснаи дигар ҳамлавар мешавад. Мусаллам аст, ки устухонҳои боқимонда аз ҷасади пингвин ба қаъри об фурӯ мераванд. Дар достон дунёи зериобӣ ба «биҳишти тозаву озода» ташбеҳ шудааст. «Биҳишти тозаву озода, ҳазорранг аз гулу гиёҳи обӣ буд, бошандагонаш низ озода, ранга ва ботамкин менамуданд. Чун аз боло омадани рӯзиро диданд, низ ба талош афтоданд ва чанги дурдаву таҳшин бароварданд» [12, с.215].

Дар тули достон ба гунаи пинҳону ошкор ин андеша таъкид шуда, ки бунёду сиришти ҷаҳон бар мабнои ҳамин набарду пайкори ҷовидонӣ, ки ҳадафаш ҳаёт аст, устувор аст. Дарандае, ки сайдеро дар чанголи маргзойи худ гирифта, дер ё зуд худ туъмаи дарандаи дигаре хоҳад шуд. Агар ҳастиро камолу пояндагӣ, идомат, ҷунбишу ҳаракат аст, адам, нестӣ низ ба камол ниёзманд аст. Ва шояд ҳамон ҳаракату талоше, ки барои ҳастӣ сурат мегирад, дар асл комилсози адам аст. Ин маъниро метавон дар поёни ҳикояи «Мадду ҷазр» дарёфт. Замоне, пас тулуми ғолиб дар набард бо пингвин худ сайди наҳанг мегардад: «ва аммо дар боло дар дунёи равшан шамшери аҷал обро бурида ҳаракат дошт: хаёле тахтапушти наҳанги азим зери пардаи об аён мегашту ниҳон: шамшери сирти пушташ матои обӣ мебурид. Ва якбора чунон бархӯрду обшаппӣ шуд, ки ҳама ҷонварони даруни об безобитаву фирорӣ гаштанд. Вале парандагони муфтхӯри беҳисоб бар тахтапушти наҳанг шину хез доштанд. Шояд барои ҳаво гирифтан бошад, ки наҳанг сар боло кашид ва дар даҳонаш даҳони тулум омада буд. Боз ҳар ду даҳон ба даҳон ба об фурӯ рафтанду рӯйи оби уқёнусро пардаи ҳарири хунӣ пӯшонд» [12, с.215].

Дар поён зарур аст таъкид кард, ки ин достон яке аз ҷаззобтарин достонҳои Сорбон аст, ки аз зовияҳои гуногун қобили таваҷҷуҳу баррасист.

Бад-ин тариқ, аз мурури ҳикояҳои «Мағзрезаҳо» метавон натиҷа гирифт, ки биниши офаринандагии нависанда дар қиёс бо осори пешинаш комилан мутафовит аст. Таъсири замон ва ҳаводиси нохушоянди он дар матни китоб бисёр маҳсус аст. Гузашта аз ин, дар сабку услуби нависанда ради пойи Саъдии Шерозиро эҳсос мекунем. Ковишҳои равонии ровии асар бисёр шигифтангез аст. Ҳамзамон бо ин таҳлилу тавсифи ҷаҳони обиён, ки дар адабиёти муосир намунаи камтар дорад, қобили мулоҳиза буда, баррасии бештареро тақозо мекунад. Нахуст инъикоси бадеии мазоҳири зиндагии обиён, ки дар адабиёти мо ба нудрат ёфт мешавад. Сониян, ҳунару истеъдоди офаринандагӣ, ки дар ҳар сатру ҳар банд зуҳураш эҳсос мешавад.

Муқарриз: ***Муродӣ М. Б.*** – доктори илмҳои филология,
профессори ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Абдуҷалил А. Зуҳури мактабҳои нави адабӣ дар насри муосири тоҷик (солҳои 80-ум). // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ дар мавзӯи «Адабиёт ва замон» / А. Абдуҷалил. – Душанбе, 2020. - С.215-217.
2. Взаимодействие наук при изучении литературы. - М.: Наука, 1981. – 275 с.
3. Қуллапаймои сухан. – Душанбе, 2009. - 177 с.
4. Мулло, А. Шахсияти эҷодӣ ва чеҳранигории ҳунарӣ / А. Мулло. – Душанбе, 2010. – 322 с.
5. Набавӣ, А. Ҷусторҳо ва ибтикорот дар наср. Маҷмуаи маколаҳо / А. Набавӣ. - Душанбе: Адиб, 2009. – 328 с.
6. Новиков, В. Движения истории, движение литературы / В.Новиков. - М., 1979. - 478 с.
7. Самад, А. Санги маҳак ва тарозуи ҳунар / А.Самад. – Душанбе, 2013. – С.367.
8. Сайфуллоев А. Уфуқҳои тозаи наср / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Адиб, 2006. - Ҷ.1. - 480 с.
9. Сафаров, У. Ватандорӣ биёмӯзем (маҷмӯи мақолаҳо) / У. Сафаров. – Душанбе, 2012. - 181 с.

10. Сафаров, У. Хайём ва Сайф Раҳимзоди Афардӣ / У. Сафаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - Душанбе: Сино, 2018. - №2. - С.153-157.
11. Сафаров, У.Р. Адабиёт ва замони муосир (Андешаҳои иҷмолӣ атрофи насри замони истиқлол). Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ дар мавзӯи «Адабиёт ва замон» / У. Р.Сафаров. - Душанбе, 2020. - С.63-71.
12. Сорбон. Мағзреза. – Душанбе, 2013. - 351 с.
13. Солеҳов, М. Адабиёт ва шинохти он. (маҷмуаи мақолот) / М.Солеҳов. Душанбе: Ирфон, 2009. - 238 с.
14. Улмасова, З. Истиқлол ва инкишофи романи таърихӣ / З.Улмасова. – Хуҷанд: Нури маърифат, 2011. – 340 с.

ЗАМОН ВА ТАҲАВВУЛИ БИНИШИ ЭҶОДКОР

Мақолаи мазкур ба таҳқиқи хикояҳои кӯтоҳи нависандаи номдори тоҷик Сорбон бахшида шудааст. Дар адабиёти муосири тоҷик Сорбонро ҳамчун муаллифи қиссаҳову романҳои пуршуморе аз қабили «Сухан дар дил», «Занги аввал», «Кабӯтари сафед», «Ҷӯгӣ», «Зарафшон», «Актёр», «Достони писари Худо» ва ғайра мешиносанд. Тадқиқи масири эҷодии нависанда гувоҳ бар ин аст, ки мавсуф дар даврони истиқлол тадричан аз эҷози осори бузурги мансур канор рафт ва ба таълифи ҳикояҳои кӯтоҳ машғул гардид. Ба андешаи мунтақидони адабӣ Сорбон дар чунин осоре ба андозае сабку саёқи нависандагони адабиёти классикро пайравӣ намудааст. Нахустин маҷмуаи ҳикояҳои нависанда соли 2013 зери унвони «Мағзрезаҳо» ба чоп расид. Дар матни ҳикояҳои маҷмуа нависанда ҳаводиси мухталифи рӯзгори худро бозтоб намудааст. Дар муқаддимаи китоб Сорбон хотирнишон месозад, ки дар чунин мақтае аз зиндагӣ қарор дорад, ки шояд умраш барои таълифи асарҳои бузург вафо накунад. Аз ҷониби дигар, муҳтақид аст, ҳикояҳо пеши ҷавонон роҳи тозаеро боз мекунанд, ба онҳо мавзуъ ва ангеза медиҳанд. Қобили зикр аст, ки дар ҳикояҳо таваҷҷуҳи махсус ба масоили тарбияи инсон шеваи зиндагӣ ва рафтори ӯ мабзул гаштааст. Дар қаламрави «Мағзрезаҳо» мо бо нависандае вомехӯрем, ки соҳиби биниши тоза аст, ба саҳнаҳои муҳити перомун бо чашми дигар назар меафканад.

Калидвожаҳо: ҳикоя, биниш, адабиёт, нависанда, нақд, бадеӣ, маҷмуа, таъсиргузорӣ.

ВРЕМЯ И ТРАНСФОРМАЦИЯ ТВОРЧЕСКОГО ВИДЕНИЯ

Статья посвящена анализу коротких рассказов видного таджикского писателя Сорбона. В современной таджикской литературе Сорбон известен как автор многочисленных повестей и романов, таких как «Слова в сердце», «Первый звонок», «Белый голубь», «Джуги», «Зарафшан», «Актёр», «Сказание о сыне Бога» и т.п. Исследование творческой пути писателя показывает, что он в период независимости постепенно отошел от создания крупных прозаических текстов и обычно писал короткие рассказы. По мнению литературных критиков, Сорбон в таких рассказах до некоторый степени подражает стилю и манере писателей классической литературы. Впервые сборник рассказов писателя выше в свет в 2013 году под названием «Мағзреза» (Крошки). В рассказах данного сборника писатель изображает разные события своей жизни. В предисловии книги Сорбон отмечает, что он находится в таком периоде жизни, что, возможно, для создания больших книг не хватает времени. С другой стороны, он уверен, что его рассказы открывают путь молодым писателям, дают информацию для размышления и новые темы. Следует отметить, что в рассказах особое внимание уделено проблемам воспитания человека, его поведению, образу жизни. В тексте «Магреза» мы встречаем другого писателя с особым видением. Сорбон смотрит на событие окружающей действительности другими глазами.

Ключевые слова: рассказ, видение, литература, писатель, критика, художественный, сборник, влияние.

TIME AND TRANSFORMATION OF CREATIVE VISION

The article is devoted to the analysis of short stories by the prominent Tajik writer Sorbon. In modern Tajik literature, Sorbon is known as the author of numerous short stories and novels such as Words in the Heart, First Call, White Dove, Dzhugi, Zarafshon, Actor, Legend of the Son of God, etc. The study of the writer's creative path shows that during the period of independence he gradually moved away from the creation of large prose genres and usually wrote short stories. According to literary critics, Sorbon in such stories to some extent imitates the style and manner of writers of classical literature. The first collection of short stories of the writer was published in 2013 under the name "Magzreza" (Crumbs). In the texts of the stories of this collection, the writer depicts various events of his life. In the introduction of the book, Sorbon notes that in such a period of life, it is impossible to create large books. On the other hand, he is sure that his stories open the way for young writers, provide information for reflection and new topics. It should be noted that the stories pay special attention to the problems of raising a person, her lifestyle behavior. In the text of Magreza, we meet another writer with a special vision. Sorbon looks at the scenes of the surrounding reality with different point of view.

Key words: story, vision, literature, writer, criticism, art, collection, influence.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Валиева Ҳалима*** **-** Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, ассистенти кафедраи забони тоҷикӣ. **Суроғ**а: 735340, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Кӯлоб, кӯч. С. Сафаров, 16. Тел.: **(+992) 918-66-96-45**

Сведения об авторе: ***Валиева Халима*** - Кулябский государственный университет им. А.Рудаки, ассистент кафедры таджикского языка. **Адрес:** 735340, Республика Таджикистан, г.Куляб. С.Сафарова, 16.
Тел.: **(+992) 918-66-96-45**

Information about the author: ***Valieva Halima*** - Kulyab State University named after A.Rudaki, Assistant Professor of Tajik Language Department. **Address**: 735340, Republic of Tajikistan, Kulyab, Safarov S. Str., 16.
Phone: **(+992) 918-66-96-45**

УДК: 891.550-3

ТАҲАММУЛГАРОӢ ВА ИНСОНДӮСТӢ ДАР ОСОРИ МИР САЙИД АЛИИ ҲАМАДОНӢ

Асозода Ҳ.Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Асосгузори сулҳу ваҳдат – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханронии худ дар Симпозиуми байналмилалӣ бахшида ба 700-умин солгарди таваллуди Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ бо нигаронӣ аз хурӯҷи равияҳои тундгаро дар кишвар изҳори назар карда, ба аҳли ҷомеа рӯ оварда, гуфта буданд: «Дар шароите, ки равияҳои тундгаро ва низоъҳои диниву мазҳабӣ дар баъзе манотиқи дунё торафт вусъат меёбанд, ақидаҳои мутафаккирони гузашта, амсоли Амири Ҳамадонӣ арзиши бештар пайдо мекунад. Аз ин рӯ, зиёён ва олимону донишмандон, уламои динӣ ва аҳли ҷомеаро зарур аст, ки дар асоси андешаҳои ҳакимонаи ин қабил донишварон ба муқобили ҳама гуна зуҳуроти хурофотпарастӣ, экстремизму терроризм ва дигар падидаҳои нангин садо баланд кунанд ва дар зеҳни мардум, хусусан наврасону ҷавонон, ташаккул додану решадор сохтани ғояҳои инсондӯстӣ, таҳаммулгароӣ, сулҳу оромӣ, суботи сиёсӣ ва таҳкими ваҳдати миллӣ мунтазам кор кунанд» [10].

Роҷеъ ба Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ва осори ӯ сухан ронда, набояд фаромӯш созем, ки мутафаккир фарзанди замони хеш ва, бешак, фармонбари он идеологияе буд, ки дар ҷомеа ҳукмронӣ дошт. Ба ин сабаб сарчашмаи асосии таълифоти Амири Кабир Қуръон ва аҳодиси набавӣ мебошанд. Аз таҳлили осори дар баробари Қуръон ва аҳодиси набавии Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки аллома дар баёни таълимоти хеш аз осору эҷод ва ғояҳои пешқадаму башардӯстонаи намояндагони машҳури ҷараёнҳои мухталифи фалсафаву адаб, аз қабили Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Абуҳомиди Ғаззолӣ, Шайх Фаридуддини Аттор, Ибни Арабӣ, Саноӣ, Начмиддини Кубро, Маҳмуди Шабистарӣ, Ҷалолиддини Румӣ, Шайх Алоуддавлаи Симнонӣ, Умари Хайём, Саъдии Шерозӣ, Ҳофизи Шерозӣ ва дигарон фаровон истифода намудааст.

Алии Ҳамадонӣ сабки таълифи вижаи хешро дорад. Ҳам дар офариниши асарҳои назмӣ ва ҳам осори насрӣ услуби маъмулии замонаш, яъне истифода ва такя ба оёти Қуръон ва ҳадисҳои Пайғамбарро (с) хуб кор фармуда, дар мавриди шарҳу таҳлили ин ва ё он мавзуъ ақидаҳои хешро устодона баён месозад.

Аз маҷмуи масъалаҳои асарҳои Алии Ҳамадонӣ маълум мегардад, ки ӯ бештар ба мавзуъҳои таҳаммулгароӣ, инсондӯстӣ, мавзуъҳои ҳуқуқи волидайн бар фарзанд ва муносиботи байниҳамдигарии завҷ ва завҷа, мақому мартабаи зан, бародарию дӯстӣ, ҳимояи адли шоҳи одил, шукри неъмат ва мартабаи сабру анвои сабр ва ғайраҳо андешаҳои қобили таваҷҷуҳ кардааст [1, с.36].

Таҳлилу пешниҳодоти ниҳоят барҷастаю борикбинона ва афкори пешқадами ӯ аз равия ва талаботи таассуби мазҳабӣ хеле боло мебошад. Ин ҷо ёдоварии як байти Мавлоно Ҷомиро, ки як аср баъди бузургвор зиндагӣ кардааст, ба мақсад муносиб медонем:

Зи ҳафтоду ду миллат кард Ҷомӣ рӯ ба ишқи ту,
Бале, ошиқ надорад мазҳабе ҷуз тарки мазҳабҳо [15, с.56].

Ба қавли уламои исломшинос, пайравони беш аз 70 равия, ҷараён ва мазҳабҳои гуногуни исломӣ яккаю ягона будани Аллоҳро қабул доранд, Ҳазрати Муҳаммад (с)-ро ҳамчун пайғамбари охирзамон эътироф мекунанд, Қуръонро китоби осмонӣ медонанд, вале дар фаъолият ба мазҳабу равия ва ҷараёнҳои гуногун тақсим мешаванд.

Дар натиҷа, ихтилоф, гуногунфикрию гуногунандешӣ ривоҷ ёфта, гоҳо боиси пайдо шудани таассуби динӣ мегардад. Дар ин байн шахсияти бузург, донишмандони оқилу доно, алломаҳои нозукбину дурандеш тавассути ранҷу заҳмати зиёд, махсусан тақвою парҳезкорӣ ба зинаҳои олии маърифати Илоҳӣ мерасанд. Агар мақсаду мароми пайравони шариат тавассути анҷоми аҳкоми шаръӣ, алалхусус намоз, рӯза, закот ва ҳаҷ танҳо василаи ворид шудан ба биҳишт бошад, пас, аҳли маърифат аз Худо танҳо дидори муборакро тақозо доранд.

Вақте ки муҳаббати маъшуқ дар қалби ошиқ асар кард, ӯ девонаю шайдои олами фонӣ мегардад. Пайи дарёфти маҳбуба ба дашту даман, кӯҳу саҳро ва амокини мухталиф сафар мекунад, то аз он нишоне ёбад. Чунончи Алии Ҳамадонӣ мефармояд:

Дилеро, к-аз ғами ишқаш сари мӯе хабар бошад,
Зи ташрифи балои дӯст бар вай сад асар бошад.
Касе чун ғамзаи масташ зи зулфи ӯ парешон шуд,
Зи ному нангу куфру дин ба куллӣ бехабар бошад…
Гадоеро, ки бо султони беҳамто бувад савдо,
Дилаш пайваста решу айш талху дида тар бошад [11, с.373].

Ва ниҳоят, риёзат ва заҳматҳои бардавом ошиқро ба соҳили мурод мерасонад ва бо шӯру шавқи руҳӣ ва дарёфти ҳузуру ҳаловати қалбӣ фарёд мезанад:

Ошиқон акси рухат дар ҳама ашё бинанд,
Сари савдои ту дар сина ҳувайдо бинанд.
Ҳар киро як нафасе бо ту муҳайё гардад,
Ду ҷаҳон пеши дараш айш муҳанно бинанд [11, с.374].

Мусаллам аст, ки аксари намояндагони илму адаби асрҳои миёна чун узви ҷомеа аз ихтилофот ва зиддиятҳои замон дар канор набуданд. Аз мутолиаи бардавоми осори Алии Ҳамадонӣ ошкор мегардад, ки аллома дар як қатор асарҳояш талаботи равияи нақшбандияро бештар тарафдорӣ кардааст. Ӯ дунёи фониро дар чандин рисолаҳо ҳадиси машҳури Расули Акрам (с) «Аддунё – мазраатул охирати», яъне «дунё зироатгоҳи охират аст»- ро далел оварда, таъкид менамояд, ки он чӣ дар дунё мекорӣ, дар охират ҳамон медаравӣ. Чунончи, дар «Захират-ул-мулук»:

Эй кӣ дар дунё нарафтӣ бар сироталмустақим,
Дар қиёмат бар сиротат ҷойи ташвиш асту бим
Қалби зарандуд настонанд дар бозори ҳашр,
Холисӣ бояд, ки аз оташ бурун ояд салим [12, с.57].

Ба қавли доираҳои таҳқиқ, Алии Ҳамадонӣ ақидаҳои ирфонии худро аз равияи Кубравия оғоз намуда, дар ҷараёни Нақшбандия инкишоф дода, дар силсилаи Ҳамадония ҷамъбаст намуд. Яъне, Алии Ҳамадониро побанди ҷараёнҳои ҷудогона, махсусан мубаллиғи равияи ташаййуъ ҳисобидан нораво ва айни ҷоҳилист. Олими америкоӣ Герҳард Боверинг ҳангоми баррасии ин масъала ва муайян кардани ақида ва ҷаҳонбинии Алии Ҳамадонӣ чунин ишора мекунад: «Шахсият ва андешаи Ҳамадонӣ ба як оҳанге аз тазод мушаххас мешавад, ки бар таҷрибаи дин ва нигориши ирфониаш соя афкандааст. Ҳарчанд ӯ худашро аз аҳлофи содот (хонадони Пайғамбар) дар назар гирифта ва дар маҷмуаи аҳодиси арабӣ ба Алӣ (а) ҷойгоҳи вижае додааст ва баъдҳо тавассути муридонаш ба Алии Сонӣ малаққаб шуд ва бо ин вуҷуд тибқи маъмул ба мазҳаби аҳли суннат эътиқод дошт ва мутаволиян ба яке аз ду мазҳаби аҳли суннат мутааллиқ буд. Ӯ бо мазҳаби ҳанафӣ шурӯъ кард, аммо баъд аз дидани дунё, ки дар он Имом Шофеӣ ва Ҳазрати Муҳаммад (с) мулоқот кард ва ба мактаби шофеӣ тағйири мазҳаб дод» [5, с.172].

Олими шинохтаи покистонӣ Аҳмад Ҳасани Донӣ борҳо ба шаҳри Кӯлоб омада, мақбараи Мир Сайид Алии Ҳамадониро зиёрат кардааст. Ӯ ҳангоми сафари охирини худ (бори панҷум соли 1995) хотироташро оиди аллома чунин баён кардааст: «…Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ориф, шоир, мутафаккир, сарвари оқил, мураббии дурандеш, пуштибони мардуми ранҷбар буд ва мусулмонони ҷаҳонро сабақ медод: дарси муҳаббат, дарси ваҳдат ва эътиқод» [6].

Дар воқеъ, Алии Ҳамадонӣ дар муносибат ба дину ойин, мазҳабу равияҳои гуногуни замон сад дар сад тарафдор ва давомдиҳандаи ақидаҳои ҳакимона, таҳаммулгароӣ ва инсондӯстонаи Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ мебошад. Чуноне дар ин порча:

Худо хоҳад зи банда бандагиро,
Расул хоҳад зи уммат пайравиро…
Машав сӯфию мулло, Шайхи Канъон,
Мусулмон шав, мусулмон шав, мусулмон [3, с.86].

«Мусулмон»-и Мавлоно ва Алии Ҳамадонӣ шахсест, ки «аз даст ва забони ӯ касе озор намеёбад», ҳамеша дар такопӯ ва ишқу муҳаббати Холиқи худ волою шайдост. Алии Ҳамадонӣ тарбияи маънавии инсони комилро ҳамчун рукни боэътимоди ташаккули шахсият ниҳоят муҳим шуморида, одамонро ба иҷрои амалҳои солеҳ аз қабили

таҳаммулгарой, инсондӯстӣ, саховатмандию хайрхоҳӣ, дур будан аз кизбу дурӯғ, наммомӣ ва ғаммозӣ, фоҷирию бадахлоқӣ, кибру ғурур, рибо ва муфтхӯрӣ давъат менамояд.

Воқеан, ислому мазҳаби Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ асил, беолоиш ва поку муназзаҳ буда, комилан ба фармудаи Қуръон ва суннати Расули Акрам (с) мувофиқ аст. Ӯ дар ҳама мавридҳо ситезакорӣ, тундгарой, ҷаҳолату кибру манманӣ ва дигар унсурҳои ахлоқи замимаро маҳкум карда, сабру таҳаммул, тамкину дурандешӣ, рафоқату инсондӯстиро азиз медонад ва тарғиб менамояд.

Дар ин бора хулоса ва андешаҳои оқилонаи донишманди афғон Муҳаммад Ҷаъфари Ранҷбар, ки дар таҳияи китоби «Аҳвол ва осори Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ»-и Муҳаммад Риёз басе ранҷ кашидааст, қобили ёдоварист: «То ҷое, ки чун нигоранда бештар аз 50 асари Ҳамадониро мутолиа ва таҳлил намудам, дар тамоми осор ва навиштаҳояш як навъ руҳи таомул, ваҳдат ва ихлос миёни шохаҳо ва фирқаҳои исломӣ дида мешавад. Дар ҳеҷ маврид навишта ва назаре, ки аз он бӯйи тазоду тафриқа ояд, дида намешавад. Ҳамадонӣ бо ҳамин вижагиҳои оливу илмӣ, ахлоқиву маънавияш дар шароити буҳронии имрӯз метавонад сармашқи хуб барои пайванд ва наздикии кишварҳо ва ақидаҳои мусулмонон бошад» [9, с.262].

Пас, мо бояд суханони арзишманди бузургони гузашта, дар ин радиф Мир Сайид Алии Ҳамадониро сабақи зиндагӣ ва фаъолияти ҳаррӯзаи худ қарор дода, ба он бикӯшем, ки ҳеҷ гуна ихтилофу низои мазҳабӣ дар ҷомеаи имрӯза дастболою пештоз набошанд, роҳ надиҳем, ки тафриқаандозон бо шиорҳои ифротгароёнаи худ шаҳрвандон, хусусан ҷавононро ба кӯчаҳои сарбастаи гумроҳӣ баранд.

Мавзуи таҳаммулгарой, инсондӯстӣ дар асарҳои аллома, бахусус дар «Захират-ул-мулук» ном асараш ҳамаҷониба таҳлил гардидааст ва аксари он андешаҳо имрӯз ҳам қимати таълимию тарбиявии худро нигоҳ дошта меояд ва дар тарбияи мо ҳиссагузор мебошад.

Аз унвони китоб ҳам ошкор аст, ки асоси мундариҷавии ин асари пурарзишро, пеш аз ҳама, панду насиҳати шоҳону ҳокимон ташкил медиҳад. Ба панди шоҳону ҳокимон рӯ овардани Алии Ҳамадонӣ бесабаб набудааст. Замоне ки ин марди фозил зиндагӣ ва эҷод намудааст, ба даврони ҳукмронии сулолаи Темуриён иртибот дорад. Ҳамчунон ки таърих гувоҳ аст, ҳокимони ин сулола дар сафаҳоти таърих номи хешро бо ахлоқи замимаашон чун қатлу ғорат, зулму истибдод «муаррифӣ» намудаанд.

Умуман, дар тули беш аз 1400 сол фарҳанги миллию диннии мо тавассути ҳамин валиҳои Худо, уламои варзида, ашхоси тақводору парҳезкор нигаҳдорӣ ва нашъунамо ёфта, дастраси наслҳои имрӯза гардидааст. Мо бояд саргузашти пурҳикмати абармардони ҳикмату адаби гузаштаи худро омӯхта, ҷавононро бо роҳи пуршарафи онҳо, ки моломоли сифатҳои волои таҳаммулгарой, инсонӣ, инсондӯстӣ, раиятпарварӣ, ватандӯстӣ ва шарафмандист, шинос намоем.

Масалан, ақидаи шоҳи одил ва раиятпарвар дар боби панҷуми асар, ки «Дар аҳкоми вилоят ва салтанат ва иморат ва ҳуқуқи раоё ва шароити ҳукумат ва хатари уҳдаи он ва вуҷуби адл ва эҳсон» номгузорӣ шудааст, хеле муфассал таҳлил гадидааст. Ҳаким бо мақсади нишонрас гардидани андарзҳои хеш аз зиндагии ҳокимони одили гузашта, аз рӯзгору хилофати хулафои ислом ва паёмбарони мурсал мисолҳои фаровон овардааст. Инак, як мисол: «Ва аз замони Одам, алайҳиссалом, илалон чанд каси маъдуд беш набуданд аз акобири анбиё, чун Юсуф ва Мӯсо ва Довуд ва Сулаймон ва Муҳаммад, алайҳимуссалом ва аз хулафо чун Абӯбакр ва Умар ва Усмон ва Алӣ, ризвонуллоҳи алайҳим аҷмаин, ки сирри ин мансаб дар вуҷуди шарифи эшон зуҳур кард ва эшон ба адои ҳуқуқи он, чунон ки мебоист, қиём намуданд ва сиратҳои эшонро бар золимони ҷофӣ ва ҷоҳилони осӣ ҳуҷҷат гардониданд. Пас, ба ҷиҳати танбеҳи золимони фоҷир ва фосиқони ҷобир, ки салтанат ва ҳукумати аҳли исломро сармояи таҷаббур ва такаббур сохтанд ва иморат ва вилоятро доми шаҳвати нафс ва ҳаво гардонида ва зулм ва шурурро салтанат пиндошта ва фиску фуҷурро расми бузургӣ намуда, ҳикояте чанд аз аҳволи салтанат ва вилоят ва хилофати анбиё ва авлиё ва осори ҳукумати атқиёи хулафои рошидин дар ин боб эрод карда ояд, то тазкира бувад толибони саодати онҷаҳониро ва ҳуҷҷат гардад бар тобеони васовиси шайтонӣ ва окифони маҳовии нафсонӣ, иншоаллоҳу таъоло» [12, с.36].

Ҳидоят ба накукорӣ, адолату инсоф, пайравии ақоиди ҳамидаи инсонӣ ва дигар хислатҳои ҳамида дар тамоми боби мазкур чун хатти сурх ба назари хонандаи нозукбин

мегузарад. Алии Ҳамадонӣ ба такрор таъкид менамояд, ки шоҳону ҳокимон пайваста пайи беҳзистии раият кӯшиш намоянд ва ин салтанати чандрӯза насибашон гаштаро сабаби балову офати ухравияшон нагардонанд: «Эй азиз, чун аз ин ҷумла, ки гузашт, маълум кардӣ, ки анбиё ва хулафои рошидин, разияллоҳу анҳум, дар салтанат ва подшоҳӣ чӣ гуна будаанд ва чӣ гуна зиндагонӣ кардаанд, бо вуҷуди қудрат ва подшоҳӣ ва хазоин чӣ гуна бар нафси худ танг мегирифтаанд ва дар меҳнати дунё ба сабр зиндагонӣ мекардаанд ва дар нашри осори маъдалат ва шафқат ва эҳсон бар халқ мекӯшиданд ва бо ин ҳама аз хатароти вилоят ва ҳукумат эмин набуданд, то бидонӣ, ки мубошарати вилояти мусулмонон кори азим аст ва иштиғол ба ҳукумат амри хатир аст. Ва ҳоким ва подшоҳ чун бар наҳҷи адл ва эҳсон бувад ва дар иқомати ҳудуди шаръ ва нифози аҳкоми дин кӯшад, дар замин ноиби баргузидаи Ҳақ ва соя и Илоҳӣ ва халифаи Раҳмон бошад. Ва чун тариқаи адл ва эҳсон бигузорад ва бар бандагони Ҳақ шафқат накунад ва мутобаати нафс ва ҳаво кунад ва эҳмоли иқомати ҳудуди шаръ раво дорад, вай, ба ҳақиқат, ноиби даҷҷол ва душмани Худой ва Расули Худост ва халифаи шайтон аст. Ва гӯйи саодати абадӣ аз майдони ҳукумат ва салтанат касе барад, ки аз сари инсоф тааммул кунад ва бидонад, ки аз куҷо омадааст ва охир ба куҷо хоҳад рафт ва аз омадани ӯ бад-ин олам мақсуд чист» [12, с.132].

Онҳое, ки дар тафаккурашон чунин андешаҳои хайрхоҳонаи башардӯстона намеғунҷад, мувозиби ҳоли худ бошанд, кӯшиш намоянд, ки дар ин роҳи пуршараф монеи дигарон нагарданд, гумроҳии хешро ба ҷомеаи солим сироят насозанд.

Тавре ки дар оғоз бо мисол таъкид намудем, муҳаббату самимият ва таваҷҷуҳи Сарвари давлатамон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нисбат ба алломаи давру замонҳо Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ бениҳоят зиёд буда, бо истифода аз аввалин имконот ба хонаи охирати ин шахси фозилу олим қадам ранҷа фармуда, ҳамзамон дар ободу зебо нигоҳ доштани ин макони муқаддас саҳми арзанда мегузоранд. Ва ин ҷо дар таҳвияти амалу гуфтаҳои сарвари муаззами миллат нагузорем, ки нотавонбине, гумроҳе нисбати ин шахс ва осори бобаракат, маъруфу машҳури Машриқзамин ҳарфи носазое бигӯяд.

Воқеан, зинда гардонидани ному мақоми бузургон корест басо мушкилу савоб. Дар ин маврид аз ҳама беҳтар ва фаҳмотар худи Алии Ҳамадонӣ фармудаанд:

Ҳар кӣ моро ёд кард, Эзид мар-уро ёр бод,
Ҳар кӣ моро хор кард, аз умр бархӯрдор бод.
Ҳар кӣ андар роҳи мо хоре фиканд аз душманӣ,
Ҳар гуле к-аз боғи васлаш бишкуфад, бехор бод.
Дар ду олам нест моро бо касе гарду ғубор,
Ҳар кӣ моро ранҷа дорад, роҳаташ бисёр бод [12, с.97].

Ба андешаи ин ҷониб, ин мисраъҳо намунаи барҷастаи андешаи таҳаммулгароӣ ва инсондӯстӣ мебошанд ва метавонанд, ки дастури зиндагии мо гарданд.

Муқарриз: ***Бобомаллаев И.*** – номзади илмҳои филологӣ, ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Асозода, Р. Насиҳатномаи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ / Р. Асозода, Ҳ. Асозода. – Кӯлоб, 1993. – 160 с.
2. Асозода, Ҳ. Таълифоти илмӣ, ирфонӣ ва адабии Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ / Ҳ. Асозода. – Душанбе, 2015. – 315 с.
3. Балхӣ, Мавлоно Ҷалолиддин. Маснавии маънавӣ / Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ. – Теҳрон, 1992.
4. Бертельс, Е.Э. Суфизм и суфийская литература / Е.Э. Бертельс. – М.: Наука, 1965. – 524 с.
5. Боверинг, Г. Машоҳир ва фарехтагон (риҷоли мазҳабӣ) / Г. Боверинг. Тарҷума ва таҳқиқи Ҷамшед Ҷалолии Шайҷонӣ. – Теҳрон. 1332. – С.172-173.
6. Дафтари хотироти меҳмонони Осорхонаи мероси адабӣ ва осори хаттии ба номи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. – Кӯлоб, 1995.
7. Зарринкӯб, А. Ҷустуҷӯ дар тасаввуфи Эрон / А. Зарринкӯб. – Душанбе, 1992. – 345 с.
8. Муллоаҳмадов, М. Инсон, адабиёт, фарҳанг / М. Муллоаҳмадов. - Душанбе: Адиб, 1999. – 336 с.
9. Ранҷбар, Муҳаммад Ҷаъфар. Муаррифӣ ва аҳаммияти мактубот ва рисолаҳои Ҳамадонӣ дар ин чоп. Китобхонаи устод Халилуллоҳи Халилӣ / Муҳаммад Ҷаъфари Ранҷбар. – Душанбе, 2015. – С.262-264.
10. Эмомалӣ Раҳмон. Аз суханронӣ дар маросими таҷлили 700-умин солгарди Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе, 2015. – 5 сентябр.
11. Ҳамадонӣ, Мир Сайид. Маҷмуат-ур-расоил / Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ // Захираи дастхатҳои Институти осори хаттии АМИТ. – №526. – ВараҚи 373 а, б.
12. Ҳамадонӣ, Мир Сайид. Захират-ул-мулук / Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. – Лоҳур, 1905. – 307 с.
13. Ҳамадонӣ, Мир Сайид. Авроди фатҳия / Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. – Душанбе, 1997. – 17 с.

14. Ҳодизода, Р. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ / Р. Ҳодизода, М. Шукуров, Т. Абдуҷабборов. – Душанбе, 1966. – 188 с.
15. Ҷомӣ, Абдурраҳмон. Ғазалиёт / Абдурраҳмони Ҷомӣ. – Душанбе: Ирфон, 1974. – С.56-58.

ТАҲАММУЛГАРОӢ ВА ИНСОНДӮСТӢ ДАР ОСОРИ МИР САЙИД АЛИИ ҲАМАДОНӢ

Мавзуи сабру таҳаммул дар осори Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ҷойгоҳи хос дорад. Ин мавзуъ бештар дар асари маъруфи ӯ «Захират-ул-мулук» матраҳ шудааст. Дар мақола гуфта шудааст, ки «Захират-ул-мулук» яке аз шоҳкориҳои мутафаккири бузурги Шарқ Мир Саид Алии Ҳамадонӣ аст. Андешаҳои орифи бузург дар бораи сабр асосан дар асоси оёти Қуръону аҳодиси набавӣ бо овардани мисолҳои фаровони ҳаётӣ баён ёфтаанд. Аз ин рӯ, андешаҳои ахлоқии ӯ дар мавриди сабр арзиши баланди тарбиявӣ доранд ва имрӯз ҳам қобили қабуланд.

Калидвожаҳо: таҳқиқ, сабр, таҳаммул, Ҳамадонӣ, Қуръон, «Захират-ул-мулук», тасаввуф, мухтаво, монандӣ, аҳодиси набавӣ, хусусият.

ТОЛЕРАНТНОСТЬ И ГУМАНИЗМ В ТВОРЧЕСТВЕ МИР САИДА АЛИ ХАМАДОНИ

В творчестве Мир Сайид Али Хамадани вопрос терпения занимает особое место. Эта тема больше всего затранивается в его известном произведении «Захират-ул-мулук». В статье говорится, что «Захират-ул-мулук» одно из выдаюшихся произведение великого восточного мыслителя Мир Саида Алии Хамадани. Свои взгляды на данную тему Мир Сайид Али Хамадани высказывает на основе аятов Корана, предания Пророка и многочисленных жизненных фактов. Поэтому его нравственные взгляды по вопросу терпения имеют и сегодня большое воспитательное значение.

Ключевые слова: исследование, терпение, терпимость, Хамадани, Коран, «Захират-уль-Мулук», суфизм, содержание, сходство, пророческий хадис, характеристика.

TOLERANCE AND HUMANISM IN CREATIVITY OF THE WORLD OF MIR SAYID ALI HAMADONI

In the work of Mir Sayyid Ali Hamadani, the issue of patience occupies a special place. This theme is mostly covered in his famous work “Zahirat-ul-muluk”. The article says that "Zakhirat-ul-Muluk" is one of the outstanding works of the great oriental thinker Mir Said Aliya Hamadani. Mir Sayyid Ali Hamadani expresses his views on this subject on the basis of the verses of the Qur'an, the tradition of the Prophet and numerous life facts. Therefore, his moral views on the issue of patience are of great educational significance today.

Key words: research, patience, tolerance, Hamadani, Koran, Zahirat-ul-Muluk, Sufism, content, similarity, prophetic hadith, characterization.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Асозода Ҳотам Раҷаб*** – Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, номзади илми филология, докторант, директори генералии Муассисаи давлатии «Муҷтамаи ҷумҳуриявии осорхонаҳои Кӯлоб». **Суроғa:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 21. E-mail: hamadoni@mail.ru**.** Тел.: **(+992) 918-63-37-45**

Сведения об авторе: ***Асозода Хотам Раджаб*** – Институт языка и литературы им. Рудаки Национальной академии наук Таджикистана, кандидат филологических наук, аспирант, генеральный директор ГУ «Кулябский республиканский музейный комплекс». **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, пр. Рудаки, д. 21. E-mail: **hamadoni@mail.ru.** Тел.: **(+992) 918-63-37-45**

Information about the author: ***Asozoda Hotam Rajab*** - Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan, candidate of philological sciences, graduate student, general director of the State Institution "Kulyab Republican Museum Complex". **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 21. E-mail: **hamadoni@mail.ru.** Tel.: **(+992) 918-63-37-45**

УДК: 891.15.1

БАРРАСИИ ТАТБИҚИИ ДУ ТАЗКИРА БО РӮЙКАРДҲОИ НАВИН

Караев У.
Донишгоҳи давлатии Тирмиз

«Маҷолис-ун-нафоис» манбаи муҳимме барои тадқиқи таърихи адабиёт аст. Ин тазкира иттилооти ҷолиберо дар мавриди муҳити адабӣ ва иҷтимоии қарни понздаҳуми милодӣ ироа медиҳад. Дар мавриди ҷойгоҳи тазкираи Навоӣ дар таърихи адабиёти форсӣ Алиасғар Ҳикмат чунин навиштааст: Дар иртиботи риштаи таърихи адабиёти Эрон “Маҷолис-ун-нафоис” шаъни босазо дорад. Агар кутубе, ки дар шарҳи ҳол ва мақоли бузургони сухан навишта шудааст, аз қадимулайём то замони ҳол, як силсилаи мураттаб фарз кунем, ҳалқае, ки ду китоби “Тазкиратуш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ ва “Туҳфаи Сомӣ”-и Соммирзои Сафавиро ба якдигар васл кунад, ҳамоно ин китоб ва изофоти тарҷимаҳои беназири он хоҳад буд ва дар ҳақиқат он “ҳалқаи мафқуда” инак мавҷуд шуда ва ин силсилаи мунфасилро ба якдигар муттасил кардааст” [1, ҳарфи вов و]. Ба ҳамин далел, дар муддати кӯтоҳе чанд бор ба форсӣ тарҷима шудааст ва муҳаққиқони адабиёти қарни понздаҳум аглаб ба ин тазкира ва тарҷимаҳои он муроҷиа мекунанд.

Алиасғар Ҳикмат дар соли 1945 дар Теҳрон ду тарҷимаи форсии тазкираи Алишер Навоиро мунташир кард. Дар он замон нашри тарҷимаҳои форсии «Маҷолис-ун-нафоис» нахустин гом дар шинохт ва баррасии ин тазкираву тарҷимаҳои он буд. Аммо ба гуфтаи пажуҳишгари эронӣ – Саид Шафеюн “ин марди бузург иштибоҳе дар олами китобшиносӣ кардааст ва он ин аст, ки ба ин тарҷимаҳо унвони тазкираи “Маҷолис-ун-нафоис” дода ва номи муаллифашро низ Амир Алишер Навоӣ овардааст. Бар ҳамин асос имрӯз ҳар муҳаққиқи дақиқе дар ирҷооташ ба ин китоб гирифтори сардаргумӣ мешавад. Зеро нависанда ё нависандагони бахши умдае аз ин китоб мутарҷимонанд” [12, с.63]. Имрӯз пурсиши аслӣ ин аст, ки ин осорро тарҷима хонем, ё осори мустақил?

Дар ҳамон ибтидо дар маҳфилҳои илмӣ тафовути байни нусхаи аслӣ ва тарҷимаҳо, пажуҳишгаронро шигифтзада карда ва саволоте монанди «то куҷо метавонем тарҷимаҳоро ба унвони тарҷимаи дақиқ бипазирем», «чаро мутарҷимон ҳангоми тарҷима ба қоида пойбанд набудаанд» ё «нусхаҳои хаттии маъруф ба тарҷима оё асарҳои мустақиле набудаанд?» матраҳ шуданд.

Пеш аз нашри тасҳеҳи Ҳикмат дар қаламрави шуравии собиқ камтар касе аз вуҷуди тарҷимаҳои ин тазкира иттилоъ дошт. Агарчи дар қарнҳои гузашта низ дар бораи аҳамияти илмию адабии тазкираи Навоӣ ва тарҷимаҳои форсии он ишораҳое шудааст, тадқиқи илмӣ ва академикии он дар марзҳои Шуравии собиқ ва ҳатто дар кишварҳои дигар пас аз ин нашр оғоз шудааст. Ин ҷо лозим аст, ки нигоҳи кӯтоҳе ба давраҳои омӯзиши илмии ин тазкира дар маҳфилҳои илмии шуравӣ дошта бошем.

Ба таври куллӣ, дар қаламрави шуравии собиқ аз соли 1926 то 1941 корҳои қобили таваҷҷуҳе барои таҳқиқи зиндагӣ ва мероси адабӣ ва илмии Навоӣ анҷом гирифтааст. Ба унвони мисол метавонем ба корҳои тадқиқотии анҷомшуда то соли 1926 дар остонаи понсадумин солгарди таваллуди Алишери Навоӣ аз рӯйи солшумории ҳиҷрии қамарӣ [5, с.129], интишори маҷмуаи мақолаҳо бо сарсухани В. Бартолд дар соли 1928 [10, с.31] ва ниҳоят дар соли 1941 дар остонаи ҷашни понсадумин солгарди ӯ аз рӯйи солшумории милодӣ ёдовар шавем. А. Боровков ҳамон солҳо навишта буд, ки ин солгард шароити мусоидеро барои тадқиқи воқеан илмӣ ва ҷомеи кори ӯ фароҳам овардааст [7, с.111]. Аммо ҳанӯз ҳамон солҳо тазкираи Навоӣ мунташир нашуда буд.

Дар даврони пеш аз инқилоб агарчи муҳаққиқони русӣ ва аврупоӣ дар бораи тазкираи Навоӣ ишораҳое карда буданд ва намунаҳое аз ин тазкира дар “Хрестоматияи туркӣ ” оварда шуда буд [10, с.28]. Бузургоне мисли Садриддин Айнӣ ҳангоми таҳияи гулчини «Намунаи адабиёти тоҷик», ки дар соли 1926 мунташир шуда, аз «Маҷолис-ун-нафоис» ба унвони манбаи муҳимме истифода кардаанд [2, с.92-94]. То даҳаи чиҳилум тазкираи Навоӣ ва тарҷимаҳои он ба таври илмӣ тадқиқ нашуда буд. Аз ин рӯ, тарҷимаҳои форсии «Маҷолис-ун-нафоис» бо тасҳеҳ ва интишори Алӣ Асғар Ҳикмат зуд дар маҳфилҳои илмии Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравӣ шуҳрат

ёфт. Фахрии Ҳиравӣ ва Ҳакимшоҳи Қазвинӣ фақат ба унвони мутарҷимони тазкираи Навоӣ шинохта шуданд.

А.К. Боровков дар соли 1947 ба муносибати интишори ин китоб нақде навишт ва хотирнишон кард, ки агарчи иттилооти каме дар мавриди тарҷимаҳои форсии «Маҷолис-ун-нафоис» вуҷуд дошт, пас аз интишори тасҳеҳи Ҳикмат метавон дар бораи онҳо тасаввури комилтаре ҳосил кард ва ин тарҷимаҳо барои тадқиқи адабиёти қарни 15 муҳимманд [6, с.538]. А.К. Боровков ибтидо ба нусхаҳое, ки мавриди истифодаи Ҳикмат қарор гирифта буданд, таваҷҷуҳ зоҳир кард ва ба чунин натиҷагирӣ расид, ки тафовутҳои боризи матни тарҷимаҳо сабаб шудааст, ки Ҳикмат матни таъмимёфта ироа надиҳад. А.К. Боровков бо ёдовар шудани матни интиқодӣ набудани нашри Ҳикмат, дар як китоб ба мувозоти ҳам будани ду тарҷима ва ба вуҷуд доштани иштибоҳоте дар муқоиса бо матни аслӣ низ ишора кардааст.

Дар соли 1952 мақолаи А.Н. Болдирев мунташир шуд. Ӯ бо ибрози таассуф аз мунташир нашудани тазкираи Навоӣ то ҳамон сол навишта буд. Ин халоро нашри Ҳикмат пур хоҳад кард ва ҳам тарҷимаҳои форсии «Маҷолис-ун-нафоис»-ро манбаъҳои муҳимме барои баррасии таърихи адабиёт дониста буд [3, с.152]. Ба ҷуръат метавон гуфт, ки А.Н. Болдирев роҳро барои тадқиқоти баъдӣ дар бораи худи «Маҷолис-ун-нафоис» ва тарҷимаҳои форси он дар шуравии собиқ ҳамвор кард. Нависанда дар ин мақола изъон мекунад, ки дар мавриди соли такмили ин тазкира ба натиҷаи қатъӣ нарасидааст. Тардиди нависандаи ношӣ аз иттилооти муҳимме дар китоби “Навоӣ”-и Е.Э. Бертелс буд, ки дар соли 1948 тавассути интишороти Академияи улуми иттиҳоди ҷумҳуриҳои Шуравӣ мунташир шуда буд. Е.Э. Бертелс ин фарзияро матраҳ кард, ки тазкираи Навоӣ дар солҳои 1491-1492 такмил шуда, шояд баъдан тавассути худи нависанда ё шахси дигаре дар солҳои 1498-1499 таҷдиди назар шудааст. А.Н. Болдирев, ҳамчунин, навишта буд, ки нусхаи дигаре аз тазкира дар китобхонаи салтанатии Вена вуҷуд дорад. Саранҷом дар соли 1956 Сӯйима Ғаниева таҳти ҳидояти илмии А.Н. Болдирев пажуҳиши илмӣ анҷом дод ва матни интиқодии «Маҷолис-ун-нафоис»-ро мунташир кард [15, с.4].

А.Н. Болдирев ба нақл аз Алиасғар Ҳикмат ишора карда, ки ин тарҷимаҳо ҳовии иттилооти такмилии зиёде ҳастанд ва барои дар кадом муҳити адабӣ ва дарбор тарҷима шудани онҳо таваҷҷуҳи хос нишон додааст. Бояд каме дар ин қисмат макс кунем. Зеро дар бархе аз тадқиқот дар мавриди тарҷимаҳо ба ин амр ба унвони як воқеияти пешипоафтода таваҷҷуҳи зиёде накардаанд. Набояд фаромӯш кард, ки таъсири авзои сиёсӣ-иҷтимоӣ, дарбор ва муҳити адабӣ омили аслии пайдоиши ин тарҷимаҳо будааст.

Мо аз ҳамин тариқ мефаҳмем, ки тарҷимаҳо ба дарборҳои сафавиён, усмониён ва тарҷимаи Шоҳалӣ бин Абдулалӣ барои Динмуҳаммад пешкаш шудаанд ва ба ин саволҳо посух меёбем:

1. Ба тарҷимаҳо чаро “Латоифнома”, “Ҳашт биҳишт”, ё “Тазкират-уш-шуаро” ном ниҳодаанд, на “Маҷолис-ун-нафоис”?

2. Чаро муқаддимаи Навоӣ ҳазф шудаасту худи мутарҷимон пешгуфтор навиштаанд?

3. Чаро иттилоот дар бораи Ҳусайн Бойқароро Фахрӣ мухтасар кардааст, танҳо ду байт аз он боқӣ мондааст?

4. Чаро Фахрӣ гумон мекунад, ки ашъори мансуб ба «Мирзо», дарвоқеъ, мутааллиқ ба «Амир» аст (Болдирев ба нақл аз тарҷимаи Фахрӣ дар паронтез ба номи Алишер ишора кардааст)?

5. Фахрӣ ба чӣ манзур иттилоот ва ашъори 189 нафари дигарро изофа кард? (Таҳқиқоти солҳои охир нишон додааст, ки ин адад дуруст нест).

6. Аз чӣ сабаб фасли шашуми тарҷимаи Ҳакимшоҳ Қазвинӣ шомили иттилоот ва осори 40 шоири ироқӣ ва озарбойҷонӣ аз дарбори султон Яъқуб Оққуюнлу аст?

7. Бо чӣ ҳадафе Қазвинӣ ҳаштумин «биҳишт»-ро изофа карда ва онро ба ду қисмат тақсим кардааст, ки дар бахши аввал иттилооте дар бораи шоирони пеш аз султон Салимро аз бахшҳое аз «Баҳористон»-и Мавлоно Ҷомӣ нусхабардорӣ кардааст [1, ۷ ; 6, 537; 12, 65] ва дар бахши дувум иттилооте дар мавриди ашъори султон Салим ва шоирони дарбори ӯ ҷой гирифтааст?

А,Н. Болдирев бо ишора ба норизоияти Ҳикмат аз нусхаҳое, ки дар ихтиёр дошта, баррасии ду тарҷимаро муваффақиятомез тавсиф карда ва хотирнишон кардааст, ки талошҳои вай боис шуд то байни асл ва тарҷима тамоюз қоил шавем. Ӯ бо мавриди тардид қарор додани навиштаҳои Ҳикмат ва Ҳакимшо Қазвинӣ дар бораи ҷойгоҳи забони форсӣ дар Ҳароту Истамбул, дар бораи ин ки оё сокинонаш туркӣ медонистаанд ё на, мулоҳизаҳо баён кардааст, ки то ҳудуде

баҳсбарангез аст. Ӯ ба нигариши мутарҷимон нисбат ба забони аслии тазкира мепардозад ва ба таври худ мехоҳад онҳоро ба бархӯрди ноодилона бо забон муттаҳам кунад. Ба назар мерасад ӯ тааҷҷуб кардааст, ки чӣ гуна мумкин аст бидуни тарҷима матни аслиро дар Ҳирот, Хуросон ва Истамбул дарк накунанд? Ӯ дар мухолифат бо назариёти Ҳикмат ва Қазвинӣ, аз «боварҳое» истинод кардааст, ки дар илми Шуравӣ ғолиб буданд. Ҳатто гуфтаи Ҳакимшоҳ Қазвинӣ, ки «ашъори он китоб ба забони форсӣ ва шарҳи ҳоли муаллифон ба забон туркӣ-тоторӣ аст ва ҳар кас («ҳама») ин забонро намедонад»-ро ба сурати «ҳеҷ кас намедонад» ("никто не знает") оварда, дар идомаи баҳс дар бораи он чӣ, ки Ҳакимшоҳ нанавишта буд, пардохтааст [3, с.156]. Ин дар ҳолест чунонки худи Ҳакимшоҳ навиштааст, «мехост ашъор ва шарҳи ҳолҳо ба як забон бошад ва форсигӯён аз он лаззат бибаранд» [1, с.182]. Султон Салим низ умдатан ба форсӣ шеър месуруд. Шояд ин натиҷаи иштибоҳ хондани як матни форсӣ буд, ё таъсири адабиётшиносии идеологии Шуравӣ бо ҳадафи «ифшои» нигариши манфии «маҳофили ашрофӣ» дар бораи «забонҳои бумӣ», ки дар асл вуҷуди хориҷӣ надошта, ё чизи дигар мушаххас нест. Аммо вақте суҳбат аз тарҷимаҳои тазкира мешавад, ин як рӯйкардро намешавад холисона донист.

Чунонки мебинем, пас аз нашри тасҳеҳоти Алиасғар Ҳикмат ин осор танҳо ба унвони тарҷимаҳо мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифтанд. Назароти А.Н. Болдирев дар мавриди нусхае, ки дар каталоги Rieu музейи Британия таҳти шумораи 104 нигаҳдорӣ мешавад, низ то ҳудуде баҳсбарангез аст. Ӯ алорағми ин, ки номи мутарҷим – Шоҳалӣ бин Абдулалӣ дар нашри Ҳикмат омада буд, номи мутарҷимро канор гузошта ва мутарҷимро муттаҳам ба "выпад" ("ҳамлаи каломӣ") ба забони туркӣ кардааст. Дар нусхае, ки Алиасғар Ҳикмат таҳия кардааст, муқаддимаи тарҷимаи Шоҳалӣ бин Абдулалӣ ба шарҳи зер омадааст: *Чун забони форсиро дар китобат ва такаллум удабо бар забони туркӣ риҷҳон медиҳанд, хосса дар замони султони замон – султон Динмуҳаммад, аз ин рӯ, бар ҳасби хоҳиши баъзе аз дӯстон "Тазкират- уш-шуаро"-и Мир Алишерро ба форсӣ нақл намудааст.* Аммо мушаххас нест А.Н. Болдирев иборати "забони нисбатан тавсеанаёфта (ё на чандон нафис)-и туркӣ комилан мавриди бетаваҷҷуҳӣ қарор гирифт"-ро аз куҷо овардааст. Пазируфтани ин ҷумла, ки «надонистан ё адами хоҳиши донистани забони ӯзбекии қадим барои соҳибони нави Хуросон амри табиӣ буд... ва ин дар тарҷима мунъакис шудааст» мушкил аст. Зеро ҳамон гуна, ки дар боло зикр шуд, ҳадаф аз тарҷимаи Фахрӣ, «ошкор сохтани зебоии пушти ҳиҷоби забони туркӣ-тоторӣ ва нишон додани он ба аҳли фазилат ва камол» ва ироаи он ба «азизон ва ходимоне, ки туркӣ намедонанд», ё тарҷимаи Қазвинӣ бо ҳадафи "ашъор ва шарҳи ҳолҳо ба як забон бошанд ва форсигӯён аз он лаззат бибаранд» будааст. Дар асл ба «надонистан ё адами хоҳиши донистани забон» рабте надорад. Ё султон Динмуҳаммад – хоҳарзодаи Абдуллоҳи Шайбонӣ чӣ тавр метавонист бигӯяд "ман намехоҳам забони туркиро бидонам"?

Шояд чунин назароти манфӣ боиси камтаваҷҷуҳӣ ба тарҷимаи Шоҳалӣ бин Абдулалӣ шудааст. Муҳаққиқи тоҷик –У. Каримов навиштааст: пас аз онки тазкираҳои "Туҳфаи Сомӣ" ва "Музаккир-ул-аҳбоб" таълиф шуданд, тарҷимаи Шоҳалӣ ибни Абдулалӣ арзиши илмии худро ҳамчун сарчашмаи муҳим аз даст дод [9, с.25]. Муҳаққиқи дигар Р. Воҳидов тарҷимаеро, ки А.Н. Болдирев «нотамом» [3, с.154] ва Ҳикмат «дар васати тарҷима, пас аз шарҳи ҳоли Улуғбек қатъ шуда» [1, لا] тавсиф карда буданд, чунин шарҳ додааст, ки гӯиё Шоҳалӣ бин Абдулалӣ «бисёр озодона тарҷима кардааст» ва агарчи бахше аз иттилооти марбут ба Улуғбек Мирзоро ҳифз карда, «ҳаштумин маҷлисро, ки ба Ҳусайн Бойқаро ихтисос дода шуда буд, ба куллӣ аз тарҷимаи худ ҳазф кардааст». Ин дар ҳолест, ки тибқи иттилооти навин дар миёни тарҷимаҳои шиносойишуда то ба имрӯз, тарҷимаи Шоҳалӣ бин Абдулалӣ наздиктарин тарҷима ба асл аст. Пас ин тарҷима ҳам набояд мавриди камтаваҷҷуҳӣ қарор мегирифт.

Дар тадқиқи тарҷимаҳои форсии «Маҷолис-ун-нафоис» адабиётшиноси маъруфи бухороӣ Раҳим Воҳидов корҳои қобили таваҷҷуҳе анҷом додааст. Ӯ дар сарсухани китоби «Тарҷимаҳои форсии "Маҷолис-ун-нафоис" » ёдовар шудааст, ки адабиётшиносони тоҷику узбек, аз ҷумла олимони тоҷик - Абдулғанӣ Мирзоев, Холиқ Мирзозода, Камол Айнӣ, Абдулло Сатторов ва олимони узбек - Мақсуд Шайхзода, Натан Маллаев, Абдуқодир Ҳайитметов, Сӯйима Ғаниева дар мақолаҳо, монографияҳо ва китобҳои дарсиашон ба тарҷимаҳои форсӣ ишора кардаанд [8, с.5]. Пеш аз ҳама, Р.Воҳидов ба он таваҷҷуҳ кардааст, ки тарҷимаи Фахрӣ ҳовии иттилоот дар бораи 385 суханвар аст ва гумон кардааст "агар мутарҷим нусхаи даҳ сол пеш аз марги Навоиро тарҷима намекарду тарҷимаро аз руйи таҳрири дуюми тазкира анҷом медод, дар бораи 459 суханвар

метавонист иттилоот бидиҳад”. Р. Воҳидов дар ин навиштааш ба он ишора мекунад, ки тарҷимаҳои форсӣ ба унвони мавзуи пажуҳиш мавриди тадқиқ қарор нагирифтаанд ва талош кардааст, ки аҳамияти илмии тарҷимаҳоро барои ҷомеаи илмӣ ва хонандагони Ӯзбекистон шарҳ диҳад.

Р. Воҳидов дар ин навиштааш сабабҳои тарҷима шудани тазкираи Навоӣ, муносибати мутарҷимон ба матни аслӣ, монандӣ ва тафовути байни «Маҷолис-ун-нафоис» ва тарҷимаҳоро баррасӣ кардааст [8, с.17]. Аммо ӯ ҳамзамон бо истинод бар як навиштаи А. Ҳайитметов ба далели нигариши озодона ба матни аслӣ дар тарҷима (дар мавриди тарҷимаи дувум низ сидқ мекунад - У.К.) ёдовар шудааст, ки ин осорро намешавад тарҷимаи дурусту дақиқ гуфт ва ин тарҷимаҳо наметавонанд посухгӯйи меъёрҳои тарҷимашиносӣ бошанд. Мухтасар баён шудани шарҳҳои марбут ба фаъолиятҳои мураббигарии илмӣ ва адабии Навоӣ, иртиботи ӯ бо устодон ва ҳамасронаш, ба ҷойи он изофа шудани иттилооти дигар аз сӯйи мутарҷимон ба унвони костиҳои тарҷима арзёбӣ шудааст [8, с.6].

Бояд гуфт, ки дигар муосирони Навоӣ дар бораи фаъолияти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва илмию адабии ӯ маълумоти муфассал доданд. Иттилооти бештар дар ин мавридро мо метавонем дар китоби Ш. Сироҷиддинов “Алишер Навоӣ: таҳлили татбиқӣ-гунашинохтӣ, матншинохтии манобеъ” [11, с.207-298], дар мақолаи А.Н. Болдирев “Алишер Навоӣ дар ҳикояҳои муосирон” [4, с.121-152] ва дигар манбаъҳо пайдо кунем. Мусалламан, Фахрӣ иттилооти дигареро, ки барои “Латоифнома” лозим дошт, ироа кардааст. Аммо Р. Воҳидов барои ислоҳи ин «иштибоҳ» дар ин навиштааш иттилоотеро дар мавриди асари дигари Фахрӣ “Равзут-ус-салотин” овардааст, ки иртиботи чандоне бо тарҷимаҳои “Маҷолис-ун-нофоис» надорад [8, с.39]. Ба иборати дигар, ӯ дар “Латоифнома”-и Фахрӣ “Маҷолис-ун-нафоис”-и Навоиро ҷустуҷӯ кардааст. Дар натиҷаи ин рӯйкард, заҳамоти Фахрӣ ба он шакле, ки мебоист, арзёбӣ нашудааст. Бо вуҷуди ин ҳангоми тавзеҳоташ дар бораи бахши нуҳуми асари Фахрӣ онро “тазкираи мухтасар” тавсиф намуда, таъкид кардааст “Латоифнома”-ро танҳо тарҷимаи “Маҷолис-ун-нафоис” донистан “тафаккури якҷониба” (ғайримунсифона) хоҳад буд. [8, 38].

Қабл аз овардани андешаҳои Р. Воҳидов дар мавриди тарҷимаи Ҳакимшоҳи Қазвинӣ бояд ба мақолаи пажуҳишгари эронӣ Саид Шафеюн бо номи “Тазкирае дар инзиво (Баррасии интиқодии чопҳои “Латоифнома” ва нусахи он”) дубора муроҷиа кунем. Нависандаи мақола бо ишора ба ин, ки “Латоифнома”-ро дар фосилаи солҳои 1931 – 1933 дар маҷаллаи “Ориентал”-и колледжи Лоҳур доктор Абдуллоҳ бар асоси такнусхае, ки дар музеи Британиё ба шумораи 7669 ва таърихи китобати он ҳам соли 965 аст, ҳамроҳ бо ҳавошии қобили таваҷҷуҳе ба чоп расонда ва Алиасғар Ҳикмат низ ин тарҷимаро бар асоси такнусхае, ки соли 992 китобат шуда ва ба шумора 3128 дар Китобхонаи миллии Табрез нигаҳдорӣ мешавад, мунташир кардааст, чанд иштибоҳоти ин марди бузургро баршумурдааст [12, с.63]. Агар “ҳазф шудани” пешгуфтори Навоӣ дар тарҷимаҳои Ҳиравӣ ва Қазвинӣ, ба иборати Р. Воҳидов, далели ноқис хонда шудани тарҷимаи он мутарҷимон шуда бошад [8, с.9], гунҷонидани муқаддимаи Навоӣ тавассути Алиасғар Ҳикмат дар ин нашр, ба қавли Шафеюн, боиси “сардаргум” шудани муҳаққиқони дигар шудааст.

Яке дигар аз пажуҳишгарони эронӣ – Ҳодии Бедакӣ низ бо ишора ба нақси нусхаи мунташиршуда тавассути Ҳикмат, иттилооти муҳиммеро аз манобеи дигар ҷамъоварӣ ва собит карда, ки бахши нуҳуми ин асар ҳовии иттилооте дар бораи 226 суханвар будааст [13, с.75]. Ҳодии Бедакӣ ҳангоми омодасозии нашри “Латоифнома” ба баррасии татбиқии нусхаҳои форсӣ ва туркӣ пардохта ва матни туркӣ (илмӣ-интиқодӣ)-и Сӯйима Ғаниеваро низ дар ин китоб овардааст. Ҳамчунин аз ин пажуҳиш мушахҳас мешавад, ки нигоҳ кардан ба “Латоифнома” танҳо ба унвони як тарҷима иштибоҳ будааст. Воқеан, “Латоифнома” як манбаи муҳимме барои тадқиқи зиндагии фарҳангии Хуросон ва Варорӯд дар нимаи дувуми қарни понздаҳум ва нимаи аввали қарни шонздаҳум, бавижа адабиёти форс-тоҷик ва ӯзбеки он давра аст.

Дидгоҳҳои Р. Воҳидов дар мавриди тарҷимаи дувум низ қобили таваҷҷуҳ аст. Ӯ ҳангоми баррасии тарҷимаи дувум «тарҷимаи халлоқона ва озод»-и Қазвиниро сутудааст ва ёдовар шудааст, бо таваҷҷуҳ ба ин, ки «чӣ бисёр ганҷинаҳои маънавӣ дар қарнҳои гузашта аз байн рафта”, оварда шудани шарҳи ҳоли 570 суханварон аз сӯйи Қазвиниро набояд “далели кам”-е донист [8, с.50]. Ӯ бар хилофи навиштаҳояш дар мавриди асари Фахрӣ дар тааммулоташ бо қадрдонӣ аз хадамоти Қазвинӣ ба ин натиҷа расидааст, ки пажуҳишҳои баъдӣ дар бораи муҳити

пурбори адабӣ дар нимаи дувуми қарни понздаҳум ва чаҳоряки аввали қарни шонздаҳум бояд бар асоси шавоҳиде аз тазкираи Навоӣ ва тарҷимаҳои форсии он бошад.

То ин ҷо дидем, ки аксари пажуҳишгарон ба асарҳои Фахрии Ҳиравӣ ва Ҳакимшоҳ Қазвинӣ ба унвони тарҷима нигоҳ кардаанд ва дар бархе мавридҳо аз пойбанд набудани онҳо ба матни аслӣ шигифтзада ҳам шудаанд. Нусхаҳое, ки тавассути Алиасғар Ҳикмат барои чоп тасҳеҳ шуда буданд, алорағми костиҳое, ки доштанд ба муҳаққиқон ин имконро дод, ки ду тарҷумаро бо ҳам муқоиса кунанд. Дар боло зикр шуд, ки пажуҳишгарони адаби тоҷик низ таваҷҷуҳи вежае ба тарҷумаҳои тазкираи Навоӣ доштанд. Бавижа Усмон Каримов дар китоби «Адабиёти тоҷик дар қарни шонздаҳум» бо баёни ин, ки нашри тасҳеҳоти Ҳикмат «марҳилаи наверо барои ошноии муҳаққиқон ва донишҷӯёни форсизабон бо тазкираи Навоӣ боз карда» [9, с.21] ёдовар шудааст, ки то кунун ҳеҷ муҳаққиқе ба таври ҷудогона ин манбаъҳои муҳимро мавриди баррасии илмӣ қарор надодааст. Ӯ талош кардааст, то ин вазифаро дар чорчӯби ин китоб анҷом диҳад. У.Каримов низ дар бораи тазкираи Навоӣ, тарҷимаҳо, шабоҳатҳо ва тафовутҳои онҳо иттилооте ироа кардааст.

Аз мулоҳизоти фавқ метавон натиҷа гирифт, ки барои таҳқиқоти анҷомшуда дар қаламрави Шуравии собиқ, тасҳеҳоти Алиасғар Ҳикмат, ки орӣ аз иштибоҳот набуда, мавзуи тадқиқ қарор гирифтааст. Аз сӯйи дигар, худи муҳаққиқон низ изъон доштанд, ки дар тарҷумаҳои тазкира танҳо ҷустуҷӯйи радди пойи Навоӣ рӯйкарди якҷониба хоҳад буд ва чунин рӯйкарде метавонад хадамоти Ҳиравӣ ва Қазвиниро таҳтушшуоъ қарор диҳад. Дар тарҷимаи Ҳакимшоҳ Қазвинӣ, ба гуфтаи Р.Воҳидов, “ҳудуди ҳаштод дарсади далоиле, ки оварда шудааст дар матни аслӣ нестанд” [8, с.50] ё дар “Латоифнома”-и Ҳиравӣ пас аз пажӯҳишҳои Бедакӣ маълум шудааст, ки теъдоди суханварони изофашуда на 189 нафар, балки 226 нафар ҳастанд. Оё ин далелҳо кофӣ нестанд, ки ки “Латоифнома” ва “Ҳашт биҳишт”-ро ба унвони осори мустақил бишносем? Воқеан, бо тафовутҳои панҷоҳдарсадӣ ё ҳаштоддарсадӣ чӣ гуна мешавад асареро тарҷимаи асари дигар номид?

Ин навъи рӯйкард чизе аз аҳамияти илмӣ, адабӣ ва таърихии “Маҷолис-ун-нафоис” кам нахоҳад кард. Иттифоқан, гурӯҳе аз пажуҳишгарон бар ин назаранд, ки мутарҷимони тарҷимаҳои якум ва дувум асарҳои мустақил офаридаанд. Сӯйима Ғаниева, ки матни интиқодии «Маҷолис-ун-нафоис»-ро омода кардааст, ба чунин натиҷагирӣ расидааст, ки дар пайравӣ аз “Маҷолис-ун-нафоис”-и Навоӣ тазикираҳое мисли «Музаккир-ул-асҳоб», “Музаккир-ул-аҳбоб”, “Маҷма-ул-хавос”, “Туҳфаи Сомӣ”, “Маҷмуат-уш-шуаро” (Фазлӣ), “Маҷмуат-уш-шуарои Ферузшоҳӣ” навишта шудааст [14, с.14], Шафеюн ба ин феҳрист “Нафоис-ал-мосир” (نفايس المآثر), “Ҳафт иқлим”, “Арафот-ул-ошиқин”-ро изофа кардааст [12, с.63]. А.Н. Болдирев ҳам аз Ҳиравӣ ва Қазвинӣ ба унвони аввалин пайравони Навоӣ дар заминаи тазкиранависӣ ёд карда буд [3, с.160].

Аз ин гуфтаҳо метавон натиҷа гирифт, ки Ҳиравӣ ва Қазвинӣ бахшҳое аз матолиби “Маҷолис-ун-нафоис”-ро тарҷума карда, иттилооти наве изофа кардаанд ва дар пайравӣ аз Навоӣ асарҳои мустақиле навиштаанд. Ин суннат дар қарни Абдурраҳмони Ҷомӣ ва Алишер Навоӣ як равиши маъмулӣ буд ва дар қарнҳои баъдӣ низ идома ёфт. Навоӣ низ таҳти таъсир ё дар пайравии пешиниён осори нодире халқ карда ва мактаби наверо дар тазкиранависӣ поягузорӣ карда, ки аввалин пайравони ӯ Ҳиравӣ ва Қазвинӣ будаанд. Пас аз нашри матни илмию интиқодии тазкираи «Латоифнома» ва пажуҳишҳое, ки барои бозшиносии тарҷимаҳои дигари тазкираи Навоӣ, мисли “Ҳашт биҳишт”, ё тарҷимаи Шоҳалӣ бин Абдулалӣ анҷом гирифтааст, лозим аст, ки натиҷагириҳои қаблиро бознигарӣ кунем.

Муқарриз: ***А.Маликзод*** – номзади илмҳои филологӣ,
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ

А Д А Б И Ё Т

1. Амир Алишер Навоӣ, Алишер бин Кичкина. Маҷолису-н-нафоис. Ба эҳтимоми Али Асғар Ҳикмат. – Теҳрон: Чопхонаи Бонки милии Эрон, 1945. - 468 с.
2. Айнӣ, Садриддин (ҷамъкунанда). Намунаи адабиёти тоҷик (300-1200 ҳиҷрӣ) / Садриддин Айнӣ. - Москва: “Нашриёти марказии халқи иттиҳоди ҷамоҳири шуравии сӯсиалистӣ”, 1926. - 626 с.
3. Болдырев А.Н. Персидские переводы «Маджалис ан-нафаис» Навои / А.Н. Болдырев // Уч. зап. ЛГУ. – 1952. - № 128, в. 3
4. Болдырев А.Н. Алишер Навои в рассказах современников / А.Н. Болдырев Алишер Навои в рассказах современников. «Алишер Навои». Сборник статей. ИВ АН СССР. - М. - Л., 1946. - С.121-152.

5. Болтабоев Ҳ. Алишер Навоийнинг илк юбилейи. «Жаҳон адабиёти» журнали, 2016. 2-сон.
6. Боровков А.К. “Маджалис-уннафаис” (“Собрание редкосных”) / А.К. Боровков // Известия АН Союза ССР Отделение литературы и языка. – 1947. - Том VI. - Вып. 6.
7. Боровков А.К. Алишер Навои (к 500-летию со дня рождения) / А.К. Боровков // Советское востоковедение. I. - М.; Л.: Издательство Академии наук СССР, 1940. - С.107.
8. Воҳидов Р. “Мажолис ун-нафоис”нинг таржималари / Р.Воҳидов. – Т.: “Фан”, 1984. - 72 б.
9. Каримов У. Адабиёти тоҷик дар асри XVI (Сарчашмаҳои адабию таърихӣ ва инкишофи равияҳои асосӣ) / У.Каримов .– Душанбе: Дониш, 1985. - 228 с.
10. Лунин Б.В. Вклад русских ученых в изучение жизни и творчества Алишера Навои. Общественные науки в Узбекистане. – 1968. - №4.
11. Сирожиддинов, Шуҳрат. Алишер Навоий: манбаларнинг қиёсий-типологик, текстологик таҳлили / Шуҳрат Сирожиддинов. – Т.: Академнашр, 2011. – 326 б.
12. Шафеюн Саъид. Тазкирае дар инзиво (Баррасии интиқодии чопҳои “Латоифнома” ва нусахи он) // Саъид, Шафеюн // Маҷаллаи “Оинаи мерос”. - Теҳрон, 1395 ҳ.ш. - №58. - С.57-83.
13. Фахрии Ҳиравӣ. Латоифнома (тарҷимаи “Маҷолису-н-нафоис”-и Амир Алишер Навоӣ) / Ҳиравӣ, Фахрӣ. Тасҳеҳ ва тадқиқи доктор Ҳодии Бедакӣ. – Теҳрон: Интишороти доктор Маҳмуди Афшор бо ҳамкории интишороти “Сухан”, 1398 ҳ. ш. - 654 с.
14. Ғаниева Суйима. Давр адабиёт кӯзгуси / Суйима Ғаниева. Ўзбекистон ССР ФА нашриёти. – Тошкент, 1961. - 51 б.
15. Ғаниева Суйима. Кўнгил шамчироғи / Суйима Ғаниева // Маҷаллаи «Ёшлик» шумораи 1, соли 2012.

БАРРАСИИ ТАТБИҚИИ ДУ ТАЗКИРА БО РӮЙКАРДҲОИ НАВИН

Алиасғар Ҳикмат дар соли 1945 дар Теҳрон ду тарҷимаи форсии тазкираи Алишер Навоиро мунташир кард. Нашри тарҷимаҳои форсии «Маҷолис-ун-нафоис» нахустин гом дар шинохт ва баррасии ин тазкираву тарҷимаҳои он буд. Аммо ба гуфтаи пажуҳишгари эронӣ – Саид Шафеюн “ин марди бузург иштибоҳе дар олами китобшиносӣ кардааст ва он ин аст, ки ба ин тарҷимаҳо унвони тазкираи “Маҷолис-ун-нафоис” дода ва номи муаллифашро низ Амир Алишер Навоӣ овардааст. Бар ҳамин асос имрӯз ҳар муҳаққиқи дақиқе дар ирчооташ ба ин китоб гирифтори сардаргумӣ мешавад. Зеро нависанда ё нависандагони бахши умдае аз ин китоб мутарҷимонанд”. Имрӯз пурсиши аслӣ ин аст, ки ин осорро тарҷима хонем, ё осори мустақил? Дар ҳамон ибтидо дар маҳфилҳои илмӣ тафовути байни нусхаи аслӣ ва тарҷимаҳо, пажуҳишгаронро шигифтзада карда ва саволоте монанди «то куҷо метавонем тарҷимаҳоро ба унвони тарҷимаи дақиқ бипазирем», «чаро мутарҷимон ҳангоми тарҷима ба қоида пойбанд набудаанд» ё «асарҳои маъруф ба тарҷима оё асарҳои мустақиле набудаанд?» матраҳ шуданд. Аммо ҳамон тавр, ки таҳқиқоти охир нишон дода, хадамоти мунҳасир ба фарди Алӣ Асғар Ҳикмат дар маворидe боиси сардургумии дигар муҳаққиқон шудааст. Бо таваҷҷуҳ ба додаҳои охирин, мушаххас мешавад, ки натиҷагириҳои илмии қаблӣ дар мавриди тарҷимаҳои «Маҷолис-ун- нафоис» ниёз ба бознигарӣ доранд.

Калидвожаҳо: тазкира, тарҷима, тадқиқии қиёсӣ, равобити адабӣ, муҳити адабӣ, таърихи адабиёт, таъсир, пайравон.

СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ДВУХ АНТОЛОГИЙ С НОВЫМИ ПОДХОДАМИ

В 1945 году Али Асгар Хекмат опубликовал в Тегеране два персидских перевода антологии Алишера Навои. Публикация персидских переводов антологии Навои была первым шагом в распознавании и изучении антологии и её переводов. Но, по словам иранского ученого Саида Шафиона, этот великий человек допустил ошибку в мире библиографии, и по этой причине он назвал эти переводы «Меджалис ан-нафаис» и их авторам Амира Алишира Навои. По этой причине любой исследователь, читающий эту книгу, сталкивается с определенными трудностями. Первоначально различие между рукописями и переводами удивляло исследователей, и были обсуждены такие вопросы, как: «насколько мы можем считать переводы точными переводами», «почему переводчики не следовали правилам при переводе» или ««рукописи, известные как переводы не были разве самостоятельными произведениями?». Однако, как показали недавние исследования, уникальные за слуги Али Асгара Хекмата в некоторых случаях вводили в заблуждение других исследователей. Судя по последним данным, предыдущие научные выводы о переводах «Меджалис ан-нафаис» требуют пересмотра.

Ключевые слова: антология, перевод, сравнительное изучение, литературные связи, литературная среда, история литературы, влияние, последователи.

COMPARATIVE STUDY OF TWO ANTHOLOGIES WITH NEW APPROACHES

In 1945, Ali Asghar Hekmat published two Persian translations of Alisher Nava'i's anthology in Tehran. The publication of the Persian translations of the Navoi anthology was the first step in recognizing and studying the anthology and its translations. However, according to the Iranian scholar Said Shafion, this great man made a mistake in the world of bibliography, and the reason was that he called these translations Majalis an-nafais and titled their author as Amir Alishir Nava'i. For this reason, any researcher who reads this book is faced with a misunderstanding. Initially, the distinction between manuscripts and translations puzzled researchers, and questions such as “how can we consider translations to be accurate translations”, “why did the translators not follow the rules when he was translating”, or “were the manuscripts known as translations but not independent works?” Nevertheless, as recent studies have shown the unique services of Ali Asghar

Hekmat in some cases misled researchers. Judging by the latest data and the previous scholarly conclusions the translations the Majalis al-Nafais requires a revision.

Key words: anthology, translation, comparative study, literary connections, literary environment, literary history, influence, followers.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Караев Умед*** – Муаллими калони кафедраи «Методикаи таълими забонҳо»-и маркази минтақавии такмили ихтисос ва бозомӯзии муаллимони вилояти Сурхондарёи Ҷумҳурии Ӯзбекистон, пажуҳишгари Донишгоҳи давлатии Термиз. E-mail: **u_karaev@mail.ru.** Тел.: **(+998) 90-644-10-99**

Сведения об авторе: ***Караев Умед*** – старший преподаватель кафедры “Методики преподавания языков” Сурхандарьинского регионального центра повышения квалификации и переподготовки сотрудников народного образования Республики Узбекистан, научный сотрудник Термезского государственного университета. E-mail: **u_karaev@mail.ru.** Тел.: **(+998) 90-644-10-99**

Information about the author: ***Karaev Umed*** – Senior lecturer at the Department of Methods of Teaching Languages of the Surkhandarya Regional Center for Advanced Studies and Retraining of Public Education Staff of the Republic of Uzbekistan, a researcher at Termez State University. E-mail: **u_karaev@mail.ru.** Phone: **(+998) 90-644-10-99**

УДК: 891.15.34

ҲАЁТ ВА ФАЪОЛИЯТИ РАШИД ҶАҲОН

Асозода З.С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Рашид Ҷаҳон ҳамчун нависанда, табиб, ходими фаъоли сиёсӣ, равшанфикр ва озодбаён, дар адабиёти урду бо тафсирҳои ҷолиби иҷтимоӣ маъруф аст. Адиба 25-уми августи соли 1905 дар шаҳри Алигарҳи Ҳиндустон таваллуд шудааст. Рашид Ҷаҳон таҳсили ибтидоиро то синни 16 солагиаш дар шаҳри Алигарҳ, дар мактаби занонаи исломӣ, ки баъдтар Коллеҷи занона шуд, гирифтааст. Рашид Ҷаҳон бо падару модаре, ки таълим додани занонро рисолати ҳаётии худ медонистанду хонаашон ба рӯйи бисёре аз зиёиён ва пешвоёни сиёсӣ боз буд, бо шуури хуби сиёсӣ ба воя расидааст. Падари мушфиқу ғамхор ва модари муҳофизакор, яъне соҳибони оилаи хеле огоҳ, ин духтарро тавре тарбия карданд, ки шавқу рағбаташ ба адабиёт ва тиб зиёд шавад.

Падари ӯ Шайх Абдулло, ки дар Донишгоҳи мусалмонони Алигарҳ Коллеҷи занона таъсис додааст, таблиғгари таҳсили занон дар Ҳиндустон буда, ба ҳайси омӯзгор фаъолият мекард ва модараш бошад Бегам Воҳид Ҷаҳон, зани таҳсилгирифа буд. Падари Рашид Ҷаҳон «Хатун» (Зан) ном маҷаллае таъсис дод, ки дар он модараш аъзои доимӣ буд. Рашид Ҷаҳон аз мактаб ба Коллеҷи Изабелла Тоберни Лакҳнав кӯчид ва баъдтар ба Коллеҷи Леди Ҳардинг дар Деҳлӣ дохил шуд. Ҳанӯз дар коллеҷ, вай аввалин бор ҳикояи худро дар маҷаллаи IT College бо номи «When the Tom Tom Beats» (Вақте ки Том менавохт) нашр намуд. Онро адиб, нависанда ва мунаққиди дигари Ҳиндустон, Аҳмад Алӣ, ки бо ӯ дӯстӣ дошт, ба забони урду бо номи «Самла» тарҷума кард, ки он хеле машҳур гардид.

Баъди хатми Коллеҷи Леди Ҳардинг Рашид Ҷаҳон ба хадамоти тиббии маҳаллӣ рафта, дар якчанд шаҳрҳои начандон калони қисмати шимоли Ҳиндустон кор ва фаъолият намудааст. Вай ҳамчун як духтури занона таълим гирифта буд, аммо бо асарҳои ҷолиби диққат навиштааш, ки баъд аз нашр шуданашон хеле машҳур шудаанд шуҳрат пайдо кардааст. Адиба яке аз муассисони Анҷумани нависандагони тараққипарвари Ҳиндустон буд.

Рашид Ҷаҳон моҳи июли соли 1952 аз сабаби беморӣ дар шаҳри Маскав аз олам даргузашт ва ӯро дар ҳамон шаҳр ба хок супориданд. Дар Маскав, хонаи онҳо ҷойгоҳе буд, ки дари он ба рӯйи шоирон ва зиёиён боз буд. Вай ин оламро падруд гуфта, аз худ номи нек ва осори арзишманд ба мерос монд.

Рашид Ҷаҳон фаъолияти серпаҳлу дошт, вай ҳам табиб ва ҳам нависандаи таҳлилгари масъалаҳои мухталиф буд, нависандае буд, ки ба тасвири масъалаҳои замонаш сахт машғул буд. Вай ҳамчун муборизи воқеии роҳи озодӣ ҳанӯз аз овони ҷавонӣ барои раҳоӣ ёфтани Ҳиндустон аз зулму ситам паёпай талошҳо мекард. Ҳикояҳои ҷолиб ва пурмазмуни ӯ, ки дар бораи ҳаёт ва беҳуқуқии занон мебошад, як ҷузъи азнавсозии адабиёти урду буд, ки ҳаракати нависандагони тараққипарварро таҳвият медоданд.

Рашид Ҷаҳон ҳамчун мунаққид ва адабиётшинос низ маълум аст. Корҳои дар ин бахш навиштаи ӯ бисёр масъалаҳои муҳимро дар бар мегиранд. Зеро дарк ва инъикоси пешомади ҷомеа, ҳидояти мардум ба сӯйи рӯшной, ба дунёи пурғановати маърифату маънавиёт, ба бунёди ояндаи дурахшони ободу озод, ки саршори муҳаббату садоқат, адолату саодат бошад, орзуву ормони нахустини ӯ мебошад. Бо вуҷуди он ки ҳикояҳои Рашид Ҷаҳон тамоми паҳлуҳои боманфиати ҷомеаро дар бар мегирифтанд, аксар вақт аз ҷониби мунаққидони урду ноҳамвор ва нотамом арзёбӣ мешуданд. Дар ҳикояҳои ӯ озодбаёнӣ ва равшанфикрӣ баръало эҳсос мешавад, ки ин хеле муҳим аст.

Рашид Ҷаҳон мисли Исмат Чуғтай барин адибони урдузабон аз мактаби адабии Алигарҳ гузаштааст. Рашид Ҷаҳон аз назари Исмат Чуғтай, адибаи озодандеш ва исёнгар буд, ки худро дар ин бахш ҳамчун намунаи ибрат нишон додааст. Аммо барои муаррихони таърихи адабиёт Рашид Ҷаҳон ҳамчун як зани узви чаҳоргонаи адабӣ ба ҳисоб мерафту халос. Дар бораи Рашид Ҷаҳон адибаи дигаре, Рахшанда Ҷалил, ки ҳамчун мунаққид ва таърихнигор дар Ҳиндустон машҳур буд, чунин навиштааст: «Рашид Ҷаҳон зани ҷасур, озодандеш ва дунявӣ, яке аз аввалин занон миёни табибони мусалмон буд» [1, с. 24].

Ҳамчун духтур дар беморхонаҳои давлатӣ вай одамони камбизоатро табобат мекард ва ҳикояҳояш низ аз ин таҷриба сохта шудааст, ки мавзуъҳои муносиб барои адабиёт аст.

Шоири маъруф Файз Аҳмад Файз, боре меҳмони хонаводаи Рашид Ҷаҳон шуда, аз меҳмоннавозӣ ва пазироии хуби адиба хушҳол гаштааст. Аз фаъолияти адабии Рашид Ҷаҳон илҳом гирифта, ӯро ҳамчун зани боғайрате, ки ба ҳама баробарҳуқуқ муносибат мекард, ҳамчун духтуре, ки тамоми меҳнаташро ба халқи азиятдидаи ҳинд бахшидааст, ёдовар мешавад [15, с. 80].

Тавре ки дар ҳикояи «Чор» дида мешавад, навиштаҳои ӯ ҳамдардӣ нисбат ба камбағалон ва беҳуқуқҳо мебошад. Инчунин, яке аз паҳлуҳои дигари эҷодиёти Рашид Ҷаҳон ин масъалаи озодбаёнӣ ва саҳмгузории занон дар пешрафти ҷомеа мебошад. Изҳороти тасодуфии Рашид Ҷаҳон: «Мо болои болини таълими занон хобидаем ва худро аз шуури аввалини худ бо куртаи таҳсили занон пӯшонидаем» [9, с.18].

Рашид Ҷаҳон ҳикояҳо ва песаҳои зиёде навиштааст. Навиштаҳои ҷасуронаи ӯ барои ислоҳоти зарурӣ дар ҳаёти дохилӣ ва иҷтимоӣ нигаронида шуда буд. Ӯ дар бораи чизҳое менавишт, ки гӯё, дар бораи онҳо то ҳол касе чизе нанавиштааст ва ба таваҷҷуҳи зиёд ниёз доранд. Дар эҷодиёти Рашид Ҷаҳон, мавзуъҳои алоҳида аз замони нооромие, ки адиба худ шоҳиди он буд, ҷойгир шудаанд ва дар онҳо такозо ба адолати иҷтимоӣ дида мешаванд. Барои пешбурди масъалаҳое, ки занони мусалмон рӯ ба рӯ мешуданд, адиба ба воситаи асарҳояш ба хонандагон таъсир расонидааст. Вай ҷомеаро ҳақиқӣ инъикос мекард ва ба тағйир додани он бо тарзе, ки тавонад таъсир расонданӣ буд. Рашид Ҷаҳон дар адабиёти урду, дар бунёди ҳаракати озодихоҳии Осиёи Ҷанубӣ ва адабиёти муосир саҳми беҳамто гузоштааст.

Моҳи декабри соли 1932 маҷмуаи ҳикояҳои "Ангааре" ("Шарораҳо"), ки бо қалами нависандагони ҷавон Рашид Ҷаҳон, Саҷҷод Зоҳир ва Аҳмад Алӣ, ба забони урду ба табъ расид. Ин китоб аз тарафи ҳукумати ҳамонвақтаи Ҳиндустон зери танқид қарор гирифт.

Ҳамин тариқ, Рашид Ҷаҳон дар тули умри кӯтоҳи хеш тақрибан 30 ҳикоя ва 20 песаи аслӣ навиштааст. Ду ҳикояи кӯтоҳи ӯ дар "Ангааре" ва шаштоаш дар маҷмуаи "Аурат "ҷойгир шудаанд, дар ҳоле ки боқимонда бо сабабҳои норавшан ё маҳдуд будани адади нашри ибтидоӣ гум шудаанд. Песаҳое, ки Рашид Ҷаҳон навишта буд, барои радио пешбинӣ шуда буданд ва онҳо дар радиоҳои тамоми минтақаҳои Ҳиндустон пахш мешуданд.

Рашид Ҷаҳон адабиётро ҳамчун воситаи ислоҳоти иҷтимоӣ истифода мебурд. Вай асосан барои маҷаллаҳои адабӣ навиштааст, ки мутаассифона, баъзе аз онҳо гум шудаанд. Аммо он чизе, ки аз ҳикояҳо ва песаҳои ӯ боқӣ мондааст, як далели тасвири асосноки зулм дар ҷомеаи онвақта аст.

Дар яке аз китобҳои Рашид Ҷаҳон, оид ба ҳикояҳои ӯ адиб ва нависандаи ҳинд Шакил Сидиқӣ чунин ибрози ақида намудааст: «Ҳикояҳои беҳамтои Рашид Ҷаҳон дар инкишофи адабиёти урду саҳми муваффақ гузоштаанд. Дар онҳо равшании шабнам ва шуъларории оташ дида мешаванд. Маҳз талоши халқи захматкаши камбағал, зани ҳинду, хусусан акси ҷидду ҷаҳди занони ситамдидаи табақаи поёнӣ эҷодиёти ӯро аҳамияти беандоза бахшидаанд. Дар ҳикояҳои Рашид Ҷаҳон ҳам саҳми бузурги ҷинси латиф ва ҳам инсондӯстӣ бениҳоят зиёд эҳсос мешавад. Хонандаи ҳикояҳои Рашид Ҷаҳон ба рангорангии умқи зиндагӣ расида метавонад. Ҳикояҳои ӯ ба назарияи фаҳмиши зиндагӣ руҳ мебахшанд, бар хилофи ноумедӣ, чароғи умедро равшан намуда, инсони маглубро ба ғолибият водор менамоянд. Ҳикояҳои Рашид Ҷаҳон аз он лиҳоз ниҳоят аҳамиятноканд, ки то ҳол дар қатори маҷмуаҳои ҳикояҳои шуъларофари Ҳиндустон шомиланд. Аз ин лиҳоз, бо боварӣ гуфта метавонем, ки Рашид Ҷаҳон дар рушди адабиёти урду саҳми арзандае гузоштааст. Дар ҳикояҳо ва драмаҳои ӯ бо калимаҳои оммафаҳм мушкилоти занони дар ҳақиқат заҳматкашида ва бар хилофи ноадолатӣ тарғиби пурранамоии салоҳиятҳои онҳоро дида метавонем. Бо сабаби оммафаҳм буданашон ҳикояҳои Рашид Ҷаҳон ба умқи дили хонандагон дохил шудаанд. Мазмуни асосии ҳикояҳо ва драмаҳои ӯ он аст, ки Рашид Ҷаҳон ҳама он масъалаҳои дар зиндагии рӯзмарраи ҷамъият рухдодаро дар ҳикояҳо моҳирона ҷой додааст» [15, с. 4].

Дар шаҳри Лакҳнав, ки маркази илму адаб барои дӯстдорони адабиёти урду мебошад, бори аввал маҷмуаи ҳикояҳои «Ангааре» («Шарораҳо») соли 1932 тавассути матбааи «Низомӣ» нашр шуда буд. Дар он як зан ва се мард ба ҳайси шарикони асосӣ фаъолият

мекарданд, ки барои баровардани маҷаллаи адабӣ ба забони урду саҳмгузор буданд. Маҷмуаи ҳикояҳои «Ангааре» («Шарорахо») дар бораи эътиқодҳо, урфу одатҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ буд. Аксари ин нависандагон дорои тамоюли марксистӣ (ба истиснои Аҳмад Алӣ) ва ҳамбастагии муштарак буданд ва аз ин рӯ, бо дастурҳои динӣ, муҷозоти иҷтимоӣ ва навъҳои шадиди қудрат, ки ба ҳаёти занони мусалмон таъсир расониданд, ошно буданд. Моҳи марти соли 1933 маҷмуаи «Ангааре» аз ҷониби ҳукумати музофотҳои муттаҳид тибқи банди 29А-и Кодекси ҷиноии Ҳиндустон барои осеб расонидан ба «ҳассосияти динии як қисми ҷомеа» манъ карда шуд. Маҷмуаро «вайрон кардани ғоя», «фаҳш, аз ҷиҳати ахлоқӣ фосид, паст, ифлос, бешарм» хулосабарорӣ намуданд. Рашид Ҷаҳон дар як намоиши якпардагӣ ва як ҳикояи кӯтоҳ дар «Ангааре» («Шарорахо») саҳм гузоштааст.

Ҳазра Бегум, яке аз коммунистони насли аввал дар Лакҳнав, омӯзгори Коллеҷи духтаронаи Карамат Ҳусайн ва дӯсти Рашид Ҷаҳон андешаҳояшро оид ба маҷмуаи «Ангааре» ин тавр баён кардааст: «Ҳангоми чопи «Ангааре» Саҷҷод Зоҳир гумон надошт, ки он ба рамзи маърифат ва наврӯзӣ табдил хоҳад ёфт. Дере нагузашта ин боиси ғазаб гардид ва алайҳи Рашид Ҷаҳон фатво дода шуд. Ҳеҷ як зани мусалмони табақаи миёнаи Ҳиндустон ҳеҷ гоҳ милатчигии шадид, таассуби динӣ ва олотҳои истисморро ин қадар якдилона сарзаниш накарда буд» [13, с. 165].

Рашид Ҷаҳон муборизе буд, ки бо масъалаҳои зулм аз болои зан, аз қабили осеб расонидан ба бадан, сӯзонидани рӯй, буридани бинӣ ва ғайра эътибори махсус медод. Ӯ бори дигар ҷуръат намуд, ки на танҳо аз муҳофизат даст накашад, балки хидматро ба ҳифзи камбизоатон идома диҳад. Рашид Ҷаҳон пас аз ба шавҳар баромадан дар соли 1934 дар Лакҳнав маҷаллаи шахсӣ таъсис дод, аммо қисми зиёди даромадаш ба ҳизби коммунист, ки шавҳараш узви доимии он буд, мерафт. Вай маҷаллаи сиёсии «Чингарӣ»-ро таҳрир мекард. Рашид Ҷаҳон ҳамчун Рашида машҳур буд, ҳикояҳо ва песаҳои радиоӣ менавишт ва инчунин барои таъсиси бахши лакҳнавии IPTA–(иттиҳодияи театрҳои мардумии Ҳиндустон) масъул буд.

Рашид Ҷаҳон ҳикояи «Кафан»-и Премчандро, ки яке аз адибони пешқадам ва узви Ҷамъияти нависандагони тараққипарвари Ҳиндустон буд, ба саҳна гузошт. Зани идеалии ҳинд аз нав кашф карда мешуд. Занон кӯшиш мекарданд, ки дар муборизаи миллатгароӣ барои озодӣ ширкат кунанд. Барои занони солҳои 1920-1930 равшан буд, ки озодӣ аз урфу одатҳои маҳдудкунандаи ҳуқуқ ба онҳо имкон медиҳад, ки дар ҳимояи ҳуқуқи занони Ҳиндустон саҳм гузоранд.

Мавҷи аввали феминизм (ҳаракати сиёсии буржуазӣ дар мамлакатҳои капиталистӣ, ки мақсади он муваффақ шудан ба баробархуқуқии расмии занон бо мардон мебошад), дар Ҳиндустон бо хоҳиши хосси зан ба ҳуқуқҳои сиёсӣ ва огоҳии ғайриодӣ аз номуайянии мақоми ӯ дар назари мардон нишон дода мешавад. Ҳаракати занон дар аввали солҳои бистум ва сиюм дар Ҳиндустон гарчанде ҳамчун ҳаҷвии ғарбӣ ба назар мерасид, вале дар ҷомеаи ҳамонвақта нақши муҳим дошт.

Қисми зиёде аз ин занон ба ҳимояи ҳуқуқи худ машғул буданд ва асоси ҳаракати сиёсиро ташкил медоданд, аммо тақрибан ҳамаи онҳо дар «сиёсат» ба воситаи кори ҷамъиятӣ иштирок мекарданд.

Рашид Ҷаҳон низ мисли ҳамин занҳо буд. Дар ҳоле ки аксари навиштаҳои қаблӣ дар адабиёти урду андросентрикӣ - (ҷаҳон аз нуқтаи назари мард нигоҳ карда мешуд), буданд. Асарҳои Рашид Ҷаҳон бо шеваи хосси таъсирбахши ӯ садо медиҳанд. Вай дар ҳикояҳои кӯтоҳаш на танҳо ҷараёни инкишофи қудратро зери шубҳа гузошт, балки дар песаҳои худ ба тобеияти занон муроҷиат мекард. Вай театрро ҳамчун як воситаи қобили баён ва ифодагари озодӣ интихоб кард, ки ба ӯ дар омӯхтани зиндагии ҷинси латиф дар ҷомеа кумак кардааст. Таваҷҷуҳи ӯ ба драма, новобаста аз мухолифати иҷтимоӣ боиси таъсиси як гурӯҳи пурқуввати театрӣ гардид.

Дар ҳаёти адабӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии онвақтаи Ҳиндустон ҳаракати пешрафтае буд, ки ба он зиёиён ва рӯзноманигорони дорои тафаккури коммунистӣ ҳамроҳ буданд. Дар сафи онҳо Рашид Ҷаҳон низ буд. Онҳо на танҳо ақидаҳои ҳиндуия ва исломро танқид мекарданд, балки он эътиқод ва амалҳоеро, ки боиси қафомонии як қисми муайяни ҷомеа мешуданд,

маҳкум мекарданд. Ҳақиқатнигорӣ ва тараққипарварӣ дар адабиёт, фаъолияте буд, ки пешравии насли ҷавони нависандагонро дар бар мегирифт. Рашид Ҷаҳон зарурати баёни андешаҳои худро дарк карда, қаламашро ҳамчун воситаи мухолифат бар зидди таассуби динӣ истифода бурдааст. Рашид Ҷаҳон ба мавҷудияти баробарии иҷтимоӣ боварӣ дошт ва бар зидди зӯроварии ҷинсӣ исён низ мебардошт. Бо вуҷуди ин, нависанда Гита Пател баҳс мекунад: «PWA (Ҷамъияти нависандагони тараққипарвар) дар марҳилаи минбаъдаи худ «ҳамоҳангсозии интихобӣ»-ро пешниҳод кард, на ин ки комилан рад кардани анъанаро» [5, с. 67].

Бори аввал дар соли 1932 песаи нашршудаи «Парде ке пичче» (Дар паси парда), ба таври воқеӣ вазъияти хонаводагиро нишон додааст, ки дар он занҳо байни худ пайванде пайдо мекунанд ва нақши худро дар оила ва ҷомеа зери шубҳа мегузоранд. Ҳадафи асосии асар масъалаҳои ташвишовари занонро вобаста ба ҷойи онҳо дар ҷомеа дар бар мегирифт.

Рашид Ҷаҳон исрор менамояд, ки ин мавзуъ ҳамчун макони бархӯрд ба хонанда ё шунавандагони замони худ як мушкилоти норавшан гузоштааст ва бо мубоҳиса дар бораи адабиёт ва ҳаёт, ки дар суханони хотимавии суханронии Премчанд дар нахустин конфронси нависандагони тараққипарвар садо додаанд, алоқаманд аст. Ӯ исрор мекард, ки «адабиёт ба мо нооромӣ намебахшад... ҳозир хоб рафтан нишонаи марг аст» [3, с.83].

Премчанд низ озодбаёнии Рашид Ҷаҳонро мепазируфт ва дар ин ҷода адибаро дастгирӣ низ мекард.

Ихтисоси Рашид Ҷаҳон ба ӯ имкон дод, ки ба ҷаҳони ботинии занон дастрасӣ пайдо намояд. Вай зуд-зуд бо заноне вомехӯрд, ки бо тарзҳои изтиробовар таъқиб, азият ва зери шиканҷа қарор гирифта будаанд. Солҳои машғул будан дар олами тиб ӯро ба масъалаҳои саломатӣ ва хушбахтии занон шинос кардааст. Ӯ чунин андеша дошт, ки занон бояд таълим гиранд ва ҳеҷ гоҳ набояд аз шахсияти мард таҳдид шаванд.

Дар Ҳиндустон занони зиёде ба мисли Рашид Ҷаҳон саъй мекарданд, ки бо кӯшишҳои худ дар муборизаи барои озодии шахсияти нав рамз бошанд. Песаи «Дар паси парда» на танҳо нобаробарии амиқи байни ҷинсҳоро ошкор мекунад, балки қобилияти занонро барои барқарор кардани ҳувияти хеш, пайвастагии бевоситаи онҳоро дар ҳаёти ҳаррӯзаи ҷомеа меомӯзад.

Таваҷҷуҳи асосии Рашид Ҷаҳон ба саломатии занон ва баробарии онҳо барои ҷомеаи нав равона шудааст. Дар песаи «Дар паси парда» ҷомеае, ки дар он ҷавонӣ ва зебоӣ қадр намешавад, зан бо тарси амиқи нокомӣ ва ноамнӣ зиндагӣ мекунад, тасвир шудааст. Рашид Ҷаҳон сабабҳои зулми занонро пайгирӣ мекунад. Вай зарурати таҳсил ва шуғли занонро дар миқёси васеъ эътироф мекунад.

«Фаъолияти мақсаднок ва шавқу ҳавас дар баробари эҷодиёти ӯ яке аз хусусиятҳои асосии ҳаёти Ҷаҳон мебошад. Вай барои ташвиқи духтарони мусалмон ба кори ҳамширагӣ, ки он замон хеле душвор буд, масъул буд. Барои Рашид Ҷаҳон муҳим буд, ки бо одамон робита дошта бошад» - ёдовар мешавад, адибаи дигари Ҳиндустон Ҳамида Саидуззафар [4, с.83].

Маориф, беҳуқуқии занон, озодбаёнӣ, талоқ, синну соли издивоҷ мавзуъҳои баҳси шадид дар эҷодиёти Рашид Ҷаҳон буданд. Дар мубоҳисаи муҳим оид ба занон ва ҳуқуқҳои қонунии онҳо саволҳо муҳим ва тақдирсоз гузошта мешавад.

Дар песаи дигари худ «Аурат» (Зан), «Рашид Ҷаҳон бо таассуф пайдарпайии шикасти ҳуқуқи занони мусалмон, мерос, моликият ва эътимод ба занро, ки дар симои қаҳрамони ҳикоя тасвир ёфтааст, таъкид мекунад» [14, с.20].

Тавре нависанда Гита Пател қайд мекунад: «Рафтори Рашид Ҷаҳон ҳамчун шахсияти адабӣ баръало рамзҳои зани зери пардаро вайрон кард, ӯ аз зиндагӣ дар зери парда худдорӣ карда, зӯроварии онро низ ҳадафи интиқод қарор дод. Бо ин кор вай на танҳо рамзи сукутро шикаст, балки ба таври возеҳ иброз дошт, ки бо зулм танҳо тавассути эҷод огоҳӣ аз ҳуқуқҳои худ дар дин ва ҷомеа муқовимат кардан мумкин аст» [4, с. 83].

Тавре ки муаллифи китоби «Ҳикояҳои мукаммали Рашид Ҷаҳон» Шакил Сидиқӣ дар пешгуфтори китобаш овардааст: «Баланд бардоштани шуур барои нависандагӣ ва касби ӯ ду ҷузъи ҷудонашаванда буданд. Зарурати аз нав дида баромадан, бознигарӣ ва бозпас

гирифтани ҷойгоҳи Рашид Ҷаҳон дар баҳси феминистӣ вуҷуд дорад. Калиди назарияи феминистӣ дар роҳи донистани он аст. Баланд бардоштани шуур ҳамин тавр аст [15, с. 10].

Рашид Ҷаҳон чунин ақида дошт: «Гурӯҳи мазлум бояд дар як вақт ҷаҳони худтаъкидкунандае, ки онро иҳота кардааст, пора намояд ва ҳамзамон нақши худро ба таърих гузорад» [9, с. 130]. Дар вай омезиши тавонои фаъолияти инқилобӣ, ҷасорати миллатгарой ва гуманизми либералӣ мавҷуд аст. Рашид Ҷаҳон шояд баҳсбарангезтарин узви намоёни Ҷамъияти нависандагони тараққипарвар буд».

Дигар нависандаи ҳинд Атия Абид оид ба хонаводаи Рашид Ҷаҳон чунин гуфтааст: «Хонаводаи Рашид Ҷаҳон ҳамчун хонаводаи равшанфикре, ки ба ҷунбишҳои иҷтимоӣ ва зеҳнии замони худ сахт содиқ буд, дар сафи пеши ҳаракатҳои ислоҳотталабии фикрӣ ва маърифатӣ дар ҷомеаи мусулмонӣ дар оғози садаи бистум қарор дошт» [7, с. 73].

Илова менамоем, ки падар, модар ва аммаҳои Рашид Ҷаҳон дар ташкили мактабҳо ва коллеҷҳо барои занон дар Алигарҳ саҳми бузург доштанд.

Хулоса, Рашид Ҷаҳон аввалин зане буд, ки дар бораи вазъи вазнину номусоиди занони ҳинду бо ҷасорат ва ошкоро навиштааст. Вай ба ҳайси як нависандаи пешқадам бо ҳаракати нависандагони пешқадам алоқаманд буда, ҷуръат кардааст, ки сохторҳои ҷамъиятии золимонаро зери шубҳа гузорад. Муборизи асили роҳи озодӣ будани Рашид Ҷаҳон боиси ёфтани шуҳрат ва маҳбубияти пайдо кардани ӯ гардидааст. Саҳми ӯ дар пешрафт ва нумуи адабиёти навини Ҳинд назаррас мебошад. Ин адибаи равшанфикр аз худ осори гаронбаҳое ба мерос гузошта, ба монанди шарорае дар адабиёти урду оташ афрӯхтааст.

Мукарриз: ***Раҷабов Ҳ.*** – доктори илмҳои филологӣ,
профессори ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Аббаси Аиша. Мятежник и его причина: жизнь и работа Рашида Джахана, Ракшанда Джалил / Аиша, Аббаси. - Индия, 2012. – 248 с.
2. Амрита Датта. «Рашид Джахан: Искра, которая зажгла огонь» / Датта, Амрита. Индийский экспресс. (газета). – Индия, 2014. ₹90 с.
3. Асадуддин М. «Обзор повстанца и ее дела: жизнь и деятельность Рашида Джахана» / М.Асадуддин. – Индия, 2015. Индийская литература. 59 (1) – 285 с.
4. Бано Шабаб. «Сопротивление сочинениям Рашида Джахана и сложные границы, Ангаре и далее» / Шабаб, Бано. – Индия, 2012. Индийский журнал гендерных исследований 19/1. – 90 с.
5. Бегум Шуршид Мирза. «Доктор Рашид Джахан: Мой «Арабі» / Мирза, Бегум Шуршид // Журнал литературы Южной Азии. Индия, 1987. №26 (3). – 165 с.
6. Джалил Рахшанда. «Мятежник и ее дело: жизнь и творчество Рашида Джахана» / Рахшанда Джалил. Оксфордского университета. – Карачи, 2015. – 120 с.
7. «Женшина» (Воспоминание Бегум Хуршид Мирза). – Нью - Дели: Зубан, 2005. – 80 с.
8. Коппола, Карло. «Рашид Джахан: первая «сердитая молодая женщина» в литературе урду» / Карло Коппола, Саджида Зубайр. – Индия, 1987. Журнал литературы Южной Азии, №22 (1). – 180 с.
9. Муртаза Карим. «Рашид Ҷаҳон». Академияи Саҳитя / Карим, Муртаза. – Деҳли, 2008. – 250 с.
10. Глебов Н. «Литература урду» / Н. Глебов, А. Сухачов. – Москва, 1967. Главная редакция восточной литературы. – 80 с.
11. Поулсон, Стивен М. «Рашид Джахан из «Ангаре»: ее жизнь и творчество». – Индия, 1987. Индийская литература, №30 (4) / Стивен М. Поулсон. – 120 с.
12. Раҷабов Ҳ. «Ришид Ҷаҳон - ҳикоянавис» / Ҳ. Раҷабов. – Душанбе, 2005. (Маводи конференсияи илмӣ – назариявӣ).
13. Саидуззафар Хамида. «JSAL берет интервью у доктора Хамиды Саидуззафар: Разговор с невесткой Рашида Джахана». – Алигарх, 1973. Журнал литературы Южной Азии. 22 (1). – 165с.
14. 14. Сингх Мадхулика. «Радикальные сочинения о женщинах: работа доктора Рашида Джахана» / Мадхулика, Сингх. – Индия, 2014. Труды Индийского исторического конгресса. – 740 с.
15. Холов Ҷ. Назаре ба осори эпикӣ, достонӣ, қисса ва қисса андар қисса / Ҷ.Холов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. - №5. – С.162-167.
16. Шакил Сидиқи. «Ҳикояҳои мукаммали Ришид Ҷаҳон» / Сидиқи, Шакил. – Лакҳнав, 2019. – 121с.

ҲАЁТ ВА ФАЪОЛИЯТИ РАШИД ҶАҲОН

Рашид Ҷаҳон 25.08.1905 дар шаҳри Алигарҳи Ҳиндустон таваллуд шудааст. Вай дар адабиёти урду ҳамчун табиб, нависанда, ходими фаъоли сиёсӣ, равшанфикр шинохта мешавад. Шумораи умумии асарҳои Рашид Ҷаҳонро ҳисоб кардан хеле душвор аст, зеро то ҳол дақиқ нашудаанд.

Рашид Ҷаҳон дар тули умри кӯтоҳи хеш тақрибан 25–30 ҳикояи аслӣ ва 15–20 песаи аслӣ навиштааст. Қисмати зиёди офаридаҳои Рашид Ҷаҳон бо сабабҳои норавшанӣ ё маҳдуд будани адади нашри ибтидоӣ ба вақт гум шудаанд. Песаҳое, ки Рашид Ҷаҳон навишта буд, барои радио пешбинӣ шуда буданд ва умуман дар тамоми умр онҳо дар радиоҳои тамоми минтақаҳои Ҳиндустон пахш мешуданд. Рашид Ҷаҳон инчунин як

қатор ҳикояҳои кӯтоҳи англисӣ, русӣ ва чиниро таҳия кардааст, ки дар байни онҳо асарҳои Антон Чехов, Максим Горкий, Ҷеймс Ҷойс дида мешаванд. Навиштаҳои ӯ дар “Вай ва дигар афсонаҳо ва драмаҳо” (Воҳ авр дусре афсане авр драме) ва “Исёнгар ва сабаби ӯ” ба табъ расидаанд. Дар "Ангаре" (“Шарораҳо”), ҳикояҳои бо номи "Дилли ки сайр" ("Сафар ба Деҳлӣ") ва "Парде ке пиче" ("Дар паси парда") чоп шудааст. "Ангааре" (“Шарораҳо”), яке аз офаридаҳои дигари Рашид Ҷаҳон мебошад, ки соли 1937 ва бори дуюм пас аз марги ӯ дар соли 1963 чоп шудааст.

Нависанда дар баробари сиёсати золимонаи ҳукумати Англияро дар суханрониҳои худ танқид намудан, ҳимояи мардуми ҷафодидаи ҳинд, аз ҷумла занонро вазифаи пуршарафи худ медонист. Шикояти ӯ аз беадолатии сиёсати хориҷиён ва истисмори ваҳшиёнаи онҳо хеле далерона буд.

Калидвожаҳо: Рашид Ҷаҳон, равшанфикр, мубориз, адиб, Ҳинд, тарҷумон, фаъолият, мунаққид, ҳомии занон.

ЖИЗНЬ И ТВОРЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ РАШИДА ДЖАХАНА

Рашид Джахан родился 25 августа 1905 года в Алигархе, Индия. Он известен в литературе урду как врач, писатель, политический деятель, интеллектуал. Общее количество произведений Рашида Джахана подсчитать очень сложно, поскольку они до сих пор не определены. За свою короткую жизнь Рашид Джахан написал около 25-30 оригинальных рассказов и 15-20 оригинальных пьес. Большинство творений Рашида Джахана были утеряны из-за отсутствия ясности или ограниченного количества первоначальных изданий. Пьесы, написанные Рашидом Джаханом, предназначались для радио и вообще транслировались по радиостанциям во всех регионах Индии на протяжении всей его жизни. Рашид Джахан также написал ряд рассказов на английском, русском и китайском языках, среди которых произведения Антона Чехова, Максима Горького и Джеймса Джойса. Его сочинения были опубликованы в «Voh aur dusre afsane aur dramme» («Она и другие сказки и драмы») и «» («Мятежник и его дело»). В «Ангаре» («Искры») были опубликованы рассказы «Дилли ки сайр» («Путешествие в Дели») и «Парде ке пиче» («За кулисами»). «Аурат» («Искры») - одно из произведений Рашида Джахана, которое было опубликовано в 1937 году и во второй раз после его смерти в 1963 году. Наряду с критикой репрессивной политики британского правительства в своих выступлениях писатель считал своим почетным долгом защищать угнетенный народ Индии, в том числе женщин. Его жалобы на несправедливость политики иностранцев и их жестокую эксплуатацию были очень смелыми.

Ключевые слова: Рашид Джахан, интеллигент, борец, писатель, Индия, переводчик, деятельность, критик, покровитель женшин.

LIFE AND ACTIVITY OF RASHID JAHAN

Rashid Jahan was born on August 25, 1905 in Aligarh, India. She has known in Urdu literature as a doctor, writer, and poltical activist, intellectual. The total number of his works is very difficult to count, because they have not been determined yet. Rashid Jahan wrote about 25-30 original stories and 15-20 original plays throughout his short life. Most of Rashid Jahan's creations have been lost due to the lack of clarity or the limited number of initial editions. The plays written by Rashid Jahan were intended for radio and were generally broadcast on radio stations in all regions of India throughout her life. Rashid Jahan has also written a number of short stories in English, Russian and Chinese, among which are the works of Anton Chekhov, Maxim Gorky, and James Joyce. Her writings have been published in "Voh aur dusre afsane aur dramme", (She and other tales and dramas) and " (The rebel and his cause). In "Angare" ("Sparks"), stories called "Dilli ki sayr" ("Journey to Delhi") and "Parde ke piche" ("Behind the curtain") were published. "Aurat" ("Sparks") is one of Rashid Jahan's other works, which was published in 1937 and for the second time after her death in 1963. Along with criticizing the oppressive policy of the British government in her speeches, the writer considered it her honorable duty to protect the oppressed people of India, including women. Her complaint about the injustice of foreigners' policies and their brutal exploitation was very bold.

Key words: Rashid Jahon, intelligent, fighter, literature, indian translator, activity, critic, protector of women.

Дар бораи муаллиф: ***Асозода Зарина Сайфиддин*** – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯйи кафедраи филологияи Ҳинд. **Суроғa:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиё.Рӯдакӣ, 17. Тел.: **(+992) 915-90-59-19**

Сведения об авторе: ***Асозода Зарина Сайфиддин*** – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры индийской филологии. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр.Рудаки, 17. Тел.: **(+992) 915-90-59-19**

Information about the author: ***Asozoda Zarina Saifiddin*** - Tajik National University, applicant for the Department of Indian Philology. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **(+992) 915-90-59-19**

УДК: 891.550 (55)

ШЕЪР АЗ НИГОҲИ А. ШОМЛУ

Шодиева Ф.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Навҷӯӣ, навандешӣ, бархӯрди тоза ба зиндагӣ ва масоили хурду бузурги он зарурату эҳтиёҷи ҳамешагии конуни ҳастӣ ба шумор меравад. Дар ин миён набояд фаромӯш кард, ки шеваву тариқи ин амр ва андозаву миқёси он дар ҳама давру замонҳо дар як поя нест. Танҳо собит шуда, ки ҷунбиши навхоҳиву навоварӣ дар адабиёти муосири Эрон аз нахустин даҳаи қарни ХХ ба баъд ривоҷу равнақи чашмгире доштааст.

Махсусан, пас аз падид омадани инқилоби Машрута ва таъсири амиқи он ба тамоми риштаҳои ҷомеа, дигаргуниҳои қобили мулоҳизае дар адабиёти форсӣ, махсусан дар шеър сурат гирифтааст.

Шоирон кӯшидаанд, қолабу мавзӯи шеъри форсиро дигаргун сохта, онро ба мазмуну мундариҷа ва андешаву эҳсосоти рӯзгори хеш мувофиқу созгор намоянд.

Албатта таҳаввуле дар шеъри форсӣ дар ин давра сурат гирифт, заминаҳои пуршуморе дошт, шинохти онҳо баррасии раванди вуқуъи инқилоби Машрута ва таъсири онро таҳозо менамояд.

Дар адабиётшиносии Эрон атрофи ин масъала пажӯҳишҳои фаровоне анҷом шуда, ки ба чанде аз онҳо ишорат хоҳад шуд.

Тозатарин таҳқиқ дар ин замина монографияи Умар Сафар «Шеъри форсӣ дар аҳди ҷадид» мебошад, ки ахиран ба табъ расид [12]. Муҳаққиқ зимни арзёбии заминаҳои тағйиру дигаргунии адабиёт зикр намуда, ки таҳаввулоти паёпай ва омилҳои сиёсиву иҷтимоиёти даврони Машрута оҳиста-оҳиста сабаби нуфузи маданияту фарҳанги кишварҳои мағрибзамин дар Эрон гардида, ки омилҳои асосиаш, вуруди хориҷиён ба Эрон, мусофирати эрониён ба кишварҳои урупоӣ ва ошноии гурӯҳе аз бузургону аҳли адаб ба забонҳои хориҷӣ, пешрафти фанни тарҷума ва огоҳии мардум аз дигар анвои адабии кишварҳо ва андешаву афкори тозаи эшон, бунёди дорулфунун, ривоҷу рушди санъат ва пешрафти абзору олоти саноатӣ, кӯтоҳ шудани роҳҳо ба воситаи василаҳои ҳаракативу мухобиротӣ, интишори китобҳову маҷаллаҳову матбуот ва ривоҷи санъати чопу нашр буд [12, с.7].

М.Ш. Кадканӣ зимни арзёбии даврони мазкур хотирнишон месозад, ки «…вақте арзишҳои зиндагӣ дигаргун шуд, навъи авотифу бардошт аз зиндагӣ низ тағйир ёфт ва шеъри даврони машрутият бо заминаи тунди отифии хеш шакл гирифт, болид ва шукуфта шуд ва масоили отифии …..аср дар шеъри Эраҷ, Деҳхудо, Ишқӣ, Ориф, Лоҳутӣ ва Фаррухиву дигарон мавриди назар воқеъ шуд ва ҳамин тағйирот, ки дар зиндагиву дар натиҷаи навъи эҳсосоту авотиф рӯй дод, вазъи шеърро ба лиҳози дигар аносир, яъне тахаюлу оҳангу забон ва шакл дигар кард, ки албатта набояд аз интишори баъзе нақдҳои тунди иҷтимоӣ дар ин давра ғофил буд» [4, с.184].

Аз пажуҳишҳои мавҷуд дар ин замина чунин бармеояд, ки дар ибтидо шоирону адибон саъй намудаанд амри таҳаввулу дигаргуниро дар қолабҳои маъмултарин осонтар, мустазодгуна, дар дубайтиҳои сарбаста анҷом диҳанд. Бояд арз дошт, ки аз ин қолабҳо бештар шоироне кор мегирифтанд, ки ҳозир набуданд якбора аз марзи суннат хориҷ шаванд. Дар ҳар сурат шеъри форсӣ бо ин дигаргунии ҷузъӣ басанда накард. Бо гузашти замон дигаргуниҳои махсус дар қаламрави мазмуну мундариҷа, муҳтавои шеър падид омад, ки гоми муассиртаре маҳсуб мегашт. Гап дар ин аст, ки ин таҳаввул, ки рӯҳи замону иҷтимоъ буд, дар қаламрави мазмуну муҳтаво маҳдуд намонд ва аксари шоирон пас аз Машрутият дар ҷустуҷӯи қолабҳои навтаре, ки ҷудо аз қолабҳои классик буд, баромаданд.

Масалан Алӣ Акбар Деҳхудо мусаммати маъруфи «Ёд ор, зи шамъи мурда ёд ор»-ро эҷод намуд, ки гурӯҳе аз пажуҳандагон онро фасли оғозини таҳаввул дар шеъри муосир донистанд. Аз ҷумла худи шоир бар ин назар буд, ки қитъаи ӯ ба ашъори навпардозонаи шуарои ғарбӣ паҳлӯ мезанад [12, с.77].

Ҳамрадифи ӯ адибони дигари ҳамасраш мисли Мирзода Ишқӣ, Маликушшуаро Баҳор, Абулқосим Лоҳутӣ ва дигарон бо шеваҳои гуногун тозагиҳое дар сурати шеър эҷод

намуданд. Дар ин миён шоироне мисли Ҷаъфар Хоманаӣ, Тақӣ Рафъат, Шамси Касмоӣ ва Абулқосим Лоҳутӣ чаҳорпораҳое эҷод сохтанд, ки аз нигоҳи забони резишӣ, калимот, диду биниши шоирона аз сабку услуби пешиниён мутафовит буданд. Дар адабиёти таҳқиқӣ шоирони мазкурро пешгомони шеъри нави форсӣ шинохтаанд [6, с.49].

Вале ҳеҷ яке аз эшон натавонистанд поягузори шеъри ҷадиди форсӣ бошанд, чун таҳаввул наметавонад дар чаҳорчӯби чанд намунае аз шеър хулоса шавад. Қобили зикр аст, ки бархе аз ин пешгомон аз ҷумла Тақӣ Рафъат ва Шамси Касмоӣ мутаассир аз ҷараёни инқилоби адабии Аврупо ва Туркия буданд ва ният доштанд чунин инқилоберо дар ҷомеаи эронӣ низ ба вуҷуд биёранд. Иқдоми шоистаи эшон махсусан Тақӣ Рафъат ин буд, ки атрофи масоили таҷаддуду навандешӣ баҳсу ҷидолҳои зиёде баргузор менамуданд ва афкору андешаҳои хешро дар рӯзномаи «Озодистон»-у маҷаллаи «Раъд» ба нашр мерасониданд. Мутаассифона бо сабабҳои мухталиф аз ҷумла худкушии Тақӣ Рафъат эшон натавонистанд таҳкурсии маҳкаму устуворе барои шеъри ҷадиди форсӣ бино созанд.

Роҳ ба қаламрави таҷаддуди ростин баъдҳо тавассути Нимо Юшиҷ боз гардид ва беҳуда нест, ки ӯро дар адабиётшиносии Эрон бунёнгузор ё падари шеъри форсӣ шинохтаанд. Ба андешаи Т. Пурномдориён «Нимо ба тадриҷ дар натиҷаи тааммулу тафаккур, ки хасоили ӯ буд ва ғалаба бар васвасаҳои шуҳрату мулозимони он, тавонист роҳи дурусти суннатшиканӣ ва таҳаввули адабиро пайдо кунад ва фориғ аз ҳаббу буғзҳои дигарон ва сабр бар тамасхурҳову танзу киноя ба суннатвобастагон, ҳатто ба қабули шаҳодати адабӣ, ки замоне Шаҳриёр ба ӯ ёддовар шуда буд, рисолати худро дар эҷоди таҳаввули асосӣ дар шеъри форсӣ ба анҷом расонд» [9, с.19]. Нимо бар ин бовар буд, ки шеър бояд ба ҳоли табии баён наздик шавад ва талош менамуд назму насрро бо ҳам наздик кунад. Перомуни ин ҷанбаи кори Нимо муҳаққиқони зиёде таъкид варзидаанд [1, с.10, 14, 15]. Худи Нимо низ дар ҷое ишора менамояд, ки «Ақидаам ин аст, ки махсусан шеърро аз ҳайси табиати баёни он ба табиати наср наздик кунам ва ба он асари дилпазири насрро бидиҳам» [3, с.63].

Дар ин ҷо саволе ба миён меафтад, ки тафовути барҷаста миёни шоирони пешин ва Нимо дар чи заминае равшан мегардад?

Барои тарҳи ин масъала метавон ба андешаҳои худи Нимо ва муҳаққиқони шеъраш такявар буд. Ба андешаи мо муносиб аст аз нимошиносони маъруфи муосир Т. Пурномдориён нақли қавл намуд. Номбурда ба ин назар аст, ки: «Шоирони классик бо як чашм ба ҷаҳон менигаристанд ва Нимо бо ду чашм. Нимо бо як чашм сатҳи зоҳир ва бо чашми дигар ботини ашёву падидаҳои табииву фарҳангу ҷилваҳои мухталифи ҳаётро медид, ки инъикоси тасвире аз абъоди зеҳнияти ӯ буд» [9, с.332].

Ба андешаи мавсуф асоси бидъату таҷаддуди Нимо рахна задан дар ҳарими се пояи шеъри суннатӣ, сурат, қолаб ва забон сурат гирифтааст.

Шеърҳои озоди Нимо сурату қолабро, ки дар шеъри суннатӣ бар баробарии вазни байтҳо ё тасовии тӯлии мисраъҳо устувор буд дарҳам шикаст. Ба ин маънӣ, ки дар шеърҳои озод баробарии зиҳофҳо ё афоилҳо муроот намешавад.

Ин қабил ашъор ҳамчунин «забони адабии шеъри кӯҳанро, ки бар асли фасоҳату балоғат … шакл гирифта буд, камар гузошт» [9, с.17].

Масъалаи дигаре, ки дар ин миён шарҳу тавзеҳ мехоҳад мавзӯи қолабҳои шеъри нимоӣ аст.

Имрӯз бидуни шак шеъри нимоӣ ба сифати як қолаби аслӣ ҷойгоҳи худро дар шеъри муосири форсӣ бозёфтааст. Маълум аст, ки ончи қолабҳои шеъри суннатиро пойдору устувор нигоҳ медорад «баробарии тӯлии мисраъҳо ва риояти қофия» аст. Бар хилофи ин ончи қолабҳои нимоиро ба вуҷуд меовард, раҳоӣ аз вобастагии ин қолабҳо ва канорагирӣ аз қолабҳои аз пеш таъиншуда аст. Ба дигар сухан қолаби шеъри нимоӣ замоне падид меояд, ки шеър зода шавад.

<u>Ғазалвора</u>. Нимо шеърро аз сурати зоҳириаш бо шикастани вазн ва мушкилоти арӯзӣ ҷудо сохт ва қолаберо ба вуҷуд овард, ки онро шартан «ғазалвора» ном ниҳодаанд. Дар ғазали суннатӣ мавзӯъҳои мухталифе дар матни як ғазал бозгӯ мешуд, бидуни он ки шоир аз ҷаҳорчӯби вазни арӯзӣ хориҷ шавад. Дар ғазалвораҳо бошад, зеҳни шоир дар тасвири дарунмояҳои мавриди назар побанди баробарии тулии мисраъҳо нест. Гузашта аз ин, қофия низ ҷойи собите надорад.

Шоирони муосири форсигӯ дар ин замина ғазалвораҳои зиёде навиштаанд, ки сифати намуна метавон ба Ф. Фаррухзод, Ф. Таваллулӣ, Ф. Муширӣ, М.А.Солис ишора намуд. Ба қавли Ҳ. Муҳаммадӣ «тардиде нест, ки ин ғазалвораҳо ва осори имрӯз ба таври куллӣ дар канори шеъри суннатии форсӣ роҳе ва ҷойе барои худ кушодаанд ва ба ҳамин далел вуҷуди ин ғазалвораҳо дар канори ғазали форсӣ наметавон нодида гирифт» [7, с.21].

Лозим ба тазаккур аст, ки зери таъсири шеъри нав дар адабиёти форсӣ шакли дигари ғазал, ғазали тасвирии ҷадид ба вуҷуд омад.

Манзур аз ғазали тасвирӣ ғазале мебошад, ки дар матни он тамоми имконоти шеъри нав чи аз нигоҳи забон чи аз нигоҳи мазмуну мундариҷа истифода шавад. Сирус Шамисо зимни баррасии мавзӯи ғазал дар саҳнаи адабиёти форсӣ ба ин натиҷа мерасад, ки «дар оғоз ва ҳатто баъдтар шоирони миёнараве чун Таваллулӣ ва Соя ва чанд тани дигар ҳангоме, ки хостанд ғазал бигӯянд, миқдоре аз аносири шеъри навро дар он ворид карданд. Ин амал баъдҳо шиддати бештаре ёфт ва рӯз аз рӯз таъсири шеъри нав дар ғазал бештар шуд. Ба тавре ки имрӯза навгароён ғолибан ғазале мегӯянд, ки ҷуз аз назари зоҳир ба шеъри нав фарқе надорад. Ончи дар шеъри нав ғазалвора гуфта мешавад, яъне, матолиби ғазале, ки ба шакли шеъри нав суруда шуда бошад, дар баҳси қолаби ғазал ҷой намегирад, зеро як мушаххасан ғазал илова бар ҷанбаи маънавӣ, ҷанбаи суварии он аст, ки дар ғазал ба шакли шеъри нав ин ҷанбаи суварӣ риоят намешавад» [13].

Дар радифи шеъри нимоӣ лозим аст аз шеъри сапед ё шеъри озод ёд намуд, ки яке аз шаклҳои дигари таҳаввули шеъри форсӣ маҳсуб мешавад. Бунёнгузори ин шакли шеърӣ дар адабиёти муосири форсӣ ба номи Аҳмади Шомлу гиреҳ мехӯрад. Нахустин вижагии ин навъи шеър иборат аз он аст, ки дар он вазн риоят намешавад. Шоир дар шеъри сапед бештар ба калима ва ҷойгузинсозии он дар матни шеър ва гузашта аз ин ба унсури хаёлу андеша такявар аст.

Дар хусуси заминаҳои зуҳури он дар адабиётшиносии Эрон чунин андешае пешӣ мегирад, ки гӯё шеъри сапед бар асари тарҷумаҳои шеъри ғарбӣ, ки шабеҳи қитъаҳои мансури адабӣ буданд, ба вуҷуд омадааст.

Шеъри сапед бо назардошти осонии зоҳирӣ тарафдорони зиёде дошта, вале ба ҷуз А. Шомлу ва чанд тани дигар дар ин росто муваффақ набуданд.

Дар хусуси шеъри озод дидгоҳҳо ва таърифҳои мухталифе аст, ки ба бархе аз онҳо ишорат мешавад. Бояд гуфт, ки А. Шомлу мисли Нимо Юшиҷ дар атрофии сабки фардии хеш ва хосатан шеъри сапед назаргоҳҳои арзишманде дорад. Воқеан аксари шоирони навпардози муосир ва хосатан онҳое, ки аз мактаби Нимо гузаштаанд роҷеъ ба шеър ва ҷойгоҳи он дар ҷомеа дидгоҳи биниши вижае доранд.

Шомлу дар нахустин гомҳои хеш ба майдони адабиёт нисбат ба шеъри пешин нигоҳи интиқодии хосе дошт. Аз нигоҳи ӯ шеъри қадим аз зиндагӣ фарсаҳҳо дур аст. Ба қавли шоир «Онҳо буданд, ки васфи гулу булбул, маю маъшуқ мекарданд. Шаробу ёр ҳамнафасу ҳамсӯҳбати онҳо буд:

Мавзуи шеъри пешин
Аз зиндагӣ набуд.
Дар осмони хушки хаёлаш ӯ
Ҷуз бо шаробу ёр намекард гуфтугӯ.

Аммо ба ақидаи А. Шомлу мавзӯи шеъри имрӯз дигартар аст, шеъри имрӯз набарди пайкари мардум аст, зеро шоирон худ фарзандони ин мардуманд. Шоири мардум ба бурду мушкилоти мардум ошност» [10, с.29].

Қобили зикр аст, ки замоне, ки Шомлу ва насли ӯ даст ба ибдоъу навпардозӣ заданд, ки ҳама шеъри навро қабул доштанд. Ин буд, ки А. Шомлу дар муқобили мухолифони шеър ҷабҳа гирифта буд ва дар мақолоту матолиби пуршумораш аз ин падидаи тоза ҳимоят менамуд. Ӯ дар бораи шеъри сапед чунин назар дорад: «Шеъри сапед аз вазну қофия, аз ороишу пироиш-эҳсоси бениёзӣ шояд накунад, аз он маҳрум аст ва шояд битавон аз он маҳрум намонад, лекин тазоҳур ба бениёзӣ мекунад. Шеъри сапед шояд рақсе аст, ки ба мусиқӣ эҳсоси ниёз намекунад. Дар ҳақиқат шеъри сапед шеъре аст, ки намехоҳад ба сурати шеър дарояд, шеъре, ки барои шудан ва аз қувва ба феъл даромадан қолаби баранги худро-шакли зеҳнӣ ва муҷаррадро дархост мекунад, бо ҳар чизи изофӣ, ба ҳар қофия дугонагиву беҳавсалагӣ нишон медиҳад» [2, с.324].

Бояд зикр намуд, ки дар хусуси шеъри озод андешаву дидгоҳҳо мутафовут аст. Бархе онро муодили шеъри сапед медонанд. А. Шомлу дар хусуси шеъри озод чунин изҳори назар мекунад: «Нияти ман аз шеъри озод навъе шеър аст, ҳамчунин ки рубоӣ ё ғазал навъе аз шеър аст. Шеъри озод шеъре аст, ки вазни он аз вазни шеъри кӯҳан комилтар шуда аст. Ба ин шакл, ки аз як баҳри арӯзӣ не ҳамон маҷмӯаи афоил, балки танҳо як воҳиди он ба кор гирифта шавад. Дар шеъри озод андеша дар ҷомаи мавзуне муносиб ба андомҳои хеш ба озодӣ мехиромад ва гирифтори ин боистани нест, ки агар ҷомае орият танг даромад аз ҳайкали худ битарошад ва бар хилофи он шолу дасторе бар худ печад, то ҷомаи кушод бар қомати ӯ фурӯ наафтад» [15, с.72].

Масъалаи дигаре, ки миёни андешаҳои шоир дар робита ба шеъри озод ҷалби назар менамояд мавзӯи қофия дар шеъри озод аст. Ба қавли шоир дар шеъри озод қофия ба таври маҷбурӣ ё бо хоҳиши шоир оварда намешавад, балки сиришти шеър гоҳо зояндаи қофия аст «дар шеъри озод ровии қофия низ чун вазн ё сухан ё наҳви андеша аст. Асбоби бузург ва василаи ороиши зоҳир нест, аз рӯйи ҳисоб дар кор менишинад ва лоҷарам зебост, чаро ки муқайяд аст. Шеъри озод шеъри Нимост ва «Мурғи омин»-и Нимо намунаи комилу дурахшон ва намунаи беназири шеъри озод аст» [8, с.365]. Яке аз масъалаҳое, ки дар адабиётшиносии имрӯзи Эрон ҳамеша гарму доғ буда, масъалаи заминаҳои шеъри сапеди А. Шомлу аст. Андешаҳо мухталифанд, бархе бар ин назаранд, ки шоир бештар таҳти таъсири шеъри нави рус, махсусан ашъори шоири номдори рус В.В. Маяковский буда аст [5, с.64].

Албатта ин фикри бепояе нест. Мавсуф бо шеъри ӯ ошно буд ва ба эҷодиёти ин шоири шаҳир иродати хосе дошт. Вале андешаҳои Р. Бароҳанӣ дар пайванд бо ин мавзӯъ қобили мулоҳизаанд. Аз дидгоҳи ӯ Шомлу андешаи аз қайду банди арӯз озод намудани шеърро аз адабиёти мағрибзамин гирифтааст, вале сарчашмаи ҷаззобияту кашандагии каломи номавзун, вале оҳангини вай «насри шеъргунаи қарни чаҳоруму панҷум аст ва оҳангҳои маҳками қисматҳое аз тарҷумаи форсии Таврот ва Инҷил, ки тарҷумаи бисёр поку шустарафта ва пуроҳангу боуслубе аст ва кайфияти пайғамбарона сухан гуфтани Шомлу аз ҳамин китобҳои муқаддас сарчашма мегирад» [1, с.351].

Ризо Бароҳанӣ ба андешаи А. Шомлу дар ин хусус, ки шеъри сапед шеъри фоқиди вазн аст, мувофиқ нест ва онро иштибоҳи маҳз мешуморад ва дар асари худ «Тилло дар мис» ба таҳқиқи сарчашма ва нуқтаи атфи зуҳури он мепардозад, ки ин аз ҳавсалаи ин мақола берун аст [1, с.325].

А. Шомлу дар ҷойи дигар нуқтаи ҷолиберо перомуни меъёрҳои санҷиши шеъри сапед иброз медорад. Ба ақидаи мавсуф шеъри сапед, замоне, ки ба зуҳур мерасад ҳамзамон малакаву меъёрҳои санҷиширо ҳам барои арзёбии хеш фароҳам меоварад. Меъёрҳое, ки шеъри ба зуҳуррасидаро ҳамчун шеъри хуб ё қабул мекунанд ё ҳамчун намунаи шеъри бад маҳкумаш месозанд [15, с.184].

Мавзӯи дигари қобили мулоҳиза дар миёни дидгоҳҳои А.Шомлу назари хосси ӯ ба шеъри куҳан ва шеъри фардии шоир аст. Мавсуф дар маворидi мухталиф атрофи чистии шеър, заминаҳои зуҳуру дидани он, лаҳзаҳои офариниш, иртиботаш ба мазоҳири зиндагӣ, нақши он дар конуни ҳастӣ андешаҳои ҷолиб баён дошта.

Қабл аз он ки перомуни назариёти ӯ роҷеъ ба шеъру сабки хоси мазкур изҳори назар шавад, лозим медонем ба як андешаи ӯ дар пайванд ба шеъри куҳан ишорат намоем.

А. Шомлу дар матлабҳои алоҳида ва дар бархе аз мусоҳибаҳояш ба масъалаи шоирони қадим, бархурду таваққуашон аз шеър ва мавзӯоту дарунмояҳои шеър дахл менамояд. Шоир муътақид аст, ки шеър барои шоирони қадим категорияи хосе набудааст. Аз диди эшон ҳар асаре, ки бар вазни арӯзӣ устувор будаву мавзӯяш панду ахлоқ, мадҳу ситоиш, ҳаҷву масхарагӣ, ҳарзагиву ҳикояту моддаи таърих бошад, шеър будааст.

Ба қавли А. Шомлу дар аксари маворид дар шеъри қадим аз мақулаҳое мисли «эҳсоси шоирона», «мантиқи шеърӣ» асаре наметавон пайдо намуд. Албатта, ба ин ҷанбаи назаргоҳи шоир метавон то андозае мувофиқат намуд, вале миёни мероси манзуми ниёкони мо осоре, ки шомили ду унсури ёдшуда аст, пуршумор аст. Аз сӯйи дигар заминаи аслии шеъри муосир, бархӯрдориаш аз эҳсосу биниши нерумандi шоирона, бастагӣ ба шеъри қадим дорад.

А.Шомлу аґлаб зери унвони «шеъри ман» диду талаққӣ ва бардошташро аз дунёи розолуди шеър тарсим менамояд. Шеър барои ӯ ҳама чиз аст. Василае, ки бо ӯ метавон гӯшае нишасту роз гуфт. Замони зуҳури мушкилот аз нерӯи беинтиҳои ӯ кор гирифт. Масъалаи дигари ҷолиб миёни гуфтаҳои ӯ ба замони офариниш ва пайванди он бо муҳити перомун гиреҳ мехӯрад.

Шеър барои шоир чизе нест, ки махсус ба хотири он гӯшае нишасту дар бораш фикр намуд. Ӯ менависад, ки «ман усулан машғалаи шеърӣ надорам ҳеҷ вақт, ҳеҷ вақт. Шеър ҳамеша барои ман як зиндагии ониву фаврӣ аст. Медонед, гоҳе барои ман шеър воқеан як чизи қобили ламс аст. Дуруст мисли марде аст, ки эҳтиёҷ ба зане пайдо мекунад. Маро ниёз мекашад ба тарафи шеър ва вақте навишта мешавад, маълум мешавад, ки ҳиссе аст. Як ин далели ҳисс, ки ҳамеша шеър бар ман тасаллут дошта, дар аксари шеърҳо» [15, с.184].

Сифати дигаре, ки А. Шомлу бораи шеър заруру муҳтарам мешуморад нерӯи ангезаҳои он аст. Шеър набояд баёни субъективӣ бошад. Шоир набояд ҳикоятгӯи азаматҳову сардиҳо, ваҳшатҳо бошад, балки шахси шоирро нубуғу ҳунаре лозим аст, ки ин сифатро багунае дар матни шеър ҷойгузин намояд, ки зимни хондан ба хонанда ангеза бидиҳад, азим будан, сардиро, ваҳшатро дар вуҷуди хеш эҳсос намояд.

Дар ҷойи дигар А. Шомлу аз пайванди шеър бо забон сухан дар миён мегузорад. Агар як шеър дар марзи замону макон ба зуҳур расид шаклпазириаш тавассути забон сурат мегирад. Пас барои шоири асил будан қабл аз ҳама шинохту маърифати имконоту заруриятҳои забон бисёр арзишманд аст.

Дар поён зарур аст як нуқтаи зарифе таъкид шавад. Тавре ки зикр шуд имрӯз шеъри навпардозонаи форсӣ дар ду шоха шеъри озоди нимоӣ ва шеъри сапеди шомлуӣ дар бистари адабиёти муосири ҷойгоҳи вижае дорад. Нимову Шомлуро ҳамчун шоҳсутунҳои ин бинои бузург эътироф намудаанд. Ин ду бузургмард бо иттифоқи шоирони дигар ин тифлро бузург намудаву ба камол расонидаанд. Аммо ҷолиб ин аст, ки А. Шомлу худро аз пайравону шоирони мактаби Нимо мешуморад. Ӯ менависад: «Ман шеърро аз Нимо омӯхтам. Агар ба ҳамон ки ӯ ба ман омӯхт иктифо мекардам ва масалан ба сатҳи ӯ мерасидам. Фавқаш Шумо имрӯз ду Нимо медоштед. Хуб, Нимо, ки ҳадафашро зада, корашро карда буд. Муқаллидаш дигар чи дошт бигӯяд» [8, с.325].

Тавре ки дида мешавад шоир мехоҳад бигӯяд, ки ӯ муқаллид нест, балки роҳе дар шеър мутафовит аз шеъри Нимо боз намудааст.

Муқарриз: ***Сафаров У.*** – доктори илмҳои филологӣ, профессори ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Бароҳанӣ Ризо. Тилло дар мис / Р. Бароҳанӣ. - Теҳрон: Ковиён, 1347. – 655 с.
2. Вафои Аббосалӣ. Сафар дар ойина (нақду баррасии адабиёти имрӯз) / Аббосалӣ Вафо. - Теҳрон: нашриёти «Сухан», 1387. – 481 с.
3. Исфандиёри Алӣ, Маҷмӯаи осор, дафтари авали шеър. Бо кӯшиши Сирус Таҳбоз / Алӣ, Исфандиёр. – 1363. - 540 с.
4. Кадканӣ, Муҳаммадризо Шафеӣ. Шеъри форсӣ. Аз машрутият то суқути салтанат / Муҳаммадризо Шафеӣ Кадканӣ. – Тус, 1359. - 1843 с.
5. Кляшторина В.Б. «Новая поэзия» в Иране / В.Б. Кляшторина. - М.: Наука, 1975. – 105 с.
6. Лангрудӣ, Шамс. Таърихи таҳлили шеъри нав. Ҷилди аввал / Шамси Лангрудӣ, 1370. – 649 с.
7. Муҳаммадӣ Ҳасаналӣ. Аз Баҳор то Шаҳриёр / Ҳасаналӣ Муҳаммадӣ. – Теҳрон: Интишороти «Фартоб», 1397. – 820 с.
8. Пурномдориён Т. Сафар дар меҳ (Тааммуле дар шеъри А. Шомлу) / Т. Пурномдориён. – Теҳрон: Наврӯз, 1383. – 465 с.
9. Пурномдориён Т. Хонаам абрист / Т.Пурномдориён. – Теҳрон: Интишороти «Марворид», 1398. – 472 с.
10. Сафар, Умар. Сиёвуши Касроӣ ва шеъри нави форсӣ / Умар Сафар. – Душанбе, 1996. – 134 с.
11. Сафар, Умар. Нимо ва шеъри форсӣ / Умар Сафар. – Душанбе: Нашриёти «Шарқи озод», 2005. – 168 с.
12. Сафар, Умар. Шеъри форсӣ дар аҳди ҷадид / Умар Сафар. – Душанбе, 2021. – 312 с.
13. Шамисо Сирус. Сайри ғазал дар шеъри форсӣ / Сируси Шамисо. – Теҳрон: Чопхонаи Ромин, 1362. – 312 с.
14. Шелковый путь. Альманах, выпуск первый. – Душанбе: Ирфон, 1990. – 352.
15. Шомлу Аҳмад. Лолоӣ бо шайпур / Аҳмади Шомлу. – Теҳрон: Интишороти «Марворид», 1388. – 390 с.
16. Шомлу Аҳмад. Таронаҳои беҳангом / Аҳмади Шомлу. – Теҳрон: Интишороти «Марворид», 1386. – 356 с.
17. Шомлу Аҳмад. Аз ҳаво ва оинаҳо / Аҳмади Шомлу. – Теҳрон: Интишороти «Нигоҳ», 1377. – 300 с.

ШЕЪР АЗ НИГОҲИ А. ШОМЛУ

Мақола ба таҳлилу арзёбии андешаҳои адабӣ-таҳқиқии шоири бузурги муосири Эрон А. Шомлу ихтисос дорад. Дар адабиёти муосири кишварҳои форсизабон А. Шомлу ҳамчун шоири навовар, бунёнгузори «шеъри сапед»-и форсӣ шинохта шудааст. Мақулаи «шеър» ҳамчун бахше аз адабиёт дар тӯли таърихи адабиёт ҳамвора зери назари ноқидону муҳаққиқони адабиёт будааст. Перомуни маънои истилоҳ ва мафҳуми шеър даҳҳо китобу мақолаҳои фаровон таълиф гардидааст. Дар адабиётшиносии Эрон дар натиҷаи тағйири ҷомеа, вазъияти фарҳангиву иҷтимоӣ таҳаввулоти муҳиме сурат гирифт. Ҷомеаи адабии Эрон ба майдони ҷиддии таҳқиқу бознигарии масоили шеъру наср табдил гардид. Бознигариву арзёбии шеъри классикӣ сурат гирифт. Дар ин замина нақши боризеро шоири муосир Нимо Юшиҷ гузоштааст. Мавсуф мактаби наверо дар шеър бунёнгузорӣ намуд, ки дар тарбияи насли наве аз шоирони боистеъдоду навоваримуосир нақши корсозе дошт. Намояндагони ин насл баъдҳо тавонистанд дар майдони адабиёт сабки хоси фардӣ ва ҷойгоҳи мумтозеро пайдо намоянд, ки мисолаш А. Шомлу мебошад. А. Шомлу дар иртибот бо шеър дидгоҳи вижа, биниши нави шоирона дорад. Дар мақола назаргоҳҳои шоир ба шеъру шоирӣ ва «шеъри сафед» мавриди арзёбӣ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: шеър, шоир, адабиёт, шеъри сафед, нақд, ҷомеа, нуктаи назар, таҳаввул, мактаб, шеъри нав.

ВЗГЛЯД А. ШОМЛУ НА ПОЭЗИЮ

Статья посвящена анализу литературно-критических взглядов великого современного поэта Ирана А. Шомлу. В современной литературе персоязычных стран А. Шомлу известен как поэт-новатор, основоположник течения «белого стиха». Следует отметить, что поэзия как часть литературы на протяжении истории литературы всегда находилась в поле зрения критиков и литературоведов. Относительно терминологическо-понятийного значения поэзии написаны десятки книг и статей. В литературоведении Ирана в связи с трансформацией общественого строя, социально-культурной обстановики произошли ощутимые изменения. Литературное общество стало ареной серьёзного рассмотрения проблем поэзии и прозы. Произошла переоценка классической поэзии. В это направление особый вклад внес Нима Юшидж. Он заложил основы новой школы, сыгравшей важную роль в воспитании блистательного поколения талантливых поэтов - новаторов. Представителям этой школы, впоследствии удалось обрести на литературой арене свой индувидуальный стиль и направление, примером которых является А. Шомлу. У поэта на поэзию особые воззрения, новое поэтическое видение. В данной статье подробно рассмотрены его взгляды на поэзию и белый стих.

Ключевые слова: поэзия, поэт, литература, белый стих, критика, общество, воззрение, трансформация, школа, новая поэзия.

A. SHOMLU'S VIEW OF POETRY

The article is devoted to the analysis of literary and critical views of the great modern poet in Iran A. Shomlu. In modern literature of Persian-speaking countries, A. Shomlu is known as a novator poet, the founder of the "free versed poem." It should be noted that the category of "poetry" as part of literature throughout the history of literature has always been under the sight of critics of literary critics. Regarding the terminological and understandable meaning of poetry, dozens of books and numerous articles have been written. In the literature of Iran, in connection with the transformation of the social system, the socio-cultural situation, there were noticeable changes. The literary society of Iran has become the scene of serious consideration of the problems of poetry and prose. There were reviews of classical poetry. In this direction, Nima Yushij made a special contribution. He laid the foundations of a new school, which played an important role in educating the brilliant generation of talented poets innovators. Representatives of this school subsequently managed to find their own style in the literature arena, an example of which was A. Shomlu.The poet has a special attitude regarding poetry, a new poetic vision. This article considers in detail his views on poetry and free versed poem.

Key words: poetry, poet, literature, free versed, poem criticism, society, attitude, evolution, school, new poetry.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Шодиева Фархунда*** - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯйи кафедраи филологияи Эрон. **Суроғa**: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17.
Тел.: **(+992) 938-25-25-34**

Сведения об авторе: ***Шодиева Фархунда*** - Таджикский национальный университет, соискатель кафедры иранской филологии. **Адрес**: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.
Тел.: **(+992) 938-25-25-34**

Information about the author: ***Shodieva Farkhunda*** - Tajik National University, aspirant of the Department of Iranian Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **(+992) 938-25-25-34**

УДК: 891.550

САДРИ ЗИЁ ДАР ТАДҚИҚОТИ ХУДОЙНАЗАР АСОЗОДА

Абдулҳаев З.М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Шарифҷон-махдуми Садри Зиё (1865-1932) нависанда, шоир, таърихнигор, адабиётшиноси тоҷик ва яке аз машҳуртарин шахсиятҳои фарҳангӣ ва маорифпарвари Бухорои Шариф дар нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX мебошад. Муҳимтарин осори ӯ «Наводири Зиёия», «Рӯзнома», «Тазкират-ул-хаттотин», «Таърихи амирони Манғития» ва тазкираи манзуми «Тазкори ашъор» мебошад, ки дар он маълумоти илмию адабӣ ва шарҳиҳолию таърихӣ дарҷ гардидааст.

Дар замони Шуравӣ ва Истиқлол паҳлуҳои гуногуни ҳаёт ва осори Садри Зиё мавриди таҳқиқу омӯзиши муҳаққиқон ва адабиётшиносон, монанди устод Айнӣ, И. С. Брагинский, Расул Ҳодизода, З. Рачабов, Саҳобиддин Сиддиқӣ, Х. Мирзозода, Т.Неъматзода, Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ, С. Табаров, Х. Асозода, У. Қоситова С. Каримова ва дигарон қарор гирифта, мақолаву китобҳои арзишманде оид ба ӯ нашр гардидаанд.

Садри Зиё дар пажуҳиши Х. Асозода ҷойгоҳи махсусро касб кардааст. Х. Асозода дар чандин асару тадқиқоти хеш, аз ҷумла «Адабиёти тоҷик дар садаи XX» (1999), «Адабиёти тоҷик» (китоби дарсӣ барои синфи 11) (2006), «Воқеият, сиёсат ва Айнӣ» (2010) ва «Таърихи адабиёти тоҷик (давраи нав)» (2014) номи Садри Зиёро зикр намуда, андешаҳои худро роҷеъ ба ҳаёт ва фаъолияти адабию маорифпарварии ин шахсияти таърихӣ ва фарҳангӣ иброз намудааст.

Адабиётшинос Х. Асозода дар пажуҳишҳои худ ба ҳама паҳлуҳои зиндагӣ ва фаъолияти Садри Зиё таваҷҷуҳ намудааст. Матраҳ сохтани он гуфтаҳо дар доираи як мақола аз имконият берун аст. Зиёда аз ин, як қисмати маълумоти овардаи ӯ, асосан аз китоби «Садри Бухоро»-и М. Шакурӣ ва дигар сарчашмаҳо иборат мебошад. Чунончи дар ин замина худ зикр менамояд: «Дар навиштани ин боб мо, аз китоби мазкур («Садри Бухоро» – З. А.) фаровон истифода намудаем» [6, с.60].

Х. Асозода дар китоби «Адабиёти тоҷик дар садаи XX», ки онро соли 1999 таълиф намудааст, дар ҳаҷми 4 саҳифа оид ба Садри Зиё маълумот додааст. Маълумоти додаи ӯ умумӣ ва муфассал буда, асосан аз «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ ва гуфтаҳои академик Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ иборат мебошад. Дар зимн баъзе андешаҳои муаллиф низ баён гардидаанд.

«Адабиёти тоҷик» (барои синфи 11) соли 2006 нашр шудааст. Муаллиф дар он оид ба Садри Зиё ба таври махсус маълумот надода, дар бахши «Адабиёти ҷадидия ва намояндагони дигари адабиёт» оид ба ӯ ба таври умумӣ хабар медиҳад ва фаъолияти Садри Зиё дар қатори дигар намояндагони адабиёти маорифпарвар пайванд меёбад.

Дар китоби «Воқеият, сиёсат ва Айнӣ» (2010), адабиётшинос паҳлуҳои гуногуни ҳаёт, асосан фаъолияти маорифпарварии Садри Зиёро бо андешаҳои тоза баён намудааст. Дар ин асар, диққати махсус ба ҷанбаи маорифпарварӣ, сиёсӣ ва таърихии фаъолияти Садри Зиё мадди назар қарор гирифта, таҳлил ва арзёбӣ шудааст.

Дар «Таърихи адабиёти тоҷик (давраи нав)» бошад, ки он 15 сол баъд аз «Адабиёти тоҷик дар садаи XX» ба табъ расидааст, маълумот дар ҳаҷми 15 саҳифа оварда шуда, пажуҳиш жарфтар ва андешаҳои қобили таваҷҷуҳ оварда шудаанд. Муаллиф дар ин китоб ба сарчашмаҳои гуногун, аз ҷумла, тазкираҳои охири асри XIX, «Таърихи адабиёти тоҷик дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX»-и Р. Ҳодизода, рисолаи номзадӣ ва китоби «Садри Зиё ва тазкираҳои ӯ»-и Саҳобиддин Сиддиқӣ, «Садри Бухоро»-и М. Шакурӣ такя намуда, ҳамзамон дар партави он андешаҳои худро баён намудааст.

Пажуҳиш ва андешаҳои Х. Асозода оид ба Садри Зиё қобили мулоҳиза мебошанд. Махсусан, ба таври воқеъбинона таҳлил намудани ҳаёт ва фаъолияти адабию маорифпарварии Садри Зиё, ки ба гуфтаи муаллиф оид ба ӯ «суханҳои дур аз инсоф арз» [2, с.21] шудааст, қобили қабул аст.

Назар ба қавли С. Айнӣ, ки онро Х. Асозода меорад, падари Садри Зиё Абдушшукури Оят ҳақгӯ будааст ва ин хислат ба фарзандаш Садри Зиё низ гузаштааст: «Абдушшукури Оят ҳақгӯй будааст ва ҳамин ҷиҳатҳои хислаташ ба фарзандаш Садри Зиё кӯчидааст» [2, с.17].

Х. Асозода муҳити он замонро барои нашъунамои афкори мутараққӣ созгор ҳисобида чунин мегӯяд: «Ин мавзуъро бояд таъкид кард, ки Садри Зиё дар давроне зиндагӣ ва фаъолияти адабии хешро идома медод, ки муҳити муносибе барои нашъунамои афкори мутараққӣ мавҷуд буд» [2, с.21].

Аз дидгоҳи Х. Асозода, Садри Зиё, ки як шахсияти адабӣ ва фарҳангӣ буда, аз ҷиҳати матраҳ сохтани боварҳо ва андешаҳои демократӣ ҳампояи Аҳмади Дониш қарор ёфта, идомадиҳандаи роҳи ӯ мебошад. «Шеваи баёни Садри Зиё содатар аз сабки Аҳмади Дониш аст, вале аз лиҳози матраҳ сохтани боварҳо ва андешаҳои демократик, ӯ на танҳо ҳампояи Аҳмади Дониш буд, балки дар ин хусус ҳамвора пушти сари вай қарор дошт» [2, с.21].

Х. Асозода баҳои баланди С. Айниро нисбат ба шахсият ва фаъолияти адабии Садри Зиё ситоиш намуда, инро натиҷа ва ҳосили он тарбияи маънавӣ ва фарҳангӣ мепиндорад, ки Садри Зиё ба устод Айнӣ додааст: «Дар адабиётшиносии тоҷик нахустин касе, ки дар мавриди манзалати илмиву шахсияти Садри Зиё изҳори ақида намудааст, устод С. Айнӣ аст, ки дар асарҳояш ном бурдааст» [2, с.16]; «Метавон гуфт, ки дар тарбияи маънавиву фарҳангии устод С. Айнӣ Шарифҷон-махдуми Садри Зиё нақши муҳимме гузоштааст» [2, с.18]; «Шахсияти Садри Зиё ва фаъолияти адабии ӯ аз ҷониби устод С. Айнӣ баҳои арзанда дидааст» [2, с.17].

Воқеан, дар адабиётшиносии тоҷик нахустин касе, ки оид ба Садри Зиё изҳори ақида намуда, ба мақому манзалати адабиву фарҳангии ӯ баҳои баланд додааст, С. Айнӣ мебошад.

Х. Асозода «Ёддоштҳо»-ро сарчашмаи аслӣ ва аввалиндараҷа оид ба омӯзиши ҳаёт ва фаъолияти Садри Зиё ҳисобида, чунин мегӯяд: Устод Айнӣ дар «Ёддоштҳо» лаҳзаҳои ҳаёт, эҷодиёт, хислатҳои шахсӣ ва ҳамсуҳбатону дӯстони шахсӣ ва шарикону дӯстони Садри Зиёро зикр менамояд» [6, с.60].

Дар ҳақиқат, маводи асосӣ ва муътамад, ки дар он на танҳо доир ба Садри Зиё, балки дар бораи дигар чеҳраҳои адабию фарҳангии тоҷик маълумоти муҳим оварда шудааст, «Ёддоштҳо» ва дигар асарҳои С. Айнӣ ба шумор мераванд.

Пажуҳишгар Х. Асозода оид ба мактаби адабии Аҳмади Дониш ва маҳфили адабии Садри Зиё андешаҳои худро баён кардааст, ки ҷолиби диққат мебошанд. Ӯ, пеш аз ҳама, оид ба ба мактаби адабии А. Дониш ва алоқамандии фикрию маънавии Садри Зиё нисбат ба он таваҷҷуҳ намуда, пас аз сари Дониш пайравону шогирдонаш аъзои маҳфили адабии Садри Зиё гардида, мактаби адабии ӯро ривоҷ медоданд, иброзе андеша менамояд: «Ҳанӯз айёме, ки Шарифҷон-махдум мадрасахон буд, ҳавлии ӯ ранги маҳфили адабиро дошт. Метавон гуфт, ки аз солҳои 80-уми садаи XIX сар карда, андешаҳои маорифпарварии Аҳмади Дониш боиси таваҷҷуҳи ҳама рӯшанфикрони Бухоро гардида буд. Яке аз ҳамин алоқамандони Аҳмади Дониш Шарифҷон-махдум ҳам буд, ки баъдҳо гӯё пайравону шогирдони А. Донишро дар ҳавлии худ ҷамъ оварда, ба ин восита мактаби адабии ӯро инкишоф медиҳад. Дар мушоҳидаи устод Айнӣ ҳама аъзои ин маҳфил донишмандон ва озодфикрони ҳамон замон ба шумор мерафтанд» [6, с.69-70].

Пайравону ҳамфикрон ва шогирдони мактаби адабии Аҳмади Дониш баъд аз вафоти ӯ таҳти роҳбарии Садри Зиё қарор гирифта, «Маҳфили адабии Садри Зиё»-ро шакл ва мазмуни нав бахшиданд, ки он баъдан бо ҳамин ном машҳур гардид. Дар ин замина Х. Асозода чунин мегӯяд: «Инҳо, ки паҳнкунандагони афкори маорифпарварии Аҳмади Дониш буданд, Шарифҷон-махдумро аз ҷумлаи маорифпарварон ва тараққихоҳони замони худ медонистанд. Маҷлисҳои маҳфилҳо таҳти раёсати ӯ мегузаштанд ва ҷилваи баҳсҳо ҳам ба қобилияти фарҳангию роҳбарии эшон иртибот мегирифт» [6, с.71].

Тавре ки дида мешавад, ҳамон руҳияе, ки дар маҷлисҳои Аҳмади Дониш ба вуҷуд омада буд, дар маҳфили адабии Садри Зиё ташаккул, такомул ва таҳвият меёфт. Ин ташаккул ва такомул бо услуб ва ғояи хеш шакл гирифта, моҳияти илмию адабии худро доро буд.

Пас аз ин гуфтаҳо, Х. Асозода 11 нафар фаъолони маҳфили адабии Садри Зиёро бо баъзе хислату хусусиятҳояшон зикр намуда, таъсири бузурги илмию адабӣ ва маънавию руҳонӣ пазируфтани С. Айнӣ аз онҳоро баён медорад. «Инҳо чеҳраҳои адабию фарҳангии Бухоро буданд, ки С. Айнӣ аз соли 1891 мелодӣ дар маҳфили Садри Зиё онҳоро ҳафтае се рӯз медидааст ва ба эшон хидмат мекардааст... С. Айнӣ, ки баъдҳо яке аз маорифпарварони маъруфи Бухоро шинохта мешавад, донишҳои ибтидоӣ оид ба адабиёт, иҷтимоиёт ва фарҳангро аз ҳамин маҳфил гирифтааст» [6, с. 71].

Х. Асозода хусусияти маърифатӣ ва адабии Садри Зиёро матраҳ намуда, қайд менамояд, ки бо вуҷуди он ки Садри Зиё ҳангоми қозигӣ ва дур будан аз Бухоро, майлу рағбаташ ба адабиёт кам намешуд, баръакс ӯ аз аҳволи аҳли илму адаб ҳамеша огоҳ буд, ҳатто ба онҳо дасти ёрӣ ҳам дароз мекард: «Сарфи назар аз қозигарӣ нисбати равшанфикрони даврони хеш хайрхоҳ будааст» [2, с.20]; «Бо вуҷуди ин, ҳарчанд аз Бухоро дур мемонд, майлу рағбаташ ба адабиёт коста намегардид, балки аз аҳволи навфикрони тараққихоҳи Бухоро бохабар буд ва ҳангоми эҳтиёҷеву ниёзе ба онҳо дасти ёрӣ дароз менамуд» [6, с.63].

Барои исботи фикри худ Х. Асозода аз беҳуҷрагӣ ранҷ кашидани С. Айниро оварда, дар ин росто ёрӣ намудани Садри Зиёро зикр менамояд: «Ӯ аз оворагиҳои С. Айнӣ бохабар шуда, аз мадрасаи Кӯкалтош ҳуҷрае харида ба ихтиёри вай мегузорад, ки аз соли 1902 то 9-уми апрели соли 1917, то он рӯзе, ки ӯро барои чӯб задан ба Арки Бухоро мебаранд, дар он ҳуҷра иқомат менамояд. Дар он ҳуҷра ҳоло осорхонаи Айнӣ ҷойгир шудааст» [6, с.63].

Паҳлуи дигари пажуҳиши Х. Асозода фаъолияти маорифпарварӣ, сиёсӣ ва ҳодисаҳои таърихии ба вуқӯъ пайваста дар Аморати Бухоро мебошад, ки Садри Зиё дар маркази он қарор дошт.

Бо вуҷуди он ки ба гуфтаи Х. Асозода «дар миёни адабиётшиносони тоҷик дар мавриди шахсияти Садри Зиё баъзе суханҳои дур аз инсоф пайдо шудаанд. Шарифҷон-махдумро бо қозигариаш маломат мекардагӣ шуданд» [6, с.69] ва ё дар ҷойи дигар гуфтааст: «Сарфи назар аз ҳама мулоҳизаҳои М. Турсунзода, С. Табаров ва дигарон, ки зимнан суханҳои дур аз инсоф (нисбат ба Садри Зиё – З. А.) ҳам арз кардаанд» [2, с.21], дида мешавад, ки ӯ ҳарҷониба аз Садри Зиё ва андешаҳои фарзандаш Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ ҳимоят намуда, онҳоеро, ки бар муқобили ин ду шахсият суханҳои «дур аз инсоф» гуфтаанд, нодуруст меҳисобад.

Муҳокимаронию исбот кардан ва воқеъбинонаю холисона муайян сохтани он «суханҳои дур аз инсоф» гуфташудаи адабиётшиносон аз доираи ҳудуди ин мақола берун аст ва ин мавзуъ ба вақти дигар вогузор мегардад.

Як чизи ғайричашмдошт дар он замон ин аст, ки Садри Зиё бо вуҷуди дониши баланд доштан, қозизода будан ва соҳиби обрӯву эътибор будан, фаъолият дар мансабҳои давлатӣ ба ҳайси як мақоми фуқаропарвару ҳақиқатҷӯ ва дурустпеша, эътибори ӯро дучанд намуда, ба як шахсияти маҳбуб ва ҳамагонӣ мубаддал сохтааст. Х. Асозода ба ин нуқта назар карда, чунин мегӯяд: «Як чизи бебаҳо аст, ки ӯ ба ҳайси як мансабдори замони амирсолории Бухоро шуҳрат ёфта, ҳамзамон мутолиаи зиёд дошт» [2, с.20].

Садри Зиё иқрор кардааст, ки: «ҳама вақт аз хизмати қозичигӣ мутанаффиру гурезон будам ва ба касе мулозимат намекардам ба умеде, ки шояд аз баҳри ман гузаранд, то ки кирдори мурдору атвори нобакори соҳибмансабонро набинаму насӯзам» [2, с.17].

Чунонки дида мешавад, Садри Зиё аз мансаби қозигӣ худро канор мекашид ва «ҳар куҷо, ки қозӣ таъин мешуд, дуру дароз кор намекард, зеро бо «гуноҳе» ӯро сабукдӯш мекарданд» [6, с.63].

Бо вуҷуди он ки Садри Зиё борҳо пешниҳоди мансаби қозикалониро ҷавоби рад медод, вале ин бор ӯро бе хабар ва бе ихтиёри хеш ба қозикалонӣ таъин намуданд. Гап сари ин аст, ки тараққипарварони ислоҳотталаби Бухоро аз намояндаи сиёсии Россия хоҳиш кардаанд, ки амир Олимхонро ба ислоҳот водор кунонанд ва он шахсияти шинохта, Шарифҷон-махдумро ба қозикалонӣ баргузинад. Х. Асозода бо истинод ба гуфтаи С. Айнӣ чунин овардааст: «Маълум мешавад, ки тараққипарварони ислоҳотталаби Бухоро, яъне ҳамонҳое, ки ҷавонбухориён, ҷадидон, маорифпарварон ном гирифта буданд, аз намояндаи сиёсии Россия хоҳиш кардаанд, ки амир Олимхонро ба ислоҳот розӣ кунонад ва барои иҷрои вазифаи қозикалонӣ Садри Зиёро бипазирад» [6, с.64].

Маълум мегардад, ки ин дархости ҷадидон аз тарафи вакили сиёсии Россия Миллер қабул гардид ва ӯ дар як телеграммаи махфӣ аз 24-уми марти соли 1917 ба Вазорати корҳои хориҷии Россия чунин гузориш медиҳад: «Тибқи пешниҳоди ман қозикалону раиси Бухоро фардо иваз хоҳанд шуд ва тарафдорони шинохтаи ислоҳот қозиёни Ғиҷдувону Чорҷӯй Муҳаммадшариф ва Абдуссамадхоҷа, ки обрӯйи баланд ва шуҳрати ҳамагонӣ доранд, таъин хоҳанд гардид» [6, с.64].

Садри Зиё ҳолати таъин карданаш ба мансаби қозикалониро дар «Рӯзнома» чунин шарҳ медиҳад: «Аз он ҷо, ки табъан аз сӯйи идораи ҳукумат, ки абнои Ватан мутазаррир мешуданд,

зиёда мутанаффир будам, ба умеди ислоҳи ватану дин ва орзуи хизмати шариату миллат мутасаддии ин амри хатир гаштам» [13, с.28].

«Сари Зиё ба хотири дифоъ аз миллату Ватан ин вазифаро қабул доштааст»-мегӯяд Х. Асозода [6, с.64].

Адабиётшиноси дигар Соҳиб Табаров нисбат ба ин ҳодиса, назари худро баён намудааст: «Амирони Бухоро Абдулаҳад ва Олимхон барои мустаҳкам гардонидани рукни давлатии худ аз мақом, қадру қимат ва манзалати қозӣ Шарифҷон-махдум барин шахсони донишманд, бомаърифат, фозил ва фуқаропарвар моҳирона истифода мебурданд» [24, с,120]. Албатта, ин сухани С. Табаров дар ҳамин маврид дуруст аст, зеро давлатҳо барои устувор намудани сиёсати хеш ҳамеша аз ин усули фиребанда истифода мекарданд ва мекунанд.

Х. Асозода дар китоби «Воқеият, сиёсат ва Айнӣ» оид ба муносибати Садри Зиё ва С. Айнӣ мулоҳизаҳо карда, ба суоли баъзе аз фарҳангиён ки «чаро Шарифҷон-махдум, ки устоди Айнӣ буд, 9 апрели соли 1917, вақте ки дар майдони Арки амир чӯбкорӣ шуд, ӯро начот надод» [3, с.71] пардохта, назари худро баён кардааст. Дар ин хусус мегӯяд: «воқеият ҳамон сиёсат аст, сиёсатест, ки ба он қозӣ Шарифҷон-махдум пайвастагӣ дошт ва ба ҳеҷ сурат аз С. Айнӣ дифоъ карда наметавонист. С. Айнӣ ин ҷиҳати сиёсати даврро хуб мефаҳмид» [3, с.71]. Ҳатто агар Садри Зиё дахолат ҳам мекард, ӯ на танҳо ҷони худ балки дигар аъзоёни тараққипарваронро ба хатар мувоҷеҳ месохт.

Бо гузашти замон, вақте ки Шарифҷон-махдумро дар замони Шуравӣ ба ҳабс мегиранд, С. Айнӣ дар он вақт шахсияти шинохта ба ҳисоб мерафт ва аз дасти ӯ низ коре ҷомаи амал пӯшида наметавонист: «Ба ҳамин монанд солҳое, ки Садри Зиё ҳабс гардид, С. Айнӣ чеҳраи шинохтае дар ду ҷумҳурӣ буд ва магар метавонист ба ин ҳабсгирӣ дахолат кунад? Не, албатта... С. Айнӣ ба муқобили сиёсати идораҳои қудратии Шуравӣ баромада наметавонист»-гуфтааст, Х. Асозода [3, с.71-72].

Х. Асозода дар баҳодиҳӣ ба фаъолияти чеҳраҳои адабӣ ва фарҳангии миллат, назар кардан ба воқеияти сиёсати давр ва баъдан хулоса барварданро таъкид менамояд: «Мо дар баҳодиҳӣ ба фаъолияти мусбату манфии чеҳраҳои фарҳангии миллат бояд ба воқеияти сиёсати давр мутаваҷҷеҳ шавем ва баъд даъвое кунем ва ё аз онҳо домангир шавем. Дар ҳамаи ин пасту баландиҳои рӯзгори шахсиятҳои адабиву фарҳангии миллат, мо бояд домангир аз сиёсати давр бошем, на аз он шахсиятҳо» [3, с.72-73].

Х. Асозода суолеро матраҳ месозад, ки оё бузургони миллат, ки дар давраи амирсолорӣ ранҷу заҳматҳо кашидаанд ва маърифати фарҳангии миллатро боло бурданӣ шуданд ва ҳам ҷомеаи амирсолориро бад гуфтаанд, бо дигар шудани сохти сиёсии кишвар кадоме аз инҳо сиёсати бадбинонаи худро нисбати амирсолорӣ ба сиёсати хушбинона дар даврони Шуравӣ тағйир додааст? Посухи ин суолро худи адабиётшинос медиҳад: «Ин ҷо падидаи садоқат ба ин ё он сиёсат пеш меояд, ки то чӣ андоза бузургони миллат ба сохтори амирсолорӣ, ба сиёсати давлатии он содиқ буданд ё баръакс. Масалан, Шарифҷон-махдум ҳамеша ба ҳақгӯйӣ зидди сиёсати амирсолорӣ буд, аммо ба он садоқат дошт, зеро ба истилоҳи ӯ истиқлолияти миллат аз даст мерафт... Аз ин ҷост, ки ӯ сиёсати Шуравиро қабул надошт ва ҳамкорӣ ҳам кардан нахост, балки ба кори эҷодӣ дода шуд. Чунонки гуфтем, дар ботлоқи сиёсате рӯзгор дидану онро напазируфтан барои Шарифҷон-махдум тамом гарон гардид» [3, с.74].

Агар Садри Зиё монанди С. Айнӣ ва дигарон сиёсати навро мепазируфт, шояд барои миллат корҳои бештареро анҷом дода метавонист.

Шарифҷон-махдуми Садри Зиё барои С. Айнӣ ҳамчун устоди маънавӣ шинохта шудааст ва ин воқеиятро С. Айнӣ борҳо таъкид намудааст. Ҳангоми ба забони русӣ ва тоҷикӣ ба чоп супоридани «Ёддоштҳо» М. Турсунзода, А. Деҳотӣ ва С. Бородини тарҷумон сахт истода, Айниро маҷбур менамоянд, ки дар ҷилди сеюму чоруми «Ёддоштҳо» номи Садри Зиё «Шарифҷон-махдум»-ро ба «Латифҷон-махдум» тағйир диҳад. Х. Асозода ба ин қазия таваҷҷуҳ намуда, бо истинод ба гуфтаҳои М. Шакурӣ чунин овардааст: «М. Турсунзода, А. Деҳотӣ ва С. Бородини тарҷумон сахт истода, Айниро маҷбур карданд, ки соли 1950 дар ҷилди сеюму чоруми «Ёддоштҳо» номи Садри Зиё «Шарифҷон-махдум»-ро ба «Латифҷон-махдум» иваз кунад» [3, с.68]. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки он се нафари дар боло зикргардида, устод Айниро маҷбур намуданд, ки дар вақи чоп номи Садри Зиё иваз карда шавад, дар асл устод ба ин кор розӣ набуд ва дар матни форсӣ ҳам номи воқеии Садри Зиё дарҷ гардидааст.

Бояд гуфт, ки дар китоби «Адабиёти тоҷик дар садаи ХХ» оид ба Садри Зиё ду иштибоҳ рафтааст, ки инҳоянд: Якум, Х. Асозода дар ибтидои сухан, соли таваллуди Садри Зиёро иштибоҳан 1857 зикр менамояд, ки он нодуруст аст: «Дар адабиёти нимаи дуюми асри Х1Х ва ибтидои асри ХХ номи Шарифҷон-махдум мутахаллис ба Садри Зиё (1857-1932) ҷойи махсусро ишғол менамояд» [2, с.16].

Дуюм, ҳангоме ки сухан дар бораи осори Садри Зиё меравад, оиди маҳсули адабии ӯ, ки дар замони маҳбусии 70 рӯза аз тарафи одамони амир сӯзонда шуда буд, маълумот дода, дар бораи аз сари нав навишта шудани он хабаре нест: «Мутаассифона, маҳсули илмиву адабии ӯ соли 1918 замони дар Қаршӣ маҳбус буданаш нобуд гаштааст. Ба коми оташ рафтани дастнависҳо чунин маънӣ дошт, ки аз онҳо дигар нишонае боқӣ намондааст» [2, с.18].

Дар китоби «Таърихи адабиёти тоҷик (давраи нав)» ин ду иштибоҳ ислоҳ карда шудааст.

Бо зикри ин гуфтаҳо, паҳлуҳои гуногуни ҳаётиву эҷодӣ, маорифпарвариву сиёсӣ ва таърихии Шарифҷон-махдуми Садри Зиё, дар таҳқиқоти Х. Асозода маълум гардид.

Аз таълифоти Х. Асозода маълум мегардад, ки ӯ ҳамеша дар пайи дарёфти ҳақиқати таърихӣ ва воқеияти реалӣ буда, асноди ҳуҷҷатию адабиро ченак ва меъёри баҳодиҳӣ ба фаъолияти шахсиятҳои таърихӣ ва адабию фарҳангӣ шуморида, онҳоро асос қарор медиҳад.

Пажуҳиш, андешаҳо ва хатти фикрии Х. Асозода оид ба Садри Зиё қобили мулоҳиза мебошанд. Махсусан, ба таври воқеъбинона таҳлил намудани ҳаёт ва фаъолияти адабию маорифпарварии Садри Зиё, ки ба гуфтаи муҳаққиқ оид ба ӯ «суханҳои дур аз инсоф арз» [2, с.21] шудааст, қобили қабул аст.

Аз дидгоҳи Х. Асозода, Садри Зиё, аз ҷиҳати матраҳ сохтани боварҳо ва андешаҳои демократӣ ҳампояи Аҳмади Дониш қарор ёфта, идомадиҳандаи роҳи ӯ мебошад.

Х. Асозода дар тадқиқоти худ ба суоли баъзе аз фарҳангиён посух гуфта, нақш ва таъсири омилҳои мафкуравӣ ва субъективиро дар баҳодиҳии нодуруст ба Садри Зиё исбот менамояд.

Ба ин тариқ, пажуҳиши Х. Асозода ҷанбаҳои муҳимми фаъолияти эҷодӣ, маърифатӣ ва маорифпарварии Садри Зиёро фаро гирифта, ба муҳаққиқон ва алоқамандон маълумоти саҳеҳ ва равшан медиҳад.

Муқарриз: ***Бобомаллаев И.Ҷ.*** – номзади илмҳои филологӣ, ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Айнӣ, С. Намунаи адабиёти тоҷик / С.Айнӣ. – М.:Чопхонаи Нашриёти Марказии халқи Иттиҳоди Ҷамоҳири Шуравии Сусиёлистӣ, 1926. – 626 с.
2. Асозода, Х. Адабиёти тоҷик дар садаи ХХ / Х.Асозода. – Душанбе: Маориф, 1999. – 448 с.
3. Асозода, Х. Воқеият, сиёсат ва С. Айнӣ / Х.Асозода. – Душанбе: Шуҷоиён, 2010. – 208 с.
4. Асозода, Х. Адабиёти тоҷик (давраи нав) Китоби дарсӣ барои синфи ХI / Х.Асозода, А.Кӯчаров. – Душанбе: 2011. – 400 с.
5. Асозода, Х. Зиндагинома ва осори Садриддин Айнӣ (Таҷдиди назар) / Х.Асозода. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2013. – 188 с.
6. Асозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик (Давраи нав) / Х.Асозода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. – 672 с.
7. Гаффоров, Н. Джадидизм в Средней Азии в конце ХIХ в. - начале ХХ в. / Н. Гаффоров. – Душанбе: 2014. – 200 с.
8. Ғаффоров, Н. Ҷадидия ва шинохти он. (Маҷмуаи мақолаҳо ва гузоришоти илмӣ) / Н. Ғаффоров. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 160 с.
9. Ибни Қурбон. Фавоҳиш ва раҳоиш. – Душанбе: ЭР-граф, 2003. – 195 с.
10. Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ. Садри Бухоро. Чопи дувум. (Бо тасҳеҳ, такмил ва иловаҳо) / Бухороӣ, Муҳаммадҷони Шакурӣ – Душанбе: Деваштич, 2005. – 330 с.
11. Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / Бухороӣ, Муҳаммадҷони Шакурӣ. – Душанбе: Чопхонаи «Пайванд», 2006. – 456 с.
12. Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ. Фитнаи инқилоб дар Бухоро. Аббос Алиев / Бухороӣ, Муҳаммадҷони Шакурӣ. - Душанбе: Шуҷоиён, 2010. – 158 с.
13. Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ. Садри Бухоро. Чопи дувум. (Бо тасҳеҳ, такмил ва иловаҳо) / Бухороӣ, Муҳаммадҷони Шакурӣ. – Душанбе: Деваштич, 2005. – 330 с.
14. Муҳаммадалӣ бинни Муҳаммадсайиди Балҷувонӣ. Таърихи нофеъ. (Ба эҳтимом, тасҳеҳ, ҳавошӣ ва пешгуфтори Аҳрор Мухторов) / Балҷувонӣ, Муҳаммадалӣ бинни Муҳаммадсайид. – Душанбе: Ирфон, 1994. – 173 с.
15. Неҳзати бедорӣ. Маводи конференсияи байналмилалии «Ҷараёни маорифпарварӣ ва масъалаҳои ҷаҳони муосир». – Душанбе: Дониш, 2016. – 219 с.
16. Раҷабӣ, М. Ислом: ҷадидия ва инқилоб. (Маҷмуаи мақолаҳо) / М. Раҷабӣ. – Душанбе: Дониш, 1997. – 245 с.
17. Садри Зиё. Асоми-ул-кутуб. – Захираи дастнависҳои Пажуҳишгоҳи ховаршиносии Абурайҳони Берунӣ. – Тошканд, дастнависи №2460, вар. 141.

18. Садри Зиё. Набзе аз гузоришоти аҳволи бандаи шикастабол…, дастнависи Пажӯҳишгоҳи ховаршиносии Берунӣ. – Тошканд: №1304. – С.37.
19. Садри Зиё. Наводири Зиёия (Таҳияи М. Шукуров ва С. Сиддиқов). – Душанбе: Адиб, 1991. – 128 с.
20. Садри Зиё. Тазкори ашъор (Ба тасҳеҳи Саҳобиддин Сиддиқӣ, ба кӯшиши Муҳаммадҷони Шакурии Бухорой). – Теҳрон: Суруш, 1380 ҳ. – 2001 м. – 428 с.
21. Садри Зиё. Рӯзнома. Вақоеънигории таҳаввулоти сиёсӣ-иҷтимоии Бухорои Шариф тайи нимаи поёнии амороти хоноти манғит бар асоси ёддоштҳои рӯзномаи Шарифҷонмахдуми Садри Зиё – охирин қозикалони Бухоро. Таҳқиқ ва пажӯҳиши Муҳаммадҷони Шакурии Бухорой. – Теҳрон: Маркази аснод ва хадамоти пажӯҳишӣ, 1382 ҳ. – 2003 м. – 500 с.
22. Сатым Улуг-зода. Единение. Избранные статьи и очерки. – Душанбе: Таджикгосиздат., 1963. – 200 с.
23. Саҳобиддини Сиддиқӣ. Садри Зиё ва тазкираҳои ӯ / Сиддиқӣ, Саҳобиддин. – Душанбе: Ройзании фарҳангии сафорати Ҷумҳурии Исломии Эрон дар Тоҷикистон, 2010 м. – 1389 ҳ. – 200 с.
24. Табаров, С. Амали носавоб / С.Табаров // Садои Шарқ. – 1989. – №9. – С.116-120.
25. Ходжаев, Ф. К истории революции в Бухаре / Ф.Ходжаев. – Ташкент: Узб. Гос. Изд-во, 1926. – 77 с.+ 55 с.
26. Ҳодизода, Р. Адабиёти тоҷик (асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX): Китоби дарсӣ барои мактабҳои олӣ / Р. Ҳодизода, У. Каримов, С. Саъдиев. – Душанбе: Маориф, 1988. – 416 с.
27. Ҳодизода Р. Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри XIX / Р. Ҳодизода. – Душанбе: Дониш, 1968. – 296 с.

САДРИ ЗИЁ ДАР ТАҲҚИҚОТИ ХУДОЙНАЗАР АСОЗОДА

Шарифҷон-махдуми Садри Зиё (1865-1932) нависанда, шоир, таърихнигор, адабиётшиноси тоҷик ва яке аз машҳуртарин шахсиятҳои фарҳангӣ ва маорифпарварии Аморати Бухоро дар нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX мебошад. Дар ин мақола, пажуҳиш, андешаҳо ва тадқиқоти адабиётшинос Х. Асозода доир ба Шарифҷонмахдуми Садри Зиё мавриди омӯзиш ва арзёбӣ қарор гирифтааст. Садри Зиё дар пажуҳишҳои адабиётшиносии Х. Асозода ҷойгоҳи махсусро касб кардааст. Х. Асозода дар чандин асару тадқиқоти хеш, аз ҷумла «Адабиёти тоҷик дар садаи XX» (1999), «Адабиёти тоҷик (китоби дарсӣ барои синфи 11)» (2006), «Воқеият, сиёсат ва Айнӣ» (2010) ва «Таърихи адабиёти тоҷик (давраи нав)» (2014) номи Садри Зиёро зикр карда, андешаҳои худро роҷеъ ба ҳаёт ва фаъолияти адабию маорифпарварии ин шахсияти таърихӣ иброз намудааст, ки ҷолиби диққат мебошанд. Пажуҳиш, андешаҳо ва хатти фикрии Х. Асозода оид ба Садри Зиё қобили мулоҳиза мебошанд. Махсусан, ба таври воқеъбинона таҳлил намудани ҳаёт ва фаъолияти адабию маорифпарварии Садри Зиё, ки ба гуфтаи муаллиф оид ба ӯ «суханҳои дур аз инсоф арз» шудааст, қобили қабул аст. Аз таълифоти Х. Асозода маълум мегардад, ки ӯ ҳамеша дар пайи дарёфти ҳақиқати таърихӣ ва воқеияти реалӣ буда, асноди ҳуҷҷатию адабиро ченак ва меъёри баҳодиҳӣ ба фаъолияти шахсиятҳои таърихӣ ва адабию фарҳангӣ шуморида, онҳоро асос қарор медиҳад. Аз дидгоҳи Х. Асозода, Садри Зиё, аз ҷиҳати матраҳ сохтани боварҳо ва андешаҳои демократӣ ҳампояи Аҳмади Дониш қарор ёфта, идомадиҳандаи роҳи ӯ мебошад. Х. Асозода дар тадқиқоти худ ба суоли баъзе аз фарҳангиён посух гуфта, нақш ва таъсири омилҳои мафкуравӣ ва субъективро дар баҳодиҳии нодуруст ба Садри Зиё исбот менамояд. Пажуҳиши Х. Асозода ҷанбаҳои муҳимми фаъолияти эҷодӣ, маърифатӣ ва маорифпарварии Садри Зиёро фаро гирифта, ба хонанда маълумоти саҳеҳ ва равшан медиҳад.

Калидвожаҳо: Аморати Бухоро, Аҳмади Дониш, Садри Зиё, С. Айнӣ, пажуҳиш, Х. Асозода, «Адабиёти тоҷик дар садаи XX», «Воқеият, сиёсат ва Айнӣ», «Таърихи адабиёти тоҷик (давраи нав)», «Ёддоштҳо», «Садри Бухоро», ҷадидон, маорифпарварӣ, амир Абдулаҳад ва амир Олимхон.

САДРИ ЗИЁ В ИССЛЕДОВАНИИ ХУДОЙНАЗАР АСОЗОДА

Шарифджон-махдум Садри Зиё (1865-1932) - таджикский писатель, поэт, историк, литературный критик и один из самых известных деятелей культуры и просвещения, проживший в Бухарском эмирате во второй половине XIX - начале XX веков. В статье представлены исследования и мысли литературного критика Х. Асозода о Шарифджон-махдуме Садри Зиё. Садри Зиё в исследовании Х. Асозода занимает особое место. Х. Асозода опубликовал несколько работ, в том числе «Таджикская литература в XX веке» (1999 г.), «Таджикская литература» (Учебник для 11 класса) (2006 г.), «Реальность, политика и Айни» (2010 г.) и «История таджикской литературы» (новый период)» (2014), в которых упоминает имя Садри Зиё, выражая свои взгляды на жизнь, литературную и просветительскую деятельность этого исторического деятеля. Исследования, взгляды и линия мыслей Х. Асозода о Садри Зиё заслуживают особого внимания. В частности, реалистический анализ жизни и литературно-просветительской деятельности Садри Зиё показывает, что, по мнению автора, по отношению к Садри Зиё были высказаны «далеко не справедливые слова». Из произведений Х. Асозода видно, что он всегда стремится найти историческую правду и реальность, а документальные и литературные высказывания рассматривает как меру и критерий оценки деятельности исторических, литературных и культурных деятелей. С точки зрения Х. Асозода, Садри Зиё, находится на уровне Ахмада Дониша в построении демократических убеждений, идей и продолжает его путь. Х. Асозода в своем исследовании отвечает на вопрос некоторых деятелей культуры и доказывает роль и влияние идеологических и субъективных факторов в неверной оценке Садри Зиё. Исследование Х. Асозода освещает важные аспекты творческой, просветительской и образовательной деятельности Садри Зиё и предоставляет читателю точную и ясную информацию.

Ключевые слова: Бухарский эмират, Ахмади Дониш, Садри Зиё, С. Айни, исследования, Х. Асозода, «Таджикская литература в XX веке», «Реальность, политика и Айни», «История таджикской литературы (новый период)», «Мемуары», «Садри Бухара», просветители, эмир Абдулахад и эмир Алимхан.

SADRI ZIYO IN THE STUDY OF HUDOINAZAR ASOZODA

Sharifjon-makhdum Sadri Ziyo (1865-1932) - Tajik writer, poet, historian, literary critic and one of the most famous figures of culture and education who lived in the Bukhara Emirate of the second half of the 19th - early 20th centuries. The article presents the research and thoughts of the literary critic Kh. Asozoda about Sharifjon-mahdum Sadri Ziyo. Sadri Ziyo occupies a special place in the study of Kh. Asozoda. Kh. Asozoda published several works, including «Tajik literature in the twentieth century» (1999), «Tajik literature» (Textbook for grade 11) (2006), «Reality, politics and Aini» (2010) and «History of Tajik literature» (new period) (2014), in which he mentions the name of Sadri Ziyo expressing his views on the life, literary and educational activities of this historical figure. Research, views and line of thought Kh. Asozoda about Sadri Ziyo deserves special attention. In particular, a realistic analysis of the life and literary and educational activities of Sadri Ziyo, which, according to the author, was expressed in relation to him «far from fair words» are acceptable. It is clear from the works of Kh. Asozoda that he always strives to find historical truth and reality, and considers documentary and literary statements as a measure and criterion for assessing the activities of historical, literary and cultural figures. From the point of view of Kh. Asozoda, Sadri Ziyo is at the level of Ahmad Donish in building democratic convictions, ideas and continues his path. Kh. Asozoda, in his research, answers the question of some cultural figures and proves the role and influence of ideological and subjective factors in the incorrect assessment of Sadri Ziyo. The study by Kh. Asozoda highlights important aspects of Sadri Ziyo's creative, and educational activities and provides the reader with accurate and clear information.

Key words: Bukhara Emirate, Ahmadi Donish, Sadri Ziyo, S. Aini, research, Kh. Asozoda, «Tajik literature in the twentieth century», «Reality, politics and Aini», «History of Tajik literature (new period)», «Memoirs», «Sadri Bukhara», educators, emir Abdulahad and emir Alimkhan.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Абдулҳаев Зоҳид Муҳаммадович*** **-** Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти Ph.D-и кафедраи назария ва адабиёти навини тоҷик, омӯзгори Консерваторияи миллии Тоҷикистон. **Суроғa:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: zohidiabdulhay@gmail.com.
Тел.: **(+992) 000-20-20-94**

Сведения об авторе: ***Абдулхаев Зохид Мухаммадович*** **–** Таджикский национальный университет, докторант Ph.D, кафедры теории и новейшей таджикской литературы, педагог Национальной консерватории Таджикистана имени Т. Сатторова. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.
E-mail: zohidiabdulhay@gmail.com**.** Тел.: **(+992) 000-20-20-94**

Information about the author: ***Abdulhaev Zohid Muhammadovich*** – Tajik National University, Ph.D. doctoral student, Department of Theory and Modern Tajik Literature. Teacher of the National Conservatory of Tajikistan named after T. Sattorov **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: **zohidiabdulhay@gmail.com.** Phone: **(+992) 000-20-20-94**

УДК: 891.550

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА РЕАЛИЙ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ (НА ПРИМЕРЕ ПОВЕСТИ СОТИМА УЛУГЗОДА «УТРО НАШЕЙ ЖИЗНИ»)

Сатторзода Б.
Института языка и литературы имени А.Рудаки НАНТ

Проблема сложности перевода оригинального текста всегда была и остается актуальной для теории и практики перевода. Нужно подчеркнуть, что эта переводческая деятельность имеет давние традиции и широко практиковалась на протяжении всей истории, но в нашем быстроменяющемся мире ее роль приобрела первостепенное значение. В настоящее время когда расширяются культурные обмены, и интернациональное общение активизируется, явление перевода стало фундаментальным. Будь то научные, медицинские, технологические, коммерческие, юридические, культурные или литературные цели, сегодня человеческое общение в значительной степени зависит от перевода, и, следовательно, интерес к этой области также растет. Как говорят великие ученые: «изучение перевода - это изучение языка» [1]. Кроме того, и переводчики, и лингвисты имеют дело с двумя лингвистическими системами, каждая из которых, возможно, имеет свою культурную систему. Сравнивая разные языки, можно найти такие предметы, понятия, явления, названия которых есть в лексике одного языка и отсутствуют в лексике другого. Эти слова не имеют однозначного перевода на другие языки. В теории и практике перевода это явление называют безэквивалентной лексикой (БЭЛ).

В языковой лексике любого народа есть слова со специфическими национально-культурными особенностями значения, которые отражают референты, присущие только одному конкретному народу и отсутствующие у других народах. Например: название блюд национальной кухни, одежды, сладостей и т. д. Они отражают типичную действительность определенной страны, определенного народа и определенной культуры и не имеют соответствия в других языках, соответственно, их лексические понятия имеют национально-культурное специфику.

В последние годы проблематика лексической непереводимости продолжает активно обсуждаться на научных конференциях, например, «Переводимое/непереводимое в контактах художественных культур», Шестые чтения памяти Е.Г. Эткинда (Санкт-Петербург, Европейский университет, июнь 2010 г.), «Literarische Unübersetz barkeit»/ «Непереводимость в художественном переводе» (Лилль, университет Лилль III, октябрь 2010 г.), «Unübersetzbarkeit II: Grenzen und Störungen sprachlicher, medialer und kultureller Übertragungsprozesse» / «Непереводимость II: границы и помехи языкового, посреднического и культурного процессов передачи» (Эрфурт, Эрфуртский ун-т, январь 2011 г.), «Untranslatability: The Twists and Turns of Translation» / «Непереводимость: повороты и изгибы перевода» (Эври, университет Эври Валь Д'Эссон, декабрь 2015 г.). Круглый стол «Непереводимость в философии - непереводимость в культуре» (Москва, Московский государственный университет, апрель 2011 г.) предваряет работу над русским изданием «Словаря европейских философий: лексикона непереводимостей» Б. Кассен.

И в состав безэквивалентной лексики входят слова-реалии, представляющие собой одно из средств выражения национального и исторического колорита. Существует большое количество определений понятия «реалия». В словаре лингвистических терминов дается следующее определение: «Реалии – это элементы быта и культуры исторической эпохи и социального строя, государственного устройства и фольклора данного народа, чуждые другим народам» [1]. Проблема перевода реалий из языка в язык не нова и активно обсуждается уже на протяжении нескольких десятков лет. А.В. Федоров отмечает, что «нет такого слова, которое не могло бы быть переведено на другой язык хотя бы описательно, т.е. распространенным сочетанием слов данного языка» [2].

Следовательно, вопрос сводится не к тому, можно или нельзя перевести реалию, а к тому, как ее перевести. Нужно подчеркнуть, что реалии чаще всего встречаются в художественных текстах. И именно поэтому одним из сложных переводов считается художественный перевод. Художественный перевод требует больших навыков, потому что характеристики

художественного перевода многочисленны. Не забывайте, что перевод книги или стихотворения могут прочитать тысячи читателей. Это означает, что текст должен быть адекватным, и более того, мы должны акцентировать внимание на том, что переведенный документ должен давать то же изображение, что и оригинал.

Перевод художественного текста сильно отличается от других видов перевода. Огромный размер текстов, задействованных в художественном переводе, выделяет его. Перевод, состоящий из сотен тысяч слов, - задача не для слабонервных. Точно так же нельзя воссоздавать поэзию на новом языке, не теряя при этом красоты и сути оригинального произведения.

Одной из ключевых проблем художественного перевода является необходимость сбалансировать сохранение верности оригинальному произведению с необходимостью создать что-то уникальное и самобытное, что будет вызывать те же чувства и отклики, что и оригинал. Это может быть особенно сложно, когда дело доходит до перевода поэзии.

Даниэль Хан, директор Британского центра художественного перевода, прекрасно резюмирует проблему: «Ни в одном из языков, которые я перевожу, нет ни одного слова, которое идеально соответствовало бы слову английского языка. Так что это всегда интерпретативный, приблизительный, творческий подход. Все, что само по себе является «лингвистическим» качеством, по определению привязано к определенному языку - будь то идиоматика, двусмысленность или ассонанс. Все языки разные» [1]. Как подтвердят литературные переводчики, одно-единственное слово может доставить массу хлопот. Автор художественного произведения выбрал это слово по уважительной причине, поэтому переводчик должен убедиться, что оно верно передано на целевом языке. Однако, что делать, если прямой перевод недоступен? Или если существует несколько вариантов, каждый со своим нюансом? Переводчик языка урду Фахмида Риаз описывает свой подход к таким сложным вопросам:

«Каждое произведение, которое вы переводите, выходит из-под пера отдельного человека, поэтому вы должны относиться к нему индивидуально. Я стараюсь сохранить атмосферу самобытной культуры, а не языка, как это отражено в тексте».

Переводить романы так же сложно, как и поэзию, а часто и сложнее. Автор бестселлеров Патрик Ротфус объясняет, что проблема не только в длине текста: «Имена — важная вещь. И настоящие имена, имена, которые действительно существуют в мире, не имеют большого буквального смысла. Это связано с тем, что настоящие имена имеют тенденцию накапливаться и развиваться с течением времени.

«Я много работаю над тем, чтобы придумывать кажущиеся реальными имена для вещей в моем мире. Имена, которые производят сильное впечатление, но ничего не говорят. Такие названия, как Минсет-лейн, Криклет и Даунингс.

«Эти кажущиеся реальными (но на самом деле выдуманные) имена действительно хорошо звучат, но их очень сложно перевести на другие языки» [2].

Затем необходимо оставаться верным исходному тексту, не переводя его буквально. Речь идет о воссоздании атмосферы оригинального романа без дословного перевода. Юмор, ирония, игра слов и сюжетные линии, раскрытые скорее косвенным образом, чем объяснением, — все это еще больше усложняет задачу.

При переводе художественного текста переводчик несет ответственность за адекватный перевод. Грамотный перевод художественной литературы является показателем таланта переводчика, который показывает накопление всей фоновой информации о писателе и выражает всю красоту исходного языка в языке перевода. Переводчик должен быть хорошим психологом, понимать писателя, его отношение к роману и знать особенности языка перевода. Художественный перевод показывает баланс между пониманием и языковой структурой. Когда переводчику не хватает изобразительных средств для перевода исходного текста, он поясняет некоторые понятия или реалии в примечаниях и комментариях. Иногда в комментариях есть дополнительная конкретная информация, но чаще они звучат как «примечания» к каким-то историческим фактам и событиям. Объяснение не всегда означает адаптацию. Если переводчик попытается подобрать аналогичную фразу, идиоматическое выражение в контексте языка перевода, то перевод будет ближе к авторскому замыслу.

Иногда переводчик хочет сохранить авторский стиль и показать его с помощью определенного порядка слов, поэтому он сохраняет неизменным порядок слов исходного текста.

К сожалению, это дает обратный эффект, предложения становятся длинными, трудными для понимания, а целевой текст становится корявым. Несмотря на то, что читатель воспринимает все написанное, читатель «чувствует» текст не родным. Дословный перевод делает роман еще более сложным для понимания.

Основная задача художественного перевода заключается в создании аналогичного произведения, способного оказывать то же художественно-эстетическое воздействие, что и текст оригинала. Отсюда следует, что перевод — это одна из форм существования литературного произведения, ведь каждый читатель воспринимает его как оригинал. И так как реалия является частью исходного художественного текста, ее передача в тексте перевода является одним из условий адекватности перевода. Перевод реалий — довольно сложная задача. Для адекватного перевода необходимо иметь достаточные знания. «При переводе реалий следует иметь в виду, что они неразрывно связаны с культурой той или иной страны, и, соответственно, получатель перевода может не обладать тем объемом фоновых знаний или фоновой информации, который необходим для полноценного восприятия текста, то есть общей для коммуникантов информацией, обеспечивающей взаимопонимание в общении».

Сложность заключается в том, что реалии являются абсолютно привычными для языка оригинала, они ничем не отличаются от различных других слов и никак не поясняются автором. В тексте перевода, напротив, они выделяются, поскольку являются яркими показателями национального своеобразия другой культуры, что существенно увеличивает их стилистическую нагрузку. Переводчик должен уметь распознавать реалии и перевести их так, чтобы они были понятными в культуре языка перевода. Для этого необходимо точно знать, что обозначает реалия и какая фоновая информация за ней стоит.

Анализ теоретических источников показал, что существует немалое количество способов и приемов перевода реалий, такие, как транслитерация и транскрипция, калькирование и полукалькирование, описательный перевод, прием лексических добавлений или опущений, замена русской реалией, семантическая модификация, нулевой перевод и некоторые другие. В целом, можно сделать вывод о том, что при переводе реалий чаще других используются два приема:

1) транскрипция или транслитерация, т.е. сохранение реалии;

2) приблизительный перевод или объяснение [3].

Транскрипция реалий предполагает механистический перенос реалий с исходного языка на язык перевода графическими средствами последнего с максимальным приближением к исходной фонетической форме. Транскрипция применяется, когда необходимо сохранить исходные цифровые данные или меры, в частности, если «мерные реалии» находятся в центре внимания в узком контексте или название национальной меры используется в прямой речи. Любой другой способ перевода может привести к подмене национального колорита. Транскрипция с последующим пояснением в сносках полностью сохраняет национальный колорит произведения, однако затрудняет чтение и восприятие написанного, поэтому, с точки зрения ряда теоретиков и практиков перевода (В. С. Виноградов, Н. М. Любимов), это кажется наименее желательным.

А приблизительный перевод реалий (трансляция или подмена) как способ их передачи на язык перевода применяется обычно в том случае, когда транскрипция по тем или иным причинам невозможна или нежелательна.

В свою очередь приблизительный перевод реалий заключается в разъяснении и раскрытии значения средствами языка перевода исходной лексической единицы. Это позволяет не только ощутить национальный колорит контекста, но и понять ту или иную реалию. Данный прием используется в тех случаях, когда реалия неизвестна, либо мало известна реципиенту перевода. Приблизительный перевод реалий используется чаще, чем любой другой метод. Он позволяет точно передать объективное содержание реалий; однако почти всегда происходит стирание национального колорита, так как происходит замена коннотативного эквивалента нейтральным по стилю. Принцип аспектуально-родовой замены как частный случай приближенного перевода позволяет передать содержание реалий единицей более широкого значения, подставив родовое понятие вместо видового.

Между тем, недостатком является то, что некоторые описания получаются слишком громоздкими, а этого профессиональный переводчик должен избегать и выбрать правильный способ перевода.

Хотя наборы приемов передачи реалий не совпадают у разных авторов, все же можно выделить ряд основных приемов перевода: транскрипция, заимствование, гипогиперонимический перевод, введение функционального аналога, описательный и контекстуальный перевод.

А выбор способа перевода зависит от нескольких факторов:

-от характера текста и его жанровых особенностей;

-от значимости, т.е. степени смысловой нагрузки реалии в контексте;

-от особенностей языков оригинала и перевода;

-от лингвострановедческого уровня подготовки читателя перевода.

Таким образом, выбор определенного приема при переводе реалии напрямую зависит от задачи, которая стоит перед переводчиком: сохранить колорит языковой единицы или передать значение реалии (если оно неизвестно), несколько утратив при этом передачу колорита реалии.

Введение неологизма, по мнению авторов, является наиболее подходящим (после транскрипции) способом сохранения смыслового содержания и колорита переводимых реалий.

При переводе художественных текстов на первый план выходит передача реалий, так как эти лексические единицы передают национально-исторический колорит. Однако не все исследователи различают понятия «безэквивалентная лексика» и «реалии». Мы считаем, что такое деление необходимо хотя бы потому, что безэквивалентная лексика считается для пары языков, а реалии универсальны для всех языков. Существующие классификации реалий различаются по некоторым характеристикам, но в целом разделение реалий на определенные группы производится на основе идентификации «свой-чужой», временных и географических параметров. Стоит отметить, что некоторые исследователи выделяют аллюзивные реалии, которыми в нашем понимании являются прецедентные имена и тексты, относящиеся к национальному уровню.

В. Гладров подчеркивает, что «необходимо отличать имена реалий от имен, не имеющих эквивалентного соответствия при сравнении языковых единиц, несмотря на соответствующий денотат» [6].

Объектом данной статьи являются особенности перевода реалий повести Сотима Улугзода «Утро нашей жизни» с таджикского языка на русский.

Сотима Улугзода в своей повести использует такие слова и понятия, которые придают что дает тексту уникальность. Рассмотрим некоторые примеры. В книге часто упоминается трех-четырехструнный музыкальный инструмент. На языке оригинала этот инструмент называется «танбур». Большой интерес в данной повести представляют такие слова, как «хауз» – водоём, «айван» – открытая терраса бассейн; «биби-отун» – женщина с духовным образованием, содержательница школы для девочек; «хурджин» – перекидной двубортный мешок; «полвон» – богатырь; «нишалло» взбитый белок с сахаром и соком сладкого корня; «кофир2 – неверный немусульманин; «джин» – нечистый дух, «дев» – чудовище; «муэдзин» – помощник имама (священника), который созывал людей на молитву; «чайхана» – место, где пьют чай и т.д.

Таким образом, при изучении переводов реалий данного произведения было выявлено, что в каждом из них есть свои преимущества и недостатки, однако, следует отметить, что в переводах этих слов чувствуется стремление переводчика передать оригинальный стиль автора романа.

Рецензент: ***Мурувватиён Дж.Дж.*** – доктор филологических наук,
ИЯЛ им.Рудаки НАНТ

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С.Ахманова. – М.: Сов. Энциклопедия, 1966. – 608 с.
2. Алексеев М.П. Проблема художественного перевода / М.П. Алексеев // Сборник трудов Иркутского государственного университета. Т. 18. Вып. 1. - Иркутск, 1931. - С.13-32.
3. Алексеева И.С. Введение в переводоведение / И.С. Алексеева. - СПб.; -М.: Издательский центр «Академия», 2004. - 167 с.
4. Бархударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л.С. Бархударов // Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). - М.: «Междунар. отношения», 1975. - 240 с.
5. Вайнрайх У. Одноязычие и многоязычие / У. Вайнрайх // Зарубежная лингвистика. 1999. – Вып. III. – 453 с.

6. Виноградов В.С. Лексические вопросы перевода художественной прозы / В.С. Виноградов. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978. – 173 с.
7. Гачечиладзе Г.Р. Вопросы теории художественного перевода / Г.Р. Гачечиладзе. - Тбилиси: Литература да хеловнеба, 1964. - 268 с.
8. Задорнова В.Я. Восприятие и интерпретация художественного текста / В.Я. Задорнова. - М.: Высш. шк., 1994. - 152 с.
9. Задорнова В.Я. Словесно-художественное произведение на разных языках как предмет лингвопоэтического исследования: дисс. . .докт. филол. наук / В.Я. Задорнова. - М., МГУ, 1992. - 479 с.
10. Икромӣ, Ҷ. Соҳибистеъдод: хотираҳои Ҷ. Икромӣ дар бораи Сотим Улуғзода ба муносибати 70 солагиаш / Ҷ.Икроми // Маданияти Тоҷикистон. - Душанбе, 1982, 19 январ.
11. Казакова Т.А. Художественный перевод. Теория и практика / Т.А. Казакова. - СПб.: ООО «ИнЪязыздат», 2006. – 554 с.
12. Кашкин И.А. В борьбе за реалистический перевод / И.А. Кашкин // Вопросы художественного перевода. - М., 1955. - С.126-148;
13. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение / В.Н. Комиссаров. - М.: ЭТС. - 2004. – 423 с.
14. Левый И. Искусство перевода. Пер.с чешск. и предисл. В. Россельса / И.Левый. - М.: Прогресс, 1974. - 397с.
15. Раджаби, М. Сотим Улуғзода абармарди набард ва андеша / М.Раджаби. - Душанбе: Деваштич, 2004. - 170 с.
16. Солодуб Ю.П. Теория и практика художественного перевода / Ю.П. Солодуб, Ф.Б. Альбрехт, Ю.А. Кузнецов. - М.: Академия, 2005. – 304 с.
17. Улуг-зода С. Единение / С.Улуг-зода. / Вровень с семилеткой. – Душанбе, 1963. - С.30-49.
18. Улуг-зода, С. Утро нашей жизни: Повесть. (Для детей сред.и старш.школ.возраста). Пер.с тадж. В Смирновой и К. Улуг-зода / С.Улуг-зода. – Душанбе: Маориф, 1984. – 320 с.
19. Федоров А.В. Основы общей теории перевода / А.В. Федоров. – М., 1983. – 303 с.
20. Финкель А.М. Об автопереводе (на материале авторских переводов Г.Ф. Квитки – Основьяненко) / А.М. Финкель // Теория и критика перевода. - Л.: Наука, 1962. - С.12- 15.
21. Чайковский Р.Р. Реальности поэтического перевода. (Типологические и социологические аспекты) / Р.Р. Чайковский. – Магадан, 1997. – 197 с.
21. Шукуров М. Сотим Улугзода / М.Шукуров. - Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1961. - 26 с.

ХУСУСИЯТҲОИ ТАРҶУМАИ ВОҚЕИЯТ ДАР МАТНИ БАДЕӢ (ДАР МИСОЛИ ПОВЕСТИ СОТИМ УЛУҒЗОДА «СУБҲИ ҶАВОНИИ МО»)

Дар мақола мафҳуми тарҷумаи муаллиф мавриди баррасӣ қарор гирифта, як қатор мушкилоти марбут ба он, сабабҳое, ки Сотим Улуғзодаро водор кардаанд, ки ба тарҷумаи муаллиф муроҷиат кунад, таҳлил карда мешавад. Мақсади мақола баррасии андешаҳои нависанда дар бораи тарҷума аст, зеро дар адабиётшиносии тоҷик номбар кардани осори ба ин навъи тарҷума бахшидашуда душвор аст. Дар Тоҷикистон адибони дузабона хеле кам мондаанд ва ин шакли эҷодиёти адабӣ дуруст инъикос карда нашудааст. Ҳатто ҳукмҳои алоҳидае вуҷуд надоранд, ки ба ин соҳаи муҳим ва ҷолиби тарҷума таъсир расонанд. Дар мақола масъалаҳои актуалии марбут ба тарҷумаи бадеӣ, камбудиҳои низомнокӣ баррасӣ шудааст, ҳарчанд дар солҳои охир олимони тоҷик ба қадри кофӣ маълумотҳои пурқимати илмӣ чамъ кардаанд. Фаъолияти С.Улуғзода дар ин замина дар таъриҳи тарҷумаи бадеӣ дар Тоҷикистон падидаи хосса ба шумор меравад. Метавон тахмин кард, ки маҳз фаъолияти тарҷумонӣ марҳилаҳои муайяни таълиму тарбияи ӯро ҳамчун ҳунарманд инъикос мекунад. С.Улуғзода ҳамчун тарҷумон худро дар фарҳанги бегона эҷодкорона дарк намуда, забони осори бадеии худро пайваста рушд ва ғанӣ мегардонад. Дарвоқеъ, тарҷума барои ӯ як навъ воситаи азхудкунии маҳорати рассом дар марҳилаи аввали ташаккули услуби эҷодии инфиродии ӯ буд. Ба ҳар ҳол, дар охири фаъолияти нависандагӣ машғули тарҷумаро қатъ мекунад, ҳарчанд тарҷума як ҷузъи потенсиалии фаъолияти эҷодии нависанда ба ҳисоб мерафт.

Калидвожаҳо: фаъолияти тарҷумонӣ, тарҷумаи муаллиф, тарҷумаи адабӣ, системаи забонӣ, калимаҳои воқеӣ, корҳои шабеҳ, тарҷумаи тавсифӣ.

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА РЕАЛИЙ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ (НА ПРИМЕРЕ ПОВЕСТИ СОТИМА УЛУГЗОДА «УТРО НАШЕЙ ЖИЗНИ»)

В статье рассматривается авторская концепция перевода, выявляется ряд связанных с ней проблем. Анализируются причины, побудившие Сотима Улугзода обратиться к авторскому переводу. Цель статьи – рассмотреть рассуждения писателя о переводе, так как в таджикском литературоведении сложно назвать произведения, посвященные этому виду перевода. В Таджикистане осталось очень мало двуязычных литераторов, и эта форма литературного творчества не освещается должным образом. Нет даже отдельных суждений, затрагивающих эту важную и интересную область перевода. Статья содержит актуальные вопросы, связанные с художественным переводом, отсутствием систематизации, хотя за последние годы таджикскими учеными накоплен достаточный ценный научный материал. Деятельность Улугзода в этом контексте представляет собой особое явление в истории художественного перевода Таджикистана. Можно предположить, что именно переводческая деятельность отражает определенные этапы его обучения и развития как художника. Творчески реализовавшись в инонациональной культуре, Улугзода-переводчик постоянно развивает и обогащает язык своих художественных произведений. По сути, перевод был для него своеобразным орудием овладения мастерством художника на раннем этапе формирования его индивидуального творческого стиля. В любом случае, по окончании своей писательской деятельности он перестает заниматься переводом, хотя перевод продолжает оставаться потенциальной частью творческой деятельности писателя.

Ключевые слова: переводческая деятельность; авторский перевод; художественный перевод; лингвистическая система; слова-реалии; аналогичные произведения; описательный перевод.

FEATURES OF THE TRANSLATION OF REALITIES IN A LITERARY TEXT (ON THE EXAMPLE OF SOTIM ULUGZODA'S STORY "THE MORNING OF OUR LIFE")

The article discusses the author's concept of translation, identifies a number of related problems. The reasons that prompted Sotim Ulugzoda to turn to the author's translation are analyzed. The purpose of the article is to consider the writer's reasoning about translation, since in Tajik literary criticism it is difficult to name works devoted to this type of translation. There are very few bilingual writers left in Tajikistan, and this form of literary creativity is not properly covered. There are not even separate judgments affecting this important and interesting area of translation. The article contains topical issues related to literary translation, the lack of systematization, although in recent years Tajik scientists have accumulated sufficient valuable scientific material. Ulugzoda's activity in this context is a special phenomenon in the history of literary translation in Tajikistan. It can be assumed that it is the translation activity that reflects certain stages of his education and development as an artist. Having creatively realized himself in a foreign culture, Ulugzoda the translator constantly develops and enriches the language of his works of art. In fact, translation was for him a kind of tool for mastering the skill of an artist at an early stage in the formation of his individual creative style. In any case, at the end of his writing activity, he ceases to be engaged in translation, although translation continues to be a potential part of the writer's creative activity.

Key words: translation activity; author's translation; literary translation; linguistic system; realia words; similar works; descriptive translation.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Сатторзода Бахтовари Холмурод*** – Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рудакии АМИТ, докторанти Ph.D. **Суроғa:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 21. E-mail: **bakhtovar7777@mail.ru.** Тел.: **(+992) 937-37-66-62**

Сведения об авторе: ***Сатторзода Бахтовари Холмурод*** – Институт языка и литературы им. А.Рудаки НАНТ, докторант Ph.D. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21. Тел.: **(+992) 937-37-66-62**

Information about the author: ***Sattorzoda Bakhtovari Kholmurod*** – Institute of Language and Literature. A.Rudaki NAST, doctoral student Ph.D. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 21. Phone: **(+992) 937-37-66-62**

УДК:891.550-4

ПУБЛИЦИСТИКА В ИСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧЕСКОМ СРЕЗЕ: ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ, ТЕНДЕНЦИИ ИССЛЕДОВАНИЙ, ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ

Гулямова М. Дж.
Институт языка и литературы им. А. Рудаки Национальной Академии наук Таджикистана

Независимо от образа мыслей, политических реалий и социокультурного контекста эпохи, слово всегда было и остаётся основой, каркасом всего мировоззренческого уклада личности и, следовательно, общества. Закономерно, сначала устное, затем письменное, позже печатное, – сегодня «слово» тиражируется и транслируется, оставаясь ядром любой формы человеческих взаимоотношений, индикатором общественных настроений и тенденций, являя собою центральную артерию масштабного общественного организма. Оно, соответственно, не только и не столько как лексическая единица, но и в своём обобщающем и символическом смыслах, претерпевало значительные трансформации на разных временных отрезках истории, - в том числе бессчётное количество раз человек создавал новые словесные конструкции, жанры, произведения, имея во владении необычайно богатый, пластичный инструментарий, меняя строй мыслей, чувств, мировоззренческий уклад, модель поведения и т.д.

Однако на протяжении вот уже не первого десятилетия одна из сфер словесного творчества остаётся объектом внимания пытливой научной мысли, не дающей по сей день исчерпывающего ответа на вопрос – «чем является публицистика?».

Прежде чем перейти к обзору существующих представлений о публицистике, следует понять, чем обусловлено сложившееся дефинициальное многополярие, существующее в русскоязычном пространстве, - ссылаясь на собственные наблюдения и, в частности, на В. Учёнову, следует отметить, что западная научная практика не оперирует в принципе таким понятием, как «публицистика», это исключительный творческий феномен, не имеющий аналогов в иноязычной реальности.

В данном контексте следует отметить, что журналистика продолжает теоретические тенденции литературы, по праву отдавая своей творческой спутнице пальму первенства. Становление журналистики как исключительно самостоятельной сферы человеческой деятельности было достаточно длительным, чтобы с трудом можно было провести чёткую демаркацию границ литературного и журналистского творчества. Публицистика же находится на рубеже, однако, не пересекая его, а вобрав в себя качества того и другого направления.

Однозначного определения термина «публицистика» найти непросто – в теории их насчитывается достаточно большое количество. «На сегодняшний день «художественная публицистика» - понятие, буквально испещренное противоречиями», - пишет Г. Прохоров [11, с.44], добавляя такую меткую характеристику, как «аморфное образование» - то есть лишённое теоретической идентичности и жанрово-тематического, а также идейного единства. С такой точкой зрения сложно не согласиться, так как и объект, и предмет исследования публицистики представляются достаточно спорными и, более того, тонко варьирующимися в зависимости от взятого идеологического ракурса. Рассмотрим подробнее.

Ведущие литераторы прошлых столетий, в том числе такие колоссы художественного слова, как А. Пушкин, И. Тургенев, А. Радищев, Н. Некрасов, А. Герцен, А. Чехов, М. Горький и др., отзывались на реалии современного им общественно-политического устройства актуальными произведениями, базирующимися на документальной основе или авторской рефлексии и представленные, соответственно, в разновидностях очерка, эссе, полемическими и критическими статьями и т. Д. Таким образом, граница между литературным и публицистическим творчеством проводилась фактологическая, - Пушкин в фельетоне «О записках Видока» проводит недвусмысленную параллель с реально существующим Булгариным, перед читателями «Путешествия из Петербурга в Москву» Радищева или «Острова Сахалин» Чехова предстают *невыдуманные* социальные и природные пейзажи России XIX века, публикуемые в журналах очерки Горького отражают *реальную* картину *настоящего* времени.

Слово, запечатлевающее современность в многообразии её явлений, сегодняшний категориальный аппарат называет журналистским, - однако синонимизация «журналистики» и «публицистики» представляется нам ошибочной, несмотря на свое достаточно широкое распространение среди исследователей в прямой и косвенной формах.

Датируемая 1925 годом «Литературная энциклопедия: Словарь литературных терминов» авторства Б. Горева, даёт следующее определение «публицистике»: «…область литературы, которая занимается политическими, общественными вопросами с целью проводить определённые взгляды в широких кругах читателей, создавать, формировать общественное мнение, возбуждать политические кампании» [3]. То есть, Горев, называя публицистику «областью литературы», выделяет в ней основное предназначение средств массовой информации – «формировать общественное мнение». Аналогичную характеристику даёт «Литературная энциклопедия под редакцией Луначарского и Фриче»: «Область литературы, имеющая своим предметом актуальные, общественно-политические вопросы, разрешающая их с точки зрения определённого класса в целях непосредственного воздействия на общество и поэтому содержащая в себе ярко выраженные оценку, призыв и т.д.» [7]. Из этого следует, что деятельность публицистов в период зарождения Союза Советских Социалистических республик, рассматривалась как ядро идеологической политики государства, потому мастерам пера отводилась роль флагмана в формировании не только культурного, но и социополитического пластов мировосприятия граждан новой страны.

Таким образом, прослеживается единая тенденция – интеграция публицистического многообразия в литературное пространство, наделение литературы свойствами совсем иной смысловой природы, лишая её аутентичности и образуя тем самым неясный идейный гибрид.

Намеченное в первые декады XX века это теоретическое обоснование распространялось в геометрической прогрессии, и со временем не только не опровергалась его состоятельность, но и, более того, закреплялась доводами видных учёных. Рассмотрим книгу М. Черепахова «Проблемы теории публицистики».

Автор видит неразрывную связь публицистики с политикой, - эта мысль, составляя краеугольный камень работы, энергично отстаивается исследователем, на страницах своего труда активно полемизирующего с коллегами и остриём пера доказывающего правоту собственной точки зрения. Однако у нас сегодня есть привилегия, которой были лишены современники Черепахова, - это дистанция, измеряемая десятилетиями, и целой эпохой отделяющая нас от понятий, уклада мыслей и общественной реальности прошлого столетия, своеобразная проверка на устойчивость и жизнеспособность выдвинутой теории. Определение публицистики не выходит за пределы категориального аппарата литературоведения, - вслед за своими предшественниками, Черепахов повторяет мысль о том, что это «особый род литературы», поясняя, что «генеральная особенность её предмета – политическое постижение действительности, осуществляемое в агитационно-пропагандистских целях и имеющее своим конечным следствием воздействие на организацию социального поведения масс» [18, с.27]. То есть любое литературное произведение, которое основано на фактическом материале (необязательный критерий) и имеет своей целью формировать определённый (разумеется, в соответствии с господствующей марксистко-ленинской идеологией) строй мыслей, ведёт прямую, незавуалированную политическую пропаганду – это публицистика. Однако возникает последовательный вопрос – к чему следует причислить короткие в пять строчек заметки, репортажи, обзоры и отчёты, существующие на газетных полосах? Казалось бы, это законный ареал журналистики (как считает, к примеру, Е. Лазебник), но Черепахов даёт иной ответ: «И десятистрочная заметка, и «обыкновенная» обзорная статья, и корреспонденция, репортаж, отчёт, рецензия – всё это публицистический род литературы» [18, с.53]. То есть, по мнению автора, это закономерные внутриродовые деления на виды и жанры, - только вопрос стоит в соизмеримости поставленной задачи с профессиональным мастерством, присущим её выполнению. Любой текст, по мнению Черепахова, нуждается в наличии «эмоционального элемента», должен быть пронизан им. Если заметка не вызывает эмоционального отклика у читателя – это сигнализирует единственно о низком уровне развитости таланта автора, но не отчисляет «сухой набор фактов» из публицистической структуры. Черепахов проводит аналогию с литературой, - многообразие форматов, существование разной степени глубины произведений не предполагает необходимость

«выверять» литературу как область исключительно «высокого» словесного творчества. Нельзя вывести за её пределы рассказ или незатейливую комедию, исходя из принципов объёма или идейного насыщения, выбрав в качестве сравнительных категорий, условно, роман и трагедию. Этим же мотивирует Черепахов предложенную дифференциацию – «разные жанры – одна публицистическая плоскость».

Сегодня с предложенной системой нет возможности согласиться. Советский Союз предлагал модель полностью подконтрольной государству прессы, - «летописцы» истории, коими именовал В. Ленин публицистов, писали словесную картину современности предложенными руководством страны красками, создавая нужную тональность общественных настроений. Это, тем не менее, не исключает того факта, что публицистика того времени переживала свой расцвет, как и не дремала, хоть и не демонстрировала интенсивной динамики социальная критическая мысль. Однако современные реалии выдвинули принципиально новый подход – объективное освещение событий, предельно возможная нейтральность, снижение эмоционального градуса, смена интонаций – отказ от ажитации, ненавязчивая констатация и предоставление аудитории свободы выбора. Это не предполагает отказ от очерков, политических памфлетов и едкой сатиры фельетонов, но разграничивает, на западный манер, «журналистику фактов» - беспристрастную свидетельницу происходящего и «журналистику мнения» - гражданский голос, облачённый в пронзительное публицистическое слово. Для пропаганды, которую Черпепахов видит единственным приоритетом публицистики, необходима тенденциозность, для освещения событий, которым занимается журналистика – совсем не обязательна.

В самом начале книги, автор высказывает мнение, что присутствие публицистики в газете выражается ярче всего в «творчестве масс» [18, с.118], соприкасаясь в данном контексте с высказыванием М. Меньшикова, незаурядного и неоднозначного в своих творческих взглядах литературного деятеля конца XIX века, который говорил о публицистике «Делегатка своих старших сестер, она должна говорить языком богов, то есть превосходным языком народа, пока он не испорчен книжностью». Однако в целом соотношение публицистики и журналистики на полях своего труда Черепахов представляет неординарно и спорно. В журналистике автор видит «способ существования публицистики» [18, с.52], то есть удобную по охвату, распространению, периодичности платформу функционирования публичной литературы, призванной внедрять и взращивать в читателях семена политических идей. Лишая журналистику самостоятельности и дееспособности, Черепахов ошибочно считает её лишь «трибуной» для деятелей науки, художественной прозы и публицистики, сводя по существу, привычный нам образ «четвёртой власти» лишь к технологическому компоненту.

Таким образом, в XX столетии на пространстве Советского Союза (а значит, и в отечественной терминологии) публицистика, по сути, отождествлялась с журналистикой по определяемым функциональным особенностям, с литературой – по форме и родовой принадлежности. Это была достаточно распространённая, но не универсальная научная формула. Обратимся к М. Стюфляевой, которая даёт следующее определение публицистики: «общественно-политическая деятельность, имеющая своей задачей и широкое информирование, идеологическое воспитание читателя, слушателя, зрителя, и их социальную активизацию» [14, с.4]. Это мнение в некоторых аспектах созвучно нашему, несогласие же вызывает снова навязанный политический компонент, который, однако, невозможно было исключить, не только исходя из цензуры, но из-за самой печатной практики, отражавшей политические реалии того периода.

С. Ожегов и Н. Шведова в «Толковом словаре» дают схожее с предыдущими определение, однако лишая его политического окраса: «Литература по актуальным общественно политическим вопросам современности, текущей жизни общества» [9, с.631].

Как мы уже отмечали выше, распад Союза Советских Социалистических Республик, следовательно, крушение партийной идеологии создало более благоприятную атмосферу для появления масштабного плацдарма общественного плюрализма во взглядах на различные вопросы. Уже в «Современном словаре» [13] представлена следующая формулировка: «род произведений, посвященных актуальным проблемам и явлениям текущей жизни общества». Политический аспект в определении не присутствует, публицистика из пропагандистской,

агитационной силы в новом столетии трансформируется в нейтрального члена творческого пространства, по праву абстрагируясь в независимое направление человеческой деятельности. «Под влиянием перестройки и демократии в обществе появились новые понятия и ценности, такие как свобода, суверенитет, плюрализм, защита национального языка, уважение к национальной истории и культуре прошлого, права человека на личную жизнь и частную собственность и другие …» [12, с.60], - справедливо замечает Нурали Салихов, скрупулёзно исследующий предмет публицистики на протяжении длительного времени.

Видный отечественный теоретик, профессор И. Усманов в монументальном труде «Назарияи публитсистика» («Теория публицистики») [16] пишет: «публицистика является родом творчества. То есть необходимо смотреть на публицистику не как на часть литературы, а как равный ей род». Аспект теоретического обоснования публицистики затрагивает в своей работе «История таджикской публицистики» и Масрур Абдуллозода: «Таджикская печатная публицистика … сформировалась в самостоятельное творческое направление» [1, с.4]. Отечественные исследователи Шариф Муллоев и Абдухамид Рахимов в совместной работе «Современная таджикская журналистика» также представляют публицистику в качестве особого творческого пространства [8].

Суверенитет публицистики в отношении литературы обуславливает ряд факторов, первый и основополагающий из них – социальное пространство, как богатый выбор креативных подходов к показу актуального, общественно значимого факта. Литератор вправе полагаться исключительно на собственное воображение: создавать увлекательную историю, развивать сюжетную линию, наполняя её рядом драматических коллизий, выстраивать интересные характеры, раскрывая их в наиболее острых, пронзительных по эмоциональному содержанию ситуациях. Публицист орудует пером в ином направлении: в его распоряжении так же пёстрая палитра творческих возможностей, художественной реализации идеи, однако нерушимый фундамент всей структуры работы именно в наличии факта, - публицист не создаёт мираж, эфемерный мир, а проецирует объективно существующую действительность посредством субъективных способов отображения. Имеет смысл отметить, что навязанный политической конъюнктурой пропагандистский аспект определения задач публицистики не лишён правдивости. Яркой отличительной от литературы чертой публицистики выступает способность влиять на массы, формировать убеждения, принципы, миропонимание целевой аудитории, выделяя наиболее болезненные точки на теле общества или же предлагая их конкретное решение. «Оперативно реагируя на болевые точки общества, - пишет А. Полонский в своём научном труде, - или пропагандируя его достижения, она формирует не просто новый строй мыслей и чувств читающей аудитории, а целостную гражданскую позицию» [10, с.59].

Видный современный исследователь теоретических основ журналистики Александр Тертычный даёт достаточно обобщённую оценку деятельности публициста: «публицистика выступает переходной ступенью, «пограничной зоной», отделяющей (и соединяющей) журналистику и художественную литературу» [15]. Данное определение наиболее целесообразно отображает сущность публицистики, не отдавая преимущество ни литературному творчеству, ни журналистской деятельности. С этим можно согласиться, обращаясь к следующим доводам.

Своеобразие публицистического текста заключается в его идейно-смысловой конструкции и, как следствие, разнообразием формообразующих факторов. Ядром материала становится непосредственно автор – его впечатление становится ракурсом, тождественным исходной точке развития замысла. Автор практически во всех публицистических материалах является фигурой видной, активным участником описываемых событий. Невозможно представить фельетон, памфлет, очерк без явственно ощущаемого, пронизывающего текст взгляда автора. «Используя такое выразительное средство, как авторское «Я», - пишет М. Ким, - журналист стремится привлечь читательское внимание» [4, с.219]. «Читательское внимание» как отдельный компонент структуры развития и функционирования журналистики, литературы, публицистики воспринимается, если не в качестве самоцели, то, несомненно, как естественный этап результативной стадии всего творческого процесса. Закономерно, что искусное словесное обрамление (наличие тематически достойного контента, композиционно верно организованного, само собой, разумеется) приводит к эмоциональному пробуждению читателя, ажиатации, которая в дальнейшем воздействует на рациональные механизмы человека. Но затронуть

чувственные, душевные струны человека возможно, выстроив диалоговую линию, которая, в свою очередь, предполагает читателя как сочувствующего, сопереживающего реципиента и непосредственно автора как пылкого рассказчика, способного вывести свою аудиторию на откровенный разговор о наболевшем. «Публицистический текст, как известно, напоминает двугорбого верблюда: первый горб – факт, второй – отношение автора к факту», - такое мнение выдвигает д.ф.н., профессор Леонид Кройчик [6, с.127], не синтезируя два термина в единое смысловое пространство, а выдвигая в своей концепции публициста в качестве автора, обладающего чёткой личностной позицией, выбирающего её призмой подачи информации. Созвучно с ним и мнение исследователя Анатолия Козловича: «Факт, пройдя сквозь публициста, обретает личностную окраску, общественную тенденцию. … На первый план в публицистике нередко выходит не факт, а личность публициста…» [5].

Таким образом, этот фактор помогает добавить недостающие параметры, обеспечивающие некое единство такому творческому явлению, как публицистика. «Личностная» окраска, о которой говорят исследователи, не может равнозначно применяться по отношению ко всем журналистским материалам. И хотя «объективность» и «беспристрастность» - понятия достаточно ёмкие и подвижные в своей конечной сути в журналистском аспекте, наличие конкретной позиции, при всех оговорках, не может считаться одинаково приемлемой для всех жанровых групп. Так, как уже говорилось нами ранее, за чертой оказываются публикации исключительно информационного характера, такие как заметка, интервью, отчёт и некоторые другие. Если мы приводим «публицистику» и «журналистику» к единому знаменателю, то, соответственно, следует объяснить данное противоречие. Это, в свою очередь, весьма затруднительно, - нехватка аргументов не позволяет развернуть полемику и потому очевиден вывод: журналистика и публицистика не идентичны. Обращаясь к результатам исследований А. Бочарова, находим точки соприкосновения: «...было бы очень заманчивым зачислить всю журналистику по ведомству публицистики – и дело с концом! <...> [Но] первостепенные для журналистики информационные жанры никакого отношения к публицистике не имеют. <...> Ни заметка, ни корреспонденция, ни рецензия не являются жанрами публицистики – они говорят об одном частном явлении...». Однако находятся и по сей день те, кто считает приемлемым синонимизировать публицистику и журналистику: «Иногда понятие публицистика воспринимается как синоним слова «журналистика» - и это неслучайно» [17, с.38]. Мы склонны к мнению, что публицистические черты непосредственно в журналистском творчестве проявляются наиболее ярко, полно в материалах художественно-публицистических жанров (эссе, портретный, путевой, проблемный очерки, памфлет, фельетон и т. Д.).

То есть, публицистика в совокупности описанных черт представляет собою уникальное явление: творческую деятельность, основанную на фактическом материале, синтезированную с художественной образностью.

Однако это не единственный камень преткновения в изучаемом вопросе. Двусмысленным представляется и то, что именно подразумевается под «художественной образностью» и насколько обосновано её наличие в публицистическом тексте.

Выдвигаемая точка зрения о публицистике и науке как взаимодействующих дисциплинах, базируясь на эмпирической структуре публицистического текста, констатирует, что публицистика не допускает вымысла, как следствие – героя, персонажа. «Безгеройность – своеобразная константа и доминанта, которая объединяет исследователей, отталкивающихся от представления о «художественной публицистике» как о текстах на стыке науки и искусства» [11, с.47]. В продолжение цитаты: «публицистику художественной делает не герой, а искусность, с которой автор работает над общественно значимой темой» [11, с.47].

Рассматриваемая позиция является спорной во многих отношениях. Если следовать логике обозначенного тезиса, то, обратившись к исключительно эмпирическому материалу, замечательным образцам документальной прозы, исследователями относящимся к публицистике, то красной нитью сквозь всё масштабное текстовое полотно данных произведений проходит образ. Образ выступает не в качестве плода авторского вымысла, а как целостная конструкция разнообразных художественных средств, гармонично обрамляющих действительность, первооснову творческого каркаса. То есть, перед публицистом стоит задача донести до аудитории злободневную проблему, раскрыть грани характера выдающейся

личности, - и сделать это в ярких красках, мастерски оперировать различными словесными возможностями, предоставленных в его распоряжение. «Она, - подразумевая публицистику, пишет А. Полонский [10, с.59] - целенаправленно создает логически осмысленную и эмоционально выверенную летопись народа, в доступном, выразительном и образном слове сохраняя ее для потомков». В свою очередь, создать насыщенный, исполненный внутренней мощи, нацеленный на непосредственное воздействие материал, возможно умело схватив эмоцию, как средоточие, накал страстности слова и искусно передать посредством богатой палитры языка его тончайшие оттенки, используя, в частности, литературно-художественный стиль. Всё вместе возводится в хрупкую словесную конструкцию – образ, проникновенный и документальный, фактический, не допускающий не соответствующую реальности информацию, однако исполненный художественной красоты. Журналист от скупого документалиста, хроникёра событий превращается в художника, который эстетически осмысливает действительность, от избранного ракурса которого видоизменяется картина миропонимания для читателя. Фантазия автора распространяется в ограниченном ареале, скорее как обрамление, позволяющее очертить определённые рамки работы, а не пересекать их. «Фантазия – это интуиция автора, но фантазировать надо правдиво. … Фантазия должна быть достоверной» [2, с.35]. И, тем не менее, она определяется как необходимый психологический компонент профессионально развитой журналистской личности, живое воображение отличает острые памфлеты, фельетоны, живописные очерки: «Фантазия, воображение – это инструментарий, применяемый при создании художественно-публицистических жанров» [2, с.35].

Публицистика, таким образом, призвана фиксировать в слове быстро меняющиеся реалии современности, возводя, в то же время, масштабное, сильное своей эмоциональной яркостью и красочностью мировосприятие, призванное способствовать «выработке нравственных ценностей общества». Публицист – это не только журналист, не исключительно исполнитель «четвёртой власти». Объектом публицистики, как и журналистики, является эмпирическая основа, конкретный факт, не приемлющий перевоплощений. Способ же отражения – в умелом синтезе субъективных, уникальных качеств личности. Прерогативой публициста становится чувство красоты как двигатель общественной и индивидуальной мысли, естественное наполнение духовной сущности человеческой натуры, эстетической организации воззрений, миросозерцания. А. Бобков в своей работе приводит следующую позицию: «Эстетическое начало … проявляется как органика выражения истины» [2, с.40], - фактически придавая рассматриваемому вопросу глубину философского обобщения, - чувство прекрасного становится качеством, приоритетом, едва ли не единственно возможным адекватным разрешением задачи настоящего публициста. В этом нельзя не проявить солидарности. Для журналиста ощущение прекрасного становится отправной точкой в любых начинаниях: если в газете это качество проявляется в витиеватой изобразительности текста, на радио – в текстуре самой программы, на телевидении – в визуальных данных в первую очередь. Но главное объяснение заключается в том, что эстетическое начало, «чувство красоты» выступает и ракурсом наблюдения, и призмой восприятия для публициста.

Если рассматривать публицистику в обозначенном фокусе, то круг её приоритетных направлений в журналистском творчестве сужается до художественно-публицистических жанров, среди которых по разным теориям, в среднем, десяток конкретно обособленных видов материалов, составляющих неотъемлемые компоненты полноценного существования средств массовой информации. Жанры, представленные как художественно-публицистические, представляют собою решение задач и осуществление функций, стоящих перед публицистом.

Среди функций публицистики первоочередной является когнитивная. Вообще, когнитивность, согласно латинскому первоисточнику – «познание», в психологии характеризуется как способность к восприятию. Несколько иную трактовку можно обозначить в данном контексте: публицистика выполняет назначение путеводителя, духовного маяка, то есть способствует осмыслению социально значимой информации аудиторией. Естественно, в общей процессуальной цепи, этому этапу предшествует коммуникативно-информационная функция. Следующая, органически сопутствующая – просветительская, предполагающая нравственное воспитание человека, его моральную эволюцию, сложение гуманистических воззрений, миропонимания. Как следствие, происходит метаморфоза, сначала на индивидуальном уровне,

затем на массовом, - осуществляется социально-преобразующая функция. Своеобразной мажорантой является эстетическое начало как приоритетная линия публицистического замысла, о чём было сказано выше. Так или иначе, любое средство массовой информации отмечено определёнными идеологическими взглядами той или иной системы ценностей, приверженцем которой является автор. Однако, если журналист в большинстве используемых жанрах – транслятор, сообщения же сами по себе ценны как субстантивно независимые, «объективные», но публицист не полагается на суверенность факта, как было отмечено ранее, личность автора выступает на передний план. Оттого следующий компонент в иерархии – идеологический: «идеология является отражением в сознании человека особенностей его социального бытия» [10, с.60]. В унисон этому читаем у видного отечественного исследователя Саадуллаева: «публицистика – борьба идеологически устремлённая». Немаловажно уточнить, что новые лексические обороты, внедрённые талантливыми публицистами, обеспечивают вечно живое движение языка, обогащая речь, тем самым, выполняя языкотворческую функцию. Однако эта функция у многих исследователей вызывает неоднозначную реакцию. К примеру, А. Полонский, видя оборотную сторону медали, пишет: «новые слова, новые значения и новая грамматика расшатывают вековые традиции языка» [10, с.60].

Все функции публицистики представляют собой единую взаимосвязанную систему, где каждый элемент дополняет общую творческую мозаику. Функции, наряду с предметом и методами отображения составляют жанрообразующие факторы.

Если обыкновенно исторические предпосылки описываются на старте исследования, мы решили закономерным добавить их в завершении, по итогам рассуждений о природе, принципах, функциях публицистической деятельности, когда сложено понимание того, что представляло собой публицистическое творчество на разных временных этапах, в зависимости от потребностей общества и запросов государства.

Следует отметить, что яркое применение художественных приёмов, создание целостной конструкции в полной мере проявляется в творчестве знаменитых публицистов: автор легендарного «Робинзона Крузо» Даниэль Дефо слыл выдающимся публицистом, основоположником натурализма в литературе, французский прозаик Эмиль Золя направлял остриё пера в сторону злободневных вопросов, английский государственный деятель Джозеф Аддисон оставил немалое публицистическое наследство, - это, разумеется, далеко неполный список.

Отдельную главу в развитии публицистики открыли события во Франции конца XVIII века. 14 июля 1789 года в Париже пала под натиском народных штыков Бастилия – яркое, прямое овеществление абсолютистского режима, господствовавшего во всём европейском пространстве того времени. С этой даты берёт начало Великая французская революция, и, хотя, «великая» как термин прилагается, или отступает от основного контекста зачастую от политического веяния времени, в русскую историографию оно вошло всё же достаточно прочно, чтобы можно было обозначать данный период именно так. Тем более что слово «великая» как никакое другое точно отображает описываемый процесс. Великая – в смелости провозгласить «свободу, равенство, братство» основными постулатами человеческой жизни, в пылкой отваге сложить новую картину мира и в согласии с ней – новый общественно-политический строй, великая в самозабвенной мечте, с какой стремились французы к заветной «золотой эре», наконец, в безумной вере в неосуществимую грёзу, во имя которой сама она и была уничтожена. Французская революция представляет собою, пожалуй, самый удивительный парадокс истории. Та самая свобода мнений, печати, по сути, стала краеугольным камнем всей революционной деятельности. Справедливо говорят, что революцию творили журналисты – клич «К оружию!» Камилла Демулена вызвал толпы парижан на площади памятного 14 июля; блистательный оратор Мирабо громким гласом заглушал сомневающийся ропот рядов Учредительного собрания; Эбер в своей, как бы назвали сегодня, «жёлтой» прессе «Папаша Дюшен» выражал настрой «левых»; знаменитый «Друг народа» Жан-Поль Марат стал рупором самой революции, «Защитник конституции» Максимилиан Робеспьер призывал к повсеместной законности. И не странно то, что словосочетание «свобода мысли и слова» стало для монархов и их приверженцев не только отталкивающим, но и опасным. Период Французской революции в России знаменует собой общую настороженность правящей элиты и восторженное приветствие кругов интеллигенции (на

первых порах). Екатерина II обеспокоена излишней мягкостью своей позиции в отношении журналистики, литературы и философии. Ведь именно она превратила российскую журналистику в оплот интеллектуальных кругов передовой общественности, сверх того, определила тематические составляющие изданий (в которых преобладала достаточно безобидная сатира и рост которых заметно увеличился в годы её правления) для общедоступности журналов, газет для широких слоёв населения. Она видела в прессе ключ к сознанию людей, - первая после Петра Великого, в чём, несомненно, её заслуга, - но рассматривала этот грандиозный по своей мощи двигатель общественных умов в ракурсе собственной идеологии. Самодержица всё время сохраняла статус «покровительницы муз» (пусть и достаточно противоречиво), но вспыхнувшее во Франции пламя революции заставило её отказаться от прежнего вольнодумства. Но ни последующие репрессии, ни законы о цензуре не могли отрицать духовную мощь революционного движения, оказавшего влияние на бдительные умы России и всего цивилизованного мира и воспитавшего на своих незыблемых гуманистических идеях декабристов, поколение Пушкина, страждущее в поисках новых истин и оставившее нам в наследство нетленные публицистические произведения, осмысляющие действительность в ярких, проникновенных образах.

Публицистика в России XIX века представлена плеядой знаменитых личностей: Александр Пушкин, Пётр Чаадаев, Александр Герцен, Александр Радищев, Фёдор Достоевский, Лев Толстой, Антон Чехов, Владимир Короленко, Максим Горький. Константин Симонов, Валентин Овечкин, Анатолий Аграновский и десятки других талантливых публицистов характеризуют уже советскую эпоху.

Персоязычную публицистику, имеющую непосредственное отношение к развитию отечественной общественной мысли олицетворяет собой выдающийся публицист, просветитель, блестящий ум своей эпохи Ахмад Дониш. Псевдоним «Дониш» - то есть «знание», - он получил неслучайно, новое имя говорило о высоких интеллектуальных способностях, эрудированности и образованности своего обладателя. Философские воззрения Дониша создали благоприятную атмосферу для развития идей джадидизма – восточного просвещения, - его произведения стали нетленным образцом владения словом, лаконичного и умелого оперирования знаниями и опытом, проницательного взгляда на насущные проблемы социального, идеологического, культурного устройства современного ему общества. Несомненно, некие обобщённые публицистические штрихи можно встретить и ранее XIX века, например, в творчестве Убайда Зокони, который преимущественно использует сатирическую форму для отображения той или иной проблемы, Асади Туси, Носири Хусрава, заложившего основы путевого очерка в своей работе «Сафарнаме». Однако расцвет приходится на начало двадцатого столетия, когда впервые таджикский народ обретает собственную печать: март 1912 года ознаменовался появлением первой таджикской газеты «Бухорои шариф» («Священная Бухара»). Национальная печать обозначила не только линию прогресса журналистики, публицистики в Таджикистане, но и оказала огромное влияние на деятельность всей творческой интеллигенции того времени. Издание буквально спасло национальное самосознание от оков духовного забвения, закрепощения. На страницах «Бухорои шариф» выражались прогрессивные идеи, выдвигаемые джадидами. Мирзо Сиродж Хаким, знаменитый поэт и публицист и Мирзо Мухиддин Мансурзода, состоятельный предприниматель приоритетной линией своего издания – «Бухорои шариф» – выбрали основные просветительские идеи джадидов, но, тем не менее, путь газеты представлял собою совершенно уникальный процесс идентификации персоязычного населения Средней Азии. Публицистика в полном масштабе своего идейного назначения проявилась в творчестве основоположника современной таджикской литературы Садриддина Айни. Публицистические произведения отмечены умелыми публикациями в отечественной прессе советского периода, новаторским направлением в годы перестройки, обострённым гражданским самосознанием во время гражданской войны. Независимый период характеризуется совершенно новыми чертами, требующими отдельного внимания.

Подводя итоги, закономерно возвращаемся к исходной точке: если публицистика – особая, уникальная творческая деятельность, пограничная зона литературы и журналистики, то кто такой публицист? Вопрос, будоражащий научный мир не одно десятилетие. Прозаик? Писатель в газете? Или только журналист без претензии на излишние эпитеты? В ходе проведённого анализа

теоретических изысканий мы постарались дать если не исчерпывающее, то полноценное представление об этом. Публицист – это тот человек, который как никто другой тонко и в то же время остро чувствует все явления, всё необъятное многообразие общественных отношений в целом и человеческой природы как таковой.

Можно бесконечно долго перечислять необходимые качества публициста, но, если выделить основные пункты этого списка, то следует отметить, что лидирующие позиции занимают общая эрудированность, волевые качества и чувство красоты, без которого невозможно представить духовный мир любого человека, тем более мастера пера, находящегося в вечном поиске, движении. «Чувство красоты» (обозначим его кавычками) – внутренний двигатель первоискателя, странника на бесконечном пути духовного поиска. Для публициста ощущение прекрасного становится отправной точкой в любых начинаниях. Важно понимание, что не пассивное следование веянию эпохи, не стремительный бег за грядущим, а тонкое созерцание, скрупулёзность и точность в действиях, тщательно продуманный анализ и искусный синтез событий действительности – стремление публициста, человека профессии.

Рецензент: ***Хошимова Х.*** – кандидат филологических наук,
ИЯЛ им.Рудаки НАНТ

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Абдуллозода М.А. История таджикской публицистики / М.А. Абдуллозода. - Душанбе, 2017.
2. Бобков А.К. Основы творческой деятельности журналиста / А.К. Бобков. - Иркутск, 2005.
3. Горев Б. Словарь литературных терминов: В 2-х т. / Б.Горев. Под редакцией Н. Бродского, А. Лаврецкого, Э. Лунина, В. Львова-Рогачевского, М. Розанова, В. Чешихина-Ветринского [Электронный ресурс]. - М.-Л.: Изд-во Л.Д. Френкель, 1925 – Режим доступа: https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_literature/3845/%D0%9F%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D1%86%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0
4. Ким М.Н. Основы творческой деятельности журналиста / М.Н. Ким. – СПб.: Питер, 2011.
5. Козлович А. Журналистика и публицистика / А. Козлович [Электронный ресурс]. Режим доступа: pdf.kamunikat.org/download.php?item=13511-3.pdf
6. Кройчик Л.Е. Система журналистских жанров / Л.Е. Кройчик // Основы творческой деятельности под ред. С.Г. Корконосенко. – СПб, 2000.
7. Литературная энциклопедия. В 11 т. Под редакцией В.М. Фриче, А.В. Луначарского [Электронный ресурс]. – М.: издательство Коммунистической академии, Советская энциклопедия, Художественная литература, 1929-1939. – Режим доступа: https://dic.academic.ru/dic.nsf/fin_enc/28111
8. Муллоев Ш.Б. Современная таджикская журналистика / Ш.Б. Муллоев, А.А. Рахимов. – Душанбе, 2016.
9. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. 4-ое издание, дополненное / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. - М., 2005.
10. Полонский А.В. Публицистика как особый вид творческой деятельности / А.В. Полонский // Научные ведомости Белгородского государственного университета. - 2008. - №11 (51).
11. Прохоров Г.С. Что такое «художественная публицистика»? / Г.С. Прохоров // Новый филологический вестник. - 2012. - №3 (22).
12. Салихов Н.Н. Публицистика нового времени: её специфика и проблематичность / Н.Н. Салихов. - Душанбе, 2010.
13. Современная энциклопедия [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/124958/Публицистика
14. Стюфляева М.И. Образные ресурсы публицистики / М.И. Стюфляева. – М.: Мысль, 1982.
15. Тертычный А.А. Жанры периодической печати. 5-ое издание, дополненное / А.А. Тертычный. – М., 2015.
16. Усманов И. Назарияи публисистика / И.Усманов. – Душанбе, 1999.
17. Цвик В.Л. Телевизионная журналистика / В.Л. Цвик. – М.: Юнити-Дана, 2009.
18. Черепахов М.С. Проблемы теории публицистики / М.С. Черепахов. – М.: Мысль, 1973.

ПУБЛИТСИСТИКА ДАР БУРИШИ ТАЪРИХӢ-НАЗАРИЯВӢ: МАРҲИЛАҲОИ РУШД, ТАМОЮЛОТИ ТАҲҚИҚОТ, МАХСУСИЯТҲОИ ФУНКСИОНАЛӢ

Дар ин мақола муаллиф шарҳ ва таҳлили мафҳуми «публитсизм», истифодаи контекстии онро бо назардошти таърифҳое, ки дар афкори илмии рус ва ватанӣ дар доираи бениҳоят васеи мавзуӣ мавҷуданд, пешниҳод менамояд. Масъалаи дуруст муайян кардани истилоҳро моҳияти «аморфӣ»-и он, ба ҳам пайвастани адабиёт (шакли бадеӣ, боигарии идеявию тематикӣ) ва публисистика (факти ҳуҷҷатӣ, санҷидашуда, тезу тунд будани ичтимоӣ ва аҳамияти асарҳо) муайян мекунад. Шарҳи мухтасари таърихии асрҳои охир, рӯйдодҳои муҳими сиёсӣ, ки рушди афкори ҷамъиятиро пешакӣ муайян кардаанд, публисистика ҳамчун ифодаи эҳсосоти ичтимоӣ, контурҳои умумии муҳите, ки публисистикаи рус ва ватаниро ташаккул додаанд, оварда шудааст. Таҳлили мавқеъҳои назариявии муаллифони ибтидои асри XX, давраи шуравӣ ва марҳилаи муосир бо истикрори тафовутҳои куллӣ мутобиқи конъюнктураи сиёсии замон пешниҳод шудааст, баррасӣ шудааст: таносуби публисистика ва журналистика, публисистика ва адабиёт; хусусиятҳои функсионалии эҷодиёти журналистӣ; иртиботи эҳсосӣ дар заминаи муносибати «муаллиф-

хонанда»; роли «ман»-и муаллиф хамчун ҷузъи таркибии асари публисистӣ; Хусусиятҳои фарқкунандаи публисистика ҳамчун як намуди мустақили истеҳсолоти шифоҳӣ, ки на танҳо падидаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳимми воқеиятро дар саҳифаҳои матбуотӣ васеъ ба амал меоранд, балки ба гуногунии ҷаҳони ботинии инсон низ муроҷиат мекунанд.

Калидвожаҳо: журналистика, адабиёт, публитсистика, сиёсат, тадқиқот, «ман»-и муаллиф.

ПУБЛИЦИСТИКА В ИСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧЕСКОМ СРЕЗЕ: ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ, ТЕНДЕНЦИИ ИССЛЕДОВАНИЙ, ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ

В данной статье автор представляет обзор и анализ дефиниций «публицистика», её контекстуального употребления, рассматривая в предельно широком тематическом диапазоне имеющиеся в русской и отечественной научной мысли определения. Проблематика точной идентификации термина определяется его «аморфной» сущностью, интегрированностью литературы (художественная форма, идейно-тематическая насыщенность) и журналистики (документальность, выверенная фактологичность, социальная острота и значимость произведений). Даётся краткий исторический экскурс последних столетий, знаковых политических событий, предопределивших развитие общественной мысли публицистики как выразительницы социальных настроений, общих контуров среды, сформировавшей российскую и отечественную публицистику. Представлен анализ теоретических позиций авторов начала XX века, советского периода и современного этапа, с установлением принципиальных различий в соответствии с политической конъюнктурой времени. Рассматриваются: соотношение публицистики и журналистики, публицистики и литературы; функциональные особенности публицистического творчества; эмоциональная связь в контексте отношений «автор-читатель»; роль авторского «я» как его неотъемлемого компонента публицистического произведения; отличительные черты публицистики как самостоятельного вида словесной продукции, актуализирующей не только социально значимые явления действительности на страницах широко тиражируемой печати, но и обращающейся к многообразию внутреннего мира человека.

Ключевые слова: публицистика, литература, журналистика, политика, исследование, авторское «я», произведение.

PUBLICISM IN THE HISTORICAL AND THEORETICAL CONTEXT: STAGES OF DEVELOPMENT, RESEARCH TRENDS, FUNCTIONAL FEATURES

In this article, the author presents an overview and analysis of the concept definition of "publicism", its contextual use, considering the definitions available in Russian and native scientific thought in an extremely wide thematic range. The problem of definitive identification of the term is determined by its "amorphous" essence, the integration of literature (literature form, ideological and thematic richness) and journalism (documentary, verified factuality, social sharpness and significance of works). A brief historical overview of the last centuries, significant political events that predetermined the development of social thought, publicism as an exponent of social sentiments, the general contours of the environment that shaped Russian and native journalism is given. An analysis of the theoretical positions of the authors of the early twentieth century, the Soviet period and the modern stage is presented with the establishment of fundamental differences in accordance with the political conjuncture of the time. Considered: the ralation of publicism and journalism, publicism and literature; functional features of publicistic creativity; emotional connection in the context of the relationship "author-reader"; the role of the author's "I" as its integral component of a journalistic work; distinctive features of journalism as an independent type of verbal production, which actualizes not only socially significant phenomena of reality on the pages of a widely replicated press, but also addresses the diversity of the inner world of a person.

Key words: publicism, literature, journalism, politics, exploration, author's "I", creation.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Гулямова Мастура Ҷамшедовна*** **-** Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, докторанти Ph.D. **Суроғa:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 21. E-mail: **gulyamova.mastura@mail.ru**. Тел.: (**+992) 904-03-34-39; 919-03-39-10**

Сведения об авторе: ***Гулямова Мастура Джамшедовна*** – Института языка и литературы им. А. Рудаки Национальной Академии наук Таджикистана, докторант Ph.D. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21. E-mail: **gulyamova.mastura@mail.ru**. Тел.: (**+992) 904-03-34-39; 919-03-39-10**

Information about the author: ***Gulyamova Mastura Jamshedovna*** – Institute of Language and Literature named after A. Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Ph.D doctoral student. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 21. E-mail: **gulyamova.mastura@mail.ru**. Phone: (**+992) 904-03-34-39; 919-03-39-10**

Ж У Р Н А Л И С Т И К А

УДК: 007:15

НАҚШИ ДАВЛАТҲОИ АРАБ ДАР ҶАҲОНИ МУОСИР

Қаландаров С.Д.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ба таври анъанавӣ ҷаҳони араб гуфта кишварҳои арабии Шарқи Наздик ва баъзе кишварҳои Африқои Шимолиро (аз халиҷи Форс тавассути Осиёи ҷанубу ғарбӣ ва Африқои Шимолӣ то уқёнуси Ором) меноманд, ки аъзои Лигаи давлатҳои араб (22.03.1945) мебошанд. Шакли ихтисоршудаи Шарқи Наздик ва Африқои Шимолӣ дар маводи муҳаққиқон бо англисӣ MENA (Middle East and North Africa) ва бо русӣ БВСА (Ближний Восток и Северная Африка) мустаъмал аст. Забони арабӣ ҳамчун забони давлатии ин кишварҳо ба шумор меравад. То ба имрӯз ҷаҳони араб 23 кишварро дар бар мегирад, ки аз онҳо ду давлат – Ҷумҳурии демократӣ-арабии Саҳрои Кабир ва Фаластин аз ҷониби на ҳамаи давлатҳои ҷаҳон эътироф карда мешаванд [19, с. 28]. Масоҳати умумии кишварҳои араб беш аз 14 млн. км. мураббаъро (10 % масоҳати ҷаҳон) ташкил дода, наздики 430 млн.нафар зиндагӣ доранд.

Ҷаҳони араб яке аз минтақаҳои муҳимтарини геостратегӣ ва геоиқтисодии ҷаҳон ба шумор меравад. Маҷмуи омилҳое, ки аҳамияти фавқулодаи геоиқтисодӣ ва геополитикии ин минтақаи ноороморо муайян мекунанд, аз тарафи олимон ва муҳаққиқон мавриди омӯзиш қарор гирифта, сарчашмаҳои муҳимтарини бесуботии дохилӣ ва низоъҳои байнидавлатӣ муайян карда шудаанд. Ҷаҳони араб бо мавқеи хеле мусоиди ҷуғрофӣ, иқтисодӣ ва низомӣ-стратегиаш аз охири асри XVIII инҷониб минтақаи муноқишаи манфиатҳо ва рақобати байни давлатҳои абарқудрати ҷаҳон қарор дорад. Махсусан дар миёнаҳои асри XX вақте дар ин минтақаҳои олами араб захираҳои бузурги нефту гази табиӣ кашф гардид, аҳамияти он афзуда, ба майдони рақобати давлатҳои абарқудрати ҷаҳонӣ мубаддал гашт. Мувофиқи таҳқиқоти пажуҳишгарон захираҳои аниқи нефт дар минтақа 85,7-87,7 миллиард тонна ҳисоб карда шудааст, ки тақрибан 60 % захираҳои ҷаҳонӣ ва гази табиӣ бошад, 52,6 триллион куб ё қариб 30 % - ро ташкил медиҳад. Танҳо дар худи Алҷазоир захираҳои газ мавҷуданд, ки бо Русия муқоисашаванда ва нисбат ба Эрон якчанд маротиба калонтаранд. Дар сурати ба итмом расидани сохтмони лӯлаи гази Gazsi (ANDR - Италия) ва азнавсозии лӯлаи гази TransMed (Алҷазоир - Тунис - Италия), ин кишвар метавонад Аврупои Ғарбиро тавассути ду лӯлаи номбаршуда ва инчунин тавассути лӯлаи гази Medgaz (ANDR - Испания) тақрибан 50 миллиард метри мукааб солона таъмин намояд. Миср ва Либия пешниҳод доранд, ки ба кишварҳои Иттиҳоди Аврупо 10-12 миллиард метри мукааб газ солона содирот кунанд ва то соли 2020 Либия ният дорад, ки захираи худро ба 35 миллиард ва Миср то 25 миллиард метри мукааб расонад. Илова бар ин, интизор меравад, ки Арабистони Саудӣ, Қатар, Аморати Муттаҳидаи Араб, Ироқ, Уммон ва Яман низ ба бозори гази Аврупо ворид шаванд, ки ҳар сол метавонанд 25-30 миллиард метри мукааб интиқол диҳанд. Махсусан баъд аз сар задани ҷанги Россия ва Украина буҳрони гази табиӣ дар давлатҳои аврупоӣ мушоҳида мешавад. Бо вуҷуди ин, аз ҳад пур шудани бозори гази Аврупо дар назар нест, зеро дар тули 10-15 соли оянда ниёзҳои Иттиҳоди Аврупо ба гази табиӣ то 535 миллиард метри мукааб афзоиш хоҳад ёфт [12, с.71].

Ҳарчанд ин минтақа то ҳол дорои мероси бойи фарҳангӣ ва захираҳои бузурги табиӣ, бавижа газ ва нефт бошад ҳам, суръати рушди иқтисодии кишварҳои араб аз 0,7 % зиёд набуд, дар ҳоле ки аҳолӣ ба ҳисоби миёна ҳар сол 2,6 % меафзояд. Чунин нобаробарӣ ба иқтисодиёт имкон намедод, ки ба таври муассир рушд кунад. Аз ин рӯ, қисми бештари мардуми кишварҳои араб (ба истиснои кишварҳои халиҷи Форс) дар сатҳи хеле паст зиндагӣ доранд. Новобаста аз ин, дар маҷмуъ даҳсолаҳои охир кишварҳои Африқои Шимолӣ ва монархияҳои арабии халиҷи Форс дар заминаи равандҳои ҷаҳонишавӣ ва ташаккули робитаҳои иқтисодии фаромиллӣ ба маркази иқтисодиёти ҷаҳонӣ табдил ёфта истодаанд.

Лозим ба ёдоварист, ки баъди инқилобҳои бо ном «Баҳори араб» (2011) аксарияти кишварҳои дар ҳоли рушд қарордоштаи арабӣ (Миср, Сурия, Ироқ, Алҷазоир, Тунис,

Либия, Яман) гирифтори вазъияти вазнини сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ гаштанд. Абарқудратони ҷаҳон аз ноиттифоқии кишварҳои араб истифода бурда минтақаи Шарқи Наздикро маркази рақобаташон қарор додаанд.

Ҳодисаҳое, ки ҳоло дар Шарқи Наздик ва Африқои Шимолӣ мушоҳида мешаванд, далели тағйироти куллие мебошанд, ки метавонанд на танҳо ба авзои сиёсии минтақа, балки ба ҷаҳон ба таври назаррас таъсир расонанд. Таъкид кардан бамаврид аст, ки ихтилофоти баамаломада ва низоъҳо кайҳо аз хусусияти минтақавӣ ба мушкилоти миқёси ҷаҳонӣ табдил ёфтаанд, ки ҳалли онҳо таваҷҷуҳ ва иштироки ҳамаҷонибаи тамоми ҷомеаи ҷаҳониро талаб мекунанд.

Бояд зикр кард, ки Шарқи Наздик ва Африқои Шимолӣ яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатҳои абарқудрати асосии байналмилалӣ (Россия, ИМА, Хитой, Иттиҳоди Аврупо) ва минтақавӣ (Туркия, Эрон) боқӣ мемонад. Мусаллам аст, ки маҳз дар ин минтақа ҳамкории асосии неруҳои манфиатдори сиёсати ҷаҳонӣ сурат мегирад. Паст кардани шиддат ва коҳиш додани фаъолияти террористӣ равандҳое мебошанд, ки ҳам Россия ва ҳам давлатҳои Ғарб дастаҷамъӣ ба он манфиатдоранд. Аммо на коршиносони Россия ва на Ғарб натавонистанд дар вақташ ҳаводиси "Баҳори Араб" ва оқибатҳои онро ба таври кофӣ пешбинӣ ва пешгӯӣ кунанд. Аз ин рӯ, ин боиси як қатор иштибоҳҳои калон гашт [13, с. 54].

Давлатҳои араб ба асри XXI бо натиҷаҳои хеле фарққунандаи рушди иҷтимоию иқтисодӣ ворид шуданд. Онҳоро метавон ба кишварҳои хеле рушдкунанда, сусттараққикарда ва камбизоат ҷудо кард. Натиҷаҳои баланди иқтисодиро асосан кишварҳое ба даст оварданд, ки новобаста аз кам будани захираҳои нефтӣ, ба ислоҳоти сохтори истеҳсолоти саноатӣ мутаваҷҷеҳ шуданд, ки рушди босуръат ва устувори иқтисодиро таъмин мекунанд. Аз ҷумла, баъзе кишварҳои араб аз ҳисоби коҳиш додани маблағҳо барои эҳтиёҷоти ҳарбӣ ва адои қарзи беруна ҷудошуда мутавозинии иқтисодиётро нигоҳ доштанд. Тибқи ҳисобҳои муҳаққиқон ҳиссаи ҷаҳони араб дар ММД-и ҷаҳонӣ тадриҷан афзоиш ёфтааст (аз 5,44 % дар соли 2012 то 5,66 % то соли 2020) [23].

Қобили зикр аст, ки дар ибтидои асри XXI бо сабаби болоравии нархи ҷаҳонии маводи нефтӣ маҷмуи маҳсулоти дохилии 22 давлати араб бори аввал дар таърих аз марзи 1 триллион доллар убур кард, гарчанде ки қисми зиёди он пулҳои Арабистони Саудӣ (289 миллиард доллар) ва АМА (112 миллиард доллар) аст. Мувофиқи таснифоти СММ, ҳоло дар кишварҳои арабӣ шаш кишвари сарватмандтарин, ки дорои сатҳи баланди даромад ба сари аҳолӣ мебошанд, инҳоянд: Қатар (61914), Амороти Муттаҳидаи Араб (33397), Кувайт (31051), Баҳрайн (21447), Арабистони Саудӣ (14715) ва Уммон (13846). 11 кишвари арабӣ (Либия, Лубнон, Алҷазоир, Тунис, Урдун, Марокаш, Сурия, Миср, Судан, Ҷибути ва Мавритания) ба категорияи кишварҳои нисбатан тараққикарда бо сатҳи миёнаи даромад, аз 10,065 то 826 доллар дохил шуданд [23]. Яман ягона кишварест, ки дар натиҷаи ҷанги шаҳрвандӣ тибқи тавсияҳои СММ ба гурӯҳи кишварҳое дохил шудааст, ки даромади ҳар сари аҳолӣ кам аст.

Инчунин мавриди таваҷҷуҳ аст, ки Шарқи Наздик гаҳвораи тамаддуни ҷаҳонӣ ҳисобида мешавад. Дар ин минтақа аз ҷиҳати ҷуғрофӣ Шимол ва Ҷануб, Ғарб ва Шарқ ба ҳам омада, се дини бузургтарини ҷаҳонӣ – масеҳӣ, яҳудӣ ва ислом пайдо ва ташаккул ёфтааст. Ин минтақаро қаламрави фарҳанг, тамаддун ва анъанаҳои арабҳо меҳисобанд. Баъди барҳам хӯрдани хилофати араб (632-1258) ин минтақа макони барҳӯрди манфиатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ-фарҳангии давлатҳои абарқудрати ҷаҳон гардид. Ҳаводиси солҳои охири ҷаҳон (сарнавишти фоҷиабори Ироқ, Яман, Либия, Сурия ва ҳаводиси баҳори соли 2011 дар кишварҳои арабии Африқои Шимолӣ) ҳақиқати ин суханонро тасдиқ мекунад. Аз ин рӯ, ҳама вақт минтақаи ҷаҳони араб мавриди таваҷҷуҳи оламиён буд ва боқӣ мемонад. Пажуҳишгарони ғарб бар он назаранд, ки дар кишварҳои Шарқи Наздик (Ховари Миёна) ҳанӯз ҳам режимҳои худкома бартарӣ доранд ва бидуни озодӣ пеш рафтани ҷомеа ғайриимкон аст. Режимҳои худкома бояд роҳҳои ҳалли мушкилоти сиёсии худро ҷустуҷӯ кунанд [20, с.89]. Пас аз шикаст хӯрдани Империяи Усмонӣ дар ҷанги якуми ҷаҳон (1918), қаламрави кишварҳои араб ба давлатҳои алоҳида тақсим карда шуд, ки сарҳадҳои онро мустамликадорони Аврупо бидуни назардошти омилҳои ҷуғрофӣ, миллӣ ва фарҳангӣ муқаррар карданд. Давлатҳои ғарб дар сари ҳокимият нафароне гузоштанд, ки тарафдори Аврупо буда, бо забонҳои аврупоӣ ҳарф мезаданд ва манфиатҳои Ғарбро ҳимоя мекарданд. Ба мисли шоҳ Форуқ дар Миср, шоҳ Абдулазиз дар Арабистони Саудӣ, шоҳ Абдуллоҳи I

дар Урдун, шоҳ Идрис дар Либия, шоҳ Муҳаммади V дар Марокаш. Дар натиҷа, давлатҳои араб роҳҳои гуногуни низоми давлатдориро пеш гирифтанд. Чунончи, Миср, Сурия, Либия, Ироқ, Яман, Алҷазоир низоми сотсиалистӣ, кишварҳои халиҷи Форс-Арабистони Саудӣ, Қатар, Баҳрайн, Амороти муттаҳидаи Араб ва Салтанати Уммон низоми монархиро интихоб карданд. Ба гуфтаи муҳаққиқ "дар сиёсати як қатор кишварҳои арабӣ дар баробари равандҳои навсозӣ як навсозии эҳёи модели исломии давлатдорӣ мушоҳида мешавад" [10, с.33; 5, с.49].

Инчунин, минтақаи ҷаҳони араб як пули иртиботӣ ба дигар кишварҳо низ ба шумор рафта, ба доштани баҳрҳои Миёназамин ва Сурх, Халиҷи Форс, гулӯгоҳҳои Суэтс, Гибралтар ва Ҳурмуз яке аз мавзеъҳои муҳимми ҷаҳон ба шумор рафта, аз аҳамияти байналмилалии транзитӣ бархӯрдор мебошад. Олами араб аз нигоҳи стратегӣ низ мавқеи муҳим дошта, нуқтаи пайванд ва иртиботи байни Аврупо, Африқо, Осиёи Ҷанубӣ ва Осиёи Шарқӣ мебошад. Ба қавли муҳаққиқ "бо дарназардошти дурнамои стратегӣ, Ховари Миёна яке аз муҳимтарин ва бузургтарин марказҳои иртиботӣ байни се минтақаи ҷаҳон арзёбӣ мегардад [6, с. 12]. Чунончи, тавассути гулӯгоҳи Ҳурмуз (аксар вақт онро "дарвозаи нефт" низ меноманд) ва канали Суэтс, маҳсулоти нефтӣ ба Аврупо, Осиёи Ҷанубӣ ва Шарқи Дур ва интиқоли борҳо байни кишварҳои Аврупо ва Осиё анҷом дода мешавад. Солона беш аз 20 ҳазор кištӣ бо 700 миллион тонна бор аз канали Суэтс, баҳри Сурх ва Халиҷи Адан ба ҳарду самт мегузаранд. Танҳо ҳамлу нақл тавассути Баҳри Миёназамин чоряки аҳолии кураи заминро бо нефт ва маҳсулоти нефтӣ таъмин мекунад ва Ҷумҳурии арабии Миср соли 2021 аз пардохтҳо барои истифодаи канали Суэтс зиёда аз 6 млрд. $ фоида ба даст овард [25]. Ҳамзамон минтақаи олами араб дар пайванди се қитъа, дар сарҳади тамаддунҳои исломӣ ва Аврупои Ғарбӣ, шохаҳои суннӣ ва шиаи ислом, гурӯҳҳои этникии араб, форс ва турк ва нажодҳои қафқозӣ ҷойгир аст. Аз замонҳои қадим ин минтақа яке аз марказҳои асосии тамаддуни таърихи ҷаҳонӣ буд. Мавқеи муосири геополитикии ҷаҳони араб бо назардошти наздикии он ба Аврупо, Ховари Миёна, Закавказия, Осиёи Марказӣ, минтақаи Сахел ва Африқо ташаккул меёбад. Махсусан алоқамандӣ бо Аврупо, аз ҷумла аз нуқтаи назари таъсири муҳоҷирати давлатҳои Мағриб ба вазъи этникӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии кишварҳои Иттиҳоди Аврупо хеле муҳим арзёбӣ мегардад.

Мутаассифона, имрӯз минтақаи кишварҳои араб-Шарқи Наздик ва Африқои Шимолӣ яке аз минтақаҳои нооромтарини ҷаҳон ба шумор мераванд. Мураккабии ҳалли буҳронҳои ин кишварҳо, агар, аз як тараф, то андозае аз рақобати қудратҳои ғайриминтақавӣ ва муноқишаҳои динӣ вобаста бошад, аз тарафи дигар, манфиатҳои давлатҳои минтақа ва нобоварии байниҳамдигарии кишварҳои араб барои қабули қарорҳои сиёсӣ мушкилоти иловагӣ эҷод мекунад [9, с.73; 15, с.84]. Буҳронҳое, ки даҳсолаҳо идома доштанду доранд (Шарқи Наздик, Судони Ҷанубӣ, Саҳрои Ғарбӣ), боиси пайдоиши наслҳое гардиданд, ки зӯровариро як меъёри мавҷудият меҳисобанд. Мушкилоти минтақавӣ (даъвоҳои Эрон ба Баҳрайн дар бораи моликияти се ҷазираи Халиҷи Форс) ва баҳсҳои марзӣ (байни Миср ва Судон, Яман ва Эритрея, Либия ва Алҷазоир) ҳанӯз ҳалношуда боқӣ мемонанд. Нишонагузории қисматҳои марзҳо аз ҷумла, байни Яман ва Арабистони Саудӣ, Қатар ва Арабистони Саудӣ, Қатар ва Баҳрайн, Алҷазоир ва Марокаш анҷом дода нашудааст [9, с.73; 16, с.27].

Тулонитарин муноқишаи Шарқи Наздик, ки аз соли 1948 инҷониб идома дорад ва ду маротиба-солҳои 1956 ва 1973 ҷаҳонро қариб ба муқовимати ҳастаӣ мебурд, ин муносибати арабҳо (Фаластин) ва Исроил мебошад. Таҷриба нишон медиҳад, ки ҳалли он дар асоси созишномаи худи тарафҳои даргир имконнопазир аст ва инро дар олами араб низ хуб мефаҳманд. Яке аз далелҳои ин изҳороти 15 июни соли 2009 аз ҷониби вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Мисри Араб А.Абул-Ғайт мебошад, ки иқрор шуд, ки фаластиниҳо ва исроилиён набояд танҳо ва бидуни нигоҳубин гузошта шаванд. Аз ин сабаб, ҷалби неруҳои хориҷӣ дар ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли ин низоъ нақши фавқулода муҳим пайдо мекунад. Бояд зикр кард, ки баҳори соли 2018 як силсила тазоҳуроти оммавии зидди исроилӣ аз ҷониби фаластиниҳо дар марзи минтақаи Ғазза ва Исроил, ки аз ҷониби ҷунбиши "Ҳамос" ташкил шуда буд, баргузор шуд. Тазоҳурот аз ҷониби ВАО ба таври фаврӣ инъикос шудааст. Бархе аз эътирозгарон, ки шумори умумии онҳо то 50 ҳазор нафар буд, бо сарбозони Исроил даргир шуданд. Дар натиҷа боиси ҳалокати даҳҳо нафар иштирокчиён гардид [26].

Ҳамчунин 9-уми майи соли 2021 дар арафаи раҳпаймоии гурӯҳи миллатгароёни яҳудӣ, ки баъдан лағв карда шуд, мақомоти қудратии Исроил, гӯё барои ҳифзи тартибот ва оромии ҷамъиятӣ вориди макони муқаддаси мусалмонон-масҷиди Ал-Аксо шуданд. Дар ҷавоб ба ин аз 10-ум то 12-уми май "Ҳамос" ва "Ҷиҳоди исломӣ" ба сӯйи Исроил беш аз 1500 мушак партоб кард, ки дар натиҷа якчанд хона, як мактаб зарар дида, ду нафар кушта ва камаш 70 нафар ғайринизомии исроилӣ маҷруҳ гардид. Исроил бошад бо ҳамлаҳои ҳавоӣ ба зерсохтори низомии Ғазза ҷавоб дод, ки тибқи иттилои манобеи расмӣ камаш 30 фаластинӣ, аз ҷумла даҳ кӯдак кушта ва 203 нафари дигар маҷруҳ шуданд. Бино ба иттилои хадамоти матбуоти неруҳои дифои Исроил, дастикам 15 нафари кушташудагон аъзои гурӯҳи террористии "Ҳамос" буданд. Рӯзи 11 май бар асари ҳамлаи ҳавоии Исроил як манораи 13-ошёна низ дар Ғазза мавриди зарба қарор гирифт. Неруҳои ҳавоии Исроил сокинонро дар бораи зарурати тарк кардани бино ва паноҳ бурдан дар минтақаҳои муҳофизатшаванда огоҳ кард. Дар ин бора тамоми ВАО-и хориҷӣ хабар додаанд [27]. Бояд зикр кард, ки воситаҳои ахбори оммаи Исроил фаластиниҳоро ҳамчун террорист муаррифӣ мекунанд [28].

Дар баробари ин ҳаводис Исроил моҳи сентябри соли 2020 дар Вашингтон бо миёнаравии ИМА созишнома бо номи "Созишномаи Иброҳим" дар бораи ба эътидол овардани равобит бо Амороти Муттаҳидаи Араб ва Баҳрайнро имзо кард. 30-юми январи соли 2022 Президенти Исроил Исҳоқ Ҳертсог бо даъвати шоҳзода Муҳаммад бин Зоид Ал Наҳаён нахустин сафари расмии худро ба Амороти Муттаҳидаи Араб оғоз кард [29]. Чунин ба назар мерасад, ки калиди ба эътидол овардани вазъ дар Шарқи Наздик (Ховари Миёна) дар ихтиёри ИМА аст. Чунончи, ҳанӯз моҳи июни соли 2009 роҳбари Маркази тадқиқоти стратегии Арабистони Саудӣ Ал-Мансур изҳор дошт, ки ягона давлате, ки дар ҷараёни музокирот «исроилиёнро ба ҳаракат оварда метавонад, амрикоиҳо ҳастанд». Воқеан, ба туфайли иқтидори иқтисодӣ ва ҳарбии худ, ИМА қодир аст, ки нисбат ба давлатҳои дигар ба рӯйдодҳои минтақа таъсири бештар расонад ва ҳатто бонуфузтарин кишварҳои Ховари Миёна, ба монанди Миср ва Арабистони Саудӣ маҷбуранд сиёсати худро бо Вашингтон мутобиқ кунанд. Ғайр аз ин, Иёлоти Муттаҳида ягона кишварест, ки фишанги воқеии Исроилро дорад [3, с.147].

Қобили тазаккур аст, ки соли 1978 Амрикоиҳо дар бастани шартномаи сулҳ байни Миср ва Исроил саҳми бориз гузоштанд. Аммо набояд фаромӯш кард, ки барои ИМА аз собиқ Иттиҳоди Шуравӣ дур кардан ва ба тарафи худ гирифтани як кишвари пешрафтаи олами араб-Миср ниҳоят муҳим буд. Аз ин рӯ, барои баргардонидани минтақаи Сино ба Миср тарафдорӣ кард. Барои исроилиён чизи асосӣ аз бозӣ баровардани душмани хатарноктаринашон - Миср буд, ки барои он қурбонӣ кардани назорати биёбонҳои Сино, ки барои онҳо он қадар муҳим нест, имконпазир буд. Ҳамзамон, ҳамаи кӯшишҳои Вашингтон, ки мехост ба танҳоӣ муноқишаи Фаластин ва Исроилро ба эътидол оварад, натиҷа надоданд. Тавре ки собиқ президенти ИМА Барак Обама, 5-уми июни соли 2009 дар Донишгоҳи Қоҳира эътироф кард ва гуфт, «мо сулҳро таҳмил карда наметавонем» [30]. Пеш аз ҳама, Амрико намехоҳад муносибатҳояшро бо Исроил, ки шарики асосии онҳо дар минтақа аст душвор кунад. Ҳамчунин, таъсири бонуфузи яҳудӣ дар сиёсати амрикоиҳо баръало ҳис карда мешавад. Вашингтон инчунин бо муносибатҳои шадид бо Сурия ва Эрон, набудани робита бо гурӯҳҳои радикалии фаластинӣ ва инчунин муносибати бениҳоят эҳтиёткоронаи ҷаҳони араб бо ИМА вазъиятро мушкил кардааст. Бо назардошти воқеиятҳои мавҷуда, ИМА маҷбур шуд, ки ҳамкориҳоро бо ду бозингари пешбари дигари арсаи Ховари Миёна (Шарқи Наздик)–Россия ва давлатҳои Иттиҳоди Аврупо барқарор кунад. Аммо дар айни замон, Вашингтон бартарӣ намедиҳад, ки шариконаш дар раванди сулҳ мустақилона амал накунанд, балки нақши худро бо дастгирии ташаббусҳои Амрико маҳдуд кунанд. Шарқи Наздик ва Миёна ягона минтақаи ҷаҳон гардид, ки дар он ҷо баъди ҷанги дуюми ҷаҳон аслиҳаи қатли ом - дар вақти ҷанги Ироқ ва Эрон истифода шудааст. Пайдо шудани силоҳи ҳастаӣ дар ин минтақаи аз ҳад зиёд пуризтироб хатари махсусро ба бор меорад. Эҳтимол дорад, ки Исроил, аллакай, чунин силоҳ дошта бошад. Кӯшиши ба даст овардани бомбаҳои атомиро Ироқ ва Либия доштанд, аммо ба мақсад нарасиданд. Номуайянӣ дар бораи самти барномаи ҳастаии Эрон боқӣ мондааст.

Дигар хусусияти хосси ҷаҳони араб дар он аст, ки дар ин минтақаҳо на танҳо давлатҳо, балки гурӯҳҳои ифротгаро ҳамчун «бозингар» амал мекунанд. Таъсири амалҳое, ки

созмонҳои "Қоида ал-ҷиҳод" дар Месопотамия (Ироқ, Сурия), "Ҳизбуллоҳ"-и Лубнон, ҳаракати муқовимати исломии Фаластин ва созмони "Ал-Қоида" дар кишварҳои исломии Мағриб анҷом додаанд, аз ҳудуди миллӣ берун рафта, ба рушди вазъ дар минтақаи халиҷи Форс, Леванте (Шом) ва Африқои шимолу ғарбӣ таъсир мегузоранд. Таҳдидҳои террористӣ сол ба сол аз баҳри Миёназамин ба Аврупо зиёд мешавад. Амалҳои гурӯҳҳои ифротӣ, ки ба самтҳои классикии "бозии миллатҳо" мувофиқат намекунанд, густариши вазъиятро дар минтақа боз ҳам пешгӯинашаванда (ғайри қобили пешбинӣ) месозад [4, с.17]. Ҷиҳати манфӣ аз он иборат аст, ки низомҳои ҳукмрон дар кишварҳои арабӣ аксар вақт ба тағирёбии вазъ бо таъхир муносибат мекунанд ва танҳо вақте ислоҳотро оғоз мекунанд, ки аллакай бӯҳрон низомро фаро гирифтааст.

Айни ҳол хусусияти дигари вазъ дар Шарқи Наздик иштироки бевоситаи давлатҳои минтақа-Эрон, Туркия ва кишварҳои Иттиҳоди Аврупо дар рӯйдодҳои ин минтақа ва таъсиррасонӣ ба вазъи кишварҳои арабӣ мебошад. Эрон бо иқтидори назарраси низомӣ ва демографӣ (аҳолӣ – зиёда аз 81 миллион нафар (2018)) дар умури дохилии кишварҳои минтақа нақши бориз дорад. Теҳрон қодир аст, ки тавассути ҷамоатҳои (гурӯҳ) шиаи Ироқ, Лубнон, Баҳрайн ва Арабистони Саудӣ ба вазъият низ таъсир расонад. Эрон даъвои пешсафи минтақавӣ дар халиҷи Форсро низ дорад ва таваҷҷӯҳи бештар ба кишварҳои Шомро нишон медиҳад. Ба гуфтаи вазири умури хориҷаи Итолиё Ф.Фраттини, “нуфузи ӯ [Эрон] ва инчунин таъсири шиаҳо меафзояд” [31].

Дар мавриди Туркия бошад, ҳамлаҳои нерӯҳои мусаллаҳи он ба Курдистони Ироқ ва шимоли Сурия вазъияти бе ин ҳам мушкили минтақаро боз ҳам мушкилтар мекунад. Аз тарафи дигар, Анкара бо Исроил ҳамкориҳои низомӣ ба роҳ монда, бо он дар соли 1996 созишномаи мувофиқ бастааст. Бо вуҷуди ин онҳо ба вуруди нерӯҳои Исроил ба Ғазза дар моҳи декабри соли 2008 - январи 2009 вокуниши манфӣ нишон доданд. Дар маҷмуъ, ин кишвар дар минтақа мисли Эрон фаъол нест - чунин ба назар мерасад, ки туркҳо ҳанӯз дар бораи сиёсати афзалиятҳои Ховари Миёнаи худ ба пуррагӣ тасмим нагирифтаанд.

Дар давраи ҷанги сард (1946-1991) сиёсати ИМА дар ин минтақа ба доктринаи Картер асос ёфта буд, ки мувофиқи он вазифаи асосии нақша ин муқовимат барои ворид нашудани Иттиҳоди Шуравӣ ба ин минтақа, таъмини гардиши озоди киштиронӣ ва устувории интиқоли нефт буд. Вашингтон махсусан ба минтақаи халиҷи Форс бинобар мавҷуд будани захираҳои зиёди карбогидрид дар он диққати махсус медиҳад ва дар тамоми самтҳои сиёсати хориҷии худ ҳамчун минтақаи "манфиатҳои ҳаётан муҳим" -и Амрико баррасӣ мешавад [18, с.154]. Бинобар ин, ИМА давлатҳои арабии минтақаи Халиҷро зери назорати шадид қарор додааст. Баъзе коршиносон ва таҳлилгарон бар ин ақидаанд, ки дар сурати заиф гардидани таъсири ИМА дар кишварҳои арабӣ (махсусан минтақаи Халиҷи Форс) ҷойгоҳи Амрико ҳамчун қудрати ҷаҳонӣ дар дигар кишварҳои ҷаҳон низ шадидан коҳиш хоҳад ёфт. Аз ин рӯ, мақсади асосӣ ва ниҳоии ИМА аз ҳузур дар ин минтақа на танҳо дар даст гирифтани манбаъҳои нефтӣ, балки зери назорат қарор додани кишварҳои аврупоӣ, Чин, Ҷопон ва дигар давлатҳо мебошад. Амрико ҳама гуна муносибатҳои кишварҳои арабии халиҷи Форсро бо давлатҳои дигари ҷаҳон бо нигаронӣ қабул менамояд, зеро чунин рафтор метавонад боиси сард шудани муносибатҳо, ҳатто ба табаддулоту инқилобҳои кишварҳои арабии минтақа оварда расонад [1, с.93]. Дар асоси ин сиёсат ИМА аввал як пойгоҳи пурқудрати баҳриро дар халиҷи Форс мутамарказ кард. Ҳузури баҳрии ИМА дар обҳои Халиҷи Форс ҳатто пас аз хатми ҷанги Ироқу Эрон низ қатъ карда нашуд.

Ҳадафи дигари Амрико нигоҳ доштани қудрати низомҳои монархӣ дар кишварҳои арабии халиҷ аст. Чунончи, ҳанӯз соли 1981 собиқ президенти ИМА Р. Рейган ба таври возеҳ изҳор дошт, ки Вашингтон намегузорад Арабистони Саудӣ ба "Эрони дуюм" табдил ёбад [22, с. 32]. Айни замон, ИМА баъди ҷанги Ироқ мавқеъ ва ҳузури низомии худро дар Халиҷи Форс боз ҳам мустаҳкам карда, пойгоҳҳои низомиро дар Ироқ, Кувайт, Баҳрайн, Қатар, Амороти Муттаҳида ва Уммон ҷойгир кардааст.

Ҳамкориҳои низомии кишварҳои араб бо кишварҳои Аврупо (Британиёи Кабир, Фаронса, Олмон, Италия, Испания, Нидерландия, Норвегия, Шветсия, Швейтсария, Чехия, Словакия, Руминия), илова бар ин, бо Ҳиндустон ва Покистон низ ба роҳ монда шудааст, аммо онҳо наметавонанд мавқеи ИМА-ро дар робита бо кишварҳои арабии халиҷ маҳдуд кунанд. Хусусияти амалиёти ИМА дар минтақа аз як тараф, бартарии ҳарбӣ-сиёсӣ нисбат ба рақибони худ бошад, аз тарафи дигар, кӯшиши таъмини бехатарии худ ва нақши ягона -

кафили субот дар ин минтақа боқӣ мемонад. Амрико бо нигоҳ доштани вазъияти мушанниҷ дар ин минтақа манфиатдор аст ва бо ин роҳ мехоҳад низоми амниятии дастаҷамъиро бо кишварҳои минтақа амалӣ созад.

Ҳамзамон, аз миёнаҳои солҳои 90-уми асри гузашта, аниқтараш баъди барҳам хӯрдани давлати собиқ Иттиҳоди Шуравӣ самти афзалиятноки сиёсати хориҷии кишварҳои Иттиҳоди Аврупо ба кишварҳои арабии баҳри Миёназамин равона карда шуд. Аҳамияти ин минтақа барои Иттиҳоди Аврупо аз ҷиҳати наздикии ҷуғрофӣ, робитаҳои зичи сиёсӣ, тиҷоратӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва илмӣ, таъсири муҳоҷирати кишварҳои Мағриб ба суботи иҷтимоии кишварҳои Аврупои Ғарбӣ, зарурати ҳамкорӣ дар соҳаи зиддитерроризм ва пешгирӣ кардани муҳоҷирати ғайриқонунӣ шарҳ дода мешавад. Инчунин, барои Африқои Шимолӣ байни ИА ва ИМА рақобати шадид давом дорад [15, с.83; 16, с.33]. Дар мавриди сиёсати Россия нибат ба кишварҳои арабӣ дар муқоиса бо ИМА ва кишварҳои Аврупо бошад, Россия худаш содиркунандаи асосии нефту газ аст ва аз ин рӯ, дастрасӣ ба захираҳои нефти араб барои Россия то ҳол аҳамияти ҳаётан муҳим надорад. Дар давраи ҷанги сард ин минтақа барои Москва яке аз майдонҳои асосии муқовимат бо Ғарб ба шумор мерафт, аммо баъди барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ ба муқовимат хотима гузошта шуд. Айни замон Россия, ки фишангҳои кофии тавонои иқтисодӣ, молиявӣ ва низомиро дар минтақа надорад, наметавонад дар умури кишварҳои араб ягон нақши махсус дошта бошад**.** Новобаста аз ин, Россия бо кишварҳои арабӣ робитаҳои наздики сиёсӣ, тиҷоратӣ, иқтисодӣ, ҳарбӣ-техникӣ, илмӣ ва фарҳангӣ дошта, дар ҳалли масоили Ховари Миёна нақши мустақили фаъол дорад. Барои ба эътидол овардани вазъият махсусан дар Сурия, Судони Ҷанубӣ ва Дорфур, инчунин атрофи Саҳрои Ғарбӣ дар доираи талошҳои байналмилалӣ иштирок мекунад. Россия мехоҳад, ки дар наздикии марзҳои он минтақаи паҳн накардани силоҳи қатли ом, мушакҳо ва технологияҳои мушакӣ бошад ва ин минтақа аз ҷониби исломгароии радикалӣ ва терроризм ба онҳо таҳдид накунад. Россия кӯшиш мекунад, ки киштиронии озодро дар баҳрҳои Миёназамин, Сурх ва Араб, канали Суэтс, гулӯгоҳи Гибралтар ва Баб-ул-Мандуб таъмин кунад. Ҳамчунин, барои Россия ҳамкории иқтисодӣ бо давлатҳои араб ҷиҳати ба бозорҳои ин минтақа баровардани дастовардҳои худ, махсусан техника ва лавозимоти ҳарбӣ аҳамияти калон дорад. Ҳамзамон аҳамияти ҳамкорӣ бо давлатҳои Шарқи Наздик ва Африқои Шимолӣ барои Россия муҳим аст, зеро Россия ва давлатҳои ин минтақаҳо аз се ду ҳиссаи захираҳои нефту гази ҷаҳонро ташкил медиҳанд. Аз ин рӯ, иштироки Россия лозим аст, то вазъ дар бозори ҷаҳонии ашёи хоми нефтӣ аз назорат берун намонад ва рақобати бесарусомон байни таъминкунандагони ашёи хоми ин маҳсулот оғоз нашавад [17, с.485; 12, с.73]. Ҳамчунин, Россия неруе ба ҳисоб меравад, ки дар муносибатҳои давлатҳои абарқудрати ҷаҳонӣ дар арсаи минтақавӣ сатҳи (баланс) мутавозинро нигоҳ медорад ва метавонад то андозае ба ИМА муқовимат нишон диҳад. Дар мавриди муносибатҳои кишварҳои арабӣ бо НАТО бо манфиатҳои Россия мухолифат намекунанд, зеро сухан дар бораи ҳамкорӣ дар мубориза бо терроризм меравад. Ҳамзамон бояд зикр кард, ки дар баробари густариши НАТО дар Аврупои Шарқӣ ва афзоиши ҳузури низомии он, бавижа дар Ховари Миёна ва кӯшиши ҷалби кишварҳои ин минтақа ба ин паймони низомӣ метавонад барои Россия ҳамчун таҳдиди эҳтимолӣ ҳисобида шавад [11, с.191]. Тибқи мушоҳидаи муҳаққиқон баъзе сиёсатмадорони араб чунин мешуморанд, ки ҳамлаи Амрико ба Ироқ хоҳиши "ба даст овардани нефти Ироқ" аст. Ҳадафи Вашингтон табдил додани ИМА ба "ягона истгоҳи сӯзишворӣ дар ҷаҳон" аст. Ҳамчунин муносибати давлатҳои ғарб ба мушкилоти ҳалли низои Судони Ҷанубӣ низ ба ҳамин мушкилот-хоҳиши дастрасӣ ба манбаъҳои нефти ин минтақаро ифода мекунад [8, с. 438].

Хулоса, б***арҳӯрди манфиатҳои иқтисодии кишварҳои ҷаҳони араб на танҳо ба як мушкилоти минтақавӣ, балки ба масъалаи фарогири сиёсати ҷаҳонӣ табдил шудааст.*** Ҳатто аз байн рафтани Иттиҳоди Шуравӣ ва қатъ гардидани муқовимати Шуравию Амрико ба минтақа сулҳ наовард. Аз як тараф, муноқишаҳои байнидавлатӣ ҳоло ҳам шиддат мегиранд, ихтилофҳои идеологӣ идома доранд, муноқишаи динӣ меафзояд. Тахмин кардан мумкин аст, ки зиддиятҳои дарозмуддат ва ихтилофоти стратегии байни кишварҳои араб ҳамгироии минбаъдаи онҳоро аз ҷиҳати сиёсӣ, низомӣ ва ҳарбӣ-техникӣ мушкилтар мекунад. Чунончи, Салтанати Уммон кӯшиш мекунад, ки дар муқовимати сунниҳо ва шиаҳо мавқеи баробарро ишғол кунад ва ҳам бо Риёз ва дигар кишварҳои араби халиҷ ва

ҳам бо Теҳрон ҳамкориҳои мутақобилан судмандро идома медиҳад. Ба андешаи муҳаққиқ З. Бжезинский нигоҳ доштани Шарқи Наздик ва Миёна дар мадори таъсири Ғарб бояд яке аз ҳадафҳои асосии сиёсати хориҷии Вашингтон бошад, зеро дар акси ҳол мавқеи роҳбарияти Амрико дар тамоми минтақаи Авруосиё ба таври назаррас танг хоҳад шуд [7, с.227].

Ҳамин тариқ, дар ояндаи наздик (махсусан баъди ҷанги Россия ва Украина) нақши кишварҳои арабӣ ҳамчун таъминкунандаи ашёи хоми энергетикӣ на танҳо коҳиш намеёбад, балки ба эҳтимоли зиёд, афзоиш хоҳад ёфт, зеро аз мушоҳидаҳо бармеояд, ки шумораи истеъмолкунандагони он дар минтақаҳои дигари ҷаҳон рӯ ба афзоиш аст. Дастёбӣ ба ин захираҳо маънои ба даст овардани қудрати иқтисодии ҷаҳонро дорад.

Ҳамчунин, бинобар сабаби мавриди рақобати давлатҳои абарқудрати ҷаҳон қарор гирифтани ҷаҳони араб ва ноиттифоқ будани давлатҳои араб байни ҳамдигар вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии кишварҳои мазкур мураккаб гаштааст. Ин минтақа наметавонад аз чаҳорчӯбаи "бозиҳои давлатҳои абарқудрат" берун шавад ва аз ин рӯ, доиман объекти дахолати берунаи ин кишварҳо боқӣ мемонад. Дар маҷмуъ, вазъияти геополитикӣ дар Шарқи Наздик ва Африқои Шимолӣ таҳти таъсири сеҷониба - аз «бозигарон» -и маҳаллӣ, давлатҳои Шарқи Наздик ва абарқудратҳои ғайриминтақавӣ ташаккул ёфтааст.

Муқарриз: ***Муродӣ М.Б.*** – доктори илмҳои филологӣ, профессори ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Аль Хамид Джабайль. США и Персидский залив: способы обеспечения американской гегемонии / Джабайль, Аль Хамид. - Дубай, 2001. - 114 с.
2. Антюхова Е.А. Подход НАТО к урегулированию конфликтов «арабской весны». Монография / Е.А. Антюхова. - Москва, 2016. - 254 с.
3. Бакланов А.Г. Ближний Восток на рубеже XXI века: К созданию системы региональной безопасности / А.Г. Бакланов; Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т) МИД России. - М.: МГИМО (ун-т), 2001. - 169 с.
4. Барановский В.Г. Ближний Восток в меняющемся глобальном контексте: ключевые тренды столетнего развития. Мировая экономика и международные отношения / В.Г. Барановский, В.В. Наумкин. – 2018. - Том 62. - № 3. - С.5-19.
5. Бартенев В.И. Ближний Восток и Северная Африка в актуальной статистике официальной помощи развитию: Информационно-аналитический обзор / В.И. Бартенев. - Москва: издательство Московского университета, 2020. – 54 с.
6. Баходури Зорей. Географияи сиёсии Халиҷи Форс / Зорей, Баходур. - Теҳрон, 1381 ҳ.
7. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы / З.Бжезинский. - М.: Междунар. отношения, 1 999. - 256 с.
8. Ближний Восток в меняющемся глобальном контексте: (Коллективная монография) **/** отв. ред. В. Г. Барановский, В. В. Наумкин; Ин-т востоковедения РАН. – М.: ИВ РАН, 2018. – 556 с.
9. Борисов А.Б. Арабский мир: прошлое и настоящее / А.Б. Борисов. - М.: Институт Востоковедения РАН, 2002. - 255 с.
10. Власова Ю.Е. Международные и региональные проблемы современного арабского мира / Ю.Е. Власова // Вестник РУДН. Серия Политология. – 2009. - № 3. – С.25-34.
11. Выступление чрезвычайного и полномочного посла Сирийской Арабской Республики в Российской Федерации г-на Вахиба Фаделя [на конференции «Российско-сирийские отношения» 19 января 2005 г.] // Ближний Восток и современность. Вып. 28. - М., 2006. - С.191.
12. Исаев В.А. Российский и арабский газ на мировом рынке: возможности и перспективы / В.А. Исаев // Ближний Восток и современность. – 2009. № 38. – С.65-75.
13. Конфликты и войны XXI века (Ближний Восток и Северная Африка). - М.: ИВ РАН, 2015. – 504 с.
14. Мельянцев В.А. Арабо-исламский мир в контексте глобальной экономики (статистико-экономический анализ) / В.А. Мельянцев. - Москва, 2003. - 76 с.
15. Подцероб А.Б. Арабские страны в системе международных отношений / А.Б. Подцероб // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 25. Международные отношения и мировая политика. - 2011. - № 1. - С. 76-97.
16. Подцероб А.Б. Арабские страны в мировой политике и экономике. Арабские страны Западной Азии и Северной Африки: Материалы VII конференции**.** Сборник статей / А.Б. Подцероб. Отв. ред. Б.Г. Сейранян. – М.: Институт востоковедения РАН, 2012. – 342 с.
17. *Подцероб А.Б.* Россия и арабский мир: монография / А.Б. Подцероб. Под ред. А.З.Егорина. МГИМО (У) МИД России, Институт востоковедения РАН. - М.: МГИМО-Университет, 2015. - 540 с.
18. Собиров Л.М. ИМА ва кишварҳои арабии халиҷи Форс: вазъият ва дурнамои ҳамкорӣ / Л.М. Собиров // Сиёсати хориҷӣ (маҷаллаи илмиву назариявӣ ва иттилоотӣ). - 2016. - №2. - 188 с.
19. Сапронова М.А. Арабо-мусульманский мир: история, география, общество: учеб. пособие / М.А. Сапронова. – Казань: Казан. ун-т, 2013. – 360 с.

20. Стивен Хамфрис. Между памятью и желанием: Ближний Восток в неспокойную эпоху / Хамфрис, Стивен. - *Калифорнийский университет* Press, 2005.
21. Фененко А.В. Междержавная конкуренция на Ближнем Востоке. Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова / А.В. Фененко // Международные процессы. - 2014. - Т.12. - № 3 (38). - С.34-54.
22. Bayev, P. The Gulf: from the impasse of confrontation to the political alternative / P.Bayev. - M., 1988. - C.32.
23. https://www.economicdata.ru/union.php?menu=economic-unions&un_id=LAS&union_show=economics&ticker=LAS-GDPSha
24. https://lenta.ru/news/2006/10/16/oil/ ВВП Лиги арабских стран впервые превысил триллион долларов. 15:51, 16 октябри 2006. Рӯзи мурочиат 23.05.2022.
25. https://neftegaz.ru/news/transport-and-storage/719548-dokhody-suetskogo-kanala-v-2021-g-vyrosli-na-12-8/ Доходы Суэцкого канала в 2021 г. выросли на 12,8%
26. https://upwikiar.top/wiki/Palestinian_rocket_attacks_on_Israel 2018 قائمة الهجمات الصاروخية الفلسطينية على إسرائيل عام https://www.hrw.org › report › 27.04.2021.... تجاوزوا الحد: السلطات الإسرائيلية وجريمتا الفصل العنصري; «Великий марш возвращения»: шесть палестинцев погибли в ходе массовых протестов на границе сектора Газа. RT. 30.03.2018 Марш возвращения вывел тысячи палестинцев на кровопролитный бой с Израилем. РИА Новости 30.03.2018; Josef Federman, Gaza violence is latest salvo in war of narratives (англ.). Associated Press / The Telegraph. 6.04.2018 (Рӯзи мурочиат 16.05.2022).
27. Kingsley. After Raid on Aqsa Mosque, Rockets from Gaza and Israeli Airstrikes. The New York Time. 10.05.2021; Two Israelis dead, over 90 injured after rockets strike Ashkelon, Ashdod. The Jerusalem Post. 11.05.2021; Alexander Smith, Lawahez Jabari and Paul Goldman. 33 killed in Israeli airstrikes, Hamas rocket attacks as unrest spreads beyond Jerusalem. NBC News. 11.05.2021; https://www.aljazeera.net 11.05.2021 قتيلان وتعليق الملاحة الجوية وتعطيل الدراسة.. كتائب القسام... ; 1 dead, 3 hurt as 'largest ever' Hamas barrage hits Ashdod. Ynetnews. 11.05.2021.; *Kingsley*. After Raid on Aqsa Mosque, Rockets From Gaza and Israeli Airstrikes. The New York Times. 10.05. 2021.; Israeli air strike destroys Gaza tower block 11.05. 2021. https://www.aljazeera.net› news At least 35 killed in Gaza as Israel ramps up airstrikes in response to rocket attacks Рӯзи мурочиат 18.05.2022.
28. Gaza terrorists fire hundreds of rockets at Israel; IDF pummels Hamas targets. Times of Israel. 11.05. 2021
29. www.kommersant.ru Президент Израиля вылетел с первым в истории визитом в ОАЭ. 30.01.2022 (Рӯзи мурочиат 24.04.2022).
30. https://ria.ru Семь заявлений Обамы с трибуны Каирского университета. 4.06.2009.
31. https://jocu.journals.ekb.eg إيران وعسكرة التشيع في الداخل والخارج. مجلة كلية السياسة والاقتصاد العدد الحادي عشر- يوليو 2021، مصر ; https://arabicpost.net النفوذ الإيراني في الشرق الأوسط وصل لذروته | عربي بوست. 07.11.2020; https://www.reuters.com/article/iraq-iran-shrines-ye6-idARAKBN28D0X5 تقرير خاص-دور إيران في توسعة العتبات الشيعية يرسخ نفوذها في العراق. 03.12.2020; International Herald Tribune, 10.06.2009.

НАҚШИ ДАВЛАТҲОИ АРАБ ДАР ҶАҲОНИ МУОСИР

Дар мақола мақом ва нақши олами араб (кишварҳои Шарқи Наздик ва Африқои Шимолӣ) дар раванди сиёсати ҷаҳони муосир мавриди пажуҳиш ва таҳлил қарор гирифтааст. Аз таҳқиқ ва омӯзиш бармеояд, ки ҷаҳони араб бо мавқеи хеле мусоиди ҷуғрофӣ, иқтисодӣ ва низомӣ-стратегиаш аз охири асри XVIII инҷониб минтақаи муноқишаи манфиатҳо ва рақобати байни давлатҳои абарқудрати ҷаҳон қарор дорад. Дар мақола муаллиф дар заминаи тадқиқи ҳодисаҳое, ки ҳоло дар Шарқи Наздик ва Африқои Шимолӣ мушоҳида мешаванд, таъкид мекунад, ки бархӯрди манфиатҳои иқтисодии кишварҳои ҷаҳони араб на танҳо ба як мушкилоти минтақавӣ, балки ба масъалаи фарогири сиёсати ҷаҳонӣ табдил шудааст. Илова мекунад, ки минтақаи олами араб яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатҳои абарқудрати ҷаҳон (ИМА, Россия, Хитой, Иттиҳоди Аврупо) ва минтақавӣ (Туркия, Эрон) боқӣ мемонад. Тағйироти ҳаводис метавонанд на танҳо ба авзои сиёсии минтақа, балки ба ҷаҳон ба таври назаррас таъсир расонанд. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки муноқишаҳои байнидавлатӣ ҳоло ҳам шиддат мегиранд, ихтилофҳои идеологӣ идома доранд, муноқишаи динӣ меафзояд. Тахмин кардан мумкин аст, ки зиддиятҳои дарозмуддат ва ихтилофоти стратегии байни кишварҳои араб ҳамгироии минбаъдаи онҳоро аз ҷиҳати сиёсӣ, низомӣ ва ҳарбӣ-техникӣ мушкилтар мекунад. Дар хулоса муаллиф чунин меҳисобад, ки бинобар сабаби мавриди рақобати давлатҳои абарқудрати ҷаҳон қарор гирифтани ҷаҳони араб ва ноиттифоқ будани давлатҳои араб байни ҳамдигар вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии кишварҳои мазкур мураккаб гаштааст. Ин минтақа наметавонад аз ҷаҳорчӯбаи "бозиҳои давлатҳои абарқудрат" берун шавад ва аз ин рӯ, доиман минтақаи рақобати байни қудратҳои бузург ва объекти дахолати берунаи ин кишварҳо боқӣ мемонад.

Калидвожаҳо: нақш, минтақа, Шарқи Наздик, Африқои шимолӣ, ИМА, Россия, нефт, рақобат, манфиат, НАТО, мавқеъ.

РОЛЬ АРАБСКИХ ГОСУДАРСТВ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

В статье рассматривается статус и роль арабского мира (Ближний Восток и Северная Африка) в политике современного мира. Исследования показывают, что арабский мир с его очень выгодным географическим, экономическим и военно-стратегическим положением с конца XVIII века является регионом конфликта интересов и конкуренции между мировыми сверхдержавами. В контексте анализа современной ситуации на Ближнем Востоке и в Северной Африке автор подчеркивает, что конфликт экономических интересов арабского мира стал проблемой не только региональной, но и глобальной. Он добавил, что регион арабского мира остается одним из приоритетов политики мировых сверхдержав (США, Россия, Китай, Евросоюз) и региона (Турция, Иран). Изменения, происходящие в мире, могут оказать существенное влияние не только на политическую ситуацию во всех странах. Исследования показывают, что по-прежнему

обостряются межгосударственные конфликты, продолжаются идеологические и нарастают религиозные конфликты. Можно предположить, что затяжные конфликты и стратегические разногласия между арабскими странами еще больше осложняют их политическую, военную и военно-техническую интеграцию. В заключении автор считает, что политическая, экономическая и социальная ситуация в этих странах осложнилась из-за конкуренции мировых сверхдержав и разногласия арабских государств. Этот регион не может выйти за рамки «игр сверхдержав» и поэтому остается зоной соперничества великих держав и объектом внешнего вмешательства этих стран.

Ключевые слова: роль, регион, Ближний Восток, Северная Африка, США, Россия, нефть, конкуренция, интерес, НАТО, позиция...

THE ROLE OF ARAB STATES IN THE MODERN WORLD

The article examines the status and role of the Arab world (Middle East and North Africa) in the politics of the modern world. Research and studies show that the Arab world, with its very favorable geographical, economic and military-strategic position, has been a region of conflict of interest and competition between the world's superpowers since the end of the 18th century. In the context of an analysis of the current situation in the Middle East and North Africa, the author emphasizes that the conflict of economic interests of the Arab world has become not only a regional problem, but also a global issue. He added that the region of the Arab world remains one of the priorities of the policy of the world's superpowers (USA, Russia, China, the European Union) and the region (Turkey, Iran). Changingevents may have a significant impact not only on the political situation in the region, but also on the world. Research shows that inter-state conflicts are still intensifying, ideological conflicts continue, and religious conflict is growing. It can be assumed that long-term conflicts and strategic differences between the Arab countries will further complicate their political, military and military-technical integration. In conclusion, the author believes that the political, economic and social situation in these countries has become more difficult due to the competition of the world's superpowers and the non-alignment of the Arab states. This region cannot go beyond the frames of "games of superpowers" and therefore remains a zone of competition between the great powers and the object of external interference of these countries.

Key words: role, region, Middle East, North Africa, USA, Russia, oil, competition, interest, NATO, position.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Қаландаров Сарабек Давлатёрович*** – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забонҳои хориҷии факултаи журналистика. **Суроғa:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: **ihson@mail.ru.** Тел.: **(+992) 93-505-44-60**

Сведения об авторе: ***Каландаров Сарабек Давлатёрович*** **-** Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедры иностранного языка факультета журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: **ihson@mail.ru.** Тел.: **(+992) 93-505-44-60**

Information about the author: ***Kalandarov Sarabek Davlatyorovich*** **-** Tajik national University, candidate of Philology, associate Professor, head of the Department of foreign language of the faculty of journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. E-mail: **ihson@mail.ru.** Tel.: **(+992) 93-505-44-60**

УДК: 007.1 (575.3)

ИНЪИКОСИ МАСЪАЛАҲОИ ИҶТИМОИИ ҶОМЕА ДАР ОЧЕРКҲОИ РАҶАБ МАРДОН

Гулчаҳони Табар
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар замони муосир ташаккули афкори ҷомеа аз вазифаҳои муҳимми ВАО маҳсуб меёбад, зеро шаҳрвандон пайваста ба маводи дар мавзуи рӯз ва фаврӣ таҳиянамудаи журналистон таваҷҷуҳ зоҳир менамоянд. Ҳамзамон, аз ҳадафҳои муҳимтарини ВАО саҳм гирифтан дар тарбияи шаҳрвандони худшиносу ватандӯст, дорои масъулияти баланди иҷтимоӣ, соҳиби донишу ҷаҳонбинии муосир аст, ки тавонанд ба равандҳои мураккаби ҷаҳони имрӯза воқеъбинона назар андӯхта, муносибати ҷамъиятии худро ташаккул диҳанд, арзёбӣ мегардад.

Дар ин росто, очерк ҳамчун жанри пурмуҳтаво ва муассири публитсистӣ метавонад воситаи таблиғу ташвиқ ва омодасозии мардум ба дигаргуниҳои куллии сиёсӣ ва иқтисодӣ бошад.

Очерк яке аз жанрҳои умдатарин ва маъмули публитсистика буда, асоси матбуотро ташкил медиҳад. Муҳимтарин вазифаи очерк дар матбуот аз он иборат аст, ки имконияти истифодаи бадеиятро дар ҳалли проблемаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ, сиёсиву фарҳангӣ ва ғайра фароҳам меорад. Бояд гуфт, ки маҳз ҳамин хусусияти очерк аст, ки унсурҳои он ҳанӯз дар осори шифоҳии халқ, осори манзуму мансури классикии тоҷик ба мушоҳида мерасанд.

Аз оғози пайдоиши очерк навъҳои гуногуни онро ҷудо намудаанд, ки маъмултарини онҳо портретӣ-чеҳракушоӣ, проблемавӣ-мавзуӣ ва сафарӣ мебошанд. Дар ин хусус И. Усмонов қайд менамояд, ки “Очерк жанри кашшоф буда, нисбат ба воқеаҳои муҳимми рӯз дафъатан ҳамовоз мешавад, симои одамони бунёдкорро дар ҳамон рӯзҳое, ки кори худро идома медиҳанд, бо ҳамон тавре ки зиндагӣ ҳаст, нишон медиҳад. Ҳамчунин омӯзишу таҳқиқи саҳлангоронаи санадҳо сабаби тасвири рӯякии воқеа мешавад. Яъне, агар нависанда дар ихтиёри худ маводи кофӣ надошта бошад, ба эҳсоси ноҷур мегузарад ва ё саҳнаҳое месозад, ки дар ягон қолиб намеғунҷанд” [10, с.108-112].

Аз дигар ҷониб, дар очерк, ки бештар хислатҳои мусбати образҳо, рӯйдодҳои муҳимми ҳаётии онҳо, ки ҷанбаи тарбиявӣ ва оммавӣ доранд, инъикос меёбад, дар баробари бадеият, нақши публитсистика баръало намоёнтар мешавад. Аз ин рӯ, очеркро жанри бадеӣ - публитсистӣ номидан ба мақсад мувофиқ мебошад. Ин нуқтаҳои мутазодро муҳаққиқон Ҷ. Шарифов ва Б. Худойдодов шарҳ дода, бадеият ва ба мавзуи мушаххас бахшида шудани очеркро таъкид кардаанд [11, с.5-14].

Тавре ки муҳаққиқ С.Гулов таъкид менамояд: “Очерки хуби имрӯзӣ бояд чун ҳикоя шевою муассир ва чун мақола аниқ, нишонрас ва ҳаётӣ бошад... очерк на жанри ҳамакора, балки гуногунпаҳлую гуногуннавъ мебошад ва тарзу тариқ, сатҳи таъсир ва ҷузъиёти бадеият ба малака ва маҳорати нигоранда вобастагӣ дорад” [2, с.52].

Т.А. Беневоленская таъкид менамояд, ки “гуногунпаҳлуӣ, рангорангии жанр сохтори печидаи композитсионию услубиро пеш мегузорад”. Аз ин рӯ, барои очерк муқаррар намудани қолаби муайян мумкин нест. Вай ҳам воқеанигор аст, ҳам аз “сужаи марғуби беллетристӣ парҳез надорад” ва ба замми ин ҳама дар он ҳаракати фикр мушаххас аст [1, с.30].

Қайд намудан зарур аст, ки очерки бепроблема вуҷуд надорад, яъне проблема асоси жанри очеркро ташкил медиҳад. Аз ин рӯ, саволе бармеояд: пас чаро очеркро ба навъҳо ҷудо мекунанд ва яке аз он очерки проблемавӣ ном дорад? Ҳамчун ҷавоби ин савол се навъи очеркро аз назар гузаронидан лозим аст. Яъне хусусияти умумии очеркҳои портретӣ, проблемавӣ ва сафариро мулоҳиза карда, воқеият ва бадеияти онҳоро донистан лозим аст. Дар ин бобат баҳси «вайроншавии воқеият» мавҷуд будан ё набудани лаҳзаҳои сохтаю бофта хеле арзишнок аст. Чунин гумон кардан низ хато аст, ки дар очерк умуман лаҳзаҳои сохтаи муаллиф набошад. Албатта, ин хел не. Очеркнавис метавонад ва бояд лаҳзаҳои ҳаёти қаҳрамонро ба таври худ такмил диҳад, пурқувват кунад, зеро, очерк нусхабардории рӯякии

ҳаёт нест, яъне очерк сурат не, расм аст, лекин, барои он ки лаҳзаҳо сохта нанамоянд, ба ҷараёни ҳаёти қаҳрамон зич пайваст шаванд, нависанда бояд қаҳрамонашро нағз донад, омӯзад. На аз рӯйи қоғаз, на дар тули суҳбати чандсоата, балки хеле бештар донад. Мутаассифона, дар бисёр очеркҳо, махсусан эҷодиёти ҷавонон ҳис мешавад, ки онҳо қаҳрамонашонро нағз наомӯхтаанд. Барои ҳамин ҳам дар аксарияти очеркҳои замони шуравии мо монанди ҷар задани об, ақибмонда будани бригада (дар очеркҳои мавзуи пахтакорӣ), ба кор аз дигарҳо барвақттар омадан, шогирдро дида, замони шогирдии худро ёд овардан (очеркҳои мавзуи чорводорӣ), разведка барои забон рафтан (дар очеркҳои мавзуи ҷанг), дар дарси аввал худро гум кардан, ба хонаи талабаи дарсгурез рафтан (очеркҳои мавзуи мактаб) лаҳзаҳои якранг такрор шудан мегирад. Чунин очеркҳо ба рости аз якдигар фақат бо номи қаҳрамонашон фарқ мекунанду халос.

Дар очерк як давраи зиндагӣ, ё дигар хел карда гӯем, протсесси шаклгирии характери шахс инъикос мешавад. Очеркро хонда кас бояд ҳамин чизро ҳис кунад, лекин баъзан очеркҳое ҳам пайдо мешаванд, ки дар онҳо шаклгирии характерро намебинем, балки мешунавем. Яъне, журналист ё нависанда ҳазору як чизро ном бурда, исбот кардан мехоҳад, ки қаҳрамони очеркаш одами нағз, шахси меҳнатдӯст аст. Ин ҷо барои нодурустии чунин тарзи образофарӣ зарбулмасали халқ «Бо ҳалво гуфтан даҳон ширин намешавад»-ро ёд оварда, фақат илова кардан мумкин: қаҳрамонро «одами нағз» нагуфта, он воқеаҳоеро тасвир кунед, ки нағзии қаҳрамонро исбот намояд. Исботи нағз будани каҳрамон ба интихоби мавзуъ низ вобастааст. Дар очеркнависӣ интихоби мавзуъ аз масъалаҳои умда ба ҳисоб меравад.

Воситаи тасвири бадеӣ ҳам дар очерк бояд мавқеи муайян дошта бошад. Бе мақсади муайян истифода шудани онҳо сифати очеркро паст мекунад. Истифодаи воситаҳои тасвири бадеӣ, тасвири манзара, муколама, монолог ва ғайраҳо хусусияти фарққунандаи очерк ва дигар жанрҳои публитсистию бадеист. Маҳз ба туфайли онҳо очеркро аз мақола ё хабар фарқ кардан мумкин аст.

Аз ҷихати сохт очеркҳоро ба ду қисмат, яъне очеркҳое, ки конфликт доранд ва очеркҳои беконфликт ҷудо кардан мумкин аст. Қисмати зиёди очеркҳо конфликт надоранд ва ё конфликташон сохта ба назар мерасад. Ин, албатта, бесабаб нест. Зеро бисёрии онҳо ба таври таъҷилӣ таълиф шудаанд. Дар муддати кӯтоҳи мулоқот рӯзноманигор, адиб бо тамоми пастиву баландиҳои ҳаёти қаҳрамонаш шинос шуда наметавонад. Ӯ дар ин муддат танҳо барои факту рақамҳоро қайд кардан ва баъзе чузъиётҳоро дониста гирифтан имкон пайдо мекунад, ки барои очерки ҳақиқӣ офаридан ҳанӯз кофӣ нест. Ҳамин ҳолат муаллифро водор мекунад, ки лаҳзаҳои ҳаёту фаъолияти қаҳрамон, конфликти зиндагии ӯро аз худ бофад. Дар чунин ҳолатҳо таҷрибаву маҳорат ва ҷаҳонбинии муаллиф кумак мерасонад.

Дар таълифоти рӯзноманигор шахсият худро ба василаи амал ва кирдоре, ки ба ормонҳо, талошҳо, оҳангҳо, дастурҳо, арзишҳо ва руҳияи худи ӯ мутаносибанд, ба назари хонанда менамояд. Вале дар паси ин ҳунар ифодаи ормонҳои ҷамъӣ дар симои фарде меистад, ки мақомашро муаллиф дар ҷомеа шинохтаасту мехоҳад дигарон низ ӯро шиносанд ва амалу кирдораш барои ҷомеа, аҳли он ва ҷомеадорон намунаи ибрат бошад [3, с.2].

Барои он ки табиати очеркро беҳтар тасаввур кунем, онро бо жанри бадеии ҳикоя низ муқоиса кардан лозим аст. Маълум, ки ҳикоя қаҳрамони ҳаётӣ надорад ва агар прототипе дошта бошад, ҳам, вай аксаран бо ному насаби худ номбар намешавад. Ин чиз ба табиати очерк мувофиқ намеояд. Зиёда аз он ҳикоянавис вобаста ба мақсаде, ки ба назди худ гузоштааст, лаҳзаҳо (штрих, вазъиятҳо)–ро меофарад. Очеркнавис бошад, баръакс, дар асоси он воқеаҳое, ки ба ҳаёти ҳамин як одам хос аст, асар менависад.

Тавре болотар қайд намудем, бисёр мешавад, ки (бештар дар очеркҳои ба мавзуи пахтакорӣ бахшидашуда) конфликт аз ҷар задани оби ҷӯяки пахта, аз муноқишаи сардори бригадаву агроном (баъзан раис) ва амсоли онҳо иборат асту бас. Ва ин конфликтҳо ба якдигар чун себи дукафон монанд буда, дар бисёр очеркҳо бо номи дигар мушоҳида мешаванд. Ҷиҳати дигари очеркҳои истеҳсолӣ ҷариб фаромӯш шудани тарафи маишиву маданӣ ё ҳаёти иҷтимоии рӯзгори қаҳрамонҳост. Баъзеҳо гумон доранд, ки агар қаҳрамон пахтакор бошад, доимо дар пахтазор, коргар бошад дар завод, фабрика ё сохтмон нишон

додан лозим аст. Ин фаъолияту ҳаёти инсонро маҳдуд кардан аст. Одам дар кадом ҷабҳае кор кунад, пеш аз ҳама, инсон аст. Ӯ зиндагӣ, оила, дӯстон дорад. Очеркнавис низ ба ин тарафи ҳаёти инсон бояд аҳамият диҳад. Ҳамеша дар назар бояд дошт, ки ин ҳама меҳнат, қаҳрамонию ҷонфидоӣ баҳри осоиши рӯзгор, иқболи фарзандон аст. Чунин муносибати яктарафа одатан ба идеализатсияи қаҳрамон мебарад, яъне фалонӣ аз ҳама беҳтар, вай меҳнатдӯст аст, пайваста дар хусуси меҳнат фикр мекунад, ба ҷуз меҳнат барояш чизи дигар вуҷуд надорад.

Дар ин матлаб маҳорати нигорандагии очеркнависи маъруф, публитсисти шинохтаи тоҷик Раҷаб Мардон дар инъикоси масъалаҳои иҷтимоии ҷомеа ба таҳқиқ кашида мешавад.

Бояд гуфт, ки Раҷаб Мардон аз зумраи он адибони тоҷик аст, ки дар журналистика дорои услуб ва мактаби махсус мебошад. Мактаби эҷодии ин ё он адиб ва журналистро на танҳо ҷумлаи пайравону муқаллидон ташкил медиҳанд, балки услуби хосси нигориш, тарзи масъалагузорӣ, тариқи махсуси андешаронӣ ва хулосабарории муъҷаз нишонаҳои фарққунандаи он мебошанд.

Дар идомаи солҳои гуногуни фаъолияти рӯзноманигорӣ зиёда аз 20 асарҳои адабӣ ва публитсистии Раҷаб Мардон бо номҳои: Мошинсозон «Ирфон» - 1981, Марде собит ҳамчу кӯҳ «Ирфон» - 1984, Бунёдгузорон «Ирфон» - 1987, Интихоб «Ирфон» - 1987, Дарёи нур «Маориф» - 1987, Оташи абр «Адиб» - 1989, Оташи дил «Адиб» - 1993, Номус «Пайк» - 1994, Дар ҳалқаи халқи ҷаҳон «Пайк» - 1997, Эҳёи хирад «Адиб» 2003, Китоби аср «Санадвора» - 2006, Ҳикмати умр «Адиб» - 2012, Қаҳрамони замони мо «Балоғат» - 2014, Куштори бехун «Балоғат» - 2015, Достони асп «Балоғат» - 2020 нашр ва дастраси хонандагони сершумор гардиданд.

Публитсист Раҷаб Мардон аз дигарон, пеш аз ҳама, бо муносибати ҷиддиаш ба пешаи журналистӣ фарқ карда меистад. Бо гузашти солҳо дақиқ дарк мегардад, ки ӯ аз чунин абармардони журналистикаи тоҷик, аз қабили Пӯлод Толис, Фазлиддин Муҳаммадиев, Аъзам Сидқӣ, Мутеулло Наҷмиддинов, Отахон Латифӣ дарси маҳорат омӯхта, дар қатори Ибод Файзуллоев, Шодон Ҳаниф, Абдулҳамид Самадов, Бахтиёр Муртазоев, Иноят Насриддин ва Ато Ҳамдам яке аз чеҳраҳои шинохтаи публитсистикаи муосири тоҷик гардидааст.

Барои ӯ ҳар маводи навбатӣ ҳодисаи муқаррарии ҳамарӯза, ё иҷрои вазифаи идоравӣ нест, балки ҳар нигоштаи муаллиф то ба ҳадди баёни мавқеи муайяни шаҳрвандии нигоранда ва қаҳрамони ӯ табдил меёбад. Аз ин ҷост, ки қаҳрамонҳои Р.Мардон ҳеҷ гоҳ одамони одӣ ва муқаррарӣ нестанд. Шахсияти ҳар кадоми онҳо дорои ҷаззобиятест, ки онро метавонад танҳо муаллифи мавод бубинаду баён намояд. Агар рӯйхати портретҳои шахсиятҳои дар тули ҳаёти эҷодиаш офаридаи публитсист Раҷаб Мардонро тартиб диҳем, бармало эҳсос мегардад, ки онҳо шахсиятҳои бо таърихи Ватан ва миллати мо тавъам буда, бузургтарин шоҳкориҳои истеҳсолӣ бо дасти онҳо офарида шудааст.

Дар ин миён чеҳракушоӣ ва ё офаридани портрети қаҳрамонони арсаи меҳнат ва корзори саноату истеҳсолот аз ҷониби Раҷаб Мардон низ ҳар як объекти тасвиршавандаро аз нуқтаи назари мавқеи иҷтимоӣ воқеъбинона инъикос намуда, дар банду басти очеркҳо аз ин жанри бадеӣ-публитсистӣ моҳирона истифода менамояд.

Чуноне ки аз тадқиқоти муҳаққиқи журналистикаи тоҷик, доктори илмҳои филология, профессор Мурод Муродов бармеояд: «Таҳқиқи чеҳраи инсони кор аз нигоҳи публитсистӣ, асосан, дар матбуоти солҳои 1930 шурӯъ гардида бошад ҳам, танҳо дар матбуоти солҳои охири даҳсолаи 50 - уми садаи ХХ ва хусусан солҳои 1960 - 1970 ҷилои тоза пайдо мекунад». Ташаккули шахсият ва маҳорати эҷодии Раҷаб Мардон маҳз ба ҳамин давра рост меояд. Ин амал ва авҷу ривоҷ ёфтани сохтмонҳои азим дар ҷумҳурӣ бо ибтикори шахсиятҳои шинохта, аз қабили Абдулаҳад Қаҳҳоров, Турсун Ӯлҷабоев, Назаршо Додхудоев ва дигарон, боис гардид, ки ҷанбаи тасвири тақдири инсони коргар ва тағйироти руҳиву равонии ӯ дар давраи бунёдкориҳои азим ва саросарӣ дар эҷодиёти Раҷаб Мардон нуқтаи меҳварӣ гардад. Очеркҳои дар ин самт офаридаи ӯ аз ҷониби муҳаққиқони адабиёт ва матбуоти тоҷик ба сифати намунаи беҳтарин очеркҳо шинохта шудаанд.

Тасвири инсони коргар дар эҷодиёти Раҷаб Мардон на танҳо бо меҳнатдӯстиву мушкилписандӣ, балки бо муносибаташ ба вазифаҳои дар наздаш гузошташуда фарқ карда

меистад. Мисоли равшани он образи яке аз ободкунандагони мавзеи ҳоло биҳиштосои Ғаравутӣ Анвар Қаландаров (Анвар Қаландар) шуда метавонад. Аз тақдири ин марди нақиб қиссаи нави ҳуҷҷатии Рачаб Мардон «Қаҳрамони замони мо» ривоят менамояд, ки тариқи нашриёти «Балоғат” ба дасти чоп расидааст [6, с.21].

Дар ин очерки ҳуҷҷатӣ-иҷтимоӣ аз таърихи нимасраи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Иттиҳоди Шуравӣ ва дигаргуниҳои дар ҳаёти одамон бавуқуъомада дар он солҳо (дар мисоли тақдири Қаландар ва фарзандаш Анвару аҳли хонаводаи онҳо) қисса карда шуда, муносибати хос ва фарққунандаи муаллиф, ки муҳтавои онро тасвири воқеъбинона ба замон ва тақдири инсон ташкил медиҳад, баръало намоён мешавад.

Дар ҳаёти иҷтимоии инсон ҳодисаҳои гуногун ба амал меоянд, ки таҳаммул кардану собитқадам будани шахсро тақозо доранд. Дар очерки «Қаҳрамони замони мо» -и Рачаб Мардон низ раванди воқеаҳо хеле ҷолиб сурат гирифта, қаҳрамон дар ҳолати хеле шадид – бо марг даст ба гиребон мешавад. Дар ин маврид, публитсист риштаи воқеаҳои мухталиф ва дар солҳои гуногун бо Анвар рухдодаро, аз даврахои хурдсолӣ то замони ба камол расиданаш, хеле моҳирона ба риштаи тасвир мекашад, ки гӯиё ягон воқеаи зиндагии қаҳрамон аз мадди назар дур намонда бошад. Агар, аз як тараф, ба ин тачрибаи кофӣ ва ошноии зиёд бо қаҳрамону тарзи зисту зиндагонии мардуми минтақаи мазкур сабаб гардида бошад, муҳим он аст, ки муаллиф чун ҳамешагӣ бо роҳи дарки қаҳрамон ва ҳолати равонии он меравад.

Аз чунин тасвири воқеаҳо дар очерк бармеояд, муаллиф ба ҳар як образи офаридааш муносибат ва муҳаббати хосса дорад. Ин сабки обуранги асари публитсистӣ - бадеӣ ба устухонбандии асар таъсири мусбат расонида, дар зеҳни хонанда манзараи рафти воқеаҳои бо падари қаҳрамон суратгирифта ва таъсири он ба фарзанди калонии хонадон, мушкилоти солҳои кӯдакӣ ва таъсири он бо ташаккули табиати хислати қаҳрамон, азоби замони ҷанг, рафти набардҳо дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва ҷонсупориҳо барои ободиву озодии Ватан ва нақши онҳо дар шахсияти як инсон, мушкилоти даврони осоишта ва раванди ободкориҳоро падид меорад ва қаҳрамони очерк ҳамчун шахсияти қавиирода ва матине, ки тақдири худро бо дасти худ сохтааст, муаррифӣ мегардад [9, с.5].

Ба андешаи муаллифони китоби “Современная газетная публицистика” маҳз дар ин очерки Рачаб Мардон “ хислати очерк дар мансубияти он ба жанрҳои бадеӣ- публитсистӣ дониста шуда, объекти тасвирашро ба инсон ва фаъолияти вай вобаста медонанд ва таъкид ҳам мекунанд, ки кору зиндагӣ, муаммои иҷтимоии инсон ва мавқеъгирии вай дар зиндагӣ якнавохт нест ва ин гуногунрангӣ истифодаи роҳу усулҳои гуногуни тасвирро тақозо мекунад” [6, с.34].

Рачаб Мардон, ки ҳамакнун барояш зиндагии инсонҳои нақибу накукор ва созанда маншаи сутудан буда, умумигӯиҳо ва қолабҳои соҳавӣ раҳоӣ ёфта, андешаҳои худро бо воқеаҳои одӣ ва хеле самимиву нишонрас аз зиндагии қаҳрамон баён месозад, ки пеши назари хонанда қарину ҳамнишину ҳамдам будани ӯро бо қаҳрамонон ба намоиш мегузорад. Яке аз хусусиятҳои чехраофарии Р.Мардон дар он аст, ки публитсист рушди ҷомеаро самари воқеии амали инсон мешуморад. Амали ҳамарӯза, ки ба одат ва одат ба табиат табдил меёбад, дар офаридаҳои адиб раванди инкишофи истеҳсолот бо ҳалли масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ тавъам омада, дар ин миён масъалаҳои ахлоқиву равонӣ низ мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода мешаванд. Ба ақидаи адиб интихоби ҳар як қаҳрамон аз мавқеи инсониву ахлоқиаш вобаста аст. Муаллиф бо баёни ҳодисаҳои алоҳида бошад ҳам, қариб аз ҳамаи онҳо зикри хайр намудааст.

Бесабаб нест, ки дар китоби очеркҳои «Қаҳрамони замони мо» инчунин очерки «Сабри ӯ амали комил дошт» ҷой дода шудааст.

Ин очерки ҷолиб аз қаҳрамониҳои Абдулаҳад Қаҳҳоров, Турсун Ӯлҷабоев ва Назаршо Додхудоев ҷиҳати сохтмони иншооти азими асри гузашта ва барои ҷумҳурӣ ҳаётан муҳим – неругоҳи барқи обии «Норак» қисса мекунад. Шояд ба хонандагони ҷавони мо, ки ба ҳодисоти замона аз нигоҳи ратсионалистӣ назар меафкананд, исми қисса - «Қаҳрамони замони мо» хеле обшуста ва забонзада намояд. Ба ин ҳаҚ ҳам доранд, зеро таҳти ин ном чандин аср боз асарҳои зиёде офарида шудаанд. Вале муаллифи қиссаи навбатӣ ҳадафи дигареро ин ҷо пеш гирифтааст. Гап дар сари он аст, ки замон тағйир меёбад, вале асосҳои

маънавӣ ва ахлоқӣ дар тули қарнҳо пойбарҷо мемонанд, мисли мавқеи адабиёт ва ҳунар ба зиндагӣ. Дар содагароии ҷавонон ба адабиёт ва санъат замони мо бештар гунаҳкор мебошад. Замоне, ки ҳоло фурсати аз лиҳози маънавӣ ташаккул додани инсонро дар воқеиятҳои навин наёфтааст. Аз ин ҷост, ки дар тасаввури мо садоқат ва рафоқат, сарсупурдагӣ ва матонат танҳо бо маҳаки манфиатҳои шахсӣ чен карда мешаванд. Дар ин замон инсон ба ҷомеа на аз дидгоҳе, ки ӯ дар такомулаш чӣ коре карда метавонад, балки аз мавқеи ин ҷомеа ба ӯ чӣ дода метавонад баҳо медиҳад. Тақдири насли калонсоле, ки ба қавле дар замони шуравӣ ҳам соҳиби хона шудааанду ҳам соҳиби обрӯ, яксон сурат нагирифтааст. Ҳине ки онҳо ба фаъолият шурӯъ намуда буданд, касе ба онҳо ин имконотро ҳатто ваъда ҳам надода буд. Он ҷомеаеро, ки доро буданд, худ бо дасти худ сохтанд. Аз ин нуқтаи назар, воқеаҳои асар хеле ҷолиб менамояд, худи адиб низ ин нуктаро таъкид намуда чунин менигорад: - «Ҳаётро бо рӯз, солу моҳ ё пулу мол не, балки бо корҳои нек дар рӯйи замин қиёс мекунанд» [4, с.66].

Аз ҷониби дигар, насли калонсоли мо кӯшиш ба харҷ дода истодааст, ки ба ҷойи тасвирпардозӣ, суханбозӣ, мушкилсозии сужаи асар, дар асоси мухолифатҳои мантиқан ба ҳам муқобили маънавӣ офаридани характерҳои адабӣ – самимият ва одамиятро, ки бар содабаёнӣ асос ёфтаасту сатҳу сифати зиндагию иҷтимоиёти қаҳрамононро ифода мекунад, муқобил бигзорад.

Аз ҳамин ҷиҳат, асари Рачаб Мардон «Қаҳрамони замони мо» хеле муҳим ва саривақтӣ ҳам ҳаст. Он барои насли ҷавон ҳушдоре ҳаст, то бидонанд, ки ободии Ватанашон бо чӣ ҷонбозиҳо ва ҷоннисориҳо ба даст омадааст ва ҳифзи он вазифаи ҷонии ҳар як шаҳрванд, бавижа ҷавонон мебошад. Дар зимн, ин ҳадаф маҳаки асосии адабиёт ва хосса публитсистикаро ташкил медиҳад [8, с.4].

Тавре мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, Рачаб Мардон ба симмати як нигоранда ва очеркнависи мумтоз дар инъикоси масъалаҳои иҷтимоии ҷомеаи шаҳрвандӣ дидгоҳи баланд, ҷаҳонбинии фарох, сабку баёни хоссаро дорост. Илова бар ин, публитсист бо омӯзиши паҳлуҳои мухталифи ҳаёту зисти одамон он вижагиҳоеро ба тасвир мекашад, ки ҷолибу сутуданӣ ва қобили пайравӣ кардан аст. Маҳз ҳамин хусусиятҳои тасвир ба он мусоидат намудааанд, ки очеркҳои Рачаб Мардон пурмазмуну пуробуранг иншо шаванд ва хонадагону мутолиагарон бо симоҳои начиб, инсонҳои ватандӯсту ободкор ошно гардида, аз онҳо тачрибаи зиндагӣ ва панди мондагор бигиранд. Ҳамзамон, бадеияти хоссаи очеркҳои Рачаб Мардон раванди воқеаҳоро дар асарҳо ҷолибтар намуда, завқу маҳбубияти хонандагонро мефизояд.

Муқарриз: ***Гулов С.*** – номзади илмҳои филологӣ,
дотсенти ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Беневоленская, Т.А. Композитсияи очерки газетавӣ / Т.А. Беневоленская. - МГУ, 1975. – 86 с.
2. Гулов, С. Махсусияти очерки муосири тоҷик / С.Гулов. - Душанбе: Дониш, 2012. – 132 с.
3. Зарипова, Ш.Т. Консепсияи шахсият дар матни публитсиситкаи воқеъгаро / Ш.Т. Зарипова http://vestnik.tj/hum_dok/2019/n4/TJ/Zaripova_Sh.T..pdf (санаи муроҷиат 2.11.2022.)
4. Мардон, Р. Қаҳрамони замони мо / Р.Мардон. – Душанбе: Балоғат, 2014. – С.256.
5. Муқимов, М. Жанри маърифатомӯз / М.Муқимов // Мачмуаи мақолаҳо оид ба таҳсилоти журналистӣ. – Душанбе, 2008. - С.33.
6. Муродов, М. Чеҳраофаринии иҷтимоӣ дар публитсистикаи тоҷик / М.Муқимов // Аз се шохаи як илм. – Душанбе: Истеъдод, 2014. – С.164.
7. Саъдуллоев, А. Хосияти адабиёт / А.Саъдуллоев. - Душанбе: Адиб, 2000. – 412 с.
8. Табаров, М. Бюллетени Пажӯҳишгоҳи фарҳанг ва иттилоот. – 2003. №2. – 2003.
9. Табаров Н. Бюллетени Пажӯҳишгоҳи фарҳанг ва иттилоот. – 2003. - №2.
10. Усмонов, И.К. Масъалаҳои очерки муосир / И.К. Усмонов // Садои Шарқ, 1986. - №4. - С.108-112.
11. Худойдодов, Б. Чанд сухан аз таърихи очерки тоҷик / Б.Худойдодов. – Душанбе: Ирфон, 1972.

ИНЪИКОСИ МАСЪАЛАҲОИ ИҶТИМОИИ ҶОМЕА ДАР ОЧЕРКҲОИ РАЧАБ МАРДОН

Дар мақолаи мазкур очерк ҳамчун жанри муҳимми публитсистикаи муосир масъалагузорӣ карда шуда, таъкид меравад, ки ин жанри маъмул ва муассири публитсистӣ метавонад воситаи таблиғу ташвиқ ва омодасозии мардум ба дигаргуниҳои куллии сиёсӣ ва иқтисодӣ бошад. Муаллиф қайд менамояд, ки очерк яке аз жанрҳои умдатарин ва маъмули публитсистика буда, асоси матбуотро ташкил медиҳад. Муҳимтарин вазифаи очерк дар матбуот аз он иборат аст, ки имконияти истифодаи бадеиятро дар ҳалли проблемаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ, сиёсиву фарҳангӣ ва ғайра фароҳам меорад. Маҳз ҳамин хусусияти очерк аст, ки унсурҳои он ҳанӯз

дар осори шифоҳии халқ, осори манзуму мансури классикии тоҷик ба мушоҳида мерасанд. Бо назардошти он, ки очерк яке аз воситаҳои асосии тасвири воқеият дар матбуот мебошад, дар ин мақола очеркҳои ба инъикоси масъалаҳои иҷтимоӣ бахшидашудаи публитсисти варзидаи тоҷик Рачаб Мардон мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд. Бояд гуфт, ки Рачаб Мардон аз зумраи он адибони тоҷик аст, ки дар журналистика дорои услуб ва мактаби махсус мебошад. Мактаби эҷодии ин ё он адиб ва журналистро на танҳо ҷумлаи пайравону муқаллидон ташкил медиҳанд, балки услуби хосси нигориш, тарзи масъалагузорӣ, тариқи махсуси андешаронӣ ва хулосабарории муъҷаз нишонаҳои фарқкунандаи он мебошанд. Ба андешаи муаллифи мақола қаҳрамонҳои Рачаб Мардон ҳеч гоҳ одамони одӣ ва муқаррарӣ набуда, шахсияти ҳар кадоми онҳо дорои ҷаззобиятест, ки онро метавонад танҳо муаллифи мавод бубинаду баён намояд. Агар рӯйхати портретҳои шахсиятҳои дар тули ҳаёти эҷодиаш офаридаи публитсист Рачаб Мардонро тартиб диҳем, бармало эҳсос мегардад, ки онҳо шахсиятҳои бо таърихи Ватан ва миллати мо тавъам буда, бузургтарин шоҳкориҳои истеҳсолӣ бо дасти онҳо офарида шудааст.

Калидвожаҳо: очерк, муаллиф, образи бадеӣ, интихоби мавзуъ, воқеият, саҳнаҳои зиндагӣ, сатҳи иҷтимоӣ, хусусияти жанр, навъҳои очерк.

ОТРАЖЕНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ ОБЩЕСТВА В ОЧЕРКАХ РАДЖАБА МАРДОНА

В данной статье рассматривается очерк как важный жанр современной журналистики, и подчеркивается, что этот популярный и эффективный жанр журналистики может быть средством пропаганды и подготовки людей к политическим и экономическим переменам. Автор отмечает, что очерк является одним из важнейших и популярных жанров публицистики и составляет основу печати. Важнейшая задача очерка в печати – дать возможность и обеспечить использование литературного образа в решении социально-экономических, политических и культурных проблем и т.д. Именно эти свойства и элементы очерка наблюдаются ещё в древних произведениях классической литератры и устном народром творчестве. С учётом того, что очерк является одним из основных средств изображения действительности в СМИ, в данной статье исследуются очерки, посвященные отражению социальных проблем известного таджикского публициста Раджаба Мардона. Следует сказать, что Раджаб Мардон – один из тех таджикских писателей, у которых есть особый стиль и школа журналистики. Творческую школу того или иного писателя и журналиста составляют не только группы его последователей и и современников, но и особый взгляд, свой способ решения проблем, особое мышление – вот их отличительные признаки. По мнению автора статьи, герои Раджаба Мардона никогда не были обычными людьми, в каждом из них есть очарование, которое может увидеть и выразить только автор материала. Если составить список портретов героев, созданных публицистом Раджабом Мардоном за время его творческой жизни, то мы почувствуем, что это личности истории нашей Родины и народа, и их руками созданы и благоустроены величайшие шедевры производства, строительства и т.д.

Ключевые слова: очерк, автор, художественный образ, выбор темы, реальность, сцены из жизни, социальный уровень, жанровые характеристики, виды очерка.

REFLECTION OF SOCIAL PROBLEMS OF SOCIETY IN ESSAYS OF RAJAB MARDON

This article considers the essay as an important genre of modern journalism, and emphasizes that this popular and effective genre of journalism can be a means of propaganda and preparing people for political and economic changes. The author notes that the essay is one of the most important and popular genres of journalism and forms the basis of the press. The most important task of an essay in print is to enable and ensure the use of a literary image in solving socio-economic, political and cultural problems, etc. It is these properties and elements of the essay that are observed even in the ancient works of classical literature and oral folk art. Taking into account the fact that the essay is one of the main means of depicting reality in the media, this article examines essays on the reflection of the social problems of the famous Tajik publicist Rajab Mardon. It should be said that Rajab Mardon is one of those Tajik writers who have a special style and school of journalism. The creative school of this or that writer and journalist consists not only of groups of his followers and contemporaries, but also a special way of looking, a way of solving problems, a special way of thinking and conclusions - these are its distinguishing features. According to the author of the article, the heroes of Rajab Mardon have never been ordinary people, each of them has a charm that only the author of the material can see and express. If we make a list of portraits of personalities created by the publicist Rajab Mardon during his creative life, then we will feel that these are personalities of the history of our Motherland and people, and the greatest masterpieces of production, construction, etc.

Key words: essay, author, artistic image, choice of topic, reality, scenes of life, social level, genre of characteristics, types of essay.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Гулчаҳони Табар*** - Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ, докторанти Ph.D-и ихтисоси журналистика. **Суроғa:** 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯч. С.Сафаров, 16.
Тел.: **(+992) 987-21-12-19**

Сведения об авторе: ***Гулджахони Табар*** - Кулябский государственный университет им. А.Рудаки, докторант Ph.D кафедры журналистики. **Адрес:** 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С. Сафарова, 16.
Тел.: **(+992) 987-21-12-19**

Information about the author: ***Guljahoni Tabar*** - Kulyab State University named after. A. Rudaki, doctoral student Ph.D of the Department of Journalism. **Address:** 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, S. Safarov street, 16.
Phone: **(+992) 987-21-12-19**

УДК: 007.11 (575:3)

ПАЙВАНДИ ИЛМУ ПУБЛИТСИСТИКА ДАР ТАЪЛИФОТИ МУҲАММАДҶОН ШАКУРӢ

Каримова Т.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Фаъолияти эҷодии Муҳаммадҷон Шакурӣ намунаи олии омезиш ва ба ҳам таъсиргузории публитсистикаю илм буда, дар шинохти воқеиятҳои иҷтимоӣ ва адабиву фарҳангӣ таҷрибаи бесобиқа ва пурмоя ба шумор меравад. Ин донишманд ҳамчун публитсист, пеш аз ҳама, ба таҳқиқи ҳодисаҳову равандҳои воқеиятҳои иҷтимоиву адабӣ ва фарҳангӣ машғул шуда, "дар ин замина ҳамчун олим "таърихи муосир"-ро эҷод намудааст". Е.П. Прохоров "ба муқобили ин андеша" эътироз карданро нораво дониста, меафзояд, ки "таърихи публитсистика миқдори зиёди чунин осореро медонад, ки намунаи олии таҳлил ва арзёбии илмии санадҳои иҷтимоӣ ҳастанд" [5, с.19]. Ба ин андешаи донишманди рус Е.П. Прохоров метавон илова кард, ки публитсистикаи илмӣ илова ба таҳқиқи мушкилоти иҷтимоӣ дар шинохт ва таҳлили масоили адабию фарҳангӣ низ нақши таъсиргузор дорад ва фаъолияти М. Шакурӣ намунаи олии ҳамгироии илму публитсистика дар ин самт мебошад.

Муҳаммадҷон Шакурӣ мисли даҳҳо шоиру нависанда ва олиму ҳунарманд парвардаи замони шуравӣ ва тарбиятдидаи мактаби идеологии он рӯзгор буд. Чунончи худи ин донишманд иброз намудааст: "шароити иҷтимоию сиёсии замон" ӯро водор мекард, ки "муносибати худро ба воқеаҳо, ба қаҳрамон ва фикру ҳиссиёти ӯ ошкоро ва бо эҳтироси сиёсӣ зоҳир кунад" [11, с. 75]. Аз ин ҷост, ки руҳи публитсистонаи осори илмии ӯ бо гузашти замон тадриҷан қувват мегирифт. Руҳи публитсистӣ яке аз шаклҳои зоҳиршавии манфиатмандии ҷомеа, ниёзмандӣ ба донишмандони ҳақбину ҳақталош ва дахолати бевоситаи онҳо ба ҷараёни воқеиятҳои иҷтимоиву адабӣ ва фарҳангӣ буд, устод Шакурӣ, ки бо дақиққориву масъулиятшиносӣ онро ба анҷом расондааст.

Муҳаммадҷон Шакурӣ ҳанӯз "дар овони донишҷӯйӣ солҳои 1943 - 1945 дар идораи "Тоҷикистони сурх", ки имрӯз "Ҷумҳурият" ном дорад" [5, с.13], фаъолият карда ва таҷрибаи рӯзноманигорӣ омӯхтааст. Вай "шабҳо бо сармуҳаррир Самад Ғанӣ саҳифа" [7, с.13] хонда, бо розу ниёзи ин касб, ки дар он солҳо хусусияти амиқи таблиғотӣ дошт, ошно мешавад. Маҳз аз ҳамон давра сар карда, руҳи публитсистӣ бо амал ва андешаронии ӯ дамсоз омада, минбаъд дар шаклгирии манфиатмандиаш дар фарогирӣ ва таҳқиқу таҳлили масоили иҷтимоӣ ва адабию фарҳангӣ нақши устувор гузоштааст. Ба ифодаи дақиқтар, руҳи публитсистӣ аз аввалин қадамҳои эҷодии М. Шакурӣ то ба охирин рӯзҳои ҳаёташ, ки эҷод мекард, дар фарогирии дарунмоя ва зебоишинохтии воқеоти иҷтимоӣ ва адабию фарҳангӣ ва тадқиқи ботааннии ҳамаҷонибаи илмии публитсистӣ бо навиштаҳояш ҳамроҳ будааст.

Ҳамин тавр, оҳанг ва ҷанбаи публитсистӣ аз оғоз то охири фаъолияти эҷодии М. Шакурӣ, кам ё беш, дар ҳамаи таълифоташ зуҳур карда, ҳадафҳо ва вазифаҳои ғоявии илмии он, ки руҳи публитсистиро дар худ ғунҷондааст, гуногун мебошад. Аз ҳама муҳим ин аст, ки аз як таълифот то таълифоти дигар ин ҳадафу вазифаҳо ва ормонҳо дақиқ ва мушаххас гардида, ба тадқиқи гуногунҷанбаи публитсистӣ тобеъ гардидааст. Мо дар ин мақола ба шаклҳои гуногуни тарзи сухани публитсистии М. Шакурӣ, вазифаҳо ва меъёрҳои ҳунарии ташаккулу таҳаввули тадриҷии руҳи публитсистии осори ӯ таваҷҷуҳ накарда, фақат бунмоя, обуранг ва руҳи публитсистии масъалаи худшиносии миллиро дар заминаи баъзе аз тадқиқотҳои ӯ таҳлил ва арзёбӣ хоҳем кард.

Аз солҳои бистуму сиюми садаи гузашта сар карда, руҳи озодихоҳонаи замони азнавсозиҳои иҷтимоӣ ва адабию фарҳангӣ андешаву орои адибон, аз ҷумла донишмандонро низ ба ҷунбиш овард. Дар таърихи адабиёт ва илми тоҷик қувват гирифтани тамоюли публитсистӣ низ ба ҳамин раванд сахт алоқаманд мебошад. Ҳарчанд дар эҷодиёти адибон ва донишмандон дар ибтидо, бахусус дар солҳои сӣ ва чиҳилу панҷоҳ "ҳарорати романтикӣ" (М. Шакурӣ) бо руҳи публитсистӣ ҳамбастагии тамомиёр дошт, вале ин раванд тадриҷан бо гузашти замон, аз солҳои шастуми садаи гузашта ва баъд,

алалхусус дар тадқиқотҳои илмӣ бо ҷустуҷӯйҳои воқеъбинона ва андешамандонаи публитсистӣ ҳамроҳ гардид, ки таҳқиқ ва арзёбии масъалаи худшиносии миллӣ дар фаъолияти бисёрҷанбаи таҳқиқотии М. Шакурӣ ҷузъе аз он мебошад.

Аз солҳои шаст нақши ҷанбаи публитсистӣ дар осори илмии М. Шакурӣ ба сифати ҷузъи муҳимми таҳқиқи масоили иҷтимоӣ, аз ҷумла худшиносии миллӣ тадричан равшантар ва мушаххастар зоҳир шуда, руҳи публитсистӣ дар ин замина василаи таъсиргузоре дар инъикос ва зоҳир намудани масъалаи худшиносии миллӣ мегардад. Ба мушоҳидаи саҳеҳи Масрури Абдуллоҳ "Агар дар нимаи авввали қарни XX устод Айнӣ ба илми адабиётшиносӣ ва публитсистикаи тоҷик таҳқиқи худшиносии миллии тоҷиконро ворид сохта, онро тарғибу ташвиқ карда ва ба ин васила ба афкори нави миллии тоҷикӣ асос гузошта бошад, пас ба эътимоди қавӣ метавон гуфт, ки устод Шакурӣ дар чаҳоряки охири қарни гузашта ва аввали қарни ҳозир таҳқиқ ва тарғиби мавзуи худшиносии миллии тоҷиконро дар таҳқиқоти адабиётшиносӣ ва публитсистии худ идома ва инкишоф додааст". Ба ин далел, Масрури Абдуллоҳ барҳақ Муҳаммадҷон Шакуриро асосгузори "афкори нави миллии тоҷикӣ ва таълимоти хосси миллии тоҷикӣ" [1, с.258] донистааст, ки худшиносии миллӣ ҷузъе аз афкор ва ормони миллии ин донишманд дар осори таҳқиқотиаш мебошад.

Вақте мероси илмии ин донишмандро аз солҳои шастуми садаи гузашта ва баъд аз назар мегузаронем, маълум мешавад, ки унсури публитсистӣ дар инъикос ва таблиғи масъалаи худшиносии миллӣ ҷузъи таркиби бофти илмии осори таҳқиқотии ӯ буда, василае барои амиқбурди таҳқиқи илмӣ ва "арзёбии амиқи илмии воқеияти" [6, с.216] ҳаёти гузашта ва имрӯзаи тоҷикон будааст. Фарқияти таълифоти М. Шакурӣ аз мақолаҳои илмии дар ин замина навишташуда дар он аст, ки ҷанбаи публитсистӣ дар нигоштаҳои ӯ аз бунмояи илмии асар ҷудо набуда, истиқлоли зебоишиносӣ низ дорад. Аксаран дар таҳқиқҳои илмии дар ин замина анҷомдодаи ӯ ҷанбаъ ва руҳи публитсистӣ бунёди илмии асарро халалдор накарда, балки ба он неру бахшидааст.

Аз мақолаи М. Шакурӣ (М. Шукуров) "Тадқиқи бадеӣ ва ҷанбаи публитсистӣ" (1955-1957) бармеояд, ки публитсистика барои ӯ василаи таъсиргузори "бедоркунии андешаи ҷомеа" [5, с. 202] буда, ин хусусияти он дар шинохти масъалаи худшиносии миллӣ дар аввалин таҳқиқҳои ӯ равшан зоҳир гаштааст. Аз ҷумла дар маҷмуаи мақолаҳояш, ки соли 1964 бо номи "Анъана, халқият ва маҳорат" ба чоп расидааст, руҳи публитсистӣ дар тарҳи масъалаи худшиносии миллии тоҷикон василаи такмили сохтори мундариҷавӣ ва жанрии баъзе мақолаҳои ӯст.

Дар ин равиш ӯ дар солҳои шастум яке аз аввалинҳо шуда, дар алоқамандӣ ба анъана ва навоварӣ масъалаи мушкилоти худшиносии миллиро матраҳ кардааст, ки ба усул (метод)-и эътиқодмандӣ ё боваркунонӣ асос ёфтааст. Ин усул ба шаклгирии дастурҳо, андешаҳо, назарҳо ва муносибатҳо нигаронида шуда, боварии хонандаро "барои қавӣ кардан ё тағйир додани дастурҳои қаблан азхудкардашуда тағйир медиҳад" [2, с. 81]. М. Шакурӣ дар такя ба ҳамин усул ва корбурди руҳи публитсистӣ диди тадқиқию таҳлилиро дар мақолаи "Анъанаҳои ёддоштнависии классикӣ дар "Ёддоштҳо"-и устод Айнӣ" такмил бахшида, бори аввал дар адабиётшиносии тоҷик дар такя ба суннатҳои мондагори адабию фарҳангии гузаштагон масъалаи худшиносии миллиро ҷиддан ба миён мегузорад. Дар ин мақола, ба ифодаи худи ин донишманд "унсури публитсистӣ вазифаи "пайвандкориро" иҷро намудааст" [11, с. 86], яъне пайванд бо гузашта ва суннатҳои пурбори адабию фарҳангӣ, ки дар батни худ худшиносии миллиро то ба имрӯз маҳфуз доштааст. Ба ифодаи дигар, чунонки профессор М. Муродӣ ҳам қаблан навишта буд, дар ин амали М. Шакурӣ "ҳадафи маърифатӣ дар ҷойи аввал" [4, с. 4] қарор дошта, хонандаро ба худшиносӣ ва худогоҳии миллӣ савқ медиҳад.

Дар мақолаи ёдшудаи М. Шакурӣ меъёри асосии шинохти масъалаи худшиносии миллӣ дараҷаи иштироки мабдаи илмӣ ва таносуби мабдаи илмӣ ва публитсистӣ мебошад. Вобаста ба моҳияти мундариҷавию сохторӣ дар чунин мақолаҳо ҷанбаи илмӣ, публитсистӣ арзиш ва мавқеи баробар дошта, тадқиқ ва арзёбии ҷиддии масъалаи худшиносӣ ва худогоҳии миллиро ба роҳ андохтаанд.

Замоне ки М. Шакурӣ мақолаи "Анъанаҳои ёддоштнависии классикӣ дар "Ёддоштҳо"-и устод Айнӣ"-ро эҷод намуд, барои ҷомеаи тоҷикони тобеи Шуравӣ худшиносии синфӣ ва иҷтимоӣ ҳама гуна арзишҳои миллиро фурӯ гузошта буд. Ин донишманд дар заминаи қиёсу муқобила тавонистааст собит созад, ки шинохт ва корбурди

суннатҳои арзишманди адабӣ ва пайравии огоҳона ба он, ки мероси ҳазорсолаи миллист, василаи бозгашт ба асолати ҳунари миллӣ буда, он метавонад заминаро барои навоварӣ муҳайё созад, ҳамчунон ки ин таҷриба дар мисоли "Ёддоштҳо"-и устод Айнӣ "аҳамияти бузургеро соҳиб аст". Бо "адабиёти классикии тоҷик алоқаи узвӣ" доштани ин асарро М. Шакурӣ як навъ бозгашт ба асолати ҳунари миллӣ медонад, ки ба наҳве раҳнамоии хонанда ба шинохти моҳияти худшиносии миллӣ низ ҳаст [9, с. 7-8].

Таҳқиқоти М. Шакурӣ дар ин замина асоси мустаҳками ҳуҷҷатию фактологӣ дошта, ҳарчанд муаллиф тамоми паҳлуҳои масъалаи таъсирпазирӣ ва навовариро дар заминаи таҷрибаи ёддоштнависии устод Айнӣ ва дар қиёс бо осори тарҷумаҳолии классикӣ фаро нагирифта бошад, таҳқиқ ва тавсифи ин масъала, ки бо бакоргирии унсури публитсистӣ ва таркиби бофти илмӣ амалӣ карда шудааст, василаи таъсиргузори амиқбурди таҳқиқи илмӣ бо истифода аз руҳи публитсистӣ дар шинохти худшиносӣ ва худогоҳии миллӣ мебошад.

М. Шакурӣ ин мавзуъро дар тули фаъолияти эҷодияш ҳеҷ вақт раҳо накардааст. Мақолаҳои "Саҳифаҳои нафрат ва тамасхур" (1959), "Аввалин асари тарҷимаҳолӣ дар драматургияи тоҷик" (1960), "Мавзуъҳои ҳозиразамон ва "заминаи" классикии назм" (1962), "Фаъолияти илмии устод Айнӣ ва худогоҳии миллии меҳнаткашони тоҷик" (1978) ва монанди инҳо бо таҳқиқи амиқ ва "баёни соф публитсистӣ" (М. Шакурӣ) барои шинохти моҳияти масъалаи худшиносии миллӣ раҳнамои хонандаи солҳои шасту ҳафтодуми садаи гузашта будаанд. Бе ягон муболиға метавон икрор кард, ки новобаста ба сиёсати идеологии замон дар мақолаҳои зикршуда оҳанги публитсистӣ пурқувват буда, нуқтаи олии руҳи публитсистӣ дар он лаҳза ошкор мешавад, ки муҳаққиқ баҳси меросбарии миллиро ба миён мекашад ва бисёре аз намунаҳои осори классикиро намуди ҳувияти миллӣ таъбир мекунад. Дар ин замина мақолаи "Аввалин асари таърихии тарҷумаҳолӣ дар драматургияи тоҷик" низ ҷолиби диққат мебошад.

Муаллиф дар ин мақола песаи С. Улуғзода "Рӯдакӣ"-ро нақд карда, бо истифода аз воситаҳои публитсистӣ масъалаи худшиносии таърихии халқи тоҷикро ба миён мекашад. Оҳанги пурқуввати публитсистӣ ба ӯ имкон додааст, ки тадқиқи илмӣ ва руҳи ормонии мақоларо ба мақсади муайян равона сохта, ба ин васила ғояи худшиносии миллиро бо тамоми шукӯҳаш ҷилва диҳад. Ҳадафи аслии ин донишманд аз эҷоди ин мақола диққати муосиронро ба меодгоҳи маънавию таърихии миллат ҷалб кардан аст. Ба назари ӯ аз ҷониби С. Улуғзода эҷод гардидани песаи таърихии тарҷумаҳолии "Рӯдакӣ" фарохонии миллат ба шинохти ҳувияти азалии миллиаш аст, ки муаллиф ба тариқи зайл хулоса кардааст: "Номи мардони бузурги таърих дар муҳимтарин даврҳои тараққиёти ҷамъият ҳамеша ҳамдаму ҳамдасти намояндагони пешқадами халқ буда, барои пешрафти ҳаёт хизмат хоҳад кард. Бузургии онҳо низ дар ҳамин аст, ки аҳамияти афкору ақидаҳо ва идеалҳои ҷамъиятии онҳо фақат бо як давраи муайян, танҳо бо замони зиндагии худашон маҳдуд нагардида, балки наслҳои ояндаро низ дар роҳи бахту саодат ба муборизa руҳбаланд менамояд. Эҷодиёти мутафаккирон ва шоирони бузург маҳсули замони худ бошад ҳам, доимо ба оянда нигаронида шудааст" [10, с. 141]. Муаллиф бо истифода аз воситаҳои таъсиргузори публитсистӣ, аз ҷумла забон, руҳ ва оҳанги публитсистӣ тавонистааст хонандаро ҳушдор диҳад, ки шинохти чеҳраҳои таърихӣ, аз ҷумла Рӯдакӣ, бозгашти миллатро ба бунгоҳи азалии маънавию худшиносии миллӣ метезонад.

Публитсисти машҳури рус А. Аграновский дар як навиштааш, зикр намудааст, ки "Ман ба мақолаҳое имтиёз медиҳам (ҳамчунин очерк, фелетон, мухбирнома), ки дар онҳо нисбат ба суолҳо аломати хитоб камтар бошад. "Барои чӣ?", "Аз барои чӣ?", "Чӣ хел?", "Чиро аз ин интизор шудан мумкин аст?". Хонанда фикр карданро дӯст медорад... Агар вай баъди ин бо муаллиф ҳамфикр шавад ва ба хулосаи даркорӣ ояд, натиҷа беандоза бузург аст". А. Аграновский такрор ба такрор таъкид мекунад: "Публитсистика, ба назари ман, аз он ҷо сар мешавад, ки он ҷо маънӣ ҳаст", ҷое, ки воқеияти зиндагӣ ҷузъ ба ҷузъ "тафтиш карда мешавад", вақте ки решаи ҳаводис ошкор мешавад, санадҳои "урён" пешниҳод намешавад" [5, с. 202].

Публитсистикаи М. Шакурӣ низ ҳамин гуна хусусият дошта, дар таъбир ва тафсири масъалаи худшиносии миллӣ, пеш аз ҳама, ба воқеияти зиндагии тоҷикон ва "тафтиш"-и он такя доштааст. Дар ин замина М. Шакурӣ дар мақолаҳои эҷодкардааш ҳамчун публитсист санадҳоеро ошкор мекунад, ки муносибатҳои иҷтимоиро шакл додаанд. Муҳаққиқ бо ин амал тавонистааст алоқаҳоеро мушаххас созад, ки дар шароити мавҷудаи иҷтимоӣ (замони

шуравӣ ва баъди он) пешрафти ҷомеаи миллиро дар расидан ба ҳадафҳои худшиносӣ халалдор менамоянд. Дар ин замина навиштаҳои ӯ “тавсияи амалӣ барои тағйири чунин вазъият ва аз байн бурдани омилҳоест, ки ба ташаккули муносибатҳои нави ҷамъиятӣ ва пешрафти мутаносиби шахсияти комил” [5, с. 203-204] дар ҷомеаи миллӣ халал мерасонад. Ба ин далел, таҳқиқ ва баррасии мавзуи худшиносии миллӣ барои М. Шакурӣ дар солҳои навадуми садаи гузашта ва давраи истиқлол ҳадафи асосии мақолаҳои публитсистӣ қарор гирифт ва ӯ тавонист дар ин замина андешаҳои тозаи худшиносии миллӣ ва таълимоти хосси миллии тоҷикиро асос гузорад [1, с. 259].

Заминагузори ин тамоюл дар эҷодиёти М. Шакурӣ нахуст рисолаҳои “Мактаби одамият” (1991) ва “Забони мо ҳастии мо”(1991) буда, сипас бо эҷоди осоре монанди “Хуросон аст ин ҷо. Маънавият, забон ва эҳёи миллии тоҷикон” (1996, 1997, 2009), “Истиқлол ва худшиносии иҷтимоиву маънавӣ “ (1999), “Садриддин Айнӣ-равшангари бузурги таърихи тоҷикон” (2001), “Садри Бухоро” (2002, 2005), “Инсонгароии омӯзиш ва забони миллӣ” (2002), “Ҷусторҳо дар бораи забону адаб ва фарҳанги Тоҷикистон” (2003), “Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист” (2006), “Равшангари бузург” (2006), “Пантуркизм ва сарнавишти таърихии тоҷикон” (2012) ва ғайра ин равиши фикрӣ ва ҳунариро ташаккул ва таҳаввули чашмгир бахшидааст.

Хусусияти асосии публитсистикаи илмии индавраинаи М. Шакуриро дар таҳқиқ ва таҳлили мавзуи худшиносии миллати тоҷик, “бештар масъалагузории ҷиддӣ шакл додааст” [6, с. 215], ки василаи такмили сохтори мундаричавӣ ва шаклии ин гуна осори ӯ мебошад. Тозагие, ки дар ин замина мушоҳида мекунем ин аст, ки ин донишманд нахустин бор дар илми тоҷик рукнҳои таърихӣ, фарҳангӣ ва ҳувияти миллиро ба сароҳат таҳқиқ ва таҳлил карда, дар боби унсурҳои он – забон, фарҳанг, хусусиёти ахлоқ, дин, адабиёт, ҳунар, таърих, осори бостонӣ, машоҳиди (маҳалли гирдиҳамоӣ) тоҷикӣ, ҷуғрофиё, парчам, сиёсат, асотир, нажод, суруди миллӣ, ифтихороти миллӣ, шиносномаи миллӣ, иқтисод ва монанди инҳо мулоҳизоти ҷолиб баён доштааст, ки барои миллати тоҷик ҳамчунон сарнавиштсоз боқӣ мемонад.

Чунонки мебинем, М. Шакурӣ ҳамчун олим ва публитсист, ба қавли Лоиқ “бо камоли миллатбоварӣ ва мардонагӣ, шоистагӣ, худшиносӣ, худогоҳӣ” мехоҳад хонандаро аз “пучистони фарҳангӣ, маънавӣ, забонӣ ва руҳонӣ” [8, с.10-12] берун оварда, бо сарчашмаҳои асосии ифтихорот –ҳувият ва рукнҳои ҳастии таърихиву фарҳангии миллат, ки дар боло зикр шуд, ошно созад ва сӯйи худшиносиву худсозӣ раҳнамоӣ кунад. Ин донишманд ба масоили миллие, ки мавриди назараш аст, диди мутафовит надорад, балки тамоми паҳлуҳои ин масъаларо аз назар гузаронида, аз он ба манфиати миллат ва имрӯзу ояндаи он натиҷагирӣ кардааст. Дар ин замина, ба далели он ки забон ва фарҳанг “ду нишонаи муҳимми миллат” буда, “симои онро муайян мекунад, мавқеи онро дар таърих ва дар байни миллатҳои дигар таъйин менамояд” [8, с. 27], аз ҳама зиёдтар диққати ӯро ҷалб намудааст.

Ҳанӯз дар китоби “Забони мо, ҳастии мо” (1991) М. Шакурӣ забонро унсури бунёдии ҳастии маънавии миллат шинохта, нақши онро дар рушди маърифати инсон ва мақоми худогоҳиву худшиносӣ таъкид карда буд. Нависанда Ӯ. Кӯҳзод ин китобро нақд карда навиштааст, ки “Ҳар вақте ки паллаи тарозуи адолат каҷ меравад ва маданияту мавҷудияти як мулк ва ё як халқ зери хатар мемонад, хавфи маҳдуд шудани доираи амали забон, ҳатто хавфи нест гардидани он забон пеш меояд, забон муҳтоҷ мемонад ба ҳимоятгарон”. Мавсуф дар ин замина М. Шакуриро ҳимоятгар ва наҷотбахши забон унвон карда, меафзояд, ки “Маҳз бо дарки амиқи зарурати забон дар тақдири халқ, қисми умдаи таҳқиқотҳои ду китоби фавқуззикри академик Муҳаммадҷон Шукуров (китобҳои “Мактаби одамият” ва “Забони мо, ҳастии мо” дар назар аст-шарҳи мо), масоили гуногуни забони модариро фаро гирифтааст” [3, с. 274].

Ҳамин тавр, ин донишманди фақид дар китоби “Инсонгароии омӯзиш ва забони миллӣ” ва мақолаҳои фаровони дигараш, аз ҷумла “Андаке аз таърихи Қонуни забон”, “Қонуни забон ва давлати миллӣ”, “Худшиносии миллӣ ва забони миллии илм”, “Азизи ман, Хуросон аст ин ҷо” масъалаҳои ҳассоси забон, яъне маҳдудиятҳоеро, ки дар замони шуравӣ барои инкишофи забони тоҷикӣ вазъ шуда буд, аз ҷумла хат, таълими он дар мактабҳо ва ғайраро ба баҳс кашида, “забонро шаҳсутуни бинои ҳастии миллат” меномад

ва таъкид мекунад, ки миллат бояд “барои устуворӣ ва бегазандии он” кӯшиш намояд [8, с.194].

Зимнан бояд гуфт, ки дар замони шуравӣ ва баъди он низ бисёре аз муҳаққиқон ин мавзуъро фақат аз рӯйи меъёрҳои маънавии ақидаӣ (идеологӣ) шарҳу тавсиф мекарданд. М. Шакурӣ нафаре буд, ки бори нахуст ин меъёрҳоро фурӯ гузошта, масъалаи забони модариро ҳамчун унсури ҳувиятсози миллат дар низоми муносибатҳо таҳқиқ ва арзёбӣ кард ва ба моҳияти масъала сар фурӯ бурд. Ин донишманд дар мақолаҳояш забонро “ҳамчун низоми муносибатҳо дар алоқамандии таркибӣ” бо ҳаводиси ба сари миллат омада таҳқиқ ва таҳлил карда, ба ин васила руҳи “таркибии публитсистии алоқаманд” [5, с. 207] бо сарнавишти забонро ба хонанда илҷо мекунад, ки дар шинохти нақши забон, ба таъбири худаш “дар ҳастии миллат масъалаи шумораи як аст” [8, с.195].

Дидгоҳҳои публитсистии ин донишманд дар бораи номи забон ва забон ҳамчун бофти иҷтимоӣ ва ҳувияти миллӣ якрӯю бериёст. Махсусан, имрӯз, ки баҳси номи забон дар шабакаҳои иҷтимоӣ хеле гарм буда, баъзе иштирокдорони он мисли “оҷои Ҷалол Матинӣ, ки зоҳиран аз таърихи пурмоҷарои тоҷикон дар солҳои ХХ-уми қарни гузашта” [1, с. 264] бехабаранд, бояд ба ҳарфҳои зайли М. Шакурӣ сар фурӯ баранд ва биандешанд, ки ин марди миллатдӯст ва фидоии ҳифзи тоҷикият чӣ мехоста: “Ин ҷавонон ва он оғоёни даъвогар (манзур Ҷалол Матинӣ аст-шарҳи мо) аз асли масъала бехабаранд ва намедонанд, ки дар чоряки аввали садаи мо (асри ХХ дар назар аст- К.Т.) дигар шудани номи забону адабиёти тоҷикони Осиёи Миёна сабабҳои ҷиддӣ дошт ва чунонки пайдоиши кишваре бо номи Тоҷикистон зарурати таърихӣ буда, дар пайи муборизаҳои сахте даст дод ва бақои умри миллати тоҷикро дар Осиёи Миёна таъмин кард, ҳамчунон истилоҳоти “забони тоҷикӣ”, “адабиёти тоҷикӣ” ва ғайра, ки ба ҷойи “забони форсӣ” ва “адабиёти форсӣ” расман пазируфта шуд, низ барои зинда мондани тоҷикон дар ин сарзамин ва ҳифзи эронияти онҳо сабаб гардид” [8, с. 136]. М. Шакурӣ дар идома ба ин натиҷа мерасад, ки “Ин унвонҳои тозаи “миллати тоҷик”, “забони тоҷикӣ”, “адабиёти тоҷикӣ”, “Тоҷикистон” ва ғайра боиси наҷоти тоҷикон шуд. Тоҷикони Осиёи Миёна маҷбур шуданд, ки ба бисёре аз падидаҳои ҳувияти худ номи нав дода, ба тарзе ки ба зимомдорони замон қобили қабул бошад, ҳастии миллии худро исбот ва устувор намоянд. Он унвонҳои нав барои ин ки эрониёни Осиёи Миёна чун як халқи ҷудогонаи ба худ хос ба ҳастии мустақилона ҳақ пайдо кунанд, замина фароҳам овард ва дар муборизаи сахти даҳаи бистум барои ташаккули худшиносии миллии мардум чун омили муҳимме хизмат кард” [8, с. 144]. Ин хулосаи публитсистии М. Шакурӣ метавонад онҳоеро, ки бо худнамоӣ “тоҷикӣ ғалат аст” мегӯянду менависанд, сари инсоф орад ва ба осори ӯ рӯй оваранд, ки ин мавзуъ ҳамаҷиҳата таҳқиқ ва арзёбӣ шудааст.

Чунонки ишора кардем, масъалаи дигаре, ки ин донишманд дар шинохти ҳувияти миллӣ муҳим донистааст, унсури фарҳангӣ мебошад. Ин масъаларо М. Шакурӣ дар матни воқеияти ҷаҳонгароӣ таҳқиқ ва таҳлил карда, аввал забон, таълим ва азхудкунии “дониш, ҳикмати ҳаёт, асрори ҷаҳонро ба забони модарӣ” [8, с. 220] яке аз василаҳои ҳифзи фарҳанги миллӣ ва эмин мондан аз таҳдидҳои ҷаҳонисозӣ ба шумор меоварад. Дар ин замина ӯ ҳифзи миллат, давлати миллӣ, Ватан ва Имонро аз воҷиботи фарҳангӣ дониста, ба ин натиҷа мерасад, ки “...арзишҳои фарҳангии ҳувиятсозро, ки дар садаи бист қисман ё комилан аз даст додем, дар даврони истиқлол бояд бикӯшем, ки боз баргардонем, дубора ба кор бигирем ва мувофиқи асри нав такмил бидиҳем, то барои пешбурди миллат дар шароити таърихии кунунӣ хидмат бикунанд, моро ба асли худ бипайванданд ва барои оянда роҳ равшан бикунанд. Чунончи, бояд хатти ниёгонро ривоҷ бидиҳем, то аз дарди манқуртият, ки бисёр падидаҳои он ба мағзи устухони мо нишастааст, раҳоӣ ёбем; забони форсии тоҷикиро аз чанголи бадханҷоли одигӯӣ ва тарҷумазадагӣ бираҳонем, то нанги бесаводӣ ва камсаводӣ аз сари мо дафъ шавад; барои амиқбурди шуури динии аҳли ҷомеа бикӯшем, то мардуми мо ба ном мусалмон набошанд, балки дарвоқеъ, муъмину мусулмони ҳақиқӣ буда, фармудаҳои дини мубини исломро дастури амал дар рафтору гуфтори худ қарор бидиҳанд, зеро худоҷӯиву худотарсӣ инсонро ба асли инсонии худ мерасонад ва ин ба суди миллат аст ва аз ин рӯ, давлат бояд ба баланд шудани шуури динӣ мусоидат кунад” [8, с. 238].

Аз таҳлилҳои муқоисавии анҷомгирифта натиҷа ин аст, ки агар аз қавли худи М. Шакурӣ бигӯем, аксари ин намуди таълифотҳои ӯ “публитсистикаи илмӣ”, яъне бо синтези илму публитсистика шакл гирифта, муаллиф илмро чун силоҳе дар майдони муборизаи

иҷтимоӣ (публитсистика) бағоят устуворона ба кор бурдааст, ки хонандаро барои шинохти моҳияти масъалаҳои иҷтимоиву фарҳангӣ ва бахусус, худшиносии миллӣ раҳнамоӣ мекунад.

Муқарриз: ***Муродӣ М.Б.*** – доктори илмҳои филологӣ, профессори ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Абдулло М. Устод Муҳаммадҷони Шакурӣ ва андешаи миллӣ / М. Абдуло // Абармарди илму фарҳанг (Маҷмӯаи мақолаҳо, ёддоштҳо ва меҳрномаҳо бахшида ба 80-солагии академик М. Шакурӣ). – Душанбе: Дониш, 2006. – С.258-270.
2. Виноградова, С.М. Приемы убеждающего воздействия в публикациях на международную тему / С.М. Виноградова // Печать в системе идейно-политического воспитания и экономического образования. Выпуск 18. – Ленинград, 1987. – С. 81-95.
3. Кӯҳзод, Ӯ. Нахуст унсури одамият / Ӯ. Кӯҳзод // Абармарди илму фарҳанг (Маҷмӯаи мақолаҳо, ёддоштҳо ва меҳрномаҳо бахшида ба 80-солагии академик М. Шакурӣ). – Душанбе: Дониш, 2006. – С. 271-275.
4. Муродӣ, М. Муҳаммадҷон Шакурӣ / М.Муродӣ. Публитсистикаи тоҷик. – Душанбе: Аржанг, 2021. – С. 495- 509.
5. Прохоров, Е.П. Публицист и действительность / Е.П. Прохоров. – Издательство Московского университета, 1973. – 317 с.
6. Радов, Г. Что может публицистика / Г. Радов // Новый мир. – 1971. - № 4. – С.215-224.
7. Шакурӣ, М. Зиндагиномаи худнавишт / М. Шакурӣ // Абармарди илму фарҳанг (Маҷмӯаи мақолаҳо, ёддоштҳо ва меҳрномаҳо бахшида ба 80-солагии академик М. Шакурӣ). – Душанбе: Дониш, 2006. – С. 10-23.
8. Шакурӣ, М. Хуросон аст ин ҷо: маънавият, забон ва эҳёи миллии тоҷикон / М.Шакурӣ. – Душанбе: Дониш, 2009. – 416 с.
9. Шукуров, М. Анъанаҳои ёддоштнависи классикӣ дар “Ёддоштҳо”-и устод Айнӣ” / М. Шукуров // Анъана, халқият ва маҳорат. - Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1964. – С.7-37.
10. Шукуров, М. Аввалин асари таърихии тарҷумаҳолӣ дар драматургияи тоҷик / М. Шукуров // Анъана, халқият ва маҳорат. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1964. – С.141-181.
11. Шукуров, М. Тадқиқи бадеӣ ва ҷанбаи публитсистӣ / М. Шукуров // Мактаби одамият: баъзе масъалаҳои адабиёт ва маънавият. – Душанбе, 1973. – С.73-91.

ПАЙВАНДИ ИЛМУ ПУБЛИТСИСТИКА ДАР ТАЪЛИФОТИ МУҲАММАДҶОН ШАКУРӢ

Дар мақола дар заминаи ҷустуҷӯйҳои илмӣ ва публитсистии М. Шакурӣ нақши публитсистикаи илмӣ дар таҳқиқ ва таҳлили мушкилоти иҷтимоиву фарҳангӣ, хосса худшиносии миллӣ ва ҳамгироии илму публитсистика бо таҳлили қиёсӣ нишон дода шудааст. Муаллиф ҷустуҷӯйҳои илмии ин донишмандро намунаи омезиш ва ба ҳам таъсиргузори илм ва публитсистика шинохта, руҳ ва оҳанги публитсистиро ҳамчун унсури такмилбахши сохтори мундариҷавӣ ва шаклии осори ӯ арзёбӣ намудааст. Хусусияти ҳунарии таълифоти М. Шакуриро дамсозии руҳи публитсистӣ бо андешаву орои худшиносии миллӣ мушаххас сохта, дар мақола тарзи таҳқиқи илмию публитсистии муҳаққиқ дар фарогирии дарунмоя ва моҳияти ғоявии воқеоти иҷтимоӣ ва адабиву фарҳангӣ, ки худшиносии миллӣ як ҷузъи он аст, ба таври мушаххас баррасӣ гардида, тозагии биниш ва тарзи таҳқиқи ӯ ба таври мушаххас нишон дода шудааст. Дар мақола оҳанг ва руҳи осори илмии М. Шакурӣ чун унсури сохтории илмию публитсистӣ таҳлил ва дар ин замина ҳадаф ва вазифаҳои илмию публитсистии ҷустуҷӯйҳои ӯ арзёбӣ шудааст. Аз ҷумла собит гардидааст, ки аз як асар то асари дигар М. Шакурӣ бо истифода аз усули дамсозии илмию публитсистӣ бунмоя, обуранг ва руҳи публитсистии масъалаҳои иҷтимоиву фарҳангӣ ва худшиносии миллиро таҳқиқ ва арзёбӣ кардааст. Дар заминаи таҷрибаи эҷодии М. Шакурӣ метавон ба ин натиҷа расид, ки аз солҳои шастуми садаи гузашта ба баъд унсури публитсистӣ дар инъикос ва таблиғи масъалаҳои иҷтимоӣ, фарҳангиву адабӣ ва махсусан, худшиносии миллӣ ҷузъи таркибии бофти илмию публитсистии осори ин муҳаққиқ буда, ба арзёбии амиқи воқеиятҳои иҷтимоиву адабӣ ва фарҳангӣ асос ёфтааст ва масъалагузории ҷиддӣ хусусияти мундариҷавӣ ва шаклии онро муайян менамояд.

Калидвожаҳо: Муҳаммадҷон Шакурӣ, публитсистика, пайванди илмӣ, масъала, худшиносӣ, миллӣ, забон, фарҳанг, ҳувият, ахлоқ, дин, адабиёт, ифтихороти миллӣ, истиқлол.

СВЯЗ НАУКИ И ПУБЛИЦИСТИКИ В НАСЛЕДИИ МУХАММАДДЖОНА ШАКУРИ

В статье на основе научных и публицистических исследований М. Шакури показана роль научной журналистики в исследовании и анализе социальных и культурных проблем, особенно национального самосознания и интеграции науки и журналистики с компаративистским анализом. Автор признал научные исследования этого ученого примером сочетания и взаимодействия науки и публицистики, а также оценил дух и тональность публицистики как элемент совершенствования содержательной структуры и формы его произведений. М. Шакури изучал художественные особенности публицистического стиля и национального самосознания, в статье анализируется метод научно-публицистического исследования при освещении содержания и идейной сущности общественных, литературных и культурных событий, из которых национальное самосознание является частью, обсуждается, особо отмечены чистота видения и путь исследования М.Шакури. В статье тон и дух научных работ М. Шакури анализируется как структурный научно-публицистический элемент, и в этом контексте оцениваются цели и задачи его научно-

публицистического исследования. В частности, доказано, что от одной работы к другой методом научно-публицистического анализа Шакури исследовал и оценивал характер, окраску и публицистический дух общественно-культурных проблем и национального самосознания. В контексте творческого опыта М. Шакури можно прийти к выводу, что с шестидесятых годов прошлого века публицистический элемент в отражении и продвижении социальных, культурных и литературных проблем, и особенно национального самосознания, является неотъемлемой частью научно-публицистической ткани этого труда исследователя, и является основой для глубокой оценки социальных, литературных и культурных реалий. Отмеченные и серьезные проблемы определяют его содержание и форму.

Ключевые слова: Мухаммаджон Шакури, журналистика, научная связь, проблема, самопознание, национальность, язык, культура, идентичность, нравственность, религия, литература, национальная гордость, независимость.

RELATIONSHIP OF SCIENCE AND JOURNALISM IN THE HERITAGE OF MUHAMMADJON SHAKURI

In the article based on the scientific and journalistic researches of M. Shakuri showed the role of scientific journalism in research and analysis of social and cultural problems, especially national self-awareness and the integration of science and journalism with comparative analysis. The author recognized the scientific researches of this scholar as an example of the combination and interaction of science and journalism, and evaluated the spirit and tone of journalism as an element of improving the content structure and form of his works. Artistic features of M. Shakuri made the creation of the journalistic spirit with the thoughts and ideas of national self-awareness concrete, in the article the method of scientific and journalistic research of the researcher in covering the content and ideological essence of social, literary and cultural events, of which national self-awareness is a part, was specifically discussed, the purity of vision and the way of research he is specifically marked. In the article, the tone and spirit of the scientific works of M. Shakuri was analyzed as a structural scientific and journalistic element, and in this context, the goals and tasks of his scientific and journalistic research were evaluated. In particular, it has been proven that from one work to another M. Using the method of scientific and journalistic analysis, Shakuri has researched and evaluated the nature, color and journalistic spirit of social and cultural issues and national self-awareness. In the context of the creative experience of M. Shakuri can come to the conclusion that since the sixties of the last century, the journalistic element in the reflection and promotion of social, cultural and literary issues, and especially national self-awareness, is an integral part of the scientific and journalistic fabric of this researcher's works, and is the basis for a deep assessment of social, literary and cultural realities. found and serious questioning determines its content and form.

Key words: Muhammadjon Shakuri, journalism, scientific connection, issue, self-knowledge, nationality, language, culture, identity, morality, religion, literature, national pride, independence.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Каримова Таҳмина*** - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯйи кафедраи матбуот. **Суроғa:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17. Тел.: **(+992) 987-77-59-24**

Сведение об авторе: ***Каримова Тахмина*** - Таджикский национальный университет, соискатель кафедры печати. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел.: **(+992) 987-77-59-24**

Information about the author: ***Karimova Tahmina*** - Tajik National University, post-graduate student of the Printing Department. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **(+992) 987-77-59-24**

УДК: 007.16 (575.3)

ЖУРНАЛ «БО РОХИ ЛЕНИНИ» («ПО ЛЕНИНСКОМУ ПУТИ»): РОЛЬ И МЕСТО В АКТИВИЗАЦИИ РАБОТЫ СРЕДИ ЖЕНЩИН

Сохибназарбекова Р.М.
Российско - Таджикский (Славянский) университет

В Таджикистане периода 20 - 30 годов XX века одним из приоритетных направлений советского правительства стало усиление работы по активизации женщин в общественно – политической жизни страны. СМИ Таджикистана, в частности таджикская периодическая печать, как основной инструмент пропаганды идеологии и политики новой власти, сыграла немаловажную роль в изменении гендерного сознания таджикского общества.

15 июня 1925 года оргбюро ЦК РКП(б) приняло практические предложения о задачах партии в области работы среди женщин, где особое внимание также уделялось роли печати. Согласно этим предложениям с целью дальнейшего усиления, углубления и охвата развивающейся активности женских масс провести в жизнь следующие конкретные мероприятия, в частности, в области руководства работой со стороны парторганизации по усилению аппарата отделов работниц и подготовки работников, в области экономического раскрепощения женщин Востока, в области правового и бытового раскрепощения и массовой работы и в области финансирования.

В том числе, придавая большое значение роли периодической печати, как основного инструмента формирования общественного мнения, в этом направлении были определены следующие её задачи:

- ✓ отделам печати как в центре, так и на местах вменить в обязанность поставить тщательное инструктирование печати для трудящихся женщин Востока. Сохранить и укрепить существующую сеть журналов для трудящихся женщин Востока. Поручить отделу печати ЦК совместно с женотделом разработать вопрос о включении журналов и газет для восточных женщин в счет субсидируемых из центра.
- ✓ обратить внимание на большое привлечение рабкорок и селькорок из среды трудящихся женщин Востока как к участию в специальных женских изданиях, так и в общей прессе, издаваемой в национальных республиках и областях. Наряду с втягиванием рабкорок и селькорок в общерабкоровские кружки практиковать, где это вызывается необходимостью, организацию специальных кружков рабкорок и селькорок. Привлечь внимание рабкоров и селькоров к вопросам быта и труда восточных женщин.
- ✓ в издательские планы всех издательств на 1925 г. включить издание литературы на национальных языках для широких трудящихся масс по вопросам хозяйственного, правового и семейно – бытового положения трудящихся женщин Востока в форме небольших брошюр, плакатов, лозунгов, кинолент и т. д. [6, с.73].

Следовательно, одной из основных задач периодической печати стало всестороннее освещение женского вопроса. Следует отметить, что до выхода первого специализированного журнала для женщин «Бо рохи Ленини» («По ленинскому пути») на таджикском языке женская тема была одной из центральных на страницах общей печати. Ещё в первом таджикском советском еженедельнике «Шуълаи инкилоб» («Пламя революции» - 1919) была опубликована статья его редактора - Саидризо Ализаде «Занонро тарбия дихед» («Воспитывайте женщин»).

В 20 - е годы в некоторых крупных таджикских изданиях создаются специальные рубрики, где публиковались материалы из жизни женщин, например, «Дар ҷабҳаи озодии занон” (“На фронте женской свободы”) в газете “Овози тоҷик” (“Голос таджика”) (1924), «Гушаи занон» («Женская страница») в газете «Бедории точик» («Пробуждение таджика») (1927), «Дунёи занон» («Мир женщин») в журнале «Рахбари дониш» («Путеводитель знаний») (1927).

Хотя ещё в 1921 году впервые на территории Средней Азии был создан специализированный женский журнал «Женщины Туркестана», где печатались материалы на русском, таджикском и узбекском языках, тем не менее, возникла необходимость создания женских изданий на национальных языках в отдельных республиках Средней Азии.

Следовательно, после узбекского журнала «Янги Йул» («Новый путь») Постановлением

Исполнительного бюро ЦК КП Таджикистана от 14 марта 1932 года начал издаваться ежемесячный общественно-политический журнал для женщин на таджикском языке, в котором об издании журнала было отмечено:

- ✓ признать необходимым выпуск ежемесячного массового издания ЦК КП(б) Таджикистана для трудящихся работниц и крестьянок на таджикском языке (латинским алфавитом);
- ✓ назначить редактором журнала товарища Артикбаеву, заместителем редактора товарища Насырову, отвественным секретарём товарища Касымову и членами редколлегии утвердить: Артыкову, Насырову, Касымову, Дайлами и Бахроми;
- ✓ установить объем журнала в размере 1,5 печатных листов;
- ✓ цена журнала не должна превышать 25-30 копеек;
- ✓ начать выпуск журнала с 1 мая 1932 года;
- ✓ настоящее постановление предложить для утверждения ЦК ВКП(б) и Среднеазиатскому бюро ЦК ВКП(б);

Таким образом, первый номер журнала «Бо рохи Ленини» («По ленинскому пути») – органа ЦК КП Таджикистана вышел в мае 1932 года в г. Душанбе. В первый год вышло всего 3 номера журнала. Функционирование журнала на данном периоде охватывает два этапа: первый с 1932 года до 1935 год и второй этап с 1936 года по 1941 год. В течение трех лет вышел всего 21 номер [2, с.279].

В 1935 году по решению бюро ЦК КП(б) Таджикистана от 1 ноября 1934 года выпуск журнала был приостановлен. Как отмечает исследователь М. Шукуров, «1 ноября 1934 года бюро ЦК КП(б) Таджикистана обсудило на своём заседании план издания газет и журналов на 1935 год и приняло следующее решение: газету «Барои маорифи комунисти»(«За Коммунистическое просвещение» - орган Наркомпросса) закрыть, оставив журнал «Инкилоби мадани» («Культурная революция») для руководства и повышения квалификации учителей, переименовав его в «Помощь учителю». Журналы «Барои адабиёти социалисти» (орган Союза Советских писателей Таджикистана) и «Бо рохи Ленини» закрыть, организовав вместо них один новый популярный, общедоступный журнал со специальным отделом для женщин и детей, как орган Союза советских писателей и Чрезвычайной комиссии по ликвидации грамотности и малограмотности. Принятие этого решения было вызвано, с одной стороны, необходимостью централизации издательского дела, улучшения руководства органами печати, эффективного использования материально – технической базы в целях улучшения качества печатной продукции и, с другой –нецелесообразностью сохранения тех печатных органов, которой не имели особой актуальности в жизни республики» [21, с.398].

Поэтому журнал был закрыт, однако новый объединённый журнал для женщин и детей не был создан и можно предположить, что его закрытие было связано с распространенным утверждением о том, что в Советском Союзе женский вопрос к этому периоду был уже решен.

Что касается тиража журнала, то в некотрых источниках тираж указан 4000 экземпляров, что не соотвествует действительности, так как если опираться на утверждение исследователя Шукурова, то в 1932 -1933 гг. в Таджикистане кроме новых республиканских, областных, районных газет и многотиражек, издавались также журналы «Инкилоби мадани» («Культурная революция»), Барои адабиёти социалисти» («За социалистическую литературу»), «Бо рохи Ленини» («По ленинскому пути») общим разовым тиражом 3000 экземпляров [21, с.394].

Спорным является также в вопрос о первом редакторе журнала. В некоторых источниках отмечено, что в те годы трудно было среди женщин найти образованного, практикующего журналиста, и поэтому руководство женским журналом было возложено на известного тогда журналиста – Касыма Дайлами, одного из старейших работников таджикской печати. Он стал первым редактором журнала, а самыми активными сотрудницами, по мнению академика Хуршеды Отахановой, в те годы являлись Музаффара Рустамова и Амина Махмудова.

Как отмечает С. Низамова, «в выходных данных журнала упоминались имена только двух представительниц женского пола, которые в то время сотрудничали с изданием. С улучшением экономической и культурной жизни и развитием общественных отношений образованных женщин становилось все больше и все чаще их имена упоминались в журнале. И наконец, в 1939 году главным редактором журнала становится женщина – Ф. Кабирова, и ее заместитель Сабохат

Шарифова, которая через несколько лет заняла пост главного редактора» [15, с.124].

По другому источнику редактором издания была Артыкбаева. Однако в первых сохранившихся номерах журнала, не указано имя редактора, только третий номер вышел за подписью заместителя ответственного редактора Ф. Алиева. Хотя в первых выпусках отсутствовало имя редактора, тем не менее, в Постановлении о журнале в качестве редактора указана фамилия Артыкбаевой.

Как мы отмечали выше, выход журнала в 1935 году был приостановлен. Его выпуск возобновился в 1936 году и журнал функционировал до начала Великой Отечественной войны. За это время увеличилось количество его читателей. Однако в годы ВОВ с целью усиления деятельности фронтовой прессы временно был остановлен выход многих отраслевых и районных изданий Таджикистана, в том числе прекратилось издание таких крупных газет, как «Пионери Тоҷикистон» («Пионер Таджикистана»), «Газетаи муаллимон» («Учительская газета»), журналов «Мактаби Советӣ» («Советская школа»), «Шарқи Сурх» («Красный Восток»), «Здравоохранение Таджикистана» и журнала «Бо роҳи Ленини» («По Ленинскому пути»). Более того, падение производства бумаги и прочие материальные трудности привели к сокращению периодичности выхода газет и их объема.

Выпуск журнала возобновился только после войны и с 1957 года выходил под названием «Занони Тоҷикистони советӣ» («Женщины советского Таджикистана»), чуть позже журнал лишился слова «советского» и до середины 80-х годов был известен как «Занони Точикистон», а затем переименован в «Фируза».

Основной задачей журнала в начальные годы его функционирования стало освещение государственной политики, направленной на активизацию женщин в общественно – политической жизни страны. Новая власть, основную преграду в осуществлении мер по социализации женщин, и в целом распространении новой идеологии, видела в религиозных предрассудках. Следовательно, ещё с первых лет функционирования Советской власти, проводилась антирелигиозная пропаганда среди населения Советского Востока и в 30 – е годы в советском государстве был взят курс на атеизм. Исходя из этого, атеистическое воспитание женщин и хучум(наступление на паранджу) считались основными методами раскрепощения женщин. В свою очередь, в таджикской периодической печати появляются публикации, направленные на формирование научно – материалистического и атеистического мировоззрения женщин.

В 30 – е годы считалось, что борьба с религией, ее влиянием на женские массы является одной из неотложных задач, ее приходилось решать в тесной связи с общей агитационно-пропагандистской работой и ликвидацией безграмотности масс. Без решения данной проблемы нельзя было обеспечить широкое вовлечение женщин в народное хозяйство, общественно-политическую и культурную жизнь страны.

Здесь следует отметить предостерегающие слова советского государственного и политического деятеля, теоретика марксизма, основателя Коммунистической партии и Советского социалистического государства в России В.И. Ленина о том, что новая власть(т.е.советская) не должна принимать поспешные и необдуманные шаги в решении женского вопроса. Т.е. исходя из религиозных убеждений, распространённых на Советском Востоке «бороться с религиозными предрассудками надо чрезвычайно осторожно; много вреда приносят те, которые вносят в эту борьбу оскорбление религиозного чувства. Нужно бороться путем пропаганды, путем просвещения. Внося остроту в борьбу, мы можем озлобить массу; такая борьба укрепляет деление масс по принципу религии, наша же сила в единении. Самый глубокий источник религиозных предрассудков – это нищета и темнота; с этим злом надо бороться» [6, с.30].

В Таджикистане конкретные мероприятия атеистического характера среди женщин начали проводиться с начала 30-х годов.

Начавшееся в 1926 году в Средней Азии движение «Ҳуҷум ба фаранҷӣ» («Наступление на паранджу»), как специфическая форма борьбы против патриархальных пережитков, стало решительным шагом в осуществлении политики советского государства в деле раскрепощения женщин. В свою очередь, основной задачей печати становится широкое обсуждение проводимой кампании и всех связанных с ней проблем.

Хотя журнал «Бо рохи Ленини» начал издаваться через 6 лет после начала акции, тем не менее, тема акции становится одной из центральных на его страницах. Например, материалы Авезова М. “Фаранҷӣ несту нобуд карда шавад» (“Уничтожить паранджу") [1, с.30-31], Бободжонова Р. “Фаранҷӣ душмани занон аст” (“Паранджа - враг женщин»)[5, с.30-31], Ибрагимзода А. “Ба ҳамшираи бофаранҷӣ” (“Сестре с паранджой“) [9, с.28], Касымова М. “Оташ ба решаи фаранҷӣ“ («Сжечь паранджу от корней”) [12, с.27], Лахути А. Ниқоб (“Маска”) [13, с.16], Турсунзаде М. “Нанги фаранҷӣ” («Стыд от паранджи») [19, с.16], Юсупов А. “Фаранҷипартоӣ дар Ленинобод” («В Ленинабаде бросают паранджу») [22] были посвящены различным аспектам этой акции.

Проблемы, связанные с акцией против паранджи и другими аспектами женского вопроса, нашли отражение не только в журналистских материалах, но и наблюдается также активная публикационная деятельность известных таджикских литераторов в этом направлении. Как отмечает исследователь Азимов, “Поэты и писатели Садриддин Айни, Абулкасым Лахути, Мирзо Турсунзаде, Мирсаид Миршакар, Абдусалом Дехоти, Рахим Джалил, Сухайли Джавхаризода, Тоджи Усмон, Касым Дайлами, Вохид Асрори, Обид Умаров, Шариф Файз, С.Саидзода, Рахим Джалил, Джалол Икрами и другие тесно сотрудничали с женским журналом «По ленинскому пути» [2, с.281].

С целью активизации работ среди женского населения еще в начальные годы строительства социализма создаются специальные женотделы, направленные на реализацию политики новой власти в решении женского вопроса. 12 ноября 1919 краевой комитет РКП(б) Туркестана принимает положение об отделе по работе среди женщин Средней Азии. Эти отделы создаются при всех среднеазиатских городских и районных партийных комитетах. В связи с тем, что на местах отсутствовали кадры коммунисток, ЦК РКП(б) в конце 1919 отправляет в Среднюю Азию группу женщин – членов партии [6, с.32], основной целью которых было создание отделов работниц и дехканок. Впоследствии такие отделы создаются при областных, городских и районных комитетах партии, деятельность которых обсуждалась на страницах первого женского журнала.

В журнале встречаются также публикации, освещающие работу женских клубов. Женские клубы на Востоке – это своеобразное культурно – просветительское учреждение.

Впервые вопрос о женских клубах возник на съезде народов Востока, который проходил в Баку в 1920 году. На этом съезде участвовало около 2000 делегатов из советских республик и зарубежных стран, в частности, Турции, Индии, Ирана, Афганистана и др. Более того, в работе съезда принимали участие 55 женщин. На совещании делегаток съезда и принимается решении о том, что в местах, где ещё сильно затворничество, создавать артели и женские клубы.

В Таджикистане первые женские клубы возникли в Ходжентском уезде еще в 1923-1924 гг. В январе 1930 г. в г. Ура-Тюбе был открыт образцовый женский клуб с залом на 300 человек [20]. В 1926 году этих клубов в Таджикистане было уже 5, в Хороге, Гарме, Ура-Тюбе, Душанбе, Пенджикенте [6, с.343].

Учитывая возрастающую необходимость в функционировании новых женских клубов, 14 августа 1934 года на заседании Президиума ЦИК Таджикской ССР, было принято Постановление о строительстве районных женских клубов:

1. Принимая во внимание отсутствие в районных и джамагатских центрах каких – либо помещений для развертывания культурно – массовой работы среди женщин – дехканок и колхозниц, считать необходимым приступить в текущем году к строительству женских клубов в следующих районах: Янги – Базаре, Файзабаде, Кзыл- Мазаре и Гиссаре.
2. Ассигновать имеющиеся в распоряжении ЦК УТБ при ЦИК Таджикской ССР средства, предусмотренные по бюджету 1934 г. На строительство районных женских клубов 140 тыс. рублей (сто сорок тысяч рублей следующим образом: Файзабад – 35000, Янги – Базар – 35000, Душанбе – 30000, при этом, обязать перечисленные райисполкомы недостающие суммы на строительство женских клубов изыскать в пределах средств местного бюджета [6, с.437].

Таким образом, в 20-30-е годы, наряду с делегатскими собраниями, слетами, конференциями, создавались также специальные женские клубы и женские красные уголки - основные формы работы с женщинами - мусульманками. Клубы и красные уголки являлись связующим звеном партийной организации с широкими женскими массами. Соответственно,

задачей печати становится агитация и пропаганда деятельности подобных клубов, чтобы расширить круг женщин, вовлеченных в их работу [16].

При клубах создавались школы ликбеза, разные курсы, библиотеки, кружки художественной самодеятельности. В них работали также производственные мастерские или артели, медицинская и юридическая консультация, детский сад, ясли. Кроме оказания практической помощи, читались лекции, с женщинами проводились беседы на политические, санитарно – гигиенические, правовые и другие темы. Для мужчин вход в эти клубы был запрещён, поэтому каждая женщина могла приходить в клуб, сбросить паранджу и с открытым лицом обратиться за помощью к консультантам или поступить на работу. При клубах создавались делегатские собрания, комсомольские ячейки девушек и пионерские отряды девочек, иначе говоря, женские клубы своей деятельностью охватывали все аспекты самостоятельной, внесемейной жизнедеятельности женщин, и уже с раннего возраста работали с девочками, привлекая их к общественной работе.

Значительное место на страницах женского издания отводится проблеме привлечения женщин к общественному труду. Например, в статье автора Жилаевой «Зан дар саноати матбаа» («Женщины в сфере печатного дела») речь идет о привлечении женщин к работе в сфере типографии. Согласно данному материалу, первая типография в Таджикистане была создана в 1927 году, и к этому времени здесь работали только мужчины. А в 1930 году количество женщин составило всего 4 и те были не местными, но уже к 1933 году в сталинабадской типографии работают 60 женщин, среди которых всего 9 мусульманок, и в связи с этим основной задачей стало привлечение еще большего количества женщин – мусульманок к работе [8].

В статье Андреева «Ясли для детей города Сталинабада» сообщается о проблемах, существующих в первых дошкольных детских учреждениях Таджикистана. Как отмечает автор, «в яслях работают 12 человек. Хотя ясли рассчитаны на 30 детей, однако на данный момент здесь воспитываются 45 детей. Спрос на ясли увеличивается, ежедневно матери приходят и требуют, чтобы их детей принимали в ясли» [4]. Таким образом, важным вектором в изменении социального положения женщин было создание социальной системы помощи в уходе и заботе о детях, с этой целью в Таджикистане создавались ясли, детские сады, детские дома, специальные пункты общественного питания, деятельность которых широко освещалась на страницах женского журнала «Бо роҳи Ленинӣ».

В 20 - 30-е годы в рамках культурной революции и борьбы за упрочение позиции новой власти под лозунгом «Борьба с безграмотностью – борьба за социализм» проводятся мероприятия по привлечению населения, в частности женщин, к получению образования.

6 декабря 1920 года на секции народов Востока III Всероссийского совещания заведующих губернскими отделами по работе среди женщин было принято постановление, согласно которому в своей работе среди женщин Востока отделы на местах должны были поставить следующие конкретные задачи:

1. Широкое привлечение неорганизованных беспартийных масс женщин Востока к коммунизму через вовлечение их в советское строительство путем ознакомления их с основами Программы Коммунистической партии, митингов и т. д.;

2. Усиление политической и культурно - просветительской работы среди женщин Востока путем массовой организации школ и ликвидации общей и политической безграмотности, а также организации клубов, библиотек, народных домов и т. д.;

3. Широкая устная и письменная пропаганда среди народов Востока идей экономического и политического раскрепощения женщин Востока;

4. Широкое массовое вовлечение восточных женщин в экономическое строительство через местные Органы Советов [6, с.35].

Соответственно, в задачи печати входило широкая пропаганда новых школ и курсов ликвидации безграмотности, а также пропаганда экономического и политического раскрепощения женщин Востока.

Таким образом, в числе задач по изменению социального положения женщин одним из основных моментов было женское образование и в этом направлении выдвигаются три основных момента:

1. Работа по организации школ для девочек;

2. Организация школ ликвидации безграмотности для взрослых;

3. Подготовка культурных сил из женщин коренного населения [6, с.367].

Например, в отчете инструктора женотдела ЦК Коммунистической партии (большевиков) Таджикистана от 4 февраля 1926 г. отмечается следующее: «в первый день открытия школы в клуб пришли 11 женщин и девочек, из них 6 дали согласие учиться, другие же пришли из любопытства. Была проведена беседа о пользе грамоты и беседы по плакатам, развешанным в клубе, после чего розданы карандаши и тетради, и был проведен первый урок. Всего за этот период было проведено 16 уроков; учениц, женщин и девочек – семь [6, с.356].

Уже к 1935 году в начальных и средних школах Таджикистана обучается 46868 девочек и девушек, или 35% от общего состава учащихся, с каждым годом увеличивается число женщин, обучающихся в техникумах и вузах [6, с.146], что являлось достаточно неплохим показателем в деле привлечения женщин к получению образования.

Таким образом, в рамках задачи ликвидации безграмотности и привлечения женщин к получению образования в новых советских республиках были открыты школы и курсы по ликвидации безграмотности. В печати начинается регулярное освещение работ новых школ и курсов ликбеза, рабселькоры рассказывают о жизни образованных женщин, участниц строительства нового общества. В каждом номере женского журнала под рубриками и лозунгами «Девушки и женщины, учитесь!», «Мы все должны учиться!»), «Долой безграмотность!» печатались письма, статьи и информационные заметки, освещающие процесс ликвидации безграмотности.

В журнале имелась также литературная рубрика, которая становится основной площадкой для первых таджикских женщин – литераторов. Эти авторы были своего рода пионерами, впервые обнародовавшими свои пробы пера на страницах журнала, в том числе, стихотворение «1 Мая», «Дочь Востока» Музаффары Рустамовой, «Работницам колхоза» Амины Махмудовой, «Освобождение» Исхаковой Аслии, рассказ «Лутфи» Адолат Таджиевой[18] и другие. В рассказе «Лутфи» предпринята попытка на примере судьбы девочки Лутфи показать эволюцию сознания и процесс социализации таджикской женщины под влиянием тех мер, которые были приняты новой властью. Нельзя сказать, что рассказ как литературное произведение соответствует всем канонам художественного творчества, но эти были первые попытки со стороны самих женщин – таджичек осмысления своего места и положения в жизни. И этот положительный литературный образ для других женщин считался примером для подражания.

Публикации журнала «Бо рохи Ленини» представлены в разных жанровых формах. В первых номерах журнала в нем доминирует жанр статья. Хотя по некоторым жанрообразующим признакам материалы журнала отличаются от статей, опубликованных на страницах таких изданий, как газета «Овози точик» («Голос таджика») и журнала «Рахбари дониш» («Путеводитель знаний»). Подобные публикации по структуре и целевому назначению российским теоретиком Тертычным классифицированы как аналитическая корреспонденция [17], тогда как другой российский исследователь А. Акопов определяет их как информационную статью. Согласно определению последнего, «информационная статья - вид статьи, содержащей констатацию широкого круга фактов или явлений, рассмотренных во всех возможных взаимосвязях с окружающей действительностью. Цель информационной статьи - сообщить не об оперативном факте, а о большом социально значимом явлении. И не просто сообщить (что можно было сделать в расширенной информационной заметке, информационном сообщении), а представить источники, факты, документы, действующих лиц и их участие в ситуации. Структура информационной статьи может включать разветвленную сеть причинно-следственных связей, но не содержать при этом сформулированных проблем, четких выводов, конкретных предложений» [3]. На наш взгляд, с учетом наличия вышеотмеченных признаков в материалах журнала «Бо рохи Ленини» («По Ленискому пути») их можно считать информационными статьями.

К циклу информационных статей можно отнести вышеупомянутые публикации «Зан дар саноати матбаа» («Женщины в сфере типографии») автора Жилаева, где речь идет о привлечении женщин к работе в сфере типографии. Информационной статьей можно считать и публикацию «Ясли для детей города Сталинабада», в которой освещена работа первых детских дошкольных учреждений Таджикистана и статью «Культура и образование в Советском Таджикистане».

Таким образом, в 20-е годы XX века после установления советской власти на территории

Средней Азии расширяются задачи таджикской печати, обогащается её содержание, и проблематика становится все более остро социальной. В связи с этим, первый таджикский женский журнал «Бо рохи Ленини», функционируя в самых тяжёлых условиях борьбы за раскрепощение женщин Таджикистана, одновременно выполнял организаторскую, пропагандистскую и агитаторскую функцию и тем самым внес огромный вклад в духовное и нравственное воспитание таджикских женщин, что, в свою очередь, ускорило процесс эволюции их социального статуса.

Рецензент: ***Мухтори К.*** – кандидат филологических наук, доцент ТНУ

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Авезова М. Фаранҷӣ несту нобуд карда шавад / М.Авезова // Бо роҳи Ленинӣ. – 1940. – №2. – С.30-31.
2. Азимов А.Х. Моҳият ва рисолати маҷаллаи «Бо роҳи Ленинӣ» / А.Х. Азимов // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – 2019. – 4. – С.278-281.
3. Акопов А.И. Аналитические жанры публицистики: учебно – методическое пособие для студентов - журналистов / А.И. Акопов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https//www.twirpx.com (дата обращения:10.05.2018)
4. Андреева. Яслӣ барои кӯдакони шаҳри Сталинобод // Бо рохи Ленинӣ. – 1933. – № 3.
5. Бобоҷонова Р. Фаранҷӣ душмани занон аст / Р.Бобоҷонова // Бо роҳи ленинӣ. – 1940. – №2.
6. Великая Октябрь и раскрепощение женщин Средней Азии и Казахстана (1917 –1936 гг.): сборник документов и материалов. – М.: Мысль, 1971. – 463 с.
7. Дайламӣ, Қ. Оғози кор / Қ. Дайламӣ // Комсомоли Тоҷикистон. – 1968. – 24 января.
8. Жилаева. Женщины в сфере типографии // Бо рохи Ленини. – 1933. – № 3.
9. Иброҳимзода А. Ба ҳамшираи бофаранҷӣ / А.Иброҳимзода // Бо роҳи ленинӣ. – 1940. – №2.
10. Из истории культурного строительства в Таджикистане. Сб. документов. – Душанбе: Ирфон, 1966.
11. Қамбарзода А. Маориф ва маданият дар Тоҷикистони шуравӣ» / А.Қамбарзода // Бо рохи Ленинӣ. – 1933. – № 4.
12. Қосимова М. Оташ ба решаи фаранҷӣ / М.Қосимова // Бо роҳи ленинӣ. – 1940. – №2.
13. Лоҳутӣ, А. Ниқоб («Маска») / А.Лоҳутӣ // Бо роҳи Ленинӣ. – 1938. – №10. – С.16.
14. Муродӣ, М. Маҷаллаи “Бо рохи Ленини” / М.Муродӣ // Паёми фарҳанг. – 2022. – №2.
15. Низомова С. Из истории создания женских журналов в Таджикистане / С. Низомова // Актуальные проблемы журналистики: Сб. науч ст. Вып 5. – Душанбе: РТСУ, 2012. – С.123-127.
16. Сохибназарбекова Р.М. Печатные СМИ Таджикистана 20–30–х годов и вопросы эмансипации женщин / Р.М. Сохибназарбекова, А.А. Рахимов // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет) Серия филологических наук. – Душанбе, 2019. – № 2(66).
17. Тертычный А.А. Жанры периодической печати: учебное пособие / А.А. Тертычный [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https //www.evartist.narod.ru (дата обращения:10.05.2018).
18. Тоҷиева А. Лутфӣ / А.Тоҷиева // Бо роҳи Ленинӣ. – 1933. – № 4.
19. Турсунзода, М. Нанги фаранҷӣ / М.Турсунзода // Бо роҳи Ленинӣ. – 1940. – №2. – С.16.
20. Усмонов А. Основные этапы развития таджикской культуры в советский период / А.Усмонов [Электронный ресурс]: https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye–etapy–razvitiya–tadzhikskoy–kultury–v–sovetskiy–period
21. Шукуров М.Р. История культурной жизни советского Таджикистана. Т.1 / М.Р. Шукуров. – Душанбе, 1970. – 494 с.
22. Юсупов, А. Фаранҷипартоӣ дар Ленинобод / А.Юсупов // Бо роҳи Ленинӣ. – 1938. – №9.

МАҶАЛЛАИ «БО РОҲИ ЛЕНИНӢ»: МАҚОМ ВА НАҚШИ ОН ДАР ФАЪОЛСОЗИИ КОР БО ЗАНОН

Дар мақола дар мисоли нахустин маҷаллаи тоҷикӣ барои занон “Бо роҳи Ленинӣ” нақши матбуоти тоҷики солҳои 20-30 дар фаъолсозии кор бо занон мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Тавре зикр шудааст, бо мақсади тарғиботи озодиву баробарӣ, ҷалби занон барои муборизa баҳри ҳуқуқҳои худ дар рӯзнома ва маҷаллаҳои Тоҷикистони солҳои 20-30-юм рубрикаҳои махсус таъсис ёфтаанд, ки дар онҳо маводи зиёде марбути ҳаёти занон ба табъ мерасид. Дар мақола нишон дода шудааст, ки вазифаи аввалиндараҷаи якумин маҷаллаи занон дар солҳои нахустини фаъолияташ инъикоси сиёсати ҳукумати нав барои фаъол сохтани занон дар ҳаёти иҷтимоӣ – сиёсии кишвар буд. Омӯзиш нишон медиҳад, ки дар солҳои 20-уми асри XX баъди барқарор шудани сохти шуравӣ дар ҳудуди Осиёи Миёна вазифа, мундарича ва масъалагузории матбуоти тоҷик тавсеа ёфта, масъалаҳои муҳимми иҷтимоиро дар бар мегиранд. Дар ин росто маҷаллаи занон “Бо роҳи Ленинӣ” дар вазнинтарин шароити муборизa барои озодии занони Тоҷикистон нашр шуда, бо иҷро намудани вазифаи ташкилотчигиву тарғиботӣ дар тағйир ёфтани мақоми иҷтимоии занони тоҷик саҳми арзанда гузоштааст.

Калидвожаҳо: масоили занон, маориф, фаранҷӣ, маҷалла, матбуоти даврӣ, ҳокимият, шуъбаи занон, маҳви бесаводӣ.

ЖУРНАЛ «БО РОҲИ ЛЕНИНӢ» («ПО ЛЕНИНСКОМУ ПУТИ»): РОЛЬ И МЕСТО В АКТИВИЗАЦИИ РАБОТЫ СРЕДИ ЖЕНЩИН

В статье на примере первого таджикского женского журнала «По ленинскому пути» рассматривается роль таджикской периодической печати 20 - 30 - х годов в активизации работы среди женщин. Отмечается, что с целью агитации и пропаганды свободы и равенства, привлечения женщин к борьбе за свои права в газетах и журналах

Таджикистана 20-30-х годов создаются специальные рубрики, печатавшие материалы о жизни таджикских женщин. Показано, что основной задачей первого таджикского женского журнала в начальные годы его создания стало освещение государственной политики в активизации женщин в общественно – политической жизни страны. Проведенное исследование показало, что в 20-е годы XX века после установления советской власти на территории Средней Азии задачи таджикской печати, её содержание и проблематика расширяются, становятся все более остро социальными. На этом фоне женский журнал «Бо рохи Ленини», функционируя в самых тяжёлых условиях борьбы за раскрепощение женщин Таджикистана, одновременно выполнял организаторскую, пропагандистскую и агитаторскую функции, тем самым внес значительный вклад в эволюцию социального статуса таджикских женщин.

Ключевые слова: женский вопрос, образование, паранджа, журнал, периодическая печать, власть, женский отдел, ликвидация безграмотности.

THE MAGAZINE "BO ROHI LENINI" ("ON THE LENINIST WAY"): THE ROLE AND PLACE IN THE REVITALIZATION OF WORK AMONG WOMEN

The article examines the role of the Tajik periodical press of the 20 - 30s in the intensification of work among women on the example of the first Tajik women's magazine "On the Leninist Way". It is noted that in order to agitate and promote freedom and equality, to attract women to fight for their rights, special headings were created in newspapers and magazines of Tajikistan in the 20-30s that printed materials about the life of Tajik women. It is shown that the main task of the first Tajik women's magazine in the early years of its creation was the coverage of state policy in the activation of women in the socio – political life of the country. The conducted research has shown that in the 20s of the XX century, after the establishment of the Soviet system in Central Asia, the tasks of the Tajik press, its content and problems are expanding, becoming more and more acutely social. Against this background, the women's magazine "Bo rokhi Lenini", functioning in the most difficult conditions of the struggle for the emancipation of Tajik women, simultaneously performed an organizational, propaganda and agitator function, thereby making a significant contribution to the evolution of the social status of Tajik women.

Key words: women's issue, education, burqa, magazine, periodical press, government, women's department, literacy eradication.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Соҳибназарбекова Райҳон Мамадаминбековна*** – Донишгоҳи славянии Русияву Тоҷикистон, номзади илмҳои филология, дотсенти кафедраи журналистикаи ватанӣ ва байналмилалӣ. **Суроғa:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, ул.М.Турсунзода 30. E-mail: **raihon2009@mail.ru.**
Тел.: **(+992 37) 44 620 42 13, 935-26-05-33**

Сведения об авторе: ***Сохибназарбекова Райхон Мамадаминбековна*** - Российско-Таджикский (Славянский) университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры отечественной и международной журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. М. Турсунзаде 30. E-mail: **raihon2009@mail.ru.**
Тел.: **(+992 37) 44 620 42 13, 935-26-05-33**

Information about the author: ***Sohibnazarbekova, Raihon Mamadaminbekovna*** - Russian -Tajik (Slavonic) University, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of national and international journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, M. Tursunzoda, Str., 30. E-mail: **raihon2009@mail.ru.**
Tel.: **(+992 37) 44 620 42 13, 935-26-05-33**

МУНДАРИҶА-СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ-ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Абдулазизов В. Оид ба усулҳои таснифи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ **5**
Исмонов К.Б. Масоили ихтилофӣ дар забоншиносии араб **15**
Абдураҳмонова М.А. Назаре ба тадқиқи сермаъноии ҷумлаҳои пайрав дар забоншиносии тоҷик **23**
Мавлонзода Ш.М. Баъзе вижагиҳои маъноии воҳидҳои фразеологӣ дар мактубҳои устод Айнӣ **30**
Додаров О.М. Фарҳанги «Чароғи ҳидоят» ва аҳамияти забоншиносии он **36**
Ғуломова Ф.А. Лексикаи ҳарбии забони олмонӣ ва масъалаи тарҷумаи он ба забонҳои русӣ ва тоҷикӣ **41**
Зулфониён Р.Р. Ташаккули кӯҳвожаҳои минтақаи Панҷакент аз ҷиҳати забон **48**
Ёралиева Н. Воҳидҳои лексикӣ ва иборавии дорои ҷузъҳои фитонимӣ ва флористӣ дар тарҷумаи англисии достони “Вис ва Ромин”-и Ф.Гургонӣ **55**
Музаффарова Ш.М. Ташаббусҳои Пешвои миллат ва сиёсати забон **64**
Илёсова Ф.Т. Назаре ба масъалаи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забони тоҷикӣ **69**
Кенҷазода М.С. Мавқеи истифодаи ҷумлаҳои содаи тасдиқӣ ва инкорӣ дар забони тоҷикӣ (дар асоси маводи насри бадеии адабиёти муосир) **75**
Наҷмиддиниён Ф.Р. Консепти «забон» дар тасвири илмӣ **81**
Акбарова М.Ғ. Антропонимҳо дар романи “Куруши Кабир”- и Бароти Абдурраҳмон **90**
Низомова С.Ф. Роль суффикса -чӣ в словообразовании таджикского языка (в художественной прозе и публицистике Садриддина Айни) **102**
Дружинина З. Некоторые особенности исследования временных отношений в современной лингвистике **108**
Саъдиева Г. Структурный анализ составных терминов, относящихся к сельскому хозяйству в разносистемных языках **115**
Саидов Д.И. Средства обективизации русских паремиологических единиц с обобщенно-личным значением в таджикском и английском языках **121**
Назаров Ф.Х. «Концепт» в лингвокогнитивном аспекте современного языкознания **128**

АДАБИЁТШИНОСӢ-ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Имомзода М.С., Набиева М.Н. Пажуҳиши адабиёти классикӣ аз нигоҳи Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ **134**
С.Эмомалӣ, Бобомаллаев И. Тасвири баҳор ва наврӯз дар осори Аминҷон Шукӯҳӣ **142**
Анзурати Маликзод. Шинохти моҳияти хирад ва андарз дар маснавии «Офариннома» **147**
Ҳошимова Х.А. Сохтори романҳои таърихии Сорбон **157**
Ғафуров А.В., Исмаилова М.О. Таҳлили хусусиятҳои матни як мисраи арабии Хоҷа Камоли Хуҷандӣ **167**
Аҳмадхонов К.Н. Адабиётшиноси моҳиятбин ва равандшинос **175**
Расулов А.А. Анвои талмеҳ дар дафтари шашуми «Маснавӣ»-и Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ **181**
Наҷмиддинова У.С. Зикри ҳадис, оятҳои қуръонӣ ва анбиё дар осори мансури намояндагони ҳавзаи адабии асрҳои XIII-XV **188**
Нашмов М.С. Таъсири вазъи сиёсӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии замон ба ташаккули шахсияти Носиҳуддини Арҷонӣ **196**
Каримов Х. Нигоҳе ба романи «Ғафлатзадагон»-и Баҳром Фирӯз **203**
Валиева Ҳ.С. Замон ва таҳаввули биниши эҷодкор **209**
Асозода Ҳ.Р. Таҳаммулгароӣ ва инсондӯстӣ дар осори Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ **216**
Караев У. Баррасии татбиқии ду тазкира бо рӯйкардҳои навин **221**
Асозода З.С. Ҳаёт ва фаъолияти Рашид Ҷаҳон **228**
Шодиева Ф. Шеър аз нигоҳи А. Шомлу **234**
Абдулҳаев З.М. Садри Зиё дар тадқиқоти Худойназар Асозода **240**
Сатторзода Б.Х. Особенности перевода реалий в художественном тексте (на примере повести Сотима Улугзода «Утро нашей жизни») **247**
Гулямова М.Дж. Публицистика в историко-теоретическом срезе: этапы развития, тенденции исследований, функциональные особенности **253**

ЖУРНАЛИСТИКА

Қаландаров С.Д. Нақши давлатҳои араб дар ҷаҳони муосир **263**
Гулҷаҳони Табар. Инъикоси масъалаҳои иҷтимоии ҷомеа дар очеркҳои Раҷаб Мардон **272**
Каримова Т. Пайванди илму публитсистика дар таълифоти Муҳаммадҷон Шакурӣ **278**
Сохибназарбекова Р.М. Журнал «Бо роҳи ленини» («По ленинскому пути»): роль и место в активизации работы среди женщин **285**

ТАЛАБОТ НИСБАТ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМӢ:

1. Риоя намудани «Этикаи чопи мақола дар маҷаллаҳои илмии ДМТ»;
2. таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русию англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ, ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо 1,5 мм;
3. ҳаҷми мақола: формати А4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 15 саҳифа ва на беш аз 30 саҳифа;
4. индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);
5. номи мақола;
6. насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падари муаллиф(он);
7. номи муассисае, ки дар он муаллиф(он)и мақола кору фаъолият менамояд;
8. матни асосии мақола (на камтар аз 10 саҳифа; схема, расм ва ҷадвал дар матни асосии мақола ворид намешавад);
9. рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 15 номгӯ адабиёти илмӣ. Ба нашри мақолаҳое бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмии солҳои охир ва манбаъҳои муътамад бештар такя кардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад;
10. таваҷҷуҳи муаллиф(он) дар мақола ба таҳқиқоти қаблии доир ба мавзӯи мақола, ки дар маҷаллаи «Паёми ДМТ» ба нашр расидааст;
11. тарҷумаи номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр (аз 150 то 200 калима) ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ;
12. дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли чопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;
13. аризаи муаллиф(он) ба редаксия оид ба асолати мақола ва ризоияти чоп;
14. мақолаи аспирант/докторанти Ph.D/ унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ/мушовири илмӣ қабул карда мешавад;
15. мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад/доктори илм қабул карда мешавад;
16. маълумот дар бораи муаллиф(он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
17. нишон додани манбаи иқтибос дар қавси чаҳоркунҷа [ ];
18. рақамгузории нақша, схема ва диаграммаву расмҳо ва тарҷумаи номи шарҳдиҳандаи онҳо бо забонҳои русӣ ва англисӣ;
19. маълумотномаи антиплагиати мақолаи бо забонҳои русӣ ва ё англисӣ таҳияшуда талаб карда мешавад.
20. Мақолаи ба маҷалла воридшуда аз ҷониби ҳайати таҳририяи силисиламаҷаллаҳои илмии ДМТ дар муддати 30 рӯз баррасӣ мегардад.

ТРЕБОВАНИЯ К НАУЧНЫМ СТАТЬЯМ:

1. Соблюдение «Публикационной этики научных журналов Таджикского национального университета»;
2. Статьи принимаются в редакторе World, шрифт Times New Roman для текстов на русском и английском языках, Times New Roman Tj для текстов на таджикском языке, размер (кегль) 14 (таблицы 12), поля 2,5 см, межстрочный интервал 1,5 строки;
3. Объем статьи: не менее 15 и не более 30 страниц компьютерного текста формата А4, включая список литературы и аннотации;
4. Индекс УДК (данный индекс можно получить в любой научной библиотеке);
5. Название статьи заглавными буквами по центру текста;
6. Фамилия И.О. автора(ов)
7. Название организации, где работает(ют) автор(ы);
8. Основной текст статьи (не менее 10 страниц, исключая схемы, рисунки, таблицы, диаграммы, аннотации и список литературы);
9. Список литературы не менее 15 наименований. Статьям, где использованы авторитетные, а также наиболее поздние научные издания отдается предпочтение. Допускается использование не более 25% научных публикаций автора(ов).
10. Ссылка на предыдущие публикации научных журналов Таджикского национального университета по теме исследования приветствуется.
11. Название статьи, аннотации и ключевые слова приводится на трех языках (таджикский, русский, английский), аннотация в объеме от 150 до 200 слов, ключевые слова 7-10 терминов;
12. Статьи принимаются в печатном и электронном варианте;
13. Заявление автора(ов) об оригинальности статьи и согласие на издание;
14. Статьи аспиранта/докторанта Ph.D/соискателя принимается к рассмотрению с рекомендацией научного руководителя/научного консультанта;
15. Статья магистранта принимается к рассмотрению только в соавторстве с кандидатом наук/доктором наук;
16. Информация об авторе(ах) на трех языках (таджикский, русский и английский);
17. Ссылки на литературу в тексте обязательны и оформляются следующим образом: [3, с.24], где первая цифра – номер источника в списке литературы, вторая – страница;
18. Нумеровать таблицы, схемы, диаграммы и рисунки и перевести их оглавление/название на русском и английском языках;
19. Представить справку об антиплагиате (статьи на русском и английском языках).
20. Статьи, поступающие в редакцию журнала, рассматриваются редколлегией журналов в течение 30 дней.

ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК

Научный журнал «Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук» основан в 2012 г. Выходит 6 раз в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Журнал включен в Перечень рецензируемых научных изданий, рекомендованных ВАК Министерства образования и науки Российской Федерации. Журнал принимает научные статьи по следующим группам специальностей: 10.01.00 – Литературоведение и 10.02.00 – Языкознание. Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных. Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте издания (www.vestnik-tnu.com).

ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК

2022. №8

Над номером работали:
Ответственный редактор: М.К.Ибодова
Ответственный редактор серии филологических наук: М.Н. Набиева
Редактор русского языка: О.Ашмарин

Издательский центр
Таджикского национального университета
734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Сайт журнала: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41

Формат 70х108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 200 экз. Уч. изд. л. 31,125 усл. п.л. 8.
Подписано в печать 20.12.2022 г. Заказ №2018/04-01